سنڌي ويا ڪرڻ

(۴ ڀاڱا)

شمس العلماء مرزا قليچ بيگ

سنڌي ادبي بورڊ
ڄام شورو / حيدرآباد سنڌ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سنڌي وياڪرڻ

(چار ڀاڱا)

شمس العلماء مرزا قليچ بيگ

سنڌي ادبي بورڊ
ڄامشورو/حيدرآباد سنڌ
١٤١٣ھ/١٩٩٢ع

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

نئين ڇاپي جو پهريون ايڊيشن سال ١٣٨٢ھ/١٩٦١ع تعداد ٢٠٠٠ ڪاپيون
نئين ڇاپي جو ٻيو ايڊيشن سال ١٤١٣ھ/١٩٩٢ع تعداد ٢٠٠٠ ڪاپيون

[سنڌي ادبي بورڊ جا سمورا حق ۽ واسطا قائم]

قيمت: هڪ سؤ رپيا
[Price: Rs. 100-00]

ملڻ جو هنڌ:
سنڌي ادبي بورڊ جو بڪ اسٽال
تاڪ چاڙهي حيدرآباد سنڌ
(جي-پي-او باڪس نمبر ١٢)

هي ڪتاب سنڌي ادبي بورڊ پرنٽنگ پريس ڄام شورو سنڌ ۾ مئنيجر جاويد مرزا
ڇپيو ۽ سيد امداد حسيني سيڪريٽري سنڌي ادبي بورڊ ان کي ڇپائي پڌرو ڪيو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

فهرست

باب	عنوان	صفحو
	ڀاڱو پهريون	١-٦٩
باب پهريون :	جملو	١
باب ٻيو :	ڳالهائڻ جا لفظ	٢
باب ٽيون :	جنس	٦
باب چوٿون :	عدد	٩
باب پنجون :	حالت	١٢
باب ڇهون :	اسمن جو ڦيرو	١٥
باب ستون :	اسمن جا قسم	١٧
باب اٺون :	ضميرن جا قسم	١٩
باب نائون :	صفت جا قسم	٢٧
باب ڏهون :	فعلن جا قسم	٣٠
باب يارهون :	فعل جو ڌاتو يا بنياد (مصدر)	٣٤
باب ٻارهون :	اسم مشتق يا ڪردنت	٣٨
باب تيرهون :	زمان	٤٣
باب چوڏهون:	فعلن جون پڇاڙيون	٥٣
باب پندرهون:	مرڪب فعل	٥٦
باب سورهون:	پريوگ	٥٦
باب سترهون :	ظرف جا قسم	٥٨
باب ارڙهون :	ترڪيب جي وات	٥٩
باب اوڻيهون:	تفريق يا ڇيد	٦٢
باب ويهون :	ٻيهڪ جون نشانيون	٦٦
	ڀاڱو ٻيو	٧١-١٧٤
● ديباچو		
	علم نحو	٧٣
باب پهريون :	حرفن يا اکرن جو بيان	٧٦
باب ٻيو :	ڪلمن يا لفظن جو بيان	١٠١
باب ٽيون :	ڪلامن يا جملن جو بيان	١٢٠
باب چوٿون :	جملن جي تفريق يا (ڇيد)	١٢٩
باب پنجون :	علم نحو جو ٻين ڪن علمن سان واسطو	١٤٥

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڀاڱو ٽيون ١٦٥-٢١٩

● ديباچو

باب پهريون : مقدمو ١٦٧

باب ٻيو : سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ ۽ ان جي بناوت ١٧١

باب ٽيون : سنڌي ٻوليءَ جو سنسڪرت ۽ پراڪرت سان واسطو ١٨٧

باب چوٿون : سنڌي باب ۽ حرف علت ۽ حرف صحيح ۽ اعراب ٢٠٠

باب پنجون : سنڌيءَ ۾ حرفن يا اکرن مان لفظ يا هڪڙن لفظن مان ٻيا لفظ ڪيئن ٿا جڙن ٢١٠

علم صرف (ڀاڱو ٻيو) ٢٢٠-٢٩٢

باب پهريون : ڳالهائڻ جا لفظ ٢٢٠

باب ٻيو : اسم جو بيان ٢٢٣

باب ٽيون : اسم ضمير جو بيان ٢٣٤

باب چوٿون : اسم صفت جو بيان ٢٤٠

باب پنجون : اسم ظرف جو بيان ٢٤٢

باب ڇهون : اسم عدد جو بيان ٢٤٣

باب ستون : فعل جو بيان ٢٤٦

باب اٺون : زمانن جا قسم ٢٥٢

باب نائون : حرف جو بيان ٢٦٦

باب ڏهون : گرامر يا صرف نحو بابت ڪي ٻيون متفرقہ ڳالهيون ٢٧٠

(ضميمه الف)

ڀاڱو پهريون: جدا جدا بابن مان سوال ۽ ڪتابي مثال مشقن لاءِ ٢٧٦

ڀاڱو ٻيو : سوال ٢٨٠

مثال ۽ مشقون ٢٨٣

● ديباچو

ڀاڱو چوٿون ٢٩٣-٤٢٠

(ڀاڱو پهريون)

باب پهريون : علم بديع جي بيان ۾ ٢٩٥

باب ٻيو : علم عروض جي بيان ۾ ٣٢٨

باب ٽيون : قافيي جي بيان ۾ ٣٤٣

(ڀاڱو ٻيو)

باب چوٿون : صنايع و بدايع جي بيان ۾ ٣٥٤

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڇپائيندڙ پاران

ڪي ڪتاب اهڙا هوندا آهن، جيڪي نہ رڳو ڪڏهن پراڻا نہ ٿيندا آهن، بلڪ جيئن جيئن وقت لنگهندو ويندو آهي، تيئن تيئن انهن جي اهميت بہ وڌندي ويندي آهي:

وڪر سو وهاءِ، جو پئي پڳراٽو نہ ٿئي

ورهاڱي کان اڳ سنڌي ٻولي تحقيقي توڙي تخليقي، ترجمي توڙي تعليمي لحاظ کان هڪ اهڙي معيار تي پهچي چڪي هئي، جو اسين اهو چئي سگهون ٿا، تہ سنڌي ٻولي جديد دور ۾ پير پائي چڪي هئي- ۽ سنڌي عالمن ۽ اديبن، شاعرن ۽ تعليمي ماهرن پاڻ اربع واري جذبي سان ان ڏس ۾ جيڪو ڪم ڪيو آهي، اهو حيرت انگيز آهي- ۽ اڄ بہ لوهہ تي ليڪي وانگر آهي ۽ ان دعويٰ جو ثبوت **مرزا قليچ بيگ** جي هيءَ لاثاني تصنيف ”سنڌي وياڪرڻ“ آهي.

سان جڏهن بہ ٽيبل تي اڌو پيل ڪم مان ڪنڌ مٿي ڪندو آهيان، تہ بلڪل سامهون **مرزا قليچ بيگ** جي تصوير تي اکيون کڙيون وينديون اٿم ۽ اٿاهہ اتساهہ پرجي ويندو آهي، پنهنجي ٻوليءَ ۽ ساهت لاءِ هر جوکي سان جهيڙڻ جو ساهس پرجي ويندو آهي منهنجي من ۾.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مرزا قليچ بيگ سنڌي ٻوليءَ، ساهت ۽ سڀيتا جو محسن آهي. توڙي جو هڪ لکندڙ جي حيثيت ۾ اهو سنڌس فرض پڻ ٻڌجي ٿو، ته هو ٻوليءَ، ادب ۽ ثقافت جو نه رڳو بچاءُ ڪري، پر اُن جو ڦهلاءُ به ڪري.

مرزا قليچ بيگ جون جيڪي سنڌي ٻوليءَ ۽ ادب لاءِ خدمتون آهن، تن جو ته ڪو ڪاٿو ئي ڪونهي. سنڌ جي هن عظيم سپوت جيڪي تصنيفون ڏنيون آهن ۽ ڀن ڀن موضوعن تي ڏنيون آهن، آهي لازوال آهن. اهي اُن سونَ وانگر آهن، جنهن تي ڪڏهن به ڪٽ نٿي چڙهي. ترجمي، تحقيق ۽ تخليق جي ڏس ۾ **قليچ** جيترو پاڻ ملهايو آهي، اوترو ڪنهن به پاڻ نه ملهايو آهي.

قليچ اڪيلي سر جيڪو ڪم ڪيو آهي، اُن کي ڏسي ڳات فخر کان اوچو ٿي ٿو وڃي. ٻولين کي هر دور ۾ هڪڙي قليچ جي گهرج پوندي آهي، پر شايد **قليچ** هڪڙو ئي پيدا ٿيندو آهي.

"سنڌي وياڪرڻ" کي ڇپائڻ جا ڪيترائي ڪارڻ تي سگهن ٿا، جهڙوڪ: ڇئن جلدن کي هڪ ئي جلد ۾ ڇپائڻ، ڪتاب جيڪو اڳ ئي ڇپائيءَ هيٺ هو، اُن کي مڪمل ڪري پڌرو ڪرڻ، يا س.ا.ب جو ان تي جيڪو پئسو ۽ ڪارڪنن جي محنت ڪيل هئي، اُن کي وصول ڪرڻ. ڪارڻ ڪهڙا به هجن، پر ڪارج صرف ۽ صرف اهوئي هو، ته اسين به ٻوليءَ ڏانهن پنهنجي فرض کي سڃاڻون. پوءِ **قليچ** ڪٿي نه به ٻڌجون، ته به سنڌس ڇڏيل پيرن تي پنڌ ضرور ڪري سگهون ٿا. خود **قليچ** جيڪي ڪجهه اسان ڪان لهڻي، آهو ڪيس ڏيون. جيڪڏهن اڄ به اسان پنهنجي روايتي بي حسيءَ کان ڪم ورتو، ته پوءِ اسين تحت الثريٰ کان گهٽو پري ناهيون!

قليچ اسان کي جيترو ڏنو آهي، اوترو ته ڇا پر اسين سنڌ جي هن عظيم فرزند کي ڏئي ڪجهه نه سگهيا آهيون.

سچ ته اهو آهي ته خود س.ا.ب رڳو **قليچ** جا ڪتاب ڇپائي، يا سيڪريٽريءَ جي آفيس ۾ سنڌس تصوير ٽنگي، پنهنجي فرضن کان آجو نٿو ٿي سگهي.

قليچ جي هن ڪتاب تي "ڇپائيندڙ پاران" لکڻ لاءِ مون گهٽي کان گهٽو وقت ورتو. جاويد مرزا ان ڏس ۾ مون کي ايترا ڀيرا ته ياد ڏياريو، جو پوءِ نيٺ ياد ڏيارڻ ئي ڇڏي ڏنائين.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آفيس کان گهر، گهر کان آفيس، ڪتاب جي ڊمي ساڻ هوندي هيم، پر لکي ڪجهه به نه سگهيو هئس. ”سنڌي وياڪرڻ“ جا چارئي ڀاڱا منهنجا پڙهيل هئا؛ پر وري به پڙهڻا پيا ـ ۽ قليچ جي تحرير کي پڙهندي پڙهندي آن ۾ ايترو ته کوئجي ٿي ويس، جو پنهنجي ڪوچ به نٿي لهي سگهيس. ائين مون سان تڏهن به ٿيو هو، جڏهن ”زينت“ کي اردوءَ ۾ ترجمو ڪيو هئم اڪيڊمي اد بيات لاءِ. ترجمو ڪندي ڪندي ناول پڙهڻ ۾ کوئجي ويندو هئس.

”سنڌي وياڪرڻ“ پڙهندي پڙهندي، **قليچ** جو زمانو ياد اچي ويندو هو. ڇا ته زمانو هو! **قليچ** جي حيدرآباد ياد اچي ويندي هئي. ڇا ته حيدرآباد هئي! اسان اهو دور ڏٺو ڪونه، رڳو ڪتابن ۾ پڙهيو. آن دور ڪيڏا نه وڏا ماڻهو پيدا ڪيا. ڪتاب لکيا هئا ۽ ڇپيا هئا. جيڪي هر موضوع تي هوندا هئا، مواد ۽ ڇپائيءَ جي لحاظ کان معياري هوندا! هئا. محفلون، مشاعرا، ڪانفرنسون ٿينديون هيون. ناٽڪ اسٽيج ٿيندا هئا.... اهو دور سنڌي ادب جو نهايت اهم دور آهي ۽ ان تي مڪمل اڀياس اچڻ گهرجي. ۽ انهيءَ سڄي دور ۾ **مرزا قليچ بيگ** نمايان آهي.

س. ا. ب هن ڪتاب جي نئين ڇاپي جو پهريون ايڊيشن ۱۹۶۰ع ۾ ڇپيو آهي. ۳۲ هن سالن کانپوءِ آن جو ٻيو ايڊيشن ڇپجي رهيو آهي. صورتحال اها هئي ته ڪتاب جي ڇئن ڀاڱن مان چوٿون ڀاڱو خود س. ا. ب ۾ به نه هو، جي هو به ته آن کي اڌوهيءَ کائي ڇڏيو هو ۽ اهو ڀاڱو سنڌالاجيءَ مان هٿ ڪري ڪمپوز ڪرڻو پيو.

هينئر ته پرائمري اسڪولن ۾ گرامر الڳ مضمون نه آهي، پر جيئن **قليچ** سنڌي وياڪرڻ جي ڀاڱو ٻيو جي ديباچي ۾ لکيو آهي، ته هي ڪتاب شاگردن کانسواءِ عام پڙهندڙن لاءِ به ڪارائتو ٿيندو ـــ مان ته اڃا به اهو چوندس ته اسان جي لکندڙن کي به هن ڪتاب مان لاڀ پرائڻ گهرجي.

سيد امداد حسيني
سيڪريٽري
سنڌي ادبي بورڊ

۲۴-۹-۱۹۹۲ع
ڄامشورو، سنڌ.

سنڌي وياڪرڻ

(ڀاڱو پهريون)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سنڌي وياڪرڻ

پاڱو پهريون

باب پهريون - "جملو"

(۱) سج اڀري ٿو.

هتي سج جي اڀرڻ جي ڳالهه ڪجي ٿي.

(۲) پکي اڏامي ٿو.

هتي پکيءَ جي اڏامڻ جي ڳالهه ڪجي ٿي.

جڏهن اسين ڳالهايون يا لکون ٿا، تڏهن ڪي لفظ ڪم آڻيون ٿا. لفظ گڏي، اسين اهڙيءَ ريت سٽون ٺاهيون ٿا، اهڙيءَ هرهڪ سٽ مان پورو مطلب نڪري ٿو. هرهڪ سٽ، جنهن مان پورو مطلب نڪري، تنهن کي چئبو آهي "جملو".

يا هيئن چئبو: "جملو"، هڪ لفظن جو ميڙ آهي، جنهن مان پورو مطلب نڪري ٿو.

(۱) گوپال ڪڏ تي .... چوڪر راند ....

هن قسم جون سٽون، جن مان پورو مطلب ڪو نڪري، تن کي "جملو" نه چئبو. مٿين سٽن ۾ ڪي اهڙا لفظ وجهو، جيئن انهن مان پورو مطلب نڪري.

جملي جا پاڱا

(۱) سج اڀري ٿو.

هتي اسين "سج" جي ڳالهه ڪريون ٿا، ۽ هيءَ ڳالهه ڪريون ٿا ته "اڀري ٿو."

(۲) پکي اڏامي ٿو.

هتي اسين "پکيءَ" جي ڳالهه ڪريون ٿا، ۽ هيءَ ڳالهه ڪريون ٿا ته "اڏامي ٿو".

(۳) گلاب ڪراچيءَ وڃئو آهي.

هتي اسين "گلاب" جي ڳالهه ڪريون ٿا، ۽ هيءَ ڳالهه ٿا ڪريون ته "ڪراچيءَ ويٺو آهي".

مٿين سڀني مثالن مان ڏسڻ ۾ ايندو ته هرهڪ جملي جا ٻه پاڱا آهن:

پاڱو پهريون	ٻيو پاڱو
سج	اڀري ٿو.
پکي	اڏامي ٿو.
گلاب	ڪراچيءَ ويٺو آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هر هڪ جملي جا جيڪي ٻه ڀاڱا آهن، سي هي آهن:
(١) جنهن بابت ڳالهه ڪجي ٿي (٢) جيڪي هن بابت چئجي ٿو.
٤. هيٺين جملن مان ٻڌايو ته هرهڪ ۾ ڪنهن جي ڳالهه ڪيل آهي ۽ انهيءَ بابت ڇا چيل آهي؟
(١) ڇوڪرو وهنجي ٿو. (٢) بدن صاف رکجي.
(٣) گلاب گهمي ٿو. (٤) گلاب سڀني کي وڻي ٿو.
٥. پنهنجا چار جملا ڏاهي، اهي هيٺينءَ جدول (نقشي) پٽاندڙ، ٻن ڀاڱن ۾ ورهائي ڏيکاريو. (ڏسو باب اوڻيهون).

باب ٻيو-"ڳالهائڻ جا لفظ"

(١) "اِسم"

٦. گلاب آيو. احمد ويو. سيتا لکيو. مريم سبيو.
گلاب، احمد، سيتا ۽ مريم، ماڻهن جا نالا آهن.
حيدرآباد، ڦليلي ۽ منڇر، مڪانن (جاين) جا نالا آهن.
ماڻهو، لشڪر، گهوڙو ۽ ڇيڙ، ساههوارن جا نالا آهن.
وڻ، ڪٽ، دلو، انب ۽ ڊڪ، شين جا نالا آهن.
جنگ، ويڙهه، ناچ ۽ هلت، ڪمن جا نالا آهن.
ڀلائي، سيٺپ، ڏاهپ ۽ ڳرائي، خاصيتن جا نالا آهن.
جواني، پيري، غريبي ۽ ٻانهپ، حالتن جا نالا آهن.
مٿين سڀني نالن کي، "اسم" چئبو آهي. ۽ "اسم" معنيٰ نالو.
ڪنهن ماڻهوءَ يا ٻئي ڪنهن ساهه واري، مڪان (جاءِ)، شئي، ڪم، خاصيت يا حالت جي نالي کي "اسم" چئبو آهي. (ڏسو باب ستون).

(٢) "فعل"

٧. (١) گلاب، هتي آهي. هن سٽ ۾ "آهي" لفظ جي وسيلي، گلاب جي "هئڻ" جي ڳالهه ڪجي ٿي.
(٢) گهوڙو ڊوڙيو. هتي "ڊوڙيو" لفظ جي وسيلي، گهوڙي جي ڳالهه ڪجي ٿي، ته هن ڊوڙڻ جو ڪم ڪيو.
(٣) ڇوڪر مار کاڌي. هتي "کاڌي" لفظ جي وسيلي، ڇوڪر جي مار کائڻ جي ڳالهه ڪجي ٿي يعني اهو "کاڌي" لفظ، ڄاڻائي ٿو ته ڇوڪر تي مار جو ڪم ٿيو.
اهو لفظ جنهن مان هئڻ، ڪرڻ، سهڻ يا ڪنهن تي، ڪنهن ڪم ٿيڻ جي معنيٰ نڪري، تنهن کي چئبو آهي "فعل". ٻورن لفظن ۾ چئبو ته: "فعل" اهو لفظ آهي، جنهن جي وسيلي ماڻهن يا شين وغيره بابت ڪجهه چئي سگهجي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(٣) "ضمير"

٨. (١) گلاب ڪي سڏيم، پر گلاب نہ آيو. هن جي بدران چئبو تہ گلاب ڪي سڏيم، پر "هو" نہ آيو. هتي "هو" جو لفظ، اسم "گلاب" جي بدران ڪم آيو آهي.

(٢) گوپال، گوپال کي بچايو. هن جي بدران چئبو تہ: گوپال "پاڻ" کي بچايو، هتي "پاڻ" جو لفظ اسم "گوپال" جي بدران ڪم آيو آهي.

اهو لفظ، جو ڪنهن اسم جي بدران ڪم اچي، تنهن کي "ضمير" چئبو آهي (ڏسو باب اٺون).

(٤) "صفت"

٩. (١) گوبند "ڏاهو" ڇوڪر آهي.

(٢) هُو "ڏڏگو" آهي.

پهرين سٽ ۾ "ڏاهو" لفظ، "ڇوڪر" (گوبند) سان لاڳو ٿئي، هن جي خاصيت (خاص ڳالهہ) ڄاڻائي ٿو، جنهنڪري خبر پوي ٿي تہ ڇوڪر، ڪهڙي قسم جو آهي؟ ٻي سٽ ۾ "هُو" جو لفظ، ضمير آهي، ڇاڪاڻ تہ جنهن ڳالهہ ڪجي ٿي، تنهن جي نالي بدران "ڪم" آيو آهي. "هُو" (ماڻهو)، جنهن جي ڳالهہ ڪجي ٿي، تنهن بابت اسين چئون ٿا تہ هو "ڏنگو" آهي. هتي "ڏنگو" جو لفظ، ضمير "هو" سان لاڳو ٿي، ان بابت ڪا خاص ڳالهہ يا وڌيڪ حقيقت ڄاڻائي ٿو، جنهنڪري خبر پوي ٿي تہ هو ڪهڙي قسم جو ماڻهو آهي؟

اهو لفظ، جو ڪنهن اسم يا ضمير سان لاڳو ٿي، هن جي خاصيت (خاص ڳالهہ) يا وڌيڪ حقيقت ڄاڻائي، تنهن کي "صفت" چئبو آهي. (ڏسو باب ناٺون)

(٥) "ظرف"

١٠.

(١) ڇوڪر "هينئر" پڙهيو. ڪڏهن؟ هينئر (وقت)

(٢) ڇوڪر "اندر" پڙهيو. ڪٿي؟ اندر (جاءِ)

(٣) ڇوڪر "آهستي" پڙهيو. ڪيئن؟ آهستي (ريت)

(٤) ڇوڪر "گهڻو" پڙهيو. ڪيترو؟ گهڻو (قدر)

(٥) ڇوڪر "ڪين" پڙهيو.

"ڪين" لفظ ناڪار جي معني ڏيکاري ٿو. "هينئر"، "اندر"، "آهستي"، "گهڻو" ۽ "ڪين" لفظ فعل "پڙهيو" سان لاڳو ٿي، پڙهڻ بابت وڌيڪ حقيقتون

چاڻائين ٿا. اهڙيءَ طرح، جيڪو لفظ، ڪنهن فعل سان لاڳو ٿي، ان بابت ڪا وڌيڪ حقيقت ڄاڻائي، تنهن کي ”ظرف“ چئبو آهي.

(٦) تو تمام چڱو ڪم ڪيو. هتي ”چڱو“ لفظ ”صفت“ آهي. انهيءَ صفت سان ”تمام“ لفظ لاڳو ڪيو اٿئون ته خبر پوي ته تو جيڪو ڪم ڪيو، سو ڪيتري قدر چڱو هو؟ اهو ”تمام“ لفظ ”ظرف“ آهي. اهڙيءَ طرح صفت سان به ظرف لاڳو ٿئي ٿو.

(٧) هو تمام تکڙو لکي ٿو.

هتي ”تکڙو“ لفظ ظرف آهي، جو ”لکي ٿو“ سان لاڳو ٿي، لکڻ جي ”ريت“ ڏيکاري ٿو، جنهنڪري خبر پئي ٿي ته هُو ڪيئن لکي ٿو. ظرف ”تکڙو“ سان ”تمام“ لفظ لاڳو ڪيو اٿئون، ته خبر پئي ته هُو ڪيتري قدر تکڙو لکي ٿو. هتي ”تمام“ لفظ ظرف آهي، جو ٻئي ظرف ”تکڙو“ سان لاڳو ٿي، قدر جي معنيٰ ڄاڻائي ٿو.

ظرف اهو لفظ آهي جو فعل، صفت يا ٻئي ظرف سان لاڳو ٿئي ٿو ۽ منجهانئس ”وقت“، ”جاءِ“، ”ريت“، ”قدر“ يا ”ناڪار“ جي معنيٰ نڪري ٿي. ٿورن لفظن ۾ چئبو: ظرف اهو لفظ آهي جو ڪنهن ”فعل“، ”صفت“ يا ٻئي ”ظرف“ سان لاڳو ٿي، ان بابت ڪجهه وڌيڪ حقيقت ڄاڻائي ٿو. (ڏسو باب سترهون)

اشارو: جڏهن ڪو ظرف، ڪنهن ٻئي ظرف يا صفت سان لاڳو ٿئي ٿو، تڏهن ان مان فقط قدر جي معنيٰ نڪري ٿي.

(٦) ”حرف جر“

١١. (١) ڇوڪر باغ ۾ ويو. (٢) ڇوڪر باغ مان ويو.

ٻهرئين جملي ۾ ”باغ“ جي پٺيان ”۾“ جو لفظ وڌو اٿئون، ته جيئن خبر پوي ته ڇوڪر، باغ منجهه (اندر) ويو. ٻئي جملي ۾ ”باغ“ جي پٺيان ”مان“ جو لفظ وڌو اٿئون، ته جيئن خبر پوي ته ڇوڪر، باغ منجهان (ٻاهر) ويو. مطلب ته ”باغ“ جي لفظ جي پٺيان، جدا جدا لفظ ڪم آندا اٿئون، ته جيئن ڄاڻجيءَ ريت سڌ پوي ته ”باغ“ لفظ جو ”ڇوڪر“ ۽ فعل ”ويو“ (يعني وڃڻ جي ڳالهه) سان ڪهڙو واسطو يا لاڳاپو آهي.

(٣) گوبند، هن ڪان ڊڄي ٿو. ”هن“ جو لفظ، ضمير آهي ڇاڪاڻ ته ڪنهن نياڪڙ جي بدران ڪم آيو آهي. ”هن“ ضمير جي پٺيان، ”ڪان“ جو لفظ

وڌو اٿئون ته جيئن ”هن“ ضمير جو، جملي جي ٻين لفظن سان لاڳاپو ڏيکاري، جنهنڪري چئبو ته ريت سڌ پوي ته گوبند، ڪنهن کان ڊڄي ٿو؟

اهو لفظ، جو ڪنهن اسم يا ضمير جي پٺيان اچي، ۽ اُن جو لاڳاپو جملي جي ٻين لفظن سان ڏيکاري، تنهن کي ”حرف جر“ چئبو آهي.

(٧) ”حرف جملو“

١٢. (١) طوطو، ڏڏ ۽ ڪڇڻي ڪانئي ٿو.

هتي ”۽“ جو لفظ ڪم آڻڻ ڪري، ڏڏ ۽ ڪڇئيءَ جي ڳالهه، گڏي ڪجي ٿي.

(٢) چوڪر رنو. پيئس ڪليو.

هي ٻيئي جملا گڏي چئبو ته ”چوڪر رنو ۽ پيئس ڪليو.“

(٣) چاچو گهر ۾ يا اوطاق ۾ هوندو.

”گهر ۾“ ۽ ”اوطاق ۾“، هن جملي جا ڀاڱا آهن.

انهن ٻنهي ڀاڱن جي ڳالهه، گڏي ڪرڻ لاءِ، ”يا“ جو لفظ ڪم آيو آهي.

اهو حرف، جو ٻن لفظن، جملن يا جملي جي ٻن ڀاڱن کي گڏي، ڳالهه ڪرڻ لاءِ ڪم اچي ٿو، تنهن کي ”حرف جملو“ چئبو آهي. ”حرف جملو“ معنيٰ، جوڙ ڪندڙ (ملائيندڙ) يا ڳنڍيندڙ حرف.

(٨) ”حرف ندا“

١٣. (١) واه! واه! مون کي انعام مليو. ”واه! واه!“ (خوشي)

(٢) افسوس! هُو مري ويو. ”افسوس!“ (ڏک)

(٣) مار! ڏهڙو وڇون. ”مار!“ (عجب)

(٤) شل! مان انعام کٽان. ”شل!“ (خواهش يا سڌ)

(٥) ٿُوا ڊاڪ ڪٽي ٿي ڪٽي. ”ٿُوا“ (نفرت يا ڌڪار)

(٦) اڙي! هيڏانهن اچ. ”اڙي!“ (سڏ)

هن طرح سڏ ڪرڻ توڙي دل جي جدا جدا حالت جهڙوڪ ”خوشي“، ”ڏک“، ”عجب“، ”خواهش“، ۽ ”ڌڪار“ وغيره ظاهر ڪرڻ لاءِ ڪي لفظ زبان سان ڳالهائجن ٿا. انهن سڀني قسمن جي لفظن کي چئبو آهي ”حرف ندا“. ”ندا“ معنيٰ سڏ يا دانهن.

”حرف ندا“ اهو لفظ آهي، جو سڏ ڪرڻ يا دل جي ڪنهن حالت ظاهر ڪرڻ مهل وات مان ڪڍجي ٿو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اشارو: جيڪي "حرف ندا" آهن، سي جملي ۾ گهڻو ڪري الڳ ڪري بيهاريا آهن، جيئن مٺي واه! واه! مارا ! ۽ ٻيا لفظ ڌار ڪري بيهاريا اٿئون.

١٤. ڳالهائڻ ٻولهائڻ ۾، جيڪو جيڪو لفظ وات مان ڪڍجي ٿو، سو مٿين اٺن قسمن مان، هڪ نه ٻئي قسم جو ضرور هوندو. مطلب ته ٻوليءَ جا سڀ لفظ اِنهن آٺن قسمن ۾ ورهايل آهن. انهن سڀني قسمن جي لفظن کي گڏي چئبو آهي "ڳالهائڻ جا لفظ".

١٥. هر هڪ لفظ سڃاڻي، ته مٿين آٺن قسمن مان ڪهڙي قسم جو آهي، تنهن کي چئبو آهي "ترڪيب."

١٦. هيٺين جملن ۾ جيڪي لفظ ڪم آيل آهن، تن جي ترڪيب ڪريو:

(١) انگريزن، سنڌ تي ڪاهه ڪئي.
(٢) مياڻيءَ وٽ لڙائي لڳي.
(٣) مير شير محمد وڏو لشڪر آندو.
(٤) حبشي هوش محمد، تمام گهڻي بهادري ڏيکاري.
(٥) هن انگريزن جا ڪيترا ماڻهو ماريا ۽ ڦٽيا.
(٦) سڀني چيو: مارا هيءُ ڏيو پهلوان مڙس ٿو ڏسجي.
(٧) نيٺ انگريزن ماريس، پر سندس قبر جو ڙاياٺون.
(٨) هوش محمد جي قبر حيدرآباد واري قلعي ۾ آهي.

باب ٻيون - "جنس"

١٧. (١) مرد آيو. زال آئي.
(٢) گهوڙو ڊوڙيو. گهوڙي ڊوڙي.

مرد ۽ گهوڙو، نر آهن. زال ۽ گهوڙي، ماديون آهن. جيڪي لفظ نر جي معنيٰ ڏيکارين، تن کي "مذڪر" (نر) ۽ جيڪي ماديءَ جي معنيٰ ڏيکارين، تن کي "مونث" (مادي) چئبو آهي.

مطلب ته: اسمن جون ٻه جنسون آهن: (١) جنس مذڪر. (٢) جنس مونث.

(٣) هو آيو. هوءَ آئي.
(٤) جو آيو سو ويو. جا آئي، سا ويئي.

"هو"، "جو" ۽ "سو"، جا لفظ ضمير آهن ۽ آنهن جي جنس، "مذڪر" آهي.
"هوءَ"، "جا" ۽ "سا" جا لفظ به ضمير آهن ۽ آنهن جي جنس، "مونث" آهي.
اهڙيءَ طرح، ضميرن جون به ساڳيون اهي به جنسون آهن.

(٥) ٺونولو پڪو. ٺونولي پڪي.
(٦) شيشو ڪريو. شيشي ڪري.

ڪٺولو ۽ شيشو، جنس "مذڪر" آهن. ڪٺولي ۽ شيشي جنس "مونث" آهن. اهڙي طرح، ٻي ڄاڻ شين جون به ساڳيون اهي ٻه "جنسون" آهن.

اشارو: سنڌيءَ ۾ جنس، ٻه ڄاڻ ڪانهي.

١٨. هيٺين جملن ۾ جيڪي اسم ۽ ضمير ڪم آيا آهن، تن جون جنسون ٻڌايو: (١) اڳي "مرد"، کيتي ڪندا هئا. (٢) "زالون"، گهر جي ڪرت ڪار ڪنديون هيون. (٣) "ڪنئارا"، ڳايون چارائيندا هئا. (٤) "ڌيئون"، ڳاين ڏهڻ جو ڪم ڪنديون هيون. (٥) اڳي اڏين پورهئي جي ورچ ڏيل هئي. (٦) سڀ خوش گذاريندا هئا.

"مونث پڇاڙيون"

١٩. زال، نٿ، ۽ ڪٿ، لفظن جي پڇاڙيءَ ۾ "آ" جو اچار آهي. "آ" پڇاڙيءَ وارا سڀ اسم، سدائين مونث آهي.

٢٠. گنگا، جمنا، بلا ۽ ڪلا، لفظن جي پڇاڙيءَ ۾ "آ" جو اچار آهي. "آ" پڇاڙيءَ وارا اسم، گهڻو ڪري مونث آهن، ڇاڪاڻ ته انهيءَ پڇاڙيءَ وارا ڪي ٿورا اسم، مذڪر به آهن. مثلاً – راڄا، لالا ۽ ديوتا.

٢١. چت، پت ۽ دل، لفظن جي پڇاڙيءَ ۾، "اِ" جو اچار آهي. "اِ" پڇاڙي وارا اسم، گهڻو ڪري مونث آهن، ڇاڪاڻ ته انهيءَ پڇاڙيءَ وارا ڪي ٿورا مذڪر، اسم به آهن. مثلاً – سيٺ، قيصر ۽ خضر.

٢٢. ٻيبي، گهوڙي ۽ دليي، لفظن جي پڇاڙيءَ ۾ "اي" جو اچار آهي. "اي" پڇاڙيءَ وارا اسم، گهڻو ڪري مونث آهن، ڇاڪاڻ ته انهيءَ پڇاڙيءَ وارا ڪي ٿورا مذڪر، اسم به آهن. مثلاً – ڪٽي، حلوائي، پاڻي ۽ موتي.

اشارو: آ، آ، اِ ۽ اي سان نڪ جو اچار به گڏجي ٿو.

مذڪر پڇاڙيون

٢٣. ڀاڳ، اُٺ، نڪ ۽ چپ، لفظن جي پڇاڙيءَ ۾ "اُ" جو اچار آهي. "اُ" پڇاڙيءَ وارا اسم گهڻو ڪري مذڪر آهن، ڇاڪاڻ ته انهيءَ پڇاڙيءَ وارا ٿورا اسم، مونث به آهن. مثلاً. ماڪ، ڏند ۽ وڄ.

٢٤. گوپؤ، واڌؤ، واڳهؤ، ۽ ڪدؤ، لفظن جي پڇاڙيءَ ۾ "ؤ" جو اچار آهي. "اؤ" پڇاڙيءَ وارا اسم، گهڻو ڪري مذڪر آهن، ڇاڪاڻ ته انهيءَ پڇاڙيءَ وارا ڪي ٿورا اسم، مونث به آهن مثلاً "ٻئو" ۽ "وهؤ" معنيٰ "زال" يا "ننهن".

٢٥. جمعو، گوبندو، گهڙو ۽ دلو، لفظن جي پڇاڙيءَ ۾ "او" جو اچار آهي. "او" پڇاڙيءَ وارا سڀ لفظ، مذڪر آهن.

اشارو: سينهن، وڇؤن ۽ هنداڻو. اهڙيءَ طرح، ڪن لفظن ۾ "اُ" "اُو" ۽ "او" سان، نڪ جو اچار به گڏجي ٿو.

اسمن جي جنس پروڙڻ جون واٽون.

٢٦. پاڻي ڪارو آهي. ڪڇني ڪاري آهي. اهڙيءَ طرح، صفت لاڳو ڪرڻ سان، اسمن جي جنس معلوم ڪري سگهجي ٿي. پر سنڌي ٻوليءَ جي سچي ٻجي خوبي* هيءَ آهي ته اسمن جي پڇاڙين مان، جنس جي پروڙ پوي ٿي. اهي پڇاڙيون جملي ست آهن، جن جو ذڪر، هيٺ ڪيو ويو آهي.

"اَ، آ، اِ، اي" (مونث)- "اُ، اوُ ۽ او" (مذڪر) انهن مان "آ"، پڇاڙيءَ وارا سڀ اسم، سدائين مونث آهن ۽ "او" پڇاڙيءَ وارا سڀ اسم، سدائين مذڪر آهن، باقي "اَ، اِ، اِي ۽ ا" پڇاڙين وارا گهڻو ڪري مونث ۽ اُ ۽ اوُ پڇاڙين وارا گهڻو ڪري مذڪر آهن.

مذڪر مان، مونث جوڙڻ جون واٽون.

٢٧. گهوڙو، مونث گهوڙي. ڪٺولو، مونث ڪٺولي.

"گهوڙو" ۽ "ڪٺولو" لفظن مان، پڇاڙيءَ وارو "او" جو اچار ڪڍي، "اِي" پڇاڙيءَ ۾ گڏجي ٿي.

(الف) ڇوڪرو، ان جو مونث ڇوڪري يا ڇوڪر. اهڙيءَ طرح، ڪن حالتن ۾ "اِي" بدران "اَ" پڇاڙي به ڪم اچي ٿي. آٽ، ان جو مونث آٽِ ۽ گڏهه، ان جو مونث گڏهه.

مطلب ته جن مذڪر اسمن جي پڇاڙيءَ ۾ "اُ" اچي ٿو، تن جي مونث جوڙڻ لاءِ "اُ" ڪڍي، اڪثر "اَ" پڇاڙي گڏ بي آهي.

(ب) لالا، پيشوا، هاٿي، هندو ۽ ٻين اهڙن مذڪر اسمن جي پٺيان، مونث پڇاڙي "اِي" گڏڻ ٿي مشڪل آهي، تنهنڪري اهڙن ڪيترن لفظن مان مونث لفظ جوڙي نٿو سگهجي، پر ڪن مان هيٺينءَ ريت جوڙي ٿو:

هاٿي، ان جو مونث: هاٿياڻي- هاٿڻي- هاٿڻ. هندو، ان جو مونث: هندواڻي- هندڻاڻي- هندڻي- هندڻ.

ڪيترن "او" ۽ "اُ"، پڇاڙين وارن مذڪر اسمن جو مونث به انهيءَ نموني جوڙيل آهي. مثلاً: ماڙيچو، ان جو مونث: ماڙيچاڻي- ماڙيچڻي- ماڙيچڻ.

پروچ، ان جو مونث: پروچاڻي- پروچڻي- پروچڻ. ڏير، ان جو مونث: ڏيراڻي. شينهن، ان جو مونث: شينهڻ.

مطلب ته، عام قاعدو هي آهي، ته مذڪر مان مونث جوڙڻ لاءِ، "اِي" پڇاڙي گڏ بي آهي، جنهن جو گهٽيل اُچار "اِ" آهي. ڪيترين حالتن ۾، مونث پڇاڙي

---

* انگريزي ٻوليءَ ۾ اها خوبي ڪانهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

”اِي“ جي اکيان، ”آڻ“ وجهڻ، ”آڻي“ پڇاڙي ڦاهبي آهي، جنهن جو آچار گهٽائي آڻ - اڻ به ڪبو آهي.

(ث) عام طرح، مذڪر مان مونث جوڙبو آهي، پر ڪن ٿورين حالتن ۾، مونث مان مذڪر لفظ ٺهيا آهن.

مثلاً: ناني - نانو، مامي - مامڙ، پٽي - پٽڙ ۽ رن - رنڙ.

۲۸. ڪانءُ - ڪانويلي، گدڙ - گدڙي ۽ بگهڙ - بگهياڙي. اهڙيءَ طرح، ڪن لفظن جو مونث بيقاعدي ٺهيل آهي.

اشارو: هنن بيقاعدي ٺهيل مونث لفظن جي پڇاڙيءَ ۾ به ”اِي“ جو آچار آهي، تنهنڪري چائڻ گهرجي ته سنڌيءَ ۾ مونث پڇاڙي ”اِي“، بلڪل عام آهي.

اشارو ۲: ڪو مرد - ڪا زال ۽ سو ماڻهو - سا زال. اهڙيءَ طرح، مونث پڇاڙي ”آ“، ڪن ضميرن ۾ ڪم اچي ٿي.

۲۹. ڪن مذڪر اسمن لاءِ نرالا مونث لفظ ٺهرايل آهن. مثلاً:

مذڪر	مونث	مذڪر	مونث
ابو	امان	پتا	ماتا
پاءُ	ڀيڻ	پٽ	ڌيءُ
پيءُ	ماءُ	ڏاند	ڳانءِ يا ڳئون
ڏاگهو	ڏاچي	راجا	راڻي
سانُّن	مينهن	سهرو	سس
ڪونهون يا پاڏو	وڇ	ڳورپٽ	ڳورنهاري
گهٽو	رڍ	گهوٽ	ڪنوار
مڙس	جوءِ	مرد	زال
مور	ڍيل	ميان	بيبي
نَر	مادي	—	—

اشارو: ڪن اسمن جو مونث، ڪونه جڙندو آهي.

مثلاً: ڏڌ، تارو، پؤنر، چيلانو، ڪانڌ يعني مڙس ۽ پيا.

باب چوٿون - ”عدد“

۳۰. (۱) گهوڙو ڊوڙيو يعني هڪ گهوڙو ڊوڙيو.

(۲) گهوڙا ڊوڙيا يعني ٻه يا گهڻا گهوڙا ڊوڙيا.

پوئين مثال ۾ ”گهوڙو“ جو آچار ڦيرائي ”گهوڙا“ ڪيو اٿئون ۽ چاڪاڻ ته گهوڙن جو عدد هڪ کان وڌيڪ آهي. ”هڪ“ کي ”واحد“ چئبو آهي. ”واحد“

معنيٰ هڪ. هڪ ڪان وڌيڪ، يعني ٻن يا گھڻن کي "جمع" چئبو آهي. جمع معني گھڻا: "گھوڙو"، عدد واحد آهي. "گھوڙا" عدد جمع آهي.

ٻيا مثال: (٣) هڪ مائي آئي (٤) چار مايون آيون.

"مائي"، عدد واحد آهي. "مايون" عدد جمع آهي.

(٥) هڪ دلو ڀڳو. پنج دلا ڀڳا. "دلو"، عدد آهي. "دلا"، عدد جمع آهي.

اهڙيءَ طرح، بيجان شين جا به اهي ساڳيا عدد جاڻڻا آهن.

٣١. هيٺين مثالن مان اسم چونڊيو ۽ ٻڌايو ته انهن جو عدد واحد آهي يا جمع؟

(١) اُتي جي ويجهو مڪليءَ ٽالي هڪ ٽڪري آهي.

(٢) اُتي ڪيتريون سهڻيون قبرون آهن.

(٣) ٽڪريءَ جي پرسان هڪ ڪوهه آهي.

(٤) اهو ڪوهه، اهڙيءَ ريت ٺهيل آهي، جو ماڻهو، ان ۾ اندر وڃي مجلسون ڪندا آهن.

(٥) هيٺ وڃڻ لاءِ ڏاڪڻ ٺهيل آهي.

(٦) برسات ۾ اهو ڪوهه، پاڻيءَ سان ڀرجي پوندو آهي.

واحد مان، جمع جوڙڻ جون واٽون

٣٢. مؤنث اِسمن جو جمع.

(الف) ڪت، جمع ڪتون. ٻلا، جمع ٻلائون. ڀت، جمع ڀتيون. راڻي، جمع راڻيون ۽ وڄ، جمع وڄون. مطلب ته آ، آ، ا، اي ۽ آ، پڇاڙين وارن مؤنث اسمن جو جمع، اون پڇاڙيءَ گڏڻ سان ٺهي ٿو.

اشارو: ماءُ، جمع مائون، مائر، يا ماڻرون.

ڌيءُ، جمع ڌيئون، ڌيئر، يا ڌيئرون.

ڀيڻ، جمع ڀيڻون، ڀينر، يا ڀينرون.

اهڙيءَ طرح ڪي ٿورا بيقاعدي ٺهيل لفظ آهن.

(ب) ٿوهتو، ڳنڍو يا ڳڙون، لفظن جي پڇاڙيءَ ۾ اڳيئي "آو" (آون) جو آچار آهي. اهڙن لفظن پٺيان جمع واري "اون" پڇاڙي گڏبي ته آچار ساڳيو "آون" قائم رهندو، تنهنڪري چئبو ته اهڙا اسم، واحد توڙي جمع ۾ هڪ جهڙا آهن.

٣٣. مذڪر اسمن جو جمع

(الف) گدا، پيشوا، خضر، ڪيهر، حلوائي، ڌوٻي ۽ ٻيا اهڙا مذڪر اسم، جن جي پڇاڙيءَ ۾ آ، ا، يا ءِ اي آهي، تن جو جمع، اڪثر ٿئو جڙي ۾ ٻر راڄا جو

جمع راجائون ۽ سيٺ جو جمع سيٺيون چوندا آهن. اهڙيءَ طرح، مونث لفظن وانگر، ”آون“ پڇاڙيءَ گڏڻ سان انهن جو جمع ٺهي ٿو.

اشارو: سيٺ + آون = سيٺيون. ”يہ“ جو اُچار پاڻمرادو پيدا ٿئي ٿو.

(ب) واڳُنُو، ڪدُو، ماڻهو، وچون ۽ ٻيا لفظ، جن جي پڇاڙيءَ ۾ ”آو“ (آون) جو اُچار آهي، تن جو جمع ڪونہ جڙندو آهي. اهي واحد توڙي جمع ۾ هڪ جهڙا آهن.

(پ) اَٺُ، جمع اَٺَ؛ گڏهُ، جمع گڏهَ؛ ٻڪرُ، جمع ٻڪرَ يا ٻڪرا. مطلب تہ ”اُ“ پڇاڙيءَ وارن مذڪر اسمن جو جمع، عام طرح ”آ“ پڇاڙيءَ ۾ گڏڻ سان ٺهي ٿو؛ پر ڪن حالتن ۾ ”آ“ بدران ”اَ“ پڇاڙي بہ ڪم اچي ٿي.

(ٻ) گهوڙو، جمع گهوڙا ۽ ڪتو، جمع ڪتا. اهڙيءَ طرح، جن اسمن جي پڇاڙيءَ ۾ ”او“ اچي ٿو، تن جي جمع جوڙڻ لاءِ، ”او“ ڪڍي، ”آ“ پڇاڙي گڏجي ٿي.

٣٤. هندُو، جمع هندُوئو! يعني اي هندو لوڪو! ماءُ، جمع مائرو! يعني اي مائٽون يا ماتائُون!

اهڙيءَ طرح مذڪر توڙي مونث جي پٺيان، ”او“ پڇاڙي گڏبي تہ اهڙا جمع اسم، سڏ ڪرڻ لاءِ ڪم ايندا.

اشارو: اُڌير، آيئون، آوسان، ٻيون، ڪتيون، ۽ ٻيا ڪي لفظ، هميشه جمع ۾ ڪم ايندا آهن.

حاصل مطلب

٣٥. سنڌيءَ ۾ جمع واريون پڇاڙيون جملي ٽي آهن:

(١) ”آون“ پڇاڙي: ڪٽ – ڪٽون، ٻلا – ٻلائون ۽ ڪنڌ – ڪنڌون. اهڙيءَ طرح مونث اسمن جو جمع، عام طرح، ”آون“ پڇاڙيءَ گڏڻ سان ٺهي ٿو. راجا – راجائون ۽ سيٺ – سيٺيون. اهڙيءَ طرح انهن پڇاڙين وارن، ٿورن مذڪر اسمن جو جمع بہ ”آون“ پڇاڙيءَ گڏڻ سان ٺهي ٿو.

(٢) مذڪر پڇاڙي ”اُ“، جنهن جو گهڻيل اُچار ”آ“ مثلاً: ڇوڪرو، جمع ڇوڪرا يا ڇوڪرَ. گڏهُ، جمع گڏهَ.

(٣) ”او“ پڇاڙي، جا مذڪر توڙي مونث اسمن جي پٺيان گڏبي، تہ اهي سڏ ڪرڻ لاءِ ڪم ايندا. مثلاً: ڀينرو! ڀائرو! دوستو! ۽ ٻيا.

باب پنجون - ”حالت“

(۱) حالت فاعلي.

۳۶. (۱) سچ اڀريو. هتي فعل آهي ”اڀريو“، جو اسم، ”سچ“ بابت ڪجهه چئي ٿو.

(۲) هئو آيو. هتي فعل آهي ”آيو“، جو ضمير، ”هئو“ بابت ڪجهه چئي ٿو.

اسين سکيا آهيون ته ”فعل“ اهو لفظ آهي، جنهن مان ’هئڻ‘، ’ڪرڻ‘، ’سهڻ‘ يا ڪنهن تي ڪنهن ’ڪم ٿيڻ‘ جي معنيٰ نڪري ٿي. جنهن ماڻهوءَ يا شئي وغيره بابت ڪوبه فعل، انهن ٽن ڳالهين مان ڪابه ڳالهه ڄاڻائي، تنهن کي ”فاعل“ چئجي ٿو، ۽ ان جي حالت ”فاعلي“ چئجي ٿي. ٿورن لفظن ۾ چئبو ته:

اهو اسم يا ضمير، جنهن بابت فعل جي وسيلي ڪا ڳالهه ڪجي ٿي، آن کي ’فاعل‘ چئبو آهي، ۽ آن جي حالت ’فاعلي‘ چئجي ٿي.

۳۷. هيٺين جملن ۾، جن اسمن يا ضميرن جي حالت فاعلي هجي، سي چونڊيو: (۱) استاد آيو. (۲) ڇوڪرا اٿي بيٺا. (۳) سڀني سلام ڪيو. (۴) ٻار پڙهڻ لڳا. (۵) گهنڊ لڳو. (۶) موڪل ملي.

اشارو: ڇوڪرا! خط لک. هتي ”ڇوڪرو“ لفظ جو آچار ڦيرائي ڪجي ٿو ”ڇوڪرا“ جو لفظ، سڏ ڪرڻ لاءِ ڪم آيو آهي. جملي ۾، جو اسم، سڏ ڪرڻ لاءِ ڪم اچي، تنهن جي حالت کي ”ندا“ چوندا آهن. ندا معنيٰ سڏ. حالت ندا، سچ پچ ته حالت ’فاعليءَ‘ جو هڪ نرالو قسم آهي، تنهنڪري ڪن صاحبن جو رايو آهي ته هتي ”ڇوڪرا“ لفظ کي ”ندا جو فاعل يا اسم“ Nominative Address سڏجي. ڪن جو وري رايو آهي ته جنهن صورت ۾ ”ڇوڪرو“ جو آچار ڦري ڇوڪرا يا ڇوڪر ٿئي ٿو، تنهن صورت ۾ حالت ندا هڪ ڌار حالت ليکجي.

(۲) حالت مفعولي

۳۸. (۱) ڪتي ڏوڙي ٿو. هتي فعل، ”ڏوڙي ٿو“ اسم، ”ڪتيءَ“ بابت ڪجهه چئي ٿو، تنهنڪري ”ڪتي“ فاعل آهي. هيءَ جملو، پنهنجيءَ جاءِ تي پورو آهي يعني آن منجهان مطلب نڪري ٿو، پر اها سڌ ڪانه ٿي پوي ته ڪتي ڇا ٿو ڏوڙي؟ جيڪڏهن چئبو ته ”ڪتي چادر ڏوڙي ٿو“ تہ پوءِ بلڪل پورو مطلب سمجهڻ ۾ ايندو. هتي فاعل آهي ”ڪتي“ ۽ جنهن شيءِ تي هن جي ڪم (ڏوڙڻ) جو اثر ٿئي ٿو، سا آهي ”چادر“.

(۲) هتي لڏون رکيو هو، گوپال آهو کاڌو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هتي ”آهو“ لفظ ضمير آهي، ڇاڪاڻ ته اسم ”لڌونءَ“ بدران ڪم آيو آهي. مٿين جملي جي پوين لفظن ۾ ”گوپال“ آهي فاعل ۽ هن جي ڪم (ڪاٽڻ) جو اثر جنهن شيءِ تي ٿئي ٿو، سا آهي ”اهو“ (لڌون).

اهو اسم يا ضمير، جنهن تي فعل وارو ڪم يا ڪم جو اثر ٿئي، تنهن کي چئبو آهي ”مفعول“ ۽ ان جي حالت مفعولي چئجي ٿي.

مفعول معنيٰ، جنهن تي ڪو ڪم ٿئي.

٣٩. هيٺين جملن مان مفعول چونڊيو:

(١) نوڪر ميز چنڊي. (٢) مون گل سنگهيو.
(٣) تون خط لک. (٤) احمد رانديڪا ڀڳا.
(٥) گوبند ڪتاب پڙهي ٿو. (٦) گلاب ماني کاڌي.

جملي ۾ جو اسم يا ضمير، ’مفعول‘ آهي، تنهن جي حالت ’مفعول‘ چئجي ٿي.

(٣) حالت جري

٤٠. (١) ”گوپال، راند تان موٽيو“. هتي ”راند“ لفظ جي پٺيان ”تان“ حرف جر آيو آهي، جو گوپال جو ”راند“ سان، توڙي موٽڻ جي ڳالهه سان واسطو يا لاڳاپو ڏيکاري ٿو، تنهنڪري ”راند“ جي حالت جري چئبي.

(٢) ”گوبند، هن کان ڊڄي ٿو“. هتي ”هن“، ضمير جي پٺيان ”کان“ حرف جر آيو آهي ۽ ”هن“ جو ”گوبند“ سان توڙي ڊڄڻ جي ڳالهه سان لاڳاپو ڏيکاري ٿو، تنهنڪري ’هن‘ جي حالت جري چئبي.

(٣) ”احمد جو خط آيو“. هتي ”احمد“ جي پٺيان ”جو“ حرف ڪم آيو آهي ۽ ان جو ”خط“ سان لاڳاپو ڏيکاري ٿو، جنهنڪري خبر پوي ٿي ته جيڪو خط آيو، سو احمد جو هو. هتي ”احمد“ جي حالت جري چئبي.

اشارو: ’جو‘، ’سندو‘ ۽ ’وارو‘ لفظ، اضافت جي معنيٰ ڏيکارين ٿا ۽ اهي، جن اسمن يا ضميرن جي پٺيان اچن ٿا تن جي حالت ’اضافت‘ آهي ۽ جا مالڪي يا ٻي نسبت ڏيکاري ٿي. هلندڙ رواج موجب حالت ’اضافت‘ کي حالت ’جريءَ‘ ۾ ڳڻي ڇڏيو اٿن، ڪن صاحبن جو رايو آهي ته حالت اضافت ڌار حالت ليکڻ گهرجي، ڇاڪاڻ ته اها فقط ٻن اسمن جي پاڻ ۾ مالڪي يا لاڳاپو ڏيکاري ٿي.

جنهن اسم يا ضمير جي پٺيان حرف جر اچي ۽ ان جو جملي جي ٻين لفظن سان لاڳاپو ڏيکاري، تنهن اسم يا ضمير جي حالت جري چئبي.

٤١. هيٺين جملن ۾، جن اسمن يا ضميرن جي حالت جري هجي، سي چونڊيو:

(۱) ٻو ٻڪن ۾ غاليچا ڏنندا آهن.
(۲) ڏٿي جون لونگيون سهڻيون آهن.
(۳) اسان هالن مان هندورو گهرايو.
(۴) اسان سڀني کي ديسي هنرن کي زور وٺائڻ گهرجي.

(۴) حالت جري

۴۲. (۱) نوڪر ڳوٺان (ڳوٺئون) آيو.

ڳوٺان يا ڳوٺئون معنيٰ، ڳوٺ مان يا ڳوٺ کان (حالت جري). هتي ڪوبه حرف جر ڪم نه آيو آهي، تہ بہ ''ڳوٺ'' لفظ جي حالت جري آهي، سبب ''آن''۔ ''اون'' پڇاڙيءَ جي، جا حرف جر جو ڪم ڏئي ٿي.

(۲) نوڪر ڳوٺ ويو. ''ڳوٺِ'' معنيٰ ڳوٺ ۾ يا ڳوٺ ڏي. هتي بہ ''ڳوٺ'' لفظ جي حالت جري آهي، سبب (ــِ) يعني ''اِ'' پڇاڙيءَ جي، جا حرف جر جو ڪم ڏئي ٿي.

(۳) ''ٻار ڪنڌان ڪريو''. هن جي بدران چئبو تہ ''ٻار ڪنڌ تان ڪريو.''
(۴) ''ٻار ڪنڌِ ڪريو''، بدران چئبو ''ٻار ڪنڌ تي ڪريو''.

مطلب تہ سنڌيءَ ۾ حالت جريءَ جي معنيٰ ظاهر ڪرڻ لاءِ آن (اون) ۽ ''اِ'' پڇاڙيون مقرر ٿيل آهن، جي 'حرف جر' جو ڪم ڏين ٿيون. پر اهي پڇاڙيون، سڀ ڪنهن اسم يا ضمير جي پٺيان نہ گڏيون آهن، تنهنڪري انهن جي بدران عام طرح حرف جر ڪم آڻجن ٿا.

۴۳. هيٺين جملن مان اهڙا اسم چونڊيو، جن ۾ حالت جريءَ واريون مقرر ٿيل پڇاڙيون گڏيل هجن:

(۱) مان هيٺئر 'گهران' ٿو اچان.
(۲) اهو ڪم رکيو تنهنجي 'هٿان' ٿيندو.
(۳) منهنجي 'واتان' هڪڙو حرف بہ ڪونہ نڪتو.
(۴) مان 'وسڻون' ڪين گهٽائيندس.
(۵) چوڪرو گهر ويو.
(۶) مون کي اها ڳالهہ من نڪا چت هئي.

دؤر

۴۴. اسمن ۽ ضميرن جون حالتون، هيٺينءَ ريت معلوم ڪيون آهن:

(۱) جملي ۾، جنهن اسم يا ضمير بابت، فعل ڪجهہ چوي يعني هئڻ، ڪرڻ يا سهڻ مان ڪا ڳالهہ ڄاڻائي، تنهن کي ''فاعل'' چئجي ٿو ۽ ان جي حالت ''فاعلي'' چئجي ٿي.

(٢) جملي ۾ جنهن اسم يا ضمير تي، فعل واري ڪم جو اثر ٿئي، تنهن کي "مفعول" چئجي ٿو ۽ ان جي حالت "مفعولي" چئجي ٿي.

(٣) جنهن اسم يا ضمير جي پٺيان، ڪو بہ حرف جر اچي ۽ اُن جو جملي جي ٻين لفظن سان لاڳاپو ڏيکاري، يا اهڙي لاڳاپي ڏيکارڻ لاءِ حرف جر بدران ڪا مقرر ٿيل پڇاڙي ڪم اچي، تہ ان اسم يا ضمير جي حالت "جري" چئبي.

٤٥. اسم يا ضمير جو، جملي ۾، ٻين لفظن سان جيڪو لاڳاپو آهي، يا انهيءَ لاڳاپي ڏيکارڻ لاءِ جيڪا* ڦيرڦار، اُن اسم يا ضمير جي صورت ۾ ٿئي ٿي، تنهن کي "اسم يا ضمير" جي حالت چئجي ٿي.

باب ڇهون - "اسمن جو ڦيرو"

٤٦.

	واحد	جمع
فاعلي -	ڇوڪرو اچي ٿو	ڇوڪرا اچن ٿا
مفعولي -	ڇوڪرو بچاءِ	ڇوڪرا بچايو
جري -	ڇوڪري کي سڏ	ڇوڪرن کي سڏيو
	ڇوڪري سان وڃ	ڇوڪرن سان وڃو
	ڇوڪري کان پاسي ٿي	ڇوڪرن کان پاسي ٿيو

٤٧.

	واحد	جمع
فاعلي -	ڇوڪري اچي ٿي	ڇوڪريون اچن ٿيون
مفعولي -	ڇوڪري بچاءِ	ڇوڪريون بچايو
جري -	ڇوڪريءَ کي سڏ	ڇوڪرين کي سڏيو
	ڇوڪريءَ سان وڃ	ڇوڪرين سان وڃو
	ڇوڪريءَ کان پاسي ٿي	ڇوڪرين کان پاسي ٿيو

٤٨. اسم کي ٽنهي حالتن ۾، واحد توڙي جمع ۽ مذڪر توڙي مونث جي صورتن ۾ ڦيرائڻ کي "اسم جو ڦيرو" چئجي.

٤٩. "ڇوڪر" لفظ جو ڦيرو، جو مٿي ڪيو ويو آهي، تنهن مان ڏسڻ ۾ ايندو تہ پهريائين چئون ٿا ڇوڪرو، جمع ڇوڪرا. جڏهن ڪو بہ حرف جر انهن لفظن جي پٺيان ڪم آڻيون ٿا، تڏهن "ڇوڪرو" جو آچار ڦيرائي ڪريون ٿا "ڇوڪري" ۽ جمع چئون ٿا "ڇوڪرن".

(*) ڪن لفظ پٺيان "آ" جو آچار آهي، سو ڪڏهين آن (آون) يا "ا" پڇاڙي ڪڍي، ڪونہ يا ڪن لفظ ناهن ٿا. اهڙا ڦيرڦار حالت ڏيکاري ٿي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ساڳيءَ طرح "ڇوڪري" جمع "ڇوڪريون"، پر حرف جر ڪم آڻڻ کان پوءِ آچار ڦيرائي ڪريون ٿا "ڇوڪريءَ" جمع "ڇوڪرين".

هنن لفظن جي اها صورت ـ جيڪنهن حرف جر گڏڻ کان پوءِ ساڳي رهي ٿي، تنهنڪري هن کي "عام صورت" چئجي ٿو. هاڻ ڇٻو ته مٿين اسمن جو ڦيرو هن طرح ٿيندو آهي:

(١) واحد	جمع
فاعلي ـ ڇوڪرو	ڇوڪرا
عام صورت ـ ڇوڪري	ڇوڪرن

(٢) واحد	جمع
فاعلي ـ ڇوڪري	ڇوڪريون
عام صورت ـ ڇوڪريءَ	ڇوڪرين

٥٠. واحد	جمع
فاعلي ـ ڪٽ پڳي	ڪٽون پڳيون
مفعولي ـ ڪٽ وڇاءِ	ڪٽون وڇايو
جري ـ ڪٽ تي ويهه	ڪٽن تي ويهو
ڪٽ کي جوڙ	ڪٽن کي جوڙيو
ڪٽ جو پائو ڀڳو	ڪٽن جا پاوا ڀڳا

هتي "ڪٽ" لفظ جو آچار، سڀني حالتن ۾ ساڳيو رهيو آهي، تنهنڪري اهائي انهيءَ لفظ جي "عام صورت" چئبي.

٥١. عام صورت سمجهڻ لاءِ ڪي مثال وٺو.

مثلاً: راجا، سيٺ، آٽ ۽ واڳهو. هاڻ هنن لفظن جي پٺيان ڪهڙو به حرف جر ڪم آڻيو:

راجا کي سلام ڪر.	سيٺ کي سڏ ڪر.
آٽ کي هڪل.	واڳهوءَ کان پاسي ٿيءُ.

هتي "آٽ" جو آچار ڦري ٿيو آهي "آٽَ" ۽ "واڳهُو" جو "واڳهوءَ". اها انهن لفظن جي "عام صورت" چئبي. "راجا" ۽ "سيٺ" لفظن جي پٺيان حرف جر ڪم آڻج ڪري، انهن لفظن جي صورت ۾ ڪابه ڦيرڦار ڪانه ٿي ٿئي، تنهنڪري اها ئي سندين عام صورت چئبي.

٥٢. اسم جي اها صورت، جا سڀني حالتن ۾، يا هر ڪنهن حرف جر جي پٺيان اچڻ کان پوءِ ساڳي رهي، تنهن کي "عام صورت" چئجي ٿو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

حاصل مطلب

٣٤. (١) سنڌيءَ ۾، ڪن اسمن جي صورت، عدد واحد ۾، هڪ ڦيرو کائي ٿي. مثلاً: ”ڇوڪرو“ جو آڇار ڦيري ٿئي ٿو ”ڇوڪري“. ”اَٺُ“ جو ”اَٺَ“ ۽ ”واڳهُو“ جو ”واڳهوءَ“.

(٢) ڪن اسمن جي صورت، عدد واحد ۾، اهو هڪ ڦيرو به ٿئي ڪانه ٿي. مثلاً: ڪٽ، راڄا ۽ سيٺ لفظن جو آڇار، سڀني حالتن ۾ ساڳيو رهي ٿو.

(٣) ڇوڪرو جمع ڇوڪرا، پر عام صورت، جمع ڇوڪرن. ڇوڪري جمع ڇوڪريون. پر عام صورت، جمع ڇوڪرين. ڪٽ جمع ڪٽون، پر عام صورت، جمع ڪٽن.

اهڙيءَ طرح، عام صورت جمع ۾ سڀ اسم، ڇا مذڪر ڇا مونث، ”آن“، ”اِن“ يا ”اُن“ پڇاڙي وٺن ٿا.

پاڃو ڀيو
باب ستون- ”اسمن جا قسم“
اسم خاص ۽ اسم عام

٣٥. (١) اڪبر بادشاهه سنڌ ۾ ڄائو هو.

”اڪبر“ هڪ بادشاهه جو نالو آهي. ڪنهن به بادشاهه کي ”بادشاهه“ ڪوٺي سگهبو، پر سڀڪنهن بادشاهه کي ”اڪبر“ نه ڪوٺبو، ڇاڪاڻ ته ”اڪبر“ خاص ڪنهن هڪ بادشاهه جو نالو آهي.

”سنڌ“ هڪ پرڳڻي جو نالو آهي. ڪنهن به پرڳڻي کي ”پرڳڻو“ ڪوٺبو، پر سڀڪنهن پرڳڻي کي ”سنڌ“ نه ڪوٺبو، ڇاڪاڻ ته اهو نالو خاص ڪنهن هڪ پرڳڻي تي رکيل آهي.

(٢) حضرت عليءَ جي خچر جو نالو، دلدل هو.

ڪنهن به خچر کي ”خچر“ ڪوٺبو، پر سڀڪنهن خچر کي ”دلدل“ نه ڪوٺبو، ڇاڪاڻ ته اهو نالو خاص ڪنهن هڪ خچر تي رکيل آهي.

(٣) هو ”گلشڪر“ پڙهي ٿو.

”گلشڪر“ هڪ ڪتاب جو نالو آهي. سڀڪنهن ڪتاب کي ”ڪتاب“ ڪوٺبو، پر سڀڪنهن ڪتاب کي گلشڪر نه ڪوٺبو، ڇاڪاڻ ته اهو نالو، خاص ڪنهن هڪ ڪتاب تي رکيل آهي.

هنن مثالن مان ڏسڻ ۾ ايندو ته ڪي نالا خاص ۽ ڪي عام آهن. مٿين مثالن مان ٻنهي قسمن جا نالا ڌار ڪري هيٺ ڏيکارجن ٿا:

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

خاص نالو	عام نالو
اڪبر	باد شاهه
سنڌ	پرڳڻو
دلدل	خچر
گلشڪر	ڪتاب

٥٥. اهو لفظ، جو ڪنهن ماڻهوءَ يا ٻئي جاندار يا بيجان شئي يا مڪان جو خاص طرح ٺهرايل نالو هجي، تنهن کي ”اسم خاص چئجي ٿو.

٥٦. اهو نالو جو هڪڙي قسم جي جاندار يا بيجان شين لاءِ هڪ جهڙو هجي، يا هر هڪ سان لاڳو ٿي سگهي، تنهن کي ”اسم عام“ چئجي ٿو.

٥٧. هيٺين جملن مان اسم خاص ۽ اسم عام چونڊيو:

(١) حيدرآباد کي اڳي نيرن ڪوٽ چوندا هئا.
(٢) جيڪب آباد جو اصلوڪو نالو خان ڳڙهه آهي.
(٣) بدين جو شهر اصل سانول پور سڏبو هو.
(٤) ٿرپارڪر جي پاسي اڳي سمنڊ هو، جنهن جو منهن ڪڇ جي رڻ ڏي هو.
(٥) ڌرتيءَ ڌڻي ڪري حالتون ڦري وييون.
(٦) سمنڊ جي نشاني هاٿوڪيون ٿر جون ڀٽون آهن.

اِسم ذات

٥٨. (١) اڇاڻ، ساوڪ، ڀلائي ۽ صفائي خاصيتن جا نالا آهن.
(٢) ڪِل، چرچو، ويڙهه ۽ جنگ، ڪمن جا نالا آهن.
(٣) ٻالاپڻ، جواني، جهنگليپڻو ۽ ٻانهپ، حالتن جا نالا آهن.
انهن ٽنهي قسمن جي نالن کي گڏي ”اسم ذات“ چئبو آهي،
ڪنهن خاصيت، ڪم يا حالت جي نالي کي ”اسم ذات“ چئبو آهي.

٥٩. هيٺين جملن مان اسم ذات چونڊيو:

(١) سچ هڪ وڏو گڻ آهي. (٢) نٺرت سِکُ. (٣) رحم ۾ ٻيٽي برڪت آهي.
(٤) غريبن تي قياس ڪر. (٥) آپ ۾ ڳاڙهاڻ ڏس. (٦) ڌڻيءَ جي وڏائي ڳاءِ.
(٧) پڙهڻ، ترڻ، تير هڻڻ، چوڙين سواري، ننڊي هوندي جو نه سکي، وڏي خواري.

اشارو: ٻنجات، سپاهه، فوج، لشڪر، ڌڻ ۽ ٻيا اهڙا لفظ، جي ڪنهن ميڙ جي معنيٰ ڏيکارين ٿا، سي اسم جمع Collective Noun آهن، پر اهي سنڌي گرامر موجب ”اسم عام ڪري ليکيا آهن.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

چانور، اٽو، سون ۽ لوهه، اسم جنس Material Noun آهن، پر اهي به ”اسم عام“ ليکجن ٿا.

”صفاتي ۽ ذاتي اسمن جو فرق“

٦٠. اسم خاص ۽ اسم عام، انهن ٻنهي کي گڏجي ”صفاتي اسم“ Concrete Noun چئبو آهي. اهي اکين سان ڏسي سگهجن ٿا ۽ انهن کي هٿ لائي سگهجي ٿو. مثلاً: برف اهڙي شيءِ آهي جا اکين سان ڏسبي ۽ هٿ ۾ کڻي سگهجي ٿي. اهڙيءَ طرح جيڪي صفاتي اسم (خاص ۽ عام) آهن تن سڀني کي جسم آهي، تنهنڪري اهي ظاهري حواسن (ڪن، هٿ، اک، چپ ۽ نڪ) سان معلوم ڪري سگهجن ٿا. ڪنهن ماڻهوءَ ۾ جيڪڏهن سياڻپ هوندي ته ”سياڻپ“ اهڙي شيءِ نه آهي جا هٿ ۾ کڻي يا چپ سان چکي سگهجي. ساڳيءَ طرح، برف جي اڇاڻ، ٿڌاڻ ۽ لساڻ يا لسائي اهڙيون شيون نه آهن، جي برف کان ڌار ڪري، هٿ ۾ کڻي سگهجن. انهن بابت رڳو دل ۾ ويچار ڪري چئجي ٿو ته برف ۾ هي هي خاصيتون آهن. هاڻ چڱيءَ طرح سمجهه ۾ ايندو ته صفاتي ۽ ذاتي اسمن جي وچ ۾ هيءَ تفاوت آهي :

جيڪي صفاتي اسم (خاص ۽ عام) آهن، تن سڀني کي جسم آهي، تنهنڪري اهي ظاهري حواسن سان معلوم ڪري سگهجن ٿا. جيڪي ذاتي اسم آهن سي فقط خاصيتن، ڪمن ۽ حالتن جا نالا آهن. انهن کي جسم ڪونهي، تنهنڪري انهن جو رڳو پنهنجي من يا دل ۾ ويچار ڪجي ٿو.

باب اٺون - ضميرن جا قسم

(١) ”ضمير خالص“

٦١. (١) آءٌ اچان ٿو. مان وڃان ٿو. مون ڪاڏو.

(٢) تون آچ. تو ڇا چيو؟

گلاب کي سڏيم، پر هو هليو ويو.

جڏهن ڪو ماڻهو پنهنجي ڳالهه ڪندو آهي، تڏهن پنهنجي نالي بدران ”آءٌ“، ”مان“ يا ”مٺون“ لفظ ڪم آڻيندو آهي. اهي لفظ ضمير آهن، ڇاڪاڻ ته ڳالهه ڪندڙ ماڻهوءَ جي نالي بدران ڪم اچن ٿا. اهڙن ضميرن کي ”ضمير متڪلم“ چئبو آهي. ”متڪلم“ معنيٰ، جنهن جي وات مان ڪلام نڪري يعني جو ڳالهائي. آءٌ، مان، مون ۽ اسين ”ضمير متڪلم“ جا مثال آهن!

حاضر ماڻهو، جنهن سان ڳالهائبو آهي، تنهن جي نالي بدران "تون" يا "تو" لفظ ڪم آڻبو آهي، تنهنڪري اهي لفظ به ضمير آهن. اهڙن ضميرن کي "ضمير حاضر" چئبو آهي، ڇاڪاڻ ته جنهن سان ڳالهائبو آهي، سو ضرور اکين اڳيان حاضر هوندو آهي. تون، تو، توهين ۽ اوهين، "ضمير حاضر" جا مثال آهن.

مٿي ٽئين جملي ۾ "گلاب"، جنهن جي ڳالهه ڪجي ٿي، تنهن جي نالي بدران "هُو" لفظ ڪم آندو اٿون، تنهنڪري "هُو" لفظ ضمير آهي. اهڙن ضميرن کي "ضمير غائب" چئبو آهي، ڇاڪاڻ ته جنهن ٽياڪڙ جي ڳالهه ڪجي ٿي، سو يا ته غائب يعني گم يا غير حاضر آهي، يا جي حاضر آهي ته به ساڻس ڪونه ٿو ڳالهائجي، پر سندس رڳي ڳالهه ڪجي ٿي. هُو، اُو، هُن ۽ انهن، "ضمير غائب" جا مثال آهن.

انهن ٽنهي ضميرن کي "ضمير خالص" چئبو آهي. خالص، معنيٰ نج. اهي ٽي ئي، لجيءَ يا خاص طرح، فقط ماڻهن سان لاڳو ٿين ٿا، تنهنڪري اهو نالو پيو اٿن. ياد ڪريو ته ضمير خالص ٽي آهن:

(۱) متڪلم يعني ڳالهه ٻڌائيندڙ، (۲) حاضر يعني جنهن سان ڳالهائجي، (۳) غائب يعني اهو ٽياڪڙ جنهن جي ڳالهه ڪجي ٿي.

٦٢. ضمير خالص جا ڦيرا

واحد	جمع
فاعلي — آءٌ، مان	آسين
عام صورت — مون	اسان

واحد	جمع
فاعلي — تون	توهين، اوهين
عام صورت — تو	توهان، اوهان

واحد	جمع
فاعلي — هُو (مونث هُوءَ)	هُو، اُو
عام صورت — هُن، اُن	هُنن، اُنهن

٦٣. ضميري پڇاڙيون

واحد	جمع
پاڻم، پاڻم = منهنجو پاڻ	—
پاڻهي، پاڻ = تنهنجو پاڻ	پاڻهو = توهان جو پاڻ
پاڻس، پاڻس = هن جو پاڻ	پاڻن = هنن جو پاڻ

هن طرح، ماڻهن ڏيکاريندڙ اسمن (پيءُ، ماءُ، ڌيءُ وغيره) جي پٺيان اهي پڇاڙيون عام طرح گڏبيون آهن، ته اهي "ضمير خالص" جو ڪم ڏينديون آهن.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪِتَهِہ ڪِتهِرس يعني ڪوهه ۾ (ڪڏ ۾) پوي ٿو هن جو گهر. اهڙيءَ طرح، ڪن پين اسمن جي پڇاڙين ۾ ساڳئي مطلب لاءِ اهي پڇاڙيون ڪم اچن ٿيون.

۰٦۴ **واحد** **جمع**

واحد	جمع
وٽم = مون وٽ	وٽهئون يا وٽون = اسان وٽ
وٽءِ = تو وٽ	وٽوَ = توهان وٽ
وٽس = هن وٽ	وٽن = هنن وٽ

اهڙيءَ طرح، حرف جر جي پڇاڙيءَ ۾ اهي پڇاڙيون گڏيون آهن.

اشارو: ضمير متڪلم جمع واري "هئون، آون" واري پڇاڙي، اسمن جي پڇاڙين ۾ گڏبي آهي.

۰٦۵ **واحد** **جمع**

واحد	جمع
اٿم = مون کي آهي	اٿئون = اسان کي آهي
اٿيئي = تو کي آهي	اٿوَ = توهان کي آهي
اٿس = هن کي آهي	اٿن = هنن کي آهي

اهڙيءَ طرح، ڪن فعلن جي پڇاڙيءَ ۾ اهي پڇاڙيون گڏيون سگهجن ٿيون.
(ڏسو باب ڏهون)

۰٦٦ ضميري پڇاڙيون، هيٺئين نقشي ۾ ڌار ڌار ڏيکارجن ٿيون:

ضمير	واحد	جمع
متڪلم	م	هئون، آئون، ئون
حاضر	ءِ (اِي)	وَ
غائب	س	ن

۰٦٧ مٿي جيڪي چيو ويو آهي، تنهن مان ڏسڻ ۾ ايندو ته ضمير خالص ٻن قسمن جا آهن:

(۱) سچا لفظ، جهڙوڪ آءٌ، تون ۽ هو.

(۲) پڇاڙين وارا، جن کي 'متصل' يا گڏيل ضمير چئبو آهي.

متصل يا گڏيل ضمير آهي آهن جي ڪنهن اسم، حرف جر يا فعل جي پڇاڙين، پڇاڙين يا نشانن وانگر ڪم اچن ٿا.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

٦٨. هيٺين جملن ۾ جن لفظن جي هيٺيان ضميري ڇپاڙيون هجن، تن جي معني ٻڌايو. مثلاً: منجهس = هن منجهه.

(١) ونس وڃ، (٢) چئينس ته سگهو اچ، (٣) نه اچي ته خوشي سنديس. (٤) هينئر ونن پئسو ڪونهي. (٥) ماستر چيو اٿوَ، ته سبق ياد ڪريو.

(٢) ”ضمير اشارو“

٦٩. گوپال کي ماڻس پيو لڏون ڏيئي چيو ته ”هيءَ تون کاءُ ۽ هوءَ ڀاءُ لاءِ رک“.

هتي هيءَ لفظ، انهيءَ لڏونءَ ڏي اشارو ٿو ڪري، جو پرسان يا ويجهو آهي ۽ ”هو“ لفظ ٻئي لڏونءَ ڏانهن اشارو ٿو ڪري، جو پري آهي.

اهڙا ضمير، جي ڪن اسمن ڏي اشارو ڪن، تن کي ”ضمير اشارو“ چئبو آهي. اهي ٻن قسمن جا آهن:

(١) جيڪي ضمير ڪنهن ويجهي ماڻهوءَ يا شيءِ وغيره ڏي اشارو ڪن، تن کي ”ضمير اشارو ويجهو“ چئبو آهي. مثلاً: هيءُ، اِيءَ.

(٢) جيڪي ضمير ڪنهن ڏورانهين ماڻهوءَ يا شيءِ وغيره ڏانهن اشارو ڪن، تن کي ”ضمير اشارو ڏور“ چئبو آهي. مثلاً: هوءُ، آءِ.

٧٠. **ضمير اشارو ويجهو- ڦيرو**

	مذڪر		مؤنث	
	واحد	جمع	واحد	جمع
فاعلي	هيءُ	هي، (اهي)	هيءَ	هي
عام صورت	هن	هنن	هن	هنن

اشارو: ضمير اشارو ڏور جو ڦيرو، ضمير غائب جهڙو آهي. سنڌيءَ ٻوليءَ مان ضمير غائب، گم ٿي ويو آهي، تنهنڪري ’هوءَ ۽ آهي‘ لفظ، جي ضمير ’اشارو ڏور‘ آهن، سي ڪم آڻي، پورائي پيا ڪريون.

(٣) ضمير مشترڪ

٧١. (١) ”گوپال، گوپال کي بچايو.“ هن جي بدران چئبو ته گوپال پاڻ کي بچايو. هن جملي ۾ فاعل آهي ”گوپال“ ۽ جنهن کي بچايائين سو به ساڳيو پاڻ آهي، تنهنڪري چئبو ته جملي جو جيڪو فاعل آهي، سو ئي ساڳيو مفعول آهي.

(٢) آءٌ پاڻ يا خود ايندس. هن جي معنيٰ ته ٻيو ڪوئي ايندو، پر آءٌ پاڻ (پنهنجي سر) ايندس. اٿين ڳالهه کي زور ڀرائڻ لاءِ به ”پاڻ“ يا ”خود“ لفظ ڪم آڻبو آهي. پاڻ، خود، پنڊ ۽ پنهنجو لفظ ضمير مشترڪ آهن. اهي ضمير ٻن مطلبن لاءِ ڪم آڻبا آهن:

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(١) فاعل کي زور ڏيارڻ لاءِ (٢) ۽ ڳالهه چٽائڻ لاءِ ته جملي ۾ جيڪو فاعل آهي سو ئي ساڳيو مفعول آهي.

اهو ضمير، جو جملي ۾ فاعل جي بدران (مفعول ٿي) ڪم اچي، يا جو ضمير خالص کي زور ڏيارڻ لاءِ ڪم اچي، تنهن کي "ضمير مشترڪ" چئبو آهي.

مشترڪ معنيٰ شريڪ ٿيندڙ. اهو نالو آن تي هن ڪري رکيو اٿن جو پاڻ، خود ۽ پنهنجو لفظ، جي ضمير مشترڪ آهن، سي فاعل سان شريڪ يا لاڳو ٿين ٿا.

٧٢. هيٺين جملن مان ضمير مشترڪ چونڊيو ۽ ٻڌايو ته اهي فاعل جي بدران ڪم آيا آهن يا رڳو ضمير خالص کي زور ڏيارڻ لاءِ ڪم آيا آهن:

(١) توهين پاڻ ۾ ڏهي وڃو ته چڱو.

(٢) تون پاڻ ڇو ته مون ڇا چيس؟

(٣) پنهنجو، ڪم ايندو، ڏاريو، ڪم نه ايندو.

٧٣. "پنهنجو" لفظ جو ڦيرو

	مذڪر		مونث	
	واحد	جمع	واحد	جمع
فاعلي	پنهنجو	پنهنجا	پنهنجي	پنهنجون
عام صورت	پنهنجي	پنهنجن	پنهنجيءَ	پنهنجن

(٤) "ضمير استفهام"

٧٤. ڪير آيو؟ ڪهڙو آهين؟ ڇا ڪپڻي؟ ڪجاڙو ٿو چوين؟ هتي ڪير، ڪهڙو، ڇا ۽ ڪجاڙو لفظ، سوال پڇڻ لاءِ ڪم آيا آهن. ڪير، معنيٰ ڪهڙو ماڻهو. ڪهڙو، معنيٰ ڪهڙو ماڻهو يا ڪم. ڇا، معنيٰ ڪهڙي شيءِ. مطلب ته اهڙا سوال پڇڻ جا لفظ، ڪن اسمن بدران ڪم اچن ٿا، تنهنڪري ضمير آهن. اهڙن ضميرن کي چئبو آهي "ضمير استفهام". فهم، معنيٰ سمجهه يا ڄاڻ. ضمير استفهام، معنيٰ اهو ضمير، جو ڄاڻڻ يا سمجهڻ گهري ٿو (سوالن پڇڻ سان). مطلب ته:

ضمير استفهام، اهو ضمير آهي، جو سوال پڇڻ يا پڇا ڪرڻ ۾ ڪم اچي ٿو.

٧٥. (١) تون ڪير آهين؟ "ڪير" رڳو ماڻهوءَ سان لاڳو ٿئي ٿو.

(٢) ڪهڙو ماڻهو؟ ڪهڙو ڪتاب؟ ڪهڙو ڪم؟ "ڪهڙو" لفظ ماڻهن، شين ۽ ڪمن سان لاڳو ٿئي ٿو.

(٣) ڇا وٺان؟ ڇا چوان؟ "ڇا" شين ۽ ڪمن سان لاڳو ٿئي ٿو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(٤) ڪچاڙو ڪيئي؟ ڪچاڙي لاءِ ٻئو آهين؟ "ڪچاڙو" شين ۽ ڪمن سان لاڳو ٿئي ٿو.

٧٦. "ڪير" جو ڦيرو

واحد	جمع
فاعلي ـ ڪير (مونث: ڪير)	ڪير
عام صورت ـ ڪنهن	ڪن

٧٧. "ڪهڙو" جو ڦيرو

مذڪر		مونث	
واحد	جمع	واحد	جمع
فاعلي ـ ڪهڙو	ڪهڙا	ڪهڙي	ڪهڙيون
عام صورت ـ ڪهڙي	ڪهڙن	ڪهڙيءَ	ڪهڙين

٧٨. هيٺين سٽن مان ضمير استفهام چونڊيو:

(١) گلاب کي ٻاهر ڪير پيو سڏي؟

(٢) توکي ڇا کپي؟ (٣) ڪچاڙو ڪهڙ جيئي؟

(٤) هنن رانديڪن مان توکي ڪهڙو ٿو وڻي؟

(٥) "ضمير موصول"

٧٩. هيءَ اهو ڪتاب آهي. ڪتاب مون ڳوليو پئي. هي ٻئي جملا ڳنڍي چئبو ته "هيءَ اهو ڪتاب آهي، جو مون ڳوليو پئي". هتي "جو" لفظ "ڪتاب" جي بدران ڪم آيو آهي، تنهنڪري "ضمير" آهي ۽ اهو ٻن جملن کي ڳنڍي ٿو، تنهنڪري ضمير موصول آهي. موصول، معنيٰ ڳنڍيندڙ (وصل=ڳنڍ، ميلاپ). هيءَ اهو ڪتاب آهي، جيڪو مون ڳوليو پئي. "جيڪو"، ضمير موصول آهي.

هيءَ اهو ڪپ آهي. ڪپ جي تسو پچا ٿي ڪئي. هيءَ ٻئي جملا ڳنڍي چئبو ته "هيءَ اهو ڪپ آهي، جنهن جي تسو پچا ٿي ڪئي". هتي "جنهن" لفظ، ضمير موصول آهي.

اهو لفظ، جو ڪنهن اسم جي بدران جملي ۾ ڪم اچي ٿو ۽ ان کي ٻئي جملي سان ڳنڍي ٿو، تنهن کي ضمير موصول چئبو آهي.

٨٠- ”جو“ جو ڦيرو

	مذڪر		مونث	
	واحد	جمع	واحد	جمع
فاعلي-	جو	جي	جا	جي
عام صورت-	جنهن	جن	جنهن	جن

٨١- ”جيڪو“ جو ڦيرو

فاعلي- جيڪو	جيڪي	جيڪا	جيڪي
عام صورت- جنهن ڪنهن	جن ڪن	جنهن ڪنهن	جن ڪن

٨٢- هيٺين سٽن مان ضمير ’موصول‘ چونڊيو.

(١) ننگر پارڪر ۾ هڪ ٽڪري آهي، جا ”ڪارونجهر“ جي نالي سان سڏجي ٿي. (٢) ٽڪريءَ جون ڇهه قطارون آهن، جن جي وچ ۾ ڪيترن هنڌ واريءَ آهي. (٣) آتي واريءَ سان گڏ پٿر آهن، جن مان ڪي روهيءَ جهڙا ڪارا ته ڪي داءَ جهڙا ڳاڙها آهن. (٤) سنڌ ۾ اها ئي هڪ ٽڪري آهي، جنهن مان بعضي بعضي خوفناڪ آواز ٻڌڻ ۾ ايندا آهن، ڇاڪاڻ جو اها پرندڙ جبل جو قسم آهي. (٥) ٽڪريءَ تي ڪيترا وڻ ۽ ٻوٽا آهن، جن مان جڳهي پيدائش ٿئي ٿي.

(٦) ”ضمير جواب موصول“

٨٣- جو ٻئي جي لاءِ گڏ ڪندو، سو پاڻ گڏ ۾ ڪرندو. هتي ”سو“ لفظ جو لاڳاپو ”جو“ لفظ سان آهي يعني آن جي جواب ۾ ڪم آيو آهي. ”جنهن ڇيو تنهن ڪيو“. هتي ”تنهن“ لفظ جو لاڳاپو ”جنهن“ لفظ سان آهي يعني آن جي جواب ۾ ڪم آيو آهي. ”جو“ ۽ ”جنهن“ لفظ ضمير موصول آهن ۽ ”سو“ ۽ ”تنهن“ لفظ، جي انهن جي جواب ۾ آيا آهن، سي ضمير جواب موصول آهن.

ضمير جواب موصول اهو آهي، جو ضمير موصول جي جواب ۾ (لاڳاپو رکي) ڪم اچي ٿو.

٨٤- ”سو“ جو ڦيرو

	واحد	جمع
فاعلي-	سو، مونث: سا	سي
عام صورت-	تنهن	تن، تنن، تنهن

٨٥- هيٺين جملن مان ضمير جواب موصول ڪڍي ٻڌايو:

(١) جيڪي اوهان ڪيو سو چڱو.
(٢) مون ٿي جيڪا ڳالهه چوندا، سا مڃيندس.
(٣) جنهن ڪونه خيال ڪيو، تنهن جي ته ڪونه ڪم ڪيو.

(٤) جن سان صحبت رَجي، تن سان نباهجي.
(٥) جي نه سنڀاليندا، سي پڇتائيندا.
(٦) چڱا سي، جن جا پويان به چڱا.

(٧) ضمير مبهم

٨٦. (١) منهنجو رپيو ڪو کڻي ويو. ”ڪو“، معنيٰ ڪو ماڻهو، تنهنڪري ”ڪو“ لفظ ضمير آهي، پر اهو ضمير ڪهڙي اسم بدران ڪم آيو آهي، سو نٿو ڄاڻجي.

(٢) ڪا چوي ته گوبند مگيو ۽ ڪا چوي ته پرڻيو. هتي ”ڪا“ معنيٰ ڪا زال، تنهنڪري ”ڪا“ لفظ ضمير آهي، پر اهو ضمير، ڪهڙي اسم جي بدران ڪم آيو آهي، سو نٿو ڄاڻجي.

(٣) هن پيتيءَ ۾ ڪي ٿانو پيا آهن. هتي ”ڪي“ لفظ، انهيءَ اسم جي بدران ڪم آيو آهي، جنهن جي پوريءَ طرح خبر ڪانهي.

اهو ضمير، جنهن مان اها خبر ڪانه ٿي پوي ته ڪهڙي اسم جي بدران ڪم آيو آهي، تنهن کي ضمير 'مبهم' چئبو آهي. مبهم معنيٰ ڳجهو يا نامعلوم يعني جنهن جي لَکَت يا ڄاڻ نه پوي. 'ڪو'، 'ڪي'، 'ڪنهن' ۽ 'ڪجهه'، ضمير مبهم جا مثال آهن.

٨٧. ڪو ماڻهو، ڪو جانور، ڪو رانديڪو، ڪو ڪم. اهڙيءَ طرح، ”ڪو“ لفظ، جاندار، توڙي بيجان شين ۽ ڪمن سان لاڳو ڪبو آهي. ڪي ڪپڙا؟ ڪجهه ڏيانءِ؟ اهڙيءَ طرح، ”ڪي“ ۽ ”ڪجهه“ لفظ، رڳو شين سان لاڳو ٿين ٿا. ”ڪي“ ۽ ”ڪجهه“ جو ڦيرو نه ٿيندو آهي.

٨٨. ”ڪو“ جو ڦيرو

	واحد	جمع
فاعلي	ڪو، مونث: ڪا	ڪي
عام صورت	ڪنهن	ڪن

اشارو: گوبند کي ڪنهن ماريو؟ ”ڪنهن“ ضمير استفهام. گوبند کي ڪنهن ماريو ٿو ڏسجي. ”ڪنهن“ ضمير مبهم.

ستين باب جو مطلب

٨٩. سنڌيءَ ۾ ضمير ستن قسمن جا آهن:

(١) ضمير خالص، اهي ٻن قسمن جا آهن. هڪڙا سڌا لفظ جن ۾ متڪلم، حاضر ۽ غائب اچي ٿا وڃن، ٻيا پڇاڙين سان جن کي متصل يا ڳنڍيل ضمير چئبو آهي.

(٢) ضمير اشارو، جنهن ۾ ضمير اشارو ويجهو ۽ ضمير اشارو ڏور اچي ٿا وڃن.
(٣) ضمير مشترڪ. (٤) ضمير استفهام. (٥) ضمير موصول. (٦) ضمير جواب موصول. (٧) ضمير مبهم.

باب ٽائون- "صفت جا قسم"

٩١. مون وڏو، مٺو، ڦنڊاري ڍاڙهون کاڌو. وڏو، مٺو ۽ ڦنڊاري لفظ، صفت آهن ۽ اسم "ڏاڙهون" سان لاڳو ٿيا، ان جي خاصيت (خاص ڳالهه)، يا وڌيڪ حقيقت ڄاڻائين ٿا، جنهنڪري خبر پوي ٿي، ته مون ڪهڙي قسم جو ڏاڙهون کاڌو. هن قسم جي صفتي لفظن کي چئبو آهي "وصفي" (Qualitative) ڇاڪاڻ ته اهي وصف يا بيان ڪن ٿا.

ٻه ڏاڙهون. پهريون ڏاڙهون. اڌ ڏاڙهون. چار چار ڏاڙهون. ٻه، پهريون، اڌ ۽ چار چار لفظ، صفت آهن ۽ اسم "ڏاڙهون" سان لاڳو ٿي، انهن جو عدد يا انداز ڄاڻائين ٿا. هن قسم جي صفتي لفظن کي چئبو آهي "عددي" (Quantitative)، ڇاڪاڻ ته اهي عدد يا انداز ڏيکارين ٿا.

٩٢. هڪ، ٻه، ٽي، چار ۽ ٻيا اهڙا انگ، جي ماڻهن يا شين وغيره جي شمار ڪرڻ ۾ ڪم اچن ٿا، تن کي "عدد شماري" چئبو آهي، ڇاڪاڻ ته اهي شمار ڪرڻ يا ڳڻڻ لاءِ ڪم اچن ٿا.

٩٣. پهريون، ٻيو، ٽيون، چوٿون ۽ ٻيا اهڙا انگ، تن کي "عدد قطاري" چئبو آهي، ڇاڪاڻ ته اهي ڏيکارين ٿا ته قطار ۾ ڪاٿون (ڪهڙو نمبر) آهي يعني اهي ڳڻپ ۾، هر هڪ جي جاءِ ڏيکارين ٿا.

٩٤. مٿين ٻن مکيہ قسمن کان سواءِ ٻين قسمن جا ٻه عدد آهن. مثلاً: ايڪو، ٻڪو، ٽڪو، هيڪار، ٻهار، ٽهار، ڏهاڪو، ويهارو، ٽيهارو، چوٿو، اڌ، منو، پائڪ، سوايو، ڏيڍو ۽ اڍايو. انهن کان سواءِ، ٿورو، گهڻو، سڀ، ججهو ۽ ٻيا اهڙا لفظ به عدد يا انداز جي معنيٰ ڏيکارين ٿا.

٩٥. (الف) مٿيان سڀني قسمن جا عدد، صفت ٿي ڪم اچن ٿا.

مثلاً: (١) هو ٽي ٽي ڏاڙهون کائي ٿو. (٢) ٻيو چوڪر ويهي ۽ ٽيون اٿي بيهي.
(٣) تو ٻيڻو خرچ ڪيو. (٤) مجلس ۾ ويهارو ماڻهو آيا. (٥) مون سوا رپيو خرچيو.
(٦) مون سمورو ڪم لاٿو.

هنن جملن ۾ ٽي ٽي، ٻيو، ٽيون، ٻيڻو، ويهارو، سوا ۽ سمورو لفظ، صفت آهن.

(ب) (١) مون اڌ ماني کاڌي. "اڌ" صفت.

(٢) مون اڌ ڪاڏو ۽ اڌ بچايو. "اڌ" اسم.
(٣) هڪڙو ماڻهو آيو. "هڪڙو" صفت.
(٤) هڪڙو آيو ۽ ٻيو ويو. "هڪڙو" ۽ "ٻيو" اسم.

مطلب ته اهي عدد جڏهن پاڻمرادو ڪم اچن ٿا، تڏهن اسم آهن، پر جڏهن ڪنهن اسم سان لاڳو ٿين، ان جو عدد يا انداز ڄاڻائين ٿا، تڏهن صفت آهن.

٩٦. (١) هوُ آيو. "هو" ضمير. هو ماڻهو آيو. 'هو' صفت.
(٢) ڪو آيو. "ڪو" ضمير. ڪو ماڻهو آيو. "ڪو" صفت.
(٣) ڪهڙو آهين؟ ڪهڙو 'ضمير'. ڪهڙو ماڻهو 'ڪهڙو' صفت.
(٤) پنهنجو ڪم ايندو، ڌاريو ڪم نه ايندو. "پنهنجو" ضمير.
(٥) پنهنجو نوڪر اٿم. "پنهنجو" صفت.

جيڪي ضمير، صفت ٿي ڪم اچن ٿا تن کي "ضميري صفت" (Pronominals) چئبو آهي.

٩٧. صفت جو ڦيرو "ڀلو"

(جيئن، ڀلو گهوڙو)

مذڪر واحد	مذڪر جمع	مونث واحد	مونث جمع
فاعلي — ڀلو	ڀلا	ڀلي	ڀليئون
عام صورت — ڀلي	ڀلن	ڀليءَ	ڀلين

ڀلو گهوڙو — ڀلي گهوڙي، ڀلا گهوڙا — ڀليئون گهوڙيون. اهڙيءَ طرح، صفت، جنهن اسم سان لاڳو ٿئي ٿي، تنهن پٺاندڙ عدد ۽ جنس ۾ مٽجي ٿي.

اشارو: عدد ۽ جنس ۾ ڦرندڙ صفتون، نج سنڌيءَ ٻوليءَ ۾ آهن، مگر فارسي ۽ عربي ٻولين جا صفتي لفظ، جنس ۽ عدد ۾ نٿا ڦرن. جيئن خوبصورت، خوش وغيره.

٩٨. (١) وڌيڪ پئسو، وڌيڪ پئسا، وڌيڪ پئسن ۾.
(٢) جدا ڪارخانو، جدا ڪارخانا، جدا ڪارخانن ۾.
(٣) برابر حساب، برابر حساب، برابر حسابن ۾.

"وڌيڪ"، "جدا" ۽ "برابر" لفظ، صفت آهن. آهي، جن اسمن سان لاڳو ٿين ٿا، تن پٺاندر عدد ۽ جنس ۾ نٿا مٽجن. مطلب ته "او" پڇاڙيءَ وارين صفتن کان سواءِ، ٻين صفتي لفظن جو ڦيرو اڪثر ڪونه ٿيندو آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڏڌور

٩٩. (الف) ٻوليءَ ۾ جيڪي به لفظ صفت ٿي ڪم اچن ٿا، سي ٽن قسمن جا آهن:

(١) وصفي، جي وصف يا بيان ڪن ٿا.

(٢) عددي، جي عدد يا انداز ڄاڻائين ٿا.

(٣) ضميري، جي ضمير آهن، پر صفت ٿي ڪم اچن ٿا.

(ب) اسمن ۽ ضميرن جي عدد ۽ جنس پٽاندر، صفتي لفظ مٽجن ٿا، پر ڪي نه به ٿا مٽجن.

١٠٠. هيٺين جملن مان صفت چونڊيو، ۽ ٻڌايو ته هر هڪ ڪهڙي قسم جي صفت آهي ۽ جنهن لفظ سان لاڳو ٿئي ٿي تنهن پٽاندڙ عدد ۽ جنس ۾ مٽجي ٿي يا نه؟

(١) هڪڙي راجا کي پنج پٽ هئا.

(٢) انهيءَ پڳل دلي ۾ پاڻي نه وجهه.

(٣) جيڪا شيءِ گهرين سا ڏيانءِ.

(٤) منهنجي صلاح مڃ. (٥) اهو ڪم نه ڪر.

صفت جي ڀيٽ جا درجا

١٠١. (١) هاٿي وڏو جانور آهي.

(٢) هاٿي گهوڙي کان وڏو آهي.

(٣) هاٿي سڀني چوپاين کان (۾) وڏو آهي.

پهرئين جملي ۾، هاٿيءَ جي وڏائيءَ جي، ڪنهن سان به ڀيٽ ڪيل ڪانهي. ٻئي جملي ۾، هاٿيءَ جي، گهوڙي سان ڀيٽ ڪيل آهي. ٽئين جملي ۾، هاٿي جي وڏائيءَ جي، سڀني چوپاين سان ڀيٽ ٿيل آهي.

١٠٢. صفت جا ٽي درجا آهن:

(١) آهو، جنهن ۾ ڀيٽ نٿي ڪجي. تنهن کي ”صفت خالص“ چئجي ٿو. (٢) جنهن ۾ هڪ جي ٻئي يا ٻين سان ڀيٽ ڪجي ٿي، تنهن کي ”صفت تفصيل“ چون ٿا. تفصيل، معني بيان (هڪ جو، ٻئي جي ڀيٽ ۾). (٣) جنهن ۾ هڪڙي کي ٻين سڀني ساڳيءَ جنس يا قسم وارن سان ڀيٽجي ٿو، تنهن کي ”صفت مبالغو“ چون ٿا. مبالغو، معني وڌاءُ. صفت مبالغي ۾ ”سڀني“ لفظ ڪم آڻبو آهي، پر ڪٿي نه به ٿو آڻجي.

مثلاً: ”آچي ۾ آچو وڳو“، معني، سڀني ۾ آچو وڳو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

١٠٣. هيٺين جملن مان صفت چونڊيو ۽ ٻڌايو ته مٿين ٽن درجن مان هر هڪ ڪهڙي درجي جي صفت آهي:
(١) احمد هوشيار آهي. (٢) هو توکان سياڻو آهي. (٣) هنن ٻن ۾ گوبند چالاڪ آهي. (٤) سيون ۾ ميوو انب.

اشارو: موکو- موکشٽ، معنيٰ بلڪل سوکو. ("شٽ" پڇاڙي). اڳي پيٽ ڪرڻ لاءِ اهڙيون پڇاڙيون هيون، جي هاڻ ڪم نه ٿيون آهن.

باب ڏهون- "فعلن جا قسم"

١٠٤. (١) سج اڀريو. هتي فعل آهي "اڀريو" ۽ فاعل آهي "سج". اڀرڻ جو ڪم سج ڪري ٿو ۽ اهو ڪم ڪنهن ٻئي تي لڳو ٿئي (٢) مثال "نوڪر آيو". هتي فاعل آهي "نوڪر" ۽ فعل آهي "آيو" هتي فعل رڳو پنهنجي فاعل بابت ڪجهه چئي ٿو ۽ اڻ جي ڪم جو اثر ڪنهن ٻئي تي لڳو ٿئي.

"اڀريو"، "آيو" ۽ ٻيا اهڙا فعل جي رڳو پنهنجي فاعل مان لاڳاپو ڏيکارين ٿا، تن کي "فعل لازمي" چئبو آهي.

"فعل لازمي، اهو ڪم يا حالت ٿو ڏيکاري، جنهن جو لاڳاپو رڳو فاعل مان آهي".

لازمي معنيٰ لزوم ٿيل يعني لڳل يا چنبڙيل. مطلب ته فعل لازميءَ کي مفعول ڪونه ٿيندو آهي، تنهنڪري اهو سدائين پنهنجي فاعل سان لڳل رهي ٿو (لاڳاپو ڏيکاري ٿو).

١٠٥. (١) ڪتي چادر ڏوڙي ٿو. هتي فعل آهي "ڏوڙي ٿو"، "ڪتي" آهي فاعل، ۽ ڏوڙڻ جي ڪم جو اثر جنهن شيءِ تي ٿئي ٿو سا آهي "چادر".
(٢) گوپال لڏون کاڌو هتي فعل آهي "کاڌو"، گوپال آهي "فاعل" ۽ کائڻ جي ڪم جو اثر جنهن شيءِ تي ٿئي ٿو، سا آهي "لڏون".

جيڪو فعل، اهڙو ڪو ڪم ڏيکاري، جو فاعل ڪري ٿو، ۽ جنهن جو اثر ٻئي ڪنهن تائين پهچي ٿو، تنهن کي "فعل متعدي" چئبو آهي.

"متعدي" معنيٰ ٻئي تائين لنگهي ويندڙ يعني اهو، جو فاعل کان لنگهي، ٻئي ڪنهن تي وڃي اثر ڪري.

فعل لازمي ۽ فعل متعديءَ جي وچ ۾ تفاوت

١٠٦. (١) فعل لازميءَ کي رڳو فاعل آهي ۽ مفعول ڪونهيس.
(٢) فعل متعديءَ کي فاعل توڙي مفعول ٻئي آهن.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اِشارو: ڪن جملن ۾ مفعول ڳجهو رهي ٿو. مثلاً: ڇوڪر پڙهي ٿو. هتي "ڪتاب" يا "خط" وغيره لفظ مفعول آهي، جو ڳجهو رهيو آهي.

"فعل معاون"

۱۰۷. (۱) گلاب هتي آهي. (۲) گلاب ڪالهه هتي هو. (۳) گلاب منهنجو سؤٽ ٿئي.

"آهي" ۽ "هو" فعل "هجڻ" مان ٺهيا آهن، ۽ "ٿئي"، فعل "ٿيڻ" مان ٺهيو آهي. هجڻ ۽ ٿيڻ، فعل لازمي آهن. اهي فعل، مٿين ريت، ڪڏهن پاڻمرادو ڪم اچن ٿا، ۽ ڪڏهن ٻين فعلن سان گڏ ڪم اچن ٿا، جيئن هيٺ ڄاڻائجي ٿو:

(۱) گلاب خط لکيو. (ڪنهن گذريل وقت ۾، ڪم پوري ٿيڻ جي ڳالهه).
(۲) گلاب خط لکيو آهي. (ويجهڙائيءَ ۾، ڪم پوري ٿيڻ جي ڳالهه).
(۳) گلاب خط لکيو هو. (گهڻو اڳي، گذريل وقت ۾ ڪم پوري ٿيڻ جي ڳالهه).
(۴) گلاب خط لکيو ٿي. (گذريل وقت ۾، ڪم چالو رهڻ جي ڳالهه).

هنن مثالن مان ڏسڻ ۾ ايندو ته "هجڻ" ۽ "ٿيڻ"، جي فعل لازمي آهن. سي ٻئي فعل "لکيو" سان گڏ ڪم آيا آهن، ۽ اهڙيءَ طرح، جدا جدا زمانن (وقتن) جي معنيٰ ظاهر ڪرڻ ۾ مدد ڪئي اٿن. اهڙيءَ مدد ڏيڻ ڪري انهن کي "فعل معاون" سڏيو آهي. معاون، معنيٰ مددگار.

"فعل معاون" اهو فعل آهي، جو ٻين فعلن جي زمانن جوڙڻ ۾ مدد ڪري ٿو.

فعل متعدي جون صورتون

۱۰۸. (۱) سوار، گهوڙو ماري ٿو يا گهوڙي کي ماري ٿو. (۲) گهوڙو مارجي ٿو. (۳) سوار، گهوڙو مارائي ٿو.

پهرئين جملي ۾ فعل آهي "ماري ٿو". ڪير ماري ٿو؟ "سوار". هتي فعل پنهنجي فاعل جي ڳالهه ڪري ٿو، ته هُو گهوڙي کي مارڻ جو ڪم ڪري ٿو. هتي فاعل "سوار" ڄاڻايل آهي.

ٻئي جملي ۾ فعل آهي "مارجي ٿو". ڪير مارجي ٿو؟ "گهوڙو". هتي "گهوڙو" فاعل آهي، جو درحقيقت پهرئين جملي جو مفعول آهي. هتي فعل، انهيءَ سچي پچي مفعول (گهوڙي) جي ڳالهه ڪري ٿو ته هن تي مار جو ڪم ٿئي ٿو. گهوڙو ڪنهن جي هٿان مارجي ٿو، سو اصلوڪو يا سچو پچو فاعل هتي ڄاڻايل ئي ڪونهي.

ٽئين جملي ۾ فعل آهي "مارائي ٿو"، جنهن جي معنيٰ آهي، ته ٻئي کان مارائي ٿو. هتي فعل، پنهنجي فاعل "سوار" جي ڳالهه ڪري ٿو ته هُو (فاعل) پاڻ مارڻ جو ڪم نٿو ڪري، پر ٻئي کان ڪرائي ٿو.

”مارڻ“ فعل متعدي آهي، ڇاڪاڻ ته فاعل ۽ مفعول ٻئي اٿس. انهيءَ فعل مان ماري ٿو، مارجي ٿو ۽ مارائي ٿو فعل ٺهيا آهن. اهڙيءَ طرح، فعل متعدي ٽي صورتون وٺن ٿا:

(١) ماري ٿو: فعل متعدي معروف.

(٢) مارجي ٿو: فعل متعدي مجهول.

(٣) مارائي ٿو: فعل متعدي بالواسطه.

فعل جي صورت (Voice) مان اها خبر پوي ٿي ته فعل جيڪا ڳالهه ڄاڻائي ٿو، سا فاعل جي آهي يا مفعول.

(١) فعل متعدي معروف، اهو فعل آهي، جو پنهنجي فاعل جي ڳالهه ڪري ٿو، ته هئو (فاعل) ڪو ڪم ڪري ٿو ۽ سندس فاعل جملي ۾ ظاهر ڄاڻائجي ٿو.

عرف معنيٰ ڄاڻڻ. معروف معنيٰ ڄاتل يا سڃاتل. معروف صورت واري فعل جو فاعل، ڄاتل هوندو آهي يعني جملي ۾ ظاهر يا پڌرو ٿيل هوندو آهي، تنهنڪري مٿس اهو نالو رکيو اٿن.

(٢) فعل 'متعدي مجهول'، اهو فعل آهي، جنهن جو اصلوڪو فاعل، اڪثر ڪونه ڄاڻائبو آهي تنهنڪري 'مفعول'، ڦيري 'فاعل' ٿيندو آهي، ۽ فعل، انهيءَ سچي پچي مفعول بابت ڄاڻائيندو آهي ته هن (مفعول) تي ڪو ڪم ٿئي ٿو.

جِهْل، معنيٰ اڻڄاڻائي. جاهل، معنيٰ اڻڄاڻ. مَجْهول، معنيٰ اڻڄاتل يا نامعلوم. مجهول صورت واري فعل جو اصلوڪو يا سچو پچو فاعل، اڪثر نه ڄاڻائبو آهي، تنهنڪري مٿس اهو نالو رکيو اٿن.

اشارو: ”گهوڙو سوار کان مارجي ٿو.“ هتي، فاعل (سوار) ڄاڻايو ويو آهي. اهين جيڪڏهن سچو پچو فاعل ڄاڻائبو ته حالت فاعليءَ جي بدران، حالت جريءَ ۾ پيهندو. (”سوار“ حالت جري) هتي ”گهوڙو“ فاعل آهي.

(٣) فعل 'متعدي بالواسطه' اهو ڪم ڄاڻائي ٿو جو 'فاعل' پاڻ نٿو ڪري، پر ٻئي کان ڪرائي ٿو. واسطه، معنيٰ وچ وارو. بالواسطه، معنيٰ وچ واري کان.

(الف) سوار گهوڙو 'مارارائي' ٿو. هن جي معنيٰ ته سوار ڪنهن ٻئي کي مارڻ لاءِ چوي ٿو ۽ اهو وري ٻئي ڪنهن کان گهوڙي کي مارائڻ جو ڪم ڪرائي ٿو. هي ٻٽو بالواسطه (Double Causale) آهي، پر اهو به 'فعل متعدي بالواسطه' چئبو.

(ب) (١) استاد، شاگرد ذي پٽيوالو ڊوڙايو.

(٢) شاگرد ذي پٽيوالو ڊوڙايو ويو.

اهڙيءَ طرح، فعل 'متعدي بالواسطہ' جو فاعل، ڪڏهن ڪجهو ۽ ڪڏهن پڌرو رهي ٿو.

١١٠- هيٺين فعلن مان هرهڪ جي صورت ٻڌايو:

(١) ميان غلام شاهہ ڪلهوڙي، پنج تي ڪاهہ ڪئي.
(٢) لڙائيءَ لاءِ وڏو لشڪر ڪٺو ڪيو ويو.
(٣) ڪي ڌاريا ماڻهو پاڻ کي لشڪر ۾ داخل ڪرائڻ لڳا.
(٤) ڪڇ جي رڻ مان لنگهندي، لشڪر کي اڃ لڳي.
(٥) پاڻيءَ جي هڪ گلاس لاءِ هڪ رپيو ڏيڻو ڪيائون.
(٦) ڪي ڪڇي، ڪوهن ۾ مٽي ۽ پٿر وجهي ڀڄي ويا.

فعل لازميءَ جون صورتون

١١١- (١) آءٌ پينگهي ۾ لڏان ٿو.
(٢) پينگهي ۾ لڏجي ٿو يا لڏبو آهي.

پهرئين مثال ۾ "لڏان ٿو" فعل لازمي آهي ۽ ان جو فاعل "آءٌ"، معروف يعني ظاهر يا پڌرو بيٺو آهي، تنهنڪري چئبو تہ "لڏان ٿو" فعل لازمي معروف صورت وارو آهي. ٻئي مثال ۾ "لڏجي ٿو" ۽ "لڏبو آهي" فعل لازمي آهن، پر انهن جو ڪوبہ فاعل ڪونهي، تنهنڪري اهي مجهول صورت وارا فعل آهن ۽ اهي "اڪرترڪ" سڏجن ٿا. "آ" معنيٰ نہ ۽ "ڪرتر" يا "ڪرتا" معنيٰ فاعل (ڪم ڪندڙ).

اڪر ترڪ يا فعل بيفاعل، اهو فعل آهي، جنهن کي ڪوبہ فاعل ڪونهي.

١١٢. (١) ڪم ڪجي ٿو، تہ ٿڪ ٿئي ٿو.
(٢) ڪم ڪبو آهي تہ ٿڪ ٿيندو آهي.

هنن سٽن تي پوريءَ طرح ويچار ڪبو تہ معلوم ٿيندو تہ "ڪم" لفظ اصل مفعول آهي، ڇاڪاڻ تہ ڪم ڪرڻ وارو ضرور ڪو ٻيو هوندو ۽ اهو ڪم ڪندڙ سچو پچو فاعل چئبو، پر اهو ڇاڻايل ڪونهي، تنهنڪري اهي مجهول صورت وارا فعل چئبا. هن قسم جي مجهول فعلن ۾، اصلوڪو فاعل (ڪم ڪرڻ وارو) ڪتب نہ آڻبو آهي، تنهنڪري سدائين، مفعول کي فاعل ڪري ڪم آڻبو آهي. مطلب تہ هيءَ مجهول صورت نرالي قسم جي آهي.

١١٣. هيٺين سٽن مان معروف ۽ مجهول صورت وارا فعل لازمي چونڊيو ۽ ٻڌايو تہ انهن مان ڪهڙا اڪر ترڪ فعل آهن:

(١) ڊوڙ بو تہ پگهر ٿيندو. (٢) راند ڪبي تہ بت ورندو. (٣) آرام ورتبو آهي، تہ ٿڪ ڀڄندو آهي.
(٤) باغ ۾ گهمجي ٿو، تہ فرحت اچي ٿي.
(٥) گهوڙو ڊوڙ يو.

مختصر مطلب

١١٤. (١) سنڌي ٻوليءَ ۾ جيڪي بہ فعل ڪم اچن ٿا، سي يا لازمي يا متعدي آهن، تنهنڪري اهي ٿي بہ مکيہ فعل آهن. انهن کي بنيادي فعل بہ چئبو آهي، ڇاڪاڻ تہ جيڪي معاون ۽ اکر ترڪ فعل آهن، سي اصل فعل لازمي آهن؛ جيڪي بالواسطہ فعل آهن، سي اصل متعدي فعل آهن، تنهنڪري چئبو تہ سڀني فعلن جو بنياد اهي ٻہ فعل آهن.

١١٥. لازمي ۽ متعدي فعل جدا جدا صورتون وٺن ٿا:
(الف) فعل لازمي ٻہ صورتون وٺي ٿو.(*)
(١) معروف، جنهن ۾ فاعل ڄاڻائجي ٿو، مثلاً: "گهوڙو ڊوڙيو".
(٢) مجهول، جنهن جا ٻہ قسم آهن:
هڪڙي اها مجهول صورت جنهن ۾ ڪوبہ فاعل نٿو ڄاڻائجي، جنهنڪري، اهڙن لازمي فعلن کي، "اکر ترڪ" فعل سڏبو آهي، مثلاً: رستي تي هلبو آهي يا هلجي ٿو. ٻي اها مجهول صورت، جنهن ۾ سدائين مفعول کي فاعل ڪري ڪم آڻجي ٿو، مثال: راند ڪبي آهي.
(ب) فعل متعدي، ٽي نراليون صورتون وٺي ٿو:
(١) معروف مثال: آءٌ ماريان ٿو.
(٢) مجهول "آءٌ مارجان ٿو.
(٣) بالواسطہ "آءٌ ماريان ٿو يا مارايان ٿو.

اشارو: وڌيڪ سمجهاڻيءَ لاءِ ڏسو اڳتي هلي قلم ١٢١ ۽ ١٢٢.

باب ٻارهون- "فعل جو ڌاتو يا بنياد" (مصدر)

١١٦. اسين سکيا آهيون تہ فعل مان هڻڻ، ڪرڻ، سهڻ يا ڪنهن تي ڪنهن ڪم ٿيڻ جي معني نڪري ٿي. لکڻ، پڙهڻ، هڻڻ، ٿيڻ ۽ ٻيا اهڙا لفظ، جن جي پڇاڙيءَ ۾ آڻ يا اڻ جو آچار آهي، تن کي چئبو آهي مصدر.

(*) انگريزيءَ ۽ هاڻوڪي سنسڪرت ۽ ٻين ڏيهي ٻولين ۾ رڳو فعل متعديءَ جون معروف ۽ مجهول صورتون ٿين ٿيون. فقط سنڌي ٻولي ٿي آهي، جنهن ۾ لازمي فعل بہ اهي ٻئي صورتون وٺن ٿا. اهو نمونو بلڪل قديم سنسڪرت مان ورتل آهي.

١١٧. فعل جي اها سادي صورت، جا ڪو ڪم يا حالت ڏيکاري، تنهن کي چئبو آهي "مصدر".

١١٨. "مصدر" معنيٰ جنهن مان ٻيا لفظ صادر ٿين ٿا يا ڦٽن ٿا. مطلب ته مصدر، معنيٰ ڌاتو يا بنياد. عربي ۽ فارسي ٻولين جا لفظ، مصدر مان نهن ٿا، تنهنڪري ان تي اهو نالو رکيو اٿن. سنڌي ٻوليءَ ۾ فعلن جو بنياد مصدر نه آهي، تنهنڪري مصدر کي ڌاتو يا بنياد ڪري ليکڻ غلط آهي.

"ڌاتو يا بنياد"

١١٩. "لکڻ"، لفظ جي پڇاڙيءَ ۾ "آڻ" جو آڃار آهي. "ڪائڻ"، لفظ جي پڇاڙيءَ ۾ "اِڻ" جو آڃار آهي. مصدر جي پڇاڙيءَ مان "آڻ" يا "اِڻ" جو آڃار ڪڍي ڇڏبو ته باقي جيڪو بچندو سو ٿيندو ڌاتو يا بنياد.

١٢٠. ڪٽ، ڪٽن، ڪٽڻ. هتي ڌاتو "ڪٽ" جي پٺيان "آن" پڇاڙي گڏي ٿيون ٿيا "ڪٽن". سنسڪرت ۾ ڌاتوءَ مان اسمن جوڙڻ لاءِ هڪڙي وات اها آهي.

"ڪري ڪير ڪٽن، آڳي جي اسرار جو".

"هتي "ڪٽن" اسم آهي،

ڌاتوءَ مان جڙيل اسم "ڪٽن" جو آڃار ڦيرائي "ڪٽن" ڪجي ٿو ۽ اهو سنڌيءَ ۾ مصدر سڏجي ٿو. مطلب ته مصدر اصل اسم آهي، تنهنڪري ان کي عام طرح "اسم مصدر" سڏبو آهي.

(١) پڙهڻ چڱو آهي. "پڙهڻ" اسم.
(٢) مان ترڻ سکيس. "ترڻ" اسم.

اهڙيءَ طرح، سنڌيءَ ۾ مصدر، عام طرح اسم ٿي ڪم اچن ٿا.

١٢١. مٿي جيڪي چيو ويو آهي، تنهن مان ڏسڻ ۾ ايندو ته فعل جي ڌاتوءَ جي پٺيان "آڻ" يا "اِڻ" پڇاڙي گڏڻ سان مصدر ٺهي ٿو. مثلاً:

هلڻ=هل+آڻ. ڌاتو "هل"، جنهن مان هلت، هلڻي، هلائڻ، هلندو، هليو ۽ هليل لفظ ٺهيا آهن.

ڪائڻ=ڪا+اِڻ. ڌاتو "ڪا" جنهن مان ڪارائڻ، ڪائيندو ۽ ڪائڻي (پيٺي) لفظ ٺهيا آهن.

مطلب ته مصدر، خود ڌاتوءَ مان ٺهيل آهي.

(الف) مارڻ - مارجڻ. گهٽڻ - گهٽجڻ. پورڻ - پورجڻ.

اهڙيءَ طرح، مجهول فعلن جوڙڻ لاءِ ”جُ“ جو آڇار ٻالائي وجهجي ٿو يعني ”جُڻ“ ٻچاڙي گڏجي ٿي.

”آءٌ ماريان ٿو“. ”ماريان“ معروف.

”آءٌ مارجان ٿو“. ”مارجان“ مجهول.

”جڻ“ ٻچاڙي، سڀني فعل جي پڇاڙين نه گڏبي آهي، جيئن هيٺ ڏيکارجي ٿو.

١٢٢. سنڌيءَ ۾ ڪيترا فعل آهن جي مجهول صورت وارا آهن ۽ انهن ساڳين فعلن جي ذاتن مان معروف صورت وارا فعل اسان وٽ موجود آهن. اهي مجهول فعل اڪثر لازمي آهن ۽ معروف فعل اڪثر متعدي آهن، تنهنڪري هيٺ انهن کي لازمي ۽ متعدي ڪري ڄاڻائجي ٿو.

لازمي	متعدي	لازمي	متعدي	لازمي	متعدي
اُجهامڻ	اُجهامڻ	اُڏامڻ	اُڏائڻ	اُڪلڻ	اُکيلڻ
ٻجهڻ	ٻڌڻ	ڦاٽڻ	ڦاڙڻ	ڦٽڻ	ڦوڙڻ
جڙڻ	جوڙڻ	ڄمڻ	ڄڻڻ	ٽوڙڻ	ٽوڙڻ
ڏرڻ	ڏورڻ	ڏيڻ	ڏهڻ	ڊهڻ	ڊاهڻ
ڪامڻ	ڪائڻ	ڪرڻ	کوڙڻ	گسڻ	گهڻ
لهڻ	لاهڻ	لڀڻ	لهڻ	مڙڻ	موڙڻ

”ٻاهه اُجهامجي ويئي“ نه چئبو، پر چئبو ته ”ٻاهه اجهامي ويئي“. ”مون کان لغڙ نٿو اُڏامجي“ نه چئبو، پر چئبو ته ”مون کان لغڙ نٿو اُڏامي“. ”مون کان ڪتاب نٿو لڀجي“ نه چئبو، پر چئبو ته ”مون کان ڪتاب نٿو لڀي“. هاڻ ياد ڪري ڏسو ته مٿي جن فعلن کي لازمي سڏيو اٿئون، تن ۾ مجهول صورت جي نشاني ”ج“ گڏڻ غلط ڳالهه آهي. اهي اڳيئي مجهول صورت وارا فعل آهن، تنهنڪري ”ج“ گڏي انهن کي ٻيو ڀيرو مجهول ڪرڻ بيهودي ڳالهه آهي.

اشارو: ڪي ”لڀجڻ“ وغيره لفظ ڪم آڻين ٿا، تنهنڪري پاڙهيندڙن جو هن غلطيءَ ڏي ڌيان ڇڪائجي ٿو.

(آمر)

١٢٣. اُٿي، اَٿ. هيڏانهن اچ. پاڻي پيار. هاڻ ساٿ ڪر. ”اَٿ“، ”اچ“، ”پيار“ ۽ ”ڪر“ لفظ، فعل آهن. اهڙا فعل اڪثر حڪم ڏيڻ مهل ڪم آڻبا آهن. تنهنڪري انهن کي ”امر“ چئجي ٿو. امر، معني حڪم.

ڏٺي! اسان تي ٻاجهه ڪر. سائين! مون تي ٿورو لاءِ. اهڙيءَ طرح، منٿ يا نيزاريءَ ڪرڻ مهل به ڪر، لاءِ ۽ ٻيا اهڙا ”امر“ ڪم آڻجن ٿا.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(امر نيازي)

١٢٤. ڪاءُ، ڪائج؛ ڳالهاءِ، ڳالهائج. اهي سڀ امر آهن. انهن ٻن قسمن جي لفظن جي وچ ۾ ڪهڙو تفاوت آهي؟ نموني لاءِ "ڪر" ۽ "ڪج" جي وچ ۾ تفاوت ڇا ڄاڻائجي ٿو. جيڪڏهن ڪنهن کي چئبو "ڪر"، ته اهو ڄڻ ته حڪم ڪيوسين. جيڪڏهن ڪنهن کي چئبو "ڪج" ته اهو وڌيڪ شان ڀريو ڳالهائڻ آهي، تنهنڪري ان جي هيءَ معني آهي ته "مهرباني يا ڀلائي ڪري ڪج". پر اها معني سڀڪنهن هنڌ نه وٺبي. مثلاً: پيءُ جيڪڏهن پنهنجي پٽ کي چوندو ته "هي ڪم ڪج"، ته ان جي اها معني نه وٺبي ته مهرباني ڪري ڪج. پر ان جي معني ٿيندي ته يادگيري ڪري ڪج. اهڙيءَ طرح "ڪج" لفظ مان يادگيري يا آئيندي جي تاڪيد جي معني نڪري ٿي ۽ ساڳئي وقت، چوندڙ جي دل جي تمنا يا خواهش ظاهر ٿئي ٿي. "ڪج" ۽ ٻين اهڙن لفظن مان تمنا جي معني ته گهڻو ڪري سڀڪنهن حالت ۾ ظاهر ٿئي ٿي، تنهنڪري اهڙن لفظن کي امر تمنا سڏي سگهجي ٿو. پر اهو اصل عزت يا نياز جو ڳالهاءُ آهي، تنهنڪري "ڪج" ۽ ٻين اهڙن لفظن کي انگريزيءَ ۾ "Precative" يعني "امر نيازي" سڏجي ٿو. مطلب ته "ڪر" امر (Imperative) آهي ۽ "ڪج" امر نيازي (Precative) آهي*.

(امر نفي)

١٢٥. هيءُ ڪم نه ڪر. هي ڪم نه ڪج.

ڪر ۽ ڪج لفظ امر آهن. انهن جي اڳيان "نه" وجهڻ ڪري ناڪار جي معني نڪري ٿي. اهڙيءَ طرح، ڪنهن امر جي اڳيان، ڪو ناڪار جو لفظ وجهبو ته "امر نهي" يا "نفي" سڏبو.

"امر جوڙڻ جون واٽون"

١٢٦. اچڻ مان امر واحد، آچ. "آ" پڇاڙي.
مارڻ مان امر واحد، مار. "ا" پڇاڙي.

سڀڪنهن امر واحد جي پڇاڙيءَ ۾ "آ" يا "ا" جو آچار آهي، اهو ڪڍبو ته باقي فعل جو ڌاتو بچندو. ڌاتوءَ جي پڇيان "آ" يا "ا" گڏڻ مان امر واحد جڙي ٿو.

---

* ڪي چون ته "ڪر" معني هينئر ڪر (امر حال) ۽ "ڪج" معني پوءِ ڪج. (امر استقبال) اها وقت جي ڳالهه خيال ۾ رکي، هن طرح سمجهائي ڏين غلط آهي. مثلاً؛

اسان جي سدا رب! وطن کي بچائج!

هتي ائين چوڻ ٿي بيوقوفي ٿيندي ته "بچاءِ" معني هينئر بچاءِ ۽ "بچائج" معني پوءِ بچائج (هينئر نه).

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اشارو: ڏيڻ، ڏي. نيڻ، ني. بيقاعدي ٺهيل آمر آهن.

(الف) اچ، جمع اچو. مار، جمع ماريو. ”او“ پڇاڙي. امر واحد جي جمع جوڙڻ لاءِ ”او“ پڇاڙي ڪم اچي ٿي.

اشارو: ڳالهاءِ + او = ڳالهايو. ”ءِ“ + ”او“ = ”يو“.

(ب) لهڻ، لهج. شعر ۾ ”لهيج“ ۽ ”لهيجا“ به ڄمبو. (ڌاتو ”لهہ“). ڌاتوءَ جي پٺيان اِج (ابج، ايجا) پڇاڙي* گڏڻ سان ”امر نيازي“ يا ”امر تمنا“ ٺهي ٿو. لهج، جمع لهجو. هتي به جمع ۾ ساڳي ”او“ پڇاڙي ڪم اچي ٿي.

(پ) امر جي اڳيان نہ، ڪين يا ٻئي انڪاري لفظ آڻڻ سان ”امر نفي“ جڙي ٿو.

باب ٻارهون- ”اسم مشتق يا ڪردنت“

١٢٧. هو اچ ايندو ۽ سڀان ويندو. ايندو ۽ ويندو فعل. ايندو ميڪو ڏسي، ويندو ڪوئي نہ ڏسي. ايندو ۽ ويندو اسم. ايندڙ وقت جي ڳالهہ ڪر. ”ايندڙ“ صفت. مطلب تہ هن قسم جا لفظ، جي فعلن مان ٺهيل آهن، ۽ فعل توڙي اسم يا صفت ٿي ڪم اچن ٿا، تن کي ڄمبو آهي اسم مشتق. شق، معني چيرڻ. اسم مشتق اهي لفظ آهن، جي فعلن جي ڌاتوءَ يا بنياد مان چيرجي نڪرن ٿا يا جڙن ٿا. سنسڪرت ۾ انهن کي ”ڪردنت“ ۽ انگريزيءَ ۾ ”پارٽيسپل“ ڄمبو آهي.

اشارو: اسم مشتق (ڪردنت)، ڳالهائڻ جي لفظن ۾ شمار ٿيل نہ آهن، ڇو تہ جڏهن اهي فعل ٿي ڪم اچن ٿا تڏهن فعل، ۽ جڏهن اسم يا صفت ٿي ڪم اچن ٿا، تڏهن اسم يا صفت ليکجن.

”اسم حاليہ“

١٢٨. هو باغ گهمندو گهر موٽيو. هن جي معني تہ باغ گهمڻ جو ڪم ڪندو، ٻئي ڪم (موٽڻ) کي لڳو. هتي ”گهمندو“ ”اسم حاليہ“ آهي.

اڄ سڀاڻي تو وٽان ٿيندو ويندس، هتي ”ٿيندو“ اسم حاليہ آهي، جو ڏيکاري ٿو تہ هڪڙي ڪم هلندي يا جاري رهندي، ٻيو ڪم ٿيندو.

جيڪي لفظ، فعلن جي ڌاتن مان ٺهيل آهن ۽ اسم سان لاڳو ٿي ڏيکارين ٿا تہ اهو ماڻهو وغيره ڪو ڪم ڪندي ٻئي ڪم کي لڳو، تن کي ”اسم حاليہ“ چون ٿا.

---

* اصل پراڪرت ٻوليءَ ۾ ”اِجا“ پڇاڙي آهي، جا هندستانيءَ ۾ بہ ڪم اچي ٿي. مثلاً: ديئو، ليئو امر Imperative ۽ ديجئي، ليجئي امر نيازي Precative آهن. هندستانيءَ ۾ ”ج“ منجهہ ”يہ“ يا ”ءِ“ بہ ڪندا آهن. مثلاً: آئيي، تشريف لائيي. هي با عزت جو ڳالهاءُ آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

”اسم حاليہ“، ڪنهن جاري رهندڙ ڪم جي معنيٰ ڏيکاري ٿو.

١٢٩. گهمندو = گهم + آندو. ماريندو = مار + اِندو. مطلب ته فعل جي ڌاتوءَ پٺيان ”آندو“ يا ”اِندو“ پڇاڙي ڳنڍڻ سان ”اسم حاليہ“ ٺهي ٿو.

گهمندي گهمندي اتي ويس. لنگهندي ڏٺو مانس. اهڙيءَ طرح، پڇاڙيءَ ۾ ”او“ بدران ”اي“ ۾ ڪم ايندو آهي.

اشارو: اچڻ مان ايندو، وڃڻ مان ويندو ۽ ڪرڻ مان ڪندو. اهڙيءَ طرح، ڪي لفظ بيقاعدي ٺهيل آهن.

”مجهول فعلن جو اسم حاليہ“

١٣٠- ”پينگهي ۾ لڏبو آهي“. هتي جيو ويو آهي ته ”لڏبو آهي“ اڪر ترڪ فعل آهي ۽ اهو فعل مجهول صورت وارو آهي. ”لڏڻ“ مان اسم حاليہ معروف آهي ”لڏندو“ ۽ اسم حاليہ مجهول آهي ”لڏبو“.

(الف) پينگهي ۾ لڏبو.   (ايندڙ وقت ۾)

اسم حاليہ، جڏهن هيءَ مجهول صورت وٺي ٿو، تڏهن ان مان ايندڙ وقت جي معنيٰ نڪري ٿي.

١٣١- لڏبو = لڏ + اِبو. ڏسبو = ڏس + اِبو.

ڌاتوءَ جي پٺيان ”اِبو“ ڳنڍڻ سان اسم حاليہ مجهول ٺهي ٿو.

(٢) ”اسم مفعول“

١٣٢. مون داڻا ڪٽيو.   ڪٽيو - فعل

ڪٽيو تنهنجو گهوڙيو.   ڪٽيو - اسم

ڪٽيل داڻا ڪير موٽائي ڏيندو.   ڪٽيل - صفت

پهرئين مثال ۾ ”ڪٽيو“ لفظ ڄاڻائي ٿو ته داڻا ڪٽڻ جو ڪم پورو ٿي چڪو. اهو ساڳيو ”ڪٽيو“ لفظ، جنهن جو ”ڪٽڻ“ مصدر آهي، سو اسم توڙي صفت ٿي ڪم اچي ٿو. هن قسم جي ’ڪردنت‘ کي چئبو آهي ”اسم مفعول“.

١٣٣. اهو ڪردنت، جو ڄاڻائي ته فعل وارو ڪم پورو ٿي چڪو، تنهن کي ”اسم مفعول“ چئبو آهي.

١٣٤.

مصدر	اسم مفعول	مصدر	اسم مفعول
هلڻ	هليو = هل + يو	مارڻ	ماريو = مار + يو
لڪڻ	لڪو = لڪ + او	ڦاٽڻ	ڦاٽو = ڦاٽ + او

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڏاتوءَ جي پڇاڙيءَ ”او“، ”يو“ يا ”ايو“ گڏڻ سان اسم مفعول ٺهي ٿو. ڦاٽڻ سان ڦاٽو يا ڦاٽل ۽ لکڻ مان لکيو يا لکيل. اهڙيءَ طرح، ڏاتوءَ جي پڇاڙيءَ ”آل“ يا ”يل“ پڇاڙيءَ گڏڻ سان به اسم مفعول ٺهي ٿو.

لکيل خط. ڳليل خط. ڀڳل دروازو. اهڙيءَ طرح اهي لفظ صفت جو ڪم اچن ٿا.

(الف) منهنجو سڳ سرتيون! پلي ڪيچ تيڙو،

پياري پنهل مان منهنجو پيچ پيڙو.

”ٿيو“ بدران ”تيڙو“ ۽ ”پيو“ بدران ”پيڙو“. اهڙيءَ طرح، شعر ۾ اسم مفعول جي پڇاڙيءَ ”ڙو“ پچاڙي گڏبي آهي.

(ب) ڏسڻ، ڏٺل، ڏٺو. ڦاسڻ ڦاٿل ڦاٿو. لڀڻ، لڌل يا لڌو. اهڙيءَ طرح ڪيترا اسم مفعول، بيقاعدي ٺهيل آهن، تنهنڪري اهي ”بيقاعدي فعل“ سڏجن ٿا. لکڻ مان لکيل يا لکيو ۽ ڳالهڻ مان ڳليل يا ڳليو باقاعدي ٺهيل آهن، تنهنڪري اهي باقاعدي فعل“ سڏجن ٿا.

(۳) ”اسم استقبال“

۱۳۵. (۱) رام ڪراچيءَ وڃڻو آهي.

(۲) رام کي ڪراچيءَ وڃڻو آهي.

هنن ٻنهي جملن مان ساڳيو مطلب نڪري ٿو، پر حقيقت ۾ انهن منجهه گهڻو تفاوت آهي. پهرئين جملي ۾ ”وڃڻو“، معنيٰ وڃڻ وارو. هتي ”وڃڻو“ لفظ، صفت آهي ۽ اسم ”رام“ سان لاڳو ٿئي ٿو. اسين سکيا آهيون تہ صفت، جنهن اسم سان لاڳو ٿئي ٿي، تنهن پٺاندڙ عدد ۽ جنس ۾ مٽجي ٿي. هتي به ائين آهي.

رام ڪراچيءَ وڃڻو آهي. راما ڪراچيءَ وڃڻا آهي.

رامي ڪراچيءَ وڃڻي آهي. راميون ڪراچيءَ وڃڻيون آهن.

ٻي ڳالهہ تہ پهرئين جملي ۾ ”رام“ فاعل آهي ۽ ان جي حالت، فاعلي آهي. ٻئي جملي ۾ ”رام“ پڇاڙيءَ ”کي“ حرف جر آيو آهي، تنهنڪري ”رام جي حالت، جري آهي. رام کي جيڪو ڪم ڪرڻو آهي، سو آهي ”وڃڻو“ يعني وڃڻ جو ڪم. ٻئي جملي ۾ ”وڃڻو“ اسم آهي ۽ فعل ”آهي“ جو فاعل ”وڃڻو“ آهي (نہ ”رام“). مطلب تہ پهرئين جملي ۾ وڃڻو، صفت آهي ۽ ٻئي ۾، اسم آهي. پهرئين جملي ۾ فاعل ”رام“ آهي ۽ ٻئي جملي ۾ فاعل ”وڃڻو“ آهي. اهو آهي ٻنهي جملن جي وچ ۾ تفاوت.

(الف) رام ڪراچيءَ وڃڻو آهي. (ايندڙ وقت ۾).

”وڃڻو“ لفظ، فعل جي ڌاتوءَ ”وڃ“ مان ٺهيو آهي ۽ ايندڙ وقت جي معنيٰ ڏيکاري ٿو.

اهڙا لفظ، جي فعلن جي ڌاتن مان ٺهيل هجن ۽ صفت ٿوڙي اسم ٿي ڪم اچن ۽ ڏيکارين ته ڪم ايندڙ وقت ۾ ٿيڻو آهي، تن کي ”اسم استقبال“ چئجي ٿو.

١٣٦. مصدر	امر واحد	اسم استقبال
پيئڻ	پي	پيئڻو = پي + آڻو
کائڻ	کاءُ	کائڻو = کا + ائڻو

مطلب ته ڌاتوءَ جي پڇاڙيءَ ”آڻو“ يا ”ائڻو“ پچاڙي گڏڻ سان اسم استقبال ٺهي ٿو.

(٤) ماضي معطوفي

١٣٧. اُستاد شاگرد کي پاڙهيو.
اُستاد پنهنجي گهر ويو.

هي ٻئي ڳالهيون گڏي چئبو ته ”اُستاد شاگرد کي پاڙهي، پنهنجي گهر ويو.“ هتي رکيو ”پاڙهيو“ لفظ جو آچار ڦيرائي ”پاڙهي“ ڪيو اٿئون، ته ٻن جملن مان هڪ ٻيو جملو ٺهيو آهي ۽ ساڳي وقت، ”پاڙهي“ لفظ ڏيکاري ٿو، ته اُستاد پاڙهڻ جو ڪم پورو ڪري، پوءِ ٻئي ڪم کي (گهر وڃڻ جي ڪم کي) لڳو.

هتي ”پاڙهي“ لفظ، ماضي معطوفي آهي. عربيءَ ۾ ’عطف‘، معنيٰ ڳنڍيا يا ميلاپ. ’ماضي معطوفي‘، معنيٰ ماضي ميلاپي يا ڳنڍيندڙ ماضي، جو ڳنڍيل ڪم جي معنيٰ ڏيکاري ٿو.

اهو ڪردنت، جو ٻن جملن کي ڳنڍي، هڪ ڪري ٿو ۽ فاعل سان لاڳو ٿي، ڏيکاري ٿو ته فاعل هڪ ڪم پورو ڪري، پوءِ ٻئي ڪم کي لڳو (لڳي ٿو)، تنهن کي ”ماضي معطوفي“ چئبو آهي.

١٣٨. ڪٺا اچي، ڪپڙا نڪي، چٽ ڪري، وڃن ٿا.
ڪٺا اچيو، ڪپڙا نڪيو، چٽ ڪيو، وڃن ٿا.
اچي، نڪي ۽ ڪري، ماضي معطوفي آهن.
اچيو، نڪيو ۽ ڪيو به، ماضي معطوفي آهن.

”ڪرڻ“ مان ”ڪيو“ لفظ بيقاعدي ٺهيو آهي، باقي ٻيا باقاعدي ٺهيل آهن، جيئن هيٺ ڏيکارجي ٿو:

آچي = آچ + اي	نڪي = نڪ + اي
آچيو = آچ + يو	نڪيو = نڪ + ايو

مطلب ته، ڌاتوءَ جي پڇاڙيءَ اي — اي يا يو — ايو پچاڙين گڏڻ سان ”ماضي معطوفي“ ٺهي ٿي.

ڪٿا اچي ڪري، ڪپڙا نڪي وڃن ٿا. اهڙيءَ طرح، ماضي معطوفيءَ جي پڇاڙيءَ "ڪري" لفظ گڏڻ جو به رواج آهي. "نڪيو" بدران "نڪيوُن" به چوندا آهن.

ڪردنتن بابت مشق جا سوال

١٣٩. هيٺين مثالن مان اسم مشتق (ڪردنت) چونڊيو ۽ ٻڌايو ته هرهڪ ڪهڙي قسم جو ڪردنت آهي.

(١) هن ڪي اصل پڙهڻو ڪونهي.
(٢) جو نه پڙهندو، سو ڏکا کائيندو.
(٣) اسان ڪي جيڪي چوڻو هو، سو چيوسين.
(٤) آءٌ هن جون ڪيتريون ڳالهيون ڳڻي ڪيتريون ڳڻيان؟!
(٥) هيتري چوڻ کان پوءِ به هو وڃيو خراب ڪم ڪري.

(٥) "اسم فاعل"

١٤٠. پڇندڙن جي اڳيان، لکندڙن جي پٺ پر. (پهاڪو) هتي "پڇندڙن" ۽ "لکندڙ" لفظ، اسم آهن. اهي "پڇڻ" ۽ "لکڻ" فعلن مان ٺهيا آهن ۽ "فاعل" يعني ڪم ڪندڙ جي معني ڏيکارين ٿا، تنهنڪري، اسم فاعل سڏجن ٿا، مطلب ته، "اسم فاعل"، ڪم ڪندڙن ڪي چون ٿا.

١٤١. ڪرندڙ تارا، ڪڏهن ڪڏهن زمين تان لڀندا آهن. هتي "ڪرندڙ" لفظ صفت آهي.

ڪراچيءَ جي وڻندڙ هوا مون ڪي وسرڻ جي نه آهي. هتي "وڻندڙ"، صفت آهي. اهڙيءَ طرح، اهي لفظ، صفت به ٿي ڪم اچن ٿا.

١٤٢. هيٺين مثالن مان اسم فاعل چونڊيو ۽ ٻڌايو ته ڪهڙا اسم ۽ ڪهڙا صفت ٿي ڪم آيا آهن:

(١) ميهاڻ، درياهه جي پار رهندڙ هو.
(٢) سهڻي، وهندڙ درياهه ترِي، پار ويندي هئي.
(٣) سهڻي ٻڏي، ته واڳهو ۽ ٻيا ڦاڙيندڙ جانور اچي لڳس.
(٤) هن ٻڏندڙ جي مدد ڪرڻ وارو ڪو ڪونه هو.
(٥) هن جو احوال، دل ڪي ڳهائيندڙ آهي.
(٦) شاعرن، سهڻيءَ بابت، نهايت وڻندڙ بيت چيا آهن.

"اسم فاعل جوڙڻ جون واٽون"

١٤٣. لکڻ مان اسم حاليه "لکندو"، پر اسم فاعل "لکندڙ". مطلب ته، اسم فاعل جي صورت گهڻي قدر اسم حاليه جهڙي آهي، تفاوت هيءَ آهي ته ڦاٽوءَ جي

پڇاڙيءَ "آندو"، "اِندو" پڇاڙيءَ ڪڍڻ سان اسم حاليہ ٿئي ٿو ۽ اسم فاعل جوڙڻ لاءِ "ڏڙ" پڇاڙي ڪم اچي ٿي. هن قسم جا اسم فاعل، ڏاتوءَ سان ڳنڍيل آهن.

(الف) هلڻ هار يا هلڻ وارو، معني وڃڻ وارو. آڻائڻهار، معني آڻائڻ وارو يا آڻائيندڙ.

اهڙيءَ طرح، مصدر جي پڇاڙيءَ "هار" يا "وارو" لفظ ڳنڍڻ سان بہ "اسم فاعل" ٺهن ٿا.

اشارو: ڪرتار، داتار، دربان، نگهبان، خزانچي، سوداگر، جادوگر ۽ پهلوان، "اسم فاعل" آهن پر سنڌيءَ ۾ عام طرح انهن کي اسم سڏبو آهي.

باب تيرهون - "زمان"

۱۴۴. آءٌ خط لکان ٿو.	هلندڙ وقت ۾.
مون خط لکيو.	گذريل وقت ۾.
هو خط لکندو.	ايندڙ وقت ۾.

لکان، لکيو ۽ لکندو، انهن ٽنهي جو مصدر آهي "لکڻ" ۽ اهي ٽن جدا جدا وقتن جي معني ڏيکارين ٿا.

(۱) آءٌ آهيان. (۲) آءٌ هوس. (۳) آءٌ هوندس.

"آهيان"، "هوس"، ۽ "هوندس". انهن ٽنهي جو مصدر آهي "هئڻ"، ۽ اهي ٽن جدا جدا وقتن جي معني ڏيکارين ٿا. اهڙيءَ طرح، سڀني فعل سان، مٿين ٽن وقتن جي معني ظاهر ٿي سگهي ٿي.

"وقت" لاءِ، گرامر ۾ ٺهرايل لفظ آهي "زمان". زمان، معني وقت. اِنهن ٽن مکيہ زمانن جا هيٺيان نالا آهن:

(۱) زمان حال، يعني هلندڙ وقت. مثال: لکان ٿو، پڙهان ٿو.
(۲) زمان ماضي، يعني گذريل وقت. مثال: لکيو، پڙهيو.
(۳) زمان مستقبل، يعني ايندڙ وقت. مثال: لکندو، پڙهندو.

۱۴۵. آءٌ لکندس. هتي "لکندس" لفظ ۾ ڳالهيون ڄاڻائي ٿو:

(۱) وقت، تہ لکڻ جو ڪم ايندڙ وقت ۾ ٿيندو.

(۲) ڪم جي حالت، تہ لکڻ جو ڪم شروع ٿي ڪونہ ٿيو آهي، پر اڃا هن کان پوءِ ٿيندو. اهڙيءَ طرح، هرهڪ زمان ۾ ڳالهيون ڄاڻائي ٿو:

(۱) ڪم جو وقت، تہ حال آهي، يا ماضي آهي يا مستقبل آهي.

(۲) ڪم جي حالت، تہ ڪو ڪم ٿئي ٿو يا ٿيو، يا اڃا هن کان پوءِ ٿيڻو آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

١٤٦- هيٺين جملن جي فعلن جا زمان ٻڌايو:
(١) هئن، مائٽن جو چيو مڃيو.
(٢) جيڪو ٻي ادب ڏيندو، سو انسان نہ ليکبو.
(٣) وڏن کي عزت ڏيڻ، سو پاڻ کي عزت ڏيڻ آهي.
(٤) مائٽن کي عزت ڏي، تہ تو کي عزت ملي.
(٥) جن مائٽن جي دعا ڪئي، سي بختاور ڇُٽا.
(٦) ڏٺي ڪندو تہ سدائين مائٽن جي چوڻ تي هلندس!

"زمان مضارع"

١٤٧- دل ٿي چوي تہ ڪراچيءَ وڃان!
"وڃان"، معنيٰ هينئر يا پوءِ وڃان. (ايندڙ وقت ۾).
اهڙيءَ طرح پنهنجيءَ دل جي ڪنهن خواهش ظاهر ڪرڻ لاءِ وڃان، هلان ۽ ٻيا اهڙا لفظ ڪم آڻبا تہ انهن مان هلندڙ توڙي ايندڙ وقت جي معنيٰ نڪرندي جنهن زمان مان، هلندڙ توڙي ايندڙ وقت جي معنيٰ نڪري، تنهن کي "زمان مضارع" چئبو آهي.
"مضارع" معنيٰ، ٻن جو پاڻ ۾ شريڪ يا ڀائيوار ٿيڻ. هيءَ زمان، حال توڙي مستقبل جي معنيٰ ظاهر ڪرڻ ۾ شريڪ ٿئي ٿو يعني ٻنهي زمانن جي منجهانئس معنيٰ نڪري ٿي، تنهنڪري مٿس اهو نالو رکيو اٿن.
١٤٨- (١) نانءُ چڙهيو واپاري ڪئيو ڪانئي، نانءُ چڙهيو چور ڦاهيءَ چڙهي (پهاڪو). هتي "ڪانئي" معنيٰ ڪائي ٿو ۽ "چڙهي" معنيٰ، "چڙهي ٿو (زمان حال).
(٢) سوري سينگاري اصل عاشقن کي. (شاهہ)
هتي "سينگاري" معنيٰ "سينگاري ٿي" (زمان حال). پهاڪن ۽ شعر ۾، زمان مضارع، پوريءَ پوريءَ ريت رڳو زمان حال جي معنيٰ ڏيکاري ٿو.
(٣) ڪو چوي تہ رات مينهن پيو ۽ ڪو چوي تہ ڪونہ پيو. هتي "چوي" معنيٰ "چوي ٿو" (زمان حال).
اهڙيءَ طرح، بعضي رواجي ڳالهہ ٻولهہ ۾ بہ مضارع، رڳو زمان حال جي معنيٰ ظاهر ڪري ٿو، تنهنڪري چئبو تہ هي زمان، "زمان حال" جو هڪ قسم آهي.

"زمان مضارع جو گردان يا ڦيرو"

١٤٩.

جمع	واحد
اسين هلون (هل + آون)	آءٌ هلان (هل + آن)
توهين هلو (هل + او)	تون هلين (هل + اين)
آهي هلن (هل + آن)	هو هلي (هل+اي)

مطلب تہ، فعل جي ڌاتوءَ پڄاڙين (آن، اون وغيره) ڳنڍڻ سان، زمان مضارع ٺهي ٿو.

"زمان حال ۽ ان جا قسم"

(١) آءٌ لکان ٿو. (٢) آءٌ لکان پيو. (٣) آءٌ لکندو آهيان. (۴) آءٌ لکندو هوس.

هنن چئني فعلن مان هلندڙ وقت ۾، لکڻ جي ڪم ٿيڻ جسي معنيٰ نڪري ٿي، پر هر هڪ فعل، هلندڙ وقت جو جدا جدا قسم ڏيکاري ٿو، تنهنڪري هر هڪ قسم تي ڌار ڌار نالو رکيل آهي:

(١) آءٌ لکان ٿو، هن جي معنيٰ تہ لکڻ جو ڪم شروع ٿيو آهي يا هينئر شروع ٿيڻو آهي. هيءُ "زمان حال" سڏجي ٿو.

"زمان حال"، اهو آهي جو هلندڙ وقت ۾ ڪنهن ڪم ٿيڻ جسي معنيٰ ڏيکاري ٿو.

(٢) جيڪڏهن "آءٌ لکان ٿو" جي بدران چئبو "آءٌ لکان پيو" تہ ان جي معنيٰ ٿيندي تہ لکڻ جو ڪم ڪيتري وقت کان جاري آهي ۽ هينئر بہ هلي پيو. هن کي "زمان حال استمراري" چئبو آهي. استمراري، معنيٰ جاري.

هيءُ زمان، ڏيکاري ٿو تہ شروع ٿيل ڪم اڃا هلندو اچي يعني جنهن وقت جي ڳالهہ ڪجي ٿي تنهن وقت بہ جاري يا چالو آهي.

(٣) آءٌ لکندو آهيان. هن جي معنيٰ تہ نہ رڳو هينئر، پر اڳي بہ هميشہ لکندو آهيان. هن کي "زمان حال مدامي" چئبو آهي. مدامي، معنيٰ دائمي يا هميشہ هن زمان تي اهو نالو هن ڪري رکيو اٿن، جو هن مان ڪنهن ڪم جي دائمي يا هميشہ ٿيڻ جي معنيٰ نڪري ٿي.

هيءُ زمان، گذريل ۽ هلندڙ وقت ٻڌي ڏيکاري ٿو ۽ اهين ڄاڻائي ٿو تہ ڪو ڪم گذريل وقت کان چالو آهي ۽ اڃا پيو ٿئي يا هميشہ ٿيندو آهي.

(١) اٽ جو ٻج نڪتو ٿئي ٿو. "ٿئي ٿو" زمان حال.

(٢) اٽ جو ٻج نڪتو ٿيندو آهي. "ٿيندو آهي" زمان حال مدامي.

اهڙيءَ طرح، حقيقتن ڄاڻائڻ مهل، "زمان حال" جي بدران "زمان حال مدامي" عام طرح ڪم آڻبو آهي.

(۴) آءٌ لکندو هوندس، آءٌ لکندو هئان (هجان). هتي هڪ سان نہ، پر شڪي ڳالهہ ڪجي ٿي، تنهنڪري "لکندو هوندس"، "لکندو هئان" ۽ "لکندو هجان" "زمان حال متشڪي" آهن. متشڪي، معنيٰ جنهن ۾ شڪ هجي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هيءُ زمان، هلندڙ وقت جي ڪم بابت شڪ ڏيکاري ٿو يعني هن زمان ۾ پڪ سان چئي نہ سگهبو آهي تہ ڪم ٿئي ٿو يا نہ.

١٥١. هيٺين جملن مان ”زمان حال“ چونڊيو ۽ ٻڌايو تہ هرهڪ ڪهڙي قسم جو زمان حال آهي:

(١) ٿر ۾ ڪيترا غريب ماڻهو رهن ٿا.

(٢) ڪي چاٽي واٽي پنهنجن ٻارن کي ٻکون ڪيائين ٿا.

(٣) ٻار ٻڪن ڪيڻ تي هرن ٿا، تنهنڪري ڏڪار ۾ ڪو وقت ٻڪ سهي سگهندا آهن.

(٤) ننڍا ٻار، ٻہ ٻہ ڏينهن نہ کائن، سا ڏاڍي ڏک جهڙي ڳالهہ آهي.

(٥) آءٌ چوان تہ ٿر ۾ شل ڏڪار اصل نہ پوي!

١٥٢. ”زمان ماضي ۽ ان جا قسم“

(١) مون لکيو.

(٢) مون لکيو پئي يا لکيو ٿي.

(٣) مان لکندو هوس.

(٤) مون لکيو آهي.

(٥) مون لکيو هو.

(٦) مان لکان ها.

(٧) مون لکيو هوندو.

هنن ستن ئي فعلن مان، گذريل وقت ۾، لکڻ جي ڪم ٿيڻ جي معنيٰ نڪري ٿي؛ پر هرهڪ فعل، گذريل وقت جو جدا جدا قسم ڏيکاري ٿو، تنهنڪري هرهڪ قسم تي ڌار ڌار نالو رکيل آهي:

(١) مون ”لکيو“. هتي فعل ”لکيو“ ڏيکاري ٿو تہ لکڻ جو ڪم پورو ٿي چڪو. هن کي ”زمان ماضي مطلق“ چون ٿا. زمان ماضي مطلق، معنيٰ بنهہ گذريل وقت. ”مطلق“، معنيٰ بنهہ.

هيءُ زمان، اهو وقت ڏيکاري ٿو، جو بنهہ گذري ويو هجي ۽ جنهن ۾ ڪو ڪم ٿي چڪو هجي.

(٢) مون لکيو پئي. فعل ”لکيو پئي“ ڏيکاري ٿو تہ لکڻ جو ڪم گذريل وقت ۾ پورو ٿي نہ چڪو هو، پر جاري هو. هن کي ”زمان ماضي استمراري“ چون ٿا. استمراري، معنيٰ چالو يا جاري.

هيءُ زمان، ڏيکاري ٿو تہ گذريل وقت ۾ ڪو ڪم جاري هو يا هليو پئي.

اشارو (١): ”لکيو ٿي“ بہ زمان ماضي استمراري آهي. ”لکيو ٿي“ ۽ ”لکيو پئي“ ۾ هيءُ تفاوت آهي:

"لکيو ٿي" ڏيکاري ٿو ته گذريل وقت ۾ لکڻ جو ڪم اڃا شروع ٿي ٿيو.
"لکيو پئي" ڏيکاري ٿو ته گذريل وقت ۾ لکڻ جو ڪم شروع ٿيو هو ۽ هليو پئي.

اشارو (٢) : گلاب، خط لکي سگهيو ٿي. "سگهي ٿي"مان ڪم جي جاري رهڻ جي معنيٰ ڪانه ٿي نڪري، پر "ٿي" لفظ ڪم آيو آهي، تنهنڪري اهو به "زمان ماضي استمراري" جي دفعي ۾ ليکيو آهي.

(٣) مان لکندو هوس يا پيو لکندو هوس، هن جي معنيٰ ته آءٌ هميشه لکندو هوس. هن مان ڪنهن ڪم جي دائمي يا هميشه ٿيڻ جي معنيٰ نڪري ٿي، تنهنڪري انهيءَ فعل جو زمان چئبو "زمان ماضي مدامي".

هيءُ زمان، گذريل وقت جي عادت، رواج يا پيو ڪو سانده يا وري وري ٿيندڙ ڪم ڏيکاريندو آهي.

اڳي جيڪو چوري ڪندو هو، تنهن جا هٿ وڍائيندا هئا. اهڙيءَ طرح، هن زمان ۾ فعل وارو ڪم، اڪثر گذريل وقت جي ڪنهن ڪنهن ڪم سان لاڳاپي ڏيکارڻ لاءِ ڪم آڻبو آهي.

(٤) مون لکيو آهي. فعل "لکيو آهي"، ڏيکاري ٿو ته لکڻ جو ڪم تازو يا ويجهڙائيءَ ۾ ٿيو آهي. هن کي زمان "ماضي قريب" چون ٿا. قريب معنيٰ ويجهو.

هيءُ زمان، ويجهڙائيءَ ۾، ڪنهن ڪم جي پوري ٿيڻ وڃڻ جي معنيٰ ڏيکاري ٿو.

(٥) مون خط لکيو هو. فعل "لکيو هو"، ڏيکاري ٿو ته لکڻ جو ڪم، ڪجهه وقت اڳي پورو ٿي ويو هو، تنهنڪري هن فعل جو زمان آهي "زمان ماضي بعيد". "بعد" معنيٰ پوءِ ۽ "بعيد"، معنيٰ پري يا پري.

زمان ماضي بعيد، اهو زمان آهي، جو ڏيکاري ٿو ته فعل وارو ڪم، ڪجهه وقت اڳي يا گذريل وقت جي ڪنهن ڪم کان اڳي ٿيو هو.

مثلاً: هو آيو، تنهن کان اڳ مون نانگ ماريو هو.

(٦) مان لکان ها، جي تون مون کي لکڻ ڏين ها. هني، گذريل وقت جي ڳالهه آهي، پر انهيءَ ۾ شرط پيل آهي، تنهنڪري "لکان ها" ۽ "ڏين ها" زمان ماضي شرطيه" آهن. "شرطيه"، معنيٰ شرط وارو يعني جنهن ۾ شرط پيل هجي.

زمان ماضي شرطيه، ڏيکاري ٿو ته ڪو ڪم گذريل وقت ۾ ڪنهن شرط پوري ٿيڻ تي ٿئي ها.

(٧) مون لکيو هوندو. مون لکيو هُئي (هجي). هُئي، گذريل وقت جي ڳالهه، شڪي نموني ۾ ڪجي ٿي تنهنڪري "لکيو هوندو"، "لکيو هُئي" ۽ "لکيو هجي" جي زمان کي، "زمان ماضي متشڪي" چئبو آهي.

هيءَ زمان، گذريل وقت جي ڪم بابت شڪ ڏيکاري ٿو.

١٥٣. هيٺين جملن ۾، جن فعلن جو زمان "ماضي" هجي، سي چونڊيو ۽ ٻڌايو ته هرهڪ ڪهڙي قسم جو ماضي زمان آهي:

(١) ميان غلام شاهه ڪلهوڙي ڪڇ پُنج تي ڪاهيو.

(٢) هن ڪڇ جي راڄا جي ڌيءُ سان پرڻجڻ چاهيو ٿي.

(٣) راڄا کي سندس وزير چيو ته مون غلام شاهه کي شاديءَ جو دلاسو ڏنو هو.

(٤) وزير کي چيائين ته تو اهڙو انجام ڪيو هوندو.

(٥) شاديءَ جي ڳالهه ٻڌڻ کان راڄا نٽائيندو هو.

(٦) راڄا سان پيو ڪو اهڙي ڳالهه ڪري ڪين سگهي ها.

(٧) راڄا پنهنجي وزير کي زهر ڏيئي پورو ڪيو.

(٨) ميان غلام شاهه ٻڌو ته وزير ماريو آهي، ته هن جنگ ڪئي.

"زمان مستقبل جا قسم"

١٥٤. (١) آءٌ لکندس. (٢) آءٌ پيو لکندس.

"لکندس" زمان مستقبل آهي.

"زمان مستقبل" اهو زمان آهي، جنهن سان ايندڙ وقت جي معنيٰ نڪري ٿي.

(٢) جيڪڏهن "آءٌ لکندس" جي بدران چئبو ته "آءٌ پيو لکندس" ته ان جي معنيٰ ٿيندي ته لکڻ جو ڪم، ايندڙ وقت ۾، سانده پيو ڪندس. هن کي "زمان مستقبل استمراري" چئبو آهي.

هيءَ زمان، ڏيکاري ٿو ته فعل وارو ڪم، ايندڙ وقت ۾، سانده پيو ٿيندو يا جاري رهندو.

١٥٥. هيٺين جملن مان زمان مستقبل ۽ مستقبل استمراري چونڊيو:

(١) جيڪو نه پڙهندو، سو ڏڪا پيو کائيندو.

(٢) تون پڙهندين ته پاڻ کي ٿورو لائيندين.

(٣) اڻ پڙهيا، پڙهيل اڳيان پريون ڏيئيندا.

”زمانن جوڙڻ جون واٽون“

بنيادي زمان

١٥٦.

(١) آءٌ لکان.	”لکان“	زمان مضارع
(٢) آءٌ لکان ٿو.	”لکان ٿو“	زمان حال
(٣) آءٌ لکان پيو.	”لکان پيو“	زمان حال استمراري
(٤) آءٌ لکان ها.	”لکان ها“	زمان ماضي شرطيه

مٿين سڀني زمانن ۾، ”لکان“ جو لفظ ڪم آيو آهي، جو ”مضارع“ آهي. هاڻ ڏٺو ته:

(١) مضارع جي پڇاڙيءَ ”ٿو“ (مونث: ٿي. مصدر: ٿيڻ) ڳنڍڻ سان ”زمان حال“ ٺهي ٿو.

(٢) مضارع جي پڇاڙيءَ ”پيو“ (مونث: پيئي. مصدر: پوڻ) ڳنڍڻ سان ”زمان حال استمراري“ ٺهي ٿو.

(٣) مضارع جي پڇاڙيءَ ”ها“ (مصدر: ”هئڻ“) ڳنڍڻ سان ”زمان ماضي شرطيه“ ٺهي ٿو.

مضارع، خود فعل جي بنياد يعني ڌاتوءَ مان ٺهيل آهي، تنهنڪري اهي بنيادي زمان (Radical Tenses) سڏجن ٿا.

ڪردنتي زمان

(الف) ”اسم مفعول مان ٺهيل زمان“

١٥٧. (١) مون لکيو.	زمان ماضي مطلق
(٢) مون لکيو ٿي يا لکيو پئي	زمان ماضي استمراري
(٣) مون لکيو آهي.	زمان ماضي قريب
(٤) مون لکيو هو.	زمان ماضي بعيد
(٥) مون لکيو هوندو يا لکيو هجي (هجي).	زمان ماضي متشڪي

”لکڻ“ مان اسم مفعول ٿيندو ”لکيو“.

مٿين سڀني زمانن ۾ ”لکيو“ جو لفظ ڪم آيو آهي. اهي سڀ زمان، اسم مفعول مان هيٺينءَ ريت ٺهيا آهن:

(١) اسم مفعول جي پڇاڙيءَ ”س“ ”سون“ وغيره ڀڃاڙين ڳنڍڻ سان زمان ماضي مطلق ٺهي ٿو. جيئن هيٺين ٻيري مان معلوم ٿيندو:

"زمان ماضي مطلق جو گردان يا ڦيرو"

واحد	جمع
پڙهيس	پڙهياسين ، پڙهواسين
پڙهئين	پڙهيؤ
پڙهيو	پڙهيا

"پڙهيو"، اسم مفعول به آهي ۽ زمان ماضي مطلق به آهي. ساڳيءَ طرح ، "لکيو". مطلب ته زمان ماضي مطلق، ضمير واحد غائب ۽ اسم مفعول جهڙو آهي.

(٢) اسم مفعول جي پٺيان ٿي يا پئي (مصدر : ٿيڻ، پوڻ) گڏڻ سان، زمان ماضي استمراري ٺهي ٿو.

(٣) اسم مفعول پٺيان فعل "هئڻ" جو زمان حال (آهي) گڏڻ سان، زمان ماضي قريب ٺهي ٿو.

(٤) اسم مفعول جي پٺيان فعل "هئڻ" جو زمان ماضي (هو ، هئا) گڏڻ سان زمان ماضي بعيد ٺهي ٿو.

(٥) اسم مفعول جي پٺيان فعل "هئڻ" (هجڻ) جو زمان مستقبل (هوندس، هوندو ، هئي، هجي) گڏڻ سان، زمان ماضي متشڪي ٺهي ٿو.

(ب) "اسم حاليه مان ٺهيل زمان"

١٥٨. آءٌ لکندس.	زمان مستقبل
(٢) آءٌ پيو لکندس.	زمان مستقبل استمراري
(٣) آءٌ لکندو آهيان.	زمان حال مدامي
(٤) آءٌ لکندو هوس.	زمان ماضي مدامي
(٥) آءٌ لکندو هوس.	زمان حال متشڪي

اسين سکيا آهيون ته فعل "لکڻ" مان، اسم حاليه ٿيندو "لکندو" جو ڌاتوءَ جي پٺيان "آندو" يا "اِندو" پچاڙيءَ گڏڻ مان ٺهي ٿو.

مٿيان سڀ زمان، اسم حاليه مان، هيٺينءَ ريت ٺهيا آهن:

(١) اسم حاليه جي پٺيان ڪن پچاڙين گڏڻ سان، زمان مستقبل ٺهي ٿو. هيٺين ڦيري مان معلوم ٿيندو ته اهي پچاڙيون آهي ساڳيون آهن، جي اسم مفعول جي پٺيان گڏجي، زمان ماضي مطلق جوڙيو آهي.

واحد: مذڪر	واحد: مونث	جمع: مذڪر	جمع: مونث
لکندس	لکنديس	لکنداسين	لکنديونسين (سون)
لکندين	لکندينءَ	لکندؤ	لکنديون
لکندو	لکندي	لکندا	لکنديون

"لکندو"، زمان مستقبل به آهي ۽ اسم حاليه به آهي. اهڙيءَ طرح زمان مستقبل جو واحد غائب، هميشه اسم حاليه جهڙو آهي.

پين ضميرن، جنس ۽ عدد ن ۾ نشانيون يا پڇاڙيون ڦرن ٿيون، جيئن، مٿئين ڏيري مان معلوم ٿيندو.

(٢) زمان مستقبل جي پٺيان يا اڳيان "پيو" (مونث: پيئي. مصدر: پوڻ) ڳنڍڻ سان، زمان مستقبل استمراري ٺهي ٿو.

(٣) اسم حاليه جي پٺيان فعل "هئڻ" جو زمان حال (آهي، آهيان وغيره) ڳنڍڻ سان، زمان حال مدامي ٺهي ٿو.

(٤) اسم حاليه جي پٺيان فعل "هئڻ" جو زمان ماضي ("هو" وغيره) ڳنڍڻ سان، زمان ماضي مدامي ٺهي ٿو.

(٥) اسم حاليه جي پٺيان فعل "هئڻ" جو زمان مستقبل (هوندو، هوندس وغيره) ڳنڍڻ سان، زمان 'حال متشڪڪ' ٺهي ٿو.

١٥٩. زمانن جو وچور- قسم پهريون

بنيادي زمان

(١) مضارع (٢) زمان حال (٣) حال استمراري (٤) ماضي شرطيه.

ڪردنتي زمان

(الف) اسم مفعول مان ٺهيل: (١) ماضي مطلق (٢) ماضي استمراري (٣) ماضي قريب (٤) ماضي بعيد (٥) ماضي متشڪڪ.

(ب) اسم حاليه مان ٺهيل: (١) مستقبل (٢) مستقبل استمراري (٣) حال مدامي (٤) ماضي مدامي (٥) حال متشڪڪ.

اسم مفعول ۽ اسم حاليه، "ڪردنت" (پارٽيسيپل) آهن، تنهنڪري انهن مان ٺهيل زمانن کي "ڪردنتي زمان" (Participial Tense) چئجي ٿو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۰۱٦۰ زمانن جو ورڇ- قسم ٻيو

زمانن مان، فعل واري ڪم جو وقت معلوم ٿو ٿئي. انهيءَ "وقت" جي خيال کان زمانن جو ورڇ هن طرح آهي:

حال جا قسم

١- مضارع	لکان
٢- زمان حال	لکان ٿو
٣- حال استمراري	لکان پيو
٤- حال مدامي	لکندو آهيان
٥- حال متشڪي	لکندو هوندس، لکندو هُئان (هجان)

ماضيءَ جا قسم

١- زمان ماضي مطلق	لکيو
٢- ماضي استمراري	لکيو ٿي يا لکيو پئي
٣- ماضي مدامي	لکندو هوس
٤- ماضي قريب	لکيو آهي
٥- ماضي بعيد	لکيو هو
٦- ماضي شرطيه	لکان ها
٧- ماضي متشڪي	لکيو هوندو، لکيو هُئي (هجي)

مستقبل جا قسم

١- زمان مستقبل	لکندس
٢- مستقبل استمراري	پيو لکندس

مطلب ته زمان حال جا پنج، زمان ماضيءَ جا ست ۽ زمان مستقبل جا ٻه قسم آهن، يعني جملي ١٤ زمان آهن.

اشارو: ٿيڻ ورچ لاءِ ڏسو ڪتاب جي پڇاڙيءَ وارو ضميمو.

۰۱٦۱ مجهول فعلن جا زمان

بنيادي زمان

زمان	معروف	مجهول
١- زمان مضارع	ماريان	مارجان
٢- زمان حال	ماريان ٿو	مارجان ٿو

٣- زمان حال استمراري	ماريان پيو	مارجان پيو
٤- ماضي شرطيہ	ماريان ها	مارجان ها

”اسم حاليہ مان ٺهيل زمان“

٥- زمان مستقبل	ماريندس	ماربس
٦- مستقبل استمراري	ماريندس پيو	ماربس پيو
٧- حال مدامي	ماريندو آهيان	ماربو آهيان
٨- ماضي مدامي	ماريندو هوس	ماربو هوس
٩- حال متشڪي	ماريندو هوندس	ماربو هوندس
” ”	ماريندو هئان (هجان)	ماربو هئان (هجان)

”اسم مفعول مان ٺهيل زمان“

١٠- زمان ماضي مطلق	ماريو يا ماريو ويو
١١- ماضي استمراري	ماريم پئي، ماريم پئي
١٢- ماضي قريب	ماريو آهيان
١٣- ماضي بعيد	ماريو هوم، ماريو هوس
١٤- ماضي متشڪي	ماريو هوندم، ماريو هوندس

مطلب تہ، مجهول فعلن جا زمان بہ فعلن جي ڌاتوءَ ۽ ڪردنتن مان ٺهن ٿا. تفاوت فقط هيءُ آهي:

(١) ”مارڻ“ معروف - ”مارجڻ“ مجهول.

پهرين ڇهن بنيادي فعلن ۾ اها مجهول جي نشاني ”ج“ گڏيل آهي، جنهنڪري ”ماريان“ جي بدران ”مارجان“ جڳهجي ٿو.

(٢) ”ماريندو“ اسم حاليہ معروف. ”ماربو“ اسم حاليہ مجهول. اسم حاليہ مان ٺهيل مجهول زمانن ۾ ”ابو“ لڳو آهي.

(٣) مارڻ ۽ مارجڻ، ٻنهي مان اسم مفعول ”ماريو“، ”مارجيو“ نہ ڇئبو. اسم مفعول، مجهول صورت وارو آهي، ۽ ان مان جڙيل زمان، سڀ مجهول صورت وارا آهن. ماريو ويو، لکيو ويو. اهڙيءَ طرح، ماضي زمانن ۾ ”ويو“ لفظ گڏبو آهي، تہ فعل هيڪاري وڌيڪ مجهول صورت وارو ٿيندو آهي.

باب چوڏهون- ”فعلن جون پچاڙيون“

١٦٢. فعلن جون پچاڙيون، ترتيب وار هن طرح بيهاريون:

پچاڙيون نمبر (١): ”حالت فاعليءَ جي معني ڏيکاريندڙ:

واحد	جمع
متڪلم ـ س	سين، (سون)
حاضر ـ اين	و
غائب ـــ	ـــ

پڙهيس، معني آءٌ پڙهيس. پڙهندس، معني آءٌ پڙهندس. اهڙيءَ طرح، اهي پڇاڙيون، سدائين فاعل جي معنيٰ ڏيکارين ٿيون. اسم مفعول مان زمان ماضي

۱۶۳. پڇاڙيون نمبر (۲) "عام پڇاڙيون":

واحد	جمع
متڪلم ـ م	اون، سين (سون)
حاضر ـ ء	و
غائب ـ س	ن

پائم = منهنجو پاءُ. سائم = مون ساڻ. ڪاڏم = مون ڪاڏو. اهي پڇاڙيون، اسمن، حرف جر ۽ فعلن سان ڪم اچن ٿيون.

ماريم، معني مون ماريو. "مون" فاعل
مارياڻيم، معني مون کي مارياڻين "مون" مفعول

اهڙيءَ طرح، ڪٿي فاعل ۽ ڪٿي مفعول جي معنيٰ نڪري ٿي.

۱۶۴. پڇاڙيون نمبر (۳) فعل متعدي مجهول جي فاعل جون پڇاڙيون:

واحد	جمع
متڪلم ـ م	اون، سين (سون)
حاضر ـ ء	و
غائب ـ آئين	آئون

"ماريو"، فعل متعدي مجهول آهي. جيڪڏهن اُن ۾ "م" پڇاڙي لڳي ڇڏبو "ماريم"، ته پوءِ فعل، معروف صورت وارو ڏسڻ ۾ ايندو. اهي پڇاڙيون، فعل متعدي جي ماضي زمانن ۾ لڳنديون آهن.

۱۶۵. "کهوڙو ڊوڙيو". (معروف صورت)، هن مان ظاهر آهي ته فعل لازمي، ماضي زمانن ۾ اڪثر معروف صورت وارو آهي، تنهنڪري، لازمي فعلن کي هنن پڇاڙين جو ڪم ڪونهي.

۱۶۶. "پهرين پڇاڙين سان فعل"

مارياڻين، معني هن ماريو. "هن" فاعل
مارياڻيم، معني هن مون کي ماريو. "مون" مفعول

هن طرح، هڪڙي ئي فعل ۾، ٻه پڇاڙيون ڳنڍي، فاعل توڙي مفعول جي معني ظاهر ڪبي آهي.

۱٦۷. ”مارياڻين“ لفظ ۾ ”ماريو“ جي پٺيان ”آئين“ پڇاڙي ڳنڍي اٿئون، جا ”پڇاڙي نمبر ۳“ مان کنئين اٿئون.

”مارياڻينم“ لفظ ۾ ”مارياڻين“ جي پٺيان ”م“ پڇاڙي ڳنڍي اٿئون، جا ”پڇاڙي نمبر ۲“ مان ورتي اٿئون.

مطلب ته، عام قاعدو هيءُ آهي ته فاعل جي معني ظاهر ڪرڻ لاءِ، ”پڇاڙين نمبر ۳“ مان جيڪا پڇاڙي کپندي هجي، سا فعل جي پٺيان ڳنڍي، پوءِ مفعول جي معني ظاهر ڪرڻ لاءِ ”پڇاڙين نمبر ۲“ مان، جيڪا پڇاڙي کپندي هجي، سا ان جي پٺيان ڳنڍڻ گهرجي.

اشارو: ”ماريو“ جو آخر گهٽائي ڪبو ”مار“ ۽ پوءِ ”آئين“ پڇاڙي ڳنڍي ڇڏبو ”مارياڻين“.

”ڏنم، ڏنوم“ جي پٺيان، يڪدم ”س“ ڳنڍي ”ڏنومس“ نه ڇڏبو، پر م ۽ س جي وچ ۾ ”آن“ جو آخر بالائي ڳنڍي، ڇڏبو ”ڏنومانس“. اهڙيءَ طرح پڇاڙين ڳنڍڻ مهل آخر جي سهڻائيءَ ۽ سولائيءَ (آخر سهنج) جو خيال ڪبو آهي.

”پڇاڙين ڳنڍيل فعلن جو گردان“

۱٦۸. ٻٽين پڇاڙين ڳنڍيل فعلن جو ٻه گردان يا ڦيرو ٿيندو آهي. مثال لاءِ، فعل ”ڏيڻ“ مان ڦهيل امر نيازي يا امر تمنا ”ڏجام“ (تون مون سان ڏج) جو ڦيرو ڏجي ٿو. اهو ضمير واحد توڙي جمع ۾، مضارع جهڙو آهي.

واحد	جمع	واحد	جمع
ڏجام	ڏجوم	ڏجائون	ڏجوئون
ڏجانس	ڏجوس	ڏجان	ڏجون

ڏجائون=اسان سان ڏج. ڏجوئون=اسان سان ڏجو. انهن ٻنهي لفظن ڪم آڻڻ جو هاڻ گهٽو رواج ڪونهي.

اشارو: امر، سدائين، حاضر ماڻهوءَ (ضمير حاضر) سان لاڳو ٿئي ٿو. ٻين ضميرن ڄاڻائڻ لاءِ، مضارع مان پئوراٽي ڪبي آهي. مثلاً: ”ڏيان“، جمع ”ڏيون“ ۽ ”ڏئي“، جمع ”ڏين“.

”گردان“

۱٦۹. ڏجان، معني مون سان ڏج. ڏجانس، معنی هن سان ڏج. مطلب ته فعلن جا ضمير ٽين ٿا ۽ جيئن ضمير کي جنس ۽ عدد ٿين ٿا، تيئن فعلن کي به ٿين ٿا ۽ انهن جو گردان يا ڦيرو به ٿئي ٿو.

فعل جي ڪنهن به زمان ڪي، ڪنهي خالص ضميرن واريون نشانيون يا پڇاڙيون لڳائي، واحد ۽ جمع توڙي مذڪر ۽ مونث ۾ آڻڻ کي ”فعل جو گردان يا ڦيرو“ چئبو آهي. (جيئن، اسم جو، سڀني حالتن ۾ آڻڻ کي ”اسم جو ڦيرو“ چئجي ٿو).

باب پندرهون - مرڪب فعل

١٧٠. (١) هو پڙهڻ لڳو (٢) مون هن کي چئي ڏنو (٣) هو جاڳندو رهيو (٤) تو کي وڃڻو پوندو.

پهرئين جملي ۾، مصدر ”پڙهڻ“ جي پٺيان فعل ”لڳو“؛ ٻئي جملي ۾ ماضي معطوفي ”چئي“ جي پٺيان فعل ”ڏنو“؛ ٽئين جملي ۾ اسم حاليه ”جاڳندو“ جي پٺيان فعل ”رهيو“؛ ۽ چوٿين جملي ۾ اسم استقبال ”وڃڻو“ جي پٺيان فعل ”پوندو“. اهڙيءَ طرح، ٻه ٻه فعل، جي گڏ اچن، تن کي ”مرڪب فعل“ يعني ”گڏيل فعل“ چئبو آهي. مطلب ته:

مصدر، ماضي معطوفي، اسم حاليه ۽ اسم استقبال جي پٺيان لڳڻ، ڏيڻ، رهڻ، پوڻ، ڇڏڻ، رکڻ ۽ وڃڻ وغيره گڏجڻ سان ”مرڪب فعل“ ٺهن ٿا.

(الف) گهوڙو ڊوڙڻ لڳو. ”ڊوڙڻ لڳو“، فعل لازمي مرڪب. هن گهوڙو ڀڄائي ڇڏيو. ”ڀڄائي ڇڏيو“، فعل متعدي مرڪب. اهڙيءَ طرح، ترڪيب مهل ڄاڻائجي، ته اهو مرڪب فعل آهي.

١٧١. هيٺين جملن مان مرڪب فعل چونڊيو:

(١) هو رلندو وتي. (٢) پٽس ماري وڌس. (٣) هو رئڻ لڳو. (٤) پوءِ بس ڪري ويٺو.

باب سورهون - ”پريوگ“

”ڪرتري پريوگ“

١٧٢.

(١) گهوڙو ڊوڙي ٿو. گهوڙا ڊوڙن ٿا. (عدد)
(٢) گهوڙو ڊوڙيو هو. گهوڙي ڊوڙي هئي. (جنس)
(٣) آءٌ ڊوڙندس. اسين ڊوڙنداسين. (ضمير)

ڪو به فعل، جڏهن پنهنجي فاعل پٺاندر عدد، جنس ۽ ضمير ۾ مٽجي، تڏهن ان جو پريوگ ”ڪرتري“ (فاعلي نسبت) چئجي ٿو.

ڪرتر يا ڪرتا، معني فاعل؛ ۽ ڪرتري، معني فاعلي.

١٧٣. (١) نوڪر دلو پڃيو. نوڪر دلا پڃيا (عدد) (٢) نوڪر دلي پڃي. نوڪر دليون پڃيون (جنس)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪو به فعل، جڏهن پنهنجي اصلوڪي يا سچي پچي مفعول پٺاندڙ عدد، جنس ۽ ضمير ۾ مڃجي، تڏهن انهيءَ جو پريوگ، ”ڪرمڻي“ چئجي ٿو.

ڪرمڻي پريوگ، معنيٰ مفعولي نسبت. ڪرم = مفعول.

(الف) گهوڙو مارجي ويو. گهوڙي مارجي وئي. (سوار ڪان).

هتي ”گهوڙو“، فاعل آهي، پر سچ پچ ته مفعول آهي، ڇاڪاڻ ته اصلوڪو يا سچو پچو فاعل ”سوار“، يا ٻيو ڪو آهي. هتي، فعل پنهنجي اصلوڪي يا سچي پچي مفعول پٺاندڙ عدد ۽ جنس ۾ مڃجي ٿو، تنهنڪري هيءَ ”ڪرمڻي پريوگ“ جو مثال آهي.

(ب) ڪم ڪيو آهي، ڪار ڪئي آهي.

”ڪم“ ۽ ”ڪار“، درحقيقت مفعول آهن، ڇاڪاڻ ته ڪم ڪار ڪرڻ وارو، ضرور ڪو ٻيو هوندو. هتي به فعل پنهنجي اصلوڪيءَ يا سچي پچي مفعول پٺاندر عدد ۽ جنس ۾ مڃجي ٿو، تنهنڪري هيءَ به ”ڪرمڻي پريوگ“ جو مثال آهي.

”ڀاوي پريوگ“

١٧٤. (الف) ڪتي، ٻلي کي جهليو. ڪتي، ٻليءَ کي جهليو.
ڪتي، ٻلن کي جهليو. ڪتي، ٻلين کي جهليو.

هتي فعل، نڪي فاعل، نڪي مفعول پٺاندر عدد ۽ جنس ۾ مڃجي ٿو، پر سڀني هنڌن تي ضمير، واحد غائب مذڪر جي صورت ۾ بيٺو آهي. هيءَ ”ڀاوي پريوگ“ آهي.

(ب) پينگهي ۾ لڏجي ٿو. پينگهي ۾ لڏيو آهي.

”لڏجي ٿو“ ۽ ”لڏيو آهي“، اڪر ترڪ فعل آهن، جن کي نڪو فاعل، نڪو مفعول آهي، تنهنڪري آهي ڪنهن سان به نٿا مڃجن. هيءَ به ”ڀاوي پريوگ آهي.

جيڪو فعل، نڪي پنهنجي فاعل، نڪي مفعول، پٺاندر عدد ۽ جنس ۾ مڃجي ٿو، يا جو فاعل توڙي مفعول نه هئڻ سبب جيئن جو تيئن رهي ٿو، تنهن جو پريوگ، ”ڀاوي“ (علحدي نسبت) چئجي ٿو.

اشارو: هن پريوگ ۾ فعل، پنهنجو ڀاءُ (سڀاءُ) يا ذاتي حالت ڏيکاري ٿو.

”ڏوڙ“

١٧٥. ڪرتري پريوگ اهو آهي، جنهن ۾ فعل سدائين پنهنجي فاعل پٺاندڙ عدد، جنس ۽ ضمير ۾ مڃجي ٿو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(۲) ڪرمڻي پريوڳ اهو آهي، جنهن ۾ فعل، سدائين پنهنجي اصلوڪي يا سچي يچي مفعول پٽاندڙ مڃجي ٿو.

(۳) ڀاوي پريوڳ اهو آهي، جنهن ۾ فعل، نڪي فاعل، نڪي مفعول پٽاندڙ مڃجي ٿو، يا جو فاعل توڙي مفعول ٻ، هنن سبب جيئن جو تيئن رهي ٿو.

۱۷۶. هيٺين جملن ۾، فعلن جا پريوڳ ٻڌايو:

(۱) شادين جا خرچ وڌي ويا آهن.
(۲) ويچارا غريب، ايترا پئسا ڪٿان آڻيندا؟
(۳) ڪن جوانن، پنچات کي دانهن ڏني.
(۴) سيٺي، پنهنجا سور سليا.
(۵) ٻڌي ڪبي ته ڪم ٿيو پوندو.
(۶) هميشه سنڀالي، خرچ ڪبو آهي.

باب سترهون- "ظرف جا قسم"

۱۷۷ اسين سکيا آهيون ته ظرف، اهو لفظ آهي جو فعل، صفت يا ٻئي ظرف سان لاڳو ٿئي ٿو ۽ منجهانئس وقت، جاءِ، ريت، قدر يا ناڪار جي معني نڪري ٿي.

۱۷۸. هُو، هيئر اچي پيو. "هيئر"، وقت ڏيکاري ٿو. جيڪو ظرف، وقت ڏيکاري، تنهن کي "ظرف زمان" چئجي ٿو. اڄ سڀان، پوءِ، اڳيئي، هميشه يا سدائين ظرف زمان آهن.

ڪرتري پريوڳ	Subjective Construction
ڪرمڻي پريوڳ	Objective "
ڀاوي پريوڳ	Neuter "
پريوڳ، معني (۱) ميلاپ (۲) صورت	Voice
ڪرتري پريوڳ آهي معروف صورت	Active Voice
۽ ڪرمڻي پريوڳ آهي مجهول صورت	Passive Voice

۱۷۹. هو، مٿي ويو "مٿي" لفظ، جاءِ يا طرف ڏيکاري ٿو. جيڪو ظرف، جاءِ يا طرف ڏيکاري، تنهن کي "ظرف مڪان" چئجي ٿو. هتي، هيٺ، اندر، ٻاهر، هيڏانهن، هوڏانهن، اڳيان ۽ پٺيان "ظرف مڪان" آهن.

۱۸۰- هن بلڪل آهستي پڙهيو، "بلڪل" لفظ قدر، ۽ "آهستي" ريت ڏيکاري ٿو. جيڪو ظرف ريت يا قدر ڏيکاري، تنهن کي "ظرف تميز" چئجي ٿو. تميز، معني ڍنگ يا ريت. مس مس، هرو ڀرو، جيڪس، ٻئيءَ هيئن، هوئن، جيئن ۽ تيئن "ظرف تميز" آهن.

۱۸۱. هو ڪين پڙهندو. "ڪين" لفظ، ناڪار جي معنيٰ ڏيکاري ٿو. جو ظرف ناڪار جي معنيٰ ڏيکاري، تنهن کي "ظرف نفي" چئجي ٿو.

۱۸۲. هيٺين جملن مان ظرف چونڊيو ۽ هر هڪ جو قسم ٻڌايو:

(۱) هڪڙو چور لڪي لڪي، ڪنهن سيٺ جي گهر ويو.
(۲) اڃا ٻڪو ٿي، ته سيٺ، امالڪ ڊوڙي، پٺيان پيس.

باب ارڙهون- ترڪيب جي وات

"اسم جي ترڪيب"

۱۸۳. گوپالَ وٽن جي ساوڪ ڏني.

گوپال: اسم خاص، جنس مذڪر، عدد واحد، حالت فاعلي، فاعل فعل "ڏني" جو.
وٽن: اسم عام، جنس مذڪر، عدد جمع، حالت جري، سبباڻ "جي" حرف جي.
ساوڪ: اسم ذات، جنس مونث، عدد واحد، حالت مفعولي، مفعول فعل "ڏني" جو.

۱۸۴. "ضمير جي ترڪيب"

(۱) هن پاڻ اها ڳالهه ڪئي.

هن: ضمير غائب، جنس مذڪر، عدد واحد، حالت فاعلي، فاعل فعل "ڪئي" جو.
پاڻ: ضمير مشترڪ، جنس مذڪر، عدد واحد، حالت ساڳي "هن" ضمير واري.
اها: ضمير آهي، پر هتي صفت ٿي ڪم آيو آهي. لڳي ٿو "ڳالهه" سان.

(۲) جو ڪندو سو پائيندو.

جو: ضمير موصول، جنس مذڪر، عدد واحد، حالت فاعلي، فاعل فعل "ڪندو" جو.
سو: ضمير جواب موصول، جنس مذڪر، عدد واحد، حالت فاعلي، فاعل فعل "پائيندو" جو.

(۳) ڪيس ڪنهن ماريو؟

ڪيس: هن کي. ضمير غائب، (متصل)، جنس مذڪر، عدد واحد، حالت جري.
ڪنهن: ضمير استفهام، جنس مذڪر، عدد واحد، حالت فاعلي، فاعل فعل "ماريو" جو.

۱۸۵. "صفت جي ترڪيب"

(۱) ڪوڙهيو ڪتو ڪنهن ڪان نه رهي.

ڪوڙهيو: صفت خالص، لڳي ٿو "ڪتو" سان.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(٢) ”گهوڙو“ گڏهه کان وڏو آهي، پر ”هاٿي“ سڀني جانورن کان قداور آهي.
وڏو: صفت تفصيل، سندس موصوف ”گهوڙو“.
سڀني: عددي صفت، سندس موصوف ”جانورن“.
قداور: صفت مبالغو، سندس موصوف ”هاٿي“.
(٣) جهڙو پوٽ تهڙي ڇمات.
جهڙو: ضميري صفت، سندس موصوف ”پوٽ“.
تهڙي: ضميري صفت، سندس موصوف ”ڇمات“.

١٨٦. ”مصدر جي ترڪيب“

مصدر اصل بنياد موجب ”اسم“ آهي، تنهنڪري ان جي ترڪيب اسم وانگر هن طرح ڪبي:
(١) ”پڙهڻ چڱو آهي“. ”پڙهڻ“ اسم مصدر، فاعل، حالت فاعلي.
(٢) ”هو پڙهڻ سکيو آهي“. ”پڙهڻ“ مصدر، مفعولي، حالت مفعولي.
(٣) ”هو هوا کائڻ لاءِ باغ ۾ ويو“. ”کائڻ“ اسم مصدر، حالت جري، سبباں ”لاءِ“ حرف جر جي، سندس مفعول ”هوا“. (فعل متعديءَ جي ڌاتوءَ مان ٺهيل مصدر، جو مفعول چاهڻ گهرجي).
اشارو: مصدر سدائين عدد واحد ۽ جنس مذڪر آهي، تنهنڪري ان جي عدد ۽ جنس ٻڌائڻ جو ضرور ڪونهي.

١٨٧. ”اسم حاليه جي ترڪيب“

(١) ”مون هن کي هوا کائيندو ڏٺو“.
کائيندو: اسم حاليه، فعل متعديءَ مان ٺهيل، جنس مذڪر، عدد واحد، حالت مفعولي، مفعول فعل ”ڏٺو“ جو، سندس مفعول ”هوا“. (”ڏٺو“ جو اڻ سڌو مفعول آهي ”هن کي“).
اشارو: (١) ”هو کلندو آيو ۽ رُئندو ويو“. ”کلندو“ ۽ ”رُئندو“ اسم حاليه آهن، پر هتي هنن کي ظرف ڪوٺي سگهجي ٿو، ڇاڪاڻ تہ ريت هنن جي معني ڏيکارين ٿا تہ هو ڪهڙيءَ ريت آيو ۽ ڪهڙيءَ ريت ويو.
(٢) ”ڏاڍي شل سهندا بار ڏٺي“. ”سهندا“ صفت.

١٨٨. ”ماضي معطوفيءَ جي ترڪيب“

هو ڏسي وائسي پڇي ويو. ”ڏسي وائسي“ ماضي معطوفي، فعل متعديءَ مان ٺهيل، سندس مفعول ”حال حالت“ يا ٻيو ڪو اهڙو لفظ، جو ڳجهو رهيو آهي.

اشارو: جيڪڏهن "ڏسي وائسي" ظرف ليکبو ته به ترڪيب صحيح ٿيندي. پوءِ ٿيندو ته "ڏسي وائسي" ظرف آهي ۽ لڳي ٿو فعل "ڀڄي ويو" سان.

١٨٩. "فعل لازميءَ جي ترڪيب"

(١) "هو ڏسي وائسي ڀڄي ويو".

ڀڄي ويو: فعل لازمي مرڪب بيقاعدي، ڪرتري پريوڳ، زمان ماضي مطلق، ضمير غائب. جنس مذڪر، عدد واحد، سنڌس فاعل آهي "هو".

(٢) "سپاٽي ڪراچيءَ وڃ".

وڃ: فعل لازمي بيقاعدي، ڪرتري پريوڳ، امر نيازي يا تمنا، جنس مذڪر (مونث)، عدد واحد، ضمير حاضر، سنڌس فاعل "تون" ڳجهو آهي.

اشارو: "هن رت رنو". "رئڻ" فعل لازمي آهي. "رت رئڻ" اصطلاح آهي ۽ معني اٿس رت جا ڳوڙها ڳاڙڻ يا زار زار رئڻ. "رت رنو" هڪ يڪو لفظ سمجهي، ان کي فعل لازمي ڪونبو. يا "رت" لفظ جي معنيٰ "زار زار" وٺي، ان کي ظرف سڏبو.

١٩٠. "فعل متعديءَ جي ترڪيب"

(١) تون خط لک.

لک: فعل متعدي معروف باقاعدي، ڪرتري پريوڳ، امر، جنس مذڪر (مونث)، عدد واحد، ضمير حاضر، سنڌس فاعل "تون" ۽ مفعول "خط".

(٢) چيچ م ڳهوٽ پيءُ ڏٺو هوم.

ڏٺو هوم: فعل متعدي معروف بيقاعدي، ڪرمڻي پريوڳ، زمان ماضي بعيد، ضمير غائب، جنس مذڪر، عدد واحد، سنڌس فاعل "مون"، جنهن جي نشاني "م" فعل جي پڇاڙيءَ ۾ پيل آهي ۽ مفعول "ڳهوٽ پيءُ".

اشارو: جنهن فعل سان ضميري پڇاڙي ڳنڍيل هجي، تنهن جي ترڪيب معنيٰ موجب ڪبي.

مثلاً: ڏٺو هوءِ = تو ڏٺو هو. هتي فاعل "تو" ٿيندو.

ڏٺو هئائين = هن ڏٺو هو. هتي فاعل "هن" ٿيندو.

ڏٺو هئائينم = هن مون کي ڏٺو هو. هتي فاعل "هن" ۽ مفعول "مون".

١٩١. ظرف جي ترڪيب

(١) ڳهوڙو هيئنئر بلڪل آهستي هلي ٿو.

هينئر: ظرف زمان، لڳي ٿو فعل ”هلي ٿو“ سان.
بلڪل: ظرف تميز، لڳي ٿو ٻئي ظرف ”آهستي سان“.
آهستي: ظرف تميز، لڳي ٿو فعل ”هلي ٿو“ سان.

(٢) هيڏڙيءَ وهيءَ ۾ ڪوڙ نہ ڳالهاءِ.

”هيڏڙيءَ وهيءَ ۾“، ظرفي فقرو Adverbial Clause لڳي ٿو فعل ”ڳالهاءِ“ سان.
”نہ“: ظرف نفي، لڳي ٿو فعل ”ڳالهاءِ“ سان.

(٣) هو پيٽ ڀر ڪِريو.

پيٽ ڀر: ظرف مڪان، لڳي ٿو فعل ”ڪريو“ سان. يا چئبو ”پيٽ“ حالت جري، سبباں ”ڀر“ حرف جر جي.

١٩٢. ”حرف جر جي ترڪيب“

هو باغ ”۾“ ويو. هو باغ ”مان“ ويو. هو باغ ”ڏي“ ويو.
”۾، مان، ڏي“، حرف جر، هر هڪ لڳي ٿو اسم ”باغ“ سان.

١٩٣. ”حرف جملو جي ترڪيب“

(١) موڻ صوف ۽ توت ڪاڏا.
”۽“: حرف جر، جو صوف ۽ توت جي ڳالهہ گڏي ڪرڻ لاءِ ڪم آيو آهي.
(٢) چاچو گهر ۾ يا اوطاق ۾ هوندو.
”يا“: حرف جملو، جو ”گهر ۾“ ۽ ”اوطاق ۾“ انهن جملي جي ٻن ڀاڱن کي ڳنڍڻ يعني انهن جي ڳالهہ گڏي ڪرڻ لاءِ ڪم آيو آهي.

١٩٤. ”حرف ندا جي ترڪيب“

(١) ٻلي! تو اَڄ ڏيان ڪيڙا ڪيا آهن. ”ٻلي“ حرف ندا.
(٢) مارا تون ڏاڍو موڳو آهين. ”مار“ حرف ندا.

١٩٥. لفظن جي جدا جدا صورت ڏيکارڻ ۽ جملي جي ٻين لفظن سان انهن جو لاڳاپو ڏيکارڻ، تنهن کي ”ترڪيب“ چئبو آهي.

باب اوڻيهون - ”تفريق يا چيد“

١٩٦. ”سچ“ آيري ٿو. هتي اسين ”سچ“ جي ڳالهہ ڪريون ٿا، ۽ هيءَ ڳالهہ ٿا ڪريون، تہ ”آيري ٿو“. مطلب تہ هن جملي جا ٻہ ڀاڱا آهن: (١) جنهن بابت ڳالهہ ڪجي ٿي. (٢) جيڪي هن بابت چئجي ٿو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٻنهين جملن ۾ "سچ" جي ڳالهه ڪجي ٿي، جو "فاعل" آهي. فاعل بابت جيڪي به چئجي ٿو، تنهن کي چئبو آهي "خبر" هاڻ چئبو ته هرهڪ جملي جا جي ٻه ڀاڱا آهن، سي هي آهن: (١) فاعل (٢) خبر.

"علم صرف" ۾ جنهن کي "فاعل" ٿو چئجي تنهن کي "علم نحو" ۾ "مبتدا" ٿو چئجي. "مبتدا" معنيٰ جنهن سان ابتدا يا شروعات ٿئي. سليس جملا فاعل سان شروع ٿا ٿين، تنهنڪري اهو نالو رکيو اٿن.

١٩٧. جملي کي ڀڃي، ان جا ڀاڱا (مبتدا يا فاعل ۽ خبر) ڌار ڌار ڪرڻ کي، "تفريق يا چيڊ" چئجي ٿو.

-"تفريق" معنيٰ سڄي کي ڀڃي يا ڪولي ڀاڱا ڪرڻ (فرق يا ورچ) "چيڊ" جي به معنيٰ آهي ويڙهڻ يا چڱي ڌار ڪرڻ (چيڊ = چيرڻ، ڀڃڻ).

١٩٨. جملن جي چيڊ ڪرڻ مهل هڪ جدول ڏاهبي آهي، جنهن ۾ جملي جي هرهڪ ڀاڱي لاءِ ڌار ڌار خانو جوڙبو آهي، جيئن هيٺ ڏيکارجي ٿو.

جملو	مبتدا يا فاعل	خبر
(١) ڇوڪر رلي پيو.	ڇوڪرو	رلي پيو
(٢) ڪتو ڀؤنڪي ٿو.	ڪتو	ڀؤنڪي پيو

جملي جي ڀاڱن کي وڌائڻ بابت

١٩٩. "فاعل جو وڌاءُ"

(١) ڇوڪرو رلي پيو. (٢) ڪنو ڇوڪر رلي پيو. (٣) هو ڦاڏل ڪپڙن وارو ڪينو ڇوڪر رلي پيو.

هو "ڦاڏل ڪپڙن وارو ۽ ڪينو" لفظ صفت آهن.

اهي صفتي لفظ فاعل (ڇوڪرو) بابت وڌيڪ حقيقت ڄاڻائن ٿا، تنهنڪري انهن کي "فاعل جو وڌاءُ" يا "فاعل جو لڳ" چئبو آهي. لڳ معنيٰ لاڳو ٿيندڙ لفظ.

٢٠٠. "فعل جو وڌاءُ"

(١) ڇوڪرو رلي پيو. (٢) ڇوڪرو هينئر رلي پيو. (٣) ڇوڪرو هينئر ڏرتيءَ جي مهل رلي پيو. (٤) ڇوڪرو هينئر ڏرتيءَ جي مهل رستي تي رلي پيو.

”هينئر، ڏرتيءَ جي مهل ۽ رستي تي“ اهي سڀ ظرفي لفظ آهن. جي فعل ”رلي پيو“ سان لڳن ٿا. اهي سڀ ظرفي لفظ فعل کي وڌائڻ لاءِ ڪم آيا آهن، تنهنڪري انهن کي ”فعل جو وڌاءُ“ چئجي ٿو. اهي فعل سان لاڳو ٿين ٿا، تنهنڪري انهن کي ”فعل جو لڳ“ به چئجي ٿو.

٢٠١. ”مفعول جو وڌاءُ“

(١) ڇوڪرو ماني کائي ٿو.
(٢) ڇوڪرو ڪوسي ماني کائي ٿو.
(٣) ڇوڪرو گيهه ۾ تريل ڪوسي ماني کائي ٿو.
(٤) ڇوڪرو اڃي مٺي گيهه ۾ تريل ڪوسي ماني کائي ٿو.

”کائي ٿو“ فعل متعدي آهي ۽ ”ماني“ ان جو مفعول آهي. مفعول بابت وڌيڪ حقيقت ڄاڻائڻ لاءِ ان سان مٺيان صفتي لفظ ڪم آندا اٿئون، تنهنڪري انهن کي ”مفعول جو وڌاءُ“ يا مفعول جو لڳ چئجي ٿو.

٢٠٢. مطلب ته فاعل ۽ مفعول سان صفتي لفظ ۽ فعل سان ظرفي لفظ لاڳو ڪجن ٿا ته ننڍڙا جملا وڏا ٿين ٿا.

٢٠٣. ڇيد ڪرڻ مهل جيڪا جدول جوڙجي، جيئن هيٺ ڏيکارجي ٿو:

(١) ٻه مزور آرسيءَ جو ڪٻٽ مٿي تي کڻيو پيا وڃن.
(٢) بيرحم ڇوڪر هن غريب جي ٻار کي ڏاڍو ماريو.

فاعل		خبر			
اسم	لڳ	فعل	فعل جا لڳ	مفعول	مفعول جو لڳ
مزور	ٻه	کڻيو پيا وڃن	مٿي تي	ڪٻٽ	آرسيءَ جو.
ڇوڪر	بيرحم	ماريو،	ڏاڍو	ٻار کي	هن غريب جي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

٠٢٠٤ "فعل اڻپوريءَ خبر وارو ۽ پورائو"

(١) هي ڪم ڪنهن ڪاريگر کان ...... آهي.
(٢) هي ڪم ڪنهن ڪاريگر کان "ٿيڻو" آهي.

پهرئين جملي مان پورو مطلب ڪونہ ٿو نڪري. اسان جي دل جو پورو پورو مطلب تڏهن ظاهر ٿو ٿئي جڏهن فعل جي اڳيان "ٿيڻو" لفظ گڏيون ٿا، جو "اسم استقبال" آهي. هن مان ڏسڻ مان ايندو تہ "آهي" (فعل لازمي) اڻپوري خبر وارو آهي ۽ ان جو پورائو ڪندڙ لفظ آهي "ٿيڻو". هاڻ هيٺ ڪي مثال ڏجن ٿا جن مان خبر پوندي تہ ڪهڙي قسم جا لفظ "پورائو" ٿي ڪم اچن ٿا.

فاعل	خبر		
اسم	مفعول	اڻپورو فعل	پورائي
گوتانن	خدا بخش	مقرر ڪيو	وڏيرو يا مکي. (اسم)
ماجسٽريٽ	قيدي	ڪيو	آزاد. (صفت)
آءٌ	چور	پسند ڪريان ٿو	پڪڙائڻ. (مصدر)
تون	—	هوندين	ڪٿي؟ (ظرف)
بازيگر	ماڻهو	وڌا	حيرت ۾. (ظرفي فقرو)
گوبند	—	آهي	وڃڻو. (اسم استقبال)
ماجسٽريٽ	قيدي	ٺهرايو	سزا جو لائق. (فقرو)

"ڇيد بابت وڌيڪ سمجهاڻي"

٠٢٠٥ ڇيد ڪرڻ مهل جملي جو فاعل ۽ فعل ڌار ڪجن. جيڪڏهن ڪو مفعول هجي تہ اهو بہ ڌار ڪجي.

(١) وڃ معني تون وڃ. "تون" فاعل ۽ "وڃ" خبر.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(٢) ڪارايو مانس، معنيٰ مون هن کي ڪارايو. اهڙيءَ طرح فعل سان پڇاڙيون گڏيل هجن، تہ پوءِ معنيٰ موجب هن طرح ڇيد ڪبو:

”مون“ فاعل، ”ڪارايو“ فعل ۽ هن کي مفعول.

٢٠٦. ”شاهہ لطيف“ ”شاعر“ آهي. ”شاهہ لطيف“ ۽ ”شاعر“ ٻئي فاعل آهن ۽ آهي هڪڙي ئي خاني (فاعل واري) ۾ ڏيکارجن.

(١) گوپال رپيو خرچي ورتو. هتي ”رپيو“ ۽ خرچي“ ٻئي مفعول آهن، جي هڪڙي خاني (مفعول واري) ۾ ڏيکارجن.

٢٠٧- اسين هن بيمار وٽ وياسين، پر هن جي حالت ڏسي دل جهلي ڪين سگهياسين، تنهنڪري سگهيو ئي موٽياسين.

هن طرح جيڪڏهن گهڻا جملا هڪٻئي سان گڏيل هجن تہ هر هڪ جملي جو فاعل ۽ مفعول ڪيڏي ڏار ڪجن.

٢٠٨. هن جا سڄڻ توڙي دشمن هن کي ايماندار سمجهن ٿا.

هتي ”توڙي“ حرف جملو آهي جو ٻن جملن کي ڳنڍي ٿو.

(١) هن جا سڄڻ هن کي ايماندار سمجهن ٿا.

(٢) هن جا دشمن هن کي ايماندار سمجهن ٿا.

ڇيد ڪرڻ مهل ڳنڍيندڙ ”حرف“ ڪيڏي ڌار ڪبو ۽ جملي کي هن ريت ٽوڙي هر هڪ جملي جو ڌار ڇيد ڪبو.

”ڌاب ويهون- ديهڪ[جون نشانيون“

٢٠٩. هينئر، نہ پوءِ. هينئر نہ، پوءِ.

پهرئين جملي ۾ هڪڙي معنيٰ ۽ ٻوئين جي ٻي معنيٰ آهي. معنيٰ ۾ ڦير رڳو ڊيهڪ جي نشانيءَ سبب ٿيو آهي، تنهنڪري اهڙيون نشانيون پوري هنڌ ڏيڻ گهرجن.

”ٿورو دم“

٢١٠- هو مالي ڪاڻي، ٻاهر نڪتو. هن طرح ڪنهن جملي جي وچ ۾، جتي ٿورو بيهڻو هوندو آهي، اتي هيءَ نشاني (،) ڏبي آهي، جا شڪل ۾ ابتي ”و“ اکر جهڙي آهي. انهيءَ کي ”ٿورو دم“ يا ”ساهي“ چوندا آهن.

جملن ۾ اها نشاني هيٺين حالتن ۾ ڏبي آهي:

(١) زالون، مرد، ڇوڪريون ۽ ڇوڪرا اچي مڙيا.

(٢) توکي، مون کي ۽ ٻين سڀني کي، ڌڻيءَ پيدا ڪيو آهي.

(٣) هو بلڪل ايماندار، محنتي، سياڻو ۽ ڪارائتو آهي.

(٤) ڪلن جي وسيلي، رڌڻ، پچائڻ، سبڻ ۽ ٻيا ڪم ٿي سگهن ٿا.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اهڙيءَ طرح جڏهن ساڳي قسم جا ٻه ٽي يا وڌيڪ ڳالهائڻ جا لفظ (اسم، صفت وغيره) هڪٻئي پٺيان ايندا آهن، تڏهن هر هڪ جي وچ ۾ ٿورو "دم" ڏيئي، ڇاڙيءَ ۾ "۽" حرف جملو ڪم آڻبو آهي.

(٥) همايون، اڪبر جو پيءُ، ڏاڪڻ تان ڪِري، مري ويو.

(٦) ڪتاب، جو مون توکي ڏنو، سو ڦاٽي پيو.

هن طرح جڏهن ڪنهن ماڻهوءَ يا شيءِ جي ڳالهه ڪرڻي هجي، ۽ ان جي سڃاڻپ ڪرائڻ يا وڌيڪ حقيقت ڄاڻائڻ لاءِ ڪي مائٽي ڏيکاريندڙ يا لاڳاپو رکندڙ لفظ ڪم آڻا هجن ته اهڙي اسم جي پٺيان، توڙي مائٽي يا لاڳاپي ڏيکاريندڙ لفظن جي پٺيان، "ٿورو دم" ڏبو.

(٧) آءٌ ماني کائي، چڪر هڻي، بازار مان ڪم لاهيندو، گهر آيس.

هن طرح جيڪڏهن جملي ۾ فعل کان سواءِ "ماضي معطوفي يا اسم حاليه" يا ٻئي هجن، ته هرهڪ جي پٺيان ٿورو دم ڏبو.

(٨) جي تون ايندين، ته آءٌ به ايندس.

(٩) جڏهن هو آيو، تڏهن آءٌ ويس.

(١٠) برسات پيئي، ته راند بند ٿي.

هن طرح جيڪڏهن ڪنهن جملي ۾ هڪ ڀاڱو ٻئي تي تعلق رکندڙ هوندو، ۽ انهن مان ڪو ڀاڱو پنهنجي سر ڌار ڪم اچڻ جهڙو نه هوندو، ته انهن جي وچ ۾ ٿورو دم ڏبو.

(١١) ڇا ڏينهن ڇا رات، ڇا ويٺي ڇا بيٺي، مارئي پنهنجن ماروئڙن کي پيئي سنڀاريندي هئي.

هن طرح جڏهن ڪي "هم-جنس" لفظ جوڙو جوڙو ٿي ڪم ايندا آهن، تڏهن هرهڪ جوڙي جي وچ ۾ ٿورو دم ڏبو آهي.

(١٢) چوڪر، خط لک. هن طرح ندا جي فاعل يا اسم پٺيان ٿورو دم ڏيئي، ان کي جملي ۾ الڳ ڪري ڏيکاربو آهي.

"اڌ دم"

٢١١. هو ڏاڍو سمجهو آهي، تنهنڪري هر ڪا ڳالهه آسانيءَ سان سمجهي ٿو، پر سست آهي، تنهنڪري گهٽي ساک ڪانه اٿس.

هن جملي جا به وڏا ڀاڱا آهن، جن جو پاڻ ۾ لاڳاپو آهي ۽ انهن جي وچ ۾ ٿوري دم کان وڌيڪ بيهڻ جي ضرورت آهي؛ تنهنڪري "سمجهي ٿو" کان پوءِ هڪ نشان ڏنو ويو آهي، جنهن کي چئبو آهي "اڌ دم". هيءُ نشاني (؛) ٿوري

دم واري نشانيءَ جهڙي آهي، پر مٿان ٻڙي ڏنل اٿس. اها نشاني هيٺين ٻن مکيه سببن ڪري ڏبي آهي:

(١) هر هڪ ننڍي جملي جي پڇاڙيءَ وٽ ڪجهه وڌيڪ بيهجي، ته متان سڀ جملا گڏي پڙهڻ ڪري معنيٰ ۾ مونجهارو ٿئي.

(٢) هر هڪ ننڍي جملي کي اثرائتو ڪجي، ته پڙهندڙ جو هر هڪ ننڍي جملي تي وڌيڪ چت لڳي.

"دم"

٢١٢. (١) هڪ واريءَ ڪوڙ ڳالهايو، ته آئينده ڪو به اعتبار ڪونه ڪندو: ڪوڙ ايمان جي ڪتر.

(٢) تو محنت ڪئي، ته پاس ٿئين: محنت جو ڦل وڃڻ جو نه آهي.

هن طرح جڏهن ڪنهن ڳالهه پوري ڪرڻ ڪان پوءِ، ڳالهه کي وڌيڪ اثرائتي ڪرڻ لاءِ، ڪجهه وڌيڪ چوڻو هوندو آهي، يا ڪو "پهاڪو" يا "مثال" ڏيڻو هوندو آهي، ته پهرئين جملي جي پوري ٿيڻ تي هيءَ نشاني (:) ڏبي آهي، جنهن کي "دم" چون ٿا.

(٣) ٽر ڊويزن ۾ هيٺيان تعلقا آهن:

ڏيپلو، مٺي، ڇاڇرو ۽ ننگرپارڪر.

هن طرح دم سان ليڪ به ڏبي آهي.

"پورو دم"

٢١٣. آءٌ سڀاڻي ڪراچيءَ ويندس. اهڙيءَ طرح هر هڪ جملي پوري ٿيڻ تي ٻڙي ڏبي آهي. انهيءَ کي "پورو دم" چون ٿا.

"ٻيون نشانيون"

٢١٤. "ٿورو دم"، "اڌ دم"، "دم" ۽ "پورو دم".

انهن چئن بيهڪ جي نشانين کان سواءِ ٻيون هيٺيون نشانيون آهن، جي ٻڻ انهن نشانين سان گڏ شمار ٿيل آهن.

(١) مار! ايتري ۾ ٿي به آئين. ويچارو مري ويو!

اڄ اسان کي موڪل آهي! ڏٺي شل تنهنجو ڀلو ڪندو!

هن طرح حرف ندا جي ٻنهان يا عجب، افسوس، خوشي، سڏ وغيره ڏيکاريندڙ جملن جي پڇيان هيءَ نشاني (!) ڏبي آهي، جنهن کي "ندا" جي نشاني چوندا آهن.

(٢) تون ڪير آهين؟ (سوال جي نشاني)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

”واڪ جون نشانيون“

(٣) هن چيو ته ”آءُ اچ وڃندس“.

هن طرح جڏهن ٻه ٻي لفظ ٻجنسي ڇاڻا ڏبا آهن، تڏهن ٻهرئين ۽ ٻوئين لفظ جي پڇيان هي نشانيون (” “) ڏبيون آهن، جن کي ”واڪ“ جا نشان چوندا آهن. ”ٻهاڪا“ ٻه ائين ”واڪ“ جي نشانن اندر ڇاڻا ڏبا آهن.

مثلاً: ”چور جي ماءُ کنڊ ۾ روئي“.

”ڏنگيون ليڪون ( )“

(٤) جملي جي وچ ۾ ڪو ڌار ٽڪر (معني يا ٻيءَ ڳالهه بابت) ڇاڻائڻو هوندو، ته اهو ٻن ڏنگين ليڪن جي وچ ۾ رکبو آهي، جيئن هتي (معني يا ٻيءَ ڳالهه بابت) لفظ ڏنگين ليڪن جي وچ ۾ رکيا ويا آهن.

(٥) ڏنگين ليڪن ( ) بدران هي نشانيون [ ] به ڪم آڻبيون آهن، جن کي ”چرنڪيٽ“ چون ٿا.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ضميمو: زمانن جي ورڇ، ڪم جي حالت موجب.

زمان	Indefinite (Simple)		Continuous	Perfect
ذاتي يا ڳا	سادي صورت	مدامي صورت	استمراري يا چالو	ڪامل يا پورڻ
۱	۲	۳	۴	۵
حال	سيکاريو	سيکاريندو هوس	سيکاريان پيو ٿو (سرحد) سيکاريان پيو پيو سيکاريندو آهيان	مون سيکاريو آهي
ماضي	سيکاريان ٿو	سيکاريندو آهيان	سيکاريو پئي يا سيکاريندو پيو هوس	مون سيکاريو هو
مستقبل	سيکاريندس	سيکاريندو هوندس سيکاريندو رهندس	سيکاريندس پيو يا سيکاريندو پيو هوندس	مون سيکاريو هوندو

اشارو: چوٿون قسم Perfect Continuous ۾ اهو گهڻو ڪم نٿو اچي.
هيءُ ضميمو انگريزي گرامر سمجهڻ ۽ ترجمي ڪرڻ ۾ سهوليت ڪندو، تنهنڪري ڏنو ويو آهي.

سنڌي وياڪرڻ

(ڀاڱو ٻيو)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ديباچو

هيستائين جيڪو سنڌي گرامر اسڪولن ۾ سيڪارڻ ۾ پئي آيو آهي سو گهڻو ڪري فقط علم صرف آهي، جو اوائل کان عربي صرف جي نموني تي لکيو ويو هو، ۽ علم نحو جو سنجهس فقط اشارو هوندو هو. هاڻ ٿورن ڏينهن کان انهيءَ ۾ جملن جو ڇيد شامل ڪيو ويو آهي، جو نحو جو ڀاڱو آهي؛ مگر اهو تمام مختصر آهي ۽ نحو جا ڪي به قانون ڏيڻ ۾ نہ آيا آهن. علم نحوءَ ۾ گهڻوئي ڪي داخل آهي جيئن تہ، لفظن جي بناوت، جملن جي بناوت، انهن جي تقسيم ۽ ترتيب، تفريق، اشتقاق، اصطلاح، عروض، علمي صنعتون، جي سڀ خوش بياني، خوش ڪلامي، عبارت آرائي، مضمون نويسي، فصاحت، بلاغت ۽ حجت دليل لاءِ نهايت ضروري آهن. هڪڙو عربي پهاڪو آهي تہ "آلنحوفي الڪلام ڪا لميلح في الطعام"، يعني ڪلام ۾ نحو اهڙو آهي، جهڙو طعام ۾ لوڻ! يعني انهيءَ کان سواءِ ڪلام ڦڪو ۽ بيسواد آهي ۽ نحو ساڻ سلوڻو ۽ لذيذ آهي. تنهنڪري ڪن دوستن جي صلاح سان، مون عربي، فارسي ۽ انگريزي نحو جي گڏيل نموني تي هيءُ سنڌي نحو جو ڪتاب لکيو آهي، جو اميد آهي تہ جهڙو علم پڙهندڙن لاءِ تهڙو خاص سنڌي ۽ انگريزي اسڪولن جي مٿين درجن، ۽ ٽريننگ ڪاليج جي شاگردن لاءِ تمام گهڻو ڪمائتو ٿيندو. پڇاڙي ۾ هرهڪ باب تي سوال ۽ مشقون بہ ڏنيون ويون آهن ۽ جوابن جا ضميما بہ شامل ڪيا ويا آهن.

قليچ بيگ

جون ١٩١٦ع
حيدرآباد

سنڌي

علم نحو

ديباچو

نحو جو صرف سان واسطو

جنهن علم کي انگريزيءَ ۾ گرامر ٿا چون، تنهن کي عربيءَ ۽ فارسيءَ ۾ "صرف و نحو" ٿا چون ۽ سنسڪرت ۾ "ويا ڪرڻ."

جيتوڻيڪ سنڌي ٻولي اصل پراڪرت جي وسيلي سنسڪرت مان نڪتل آهي ته به عربن جي فتح کان پوءِ، جنهن کي تيرنهن سو ورهيه ٿيندا، سنڌيءَ ٻولي ۾ ايترا بي انداز عربي ۽ فارسي لفظ گڏجي ويا آهن جو گهڻو ڪري نج سنڌي ۽ عربي لفظن جي سڃاڻپ مشڪل ٿي پئي آهي. سنڌي لکڻ جي اکرن يا صورتخطيءَ کي "عربي سنڌي" ٿا چون ۽ گهڻا علمي لفظ عربي ڪم اچي ويا آهن. رڳو ٿوري عرصي کان ڪي ٿورا نالا سنسڪرت ٻوليءَ جا ڪم اچڻ لڳا آهن. تنهنڪري "صرف و نحو" جي بيان ڪرڻ ۾ اڪثر عربيءَ واري ترتيب ۽ ترڪيب ڪم اچي ٿي.

علم صرف: لفظ جي عربي لغت ۾ معنيٰ آهي ڦيرائڻ، يعني ڦيرو يا گردان. انهيءَ موجب لفظ جدا جدا صورتن ۾ ڦرن ٿا، جيئن اسم، جنس ۽ عدد ۽ حالتن موجب ڦرن ٿا ۽ فعل زمانن موجب ڦرن ٿا، ۽ سڀ قسم جي لفظ جون جدا جدا صورتون ۽ صيغا "صرف" ۾ داخل آهن.

علم نحو: لفظ جي اصلي معنيٰ آهي پاسو ۽ اصطلاح جي معنيٰ اُٽس حرف هڪ ٻئي جي پاسي ۾ ٻيهاري لفظ جوڙڻ ۽ لفظ هڪ ٻئي جي پاسي ۾ ٻيهاري جمله جوڙڻ، ۽ جمله هڪ ٻئي جي پاسي ۾ ٻيهاري بيان يا تقرير يا دليل جوڙڻ.

انهيءَ ڪري نحو جي رواجي معنيٰ ٿي دستور يا طرز يا قانون، جن موجب حرف ۽ لفظ ۽ جملا پاڻ ۾ گڏجن ٿا ۽ موافقت رکن ٿا ۽ هڪ ٻئي تي عمل هلائين ٿا.

انهيءَ مان ڏسبو ۾ ايندو ته اهي ساڳيا اصطلاح جي نالا جي صرف ۾ ڪم اچن ٿا سي ئي وري نحو ۾ به ڪم اچن ٿا، جيئن ته اسم، فعل، حرف، صفت، ضمير،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جنس، عدد، حالت، زمان وغيره. اهي سڀ صرف ۾ انهيءَ لاءِ ٿا اچن ته خبر پوي ته انهن ۾ لفظن جون جدا جدا صورتون ڪهڙي ٿيون ٿين. پر نحو ۾ اهي ساڳيا لفظ انهيءَ لاءِ ٿا اچن ته انهن جي گڏجڻ جا قانون معلوم ٿين، جن موجب آهي صحيح ڳالهائي ۽ لکي سگهجن.

موضوع ۽ مهمل: ڳالهائڻ مهل ماڻهوءَ جي واتان جيڪي نڪري ٿو سو يا بامعنيٰ هوندو يا بي معنيٰ واري ڪي موضوع چوندا آهن ۽ بي معنيٰ کي مهمل.

حقيقي ۽ مجازي ۽ اصطلاحي: وري بامعنيٰ يا موضوع لفظ ۾ جي ٺهرايل ۽ مقرر ڪيل معنيٰ ۾ هوندو ته "حقيقي" سڏبو نه ته "مجازي" ۽ا هو ئي لفظ ڪن ماڻهن ڪنهن خاص معنيٰ جي لاءِ ڪٺي ٺهرايو ته انهيءَ کي "اصطلاحي" چئبو.

بي معنيٰ لفظ جا مثال ڏيڻ ضروري ناهن، اهڙا لفظ پنهنجا ۾ ٺاهي ٿا سگهجن. جئن ته ٻائن، شائن، ڪڙپ، شڙپ. ۾ سنڌي ٻوليءَ ۾ ڪيترا بي معنيٰ يا زائد لفظ ۾ آهن، جن جي معنيٰ ڪانهي يا جي ساڳي معنيٰ هٿڻ ڪري ضروري ناهن ۽ زور ڪري معنيٰ وارن لفظن سان ڪم ۾ اچن ٿا، مگر رواجي عام گفتگوءَ ۾، نه ڪنهن علمي تقرير يا بيان ۾. مثلاً– پيسو ٻنجڙ، ڪلر ڏلر، ڪتاب ٻتاب وغيره. معنيٰ واري لفظ جو مثال شينهن وٺو. هاڻ جي شينهن لفظ مان اسان جي مراد هوندي اهو جانور جنهن کي "شير" چوڻ ٿا ته اهو **"حقيقي"** ٿيو. ۽ جي زور ۽ دليري جي نظر تي مشابهت جي رستي ڪنهن بهادر يا پهلوان ماڻهوءَ جي نالي چونداسين ته فلاڻو شينهن آهي ته اهو حقيقي نه ٿيو، پر **"مجازي"** ٿيو.

وري ٻيو مثال وٺو. "حلال خور" جي حقيقي معنيٰ آهي حلال کائيندڙ، جو حرام نه کائي. "پر مجازي" معنيٰ موجب حلال خور چوڻ "ڀنگيءَ يا چوهڙي" کي جو انهي جي برعڪس اڪثر حرام شيون کائي.

اصطلاحي: معنيٰ جو مثال حرڪت وٺو. حرڪت لفظ جي حقيقي معنيٰ آهي چرڻ. مگر "اصطلاحي" معنيٰ سان گرامر موجب زبر ۽ زير ۽ پيش کي "حرڪت" تو چئجي ۽ ٻوليءَ جي اصطلاح موجب، ٻارن جي اجائي ات ويهه کي "حرڪت" چوندا آهن. اتي ڪن ماڻهن اها معنيٰ ڪنهن خاص ڪم لاءِ ڪٺي ٺهرائي آهي، تنهن ڪري انهيءَ کي "اصطلاحي" تو چئجي.

بامعنيٰ يا موضوع لفظ، يا **مفرد** هوندو يا **مرڪب**. مفرد اهو آهي جنهن مان هڪڙيئي معنيٰ نڪرندي آهي ۽ جنهن جي پرزن يا ٽڪرن يا ڀاڱن جو انهيءَ جي معنيٰ سان ڪوبه واسطو ڪونهي. اهڙي مفرد موضوع لفظ کي "ڪلمو" چوندا آهن. اهڙا گهڻا ڪلما گڏجي ڪلام ٿا جوڙين جنهن کي جملو يا جملا يا تقرير يا بيان چئي تو سگهجي.*

* ڳالهايل بيان کي تقرير چئبو ۽ لکيل بيان کي تحرير.

مرڪب: مرڪب لفظ ٻن يا وڌيڪ ڀاڱن مان ٺهيو ويندو آهي، جن مان ڪو ڀاڱو جزو به هجي ته پورو لفظ ۽ هر هڪ ڀاڱي جي ڌار معنيٰ آهي ۽ انهن مان انهي لفظ جي گڏيل معنيٰ ٺهي ٿي.

مثلاً لفظ مڪان مفرد لفظ آهي. انهيءَ جي ٽڪرن ”مڪ ۽ آن“ جي معنيٰ ڪانهي، پر جي هجي ته به انهيءَ جو مڪان لفظ جي معنيٰ سان ڪوبه واسطو ڪونهي. ’خير خواه‘ مرڪب لفظ آهي جنهن جا ٻه ڀاڱا ”خير ۽ خواه“ معنيٰ رکن ٿا ۽ انهن جي گڏيل معنيٰ انهيءَ لفظ جي سچي معنيٰ ٿي ڏيکاري يعني سچو دوست يا گهٽگهرو اهڙا گهڻا مرڪب لفظ آهن جي گهٽي ڪم اچڻ ڪري چانگجي ”مخفف“ يا هلڪا ٿي پيا آهن ۽ ”مفرد“ پيا ڏسجن. جيئن ته شهنشاهه، جو اصل هو شاهان شاهه يا شاهه شاهان، يعني بادشاهن جو بادشاهه.

باب پهريون

حرفن يا اکرن جو بيان

مٿي ڏيکاريو ويو آهي تہ اکرن مان لفظ ۽ لفظن مان جملا ۽ جملن مان بيان ٺهن ٿا. هاڻي پهرين اسين اکرن يا حرفن جي جدا جدا قسمن ۽ ڪمن جو ذڪر ڪنداسين.

مٿي اشارو ڏنو ويو آهي تہ سنڌي ٻولي گهڻين ٻولين مان ٺهي آهي. جيڪي "حروف تهجي" يعني آئيوينٽا يا الف بي جا اکر منجهس ڪم اچن ٿا سي بہ ڪي پنهنجا اٿس ۽ ڪي ٻاهران آندا اٿس، جي چٻاڙي، گهڻن جي صورت ڦيرائي، پنهنجو هضم ڪري ورتي آهي. عربي سنڌي هاڻ ڪري عربي وارا ٢٨ يا ٣٠ اکر ورتائين. تن مان اصل ٢٢ تہ عبري يا عبراني آهن يعني هيبرو ٻوليءَ جا، جي خود عربيءَ ٻوليءَ نالا ڦيرائي ورتا. انهن ۾ عربن ڇهہ اکر ٻيا وڌايا، جي خلاصا سندن ٻوليءَ لاءِ ضروري هئا. اهي ڇهہ آهن ث، خ، ذ، ض، ظ ۽ غ. عبراني حرف ۽ انهن جي ترتيب ابجد، هوز، حطي، ڪلمن، سعفض، قرشت، ۾ اچي وڃي ٿي. عربن انهن کان پوءِ ثخذ، ضظغ، وڌايا. ڪن عربن وري "همزو ۽ ." وڌائي ٽيهہ پورا ڪيا. فارسيءَ وارن جڏهن عربيءَ جي مدد ورتي، تڏهن انهن وري آهي سڀ ۽ پنهنجا خاص چار حرف وڌايا يعني پ، چ، ژ، گ جن کي ب فارسي ۽ ج فارسي ۽ ز فارسي ۽ ڪاف پارسي سڏيائون ۽ ٽِڪا نقطا يا انگرڙي وڌايائون. مگر انهيءَ الف بي مان هيٺيان اٺ اکر خلاصا عربيءَ ۾ ڪم اچن ٿا ۽ نہ پارسيءَ ۾ ڪم ٿا اچن. ث، ح، ص، ض، ط، ظ، ع، ق. سنڌي ٻوليءَ اهي سڀ عربي ۽ فارسي اکر پنهن جي الف بي ۾ ڪم آندا، سواءِ پارسي ژ جي. ٻيا وري هيٺيان سنسڪرت يا يا پراڪرت وارا اکر ڪم آندائون. ڀ، ٿ، ٽ، ٺ، ڦ، جهہ ڄ، ڃ، ڌ، ڊ، ڍ، ڙ، ڪ، کهہ، ڳ، ڻ. انهن کان سواءِ ٻيا اهي اکر وڌائون جي خلاصا سنڌيءَ ٻوليءَ جا هئا. يعني ٻ، ڄ، ڏ، ڳ. انهيءَ طرح سنڌي ٻوليءَ ۾ مڙئي "ٻاونجاهہ حرف" ٿيا. مگر انهن مان ٻ، ڄ، ڃ، ڏ، ڳ، ڱ، ڻ. نجہ سنڌي لفظن ۾ ڪم اچن ٿا ۽ اهي انهن جي سڃاڻپ جون خاص نشانيون آهن.

عربي ۽ پارسي دستور موجب انهن الف بي جي اکرن کي "حروف تهجي" يا "آملا" سڏيندا آهن.

حرف: حرف جي لفظي معني آهي ڪنارو يا طرف يعني لفظ جو تمام ننڍو حصو يا ڪنڊ. انهن کي ڪيترن قسمن ۽ صورتن ۾ ورهايائون ۽ انهن مان جدا جدا ڪم ڪيڍيائون.

”منقوط غير منقوط، مسروري، ملفوظي ۽ مڪتوبي حرف“

پهرين جن جن اکرن تي نقطا اچن ٿا تن کي 'منقوط يا معجم*، ٿا سڏين ۽ جن تي ناهن تن کي 'غير منقوط يا مهمل:' ٿا سڏين*. وري انهن جي نالن جي نظر تي، جن جا نالا ٻن اکرن جا آهن. جيئن تہ بي تي يا ٻا تا وغيره، تن کي 'مسروري ×، چوندا آهن ۽ جيڪي ٽن اکرن جا آهن، جيئن تہ جيم، مين ۽ دال وغيره تن کي 'ملفوظي +' سڏيندا آهن. ۽ انهن مان بہ ٽن جن جي نالن جو پهريون ۽ پويون اکر هڪ جهڙو آهي، يا جي ابتا سبتا هڪ جهڙا آهن، يعني ميم، نون ۽ واو، تن کي 'مڪتوبي، + ٿا سڏين.

حرف علت صحيح: وري انهن الف بي جي اکرن مان هڪڙا بيمار ٺهرايائون ۽ ٻيا چڱا ڀلا- بيمارن کي 'حرف علت' چيائون، جو علت جي معني آهي بيماري ۽ بيمار کي عليل چون ۽ چڱن ڀلن کي صحيح. بيمار هن ڪري چيائون جو ضعف ڪري ٻيا انهن کي پاڻ سان وٺي يا ڪٽي هلائيندا آهن ۽ اهي پنهنجي منهن ڌار هلي نہ سگهندا آهن. اهي ٽي اکر ٺهرايائون- ا، و، ي. بيمار ماڻهو بہ وايءِ وايءِ ڪندو آهي ۽ حرف علت بہ اهيئي اکر ٿيا.

اعرابون ٽي اکر سيني الف بي جي اکرن کي ڪهڙي طرح ڪم اچي سگهن؟ اهڙي ڪا صورت ضرور گهربل ٿي جنهنڪري سڀ اکر هڪجهڙا ٿين ۽ هڪٻئي تي رپس نہ ڪن. تنهنڪري الف مان 'زبر' ڪيائون، واو مان 'پيش' ڪيائون ۽ ي مان 'زير' ڪيائون ۽ خاص 'حرف' علت جي نشانيءَ لاءِ 'جزم يا سڪون' مقرر ڪيائون، جا انهن ٽين اکرن تي ڏجي ٿي جن مان ڪڏ ”حرف علت“ لڳو اچي. انهن جو نالو حرڪت رکيائون، جن ۾ گويا حرف علت جو اڌ آواز رهي ٿو. پيون نشانيون پوءِ ضرورت آهر ٺهرايائون جن کي 'آعراب چون ٿا. ”حرڪت“

---

* منقوط يعني لقطن وارو. معجم يعني عجم والڪي يا غلط.

: غير منقوط يعني نقطن کان سواءِ. مهمل يعني خالي يا لڪمون يا بي معنيٰ.

× مسروري عربي سِرّ مان لڪتل يعني لڪل يا ڳجهو يا جنهن جو آواز لڪڻ جهڙو نہ آهي.

+ ملفوظي يعني جيڪي ڳالهائڻ ۾ اچي يا جنهن جو آواز بہ لکڻ جهڙو ٿو ٿئي.

+ مڪتوبي يعني جيڪي لکڻ ۾ اچي يا جنهن جو لکڻ بہ آواز جهڙو ٿو ٿئي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جي معنيٰ چٽرڻ ۽ اعراب جي معنيٰ آهي آزاد ڪُهڻ يا ڪُهندڙ، ڇا لاءِ جو انهن جي وسيلي اکر چري پري ڪُهي ڪُهتي سگهن ٿا، نه ته هڪ هنڌ نستا ٿيو پيا آهن. چرندڙ اکر مُتَحَرڪ ٿيا ۽ غير متحرڪ کي ”ساڪن“ سڏبا ٿون.

ممدوده ۽ مقصوره: انهن حرف علت وارن ٽن اکرن مان پهرين الف سان جڏهن ٻيو الف ٿو گڏجي تڏهن ٻن الفن لکڻ جي بدران هڪڙيئي تي 'مد' جي نشاني ڏين ٿا ۽ انهيءَ الف کي ”ممدوده“ يعني مد وارو يا ڊگهو سڏين ٿا ۽ جتي ائين نه آهي انهيءَ الف کي ”مقصوره“ يعني ڇوٽو چون ٿا. متحرڪ الف کي اڪثر عربيءَ ۾ 'همزو' چون ٿا. ۽ الف، رڳو ساڪن الف يا حرف علت کي ٿا سڏين.

معروف ۽ مجهول: و تي پيش ۽ ي هيٺ زير اچڻ ڪري جيڪو آواز نڪري ٿو، انهيءَ کي 'معروف' ٿا سڏين، ڇا لاءِ جو اهو آواز عربن کي معلوم هو. جيئن ته شير، مير، نُور پر انهن تي زبر اچڻ ڪري جيڪو آواز نڪري ٿو سو عربن ۽ ايرانين ۾ ڪم نه اچڻ ڪري هنن کي معلوم ناهي تنهنڪري انهيءَ کي مجهول ٿا چون جئن ته دير ۽ جور.

ساڪن ي ۽ و جا مثال آهن سير ۽ خوف جي خاص عربيءَ ۾ ڪم ايندا آهن.

مخارج(١): وري الف بي جي اکرن جو وات مان نڪرڻ واري جاءِ يا مخرج جي نظر تي ورهاڱو ڪيائون، اهو ورهاڱو جهڙو يورپ جي ٻولين ۾ تهڙو سنسڪرت ۽ هندستان جي ٻين ٻولين ۾ به آهي. انهيءَ موجب جن اکرن جو آواز ڏندن تي زبان رکڻ سان يا ڏندن جي مدد سان ٿو نڪري تن کي 'سنيه' ٿا چون، جو عربيءَ ۾ سن چون ڏندن کي جيئن ته ت، ث، د، ذ، ط، ظ، ل، ن، ۽ جن جو آواز زبان جي چوٽيءَ کان ٿو نڪري تن کي 'اسليه' ٿا چون(٢) جئن ته ر، ز، س، ش، ص، ض. جن جو آواز چپن مان ٿو نڪري تن کي 'شفويه'(٣) جيئن ته ب، ف، م، و، ۽ جن جو تارونءَ تي زبان رکڻ سان ٿو نڪري تن کي 'لهويه' ٿا چون، جيئن ته ج، ي، جي، نڙي مان ٿا نڪرن 'حلقيه'(٤) ٿا چون، جيئن ته ح، خ، ع، غ، ق، ڪ، ه.

---

(١) ”علم الامخارج“ جو تعلق فن ”قرائت و تجويد“ سان آهي، جو ڪنهن استاد ماهر قاريءَ کان پڙهو ۽ سکبو آهي، هت لفظي تعريفون مختصر آيل آهن.

(٢) جو اسليه جي معنيٰ عربيءَ ۾ آهي زبان جي چوٽي.

(٣) شفويه لڪتل آهي شفته مان جنهنجي عربي ۾ معنيٰ آهي چپ.

(٤) عربيءَ ۾ تارونءَ مان لڪتل.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

شمسي ۽ قمري حرف: اٺين مان پهرين ٻن قسمن کي 'شمسي حرف'(١) سڏيندا آهن ۽ پوئين ڏن کي 'قمري'(٢). انهن جي نشاني هي آهي ته عربيءَ ۾ ڪنهن اِسم مان 'ال' شروع ۾ وجهڻ سان شمسي اکرن جي حالت ۾ **لام** جو آواز نه نڪري ۽ قمري اکرن جي حالت ۾ نڪري ٿو. مثلاً الدين ۾ "د" شمسي اکر آهي تنهن ڪري **لام** جو آواز نه نڪرندو ۽ انهيءَ لفظ جو آواز 'ادين' ٿيندو جيئن شمس الدين نالي ۾. 'الد' آواز ڪيڻ غلط آهي. ۽ القلب لفظ ۾ قاف قمري اکر آهي تنهن ڪري **لام** جو آواز ٿيندو ۽ اهو لفظ القلب پڙهبو جيئن "مفرح القلوب" پر "اقلب" چوڻ غلط چئبو.

وري الف بي جي اکرن لکندي جيڪي اکر ٻين اکرن سان گڏ لکجڻ ۾ پنهنجو ڪو ٻاڳو ڪيرائي پوءِ ڳنڍجن ٿا، انهن کي 'ترڪيبي' صورت وارا اکر چون ٿا ۽ جيڪي ائين نه ٿا ڪن ۽ پنهنجي اصلي صورت ۾ رهن انهن کي 'منفردي' صورت وارا يا 'مجرد' ٿا چون. جيئن تہ ج ٻئي اکر سان گڏجڻ وقت لکڻ ۾ 'جہ' ٿئي ٿو مثلاً جشن ۽ باجو، تنهن ڪري اهو ترڪيبي آهي ۽ 'د' يا 'ر' صورت نٿا ڦيرائين جيئن ته داور، تنهن ڪري اهي "منفرد يا مجرد" آهن.

معرب: وري الف بي جي اکرن مان ڪي اهڙا آهن جي اصل عربيءَ ۾ نه هئڻ ڪري ٻي صورت بدلائي ڪم اچن ٿا ته انهن کي مُعرب ٿا چون، جيئن ته پ کي ڦيرائي ف ٿا ڪن. مثلا پارس کي فارس. **معجم** ۽ ڪي لفظ جي عربي آهن سي ڦيرائي فارسي صورت ۾ ڪم اچن ٿا، آنهن کي 'معجم' ٿا چون جيئن ته 'فيل' کي پيل يا طلب مان طلبيدن ۽ فهم مان فهميدن.

مهند ۽ مسند: ان طرح جي لفظ عربيءَ يا فارسيءَ جي صورت ڦيرائي هنديءَ يا سنڌيءَ ۾ اچن ٿا انهن کي 'مُهند' ۽ مسند(٣) سڏي ٿو سگهجي يعني هندي ڪيل. جيئن تہ— بصل مان بصر ۽ قفل مان ڪرف.

تبديل: هڪڙي ٻوليءَ مان ٻي ٻوليءَ ۾ ايندي اکر جيڪا صورت بدلائيندا آهن انهي کي تبديل چئبو آهي. انهي تبديل جا ڪي خاص قانون آهن جن موجب هر هڪ ڦري ٻين حرفن جي صورت وٺندو آهي ۽ آهي هر هڪ ٻوليءَ جي **لاءِ ڌار** هوندا آهن. هيٺ **آنهن** جو تفصيل ڏجي ٿو، جو اڪثر اهي لفظن جي اشتقاق ۾ گهڻو ڪم ايندا آهن ۽ هتي آهي ڏبا جي اڪثر سنڌيءَ ۾ به ڪم اچن ٿا نه پيا.

پهرين ته ڦنهي علت جي حرفن جي نسبت ۾ ڪي ڳالهيون معلوم ڪرڻ جهڙيون آهن جي عربي پارسي ۾ مستعمل هئڻ ڪري سنڌيءَ ۾ ڪم اچن ٿيون.

عربي ۾ حلق معنيٰ لڙي. (١) شمسي يعني شمس يا سج سان واسطو رکندڙ.
(٢) قمري يعني قمر يا چنڊ سان واسطو رکندڙ.
(٣) مُسند بہ سڏبو، الهن ۾ تسنيد يعني سنڌيت آيل آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

الف ڪيرائڻ: ڪن لفظن ۾ ”الف“ لکڻ ۾ نہ ايندو آهي ۽ انهيءَ جو آواز نڪرندو آهي يا تہ انهي هنڌ مٿان نشانيءَ لاءِ ننڍڙو الف لکي ڇڏيندا آهن. سنڌيءَ ۾ الف سکندا آهن مگر اهو غلط آهي. جيئن تہ الهي انهيءَ کي الاهي لکڻ غلط آهي. ساڳيءَ طرح عربي نالا اسمعيل اسحق، هذا، ليڪن، جو ڪڏهن ڪڏهن لا ڪن يا ليڪن ڪري لکبو آهي. الف ڪڏهن ڪڏهن شروع ۾ وڌيڪ بہ وجهندا آهن جيئن تہ سڪندر، ۽ اسڪندر، فلاطون، افلاطون.

الف اچارڻ: ساڳيءَ طرح ڪٿي واو جو آواز الف ٿيندو آهي جيئن تہ زڪواة، جنهن جو آواز زڪات ٿيندو آهي ۽ صلواة جو آواز صلات ٿيندو آهي، پر واو سان لکڻ صحيح آهي.

الف ڪيرائڻ: ڪٿي الف حذف يا گم ٿيندو آهي جيئن شاهہ-شہ، ناگاہ-ناگہ، گناهگار-گنهگار، شاهزادو-شهزادو، شاهباز-شهباز، شاهہ رگہ-شهر گہ، ڪوتاہ-ڪوتہ.

”ي“ الف بدلڻ: ساڳيءَ طرح وري ڪٿي ”ي“ جو آواز بہ الف ٿيندو آهي، جيئن تہ مصطفيٰ، مرتضيٰ، عيسيٰ، موسيٰ، ماضيٰ، تمنيٰ، توليٰ، معنيٰ، دعويٰ. جي سڀ رواج ڪري پارسي توڙي سنڌي ۾ الف سان لکبا آهن.

واو ڪيرائڻ: پارسي لفظن ۾ ”واو“ جي پٺيان ”الف“ هوندو آهي تہ ”واو“ جو آواز نہ ٿيندو يا تمام ٿورڙو ٿيندو آهي جيئن تہ خواهش، خير خواہ، خواجہ، خواب، خود، خويش، خوش انهيءَ کي ’واو اشمام‘ چوندا آهن، يعني جتي واو جي رکڻ باس ئي اچي.

ڪٿي واو جي اڳئين اکر تي پيش هڻڻ ڪري ۽ پٺيان آل اچڻ ڪري واو جو آواز ڪونہ ٿيندو آهي ۽ ساڳي طرح ي جي اڳئين اکر هيٺ زير هڻڻ ڪري بہ ي جو آواز بہ ٿيندو آهي ۽ آل واري الف جو بہ آواز نہ ٿيندو آهي جيئن تہ ابوالفضل، ابوالقاسم، في الحال، في الحقيقت، في الفور، بالڪل، بالفعل، بالواسطہ، باليقين. ڪٿي ”و“ حذف ٿيندو آهي جيئن گوهر-گهر، ڪوهہ-ڪهہ، خاموش-خمش، ڪوهہ-ڪهہ، لوهار = لهار، ڪوشہ-ڪشہ.

انهن ڪان سواءِ عربيءَ ۾ مؤنث اسمن جي پڇاڙيءَ جي نشاني ”ت“(١) هوندي آهي. آها ”ي“ وانگي هڻن لکندا آهن ہ ۽ نشانيءَ لاءِ مٿس تي وارا بہ نقطا ڏيندا آهن، مگر پارسي توڙي سنڌيءَ ۾ آهي لفظ اڪثر ”ت“ سان لکندا آهن. جيئن تہ شجاعة سعادة، وغيره شجاعت ۽ سعادت ڪري لکبا آهن. اگرچہ عربيءَ ۾ ’ه‘ بہ مونث جي نشاني آهي جيئن تہ ملڪ مان ملڪہ، قيصر مان قيصره وغيره. ڪن سنڌي لفظن ۾ جتي پارسي عربي لفظن جي پڇاڙيءَ ۾ الف هوندو آهي آتي زور ڪري هہ

(١) ان کي تہ چشمي واري (ه) سڏبو آهي.

وجهي ڳالهائيندا آهن - جيئن ته پروا کي پرواهه چوندا آهن. دريا کي درياهه، چاءِ کي چاهه، ڪري چوندا آهن. ۽ همزو به گڏيندا آهن. جيئن ته جا - جاءِ. دانا - داناءُ خدا - خداءِ وغيره.

تبديل ۽ حذف: هاڻي اسين اکرن جي مٽ سٽ يا تبديل جو ذڪر ڪنداسين، جي ٻين ٻولين توڙي سنڌيءَ سان به لاڳو آهن. پهرين ياد رکڻ گهرجي ته حرف علت يعني الف، و ۽ ي هڪٻئي سان مٽجن ٿا ۽ ڪٿي حذف ٿين ٿا يعني ڪيرائي ٿا ڇڏجن. مثال - لاج - لڄ، لاٽ - لٽ، لاک - لک، مکي - مک، مورتي - مورت، ناچن - نچڻ، ناڪ - نڪ، ڪان - ڪن، هاٿ - هٿ، دانت - ڏند.

پارسي ۽ ڪن ٻين ٻولين جي صرف نحون ۾ هن مضمون بابت الف بي جي سڀني حرفن جا جدا جدا قسم ۽ ابهن جا نالا ۽ انهن جا مثال ڏنل آهن ۽ هرهڪ جا تبديل ڪيل حرف، جي رواج ۾ مستعمل آهن، سي ڏنل آهن. سنڌيءَ ۾ انهيءَ وانگي هرهڪ حرف جا قسم ۽ نالا ڪم نه ايندا آهن ۽ پارسي "صرف نحو" وارا نالا ڏيڻ ۽ انهن جا پارسي مثال ڏيڻ ضروري نٿو ڏسجي. حرف علتن جو مٿي ذڪر آيو، باقي صحيح حرفن جي نسبت ۾ ڪي ٿورا عربي ۽ پارسي رواجي تبديلي حرف ۽ مثال ڏجن ٿا، تنهن ڪان پوءِ اسين سنڌيءَ ۾ جيڪي حرف پاڻ ۾ مٽجن سٽجن ٿا، سي ۽ انهن جا مثال ڏينداسين.

ب ۽ پ، مٽبا آهن، جيئن ته تب - تپ، شابور.

ت ۽ د = جيئن ته نوت - تود.

ج ۽ ت = جيئن ته تاراج - تارات.

ج ۽ ڙ = ڪج - ڪڙ.

ج ۽ ز = رجه - رزه.

ج - ش = ڪاج - ڪاش.

ج - چ = ديباجه - ديباچه. ج - ڪ = اخسيج - اخشيچ.

خ - ه = خاڪ - هاڪ، خجير - هجير.

د - ت = زرد - زرت، دشواد - دشوات.

د - ذ = آدر - آذر

ر - ل = روخ - لوخ، چنار - چنال، اروند - الوند، ڪاچار - ڪاچال.

ز - ج = چوزه - چوچه، پانزده - پانجده، هژده - هجده.

ز - غ = گريز - گريغ، تيز - تيغ.

س - ش = ڪستي - ڪشتي، فرسته - فرشته.

س - ج = خروس - خروج.

ش - ج = ڪاس - ڪاج.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ص - س = قفص - قفس، صد - سد، شست - شصت .
غ - گ = لغام - لگام، غلولہ، گلولہ، غرجستان - گرجستان، غول - گول .
غ - ق = اياغ - اياق، آغا - آقا، جناغ - جناق، دماغ - دماق، غاليچہ، قاليچہ، غلندر - قلندر،
ف - پ = فارسي - پارسي ، فيل - پيل .
ق - غ = سمرقند - سمرغند .
ق - گ = خانقاہ - خانگاہ .
ڪ - خ = شاما ڪچہ - شاما خچہ .
و - ب = نوشتن - نبشتن، نورد - نبرد .

متبدل حروف: هاڻي اسين هيٺ آهي اکر ڏينداسين جي پاڻ ۾ مٽجن سٽجن ٿا، جن مان ڪيترا پارسي ۽ عربيءَ ۾ به ڪم اچن ٿا، ۽ سنڌيءَ ۾ به. ڪي هنن مٿي ڏنل حرفن ۾ به اچي ويا آهن .

(١) ا، ء، ح، ه، ع، و، ي

مثال - آستا - آستہ - آستو، سان - سين، زمانہ - زمانو، آشڪارا - آشڪارہ، راهگان - رايگان، سيلان - سيلون، واي - واهہ، هيرا - هيرو .

(٢) ب، پ ف، و، ٻ ڦ

مثال - تب - تپ - تف، بر - ور، پيل - فيل، سپيد - سفيد - سويت - پارسي - فارسي - نوشتہ - نبشتہ، پليٽو - فلاطون، پالسٽائن - فلسطين، ماربل - مارول، سيب - سوف، جفت - جٽ، باچ - واچ، ٻارا - واڙو، ٻچون - وچون، ٻوڙها - پوڙهو، ٻول - ٻول، باجو - واجو، ٻيس - ويهہ، بال - وار، ٻچہ - ٻچو، باگ - واگ، ٻنڌ - ٻنڌ، دٻدٻہ - دٻدٻو، ٻانڌا، ونڊڻ، بجلي - وڄلي، برس - ورهہ، برسنا - وسڻ، ٻهرا - ٻوڙو، ٻڪرا - ورڪر - ٻڪرو، ڦگل - ڦڳڙ .

(٣) ت، ط، د، ذ، ٽ، ٺ، ٿ، تر، ڇ، ڊ، ڌ، ڻ

مثال - بدتر - بتر، توتيا - طوطيا، تيار، ڪتخدا - ڪدخدا، استاد - استاذ، نمودہ - نمونہ، انتر - اندر، ساڪريٽز - سقراط، پليٽو - فلاطون، ڪانسٽنٽائن - قسطنطنيہ، پالسٽائن - فلسطين، پتر - پوت - پٽ، متر - مٽ، تر - ٽي، ترقل - اطريفل - ٽقلو، توتيا - ٽوتيو، اتوار - آرتوار - آچر، بانٽنا - ونڊڻ، ٽنڊيا - ٽڊو، چتر - چٽ، چتري - چٽي، سوت - سٽ، ڪستوري - ڪٿوري، ڪانت - ڪانڌ، گيهڙا - گهوٽو، ڪنٽڪ - ڪانٽو - ڪنڊو .

(٤) ج، چ، د، ذ، ز، ڙ، س، ش، ص، ض، ط، ظ، ه، ي، ڄ، نج، ڃ، گ، ث، ڄ

مثال - ڪاج - ڪاش، صندل - چندل - چندن، صين - چين، چوزہ - چوچہ، هژدہ، هجدہ، آواز - آوازہ، ڪژدم - ڪجدم، شالي، ساري، زيرہ - جيرو، يوگي - جوگي، آج - اڄ، يتڌ - جتڌ، تيز - تيجہ، زبان - جيڀ - جڀ، جامن - جنبو - چمون، گيان - جاننا - جاڻڻ .

ڪاري - ڪارج، ڪاچ، بجلي - وڄلي، لاج - لڄ، فرستہ - فرشتہ، صد - سد، قفس - ققص.
سيخ - شيخ، درشن - درسن، دس - ڏهہ، شريس - سرس، سانس - ساهہ، ساهوڪار - شاهوڪار،
شپ، سپ، سيشا - سيسڪ، شيهو، ڪپاس - ڪپاهہ، برس - ورهہ، يونس - جونس، يوسف -
جوزف - جوسب، مشڪ - مسڪ.

(٥) د، ذ، ڊ، ڍ، ڌ، ت، ر، ز، ڊر، ي، ڙ، ڊ، ل

مثال ـ دنت - دانت - ڏند، دس - ڏهہ، ڊنک - ڏنگ، گاڙي - گاڏي، ڊامر -
ڏامر، گوڊائون - گدام، دور - ڏور، آڙو - آڏو، ٻڙا - وڏو، دادا - ڏاڏو، داڙي - ڏاڙهي،
دڪ - ڏڪ، دلن - ڏرڻ، دوڙنا - ڊوڙڻ، سمندر - سمنڊ، لڊو - لڏون، ليڊ - لڏ، نيند - ننڊ،
هلدي - هرد - هيڊ، ڌول - ڌوڙ، ديور - ڏير، ڪالا - ڪارو، ٻل - ور، پاتال، پاتار، تہ -
ترو، جل - جر، گڙيا - گڏي، ڌول - ڌوڙ، ٻهرا - ٻوڙو، ڪوڙي - ڪوڏي، الوند - اروند،
آلس - آرس، آملہ - آنورا، سانولا - سانورو، نهل - نير، مارڪيٽ - مالڪيٽ، ڦل - ڦر،
املي - آمري، مولي - موري، نيولا - نور، پل - ڦڙ، سول - سور، ارادو - ايرازو.

(٦) ق، ڪ، غ، خ، گ، ح، ک، ڳ، ڱ، نگ، چ، ڪش

مثال ـ آغا - آقا - اوطاق - اوطاغ. اوطاغ، گرجي - غرجي، غاليچہ - قاليچہ، ترياق - ترياڪ،
لگام - لجام، گيهون - جيهون، گلولہ - غلولہ، گالين - جالينوس فرينچ - فرنگ - فرنج،
فارنج - فارنگ، غازي - گاجي، يوگي - جوڳي، ڊاڪٽر - داختر، اک - اکش، پرڪش -
پرلم. شگون سڳڻ، لنگ، لڱ، آگ - آڳ، آگال - اوڳر، بيگن - واڱڻ، نگن - ڱڻ،
مونگ - مڱ، چنگا - چڱو، رنگ، رڱ، سهاگ - سهاڳ، سرنگ - سڱ، گال - ڳل،
گانا - ڳائڻ، گڙ - ڳڙ، گن - ڳڻ، گننا - ڳڻڻ، گيت - ڳيت، موچ - موڪش - موک.

(٧) م، ن، ل، و، ب، نب، ڻ، هہ، ڄ، ۾

مثال ـ نيلوفر - نيلوفل، ليلوفل، آفيون - آفيم، آملہ - آنورا، نمبر - لمبر، آم - انب،
دم - دنب، نام - نانءُ، گام - گانءُ، سوامي - سائين، ڪمهار - ڪنڀار، ڪومل - ڪونئرو،
باسن - باسڻ، مانس - ماڻهو، آنيس - آوٽيهہ، چارن - چارڻ، دن - ڏينهن - ڏڻ، من - مٽي،
رن - رڻ، ڪنگن - ڪنگڻ، گن - ڳڻ، ماننا - مانڻ، ميڄ.

حرفن جي معنيٰ: هاڻي اسين الف بي وارن حرفن جي معنيٰ ڏينداسين، جو
عربيءَ ۾ هرهڪ حرف جي ڪانہ ڪا معنيٰ آهي ۽ هرهڪ حرف جي انگن ۾ قيمت
مقرر آهي، جنهن کي 'ابجد' جو حساب يا حساب 'جمل' چوندا آهن.

الف جي معنيٰ آهي چڙهو ماڻهو ۽ هزار. باب بي = گهٽين ڳالھ وارو مڙس.
تا = × خمير*. ثا = نرم. جيم = مست آٺ حا = ڏکهي قد واري ڳالھ. خا = ڪنڌ يا

---

* يعني ڳوڻل اٽو، جنهن مان مالي پچائيندا آهن.

ڪياڙيءَ جا وار. دال = ٿلهي زال. ذال = ڪڪڙ جو = موڙهه. را = وير رکندڙ ماڻهو ۽ ننڍي ڏونڌي. زا = پيڇيڙ ماڻهو. سين = ٿلهو ۽ گهٽو ڪنگهندڙ ماڻهو. شين = ڊوڙندڙ ماڻهو. صاد = هڪڙي قسم جو پکي. ضاد = ٻانگ ڏيندڙ ڪڪڙ. طا = گهٽي حرص وارو ماڻهو. ظا = زال وڏيءَ ڇاتي واري. عين = اُٺ جو دن، ۽ اک ۽ چشمو. غين = ڪارو ڪکر ۽ آڇو ٿيڻ. فا = سمنڊ جي گجي ۽ ڪَنُ. قاف = جبل جو نالو ۽ ڏونگر. ڪاف = ڪاوڙ وارو ماڻهو. لام = اُٺ ۽ زر ۽ ڪارو داغ جو نظر ڏارڻ لاءِ ٻارن جي منهن تي ڏيندا آهن. ميم = شراب. نون = مڇي ۽ مس جي ڪهڙي ۽ وڻ جو ٿڙ. واو = اُٺ جو ٿوهو. ها = چماٽ. يا = ٻار جي پيڻ ڪان پوءِ ٿڻن ۾ باقي بچيل کير.

هي به ياد رکڻ گهرجي ته انهن ساڳين يا ڪن ٻين معنائن سان سنڌيءَ ۾ ڪي اکر ڪم ايندا آهن. جيئن ته 'الف' سڌي سڪڻي يا نانڪي چون ۽ الله جي به نشاني آهي.

اکر پڙهه الف جو ٻيا ورق سڀ وسار

ميم جي معنئ رمز يا ڳجهو جيئن ته ميم ۾ ڳالهائڻ ۽ ميم جي معنيٰ محمد پيغمبر به آهي.

ميم رکو من ۾ الف تنهن اڳيان
اوڏو ٿي الف کي من گڏيئين سين، ميم

قاف جي معنيٰ جبل آهي جيئن ته

ڏونگر ڏکي کي قاف ته ڏنئين ڪو

۽ ڪاف پيچ ۽ ور وڪڙ تو ڏيکاري

سندو ڪا ڪل ڪاف ساري معزورن کي

۽ لام الف يا ه جي معنيٰ آهي. هڪ ٻئي کي ڀاڪر پائڻ يا ٻڪ وجهڻ.

ڪاتب لکي جيئن ه ٿي ه م الف سين
اسان سڄڻ تيئن رهيو آهي روح ۾

'واو' جي معنيٰ هوا. 'دال' جي معنيٰ ڪائڻ جي دال. 'عين' جي معنيٰ وچ يا خاص جيئن ته عين چوري ڪرڻ جي وقت ماڻهو اچي مٿان پين.

سوئي عين عذاب سوئي راحت روح جي
ڪولڻ قريبن جو عين ترڻ آهه

(۱) يعني چوٽي يا چوٽو جنهن کي تاج چولدا آهن.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

لام جي معنيٰ ٽاري، ۽ اجهو، ۽ ڏيکھہ.

لڳيس جنھنجي لام سو دوست دلاسا منجي

تنهن کان سواءِ پارسيءَ ۾ اکرن سان شاعر مشابھتون بہ ڏيندا آهن. جيئن سنئين قد کي ”الف“ سان ۽ ڏنگي قد کي ”د“ سان سنھڙي چيلھہ کي ”ميم“ سان يا نقطي سان، ڏندن کي ”سين“ سان، زلفن کي ”جيم“ سان.

هاڻي ابجد جي حساب بابت ذڪر ڪبو، جو پارسيءَ ۾ ۽ هاڻ سنڌيءَ ۾ بہ گھٽو ڪم ٿو اچي. الف بي جا سڀ ’حرف‘ ترتيب وارا جيئن اصل هئا تنهجا گڏي ڪي لفظ ٺھرايا ويا، جي سڀ لفظ معنيٰ وارا آهن. اهي هي آهن. ابجد، هوز، حطي، ڪلمن، سعفص، قرشت، ثخذ، ضظغ. انهن سان پهريان ٽو اکر ترتيب وارا نون تائين ايڪا ٽا ڏيکارين، تنهن کان پوءِ پيا نو، ڏهاڪا ٽا ڏيکارين سؤ تائين ۽ باقي رهيل نو سو ٽا ڏيکارين هزار تائين. پارسي پ، چ، ژ ۽ گ حساب ۾ ب، ج، ز ۽ ڪ وانگي شمار ڪبا. ساڳيءَ طرح سنڌيءَ جا نجھ اکر اکرن جي صورتن موجب حساب ڪبا يعني ٻ، ب وانگي، ٺ، ت وانگي، ڃ، ج وانگي ڊ ڏ، د وانگي، ڳ، ڪ وانگي ڙ، ر وانگي، ڻ، ن وانگي. باقي جن اکرن ۾ ھہ جو آواز آھي سي ھہ سان گڏ شمار ڪبا جيئن تہ ڌ = دھہ، ڀ = بھہ، ک = ڪھہ، جھہ ۾ اڳٿي ج ۽ ھہ آھي، ساڳيءَ طرح گھہ ۾ اڳٿي گ ۽ ھہ آھي، انهيءَ طرح.

اهو بيان انهيءَ لاءِ آندو ويو آهي تہ ابجد جو حساب ڪتابن ۾ گهڻي ڪم ٿو اچي. ظاهر انڪن ڏيڻ جي بدران اهڙا بامعنيٰ لفظ يا جمه يا آيتون يا شعر ٿا ڏجن جن مان اکرن جي ملهہ پڙهڻ ۽ جملي ڪرڻ سان گهربل تعداد موجود ٿئي ٿو. ڪي ڪي تہ اوچتو اهڙا عجيب لفظ ۽ جمه ايندا آهن جو حيرت لڳي ويندي آهي.

جيئن پارسي شعر جا نمونا ۽ بحر ۽ علم بدايع جون صنعتون سنڌي ٻوليءَ ۾ ڪم اچن ٿيون ۽ علميت جو نشان شمار ڪيل آهن، تيئن هي ابجد جو حساب بہ شمار ڪيل آهن. اڪثر ماڻهن يا ڪتابن جا نالا اهڙا رکڻ ۾ ٿا اچن جن مان انهن جي جڙڻ يا لکڻ جو سال ٿو نڪري، يا وفات جو سال، يا ڪنهن شاهي عمارت يا مسجد يا پل جي جڙڻ جو سال وغيره ڪتابن ۾ ڏنل آهي ۽ وقت بوقت ڏجي ٿو. انهن جو ڄاڻڻ ۽ عبارت آرائي ۽ مضمون نويسيءَ جي هنرن مان بلڪل ضروري ليکجي ٿو اگرچہ انهيءَ حساب جا ڪي قانون بہ ڏنل آهن، مگر انهن جي بيان ڪرڻ جو هتي ضرور ناهي. ڪي ٿورا مثال ڪافي آهن.

مخدوم لعل شهباز قلندر سيوهڻ واري جي وفات جو سال لفظ ”رحمت“ مان نڪري ٿو، يعني ٦٤٨ هجري. ۽ مخدوم نوح هالن واري جو لفظ ”فيض حق“ مان. يعني سنہ ٩٩٨ ھہ. مير بجار خان جي مارجڻ جو سال، ”حاجي شهيد خنجر“

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

يعني سنه ١١٩٤ھ • حجاج بن يوسف، جو مشهور ظالم ٿي گذريو آهي، تنهنجو سال
لفظ "ابليس" مان ٿو نڪري، يعني سنه ١٠٣ھ • شمس تبريزيءَ جو سال "شمس الدين"
يعني سنه ٦٤٣ھ •

بابر بادشاهه ڇهين تاريخ محرم مهيني جي ڄائو هو ۽ هنجي جمڻ جو "شش
محرم" ڪڍيو اٿن يعني سنه ٨٨٨ھ ۽ 'يادگار ميرزا' صفر مهيني ۾ مارجي ويو،
تنهنجو سال "شهر صفر" مان ٿو نڪري يعني سنه ٨٧٥ھ • همايون بادشاهه جي ڇت
تان ڪرڻ ۽ مرڻ جو سال، "همايون بادشاهه از بام افتاد" يعني ٩٦٢ھ • امام حسين
عليه السلام جي شهادت جو سال "اي واءِ هاءِ هاءِ" يعني سنه ٦٠ھ • نادر شاهه
جي ڪيل دهليءَ جي ڪوس جو سال، "دهلي خراب شد" يعني ١٢٥٦ھ • راجا
رنجيت سنگهه جي وفات جو، "خورشيد جمله پنجاب" سنه ١٢٥٦ھ • ۽ شير سنگهه جو،
"شير عادل شير سنگ" سنه ١٢٦٠ھ • هاڻوڪي جنگ هلندڙ جو هجري سال سنه
١٣٣٤ھ، "عالم تمام تباه شد."

مٿي ڏنلن اکرن جي معنيٰ کان سواءِ ڪي اکر آهن جي بوليءَ جي جملن ۾
حرفن وانگي معنيٰ سان ڪم ايندا آهن ۽ انهن مان ڪي 'حرف جر' آهن، ڪي
حرف جملو، ڪي 'حرف ندا' ۽ ڪنجا پيا نالا ۾ آهن • مثلاً 'الف' پارسيءَ وانگي
'ندا' جي معنيٰ سان يعني سڏڻ جي ڪم ايندو آهي اسم جي پڇاڙيءَ اٿن سان، جيئن
ته خدا، يا، ڇوڪرا، ڪتا، يعني اي خدا • اي ڇوڪرا، اي ڪتا، ۽ ڪٿي فعل
يا اسم جي پڇاڙي زايد ايندو آهي، خاص شعر ۾ قافيءَ جي لاءِ ۽ ڪڏهن پڇاڙيءَ
'هه' ۾ آئيندا آهن • جيئن ته ڪريچا، وڃيچا، يا، ڪريچاهه، وڃيچاهه، محمدا، زلغا •
۽ ڪٿي پارسيءَ وانگي فاعليت جي ۾ معنيٰ ڏيندو آهي، جيئن ته دانا، بينا • ٻن
لفظن جي وچ ۾ ميلاپ جي ۾ معنيٰ ڏئي ٿو جيئن ته دمادم، سراسر، سراپا • اهو
ڪڏهن ڪڏهن ڏري وا و ڏيندو آهي • جئن ته بروبر، سروسر، "آ" جي معنيٰ سنڌيءَ
۾ "نه" ۾ آهي جئن ته آملهه يعني اڻ ملهه، آڏل يا اڏر، يعني نه ڏرندڙ، آمر يعني
نه مرندڙ • ڦراب جي ۾ معنيٰ اُس جئن ته آوير، آجايو، آپاڳو • "ب" جي معنيٰ
ٻه آهي پارسي وانگي ۾ الف وانگي ميلاب ۾ ٿي ڏيکاري جئن ته دمبدم، سربسر،
دربدر، ۽ تاڪيد ۾ جئن ته تازه بتازه، نوبنو، جا بجاءِ • "ه" جي معنيٰ هڪ جي
پڻ • 'تہ' مشهور حرف جملو يا حرف بيان • 'جہ' جي معنيٰ جئن، لاڙ ۾ ۽ شاهه
جي رسالي ۾ • 'چہ' جي معنيٰ ٿن جي پڻ • 'ڙ' يا ڙي يعني اڙي يا اي سڏڻ لاءِ
حرف ندا وانگي ڪم ايندو آهي • 'س' جي معنيٰ ڇڱو آهي جئن ته سُتَرُ، سوانئيو،
سڀاڳو، سوير، سڄايو، 'ش' پارسيءَ وانگي حاصل المصدر جي ۾ نشاني ٿي ڪم
ايندي آهي • جئن ته آزمائش، ڪوشش، بندش، بخشش • 'ڪ' ته جي معنيٰ سان
سنڌيءَ ۾ ڪم اچي ٿو پارسيءَ وانگي ۽ "يا" جي ۾ معنيٰ ڏيندو آهي، جئن ته

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

”هي ڪ هو“، ۽ ڪ جي معنيٰ ”ري“ جئن ڪمهلو، ڪسا ڪي. ”م ۽ ن“ نفيءَ يا انڪار جي معنيٰ سان ڪم ايندا آهن. جئن تہ ”م ڇڙ“، نہ وڃ، نڪار، نڪمو، نستو. م ضمير متصل ۾ ۽ مرڪب فعل ۾ متڪلم جي معنيٰ ۾ ڏيندو آهي، جئن تہ سندم، اٿم. پڇاڙيءَ ۾ م مونث جي ۽ نشاني آهي پارسي وانگي جئن تہ بيگم-بيگم، خان-خانم. مَ ۽ مِ ۽ مُ عربيءَ لفظن ۾ جاءِ ۽ اوزار ۽ فاعليت جي معنيٰ سان ڪم ايندا آهن ۽ ساڳيا لفظ سنڌيءَ ۾ ۽ ڪم ايندا آهن، جئن تہ مَسجد، مَڪتب، مَدرسہ. مِضراب، مِقياس، مِفتاح، مُدرس، مُصاحب، مُنادي. ۽ نہ عجب يا تاڪيد بہ ڏيکاري ٿو، خاص سوال وارن حرفن سان، جئن تہ ڪهڙو نہ چڱو! ڇو نہ اٿين هجي.

”و“ پارسيءَ وانگي ۽ جي معنيٰ سان ڪم ايندو آهي، خاص ڪري پارسي لفظن جي وچ ۾، جيئن تہ دل و جان-راتو ڏينهن-آمد و رفت-خريد و فروخت. شب و روز. ۽ حرف ۽ فعل سان پڇاڙيءَ ۾ جمع حاضر جي بہ معنيٰ ڏيندو آهي. جئن تہ ڪَيو. سندو. واو زائد بہ آهي جئن تہ ليڪن و ليڪن 'ي' فعل جي زمان ۾ ڪم ايندو آهي مثلاً مجهول زمان مضارع ۾ واحد غائب لاءِ جئن تہ ڪري وڃي، ۽ معروف حرف سان يا ماضيءَ ۾ واحد حاضر لاءِ، جئن تہ ڪيئي، سنڌئي وغيره. تنهن کان سواءِ پارسيءَ وانگي ي صفت مان ٺهيل اسم ذات جي ۽ نشاني آهي جا پڇاڙيءَ ۾ ايندي آهي، جئن تہ نيڪ-نيڪي، صفا-صفائي. بعضي پارسيءَ وانگي ي بدلجي الف ٿيندي آهي، جنهن کي ”الف امالہ“ چوندا آهن جيئن تہ رڪاب-رڪيب، ڏاج-ڏيج. ي نسبت بہ ڏيکاريندي آهي، جيئن تہ عرب-عربي. سنڌ-سنڌي، محمدي، عيسوي.

مٿي اکرن جو بيان ڏنو ويو آهي جنهنکي حرف چون ٿا. حرف ٻن قسمن جا آهن. يا ”حروف تهجي“ آهن، يعني الف بي وارا ڇڙا اکر، يا حروف معنوي آهن، يعني جنجي ڪا معنيٰ آهي. انهن جو بہ ذڪر مٿي ڪيو ويو. پر اهي سڀ 'حرف' مفرد آهن. 'حروف مرڪب' حرفن جي مجموعي کي ٿو چئجي، جنهنجو ٻيو نالو آهي لفظ، جي لفظ ٻن حرفن مان ٺا جڙن تنکي ”ثنائي“ ٿا چون يعني دو حرفي، جيئن تہ بد، در، من. سہ حرفي لفظ(١) 'ثلاثي' ٿا چون، جيئن تہ هوش طرز، جلد. چار حرفي لفظ کي (٢) 'رباعي' ٿا چون، جيئن تہ بهتر، صندل، مندر. پنج حرفي لفظ کي (٣) 'خماسي' ٿا چون جيئن تہ اقبال، بهتري، تعليم. پنجن کان مٿي اکرن

+ عربيءَ ۾ تثنيہ معنيٰ ٻہ يعني ٻہ اکر.

(١) عربيءَ ۾ ثلاث معنيٰ ٽي يعني ٽہ اکرا.

(٢) عربيءَ ۾ اربعہ معنيٰ چار يعني چار اکرا.

(٣) عربيءَ ۾ خمس معنيٰ پنج يعني پنج اکرا.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

واري کي يعني شش حرفي، هفت حرفي، هشت حرفي وغيره کي عربي وارا 'مزيد فيہ' ٿا سڏين جيئن تہ سرڪاري، ترنجبين، افراسياب، وغيره.

هاڻي انهن مرڪب حرفن مان گهٽائي آهن، جنکي خاص نالا مليل آهن ۽ اگرچہ لفظ يا ڪلما آهن تڏهن بہ انهن کي حرف سڏيندا آهن، جيئن تہ حرف جر، حرف جملو، حرف ندا، جي سنڌيءَ ۾ عام آهن، مگر ٻيا بہ ڪيترائي اهڙا حرف آهن جن جا نالا سندن معني موجب علحدا آهن. اهي سڀ جملن ۾ ڪم اچڻ ڪري نحو ۾ داخل ڪيا ويا آهن. انهن مان ڪي ٿورا، جي سنڌيءَ ۾ بہ ڪم اچن ٿا، سي هتي ڏجن ٿا.

"با" پارسيءَ وانگي ساڻ جي معنيٰ سان ڪم ايندو آهي، جيئن تہ باوجود، باادب، باعقل، باڪمال. ۽ اهڙي هنڌ ضد آهي 'بي' جو جنهنجي معنيٰ ري آهي، جيئن تہ بي ادب، بي عقل، بي سبب. "نا" جيئن تہ نافرمان، نااميد. 'ڪم' عقل، جيئن تہ ڪمبخت، ڪم عقل، ڪم فهم. ۽ "لا" جيئن تہ لاشڪ، لاثاني، لاچار، لاحاصل، لاعلاج، لاوارث.

"تا" جي معنيٰ جيسين بہ آهي ۽ تہ بہ آهي جيئن تہ "گهڙو پڳو تا گهوريو". "تا" جو هيءَ ڳالهہ وجهي ظاهر ٿي. هتان وٺي تا هن هنڌ تائين. "تاڪہ شود". هن کي 'حرف انتها' بہ سڏيندا آهن.

"در" پارسيءَ ۾، يا منجهہ جي معنيٰ سان ڪم ٿو اچي ۽ سنڌيءَ ۾ پارسي لفظن سان گڏ اچي ٿو، جيئن تہ در حقيقت.

"بر" بہ ساڳيءَ طرح مٿي جي معنيٰ سان ڪم اچي ٿو، جيئن تہ برجاءِ، برجستہ، فرمان بردار، برگشتہ.

انهن کان سواءِ پارسي حرف ٻيا بہ گهڻا آهن جي سنڌيءَ ۾ ڪم اچن ٿا جيئن تہ يا، اي، بلي، نا، مگر، بغير، واهہ. وغيره جي اڪثر حرف جر يا جملو يا ندا شمار ٿيندا آهن.

ٻيا ڪي خاص حرف مثالن سميت هيٺ ڏجن ٿا، جن مان ڪي جدا جدا ضميرن يا ظرفن يا صفتن سان ڪم ايندا آهن يا خود آهي شمار ۾ آهن، مگر آهن فقط انهن جون نشانيون.

"حرف استفهام" يعني پڇا جا حرف. ڇو، ڇا، ڪير، ڪهڙو، ڪجاڙو، ڪوهہ، ڪٿي، ڪيڏي، ڪٿان، ڪيئن.

ڪي قسم 'استفهام انڪاري' سڏبا آهن، يعني ظاهري معنيٰ سوال جي آهي ليڪن باطني معنيٰ نہ جي آهي. جيئن تہ ائين وري ڪيئن هوندو؟ يعني ڪونہ هوندو. اهڙو ڪم ڪير ڪندو؟ يعني ڪونہ ڪندو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پارسي حرف استفهام "چند ۽ ڪجا" به سنڌيءَ ۾ ڪم ايندا آهن، جيئن ته تون ڪجا آهين؟ چندين قسم.

(٢) 'حرف تشبيهه' جيئن ته وانگي مثل، جان چڻ ته گويا، پارسي لفظ 'وار' جيئن ته شرحوار(١) بزرگوار، بنده وار، تاريخ وار، ۽ 'وش' جهڙي پري وش ۽ 'چون ۽ چگو نه' جيئن ته بي چون ۽ بي چگون ۽ 'وند'. جيئن خداوند، خويشاوند(٢). ۽ 'سار'، جيئن خاڪسار(٣) سبڪسار سنگسار به سنڌيءَ ۾ ڪم ايندا آهن. 'گونه' جيئن ته گلگونه(٤)، 'زردگونه'.

(٣) 'حرف شرط' جي- جيڪڏهن، اگر، اگرچه، جيتوڻيڪ، جڏهن، جيترو ڪ، جيڪر، هرچند، مگر.

(٤) 'حرف بيان' ته، تا، جيئن هن چيو ته آءٌ وڃان ٿو.

(٥) 'حرف علت' (سبب)، ڇالاءِ ته، سو ڪو ته، ڇو ته، ڇاڪاڻ جو، تنهن ڪري، تنهن لاءِ، انهيءَ لاءِ.

(٦) 'حرف تمنا' (سڌ)- شال، شل، مر، پل، پلي ته.

(٧) 'حرف تحسين' شاباش، واه، واه واه، مرحبا، جس(٥)، زهي.

(٨) 'حرف افسوس' هاءِ، واءِ، واويلا، واحسرتا، وامصيبتا، آهه! وغيره.

(٩) 'حرف استثنا' يا ترديد (جدائي يا نياري ڳالهه)- سواءِ، ڌارا، مگر، بغير، بجز، الا، پر، ليڪن، يا، خواه.

(١٠) 'حرف اضافت' (واسطو پيدا ڪندڙ يا ملڪيت ڏيکاريندڙ): جو، جا، سندو.

(١١) 'حرف عطف يا معيت' (ميلاپ): ۽، ٻ، پڻ، هم، بلڪ.

(١٢) 'حرف تنبيهه' (تاڪيد): خبردار، سنڀال، چيت، هان، هون، هرگز، متان.

(١٣) 'حرف نسبت'؛ آنه يا آنو ۽ اڻو، جيئن ته شاهه، شاهانه، شاهاڻو، مرد، مردانو، ساليانه، ماهيانه. اينه يا اينو جيئن ته پشم، پشمينه، پشمينو. روز، روزينه، رزينو. آڪ جيئن ته خوراڪ، پوشاڪ، (يعني کاڌي ۽ ڪپڙي سان نسبت رکندڙ، اگرچ سنڌيءَ ۾ اهي لفظ اسم وانگي ڪم ايندا آهن.) وار جيئن ته شاهوار، ماهوار. آن جيئن ته ايران، توران.

---

(١) يعني شرح موجب، تفصيلوار.
(٢) يعني مالڪ مٽ.
(٣) يعني هلڪو.
(٤) گل جي رنگ جهڙو يا ڳاڙهو ۽ زرد رنگ جو يا پيلو.
(٥) يعني واهه واهه.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(١٤) 'حرف شڪ': جيئن تہ شايد، متان، مبادا. انهن کان سواءِ ٻاقي جيڪي آهن تن مان ڪي حرف ندا، ڪي حرف جر ۽ ڪي حرف جملو آهن، مگر هلندڙ دستور موجب سهوليت لاءِ مٿيان سڀ حرف زور ڪري هنن ڇهن حرفن هيٺ آڻي ڇڏيندا آهن. ساڳيءَ طرح عربيءَ ۽ پارسيءَ وارا ڪن ظرفن ۽ ضميرن جي لفظن کي بہ حرف ڪري شمار ڪندا آهن. جيئن تہ حرف تميز، حرف ظرف، حرف مبهم، حرف اشاره، حرف اشتراڪ، يعني جو حرف شراڪت يا ڀائيواري ڏيکاري يا مشترڪ ۾ ڪم اچي حرف استفهام.

مٿين حرفن کان سواءِ ڪي اهڙا حرف يا لفظ يا نشانيون آهن، جي اڪثر پڇاڙيءَ ۾ اچن ٿيون ۽ ڪي خاص معنائون ڏيکارين ٿيون. جيئن تہ:

(١٥) 'صاحب يا فاعل يا رکندڙ جي معني ڏيکاريندڙ': گار، مند، وند، ور، گر، آر، آور، وار، آرو يا وارو، خدا، يار، هار، دار، بان، وان، ناڪ، گين، چي. جيئن تہ: پروردگار، خدمتگار، ستمگار، شيشگر، دادگر، عقلمند، هنرمند، دردمند، دردوند، خريدار، پرستار، بختاور، تاجور، مزدور، رنجور، ڏاتار، ڪنيار، لوهار، مگنهار، سونارو، ڪمدار، تاجدار، مالدار، خدايار، بختيار، ڪتخدا (ڪت يا گهر وارو) ناخدا (يعني ناءُ يا ٻيڙيءَ وارو) دربان، نگهبان، فيلبان، چوبدار، پهلوان، بنديوان، هيبتناڪ، خوفناڪ، غمگين، رنگين، شوقين، خزانچي، مشعلچي.

(١٦) 'جاءِ يا گهٽائي ڏيکاريندڙ': ستان، زار، بار، سار، سيرا، خانہ. جيئن تہ هندوستان، گلستان، گلزار، لالا زار، خاڪسار، ڪوهسار، نمسڪار، دربار، مهمانسرا، قافلہ سرا.

(١٧) 'آوازي حرف يا لفظ': جي لفظ آواز مان ٺهيا آهن، ۽ ڪنهن ماڻهوءَ يا جانور يا ڪنهن ٻئي شيءِ يا ڪنهن ڪم جو آواز ٿا ڏيکارين. جيئن تہ ٺڪ ٺڪ، ٻون ٻون، مياٺو مياٺو، ٽيڪلو ٽيڪلو.

ديباچي ۽ باب پهرئين جا سوال

صرف جي ۽ نحو جي لغوي ۽ اصطلاحي معني ڪهڙي آهي؟ انهن ٻنهي جو پاڻ ۾ ڪهڙو واسطو آهي ۽ اُهي ڪهڙو ڪم ڪن ٿا؟ جيڪا ڳالهائجي ٿو سو ڪهڙن قسمن جو آهي؟ موضوع ۽ مهمل، حقيقي ۽ مجازي ۽ اصطلاحي لفظن جو مطلب سمجهايو ۽ مثال ڏيو. مفرد ۽ مرڪب جو تفاوت ڏيکاريو، ۽ انهن جو مطلب ۽ مثال ڏيو. ڪلمہ ۽ ڪلام جي معني ڇا آهي؟

الف ب، جي اکرن جي گڏ ٿيڻ جو تفصيل ڏيو، ۽ انهيءَ جي بناوت جا جزا بيان ڪريو. حرف ۽ لفظ جي معني ڇا آهي؟ حرفن جي جدا جدا تقسيم ڏيکاريو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

منقوط ۽ غير منقوط، يا معجم، يا مهمل اکر ڪهڙا آهن؟ مسروري، ملفوظي ۽ مڪتوبي حرف ڪهڙا آهن؟ عليل ۽ صحيح يعني بيمار ۽ چڱا ڀلا حرف ڪهڙا آهن؟ حرڪتون يا اعراب ڪيئن پيدا ٿيا؟ الف مقصوره ۽ همزه جي وچ ۾ ڪهڙو تفاوت آهي؟ مخرج موجب حرفن جا ڪهڙا قسم آهن؟ شمسي ۽ قمري حرفن جي وچ ۾ ڪهڙو فرق آهي؟ حرفن جون ترڪيبي ۽ منفردي صورتون ڪهڙيون آهن؟ معرب ۽ معجم حرف ڪهڙا آهن؟ انهن جا مثال ڏيو. تبديل ڇا کي ٿا چون؟ انهن جا ڪي ضروري قانون ٻڌايو. حرف علت وارن ٽن حرفن جي جدا جدا آوازن يا صورتن جو تفصيل ڏيو. جي حرف صحيح آهن، تن جي تبديل جا ڪي مثال ڏيو. الف ب جي حرفن جي ڪا لغوي معنيٰ هجي ته ٻڌايو، ۽ اصطلاحي معنيٰ هجي ته اها به ٻڌايو. ابجد ڇا کي ٿا چون ۽ انهيءَ جي ترتيب ڪيئن جڙي؟ ابجد جو حساب ڪهڙو آهي ۽ اهو ڪهڙي ڪم ٿو اچي ۽ ڪيئن ڪم ٿو اچي؟ ڪي مثال ڏيو. سنڌيءَ ۾ الف ب جا اکر لکپڙهه ۾ ڪهڙين معنائن سان ڪم اچن ٿا؟ انهن جا مثال ڏيو. حروف تهجي ۽ حروف معنويءَ جي وچ ۾ ڪهڙو فرق آهي؟ ڪهڙين حالتن ۾ صرف نحو ۾ لفظن کي حرف ٿا سڏين؟ مرڪب حرفن يا حرفن جي مجموعن جا ڪهڙا قسم آهن؟ هرهڪ جا مثال ڏيو. حرف جر، جملي ۽ ندا ڪان سواءِ، ٻيا ڪهڙا پارسي صرف نحو جا حرف سنڌيءَ ۾ ڪم ايندا آهن؟ انهن جا نالا ۽ مثال ڏيو. انهن مان ڪهڙا لفظن جي منڍ ۾ اچن ٿا ۽ ڪهڙا پڇاڙيءَ ۾؟ ۽ اهي ڪهڙيون معنائون ٿا ڏيکارين؟ ڪهڙيون نشانيون فاعليت جي معنيٰ ٿيون ڏيکارين، ۽ ڪهڙيون ڪثرت ۽ جاءِ ٿيون ڏيکارين؟ انهن جا مثال ڏيو.

اشارو: مٿين سوالن جا جواب مٿين باب ۾ لکيل مضمون پڙهڻ سان ڏئي ٿا سگهجن.

مشقون

(١) هيٺين ٻٽن لفظن مان ڪهڙا مهمل يا بي معنيٰ يا زائد آهن؟

آقي باقي، اڪر چڪن، اکو قلو، آل جال، ماڻهو چيڻو، آلو پولو، ايڪڙ ٻيڪڙ، ٻانهو ٻينهو، ٻوڙي گهل، خبر چار، موڙ جڪ، تور تڪ، آگهٽ ساگهٽ، آنپارو ماڇارو، آمهون سامهون، انگڙ ونگڙ، آنڊ مانڊ، لپو ٿپو، خرچ پکو، نڪر نيرو، شيءِ شڪل، وڻ ٽڻ.

هيٺين لفظن مان سنڌيءَ ٻوليءَ جي رواج موجب ڪهڙا بي معنيٰ يا زائد لفظ ڪم ايندا آهن؟

ماني، اوگهه، آنڊ، ٻاسو، حيلو، پٽ، ٻنيي، موٽ، آٽل، سمجهي، طعنو، صلح، چپ، گاڏڙ، مائل، ليٿ، انعام، آزي، مصالح، ٿانءَ، ٻن، ملو، گهور، ٻکي، چٽ، فلاڻو، زال، مٽا، واڻيو، ذات، چنج. ڪٽل.

(٣) هيٺين لفظن جي ڪهڙي اصلي يا لغوي يا حقيقي معني آهي ۽ ڪهڙي اصطلاحي معني ڪم ايندي آهي؟

پڙنڪ، جناب، حوصلو، غصو، سبب، بندو، وڏائش، گل، سڪالو، ڪهوڙو، مقام، مڪان، ورق، ضعيف عادت، بعيوه

(٤) هيٺين لفظن مان مفرد ڌار ڪريو ۽ مرڪب ڌار، ۽ جي مرڪب آهن تن جي ترڪيب ٻڌايو، يعني ڇٺو ته ڪهڙن ٻن لفظن مان جڙيل آهن، ۽ جي مفرد لفظ ڪنهن بنيادي لفظ مان نڪتل آهن ته آهو اصل لفظ به ٻڌايو.

آيڪڙيو، آيڪپري، آرتوار، اڪياڙي الاجي، اڳڪٺي، اڳرڪتي، بارڪش، جنبو آموڙو، بانيڪار، بغل ٿيلهو، تنگدست، ڀوتاڙو، چانڪهو، ڏاسٽي، پاڳيڙي، متيراڻي، پوميو، ڌرتتي، پون پاڙو، تماشه بين، تنخواهه، تندرستي، ٺماڙ، ڏانداري، ڏياري، ڏيوالو، ساڻي، ستاواڙو، سمڙيا، د ٻالٽ، داغدوزي، پراپڪاري، ٻٽيوال. ٻروس، چوڏول، سرخرو، سنگتراش، شيش محل، صدري، گاودم، گوشالا، ڪاٺ ڪنو، ڪاڀارجڻ، ڪهڙانجي، لاسڙيات، ڪانڌي، لانگوٽيو، مڇرداني.

(٥) هيٺين لفظن ۾ جيڪي حرف علت ڪم آيل آهن انهن جا نالا ٻڌايو.

آدم، بادام، موذي، سوچڙو، بيشڪ، باالفضول، ذوالحج، ذوالقعد، خود باف، خوشخبري، حتي المقدور، علي الصباح، علي الحساب، لبيس، خوشامد، معنيٰ، دعويٰ، نماڻ.

(٦) هيٺين اکرن مان ٻڌايو ته شمسي ڪهڙا آهن ۽ قمري ڪهڙا، يعني آل ملائڻ سان ڪهڙن ۾ لام جو آواز ٿئي ٿو ۽ ڪهڙن ۾ نٿو ٿئي؟ ر، س، د، ل، ڪ، ج، ح، ص، ن، ب، و.

(٧) هيٺين غلط آوازن وارا لفظ صحيح ڪريو ۽ انهن جا سبب ڏيو.

دارلدنيا، قطبلدين، بديعلجمال، زيبلنسا، عللصباح، زينلسماءَ.

(٨) هيٺيان لفظ تبديل جي رستي مٽجي ڪهڙي صورت وٺي سنڌي ٻوليءَ ۾ ڪم اچن ٿا؟

اڙدر، فضولي، قربان، ستير، سيلاني، ڪيسه، خشخاش، ڪفن، نر، لُغتي، لغام، لوڏڙ، پشت، پنجره، جش، چرم، دُم، خمُر، دربان، ديوڙهي، ڪان، گياه، ماش، ناريل، آڙنا، آنتيس، آسڪار، بارا، ٻجانا، برڇي، بلورنا، بوڏي، بيدن، مرهم، مختيار، بياهه، بيپار، پرونا، ٿڪري، تاڪا، جامن.

(٩) هيٺين غلط صورتخطيءَ درست ڪريو:

بدماش، استيفا، موسا، معنا، بدخاهي، ڪرنش خيشي، خدانخاستہ، خشامد، ابلقاسم، فلحال، بامقطعه، فاحقيقت، بلفضول، تنخاه، مايو، نارو، مارڪو، ساف، لال، نفو، مالملو، نظامدين.

(١٠) هيٺين لفظن مان ابجد جي حساب سان تاريخ جو سال ڪڍو.
هيٺين ڪتابن جا نالا آهن جن جي نالن مان سندن تصنيف جو سال ڳو ڪري گلزار عروض، تاريخ بقائي، تحفته المذاق ـ چمن مختيار.

هيٺيان نالا پارن جا آهن جن جي جمن جو سال سندن نالن مان ڳو ڪري.
سيد غلام محبوب سبحاني، سيد نظر علي، مرزا نظام الدين، شيخ منور حسين، تفرج خان.

هيٺيان وفات جا سال آهن: هي هي غريب بيڪس، انتقال خان صاحب.
انهن مان جا سال ڳڻايو، جي مان هجري سال ڳو ڪري.

(١١) هيٺين پارسي حرفن سان ڪهڙا لفظ مرڪب ٿي سنڌيءَ ۾ ڪم ايندا آهن. ۽ انهن جي ڪهڙي معني آهي؟ ۽ ساڳيءَ طرح هيٺين سنڌي حرفن ۽ لفظن سان ڪهڙا مرڪب لفظ آهن؟

پارسي: بد، بر، بي، خود، خوش، سر، دست، هم، نا، ڪم ۽ لا.
سنڌي: اڻ، آ، ن، مها، نر، هٿ، وات، ٻه.

(١٢) هيٺ جيڪي حرف ڪم آيا آهن، سي ڌيڪاريو ۽ انهن جا نالا ٻڌايو، ۽ ڌيڪاريو ته اهي ڪهڙي معني ٿا ڌيڪارين؟

اڳ ڳڻتي، سزاوار، شمعدان، ڪم وندر، ڪمانگر، پراپڪاري، توپدار، پنيوال، پرديس، ڦٽيگر، چارپندار، پروس.

ضميمو

پهرئين باب جي مشقن جا جواب

انهن ٻٽن لفظن مان هيٺان لفظ بي معني يا زايد آهن: آڻي، اڪن، ڦلو، آل، ماٺو، آلو، پيڪڙ، چيٺو، گهل، چار، جڪ، تڪ، ساڳٽ، آنيارو، آمهون، انگڙ، آنڊ، لپو، پڪو، ڦيرو، شڪل ۽ ڦن.

٢- مالي نڪي، اوڳهه سوگهه، انڊ ڊنڊ، اوسو پاسو، حيلو حوالو، پٽ پٽيهر، ٻني پارو، اوٽ موٽ، آٿل پٿل، سمجهي امجهي، طعنو تنڪو، صلح صلاح، چپ چاپ، ڳپ ڇپ، گاڏڙ ساڏڙ، گهاٺل ماٺل، ليٽ ڦيٽ، انعام اڪرام، آزي نيازي، مڙو مصالحو، ٿاڻو ٽپو، پن پوڙو، ملو موراڙو، گهور گهاپار، ڪي ڪن، چٽ پٽ، فلاڻو ڦيرو، زال زنب، زال ضاعفا، مٺا سٺا، واڻيو وڪال، ذات زمات، ڇڇ ڏڇ، گل ڦل.

٣- ’ٻوڪ‘=اصل عربي لفظ ’بوق‘ آهي، جو بصر جي وچ ۾ گلن جهلڻ جي سخت ڏالڊي آهي، جا ڪاڻ ۾ نه ايندي آهي ۽ نڪمي جاڻي اڇلائي ڇڏبي آهي.
اصطلاحي معني نڪمو، بيعقل، نادان.

’جناب‘=عربي لفظ، اصل معنيٰ ڇانئڻ. ادب جي ڪري وڏي ماڻهوءَ جي گهر يا در ڏي اشارو يعني خود انهيءَ ماڻهوءَ ڏي اشارو. اصطلاحي معنيٰ سگهڙ يا شريف يا امير ماڻهو.

’حوصلو‘=اصل عربي لفظ. حوصلہ جي معنيٰ پکيءَ جي گُنجي، جنهن ۾ ڇڪيل داڻو هضم ٿيندو آهي. اصطلاحي معنيٰ سمجهہ يا سمجهڻ جي طاقت. سنڌيءَ ۾ ٻہ چوندا آهن تہ فلاڻو گجيءَ وارو ماڻهو آهي. حوصلي مان لفظ حواصل بہ نڪتو آهي، جنهن جي معنيٰ عربيءَ ۾ آهي پيڻ پکي، جنهن کي تمام وڏي گُنجي ٿيندي آهي.

’غصو‘: اصل عربي لفظ. غصي جي معنيٰ نڙيءَ ۾ اٽڪڻ، جئن گراهہ ڦاسي پوندو آهي. اها حالت ماڻهوءَ جي ڏک ۽ انتظار ۽ ڪاوڙ ۾ ٿيندي آهي. عربيءَ ۽ پارسيءَ ۾ اصطلاحي معنيٰ آهي ڏک، پر سنڌيءَ ۾ ڪاوڙ آهي.

’سبب‘: اصل عربيءَ ۾ معنيٰ اُنس رسو، جو هڪڙو اوزار يا آپاٽ آهي، کوهہ مان پاڻي ڪڍڻ جو يا پيڻ ڪمن ڪرڻ جو يا جهلي ٻيهڻ جو. اصطلاحي معنيٰ ٿيس آپاٽ يا وسيلو يا ڪارڻ ۽ جمع اُنس اسباب.

’ٻنڌو‘: اصل پارسي، بنده معنيٰ ٻانهو. نياز جي ڪري اصطلاح موجب ڳالهائيندڙ يا لکندڙ پاڻ کي ٻانهو ڪري لکندو آهي، يعني آءٌ.

’وڌائڻ‘: اصل سنڌيءَ ۾ معنيٰ زياده ڪرڻ. اصطلاحي معنيٰ آهي ديڳڙي مان چانور، پوڙ وغيره ڪڍي رڪابيءَ ۾ وجهڻ. جنهنڪري بسم الله چوڻ سان، انهيءَ ۾ برڪت پوي ٿي ۽ ٿورو مال گهڻو ٿي پوي ٿو.

’گل‘: اصل معنيٰ ڦُل جي آهي، اصطلاح جي معنيٰ آهي ڏيو يا بتي اُجهائڻ. اهو خراب ڪم سمجهيل آهي، تنهنڪري انهن جي بدران چڱو لفظ ڪم آندو ويو آهي، ۽ اُجهائڻ سان بتيءَ جو ڦلو ٿيندو آهي ۽ ڦل کي ’گل‘ چون.

’سڪالو‘: اصل معنيٰ سک وارو يعني خوش، چڱو ڀلو، پر اصطلاحي معنيٰ اُنس بيمار. خراب لفظ جي بدران چڱو لفظ ڪم آڻيندا آهن، جيئن تہ ’ڪاري منهن ڪرڻ‘ کي چون ’اڇو منهن ڪرڻ‘ ۽ ’نيائي‘ کي چون ’سڀاڳو‘. ’ڀلو ٿئيس‘ جو مطلب ’ڀلو نہ ٿئيس‘.

’گهوڙو‘: اصل مشهور جانور، ۽ اصطلاحي معنيٰ اُنس ڦرلٽ يا خانہ خرابي، ڇالاءِ جو اڳي دشمن گهوڙن تي ڪاهي اچي شهرن ۾ پوندا هئا، ۽ ڦُري لُٽي ويندا هئا، جنهن کي ’گهل‘ چوندا هئا. هاڻي پيٽ جي معنيٰ سان ڪم ايندو آهي، جيئن تہ ’شل گهوڙا پوَنس‘! ’گهوڙا ڙي‘ واري داڻهن بہ انهن مان نڪتل آهي.

’مُقام‘: اصل عربيءَ ۾ معنيٰ آهي، جيئرن جي رهڻ جي جاءِ، پر اصطلاحي معنيٰ سنڌيءَ ۾ اُنس ’مُئن جي جاءِ‘ يعني ’قبرستان‘.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

’مڪان‘: ساڳيءَ طرح عربيءَ ۾ معنيٰ اٿس، رهڻ ۽ وهڻ جي جاءِ، ۽ اصطلاحي معنيٰ سنڌيءَ ۾ اٿس موالين ۽ فقيرن جي ويهڻ جي جاءِ يا ’اوتارو‘.

’ورق‘: اصل عربيءَ ۾ معنيٰ اٿس وڻ جو پن، جنهن مان پارسي آهي ’برگ‘. ۽ اصطلاحي معنيٰ ٿيس ڪاغذ جو پنو يا ڪتاب جو پنو.

”برگ سبز ست تحفۀ درويش“.

’ضعيف‘: اصل عربيءَ ۾ هن لفظ جي معنيٰ پيٺو ۽ ’ضعيف‘ آهي، ۽ ’پير‘ کي به چون ٻڍو ماڻهو پيريءَ ڪري گَڪو يا پيٺو ٿي پوندو آهي، تنهن مان ضعيفيءَ جي معنيٰ ڪيڏي ويئي.

’عادت‘: اصل عربيءَ ۾ وري وري ڪرڻ. ائين ڪري ماڻهوءَ کي عادت پوندي آهي. عيد بہ انهيءَ اصل مان نڪتل آهي، جو اهو وڏو ڏينهن هر سال وري وري ٿو اچي.

’سعيو‘: اصل عربيءَ ۾ سعي جي معنيٰ آهي ڊوڙڻ. اصطلاحي معنيٰ ڪوشش ٿي،

م- مفرد لفظ هي آهن: اڪيلاڙي، نڪتل آهي اڪ مان. يعني اڪين تي ٻڌڻ جو ڪپڙو يا ٻي ڪا شيءِ.

’ٻوٽاڙو‘: نڪتل آهي ٻوٽ مان، يعني وات تي ٻڌڻ جي شيءِ.

’چانگهو: نڪتل آهي چنگهہ مان، يعني ٽنگ. ڏاڙهي کي مضبوط ۽ ڏکيون ۽ تڪيون ٽنگون ٿينديون آهن، تنهنڪري ائين سڏيندا اٿس.

’ڏامٽي‘: نڪتل آهي ڏامي مان، جو رنگ جو ڳاڙهو ٿيندو آهي، تنهنڪري ’ڏامٽي هٽڻ‘ جي معنيٰ ٿي منهن يا ٻيءَ شيءِ جو ڳاڙهو ٿيڻ.

’ڀوميو‘: نڪتل آهي ڀوم يا ڀونءِ مان، يعني زمين ۽ پارسي لفظ ’بوم‘ آهي. جو ماڻهو سر زمين يا ترَ جو واقف هجي ۽ سونهون ٿئي، انهن کي ’ڀوميو‘ چوندا آهن.

’ڏانداري‘: نڪتل آهي ڏند مان. انهيءَ ٻنيءَ جي اوزار کي ڏندا ٿيندا آهن، ڏندن وانگي تنهنڪري اهو نالو مليو اٿس.

’ڏياري‘: نڪتل آهي ڏئي مان. انهيءَ وڏي ڏينهن تي ڏيا ٻاريندا آهن، تنهنڪري اهو نالو مليس.

’ڏيوالو‘: بہ ڏئي مان نڪتل آهي. سچو يا ڪُٽل ماڻهو، اڳوڻي رسم موجب ڏينهن جو ڏيو ٻاريندو هو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

’ساٿي‘: نڪتل آهي حرف جر ’ساڻ‘ مان. جيڪو ماڻهو اڪثر ساڻ رهي، يا گڏ رهي، يعني سنگتي، همراهه، مددي.

’سٺڙيا‘: نڪتل آهي سٺ مان. ساريون، ڪٺڪ يا پيو جيڪو آن سٺ ڏينهن اندر پچي راس ٿئي.

’صدري‘: اصل نڪتل آهي عربي لفظ ’صدر‘ مان، جنهن جي معنيٰ آهي ڇاتي. جو ڪپڙو ڇاتي ڍڪي، تنهن کي صدري چوندا آهن.

’ڪانڊارجو‘: ڪنڊي مان نڪتل. يعني جڏهن ٻٽ تي وار ڪنڊن وانگي لڪري بيهندا آهن ڊپ ۾ يا ڪرهت ۾.

’لاسڙيات‘: نڪتل آهي ’لس ۽ لسي‘ مان. جنهن ماڻهوءَ جو منهن يا ڪاڏي لسي هجي ۽ اڃان ڏاڙهي نه نڪتي هجيس، يعني ڇوڪرات، تازو جوان.

’ڪانڊي‘: نڪتل آهي ڪنڊ مان. جو ماڻهو ڪنڊ تي ڪٽي، پوءِ اصطلاحي معنيٰ اٿس جو مڙدي کي ڪٽي.

’لانگوٽيو‘: نڪتل آهي لانگ مان يعني ٽنگ. جو ماڻهو ٽنگ جو گهڻو ۽ خراب استعمال ڪري، يعني لانگ ڇوٽو يا زناڪار يا بدچال. ’لنگوتاڙو‘ به انهيءَ کي چوندا آهن. ’لانگوٽيو‘ جي معنيٰ لنگوٽي ٻڌڻ وارو فقير به آهي.

باقي هيٺيان لفظ مرڪب آهن ۽ انهن جي ترڪيب يا بناوت هيءَ آهي:

’آپڪڙيو‘=آپ يعني آپو، ۽ ڪڙيو يعني ڪڙيءَ وارو يا ڪڙيءَ تي بيٺل. ’اپڪري‘=آپ يعني آپي ۽ ڪري يعني ننڍو ڪپر، درياهه جو ڪپر جو آپو بيٺل هجي ۽ سلاميءَ وارو نه هجي ’آرتوار‘=آرت يا آڏت يعني سج ۽ وار يعني ڏينهن. ’الاجي يا الهجي‘=الله ۽ اجهي يا ڄجهي يعني ڄاڻي. ’اڳڪٽي‘=اڳ يعني اڳي ڪٽي يا ڪٽ يعني رٿيل يا خيال ڪيل. ’اڳ ڳڻتي‘=اڳ ۽ ڳڻتي. ’بارڪش‘= بار ۽ ڪش پارسي ڪشيدن مان؛ يعني جو رسو بار کي ڪشي ڇڪي يا ٻڌي. ’جنڊ آهوڙو‘=جنڊ ۽ آهوڙو يعني آهوڙڻ يا ڪتهڙڻ ۽ ڇلڻ وارو. ’بانيڪار‘= باني يعني بنياد وجهندڙ ۽ ڪار يعني ڪم، ڪنهين به ڪم جو بنياد وجهندڙ. ’بغل تيلهو‘=جو تيلهو بغل ۾ يا ڪڇيءَ ۾ وجهي ٻانهن هيٺ ڪٽي سگهجي. ’تنگدست‘= تنگ ۽ دست يعني سوڙهي هٿ وارو، يا بخيل يا مفلس. ’ڀاڳڀري‘=ڀاڳ ساڻ ڀريل يعني بخت واري. ’ستڀرائي‘=ستن ڀرائن يا ڀائن واري. ’ڏرتتي‘=ڏر يعني ڏرتي ۽ تتي يعني تتل يا گرم، ٻه پهريءَ جو وقت، جڏهن زمين تپي باهه ٿي پئي. ’پونه پاڙو‘=پون يعني زمين جو پاڙو يا محصول. ’تماشه بين‘=تماشه، ۽ بين يعني ڏسندڙ. ’تنخواهه‘=تن يعني جسم يا جٺو ۽ خواهه پارسي خواستن مان. جهڪي

جسم ڪم آڻڻ لاءِ عيوض يا اجورو کڻڻ ۾ اچي يعني ڀڳهاره. 'تندرستي'=تن يعني بت ۽ درستي يعني چڱڀلائي. 'نماڙ'=نه يعني نہ ۽ ماڙ يعني ماڙي، نه ماڙين يا گهرن واري عمارت. 'ستاواڙو'=ستا يعني ستون ۽ واڙو يعني وار يا ڏينهن. شاديءَ ڪانپوءِ ستون ڏينهن، جڏهن ڪنئار مائٽن ۾ اچي. 'ڏڀالٽ'=ڏڀ ۽ لٽ، يعني ڏڀڻ ۽ لٽڻ. 'داغدوزي'=داغ ۽ دوزي، پارسي دوختن مان يعني سبڻ. داغن يا سوراخن کي اڳڙيون وجهي سبڻ، يا سرمت ڪرڻ. 'پراپڪاري'=پر ۽ آپڪاري، يعني جو ٻين کي فائدو يا فيض پهچائي. 'پنيوال'=پني ۽ والو يا وارو. 'پرون'=پر ۽ وس، يعني جو پرائي يا ٻين جي وس هجي. 'چوڏول'=چو ۽ ڏول، يعني چئن ڏولن وارو. 'سرخرو'= سرخ يعني ڳاڙهو ۽ رو يعني منهن، ڳاڙهي منهن وارو، يعني خوش. غم يا ڏڪ ۾ منهن اڇو يا پيلو ٿي ويندو آهي. 'سنگتراش'=سنگ يعني پٿر ۽ تراش پارسي تراشيدن مان، يعني پٿر گهڙڻ وارو. 'شيش محل'=شيش ۽ محل، جنهن محلات يا ماڙيءَ ۾ گهڻا شيشا ڪم آيل هجن، يا جا شيشن مان جڙيل هجي. 'گاودم'=گاو يعني ڏاند ۽ دم يعني پڇ. ڏڪي جي پڇ جهڙو شڪل ۾، يعني جو مٿان ٿلهو ٿي هيٺ وڃي سنهو ٿئي. 'ڪشوشالا'=ڪؤ ۽ شالا يعني ڳائن جي ٻيهارڻ جي جاءِ. 'ڪاٺ ڪنڊو'=ڪاٺ ۽ ڪنڊو يعني ڪنيندڙ. اهو پکي جو چهنب سان ڪاٺ تي ڏڪ هڻندو آهي. 'مڇرداني'=مڇر ۽ داني، پارسي دان مان، مونث. يعني ڪپڙي جو ڍڪ جو مڇرن کي روڪڻ لاءِ کٽ جي مٿان وجهندا آهن. 'گهڙامنجي'=گهڙا ۽ منجي يا ونجي، يعني گهڙن يا دلن رکڻ جي منجي.

٥- آدم ۾ 'الف ممدوده' يا مد وارو آهي. بادام ۾ ٻئي 'الف مقصوره' يا ساڪن آهن. موذي ۾ و ۽ ي ٻئي 'معروف' آهن- "توبرو" ٻئي واو 'مجهول' آهن. بيشڪ ۾ ي 'مجهول' آهي، مگر اصل پارسيءَ ۾ 'معروف' آهي. بالفضول ۾ الف 'محذوف' آهي، يعني آواز ڪونه ٿو ڏئيس ۽ واو 'معروف' آهن. 'ذوالحج' ۾ واو ۽ الف ٻئي 'محذوف' آهن. 'ذوالقد' ۾ بہ ساڳي حالت. "خود باف" ۾ واو اشمام جو آهي، يعني رڳو اڳئين اکر تي پيش ايندو ۽ واو جو آواز نہ ڏيندو، ۽ الف ساڪن آهي. "خوشخبري"=واو "اشمام" ۽ ي "معروف". "حتي المقدور" ي ۽ الف حذف ۽ و معروف. "علي الصباح"=ي ۽ الف حذف ۽ ٻيو الف ساڪن. 'علي الحساب'=ساڳي حالت. 'ابيس'=ي مجهول بجاءِ الف جي آيل، جو اصل لفظ لباس هو. اهو الف "اماله" آهي. 'خوشامد'=واو "اشمام" ۽ الف ساڪن. معنيٰ ۽ دعويٰ ۾ ي الف جي آواز واري آهي. "نماءُ" ۾ الف ساڪن آهي ۽ ٻيو الف همزو آهي.

٦- ر، س، ص، د، ل ۽ ن شمسي آهن، يعني لام جو آواز نٿو ڏئي، ۽ ڪ، ج، ح، ب ۽ و قمري آهن، يعني لام جو آواز ڏئي ٿو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

٧- (١) ”دار الدنيا“ (آل جو آواز نٿو ٿئي). (٢) ”قطب الدين“ (آل جو آواز نٿو ٿئي). (٣) ”بديع الجمال“ (آل ۾ الف جو آواز نٿو ٿئي، پر لام جو ٿئي ٿو). (٤) ”زيب النساء“ (الف ۽ لام جو آواز نٿو ٿئي). (٥) ”نور النهار“ (الف ۽ لام جو آواز نٿو ٿئي).

'علي الصباح' (٦) (الف ۽ لام جو آواز نٿو ٿئي). 'زين السماء' (٧)، (الف ۽ لام جو آواز نٿو ٿئي).

٨- اژدو، اجگر، فضولي، ڦدولي، قربان، ڦلبان. ستير، شيل. سيلاني، شيلاني. ڪيسو، ڪيسو. خشخص يا خشخاش، خس خس يا ڪس ڪس. ڪفن، ڪفن. نيم، لم، لنگهتي، لڳتي (٨). لڳام، لغام. لوهڙ، لونبڙ- پشت، پٺ. پنجرو، پڃرو. چڪ، چڪ. چرم، چم. دم، دنب. خُم، ڪنب. دربان، دروان. ديوڙهي، ڏيڍي. ڪان، ڪاڻ. گياه، گاه. ماس، مانهن. نارگيل، ناريل. آڙنا، آڏڻ. آنتيس، آوٽيهه. انگار، اگر. بارا، واڙو. بجانا، وڄاڻ. برڇي، ٻڇي. بلورنا، ولوڙڻ. بوڻي، ٻوٽي. بيدن، ويڌن. مرهم، ملم. مختار، مکيار. بياه، وهانءُ. بيپار، واپار. پرونا، پوئڻ. ڦڪڙي، ڦٽڪي. تاڪا، ڌاڳو. جامن، ڄمون.

٩- بدمعاش، استعفا، موسيٰ، معنيٰ، بدخواهي، ڪورنش (٩) خويشي، خدالخواسته، خوشامد، آبوالقاسم، في الحال، بالمقطع، في الحقيقت، ابوالفضول، تنخواه، سعيو، نعرو، معرڪو (١٠)، معاف، لعل، نفعو، معاملو، نظام الدين.

١٠- 'گلزار عروض' ۾ گ يعني ڪاف = ٢٠، ل = ٣٠، ز = ٧، ا = ١، ر = ٢٠٠، ع = ٧٠، ر = ٢٠٠، و = ٦، ض = ٨٠٠، سڀني جو جوڙ ٿيو: ١٣٣٤هه يعني هلندڙ سال مطابق سنه ١٩١٦ع. هن مشق ۾ سڀني سوالن جو جواب هلندڙ سال ١٣٣٤ع هجري آهي.

١١- بد: بدي، بدبخت، بدبختي، بدنصيب، بدبوءِ، بدخواهه، بدشڪل، بدزبان، بدڪار، بدگمان، بدنام، بدناموسي ۽ بدهاضمو.

بر: برباد، برزبان، برهم (١١)، برگشتو (١٢)، برگزيدو (١٣)، برخوردار (١٤)، برسر.

---

(١) يعني دنيا جو گهر. (٢) يعني دين جو قطب تارو. ٿالو آهي. (٣) يعني عجيب سولهن وارو، ٿالو آهي. (٤) يعني زالن جي سولهن، ٿالو آهي. (٥) يعني ٻه پهرن جي روشنائي، ٿالو آهي. (٦) يعني صبح تي، يا صبح جو سوير. (٧) يعني آسمان جي سولهن. (٨) يعني آسمان جي سونهن. (٩) يعني تعظيم، نياز، سلام. (١٠) يعني جماعت يا مجلس، خصوصاً شادي يا غميءَ جي. ماڻهو غلط مارڪو چوندا آهن. (١١) هڪٻئي متان، ڪاوڙيل. (١٢) ڦريل، اڪثر نصيب سان لاڳو. (١٣) چيدو، چونڊيل، پسند. (١٤) خوش، مرادن پريو، پٽ. لفظي معنيٰ موجب، ڦل کائيندڙ.

بي: بي آبرو، بي آبو، بي اثر، بي اتفاقي، بي اختيار، بي ادب، بي آرام، بي اعتبار، بي انت، بي انصاف، بي ايمان، بي باقي، بي باڪ (۱)، بي بقا، بي بها، بي پرواهه، بيجان، بي چيو، بيحال، بيحيا، بيخبر، بي خود، بيخيال، بيداد، بيدرد، بيدل، بيدين، بيڏوهه، بيڊولو، بيراه، بيرحم، بيروزگار، بي زورو، بيڍبو، بي سمجهه، بي سمرو (۲)، بيشرم، بيشڪ، بي شعور (۳)، بيصبر، بيعزت، بيعقل، بي علم، بي عيبو، بيفائده، بيفڪر، بيقاعده، بيقدر، بيقياس، بيڪار، بيڪس، بيگناهه، بيمانو، بي محابو (۴)، بيمرادو، بيمزي، بي موسمو، بي نصيب، بي وارث، بي واهو (۵)، بيوس، بي وقت، بيوقوف، بي هنر.

خود: خود باف (۶)، خود پسند، خود پرست، خود غرض، خود مختيار، خود نمائي، خود مطلب، خود ياوري.

خوش: خوشامد، خوشبو، خوش پوشاڪ، خوشخبري، خوشخط، خوشخلق، خوشدل، خوش طبع ۽ خوش نويس.

سر: سر انجام، سر بازار، سر براهه، سربستو، سر پنچ، سر پوش، سرتاج، سرجوشي، سرزد (۷)، سرزمين، سرسبز، سرفراز، سرڪش، سرگرم، سرگذشت (۸)، سرگردان (۹)، سر لو، سر در (۱۰)، سرنوشت، سر ڪردو، سروپا، سروسر ۽ سراسر.

دست: دست اندازي، دستانو، دستاويز، دستخط، دسترس، دستڪاري (۱۱)، دستگير، دستمال (۱۲)، دستياب (۱۳).

هم: همجنس، همدرد، همراهه، همراز، همسر (۱۴)، هم مذهب (۱۵)، هموار، هموزن هم وطن، هم قوم، همدم، همسايه.

نا: نا اتفاقي، نا اميدي، نا اهل (۱۶)، نا بالغ، نابود، ناپاڪ، ناپائدار، ناپسند، نا جائز، نا چاق (۱۷)، ناچيز، ناحق، ناخلف (۱۸)، نا احسانمند، نادان، نا درست، ناراض، ناساز، ناشائستو، ناشدني، نافرمان، ناڪارو، ناڪس (۱۹)، ناگوار (۲۰)، نالائق، نامحرم، نامراد، نامعقول، نامعلوم، ناممڪن، ناموافق، ناواقف، ناياب، نابري.

ڪم: ڪمبخت، ڪمتر، ڪمزور، ڪمعقل، ڪمفهم، ڪمنصيب، ڪمياب.

---

(۱) بيڊپو. (۲) جنهن کي سمر سان نه هجي. (۳) بيعقل، نادان ۽ بي فضيلت. (۴) بيحيا. (۵) جنهن جي ڪابه واهه ڪا نه هجي. (۶) هڪڙي قسم جو گلن وارو ريشمي ڪپڙو. (۷) واردات. (۸) حقيقت. (۹) پريشان. (۱۰) در جي چوڪ جي مٿين ڪاٺي. (۱۱) هٿ جو هنر. (۱۲) هٿ اگهڻ جو ڪپڙو يا ٽوال، جيئن رومال آهي؛ منهن اگهڻ جو ڪپڙو. (۱۳) هٿ آيل. (۱۴) هڪجهڙو. (۱۵) سنئون، نه ڏنگو. (۱۶) نالائق. (۱۷) اڻ چڱو، بيمار. (۱۸) نا صالح. (۱۹) ڪمينو. (۲۰) نامناسب.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

لا: (١)، لا بد (٢)، لا ابالي (٣)، لا ثاني، لا جواب (٤)، لا چار، لا حاصل، لا حول (٥)، لا دعويٰ، لا وارث، لا دوا، لا شريڪ، لا زوال (٦)، لا شڪ، لا علاج، لا طمع لاغرض، لا مڪان، لاولد (٧).

اشارو: مٿي جيڪي صفت آهن تن مان اسم ۽ اسمن مان صفت ٺاهي سگهجن ٿا، جي پڻ ڪم اينڌا آهن.

اڻ: اڻ ٻٽ، اڻ تارو، اڻ ٺر، اڻ پڇو، اڻ پڙهيو، اڻ ڀڄ، اڻ چاتو، اڻ چاڻ، اڻ ڄڱو، اڻ سرتو، اڻ سونهو، اڻ ڪوڙيو، اڻ ڪُس، اڻ ڳڻت، اڻ لڀ، اڻ لڪيو، اڻ موت، اڻ کهڙيو، اڻ موڪلايو، اڻ ميو، اڻ واقف، اڻ ورچ، اڻ هوند.

آ: اڻو ڳهو(٨)، اڻانگهه(٩)، اپار، اجورو (١٠)، اجهاڳهه، اسونهو، اڌل (١١)، اورچ، اوتڙو (١٢)، اڪٽ، اڳس، اڳونڌرو، اڻلهه، اموٽ، اود ڀا (١٣)، اوجهڙ، ندورو، نڌر (١٤)، نپٽو، نڦلو، نپر (١٥)، نجويو، نهٺو، نڌٽڪو، نڪمو، نروڙيو (١٦)، نروڳهو، نستو، نڪار، نسنگ (١٧)، نگرو (١٨).

مها (١٩): مهاپاپي، مهاپارت (٢٠)، مهاپرش (٢١)، مهاتما (٢٢)، مهاڄڻ، مهاديو، مهاراجا، مهارالي، مهاساگر (٢٣)، مهامري (٢٤).

نر: نراڌار (٢٥)، نراس (٢٦)، نراڪار (٢٧)، نرجل (٢٨)، نرجو (٢٩)، نرياد (٣٠)، نرنو (٣١)، نرگڻ (٣٢)، نروان (٣٣).

هٿ: هٿ انڪائڻ، هٿ اچڻ، هٿ اکر، هٿ ٺنگڻ، هٿ ڦاڙ (٣٤)، هٿ پچندي هٿ پير هلائڻ (٣٥)، هٿ ڦيرڻ (٣٦)، هٿ جس (٣٧)، هٿ جوڙ (٣٨)،

---

(١) معنيٰ نہ، عربي ٻم. (٢) لاچار، ضرور. (٣) بي پرواه. (٤) جنهن جو جواب ڪونہ آهي. (٥) لا حول ولا قوة چوڻ، يعني خدا کان سواءِ پناهہ ڪانهي. (٦) فنا نہ ٿيندڙ. (٧) بي اولاد. (٨) يعني اڻپو؛ يا نہ سٺيو. (٩) اولهو، تالکهڻ کان ٻاهر. (١٠) بي جورو يا بي زور، ضعيف. (١١) اڻ نر. (١٢) آپتي تڙ وارو. (١٣) بيعلمي. (١٤) بي واهو، نمائو. (١٥) بي طاقت. (١٦) نروڳهو. (١٧) تندرست بي ڊپو. (١٨) بي پير، جنهن کي ڳُرو ڪونہ هجي. (١٩) مها جي معنيٰ وڏو. (٢٠) وڏي جنگ. (٢١) خدا رسيدو ماڻهو. (٢٢) پاڪ روح وارو ماڻهو. (٢٣) وڏو سمنڊ. (٢٤) وڏو مرض. (٢٥) آڌار کان سواءِ. (٢٦) نااميد. (٢٧) بي صورت. (٢٨) پاڻي کان سواءِ. (٢٩) بيحيا. (٣٠) بيرحم. (٣١) ليرالو، صبح جي مالي لہ کاڌل. (٣٢) بي گنو. (٣٣) نابودي - نجات. (٣٤) خرچائو. (٣٥) ڪوشش ڪرڻ. (٣٦) هٿ گهمائڻ. (٣٧) شاباس ۽ دعا. (٣٨) نياز.

هٿ جهلڻ (١)، هٿ چراند (٢)، هٿ چهو (٣)، هٿ ڏس، هٿرادو، هٿڙي هڻڻ (٤)، هٿ ڪاڏي، هٿ نائي، هٿ ڪيڻ (٥)، هٿ ڳنڍڻ (٦)، هٿ هڻڻ (٧)، هٿ وس يا وسيڪو، هٿو هٿ، هٿيڪو، هٿيلي (٨)، هٿين پوڻ (٩)، هٿين خالي، هٿيو (١٠)، هٿيار.

وات: وات جا پلاءَ (١١)، وات اچڻ (١٢)، وات ڦاڙو (١٣)، واترادو (١٤)، وات وڪيل، وات وجهڻ (١٥)، واتوڻو (١٦).

ٻه: ٻپهري يا ٻپهرو، ٻه جويو، ٻه دليو، ٻسرخو (١٧)، ٻسانگي (١٨)، ٻه سرو، ٻه مُنهو، ٻيڙ (١٩)، ٻڦڙو، ٻيانو (٢٠)، ٻيائي، ٻيانوي وغيره.

اشارو: مٿين لفظن جي معنيٰ آسان آهي تنهنڪري هتي نه ڏني ويئي آهي.

١٢- اڳ=معنيٰ اڳي، ظرف آهي. وار=نشاني فاعليت جي ۽ معنيٰ رکڻ جي ٿو ڏئي. دان=نشاني جاءِ جي. وند=پارسي مند، فاعليت جي معنيٰ ٿو ڏيکاري. گر=فاعليت جي معنيٰ ٿو ڏيکاري. اڪثر ڪاسبين سان ڪم ايندو آهي. پر=اسم يا صفت وانگي ڪم اچي، معنيٰ ڀيا. دار=رکڻ يا فاعليت جي معنيٰ ٿو ڏيکاري. وال=وارو. فاعليت جي معنيٰ ٿو ڏيکاري. پر=اسم يا صفت ۽ ڀين جي معنيٰ ٿو ڏيکاري. دار=رکڻ يا فاعليت جي معنيٰ، پر=ڀين جي معنيٰ ٿو ڏيکاري.

باب ٻيو

ڪلمن يا لفظن جو بيان

مٿي چيو ويو آهي، ته ٻن يا زياده حرفن گڏڻ سان لفظ ٺا ٿهن، جن کي نحو وارا 'ڪلمه' ٿا سڏين ۽ آهي ڪي مفرد آهن ۽ ڪي مرڪب. اهڙا ٻه يا زياده لفظ گڏجي 'جملو' يا 'ڪلام' ٿا جوڙين. اهڙن لفظن جي مجموعي يا ڪلام جا ٻه قسم آهن: هڪڙو مرڪب مقيد، جنهن مان ڪا صفا معنيٰ سمجهڻ ۾ اچي، جيئن ته احمد مٿو. هي فقط ٻه لفظ آهن، پر منجهانئس صاف معنيٰ نڪري ٿي يعني پورو جملو يا ڪلام آهي. ۽ انهيءَ ڪري انهيءَ کي 'ڪلام تام' يعني ڪامل يا پورو ڪلام چون ٿا. جن ٻن لفظن مان اهڙي صاف معنيٰ نٿي نڪري ۽ جيئن ته تکو گهوڙو، انهيءَ کي 'مرڪب غير مقيد' يا 'ڪلام ناقص' يعني اڻ پورو سڏين ٿا.

---

(١) ٻس ڪرڻ. (٢) گستاخي. (٣) چوري ڪندڙ. (٤) نيڪي ڪرڻ. (٥) واسطو ڇڏڻ. (٦) ڪم شروع ڪرڻ. (٧) افسوس ڪرڻ. (٨) گهوڙن کي مالش ڪرڻ جي. (٩) وڙهڻ. (١٠) ڳن. (١١) ٻٽاڪون. (١٢) وات ۾ پاڻي اچڻ. (١٣) ٻڪٻڪيو. (١٤) ڪهڙو ڳالهائيندڙ. (١٥) چوڻ، عرض ڪرڻ. (١٦) زباني. (١٧) ٻن سرخين يا ڪائين وارو تنبو. (١٨) دوشاخي ڪاني. (١٩) هڪ اهو ٻٺي ڏينهن ايندڙ تپ يا ٻه لار گڏ وهندڙ. (٢٠) دوشاخي ڪاٺي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هاڻي پهرين اسين مرڪب غير مقيد يعني اهڙن ٻن گڏيل لفظن يا مرڪبن جو ذڪر ڪنداسين، جن مان پوري جملي جي معنيٰ نٿي نڪري. مرڪبن جي بناوت يا مرڪبن جوڙڻ جي واٽ کي 'ترڪيب' چوندا آهن. اهڙن مرڪب لفظن مان ڪڏهن صفت جي معنيٰ ٿي نڪري، جنهن ڪري انهن کي ترڪيب 'توصيفي' چئبو آهي، ۽ ڪڏهن اضافت يا ملڪيت ۽ واسطيداريءَ جي، جنهنڪري انهيءَ کي 'ترڪيب اضافي' چئبو آهي ۽ ڪڏهن عدد يا شمار جي، جنهنڪري انهيءَ کي 'ترڪيب تعدادي' چئبو آهي؛ ۽ ڪڏهن انهن ٻن لفظن جون معنائون اهڙيون گڏجي هڪ ٿي وينديون آهن، جو هڪڙو لفظ پيو معلوم ٿيندو آهي، جنهنڪري انهيءَ کي 'مرڪب امتزاجي' چوندا آهن. انهن کان سواءِ هڪڙو قسم 'صفت مرڪب' جو آهي، جنهن ۾ ڪنهن زايد حرف ملائڻ سان اهو مرڪب لفظ صفت جي معنيٰ ٿو ڏيکاري مثال هر هڪ جا هي آهن:

'ترڪيب توصفي': (١) ڪٿي صفت ۽ اسم گڏ جيئن ته تکو گهوڙو، ڏاهو ماڻهو. (٢) ڪٿي اها صفت انڪار يا نفيءَ جي معنيٰ ڏيندي آهي جيئن ته بيعقل ماڻهو، نادان دوست، بي هنر چوڪر. (٣) ڪٿي اسم ۽ فعل گڏجي صفت جوڙيندا آهن، جيئن ته خود پسند ماڻهو، بت پرست قوم، غريب پرور حاڪم، خدا ترس، دستگير وغيره. (٤) ڪٿي انهيءَ مرڪب صفت ۾ ٻئي اسم هوندا آهن؛ ۽ مشابهت جي معنيٰ ڏيکاريندا آهن، جيئن ته سنگدل ماڻهو، پري چهره زال، گلعذار محبوب.

'ترڪيب اضافي': اضافت يا ملڪيت ۽ واسطيداري ٻه گهڻن قسمن جي ٿي ٿئي، ۽ انهيءَ ۾ هميشه حرف اضافت ڪم اچي ٿو. (١) ملڪيت ٿي ڏيکاري، جيئن ته منهنجو ڪتاب، بادشاهه جو گهوڙو. (٢) نسبت يا مائٽي ٿي ڏيکاري، جيئن ته منهنجو پيءُ، احمد جو چاچو. (٣) نالو يا نشان ٿي ڏيکاري، جيئن ته ڪراچيءَ جو شهر، سڪندر جو ڪتاب، يعني شهر جنهن جو نالو ڪراچي آهي ۽ ڪتاب جنهن جو نالو سڪندر آهي. (٤) بناوت ٿي ڏيکاري، جيئن ته سون جي مُنڊي، لوهه جي شيخ. (٥) ظاهري مشابهت ٿي ڏيکاري، جيئن ته علم جو درياهه، عشق جي باهه، وصل جو شربت. (٦) استاره يا جنسي ۽ ذاتي مشابهت ٿي ڏيکاري، جيئن ته سچ جي اک، زمين جو فرش يا بسترو، آسمان جي ڇت. (٧) ظرف يعني مڪان يا زمان وغيره ٿي ڏيکاري، جيئن ته درياهه جو پاڻي، سياري جي سردي.

'ترڪيب تعدادي': جنهن ۾ مرڪب نفظ ٻن لفظن مان جڙيل آهن، جي ٻئي عدد يا انگ يا شمار ٿا ڏيکارين، جيئن ته ڏيوڍ يعني ٽي ۽ ويهه، اٺيهه يعني اٺ ۽ ويهه وغيره.

'ترڪيب امتزاجي': جتي ٻه لفظ ٻن معنائن وارا گڏجي هڪ ٿي، هڪڙي شيءِ ڏيکارين، ۽ انهن ٻن مان هڪڙو اسم ۽ ٻي ڪا نشاني هجي يا ٻئي اسم هجن؛

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جيئن ته شمشير يعني ترار، جا اصل هئي شم يعني ننهن ۽ شير يعني شينهن. آسمان، جو اصل هو آس يعني جانڊو ۽ مانُ يعني وانگي. رومال، شرمنده، (١) شبو جي اصل رُ ويءِ مالنده شرم مانده ۽ شب بو هئا. گهڻا مشق لفظ ۽ اصطلاح هن قسم جا مرڪب آهن، ۽ انهيءَ ڪري انهن کي 'مرڪب اصطلاحي' به سڏيندا آهن.

'ترڪيب توصيفي يا صفت مرڪب': اهي به لفظ مرڪب آهن، جن مان هڪڙو اسم آهي ۽ ٻيو فاعليت يا ظرفيت جي نشانيءَ جو لفظ آهي، جيئن ته عقلمند ماڻهو، پرهيزگار عالم، گلستان، خيمه گاهه (٢) وغيره. ڪي نحو وارا صفت مرڪب به ترڪيب توصيفيءَ ۾ داخل ڪندا آهن.

اهڙن مرڪب صفتن جي جدا جدا قسمن جا مثال هيٺ ڏجن ٿا: دل آزار، دلارام، روح افزا (٣) سرافراز، خون افشان (٤) خون آلود (٥) تيرانداز، جان آفرين (٦) فتنه انگيز، نڪته چين، خورد بين، خونريز، رهزن، غمزده (٧) دل سوز، عالم آشنا، دلفريب، رهنما، خوبرو، خوبصورت، پاڪدامن، شوخ طبع، نازڪبدنيون خوش رفتار، زرد رنگ، شير دل، بُزدل (٨) گلرخسار، ملائڪ صفت، همدرد، همراهه، هم عمر، همرنگ، ڪم آزار، ڪمبخت، ناڪس (٩) نالائق، بي نصيب، بي ايمان، بيوقوف، بيوفا، باوفا، باحيا.

مٿي ڏيکاريلن مرڪب لفظن مان ڪن جي ڀاڱن جا نالا نحو جي اصطلاح ۾ علحدا علحدا رکيل آهن، خاص اهي جن ۾ ڪي حرف به ڪم آيل آهن. اهي اڪثر ضروري آهن تنهنڪري انهن جو مختصر بيان به هتي ڏجي ٿو.

(٣) ترڪيب اضافي وارن مرڪب لفظن ۾ اڪثر حرف اضافت ڪم اچي ٿو، يعني جو، سندو وغيره، جو ملڪيت يا ڪو واسطو ڏيکاري ٿو. جيئن ته احمد جو گهوڙو ۽ محمد جو ڪتاب. هتي ڪتاب ۽ گهوڙي کي 'مضاف' چوندا آهن، يعني اهي اسم جن جي بابت اضافت يا ملڪيت پڌائي آهي، ۽ احمد ۽ محمد 'مضاف اليه' آهن، يعني آهي جن جي آها ملڪيت آهي، يا جن جو انهن شين سان واسطو آهي. ٻيو مثال، حال جو محرم يا ڳجهه جو واقف. هتي محرم ۽ واقف مضاف آهن ۽ حال ۽ ڳجهه مضاف اليه آهن، ۽ جو حرف اضافت آهي.

---

(١) هڪڙو گل جو رات جو سرهاڻ ڏيندو آهي.

(٢) منزل گاهه، تنبن هڻڻ جي جاءِ. (٣) روح وڌائيندڙ يا خوش ڪندڙ. (٤) رت ڇنڊيندڙ (٥) رت گڏيل. (٦) ساهه خلقيندڙ يعني خدا. (٧) غمگين. (٨) ٻڪريءَ جي دل وارو، ڊڄڻو. (٩) ڪمينو.

(٢) ساڳيءَ طرح ترڪيب توصيفي وارن مرڪب لفظن ۾ صفت ڏيکارجي ٿي. اتي جنهن جي صفت ڏيکارڻ ۾ اچي، انهيءَ کي 'موصوف' سڏيندا آهن. جيئن ته چمڪندڙ سج ۽ تکو گهوڙو. اتي چمڪندڙ ۽ تکو صفت آهن ۽ سج ۽ گهوڙو موصوف آهن.

(٣) تشبيهه (١) جي حالت ۾ جي مرڪب لفظ ڪم ۾ ٿا اچن، تن ۾ چار ڳالهيون ضروري آهن. هڪڙي شيءِ جي ٻئي سان مشابهت ٿي ڪجي، ۽ ڪنهن خاص ڳالهه ۾ مشابهت ٿي ڏجي، ۽ مشابهت جا لفظ ڪم ٿا اچن. مثلاً: رستم شينهن جهڙو پهلوان ۽ چنڊ وانگي چمڪندڙ منهن. هتي رستم ۽ منهن، جن کي تشبيهه ٿي ڏجي، تن کي 'مشبہ' چوندا آهن. شينهن ۽ چنڊ، جن سان مشابهت ٿي ڏجي، تن کي 'مشبہ به' چوندا آهن. جهڙو ۽ وانگي، جي تشبيهه جا لفظ آهن، تن کي 'حرف تشبيهه' چوندا آهن، ۽ پهلوان مان پهلواني ۽ چمڪندڙ مان چمڪاٽ، جي مشابهت جو سبب ٿا ڏيکارين، تن کي 'وجه تشبيهه' ٿا چون.

(٤) اشاري جي حالت ۾ جيڪي لفظ اشاري لاءِ ڪم ايندا آهن، انهن کي 'حرف اشارو' چوندا آهن، جو سنڌيءَ ۾ اڪثر صفت وانگي ڪم ايندو آهي، ۽ جنهن ڏي اشارو هوندو آهي، انهيءَ کي 'مشاراليہ' چوندا آهن. جيئن ته هي ڪتاب، هو ماڻهو. هتي 'هي ۽ هو' حرف اشاره آهن ۽ 'ڪتاب ۽ ماڻهو' مشاراليہ. اهي ساڳيا لفظ هي ۽ هو ضمير اشارو ٿي به ڪم ايندا آهن، جن جو صرف ۾ بيان آهي.

(٥) عطف يا ميلاپ جي حالت ۾ به لفظ گڏ با آهن، جي اسم يا فعل هوندا آهن، ۽ انهن جي وچ ميلاپ جو نشان يا گڏڻ وارو لفظ آڻيندا آهن: جيئن ته رستم ۽ سهراب، آيو ۽ ويو. اتي پهرئين لفظ يعني رستم ۽ آيو کي 'معطوف اليہ' ۽ ٻوئين لفظ يعني سهراب ۽ ستو کي معطرف چوندا آهن، ۽ کي حرف عطف چوندا آهن.

(٦) شرط جي حالت ۾ اڪثر ٻه جملا ڪم ايندا آهن، جن ۾ هڪڙو ٻئي تي تعلق رهندو آهي: جيئن ته جيڪڏهن قاسم آيو ته مارجي ويندو. هتي 'جيڪڏهن' حرف 'شرط' آهي. قاسم جو اچڻ خود شرط آهي. مارجي وڃڻ کي 'مشروط يا جزا' چوندا آهن، يعني نتيجو.

(٧) استثنا يا ڌار ڪرڻ، ۽ نياري ڳالهه ڪڍڻ جي حالت ۾ به اڪثر ٻه جملا ايندا آهن: جيئن ته سڀ ماڻهو آيا، سواءِ قاسم جي. هتي سڀ ماڻهو 'مستثنيٰ منہ' سڏبا آهن. سواءِ کي 'حرف استثنا' چئبو آهي ۽ قاسم کي مستثنيٰ چئبو آهي، جو ڌار ڪيو ويو آهي.

---

(١) يعني جتي مشابهت ڪم ايندي آهي.

(٨) ظرف جي حالت ۾ ٻه لفظ، اڪثر اسم، ڪم ايندا آهن، جن مان هڪڙو ٻئي ۾ هئڻ يا پوڻ جي معنيٰ ڏيکاريندو آهي، جهڙن ته ڪيسي ۾ رپيا، باغ ۾ بلبل، سال ۾ مهينا، هفتي ۾ ڏينهن. هتي ٻئي طرف ڪم اچن ٿا يعني ظرف مڪان ۾ رپيا، بلبل، مهينا ۽ ڏينهن 'مظروف' سڏيا آهن. ۾ 'حرف ظرف' سڏبو آهي، جو سنڌيءَ ۾ اڪثر 'حرف' جر آهي ۽ ڪيسو، باغ، سال ۽ هفتو خود 'ظرف' سڏيا آهن.

مٿي هن باب جي شروع ۾ لفظن جا ٻه قسم مفرد ۽ مرڪب ڏنا ويا آهن، ۽ مرڪب جا ٻه قسم مقيد غير مقيد ڇاڻايا ويا آهن. ديباچي ۾ لفظن جي ٻين ڪن قسمن ڏي به اشارو ڏنو ويو آهي. موضوع ۽ مهمل يا بامعنيٰ ۽ بي معنيٰ ۽ موضوع جا ٽي قسم: حقيقي ۽ مجازي ۽ اصطلاحي.

انهن کان سواءِ لفظن جا ٻيا ٻه قسم آهن. هڪڙا 'موجود' ۽ ٻيا 'محذوف' موجود لفظ آهي آهن، جي جملن ۾ ظاهر طرح ڪم اچن ٿا ۽ معنيٰ ڏين ٿا. 'محذوف' آهي لفظ آهن، جي جملي يا عبارت ۾ آڻجن ٿي نه ٿا يا ظاهر ٿي ڪين آهن، ته به انهن جي لڪل معنيٰ معلوم ٿي سگهي ٿي. جيئن ته ڪتاب وغيره جي منڍ ۾ 'بسم الله الرحمن الرحيم' يعني "خدا گهڻي مهربان ۽ بخشيندڙ جي نالي" اتي "شروع ٿو ڪريان" لڪل آهي. يا بعضي ڪتاب جي منڍ ۾ لکندا آهن ته "مان نالي الهيءَ جي جنهن سڀ جهان آپايو آهي." يا ڳڻ يا ڳڻ ۾ پهرين چوندا آهن ۽ برڪ يا برڪت، يعني خدا جي برڪت مان شروع ٿو ڪريان. اهڙا محذوف لفظ اڪثر شعر ۾ ايندا آهن. امر جي صيغن ۾ به تون لڪل رهندو آهي. جيئن ته وڃ يعني تون وڃ، وڃو يعني اوهين وڃو.

هي مثال لفظن ۽ جملن جي حذف ٿيڻ جا آهن، پر لفظن ۾ حرفن جي حذف ٿيڻ جا مثال حرفن جي بيان ۾ ڏنا ويا آهن. جيئن ته شاه مان شه، ناگاه مان ناگه، جتي الف حذف ٿيل آهن ۽ گوهر مان گهر، خاموش مان خموش، جتي واو حذف ٿيل آهن.

صرف ۾ لفظن جا ٽي قسم مشهور آهن: اسم، فعل ۽ حرف. ۽ اسم جا ٻه قسم خاص ۽ عام به مشهور آهن. پر نحو جي ڪم لاءِ جي لفظ اسم عام آهن، تن جا ٽي قسم آهن: جامد، مصدر ۽ مشتق. جامد آهو لفظ يا اسم آهي جو نه ڪنهن ٻئي لفظ مان نڪتل هجي، ۽ نه جنهن مان ٻيو ڪو لفظ نڪري سگهي. جامد لفظ جي معنيٰ آهي ڄميل وانگي هڪ هنڌ پيل. جمادات انهيءَ ٿي لفظ مان نڪتل آهي، جو حيوانات جو ضد آهي. حيوان يا ساهه وارا وڌن ٿا، هڪ ٻئي مان نڪرن ٿا پر جمادات ائين نٿا ڪن. مصدر اهو لفظ يا اسم آهي، جنهن مان ٻيا لفظ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

صادر ٿين يا ڦٽي نڪرن. ۽ مشتق اهو لفظ يا اسم آهي، جو ڪنهن ٻئي لفظ مان اشتقاق جي رستي شتق ٿي يعني چيرجي ڦٽي نڪتو هجي.

هاڻي انهن مان هر هڪ جو ذڪر ڪنداسين. جامد جا ٻه قسم آهن: هڪڙو 'معرفه' ۽ ٻيو 'نڪره' معرفه يعني سڃاتل يا مقرر ڪيل يا خاص شيءِ. اسم خاص انهيءَ هيٺ داخل آهن. نڪره يعني نه سڃاتل يا نه مقرر ڪيل نالو يا شيءِ، جا هڪجهڙن گهڻن سان لاڳو ٿي سگهي اسم عام انهيءَ هيٺ داخل آهن. مثلاً: رستم هڪڙو خاص مقرر ڪيل شخص آهي، ۽ رخش رستم جي خاص گهوڙي جو نالو آهي، ۽ تنهنڪري اهي معرفه يا سڃاتل آهن. ۽ ماڻهو ۽ گهوڙو، سڀني ماڻهن ۽ سڀني گهوڙن سان لاڳو آهي، ۽ مقرر ڪيل ناهي، تنهنڪري اهي لفظ يا اسم نڪره آهن.

'معرفه' جا وري ٻه قسم آهن: هڪڙو 'عَلَم' ۽ ٻيو 'عُرف' عَلَم ماڻهوءَ يا ٻيءَ شيءِ جو خاص نالو آهي، ۽ عرف انهيءَ جو لاڏ جو نالو يا ڪنيت يا لقب يا تخلص آهي، جنهن سان اڪثر هو سڏبو آهي ۽ سڃاتبو آهي. مثلاً: 'جمشيد' اصل هڪڙي خاص ماڻهوءَ جو نالو آهي، ۽ عَلَم(١) آهي. انهيءَ جو ڇوٽو نالو 'جم' آهي جيئن ته 'جام جم' 'شمس الدين' جو 'شمسو' ۽ 'دين محمد' جو 'دينو'. ڪنيت(٢) آهي فلاڻي جو پيءُ يا فلاڻي جي ماءُ، جيئن دولي ماءُ، دولي پيءُ، ۽ عربيءَ ۾ 'ابوالقاسم' وغيره. لقب يا خطاب جيئن ته 'شمشير بهادر' 'نظام الدوله' وغيره ۽ تخلص شاعرن جو، جيئن ته 'سعدي'، 'حافظ'.

'جامد' کان پوءِ لفظ يا اسم جو ٻيو قسم آهي 'مصدر' جنهن مان ٻيا ڪي لفظ يا انهن جون صورتون نڪرن. مصدر جا ٻه قسم آهن: هڪڙو مصدر 'حقيقي يا وضعي' جا حقيقت ڪري فعل آهي ۽ جنهن جي نشاني سنڌيءَ ۾ 'ڻ' آهي. جيئن ته ڪرڻ، چوڻ. ٻيو قسم مصدر 'جعلي' جا اصل سنڌيءَ ٻوليءَ جي ناهي، مگر پارسيءَ يا عربيءَ يا ڪنهن ٻي ٻوليءَ جي لفظ پٺيان 'ڻ' يا ڪو ٻيو فعل وجهي مصدر بڻائجي ٿي، جيئن ته 'طلبڻ'، 'خوش ڪرڻ'، 'دشمن ٿيڻ'، 'طعنو هڻڻ'. ٽيو قسم مصدر 'ترڪيبي' آهي جا معني ۾ مصدر آهي مگر نشاني 'ڻ' نه اٿس، ۽ جنهن مان ڪي ٻه ٻيا صيغا نڪري نه سگهن، انهيءَ کي 'حاصل بالمصدر' ۾ چوندا آهن. ۽ اڪرچ معني ۾ مصدر آهي ته به صورت ۾ اسم ذات وانگي ڏسجي ٿي. انهيءَ جون ٻه گهڻيون نشانيون آهن. جيئن ته 'ٽي' مثلاً ڪرٽي، ٻرٽي، چوٽي. ۽ پارسي نشانين وارا لفظ جي سنڌيءَ ۾ ڪم اچن ٿا، جيئن ته 'ش': آزمائش، فهمائش، خواهش، 'آر': گفتار، رفتار، ديدار. 'گي': شرمندگي، زندگي، آسودگي. ٻه پارسي

(١) ڇوٽي يا لاڏ جي نالي کي عَلَم چوندا آهن.
(٢) ڪنيت عربن ۾ اولاد جي پٺيان نالي ڏيڻ کي چون.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

امر يا ماضيون وغيره گڏيل: جيئن ته جوش، خروش، آمدرفت، دادستد (١)، گفتگو، زدڪوب (٢). 'ه': خنده، گريه، جو سنڌيءَ ۾ اڪثر ه کي و سان ڦيرائيندا آهن جيئن ته خندو ۽ گريو. سنڌيءَ ۾ اهڙا لفظ اڪثر اسم ذات شمار ڪندا آهن.

مصدر کان پوءِ لفظ يا اسم جو ٻيون قسم آهي. مشتق اسم آهي آهن جي مصدرن مان نڪتل هجن، ۽ پنهنجي پوري معنيٰ رکندا هجن. انهن جون پنج صورتون آهن جي صرف ۾ ڪم اچن ٿيون. 'اسم فاعل'، 'اسم مفعول'، 'اسم آلہ'، 'اسم حاليہ' ۽ 'اسم تصغير'.

"**اسم فاعل**" آهي ڪم ڪندڙ. اهو حقيقي به آهي ۽ ترڪيبي به آهي. حقيقي اسم فاعل جي نشاني آهي 'يندڙ' پڇاڙيءَ ۾، جيئن ته ماريندڙ، ڪندڙ. پارسي نشاني 'نده' وارا به سنڌيءَ ۾ ڪم ايندا آهن، جيئن ته ڪارنده، سازنده، جوئنده، يا بنده. ترڪيبي اسم فاعل ٻين نشانين سان جڙيل آهن، جن جو اشارو حرفن ۾ آيو آهي. جيئن ته 'آزمودگار'، 'شيشگر'، 'دولتمند'، 'نامور'، 'خوفناڪ'، 'نگهبان'. انهن کان سواءِ عربي صورتن جا اسم فاعل به سنڌيءَ ۾ ڪم اچن ٿا، جيئن ته 'جاهل'، 'عامل'، 'عابد'، 'زاهد'، 'فقير'، 'لطيف'، 'ممتحن'، 'متصرف'، 'منحصر' وغيره.

"**اسم مفعول**" اهو اسم آهي جنهن تي ڪو ڪم ٿيو هجي ۽ انهيءَ جي نشاني آهي ويل پڇاڙيءَ ۾، جئن ته ماريو ماريل، ويڙهو ويڙهيل، اسم فاعل وانگي پارسي ۽ عربي صورت جا مفعول به سنڌيءَ ۾ ڪم اچن ٿا، جيئن ته گفته، فرموده، ديده، آزموده، دانسته، اڪثر 'ه' بدلجي 'و' ٿئي ٿي، جئن ته گفتو، فرمودو، وغيره. عربي مثال هي آهن: محبوب، مضبوط، مشهور، محڪم، وغيره.

"**اسم آلہ**" ڪنهن به اوزار جي نالي کي چوندا آهن، ۽ هو اڪثر ٻين لفظن يا نشانين سان گڏجي ڪم ايندو آهي، ۽ اڪثر عربي صورت ۾ به ڪم ايندو آهي، جتي ان جي نشاني شروع ۾ 'م' آهي، جئن ته 'بادگير' 'بادزن' يعني پکو. 'مسطر' (٣)، 'مفتاح' يعني ڪُنجي، 'مقراض' يعني قينچي، 'مقياس الحرارت'، يعني ٿرماميٽر، 'مضراب'، جنهن سان ستار يا ٻيو تارن وارو ساز وڄائيندا آهن.

"**اسم حاليہ**" آها فعل جي صورت آهي، جنهن ۾ فاعل نسبت ۾ معلوم ٿئي ته هو ڪو ڪندو رهي ۽ انهيءَ جي صورت 'مستقبل' جهڙي آهي، جيئن ته هو

---

(١) ڏي وٺ، ڏيتي ليتي.

(٢) مار ڪُٽ.

(٣) رول يا پٽي، جا رکي سيون سڌون ڪڍجن.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هوا ڪاڻيندو هيڏي آيو. ۽ پارسيءَ ۾ نشاني 'ان' اٿس جيئن ته خندان، گويان، شادان، شايان.

"اسم تصغير" ڪنهن اسم جي ننڍڙائي يا ضعيفائي ٿو ڏيکاري. سنڌيءَ ۾ ان جي نشاني "ڙو ۽ ڙي" آهي جيئن ته ذرو- ذرڙو، ٻار- ٻارڙو، ڪتاب- ڪتابڙي. پارسيءَ ۾ ڪ ۽ چ نشاني اٿس، جا ڪن ٿورن سنڌي لفظن ۾ به ڪم اچي ٿي، جيئن ته "ڍولڪ" جو اصل ڍهلڪ هو يعني ننڍڙو ڍهل. ۽ باغيچو يعني "ننڍڙو باغ" خونچو يعني (١) "ننڍڙو خوان"، سنڌيءَ ۾ مونث به صغيريءَ جي معنيٰ ڏيندي آهي جيئن گهنڊ- گهنڊڙي، منجو- منجي، صندل- صندلي.

اهي مثيان جيڪي مشتق ڏنا ويا آهن، سي اسم جون صورتون آهن، مگر فعلن جون سڀ صورتون ۽ سڀ صيغا جي سدا مصدر مان يا ڪن ٻين صورتن مان جڙن ٿا، سي سڀ مشتق آهن.

مٿين بيان مان معلوم ٿيندو ته حرفن يا اکرن مان لفظ ڪيئن ٿا جڙن، اهي ڪهڙي قسم جا ٿا ٿين، ۽ ڪهڙيون صورتون ٿا وٺن. آسانيءَ سان انهن جي رستي سمجهڻ لاءِ، ياد رکڻ گهرجي ته ڪنهن به لفظ جي اوائل واريءَ ساديءَ ۽ سليس ۽ صورت کي "اصل" ٿا چون، يعني "پاڙ" يا "بنياد"، جو عربيءَ ۾ اڪثر ٽن حرفن وارو ٿئي ٿو- جنهن کي "فعل" يعني "ف-ع-ل" چون ٿا ۽ وزن به اهو اٿس- پر سنڌيءَ ۾ لفظ ۾ به زياده حرف ٿين ٿا. انهيءَ 'اصل' يا بنيادي لفظ مان ٻيا لفظ ٿا جڙن. انهيءَ جا ٻه رستا آهن: هڪڙو ٻئي لفظ ملائڻ سان، جنهن کي "مرڪب لفظ" ٿا چون- جيئن ته 'سنگدل''، ۽ ٻيو انهيءَ ۾ ڦيرگهير ڪرڻ سان- جيئن ته 'ڪاڙهڻ' مان 'ڪاڙهو' يا 'ڪاڙهاج'، جنهن کي 'مشتق' ٿا چون. هن پوئين قسم جي لفظن جوڙڻ جا به ٻه رستا آهن: هڪڙو 'اصل' لفظ ۾ ڪجهه ڦيرگهير ڪرڻ سان، جيئن مٿي مثال ڏنو ويو، ۽ ٻيو انهن سان ڪنهن اکر يا نشانيءَ، اڳيان يا پٺيان، ملائڻ سان- جيئن ته 'پالڻهار'، 'املهه'. پهرئين کي "مشتق اصلي" چئبو، ۽ ٻوئين کي "مشتق اضافي". انهن مشتقن ۽ مرڪبن جا مثال مٿي اچي ويا آهن، جن مان انهن جي علحدگي بناوت معلوم ٿئي ٿي. جيڪي عربي مشتق سنڌيءَ ۾ ڪم اچن ٿا، تن جي سهي ڪرڻ يا جوڙڻ ۾ اڪثر مشڪلات ٿئي ٿي، مگر جيئن عربيءَ ۾ اصل يا بنياد لاءِ ٽن حرفن واري فعل کي وزن مقرر ڪيو ويو آهي، تيئن سڀني اصلي مشتقن لاءِ به وزن مقرر ڪيل آهن، جن ۾ ٺهرايل اکر انهي 'ف' 'ع' ۽ 'ل' سان اڳيان يا پٺيان يا وچ ۾ گڏجن ٿا. اهي ياد رکي چڙڻ گهرجن. مثلاً اصل لفظ هو "فعل"، جنهن جي معنيٰ آهي 'ڪم' يا 'ڪم ڪرڻ'، ته 'ڪم ڪندڙ' جو وزن ٿيو 'فاعل'، (ف ۽ ع جي وچ ۾ الف وجهڻ)، ۽ 'ڪم ڪيل' جو وزن ٿيو

(١) پارسيءَ ۾ "خوان" چون "خولچي" کي.

'مفعول' (يعني 'م' شروع ۾ 'ف' جي اڳيان، ۽ 'و'، ع ۽ ل جي وچ ۾). مثلاً، اصل لفظ ٿيو ”عرف“، جو فعل جي وزن تي آهي، ۽ معنيٰ اٿس سڃاڻڻ: انهيءَ مان 'سڃاڻندڙ' ٿيندو 'عارف' ۽ 'سڃاتل' ٿيندو 'معروف'. انهي طرح ظرف جو وزن آهي 'مَفعل' يعني م، ف، ع ۽ ”عرف“ مان ٿيندو 'مَعرف' يعني 'سڃاڻڻ' جو هنڌ. ۽ اسم 'آلہ' يا اوزار جو وزن آهي، مِفعل يعني م ـ ف جي اڳيان ۽ 'عرف' مان ٿيندو 'مِعرف' يعني 'سڃاڻڻ جو اوزار'. ۽ ”صفت تفضيل“ جو وزن آهي 'آفعل' يعني آ، ف جي اڳيان ۽ 'عرف' مان ٿيندو 'آعرف' يعني 'زياده سڃاتو'. وري 'ظرف' جي جمع جو وزن آهي 'مفاعل' يعني ف جي پٺيان. الف ۽ عرف مان ٿيندو 'معارف' ۽ 'اسم آلہ' جي جمع جو وزن آهي 'مفاعيل' يعني 'ع ۽ ل جي وچ ۾ 'ي' ۽ 'عرف' مان ٿيندو 'معاريف'. ۽ مؤنث جو وزن ٿيندو 'فُعلَيٰ' يعني ل جي پٺيان ى ۽ عرف مان ٿيندو ”عُرفيٰ“.

انهيءَ طرح سڀني صورتن ۽ صيغن جا وزن آهن. مگر اهو مٿيون ذڪر هو 'سہ حرفي' فعلن يا لفظ جو، جن کي ”ثلاثي“ ٿا چون يا ”ثلاثي مجرد“. انهن ۾ ڪي حرف زائد پون ٿا، تہ پوءِ انهن کي ”ثلاثي مزيد فيہ“ چون ٿا. جيئن 'اِستفعل' جتي اِست، ف جي اڳيان آيو آهي. پر ڪي 'چهار حرفي' ”اصلي فعل“ بہ آهن، جن کي ”رباعي“ ٿا چون ۽ انهن ۾ حرف زائد پوڻ ڪري ”رباعي مزيد فيہ“ ٿيون ٿا. انهن جا بہ مٿين وانگي وزن ٺهرايل آهن. انهن جو مفصل بيان عربيءَ صرف نحو سان تعلق رکي ٿو. هتي رڳو اصول ٻڌايو ويو آهي ۽ نمونو ڏنو ويو آهي، گهڻو ڪري سڀ عربيءَ لفظ، جي سنڌيءَ ۾ ڪم اچن ٿا، سي انهيءَ نموني جا آهن ۽ انهيءَ طرح نڪتا آهن.

گڏيل لفظن جي بيان ڏيندي ٻڌائڻ گهرجي تہ سنڌيءَ ڪيترائي مرڪب لفظ آهن، خاص 'فعل يا مصدرون' جن جي معنيٰ رواج ۾ لاهي، اگرچ هر هڪ گڏيل لفظ جي معني ٻي ئي آهي. انهيءَ گڏيل معنيٰ کي ”اصطلاحي معنيٰ“ ٿو چئجي، ۽ انهن گڏيلن لفظن يا فقرن کي ”سنڌي اصطلاح“ ٿو چئجي. انهن جو ڄاڻڻ نهايت ضروري آهي ۽ انهي مان ڪي اهڙا مشڪل آهن، جو مادري زبان وارن کي بہ نہ ايندا هوندا. تنهنڪري چڱي مضمون نويسيءَ جي لاءِ انهن جو ڄاڻڻ بلڪل ضروري آهي. ڪي اهڙا ٿورا اصطلاح مصدرن جي صورت ۾ مختصر معنيٰ سميت هيٺ ڏجن ٿا. پڙهندڙن کي گهرجي تہ آهي جملن ۾ ڪم آڻي ڏيکارين، جو اها بہ هڪڙي عمدي مشق آهي.

مثال: آپ ڏارڻ يا آپ ڦاڙڻ=ٻاڪون هڻڻ. آڏي مان وار ڪيڻ=پورو انصاف ڪرڻ. آڏي ۾ لوڻ هڻڻ=تمام ٿوري انداز ۾ هڻڻ. آڪ ڪارا ڪرڻ=

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سوجهرو ڪونہ ڪرڻ. اک ٻجڻ=اک سان اشارو ڏيڻ. اک ڏيکارڻ=فهمايش ڪرڻ. اک لڳڻ=ننڊ اچي وڃڻ. اک نہ ٻڌڻ=خيال ئي ۾ نہ آڻڻ. باز اچڻ=پشيمان ٿيڻ. ٻوڙي ٻاهر ٿيڻ=تمام گهڻو ڪاوڙجڻ. ٻر ٻڌڻ=ڪوڙ ٻڌائي ٺڳڻ. ٻاڦ نہ ڪڍڻ=ڪجهہ ظاهر نہ ڪرڻ. ٻار ٻارڻ=فساد وجهائڻ. ٻيرڻ ڪان ٻير گهرڻ=ڏاڍ ني خواهش ڪرڻ. ٻيئي مچڻ=هر طرح فائدو ٿيڻ. ٻوڙو ٻارڻ=تهمت ڪرڻ. ٻڪي مچڻ=اوچتو گهڻو فائدو ٿيڻ. پن پرڻ=نقصان سهڻ ۽ چٽي ڀرڻ. پيچ پچڻ=فجر ٿيڻ. تڏو يا ٽڏو ڪڍائڻ=ٻار ٻچي ڪڍي ڇڏڻ. تريڻ پر پوڻ=غريب ۽ ضعيف ٿيڻ. تنگ چناڻ=چٽڻ لاءِ ڪوشش ڪرڻ. ٿورو لائق=مهرباني ڪرڻ. ٽڪ مان ور لاهڻ=سيکت ڏيڻ. ٽوڻا ڇهائڻ=تڪليف ڏيڻ. ٻاڻ مارڻ=نفس تي غالب پوڻ. ٻاڻي ڏيڻ=انجام ٻارڻ. ٻاڻي ولوڙڻ=اجايو ڪم ڪرڻ. ٻير ڪڍي ٻيهڻ=مطلق انڪار ڪرڻ. پلو ڏيڻ يا وٺڻ=بدلو وٺڻ يا وهنوار ۾ برابر رهڻ. ڦڪڙ ڦاڙهڻ=چغلي هڻڻ، فساد مچائڻ. جک مارڻ=اجائي بڪ ڪرڻ. چانڊي ٿيڻ=گهڻو فائدو ٿيڻ. چيٽ پوڻ=چڙڻ. چنچري لاهڻ=مار ڏيڻ. چيٽا پورڻ=چونڪ ڏئي معاملو ڪرائڻ. دال ڳرڻ=پڄي سگهڻ. دل جهلڻ=همت ڪرڻ. دل ۾ ٿيڻ=ڏک ۾ ارمان ڪرڻ. دل هڻڻ=ڳڻتيون ڪائڻ. دم جهلڻ=ماٺ ڪرڻ، مان رکڻ. دم ڏيڻ=مرڻ. ڏڏڙ ۾ پير هڻڻ=اصل انڪار ڪرڻ. ڏاند ڏهڻ=ڪنجوسي ڪرڻ ڏکي پڄڻ=تڪليفون سهڻ ۽ ڪشالا ڪڍڻ. ڏندڻ پوڻ=بيهوش ٿيڻ. ڊپ ڄمڻ=گهڻو وقت سيڙجڻ. ڊوري هڻڻ=ٿلهو ٿيڻ. سوڪ ماني پچائڻ=خوب سيکت ڏيڻ. ڪپڙن مان ڪڍڻ=بيزار ڪرڻ. ڪک وجهڻ=لڪائڻ. ڪن ڏيڻ=لڳي ٻڌڻ. ڪن ڀرڻ=چغليون هڻڻ. ڪن کائڻ=گهڻي بڪ ڪري بيزار ڪرڻ. ڪنگ رڙڻ=سچ ٿيڻ. ڪڻ کائڻ=ڊڄڻ. ڳن ڏيڻ=مٺا مونا هڻڻ. گهوڙا پوڻ=ڦرجڻ. مٺا هڻڻ=ڪوشش ڪرڻ. مڻهن ڪوڙو ڪرڻ=رنج ڏيکارڻ. نڪ وڍيو هڻڻ=بيشرم ٿيڻ. وات ڪرڻ=بڪ ڪرڻ. وات ۾ منگ وجهڻ=چپ ڪرڻ. هام ڀرڻ=ذمو کڻڻ. هٿ پير لهڻ=ويامڻ. هٿ ڌوئڻ=نااميد ٿيڻ. هڏ ڪٽرڪڻ=رحم پوڻ.

سوال باب ٻئي جا

'مفرد' ۽ 'مرڪب' ڪلمہ ۽ 'ڪلام ڪامل' ۽ 'ڪلام ناقص' ڇا کي ٿا چون؟ 'مرڪب مقيد' ۽ 'مرڪب غير مقيد' جو مطلب سمجهايو ۽ انهن جا مثال ڏيو. 'ترڪيب' ڇا کي چوندا آهن ۽ انهيءَ جا ڪهڙا قسم آهن. 'ترڪيب توصيفي'، 'اضافي' 'تعدادي' ۽ 'امتزاجي'، هر هڪ جي بناوت جون جدا جدا صورتون ٻڌايو ۽ مثال ڏيو. صفت 'مرڪب' ڇا کي ٿا چون؟ انهيءَ جا مثال ڏيو. 'مضاف' ۽ 'مضاف اليہ' ڇا کي ٿا چون؟ ۽ 'موصوف' صفت ڇا کي ٿا چون؟ 'تشبيهہ' ۾ ڪهڙيون ڳالهيون

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۽ انهن جا نالا ڇا آهن؟ مثال ڏيو. 'مشاره' ۽ 'مشاراليه' جو مطلب سمجهايو. 'معطوف' ۽ 'معطوف اليه' جي معني سمجهائي مثال ڏيو. 'شرط' ۽ 'مشروط' يا 'جزا' ڇا کي ٿا چون؟ 'استثنا' ۽ 'مستثني منه' جي سمجهاڻي ۽ مثال ڏيو. 'ظرف' ۽ 'مظروف' ڇا کي ٿا چون؟ مثال ڏيو. 'موجود' ۽ 'محذوف' لفظن جي وچ ۾ ڪهڙو فرق آهي؟ هر هڪ جا مثال ڏيو. 'جامد'، 'مصدر' ۽ 'مشتق' اسمن يا لفظن جي وچ ۾ ڪهڙو تفاوت آهي؟ انهن جا مثال ڏيو. 'جامد' جا ڪهڙا قسم آهن؟ 'معرفه' ۽ 'نڪره' جي وچ ۾ ڪهڙو 'معرفه' جا ڪهڙا قسم آهن؟ 'علم' ۽ 'عرف' جا مثال ڏيو. مصدر 'وضعي' ۽ 'جعلي' ۽ 'ترڪيبيءَ' جا مثال ڏيو ۽ انهن جو مطلب سمجهايو. 'حاصل بالمصدر' ڇا کي ٿا چون؟ اسم 'مشتق' جون ڪهڙيون علحديون علحديون صورتون آهن؟ هر هڪ جي بناوت سنڌيءَ ۽ پارسيءَ جي دستور موجب ٻڌايو ۽ مثال ڏيو جي سنڌيءَ ۾ مستعمل آهن. اسم 'آله' ۽ اسم 'تصغير' ڇا کي ٿا چون؟ 'مشتق' فعل ڇا آهن؟ مثال ڏيو. 'اشتقاق' جو ڪهڙو بنياد آهي، خاص عربيءَ ۾؟ 'مشتق اصلي' ۽ 'مشتق اضافي' ڇا کي ٿا چون؟ مثال ڏيو. 'ثلاثي' ۽ 'رباعي' ۽ 'مجرد' ۽ 'مزيد فيه' ڇا کي ٿا چون؟ مثال ڏيو. سنڌي اصطلاح ڇا کي ٿا چون؟ انهن جا ڪي مثال ڏيو.

اشارو: مٿين سوالن جا جواب مٿين باب ۾ لکيل مضمون پڙهڻ سان ڏئي ٿا سگهن.

مشق

(١) هيٺين مرڪب لفظن جي بناوت ۾ ڪهڙي ڪهڙي ترڪيب ڪم آئي آهي، انهيءَ جو نالو ٻڌايو ۽ انهيءَ ۾ ڇا ڏيکاريل آهي؟ 'آهڪلاني'، 'آرام طلب'، 'آڪاس سنهل'، 'اڪال پنگو'، 'اڪ چنپ'، 'اکوارڻ'، 'تاجپوشي'، 'پرخشماري'، 'دولباز'، 'دسترس'، 'صورت وند'، 'گنڍي چور'، 'مستيءَ جي هوا'، 'شراب جي مستي'، 'مينهن جو پاڻي'، 'زماني جا رنگ'، 'اڪنڊو'، 'ترقمي'، 'پرپهري'، 'ڏهيسر'، 'نوانوي'، 'هزار داستان' ۽ 'ڪهربا'.

(٢) هيٺين شاهه جي بيت وارين سٽن ۾ ٻڌايو ته ڪهڙا لفظ 'اضافت' وارا آهن ۽ ڪهڙا 'تشبيهه' وارا، ڪهڙا 'صفت' وارا ۽ ڪهڙا 'اشاري' وارا، ڪهڙا 'شرط' وارا، ڪهڙا 'ظرف' وارا، ڪهڙا 'عطف' وارا ۽ هر هڪ ۾ ضروري ڀاڱن جا لفظن جا نالا ڏيو:

"سڄڻ ماڪيءَ هيٺ، ڪڙا ٿين نه ڪڏهين".
"ٻانهيون ۽ ٻايون ٻکي مٿنهن پنهنجي".
"ناتي نيڻ نهار ته تو ۾ ڏهر دوست جو".

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

”عاشق زهر پياڪ، وهُه پسيو و هسن گهٽو“.
”هو چونس پوڏ، تہ جيءَ سٺائي جڳ کي“.
”ڪوڏر ۽ ڪالي، آهي سر سڀ ڪنهين“.
”هي هي هن هڏي، هم کي حيران ڪيو“.
”آهيان عيبدار، سڪان ٿي سهاڳ کي“.
”منهن ۾ موسيٰ جهڙو، اندر ۾ ابليس“.
”پکن منجهہ پساهہ، قالب آهي ڪوٽ ۾“.

(٣) هيٺين لفظن مان ڪهڙا ’جامد‘ آهن ۽ ڪهڙا ’مشتق‘ ۽ ڪهڙا ’مصدر‘؟

قلم، ڪافور، پيٽ، ڪتو، جنبُور، ڪتاب، رسالو، يوسف، ڍور، الڪندو ماريندڙ، مٽائڻ، ماتم، خوشي، وڏڻ، مرڻينگ، پڻڪار، ترڪڻ بازي.

(٤) هيٺين لفظن مان ڪهڙا ’معرفہ‘ آهن ۽ ڪهڙا ’نڪره‘؟

پکي، چهرو، باز، ڪتاب، دُلدل، يعقوب، گلستان، راڳ، پيروي، مُلڪ، مصر، جواهر، ڪوهنور، تارو، سج ۽ چنڊ.

(٥) هيٺين لفظن مان ڪهڙا ’عَلَم‘ آهن ۽ ڪهڙا ’عرف‘؟

نورالدين جهانگير، جلال الدين اڪبر، ابوالقاسم فردوسي، شمس الدين حافظ مصلح الدين سعدي، شمس العلماءُ نذير احمد، ام المومنين بيبي زينب، شهنشاهہ جارج پنجون قيصر هند.

(٦) هيٺين لفظن ۾ جدا جدا قسمن جون ’مصدرون‘ چونڊيو ۽ انهن جا نالا ڏيو:

وڃڻ، نڪرڻ، همٿائڻ، شورجڻ، ضربڻ، ڪشڻ، ڳهڻ، خرچڻ، مجرا ڏيڻ، شڪجڻ، گمان ڪرڻ، نمائش، ڪانٽرپٽو، ذارش، ڏي وٺ، هلت چلت، آٽ ويهہ چوٽي، ڪرٽي، پرٽي، گفتگو، فتحيابي ۽ حڪم هلائڻ.

(٧) هيٺين لفظن مان سنڌيءَ ٻوليءَ ۾ جيڪي بہ ’مشتق‘ لفظ نڪتا هجن، سي ٻڌايو ۽ چئو تہ انهن جا ’صرف‘ موجب ڪهڙا نالا آهن؟

ڳنهرڻ، سکڻ، ٻڌائڻ، ڳولڻ، ڪاڙهڻ، پالڻ، پچڻ، لڄ، سِڪ، ڳنڍڻ، ڪائڻ، مٽڻ، ميڙڻ، وڙهڻ، ڏسڻ، ڏيڻ.

(٨) هيٺيان ’مشتق‘ لفظ ڪهڙي قسم جا آهن سي ٻڌايو؟

رهاڪو باشندو، ڏند ڪوٽي، ڦورو، سوپارو، چيدو، سنجيدو، فهميدو، ڏڪندو، ماريندي، ايندي، ويندي، اورٽڙو، پولڙو، مرڻينگ، ٽريچو، ماڙيچو، هانو لٿل، ڏکويل، ڪهڪايل، وسائل، آزمايل، ڪلتار.

(٩) هيٺيان عربي لفظ جي سنڌيءَ ۾ ڪم اچن ٿا، تن ۾ اصل وارا بنيادي ڏي حرف ڪهڙا آهن ۽ ڪهڙا اڪر زايد سنجهن پيل آهن؟

امتحان، استفهام، معطوفي، متڪلم، استمراري اعتدال، انتظام، معمولي، مقابلو، مجموعو، مضبوط، طالب، مطلوب، متشڪي، حافظ، محفوظ، مختيار، مرحوم، مقابلو، مقاطعو، استعمال، محبوب، استعفا.

(١٠) هيٺين عربي بنيادي لفظن ۾ ڪي حرف زايد وجهي اهڙا لفظ بنايو، جي سنڌيءَ ۾ ڪم ايندا هجن ۽ انهن جي معني ٻڌايو:

صدق، وصف، شهر، وصل، شڪ، جرم، حق، رحم، رَد، شَد، فرق، حصل، عمل، صنف، ڪتب، ڪَلف.

(١١) هيٺين لفظن بابت اوهان ڪي جيڪي سنڌي اصطلاح سجهن سي ٻڌايو ۽ انهن جي معني ڇا آهي؟

اڪ، هٿ، وات، مٿو، نڪ، ڳالهه، دل، پيٽ، پير، ڪن، سن، منهن، ڪلهو، رت، پٽ، پالي.

(١٢) هيٺين سنڌي اصطلاحن جي معني ٻڌايو ۽ آهي جملن ۾ ڪم آڻي ڏيکاريو:

ڏينهن جا تارا، ٽنبجي پوڻ، ٽوٽا ڇاپڻ، ڪَٽ ڪرڻ، ڪنڌ تي چڙهڻ، ڪوڏر هڻڻ، لوهه ٿيڻ، لٽي ميٺي ڪرڻ، ماني ڇجي، ميٺي ڪرڻ، مٺيون سرونڻ، مڪو مچڻ، ڪل ٽڙڻ، دلا پرڻ، رقم توبري ۾، رندن ۾ رلڻ، پاؤ وڻڻ، پنجئي گيهه ۾.

(١٣) هيٺين لفظن جا 'ضد' لفظ ٻڌايو:

ابتو، ارهو، اصيل، اوير، اولو، سڌاتورو، سٺپيلي، سٺپاتر، سَپوت، ندورو.

(١٤) اهڙا ڪي سنڌي لفظ ٻڌايو جي اڪثر 'جمع' جي صورت ۾ ڪم ايندا آهن، ۽ انهن مان ڪي اصل 'جمع' آهن پر 'واحد' وانگي ڪم ايندا آهن.

(١٥) اهڙا ڪي سنڌي لفظ ڏيو جي اڪثر ڪلهه ايندا آهن، ۽ گهٽ ۾ هڪڙو 'واحد' ۽ ٻيو 'جمع' هوندو آهي.

(١٦) اهڙا ڪي سنڌي لفظ ڏيو، جي 'آواز' مان ورتل آهن.

(١٧) اهڙا ڪي سنڌي لفظ ڏيو جي صورت ۾ 'مصدر' آهن مگر آهن پيا 'اسم' وغيره.

هيٺين لفظن جي معنائن جي وچ ۾ ڪهڙو تفاوت آهي؟

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

صفو ۽ صفحو، ڳالھہ ۽ ڳالھيون، جتي ٻہ ٻہ وجھن ۽ ٻہ جتيءَ ۾ وجھڻ، سلامت ۽ سلامتي، سوچي ۽ سوچي، شوم ۽ بخيل، ساڻي ۽ مھاڻو، نقطو ۽ نڪتو.

ضميمو

ٻئي باب جي مشقن جا جواب

١- هيٺين لفظن ۾ ترڪيب اضافي ڪم آيل آهي. يعني ملڪيت يا واسطو ڏيکاريل آهي: مستيءَ جي هوا، شراب جي مستي، مينھن جو پاڻي، زماني جا رنگ، آڪاش منڊل، اڪال پنگو، آبڪلاني، چرخ شماري، تاج پوشي.

هيٺين ۾ ترڪيب 'تعدادي' ڪم آيل آهي: اٺڪنڊو، ٽرقمي، ٻہ پھري، ڏهيسر، نوانوي، هزار داستان جو انھن ۾ ڳاڻيٽو ڏيکاريل آهي.

هيٺين ۾ ترڪيب امتزاجي يا اصطلاحي آهي: دسترس ١، اک چنپ، ڪھربا ٢. ڇا لاءِ جو هرهڪ مفرد لفظ جي جدا جدا معنيٰ آهي، مگر ٻنهي لفظن جي معنيٰ اصطلاحي يا خاص آهي. هٿ پھچ يعني طاقت يا پھچندي. اک چنپ جيترو وقت يعني لحظو يا لمحو ۽ ڪک چڪي وٺندڙ يعني ڪھربا.

هيٺين ۾ ترڪيب 'توصيفي' يا صفت 'مرڪب' آهن، جو ٻئي لفظ اسم يا صفت آهن، يا فاعليت، 'صفت' ۽ 'ظرفيت' جي معنيٰ ٿا ڏيکارين. آرام طلب، صورت وند، ڳنڍي چور، اگھواڻ، دولباز.

٢- سچڻ ماڪيءَ ميٺ: هن ۾ سچڻ 'موصوف' ۽ ماڪيءَ ميٺ، 'صفت' آهي. هن ۾ 'تشبيھہ' بہ ڪم آيل ڇٽي ٿي سگهجي يعني ماڪيءَ جهڙو.

ٻانهيون ۽ پايون: هي ٻئي 'معطوف' آهن جو انھن جي وچ ۾ ۽ حرف 'عطف' آيو آهي. يا پھريون 'معطوف' آهي ۽ ٻيو 'معطوف اليہ'.

تو ۾ ديرو دوست جو: هن ۾ ديرو 'مظروف' آهي، ۽ تو خود 'ظرف' آهي ۽ ۾ حرف 'ظرف' آهي. ۽ ساڳئي ۾ ديرو 'مضاف' آهي، ۽ دوست 'مضاف اليہ' آهي، جو حرف 'اضافت'.

عاشق زهر پياڪ، هتي عاشق 'موصوف' ۽ زهر پياڪ 'صفت' آهي.

هو چونس پوڏ: هن ۾ جي يا جيڪڏهين يا جيتوڻي منڍ ۾ لڪل آهي، جو حرف شرط آهي. پھريون جملو شرط آهي ۽ ٻيو "مشروط" يا جزا يعني نتيجو.

---

١. يعني هٿ پھچ، طاقت.

٢. ٻيلي ٻتر جهڙي شيءِ جا ڪک چڪيندي آهي.

ڪوڏر ۽ ڪاني: پهريون "معطوف" ۽ ٻيو 'معطوف اليه' ۽ وچ ۾ حرف 'عطف' آهي.

هن هڏي: هتي هن حرف اشارو آهي، ۽ هڏي 'مشاراليه' آهي.

آهيان عيبدار: هتي ٻه عيبدار صفت، آءٌ ڳجهو موصوف آهي.

"منهن ۾ موسيٰ جهڙو اندر ۾ ابليس".

هتي موسيٰ ۽ ابليس 'مشبه به' آهن ۽ هو ماڻهو ڳجهو 'مشبه' آهي، جهڙو حرف 'تشبيه' آهي، ۽ وجه "تشبيه" جا منهن ۽ اندر مان ٿي نڪري، يعني ظاهري ۽ باطني صورت مان، سا آهي نيڪ نيتي ۽ بدنيتي.

"پڪين منجهه پساهه ۽ قالب آهي ڪوٺ ۾".

هتي پڪا ۽ ڪوٺ ظرف آهن ۽ پساهه ۽ قالب آهن 'مظروف' ۽ منجهه ۽ ۾ آهن حرف 'ظرف'.

٣- هيٺيان لفظ 'جامد' آهن: ڪافور، ٻيٽ، جنبور، يوسف، ڏور، ماتم، خوشي.

هيٺيان 'مشتق' آهن: الڪنئو، مارينڌڙ، مرٽينڪ، پلڪار، ترڪڻ بازي.

هيٺيان 'مصدر' آهن: مڃائڻ، وڏڻ.

٤- هيٺيان لفظ 'نڪره' آهن: پکي، ڪتاب، راڳ، ملڪ، جواهر، تارو.

هيٺيان معرفه آهن: چهرو، باز، دلدل، يعقوب، گلستان، پيروي، مصر، ڪوهه نور، سج، چنڊ.

٥- هيٺيان لفظ 'عَلَم' آهن: نورالدين، جلال الدين، شمس الدين، مصلح الدين، نذير احمد، بيبي زينب، جارج پنجون.

هيٺيان 'عرف' آهن: جهانگير، اڪبر، ابوالقاسم، فردوسي، حافظ، سعدي، شمس العلماءِ، اُم المومنين، شهنشاهه ۽ قيصر هند.

هيٺيان مصدر 'وصفي' يا 'حقيقي' آهن: وڃڻ، نڪرڻ ڳهڻ.

٦- هيٺيان مصدر 'جعلي' آهن: هَمتائڻ، شورجڻ، ضربڻ، ڪشڻ، مجرا ڏيڻ، شڪجڻ، گمان ڪرڻ، حڪم هلائڻ.

هيٺيان 'مصدر' ترڪيبي يا 'حاصل بالمصدر' آهن: ڪاڻر پڻو، گذارش، ڏي وٺ، هلت چلت، آٽ و يهه، چوٽي، ڪرٽي، پرٽي، گفتگو، فتحيابي.

٧- ڳهڙڻ مان: ڳهڙ، ڳهڙج، ڳهڙنڌڙ، ڳهڙبل، ڳهڙيل، ڳهورو ڳهور.

سِڪڻ مان: سڪنڌڙ، سيڪڙائو، سيڪائتو، سيڪارڻ، سيڪڻو، سيڪ، سڪ، سڪائي، سڪي.

ٻُڌڻ مان: ٻڌجندڙ، ٻڌلو، ٻڌل، ٻڌڪار، ٻڌيل، ٻُڌائڻ، ٻڌائيندڙ، ٻڌائيتو، ٻڌائو، ٻڌجڻ، ٻڌناسو.

ڳولڻ مان: ڳوليندڙ، ڳوليو، ڳولو، ڳولائو، ڳولا، ڳولپ، ڳورڻ، ڳورو.

ڪاڙهڻ مان: ڪاڙهو، ڪاڙهه، ڪاڙهو، ڪاڙهيندڙ، ڪاڙهل، ڪاڙهو، ڪاڙهڙو، ڪاڙهو، ڪاڙهه، ڪاڙهڻي، ڪاڙهارو.

پالڻ مان: پالڻهار، پاليندڙ، پاليل، پالڪ، پالنا، پالٺو، پلجڻ.

پچڻ مان: پچ، پچا، پچندڙ، پچ پاڃ، پچا ڳاچا، پچاٽو، پچائڻ، پچپچو.

لڇ مان: لڇاڙو، لڇپال، لڇي، لڇا، لڇائتو، لڇوند، لڇهڙو.

سڪ مان: سڪندر، سيڪڙائو، سڪيلڙو، سڪايل، سڪٽو، سڪائتو.

ڳنڍڻ مان: ڳنڍ، ڳنڍيندڙ، ڳنڍي چوڙ، ڳانڍو، ڳنڍ سنڍ، ڳنڍائي، ڳنڍڻي، ڳنڍو، ڳنڍيري، ڳنڍير.

مٽڻ مان: مٽ سٽ، مٽا سٽا، مٽڻ، مٽيندڙ، مٽائڻ، مٽيل، مٽا، مٽ، مٽجڻ.

ميڙڻ مان: ميڙني، ميڙائو، ميڙيل، ميڙو، ميڙاڪو، ميلو، ميڙائي.

وڌڻ مان: ويڌ، ويڌو، وڌندڙ، ويڌاڪ، ويڌائڻ.

ڏسڻ مان: ڏيک، ڏيکارڻ، ڏيکاءُ، ڏسندو، ڏسجڻ، ڏٺو وائٺو، ڏسڻ، ڏيکارو، ڏيکاري، ڏيکائتو، ڏيکڻ، ڏيکي، ڏيکدار.

ڏيڻ مان: ڏوپ، ڏوڌل، ڏئيندڙ، ڏوهي، ڏوتو، ڏوهڻ، ڏئارڻ، ڏئارڻي، ڏوڻ.

٨- اسم فاعل حقيقي: باشندو، رهاڪو، ڦورو، ڏکندو.

اسم فاعل ترڪيبي: سوڀارو، ٽريچو، ماڙيچو، ڪلتار، مرڻينگ.

اسم مفعول: چيڌو، سنجيڌو، فهميدو، هانوَ لٿل، ڏکويل، کهڪايل، وساڙل، آزمايل.

اسم حاليه: ماريندي، ايندي، ويندي.

اسم تصغير: ٿوريڙو، ٻولڙو.

اسم آلہ: ڏند کوٽڻي.

٩- هيٺيان ٽي حرف اصلي آهن، ٻيا سڀ زائد آهن: محن، فهم، عطف، ڪلم، مسر، عدل، نظم، عمل، قبل، جمع، ضبط، طالب، طلب، شڪ، حافظ، حفظ، خير، رحم، قبل، قطم، عمل، حب، عفو.

جنهن حرف تي شد آهي اهڙا ٻه اکر شمار ڪرڻ گهرجن.

١٠- صدق مان: صادق، تصديق، صديق، صداقت.

وصف مان: صفت، موصوف اوصاف، توصيف.

شهر مان: اشتهار، مشتهر، شهرت، مشهور.

وصل مان: واصل، وصال، موصل، صلم، متصل.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

شڪ مان: شڪي، مشڪوڪ، متشڪي، شڪجڻ ۽ لاشڪ.
جرم مان (١): مجرم ۽ جريمانو.
حق مان: مستحق، حقدار، حقوق، حقيقت ۽ حقيقي.
رجم مان (٢): ترجمو، ترجمان، مترجم ۽ رجم.
رد مان (٣): ردي، مردود ۽ ترديد.
شد مان (٤): شدت، شديد، آشد، تشديد.
فرق مان: فراق، مفارقت، فريقو، فرقو، تفريق.
عمل مان: عامل، معمول، معمولي، عملو، معاملو، استعمال، مستعمل ۽ تعميل.
صنف مان: تصنيف ۽ منصف.
ڪتب مان: ڪتاب، ڪاتب، مڪتوب، ڪتابت، ڪتاب ۽ ڪتابي.
ڪلف مان (٥): تڪليف، مڪلف، ڪلف.

١١- اک آڻڻ، اک ڏيکارڻ، اک پچڻ، اک لڳڻ، اک ميري ڪرڻ (٦).

هٿ انڪائڻ: هٿوراڙيون ڏين، هٿ ٻڌڻ، هٿ ٽنڪڻ، هٿ پچندي، هٿ حس، هٿ جوڙڻ، هٿ ڏس، هٿ چوهو (٧)، هٿڙي ڏيڻ، هٿ ناڻي، هٿ ڳنڍڻ، هٿ هڻڻ ۽ هٿين پوڻ.

وات ڦاڙڻ: وات جا پلاهه ڪاڻڻ (٨)، واتراد و، وات ڪرڻ، واتوڻو، واتي ويٺي، وات وجهڻ، وات وڪيل ۽ واتر

مٿو هڻڻ: مٿو ڦرڻ، مٿا مونا هڻڻ (٩)، مٿو ڪاڻڻ، مٿو کپائڻ، مٿي ميرو (١٠)، مٿا ميڙ، مٿا ڪٽ، مٿي جو سور.

نڪ وڍڻ: نڪ وڍيو، نچڪٽو (١١)، نڪ هيري، نڪ توبهه، نڪ ڪيسي، نڪ ڪٽيو (١٢)، نڪو.

ڳالهه ڪڻڻ: ڳالهه ڳڻڻ، ڳالهائڻ، ڳالهه ٻولهه، ڳالهه رُ، ڳالهوڙو ۽ ڳالهيٽو.

دل هڻڻ: دل پچڻ، دل تي رکڻ، دل پرچڻ، دل ڪچي ٿيڻ، دل لڳڻ، دل لڳي، دل ٿيڻ، دلبر، دلبري، دل تنگ، دل جاءِ، دلچسپ، دلدار، دلسوز، دلگير، دل هول، دليون بجانيون، دل پاڪ (١٣)، ٻه دلو.

پيٽ پالڻ: پيٽ رهڻ، پيٽ سان ٿيڻ، پيٽ ڪيرائڻ، پيٽارجڻ (١٤)، پيٽاچڻ (١٥)، پيٽير، پيٽارو، پيٽوڙي، پيٽي، پيٽو (١٦).

---

(١) گناهه، (٢) اچلائڻ، تير هڻڻ، (٣) موٽائڻ، (٤) سخت ٿيڻ، (٥) ڏک ڏين، (٦) بد نظر ڪرڻ، (٧) چوري ڪندڙ. (٨) اجائي ٻٽاڪ هڻڻ، (٩) ڪوشش ڪرڻ، (١٠) پليد، (١١) جنهن اوزار سان حجام نڪ مان وار چولبڻدا آهن، (١٢) بيشرم، (١٣) دعا جا سيني تي ٻڌلدا آهن، (١٤) دوا جو پيٽ ۾ اثر نه ڪرڻ، (١٥) دست ٿيڻ، (١٦) تاڃي جو ضد.

پير پرڻ: پير ڪٽڻ، ھٿ پير لھڻ (١)، پير پير ۾ پير ڪيڻ، پير وجھڻ، پيراندي، پير ادو، پيرڙيو، پيرن پر، پيرين پوڻ، پير موڙ، پيرين سيرين، پيرو.

ڪَن ڪاٽڻ، ڪنڌار ڪرڻ، ڪن پرڻ، ڪنائڻ، ڪن ڦاڙ، ڪن چير، ڪن ڦٽ، ڪن ڦوڪڻ، ڪن ڏيڻ، ڪن جھون ڳالھون، ڪن سن ۾، ڪنرس، ڪن ڪٽڻ، ڪن ڪوٽي، ڪن ھڻڻ، ڪن سوپاري.

مَن موھڻ، منٺار، من گھريو، من پاوندو، من ميلي، من مٺيو.

منھن ٻچڙو ڪرڻ، منھن اونداھي، منھن پر ڪرڻ، منھن تي پوڻ، منھا ڀوڻ، منھن تي چڙھڻ، منھن مقابل اچڻ، منھن ڏيڻ، منھن زور، منھن ميرائي، منھن پائڻ، مھانڊو. ڪلھو ڏيڻ، ڪلھو ھڻڻ، ڪلھي ڪس، ڪلھا گَنل.

رت پيئڻ، رت ٽيڻ، رت وھڻ ۽ وھائڻ، رت ڪيڻ، رت ڪيائڻ، رت ڳڙھڻ، رتچاڻ، رتو رت، رت ورنو، رت اچڻ، رت ڀوڙ، رتڙي، رتو، رتي.

پَٺ پرڻ، پٺ ڏيڻ، پٺيرو، پٺارڪ، پٺ پرو، پٺ تي، پٺال، پٺو، پٺ ڦيرڻ، پٺيءَ لڳڻ، پٺيان.

پاڙي واوڙڻ، پاڙيءَ سان ڪيڻ، پاڙيائو، پاڙيٽ، پاڙيارو (٢)، پاڙي ڏيڻ.

١٢- ڏينھن جا تارا ڏيکارڻ=سخت سزا ڏيڻ يا مار ڏيڻ. جيئن تہ جي وري اھڙي حرڪت ڪيئي تہ ڏينھن جا تارا ڏيکاريندو وسئين.

ٽنبجي پوڻ=جانور جو ڪچو ٻچو ڪيرائڻ. منھنجي ٻڪري ٽنبجي پئي آھي.

ٽوڻا چپائڻ=تڪليفون ڏيڻ. مون ھن کي ٽوڻا چپائي ڇڏيا آھن.

ڪَٽ ڪرڻ، ضايع يا برباد ڪرڻ. منھنجي سڄي ڪمائي ڪَٽ ڪري ڇڏيائين.

ڪنڌ تي چڙھڻ=گستاخ ٿيڻ، بي ادبي ڪرڻ. ڪنڌ تي چڙھندو ٿو وڃين.

ڪوڏر ھڻڻ=محنت ڪرڻ. تو وري کھڙي ڪوڏر ھنئي آھي.

لوھہ ٿيڻ=ڇيڙڻ، ڪاوڙجڻ. ايتري ڇوڻ تي ھو لوھہ ٿي ويو.

لَٽي مٽي ڪرڻ=گم ڪرڻ ڇڏڻ. ھن ساري ڳالھہ لَٽي مٽي ڪري ڇڏي.

ماني مچي=پڇندي، وسعت. ھو پنھنجي ماني مچيءَ وارو آھي.

ميٽي ڪرڻ=ڪٽھڻ. ھن پنھنجي ڪانئن گھر ۾ ميٽي ڪري ڇڏي.

مڇون مروٽڻ ٻڏاڪ ھڻڻ، ھٺ ڪرڻ. ھو رڳو مڇون مروٽيو وتي، ڪم ڪو بہ ڪونہ ڪري.

---

(١) پار چڙھڻ.

(٢) پاڙي جو حق، حقابو.

مکو مچڻ (۱)=فائدو ٿيڻ. هن جو اُتي ٿي مکو مچي ويو آهي.
ڪَل ٽڙڻ=ديوانو ٿيڻ. هن ڳالهه کان هن جي ڪل ٽڙي وئي آهي.
دلا ڀرڻ=ٻئي جي پاران ڪوشش ڪرڻ يا مدد ڏيڻ. هن پنهنجي قوم جا چڱا دلا ڀريا آهن.

رقم ٽوٻري ۾=رقم ڇٽ، موڙي ضايع ٿيڻ. ماڻهو جي رقم ڇٽ آهي.
رندن ۾ رلڻ=ڏڪا کائڻ بي آبرو ٿيڻ. هو مون کي رندن ۾ رلائي ويو.
پاڙ وڃڻ=بدلو يا عيوض وٺڻ. انهيءَ جو هن مون کان پاڙ وٺي ڇڏيو.
پنج ئي گيهه ۾=تمام گهڻو فائدو ٿيڻ. هن جون پنج ئي گيهه ۾ آهن.

۱۳— سپتو، سرهو، ڏرڙو، سوير، سولو، ڪڏاتورو، ڪپلي، ڪهاتر، ڪپوت، سدورو.

۱۴— ارباب، ارواح، اسباب، اسرار، آمراء، اشراف، اطوار، افعال، اوقات، اولاد، اولياء، ايام، ٻاٽون، ٻيون، ٻاڙا، ٻيڙون، تاڙيون، ننڍو تارا، علما، ڪتيون، ارڪان.

۱۵— حق حقوق، امير آمراء، غريب غربا، ڏي وٺ، خريد فروخت، آمدرفت، داد ستد.

۱۶— ٺَس ٺس، ٺهه ٺهه، ٺڙ ٺڙ، ڌَڪ ڌڪ، ڪڙڪو، ٻڪ ٻڪ، سَوسٽ، ڪڙڪو، ڪڙ ڪڙ، ٻُون ٻُون، ڪڙڪُو ڪُو، ڌٻڙ دس، هٿونگار، سَٽ ڪَٽ، ميڻ ميڻ، ٻڻ ٻڻ.

۱۷— وَهڻ، واهڻ، ڀرڻ، ڍڪڻ، ٻٽڻ، هيرڻ، ويلڻ، هٿڻ، ٽنڊڻ، پکڻ، ٻارڻ، واڱڻ، اگهڻ، مکڻ، مڱڻ.

صفو— اصل عربي لفظ صفه يعني وهڻ يا گڏ ٿيڻ جي وڏي جاءِ. ۽ صفحو يا صفه ڪتاب جي ورق جو هڪڙو پاسو. اصل معنيٰ سنوت واري زمين يا صلح.
ڳالهه، جيڪي رواجي طرح ڳالهائجي يعني ڳالهه ٻولهه، ۽ ڳالهه=جهيڙو، تڪرار، ڳالهوڙو.

جتي پير ۾ وجهڻ: جتي پائڻ يا ڍڪڻ، پر حقيقت ڪري جتي پير ۾ نه ٿي وجهجي پر پير جتي ۾ ٿو وجهجي مگر اصطلاح غلط ڪم اچي ويو آهي. جيئن ٽوپي مٿي ۾ وجهڻ، جو عيڻ گهرجي مٿو ٽوپيءَ ۾ وجهڻ يا مٿي تي ٽوپي رکڻ. جتيءَ ۾ پير وجهڻ جي معنيٰ آهي ٻئي جي بجاءِ ڪم ڪرڻ يا ٻئي جهڙو ڪم ڪرڻ. جيئن هن جي جتيءَ ۾ ڪو به پير وجهي نه سگهندو.

(۱) مکو جي معنيٰ فائدو.

سلامت: اصل عربي ۽ پارسيءَ ۾ اسم ذات آهي، يعني سلامتي، پر سنڌيءَ ۾ صفت جي معنيٰ سان ڪم ايندو آهي.

موچي: اهي هندو موچڪو ڪم ڪندڙ ۽ موچي اڪثر مسلمان جتي جوڙيندڙ کي چوندا آهن. جيڪو وري عمدو پيو چم جو ڪم ڪري تنهن کي 'سراز' چوندا آهن.

'شوم' جي اصل عربيءَ ۾ معنيٰ آهي نياڳو جنهن مان شامت نڪتل آهي، پر سنڌيءَ ۾ 'ڪنجوس' جي معنيٰ سان ڪم ايندو آهي، ۽ 'بخيل' ٻنهي ٻولين ۾ ڪنجوس آهي.

'ساني' ماريل مڇون سودو ڪري وڪڻندا آهن ۽ مهاڻا پاڻ مڇي مار آهن پيڙيون به هلائين.

'اُٺطو' ٽيڪو ۽ نڪتو': ڪو عمدو مختصر ڪلام جنهن جي اونهي ۽ مزي جهڙي معنيٰ هجي.

باب ٽيون

ڪلامن يا جملن جو بيان

باب ٻئي جي شروع ۾ ٻڌايو ويو آهي، ته ٻن يا زياده لفظن يا ڪلمن گڏجڻ مان جملو يا ڪلام لهندو آهي، پوءِ جي آهو پورو هوندو آهي يعني منجهانس پوري معنيٰ نڪرندي آهي، ته انهيءَ کي 'ڪلام تام' يا 'ڪامل ڪلام' سڏيندا آهن، نه ته 'ڪلام ناقص'. مثال ڏنو ويو هو ته احمد مئو، انهن ٻن لفظن مان ساري ڳالهه سمجهي سگهجي ٿي. پر امڪان آهي ته هڪڙي لفظ مان به سارو مطلب سمجهي سگهجي، ۽ اهو به پورو جملو ٿي سگهي ٿو، جيئن ته وڃ يا وڃان ٿو پر اتي بيو لفظ تون ۽ آءٌ لڪل آهن، تنهنڪري جملي لاءِ تمام ٿورا ته به ٻه لفظ ضروري آهن، ظاهر يا لڪل.

جملي ۾ انهن ضروري لفظن مان هڪڙو اهو هوندو، جنهن بابت ڪي چيل هوندو، ۽ بيو اهو جو انهيءَ پهرئين بابت چيل هوندو. يعني هڪڙو ڪير جو جواب هوندو ۽ بيو ڇا يا ڪيئن جو. مثلا مٿئين جملي ۾ ڪير مئو؟ ته جواب ايندو احمد ۽ احمد ڪيئن ٿيو؟ جواب ڏيو ته مئو يا مري ويو. اتي نحو جي اصطلاح موجب پهرئين کي 'مبتدا' ٿو چئجي ۽ ٻوئين کي "خبر" انهن ٻن مان اڪثر پهريون يعني "مبتدا"، 'اسم' آهي ۽ ٻيون يعني 'خبر'، 'فعل'، پر جڏهن اهي ٻئي لفظ 'اسم' هوندا آهن، تڏهن انهن مان گڏ هڪڙو ٽيون به لفظ هوندو آهي، جنهن کي 'حرف رابط'

چوندا آهن. جيئن تہ احمد 'عالم' آهي. آتي احمد 'مبتدا' آهي ۽ 'عالم' 'خبر' ۽ آهي 'حرف رابط'. عربيءَ ۾ اهڙي هنڌ 'حرف رابطہ' ڪونہ هوندو آهي، فقط ٻن اسمن مان ئي جملو ٺهي سگهندو آهي، جيئن تہ 'احمد'، 'عالم'. اهو 'حرف رابطہ' سنڌي ۾ اڪثر 'فعل' هئڻ جو ڪو صيغو هوندو آهي. تنهنڪري ڇٻيو تہ جملي ۾ 'مبتدا' کان سواءِ ٻيو يا ٽيو لفظ "فعل" هوندو، جو "خبر" هوندو. اهو 'رابط اثبات' يا 'نفي' ٻئي ڏيکاري ٿو يعني آهي يا ناهي. حرف "رابطہ" (آهي) اڪثر شعر ۾ نہ ايندو آهي ۽ ڳجهو هوندو آهي جيئن تہ:

"اصل عاشقن جو سر نہ سانديڻ ڪم".

"وکر ڏير و ڏير، پر وهائو ويسرا".

اهي بہ ضروري لفظ جملي ۾ وڏي ڳهڻا لفظ بہ ٿي سگهن ٿا، جنهنڪري جملو يا ڪلام وڏي وڏو ٿئي ٿو، پر اهي زياده لفظ ضرور يا 'مبتدا' سان واسطو رکندا هوندا يا 'خبر' سان. انهن کي انهن جي متعلق سڏيندا آهن، يعني انهن جا لڳ يا واسطيدار. ۽ اهي متعلق لفظ 'مبتدا' جي حالت ۾ اڪثر 'صفت' جي صورت ۾ هوندا آهن ۽ 'خبر' جي حالت ۾ 'ظرف' جي صورت ۾.

'مبتدا' اسم بہ ٿي سگهي ٿو، 'ضمير' بہ ٿي سگهي ٿو، "مصدر" يا ڪو ٻيو "فعل" بہ ٿي سگهي ٿو ۽ سارو جملو يا انهيءَ جو ڀاڱو يا فقرو بہ ٿي سگهي ٿو. مثلاً: "قاسم پارسي چڱي ٿو ڳالهائي". "مون هي ڪتاب هڪ رپئي ڳڌو آهي." "ڪائو آهي جيئڻ ۽ خدا جي عبادت ڪرڻ لاءِ." جيڪي فاني آهي، سو دل ٻڌڻ (١) جو لائق نا آهي."

'خبر' جڏهن فعل 'متعدي' هوندو آهي، تڏهن ضرور 'مفعول' هوندو اٿس، جو ٻن فعل جو متعلق آهي ۽ اهو مفعول بہ 'مبتدا' وانگي يا 'اسم' هوندو يا 'ضمير'، يا فعل يا ڪو جملو يا فقرو. عربي ۽ پارسي 'نحو' ۾ 'مبتدا' ۽ 'خبر' کان سواءِ ٻيو جيڪي بہ هوندو آهي تنهن کي 'مفعول' چوندا آهن، پوءِ انهيءَ 'مفعول جا جدا جدا قسم معني جي نظر تي ڪندا آهن- جيئن تہ:

'مفعول مطلق': (يعني سچو پچو مفعول)، جيئن تہ ڏاهن هڪڙي چوٽي چئي آهي. 'مفعول فيہ' (يعني ظرف) جيئن تہ ٻہ پهرن مهل سانجي ڪاڏيہ. 'مفعول بہ (يعني سچو پچو مفعول) جيئن تہ ڪتي ٻلي ساري. 'مفعول معہ' (يعني ٻہ مفعول ڪنهن حرف سان ڳنڍيل) جيئن تہ 'عمر' کي پٽ سوڏو ماريم. مفعول لہ (يعني لاءِ يا ڪنهن ٻئي حرف جر سان آيل لفظ،) جيئن تہ چوڪر کي سيکت لاءِ ماريم. مفعول

---

(١) يعني الهيءَ کي پسند ڪرڻ يا الهيءَ سان محبت رکڻ مناسب ناهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مالم يسم فاعله (يعني جڏهن فعل هئڻ ڪري فعل بيفاعل هجي، ۽ مفعول پاڻ فاعل ٿي ڪم اچي) جيئن ته 'گهوڙو وڪامي ويو'. پر انهيءَ نحو جي مفعول ۽ صرف جي مفعول ۾ هي تفاوت آهي، ته صرف جي مفعول کي حالت مفعولي هئڻ ڪري، مفعول ٿو سڏجي، ۽ نحو جي مفعول کي خبر جي چڱائيءَ ڪري مفعول ٿو چئجي. مگر سنڌيءَ ۾ بهتر ائين آهي ته ڪنهن به قسم جو مفعول، خبر جو متعلق يا الڳ شمار ڪجي.

مبتدا ۽ فاعل هڪڙي شيءِ شمار ڪرڻ نه کپي. نحو جي ترڪيب موجب جنهن شيءِ بابت ڪي چئجي ٿو، تنهن کي 'مبتدا' ٿا چون، ۽ صرف جي ترڪيب موجب جڏهن فقط اسم يا ضمير ڪنهن جملي جو 'مبتدا' ٿو ٿئي، تڏهن انهيءَ کي 'حالت فاعلي' ۾ هئڻ ڪري فاعل ٿو چئجي. جهڙيءَ طرح مٿي مفعول صرف جو پيو ۽ نحو جو پيو ڏيکاريو ويو.

لفظن جي تعداد ۽ متعلق، لفظن جي قسم ۽ مطلب يا مضمون جي نظر تي، ڪلام يا جملي جا ٻهرين ٻه قسم آهن: هڪڙو 'مفرد' ٻيو 'مرڪب'. مفرد ۾ فقط ٻه لفظ آهن، مبتدا ۽ خبر، ۽ مرڪب ۾ هرهڪ جا متعلق آهن، جنهنڪري ٻن کان زياده لفظ بلڪ زياده فقرا يا جملا آهن.

مفرد جملا وري ٻن قسمن جا آهن: هڪڙا 'اسميہ' ۽ ٻيا 'فعليہ'. ”اسميہ“ آهي آهن جن ۾ ”مبتدا“ ۽ ”خبر“، ٻئي ”اسم“ يا ”ضمير“ آهن ۽ سائن حرف 'رابط' آهي جيئن ته ”جارج شهنشاهہ آهي“ 'فعليہ' جملو اهو آهي جنهن ۾ فاعل ۽ فعل هجي، ۽ جي فعل 'متعدي' هجي ته مفعول بہ موجود هجي، جيئن تہ ”قاسم ويو“ ۽ ”قاسم عمر کي ماريو.“

ڪٿي وري مفرد جملي جا ٻہ قسم ڪندا آهن، هڪڙو 'خبريہ' ۽ ٻيو 'انشائيہ' خبريہ اهو آهي جنهن ۾ ڪنهن ڳالهہ بابت پوري خبر ڏنل ۽ صفائي ٿيل هجي، ۽ 'انشائيہ' اهو آهي جنهن ۾ اهڙا ڪڏيل لفظ ڪم آيل هجن، جن ۾ اهڙي صفائي نہ هجي ۽ شڪ هجي، مگر ڳالهائيندڙ جي خواهش معلوم ٿي ٿئي پوءِ 'خبريہ' جا ٻہ قسم ڪندا آهن: هڪڙو 'اسميہ' ۽ ٻيو 'فعليہ'. جن جا مثال مٿين فقري ۾ آيا آهن ۽ انشائيہ جا گهڻائي قسم ڪندا آهن، جن ۾ امر يا نهي يا ندا يا عجب قسم يا دعا يا 'استفهام' هوندو آهي. جيئن تہ ”هي ڪم ڪر“، ”هوڏي نہ وڃ“، ”اي قاسم اهو ڪم متان ڪرين!“ ”قاسم ڪهڙو نہ چڱو ماڻهو آهي“، ”قسم آهي تہ موڻ اهو ڪم نہ ڪيو آهي“، ”شل تون سدائين سکيو هجين“، ”تو هن کي ماريو يا نہ؟“

اهو ذڪر 'مفرد' جملي جو آهي. هاڻي مرڪب جملن جا به مضمون جي نظر تي گهڻائي قسم آهن جيئن ته 'شرطيه'، 'وصفيه'، 'ظرفيه'، 'معطوفيه'، 'معترضه' يا 'موصوله'، 'معلله' يا 'سببيه' هرهڪ جو مثال هيٺ ڏجي ٿو:

'شرطيه' آهر آهي جنهن ۾ 'شرط' هجي ۽ پڇاڙيءَ 'جزا' هجي ۽ منجهس حرف "شرط" جو ڪم آيل هجي، جيئن ته "جيڪڏهن اهو ڪم ڪندين ته نقصان پهچندئي". اتي پهريون جملو 'شرط' آهي ۽ ٻيو 'جزا'.

'وصفيه' اهو آهي جنهن ۾ مبتدا بابت ڪا صفت ڏيکاريل هجي. جيئن ته "ايران جا پڙهيل ۽ دينذار ماڻهو عالم هوندا آهن، جن کي مجتهد سڏيندا آهن".

'ظرفيه' آهو آهي جنهن ۾ ڪنهن قسم جو ظرف ڪم آيل هجي. جيئن تـه "سياڻي اڳ مڪان ويراهه ۾ وڃي شڪار ڪندس".

'معترضه' يا 'موصوله' آهو آهي جنهن ۾ 'ضمير موصول' ۽ 'جواب موصول' ظاهر يا لڪل ڪم آيل هجي، جئن ته "جو ماڻهو ڪالهه هتي آيو هو سو اڄ ٻيهر وري آيو." "منهنجو پٽ، خدا وڏي ڄمار ڏيئيس، ٻارهن ورهين جو اڃا ٿيو آهي."

'معطوفيه' آهو آهي جنهن ۾ مبتدا يا خبر ۾ هڪ کان وڌيڪ لفظ هجن، ۽ اهي حرف 'عطف' يعني ۽ سان ڳنڍيل هجن. جيئن ته "احمد ۽ قاسم ۽ اسماعيل هتي آيا ۽ سبق وٺي موٽي هليا ويا."

'معلله يا سببيه' آهو آهي جنهن ۾ هڪڙو جملو ٻئي جو سبب هجي، ۽ حرف 'علت' يا 'بيان' يعني 'ته' 'يا' 'ڇوته' وغيره ڪم آيل هجي، جيئن ته "ظلم نه ڪر ته خدا جي مار نه پوئي." "هو علم وارو آهي تنهنڪري جتي ڪٿي مانُ لهندو."

جملن جي مٿين تقسيم عربيءَ ۽ پارسيءَ نحو وارن موافق آهن. پر ڪي نحو وارا زيادهه آسان تقسيم ڪندا آهن، جا انگريزي تقسيم وانگي آهي، تنهنڪري اها زيادهه پسنديءَ جهڙي آهي. آها هيءَ آهي:

جملا ٽن قسمن جا آهن، 'مفرد'، مرتب' ۽ 'مرڪب'. مفرد جملو اهو آهي جنهن ۾ فقط 'مبتلا' ۽ 'خبر' هجن، جيئن تـه "ٻڪري آڏامن ٿا." 'مرتب' جملو آهو آهي جنهن ۾ هڪڙو مک جملو هجي، ۽ ٻيا انهيءَ تي تعلق رهندڙ هجن. جيئن ته "تون روانو ٿيندين تنهن کان اڳ آءٌ توکي ڏسندس." "مون کي انتظار آهي ته منهنجو پٽ پاس ٿئي." "قاسم جو مون کي ڪالهه ڳڌيو، تنهن چيو ٿي ته سندس پاڻ، جو اڳئين هفتي ۾ بمبئي روانو ٿيو هو، سو اڃا پهتو آهي." 'مرڪب' جملو آهو آهي، جنهن ۾ ٻه يا زيادهه 'مفرد جملا يا 'فقرا' هجن، ۽ آهي هڪٻئي تي

تعلق نہ رکندا هجن، پر ڪنهن حرف ’جملي‘ يا حرف ’عطف‘ وغيره سان ڳنڍيل هجن جيئن تہ ”هو چوڪر هوشيار آهي، تنهنڪري پاس ٿيو آهي.“ ”احمد ڀنڊ هليو ۽ محمد گهوڙي تي چڙهيو.“ ”هو پڙهي چاڻي پر لکي نہ ڄاڻي.“ ”سپاهين کي يا جنگ ڪرڻ گهرجي يا مرڻ گهرجي.“

انهيءَ تقسيم سان ڏسڻ ۾ ايندو، تہ مٿي ڏنلن ’مرڪب‘ جملن جي قسمن مان ڪي ’مرڪب‘ قسم جا آهن ۽ ڪي ’مرتب‘ قسم جا.

هاڻي اسين ’نحو‘ جا ڪي قانون ڏينداسين، جن موجب جملا ٺهن ٿا ۽ جن تي نحوي ’ترڪيب‘ ۽ ’تفريق‘ ٻڌل آهي.

نحو جا يا نحو جي قانونن جا ٽي قسم آهن، ۽ آهي (١) مناسبت (٢) انتظام (٣) ترتيب ٿا ڏيکارين.

”مناسبت“ جي معنيٰ آهي مبتدا ۽ خبر يا جملي جي لفظن جي جنس، عدد، حالت، زمان، وغيره جي نظر تي ٻاڻ ۾ موافقت.

”انتظام“ آها طاقت يا آهو عمل آهي، جو هڪڙي لفظ جي ٻئي لفظ تي رهي، حالت، زمان وغيره ۾.

”ترتيب“ جو مطلب آهي جملي ۾ سيڪنهن لفظ کي پنهنجي پنهنجي مناسب جاءِ تي رکڻ يا ويهارڻ.

اهي قانون هيٺ ڏجن ٿا:

١- سنڌي جملي ۾ اڪثر پهرين ’مبتدا‘ ٿو اچي، پوءِ ’خبر‘، يا پهرين ’فاعل‘ ٿو اچي پوءِ ’فعل‘، ۽ جي ’فعل متعدي‘ آهي تہ ’مفعول‘ وچ ۾ ٿو اچي، يعني ’فعل‘ کان اڳي. هن نسبت ۾ سنسڪرت گرامر موجب، ’ڪرتري‘ ’ڪرمڻي‘ ۽ ’ڀاوي‘ پريوگن جو ذڪر انشاءِ تعليميءَ جي ڀاڱي ۾ ڏنل آهي، آتي ٻہ ڏسو ۽ هيٺ قانون ٣٢، ٣٣، ٣٤، ۽ ٣٥ ٻہ ڏسو مگر شعر ۾ آها ٻيا ٻي ڪابہ ترتيب اڳ پوءِ ٿي سگهي ٿي، ۽ ’امر‘ يا ’نهي‘ يا ’ضمير متصل‘ جي حالت ۾ ’فاعل‘ يا ’مفعول‘ ڳجهو رهي ٿو.

مثال: ”قاسم وڃي ٿو“ ”مون ڪتي کي ماريو.“ ”هوڏي نہ وڃ.“ ”ڪراچيءَ وڃان ٿو.“ ”چو ماريو اٿيس.“

٢- جملي ۾ صفت، اسم کان اڳي ايندي آهي، جنهن صورت ۾ اها صفت ’ظرف تميز‘ جي صورت ٿي وڃي ۽ مگر ”عشق“ فعل جي حالت ۾ پڻيان بہ اچي ٿي. جيئن تہ ’چڱو ماڻهو‘، ’تکو گهوڙو‘ ’هي ماڻهو ڏاهو آهي.‘ ’هو گهوڙو تکو آهي.‘

٣- ’ظرف‘ به جملي ۾ ’فعل‘ کان توڙي صفت کان توڙي ٻئي ’ظرف‘ کان اڳي اچي سگهي ٿو. جيئن ته ”اڄ آءٌ اسڪول ۾ ويندس“، ”هُو آهستي هليو ويو“، ”تمام چڱو ماڻهو“، ”بلڪل ڏرو ٿو هلين“.

٤- حرف ’جر‘ اسم جي پٺيان ٿو اچي، جيئن ته ”مون کان“ ”ڪتاب ۾“، ”هن سنڌ و“. پر ’متصل ضميرن‘ جي حالت ۾ اڳيان به ٿو اچي، جيئن ته ”کائنس“ ”سندس“.

٥- حرف ’ندا‘ اسم جي اڳيان ٿو اچي، جيئن ته ”اي يار“ ”اڙي ڇوڪرا“.

٦- حرف ’جملو‘ يا حرف ’علت‘ يا حرف ’بيان‘، جي ٻن لفظن يا ٻن جملن کي ڳنڍيندڙ ٿا، سي انهن جي وچ ۾ ايندا آهن. جيئن ته ”احمد ۽ محمد آيو“. ”هو به آيو پر جلد هليو ويو“. ”هن چيو ته آءٌ هتي ڪين نڪندس“.

٧- جملي ۾ ’فعل‘ ’فاعل‘ سان، ’جنس‘ ۽ ’عدد‘ ۽ ’ضمير‘ ۾ موافقت ٿو رکي. جيئن ته ”ڇوڪر آيو“، ”زال آئي“، ”مڙس آيا“، ”زالون آيون“، ”آءٌ آيس“، ”اسين آياسين“، ”آءٌ آيس“، ”اسين آيونسين“ وغيره ڪن حالتن ۾ فعل مفعول موجب، ۽ ڪن ۾ فاعل ۽ مفعول ٻنهي موجب به مٽبو آهي، جيئن هيٺ قانون ٣٢ ۽ ٣٥ ۾ ڏنل آهي.

٨- واحد فاعل لاءِ فعل به واحد گهرجي، مگر عزت ۽ تعظيم جي فاعل کي جمع ڪري، فعل به جمع ڪندا آهن، جهڙو اسم جي حالت ۾ تهڙو ضمير جي حالت ۾. جيئن ته پير صاحب جن آيا ۽ فرمايائون، سائين اوهين ڪير آهيو“؟ پاڻ فرمايائون ته.... ساڳيءَ طرح وڏا ماڻهو پاڻ کي ’اسين‘ ڪري ڳالهائيندا آهن ۽ ’مصنف‘ به ائين ڪندا آهن.

٩- جڏهن مصدر ’فاعل‘ آهي تڏهن ’فعل‘ ’مذڪر واحد غائب‘ ٿو ٿئي. جيئن ته ”رحم ڪرڻ چڱو آهي“.

١٠- جڏهن ’فاعل‘ اهڙو اسم آهي، جو جماعت يا گهڻو تعداد ٿو ڏيکاري، تڏهن فعل انهن جي ’جنس ۽ عدد‘ موجب ٿو رهي. جيئن ته ”لشڪر ڀڄي ويو“، ”مجلس گڏ ٿي“، ”ماڻهن جون جماعتون اچي گڏ ٿيون“، ”سرڪار رحم واري آهي“.

١١- ڪتاب جو يا ڪنهن ٻيءَ شيءِ جو نالو ’جمع‘ ۾ هوندو ته به ’فعل‘ ’واحد‘ ۾ ايندو. جيئن ته ”انسان جا فرض“ ڪتاب، اصل هڪڙي انگريزي مصنف جو لکيل آهي.“

١٢- گهڻا ’فاعل‘، جي حرف ’عطف‘ سان ڳنڍيل آهن، تن جو ’فعل‘ جمع ۾ ايندو آهي. جيئن ته ”احمد، محمد ۽ قاسم اڄ آيا آهن.“

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

١٣- گهڻا فاعل جن جي وچ ۾ 'حرف استثنا' يا ڌار ڪرڻ وارا حرف آيل آهن، سي فعل 'واحد' ٿا وٺن، جيئن ته احمد يا محمد غلط آهي 'نڪي احمد هوشيار آهي نڪي محمد.

١٤- گهڻن فاعلن جي حالت ۾ اڪثر 'فعل' جنس ۽ 'عدد ۽ ضمير' ۾ پوئين فاعل موجب اچي ٿو، جيئن ته 'احمد ۽ سندس دوست آيا.' 'احمد ۽ سندس مائٽياڻيون آيون'، احمد، محمد ۽ قاسم جي زال هتان لنگهي ويئي' احمد يا سندس سنگتي فسادي ماڻهو آهن.'

١٥- جڏهن گهڻن فاعلن ۾ ڪو ضمير به هوندو آهي، تڏهن فعل انهي ضمير جي 'جمع' جي صورت وٺندو آهي، جيئن ته "تون ۽ تنهنجا سنگتي ڇو آيا آهيو؟" "آءُ ۽ منهنجا مائٽ ڪالهه هتي آيا هئاسين."

١٦- 'مضاف به 'صفت' والگي 'مضاف اليه' جي اڳيان ايندو آهي، مگر هئڻ ۽ ٿيڻ فعل جي حالت ۾ پٺيان بہ ايندو آهي، جيئن تہ "هي منهنجو گهوڙو آهي". "هي گهوڙو منهنجو آهي"

١٧- 'مضاف'، جنس، عدد، ۽ حالت ۾ 'مضاف اليه' وانگي ٿو رهي، جيئن ته "منهنجو گهوڙو، منهنجي گهوڙي، منهنجا گهوڙا، منهنجون گهوڙيون، منهنجي گهوڙي کي، منهنجين گهوڙين سان".

١٨- اسم يا ضمير جي صورت، حالتن موجب ڦري ٿي. جڏهن ڪو 'حرف جر' يا حرف 'اضافت' انهن سان لڳي ٿو، تڏهن آهي عام صورت ۾ رهن ٿا نہ تہ اصل صورت ۾. جيئن ته حالت فاعلي ۽ مفعوليءَ ۾، 'ڪتو آيو ۽ 'مون ڪتو ماريو' ۽ حالت جريءَ يا اضافت ۾، 'ڪتي ۾، ڪتي جو ۽ ڪتي کي'. اصل صورت ۾، "آءٌ، اسين، تون، توهين، هو، ڪتو، ٻلي، ڪدو" ۽ عام صورت ۾، "مون، اسان، تو، اوهان، ڪتي، ٻليءَ، ڪدوءَ، ۽ ٻين ضميرن جا مثال اصل صورت"

هي، ڪير، جو، سو، سو ڪو؛

عام صورت: هن جمع هنن، ڪنهن جمع ڪن، جنهن جمع جن، تنهن جمع تن.

١٩- صفت، جنس عدد ۽ حالت ۾ موصوف يا لاڳو اسم وانگي ٿي ڦري، مگر جي ڪو پارسي يا عربي لفظ صفت جو هوندو تہ اهو نہ ڦرندو. جيئن نہ تکو گهوڙو، تکي گهوڙي، تکا گهوڙا، تکيون گهوڙيون، تکي گهوڙي جو تيز گهوڙو، تيز گهوڙي، تيز گهوڙا، تيز گهوڙيون، تيز گهوڙي جو.

٢٠- سنڌيءَ ۾ ڪڏهن ڪڏهن صفت اسم وانگي بہ ڪم ايندي آهي، خاص جمع جي حالت ۾، جيئن تہ 'چڱا چون سا ڪجي'، ڏاهن چيو آهي تہ "سچ

ڳالهائجي' ۽ ظرف وانگي به ڪم ايندي آهي جيئن ته 'تڪو ڪپ'، ۽ 'ڪپ تڪو ٿو هلي.' "جهاز ضعيفن جو پاڻيءَ ۾ پرتو"،

"ستا اٿي جاڳ ننڊ نه ڪجي ايتري"،
"اونهي ۾ اڌ ڪيو دليلن دلو"،
"ڪارو جي ڪيڙين، سيئي منهنجا سپرين".

٢١- ضمير، جن اسمن سان لاڳو آهن، تن موجب 'جنس' ۽ 'عدد' ۽ 'حالت' وٺن ٿا. جيئن ته 'جو ماڻهو' 'جا زال'، 'جي مڙس'، 'جي زالون'، ساڳيءَ طرح 'ڪو، ڪا ۽ ڪي'، 'هيءَ، هيءَ، هن، هنن'، 'ڪير، ڪير، ڪنهن، ڪن'.

٢٢- موصول ۽ جواب موصول يا پيون ضميري صفتون، جواب رکن ٿيون، تن مان پهرين 'موصول' اچي ٿو پوءِ جواب، مگر تاڪيد يا زور ڏيڻ جي حالت ۾ جواب پهرين آڻبو آهي. جيئن ته **جو** ڪتاب مون توکي ڏنو آهي، **سو** هي آهي"، '**جڏهن** تون مون وٽ **ايندين تڏهن** هي ڪتاب توکي ڏيندس"، "هي ڪتاب **آهو** آهي **جو** مون توکي ڏنو هو"، "هي ڪتاب توکي **تڏهين** ڏيندس **جڏهن** تون مون وٽ ايندين."

٢٣- ضمير 'استفهام'، فاعل هجي يا مفعول، ته به اڪثر شروع ۾ ٿو اچي، خاص تاڪيد يا زور ڏيڻ لاءِ، جيئن ته "ڪير ٿو چوي ته اهو ڪم مون ڪيو آهي؟ ڪنهن کي طاقت آهي ته اهڙو ڪم ڪري؟ ڇو اهڙو ڪم ڪجي جو پوءِ پڇتائجي؟ ڪيڏانهن ٿو وڃين؟

٢٤- اسم مفعول صفت وانگي ڪم اچي ٿو، ۽ اسم جي اڳيان اچي ٿو ۽ جنس، عدد ۽ حالت ۾ انهن وانگي ڦري ٿي جئن ته رڌل ماني، ڦاڙل ڪتاب، سبيل ڪپڙا.

٢٥- اسم حاليه، اسم استقبال ۽ ماضي معطوفي اڪثر فعل کان اڳي ايندا آهن. جئن ته "هو رستي تي ڪتاب پڙهندو پيو ويو." "آءٌ اڄ پاهر وڃڻو آهيان." "ڪتو ماني کائي، ٺڪر وات ۾ جهلي، ڀڄي ويو."

٢٦- فعل جا زمان جملن ۾ ترتيب وارا اچڻ کهرجن، يعني وقت جي اڳي ۽ پوءِ جي نظر رکڻ گهرجي. جئن پهرين حال، پوءِ حال مدامي ۽ مستقبل يا پهرين ماضي مطلق، پوءِ ماضي بعيد، پوءِ ماضي مدامي. مثال: "هن چيو ته آءٌ ڪالهه هتي آيو هوس." "هن مون کي هڪڙو ڪتاب ڏنو جو هن ڪراچي مان ورتو هو". "هو چوي ٿو ته آءٌ هي ڪم ڪندس."

٢٧- جڏهن هڪڙو جملو ٻئي تي تعلق رکي تڏهن انهن جي فعلن جو زمان هڪ جهڙو هئڻ گهرجي. جئن ته 'جيڪڏهن تون محنت ڪندين ته فائدو حاصل ڪندين.'

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

'جڏهن هن محنت ڪئي تڏهن ايترو فائدو حاصل ڪيائين.' 'هن مون کي آها گاريون ڏنيون، جا پڻ ڪان ڏڏي هٿائين.'

٢٨- ڪيل گالهه بيان ڪرڻ لاءِ آهي ساڳيا لفظ ساڳئي زمان ۾ ڪم ايندا آهن ۽ حرف بيان 'ته' انهن جي اڳيان وجهندا آهن. جيئن ته 'هن چيو ته آءٌ ائين ڪين ڪندس' 'هو چوي ٿو ته آءٌ ائين ڪين ڪندس'. اڪثر اهڙن جملن جي شروع ۽ پڇاڙيءَ ۾ " " هي نشانيون ڏيندا آهن. جيئن ته شاهه فرمايو آهي ته "جيڪي فراقان سو وصال ته ٿئي".

٢٩- انڪاري جملن ۾ حرف انڪاري فعل جي اڳيان ايندا آهن. جيئن ته 'هي ڪم نه ڪر'. 'آءٌ اهو ڪم ڪين ڪندس'.

٣٠- حرف انڪاري اڪثر سوال ۽ عجب جي حرفن سان پڻ ڪم ايندا آهن. جيئن ته 'چو نه ٿو ائين ڪرين؟' 'ڪهڙو نه خراب ڪم ڪيو اٿس!'

٣١- جو اسم فعل 'معروف' جي حالت ۾ مفعول آهي، سو فعل 'مجهول' جي حالت ۾ فاعل ٿو ٿئي. جيئن ته 'چوڪر جهرڪي ماري'، 'جهرڪي چوڪر هٿان مارجي ويئي'.

٣٢- جملي ۾ جيڪڏهن فعل متعدي 'معروف' ڪم ايندو، ۽ فعل جا زمان اسم 'مفعول' مان جڙيل هوندا، ۽ 'مفعول' ۾ حرف کي نه هوندو، ته اهڙو فعل عدد ۽ جنس ۽ ضمير ۾ مفعول موجب ڦرندو، جنهن کي 'ڪرمڻي پريوگ' يا 'صورت تابع المفعول' چوندا آهن. جيئن ته 'مون گدرو کاڌو'. 'مون ماني کاڌي'. 'مون پنج گدرا کاڌا'. 'مون ٻه مانيون کاڌيون'.

٣٣- جملي ۾ جيڪڏهن 'فعل متعدي معروف' ڪم ايندو، ۽ فعل جا زمان 'اسم مفعول' مان جڙيل نه هوندا، ته اهڙو فعل، 'جنس ۽ عدد ۽ ضمير' ۾ فاعل موجب ڦرندو، جنهن کي "ڪرتري پريوگ" يا "صورت تابع الفاعل" چوندا آهن. جيئن ته 'آءٌ ماني کاڻ ٿو'. 'آءٌ گدرو کاڻ ٿو'. 'چوڪر' ماني کائي ٿو'. 'چوڪر' ماني کائن ٿا' ۽ 'چوڪريون ماني کائن ٿيون'.

٣٤- جملي ۾ جيڪڏهن 'فعل لازمي' يا 'متعدي مجهول' هوندو، ته اهڙو فعل جنس ۽ عدد ۽ ضمير ۾ 'فاعل' موجب ڦرندو، يعني 'صورت تابع الفاعل' يا 'ڪرتري پريوگ' ۾ هوندو. جيئن ته 'ڪتو ڊوڙي ٿو'. 'ڪتي ڊوڙي ٿي'. 'ڪتا ڊوڙن ٿا'. 'ڪتيون ڊوڙن ٿيون'. 'ڪتو مارجي ويو'. 'ڪتي مارجي ويئي'. 'ڪتا مارجي ويا'. 'ڪتيون مارجي ويئيون'.

٣٥- جملي ۾ جيڪڏهن فعل 'متعدي معروف' ڪم آيل هجي ۽ زمان 'اسم مفعول' مان جڙيل هجن، ۽ مفعول ۾ حرف 'کي' ظاهر به هجي، ته اهڙو فعل،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

’جنس، عدد ۽ ضمير‘ ۾ نڪي فاعل سوجب ۽ نڪي مفعول سوجب ڦرندو. يعني ’صورت مختار‘ يا ”ڀاوي پريوگ“ ۾ رهندو. جيئن ته ’مون ڪتي کي ماريو‘، ’تو ڪتي کي ماريو‘، چوڪر ڪتي کي ماريو‘. ’ڇوڪرن ڪتي کي ماريو‘، ’مڙس ڪتي کي ماريو‘، ’زالن ڪتي کي ماريو‘.

٣٦- هيءُ فعل جي ڪنهن به زمان ۾ به فاعل ٿي سگهندا آهن، ۽ ٻئي فعل جي اڳيان ايندا آهن. جيئن ته ’احمد حڪيم آهي‘. ’منهنجو پيءُ آڳبوٽ جو ڪپتان هو‘.

٣٧- به انڪاري لفظ يا حرف، هڪ ٻئي جو اثر وڃائي ٿا ڇڏين، ۽ انڪار جي بدران اثبات جي معنيٰ ٿا ڏين، جيئن ته ’ائين نه آهي ته هو دولتمند نه آهي‘، مطلب ٿيو ته هو دولتمند آهي‘.

٣٨- ڪن فعلن جي حالت ۾ فاعل اڪثر ڳجهو رهندو آهي. هڪڙو ’امر حاضر‘ ۾ جيئن ته ’هليو وڃ‘. ’وڃي سمهه‘. ٻيو جمع غائب ۾، جيئن ته ’ڳالهه ڪندا آهن ته‘، ’چيو اٿن ته‘. ٽيون ضمير خالص ۾، جيئن ته ’وڃان ٿو‘، ’ڇو ماريو اٿيئس‘؟

٣٩- ڪي ڪي فعل لازمي به مفعول وٺن ٿا، پر آهن ساڳئي فعل مان نڪتل جيئن ته- ’هو چڱي چال چليو آهي‘، ’چڱي ڊوڙ ڊڪيو آهي‘، ’خواب ڏٺل ڏٺليو آهي‘ ’هو ڪافرن جو موت مئو آهي‘.

٤٠- ڪي فعل ’متعدي‘ به ’مفعول‘ وٺندا آهن، جن سان هڪڙو ٻئي جي حالت يا درجو ڏيکاريندو آهي. جيئن ته ”احمد خان کي مختيارڪار ڪيو اٿن‘. ’قدرت قاسم کي شاعر بنايو‘. ’ڪهڙيءَ مهربانيءَ هن کي ظالم ڪري ڇڏيو آهي!

باب چوٿون

جملن جي تفريق (يا ڇيد)

مٿي ڏيکاريو ويو آهي ته حرفن مان لفظ يا ڪلما ڪيئن ٿا جڙن، ۽ لفظن مان جملا يا ڪلام ڪيئن ٿا ٺهن، ۽ جملا ڪيترن ڪهڙن قسمن جا ٿا ٿين. ’صرف‘ ۾ ڏيکارجي ٿو ته لفظ ڪهڙيون صورتون وٺن ٿا، ۽ ڪيئن ڦرن گهرن ٿا. انهن جي جدا جدا صورت معلوم ڪرڻ ۽ هڪٻئي سان انهن جي واسطي ڏيکارڻ کي ’ترڪيب‘ چون ٿا. ’نحو‘ ۾ ڏيکارجي ٿو ته لفظن مان جملا ڪيئن ٺهن ٿا ۽ لفظ ڪهڙي ترتيب سان بيهن ٿا. انهن جي جدا جدا پورين جاين سان معلوم ڪرڻ، هڪٻئي سان انهن جي واسطي ڏيکارڻ کي ’تفريق‘ چون ٿا. تفريق کي ”ڇيد“ به سڏيندا آهن.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

حقيقت ڪري ترڪيب جي لفظي معني آهي ڀاڱن مان سڄو ٺاهڻ، يا مفرد ڀاڱن کي گڏي سڄي مرڪب شيءِ ٺاهڻ. ۽ **تفريق** جي معني آهي سڄي کي ڀڃي يا کولي ڀاڱا ڪرڻ، يا 'مرڪب' مان ڦيرائي 'مفرد' ڪرڻ. پر، گرامر جي اصطلاح ۾ 'تفريق' کي 'ترڪيب' ٿا چون. اها ترڪيب ٽن قسمن جي آهي، **'سرسري ترڪيب'، 'صرفي ترڪيب'، ۽ 'نحوي ترڪيب'.** سرسري يا سليس ترڪيب آهي ڪنهن بہ لفظ کي سڃاڻڻ، تہ اسم آهي يا فعل آهي يا حرف آهي وغيره. صرفي ترڪيب انهن کان زياده مفصل آهي، جنهن ۾ جيڪو لفظ 'اسم' آهي تہ انهن جو 'قسم، جنس، عدد ۽ حالت' ٻڌائجي. جي فعل آهي تہ 'قسم، زمان، ضمير' وغيره ٻڌائجي. 'نحوي ترڪيب' ۾ وڌيڪ هي ٻڌائبو آهي تہ جملو ڪهڙي قسم جو آهي، انهيءَ جي ڀاڱن يا لفظن جو هڪٻئي سان ڪهڙو واسطو آهي، ۽ انهن جي پوري جاءِ ڪهڙي آهي. مثلاً: 'مبتدا ڪهڙو آهي' 'خبر ڪهڙو آهي'، 'ڪهڙو قانون انهن سان لاڳو ٿو ٿئي'. وغيره.

اسان مٿي ڏٺو آهي تہ هر جملي ۾ مبتدا ۽ خبر ضرور اچن ٿا. مبتدا اهو آهي جنهن بابت ڪي چيل آهي ۽ جنهن سان ڪنهن ڳالهہ جي ابتدا يا شروعات ٿئي ٿي، ۽ خبر اها حقيقت آهي جا انهيءَ بابت چئجي ٿي. اڪثر ڏٺو ويو آهي تہ 'مبتدا' فاعل ٿو ٿئي، ۽ اهو اسم يا ضمير يا ٻيون ڪي صورتون ٿو وٺي، ۽ خبر اڪثر 'فعل' ٿو ٿئي ۽ انهيءَ سان هڪڙي نہ ٻئي قسم جو 'مفعول' ٿو ٿئي، جن مان فعل متعديءَ جي حالت ۾ خاص يا سچو پچو مفعول ٿو ٿئي، يعني جنهن تي انهيءَ ڪم جو اثر ٿو ٿئي. وري اڪثر 'مبتدا' سان لاڳو ڪي لفظ يا فقرا يا جملا اچن ٿا، جي انهن جي صفت يا ڪا ٻي ڄاڻائي ٿا ڏيکارين، ۽ ساڳيءَ طرح 'خبر' سان لاڳو ڪي لفظ يا فقرا يا جملا اچن ٿا، جي انهيءَ ڪم جو وقت يا هنڌ يا رستو وغيره ٻڌائين ٿا. انهن لاڳو لفظن کي **'متعلق'** چون ٿا. انهن متعلق ڪري 'مبتدا' توڙي 'خبر' وڌي وڏا ٿين ٿا، ۽ جملا مفرد مان ڦري 'مرتب ۽ مرڪب' ٿين ٿا. اهڙن جملن جي تقسيم مٿي ڏني ويئي آهي، هاڻي انهن جي تفريق ڏجي ٿي.

پهرين نحو جي تفريق يا جملن جي چيڙ جا ڪي ٿورا قانون ڏجن ٿا، جن تي ڌيان ڏيڻ سان جملن جي تفريق آسانيءَ سان ڪري سگهبي.

مفرد جملن لاءِ

١- مفرد جملي ۾ اسم حاليہ يا اسم مفعول يا ماضي معطوفي کي فعل شمار ڪرڻ نہ گهرجي، پر 'صفت' وانگي سمجهڻ گهرجي. سچو 'فعل' فقط هڪڙو هوندو آهي. جيئن تہ "ماني کائي، گشت ڪري، بازار جو ڪم لاهيندو پوءِ هتي آيس". هتي 'فعل' هڪڙو 'آيس آهي' نہ 'کائي، ڪري ۽ لاهيندو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

٢- امر حاضر ۾ اڪثر 'فاعل' 'تون ۽ توهين' ڳجهو رهندو آهي. آهو 'مبتدا' ڪري ڏيکارڻ گهرجي. جيئن ته وڃ، ڊوڙ، يعني 'تون وڃ'، 'توهين ڊوڙو'.

٣- جڏهن فاعل مصدر هوندو آهي، تڏهن ڪي اشاري جا لفظ، جيئن ته 'اهو، هي' وغيره به ڪم ايندا آهن، پر اهي رڳا نالي جا فاعل آهن، سچو 'فاعل' مصدر آهي. جيئن ته 'پڇي جند ڇڏائڻ.... اهو ورهامن جو ڪم آهي'. اتي 'اهو' جي اڳيان ڇڻ ته يعني لڪل آهن.

"سوريءَ چڙهڻ سيج لهڻ اي عاشقن ڪم".

٤- مبتدا يا فاعل جا متعلق صفت کان سواءِ هيٺيان به ٿي سگهن ٿا:

(١) اسم يا ڪو ضمير ساڳيءَ شيءِ لاءِ جيئن ته ايڊورڊ 'صلح ڪندڙ' چڱو بادشاهه هو. بادشاهه 'پاڻ' جنگ ۾ حاضر هو.

(٢) اسم يا ضمير حالت 'اضافت' ۾ يعني 'مضاف اليہ' جيئن ته 'احمد جو ڪتاب گم ٿي ويو'، 'منهنجو ڪوٽ ڦاٽي ويو'،

(٣) فاعل يا مفعول، جيئن ته 'وهندڙ پاڻي ڪنو نه ٿيندو آهي'. 'ڏڪر تي جڙيل گهر، هوادار ٿيندو آهي'.

(٤) ڏسجڻ، ٿيڻ، گذارڻ، رهڻ ۽ اهڙا ڪي ٻيا فعل لازمي هئڻ وانگي به فاعل وٺن ٿا، ۽ هڪڙي فاعل سان اڻ پورا هوندا آهن. جيئن ته 'احمد ڏاهو پار ٿو ڏسجي'، 'همايون بادشاه مقرر ٿيو' 'سچا فقير دنيا ۾ حقيقي بادشاهه ٿا سڏجن'.

٥- مفرد جملي جي خبر ۾ فعل کان سواءِ، (١) اسم يا ضمير اچي ٿو، جيئن ته 'قاسم سڪول ماستر آهي'. 'اهو آءٌ آهيان'. (٢) صفت جيئن ته 'هي مزور مست آهي'. (٣) مصدر - جيئن ته هو هنر سکڻ ٿو اچي. اتي مصدر جي پٺيان 'لاءِ' حرف جر ڳجهو به ڇڏي سگهجي ٿو. (٤) اسم حاليہ يا اسم استقبال يا ماضي معطوفي، جيئن ته 'ڇوڪرو ڊوڙندو آيو'. 'هو ايندڙ ملاکڙي تي وڙهڻو آهي'. 'نوڪر ڪم لاءِ هليو ويو'. (٥) هڪڙو فقرو يا گهڻن لفظن جو مجموعو، جيئن ته 'هن جو گهر چڱي بندوبست سان ٿو هلي'. (٦) ظرف، جيئن ته "منهنجو پاءُ هيتي آهي'، 'گهوڙن جو ميلو هيل هيتي ٿيندو'.

٦- جملي ۾ فعل کان سواءِ خبر ۾ جو مفعول ايندو آهي، سو ضرور هيٺين صورتن مان هڪڙو هوندو: (١) اسم يا ضمير، جيئن ته 'مهاڻا مڇي ڦاسائن ٿا'. 'قاسم هن کي ماري وڌو'. (٢) صفت اسم وانگي ڪم آيل، جيئن ته 'سخي ماڻهو غريب کي سنڀاليندو آهي'. (٣) مصدر، جيئن ته 'هو پڙهڻ پسند ٿو ڪري'. 'جي تون ڪسڻ سکيو ته ڪاتيءَ پٺي نه ڪنجهه' (٤) فقرو يا جملو، جيئن ته 'هن انجام

ڪيو ته اهو ڪم ڪندس'. (۵) ٻئي جا زباني لفظ، جيئن 'هن رڙ ڪري چيو، ته "ماڻ وڃانو ٿو"'

۷- فاعل وانگي مفعول جا متعلق به هيٺيان ٿي سگهن ٿا: (۱) صفت، جيئن ته 'شڪاري هڪڙو وڏو هرڻ ماريو'. (۲) اسم يا ضمير ساڳئي اسم لاءِ، جيئن ته 'آءٌ تنهنجي ڀاءُ قاسم کي سڃاڻان ٿو'. (۳) اسم يا ضمير حالت اضافت ۾، جيئن 'احمد قاسم جو ڪتاب وڃايو آهي'. 'هن پنهنجو گهر وڪڻي ڇڏيو'. (۴) مصدر، جيئن ته 'هن کي ماڻ ڪرڻ ولي ٿو' (۵) اسم حاليه، يا اسم مفعول جيئن ته 'مون هن کي ويندي ڏٺو'. 'مون هن کي مئل ڏٺو'. (۶) اسم استقبال وارو فقرو، جيئن ته 'مون هن کي ڀڄايو ته ڪهڙو بار کڻڻو آهي'.

۸- ڪن متعدي فعلن کي ٻه مفعول ٿيندا آهن هڪڙو سڌو ۽ ٻيو پاسيرو. هڪڙي کي حقيقي مفعول چون، جتي ظاهر يا ڳجهو مفعول ڏيکاري ۽ ٻئي کي جري مفعول چون جتي 'کي' حرف جر آهي. جيئن ته 'احمد پنهنجي پٽ 'کي' هڪڙو ڪتاب ڏنو'. اهڙا فعل آهن، ڏيڻ، چوڻ ۽ ڪي ٿورا ٻيا.

۹- خبر يا فعل جا متعلق، ظرف کان سواءِ هيٺيان ٿي سگهن ٿا: (۱) ظرف وارو فقرو، جيئن ته 'احمد ڪڏهن هيتي ڪڏهن هتي گذاريندو آهي'. (۲) حرف جر وارو فقرو، جيئن ته 'هو ٿورن ڏينهن ۾ موٽي ايندو'. (۳) مصدر يا مصدر وارو فقرو، جيئن ته 'آءٌ توکي وٺڻ ايندس'. هتي مصدر جي ٻئيان لاءِ به وجهي ٿي سگهجي. 'هو ڇاپي جا ڪاغذ خريد ڪرڻ ويو آهي'. (۴) اسم حاليه، جيئن ته 'هو ڊوڙندو آيو'. (۵) مفعول، جيئن ته 'مون کي در تي بيٺل ڏٺو'. (۶) هڪڙو جملو يا فقرو، جيئن ته 'سچ ڪري ٻڇين ته آءٌ هن کي ايماندار ٿو ڄاڻان'. 'گهڙيال ڇهه وڄايا ته اسين آٿي روانا ٿياسين'

مرتب جملن لاءِ

۱۰- مرتب جملي جي ٻن جملن مان جيڪو مک جملو آهي، سو پورو آهي ۽ ڌار به ڪم اچي ٿو سگهجي، مگر جيڪو ٻيو جملو يا فقرو انهيءَ تي تعلق آهي، سو اڻپورو آهي ۽ ڌار ڪم اچي نه سگهندو.

۱۱- اهي تعلق رکندڙ جملا يا فقرا 'اسميه' آهن، يا 'صفتيه' آهن يا 'ظرفيه' آهن، جو اسم يا صفت يا ظرف جهڙو زور يا اثر ٿو رهين، ۽ اهي ڪڏهن فاعل ۽ ڪڏهن مفعول ۽ ڪڏهن فعل سان تعلق ٿا رکن. جيئن ته 'ڪنهن شيشو ڀڳو تنهن جي پڪ نه آهي'، 'هن چيو ته تون غلط آهين'. 'هن جو ويساهه اهو هو ته قاسم فتحياب ٿيندو'. 'جو پنهنجي ڪاوڙ ماري ٿو، سو ڏاهو ماڻهو آهي'. 'جيڪو ميوو اسان گڏ ڪيو هو، سو سڀ هوڪائي ويا'. 'عمر هڪڙو ڇوڪر آهي، جنهن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

کي تون پڙهائيندو هئين'. 'جڏهن ماڻهو بيمار هجي، تڏهن محنت ڪرڻ نقصان ٿي رسائي'. 'هو تڏهن راند ڪرڻ گهرندو آهي، جڏهن اسڪول بند ٿيندو آهي'. 'جڏهن تي تو سکيم تڏهن تو اچان'.

۱۲- ڪڏهن ڪڏهن هڪڙي سڪيہ جملي تي، ٻہ يا وڌيڪ جملا يا فقرا تعلق رکن ٿا. جيئن تہ 'واڍو، جنهن کي مون اچ پيسا ڏنا هئا، سو جڏهن وٽيس تڏهن گهر وڃي سکهي ٿو'.

۱۳- ڪڏهن ڪڏهن هڪڙو تعلق رکندڙ جملو يا فقرو ٻئي ۾ داخل ٿئي ٿو، جيئن تہ 'احمد چيو تہ جڏهن منهنجو ڪم پورو ٿيندو، تڏهن موٽي ايندس'.

مرڪب جملن لاءِ

۱۴- مرڪب جملي ۾ جيڪي ٻہ يا وڌيڪ جملا گڏجن ٿا، سي (۱) 'معطوفہ' يا 'عطفيہ' هوندا، يعني حرف عطف يا جملي، 'يعني ۽، بہ، پڻ'، سان گڏيل هوندا، يا (۲) 'ضديہ' هوندا، يعني سندن وچ ۾ ڌار ڪرڻ وارا حرف ڪم آيل هوندا يعني 'الهيءَ هوندي بہ 'تڏهن بہ' 'يا، 'پر'، (۳) يا معلله يا سببيہ هوندا، يعني هڪڙو جملو ٻئي جو سبب هوندو، 'يعني' 'تنهنڪري' يا اهڙا ٻيا لفظ ڪم آيل هوندا، (۴) يا 'اختيار يہ' هوندا يعني ٻن مان هڪڙو يا ٻيو وٺڻو هوندو، (۽، يا، نہ، تہ، متان، نڪي، وغيره حرف ڪم آيل هوندا. مثال هرهڪ جا (۱) 'عمر پاڻي پيتو ۽ قاسم ماني کاڌي. (۲) 'هن ٻون کي نصيحت ڪئي، پر پاڻ انهيءَ تي نہ هليو'. (۳) 'ڏاڍو مينهن وٺو، تنهنڪري اسين ٻاهر نڪري نہ سگهياسين.' (۴) 'ايمانداريءَ سان نوڪري ڏي نہ تہ پشيمان ٿيندين'. 'نڪي هي ڳالهہ تعميل جي لائق آهي، نڪي هو'.

تفريق جا مثال

نحو جي تفريق لاءِ هڪڙي جدول ڪيڻ ضرور آهي، جنهن ۾ مفرد جملن لاءِ فقط پہ خانہ بس آهن. هڪڙو 'مبتدا' لاءِ ۽ ٻيو 'خبر' لاءِ. مگر جڏهن انهن سان ڪي متعلق رهن ٿا، تڏهن انهن جي لاءِ بہ هرهڪ سان گڏ هڪ خانو زياده وجهڻو ٿئي ٿو. تنهن ڪان سواءِ شروع ۾ جملي قسم ڏيکارڻ لاءِ هڪڙو زياده خانو وجهڻو پوي ٿو.

تفريق شروع ڪرڻ کان اڳي پهرين گهرجي، تہ جملي جو 'مبتدا يا فاعل' ڳولي هٿ ڪجي، پوءِ اهو ظاهر هجي يا ڳجهو. پوءِ 'خبر يا فعل' ڳولي هٿ ڪجي. پوءِ جاچجي تہ 'فعل لازمي' آهي يا 'متعدي'. جي متعدي هجي تہ 'سڌو مفعول' بہ ڳولي هٿ ڪجي، ۽ جيڪو ٻئي قسم جو مفعول هجي، تہ اهي بہ نشان ڪجي. پوءِ وري 'مبتدا ۽ خبر ۽ مفعول'، هرهڪ جا ڪي متعلق هجن تہ ڌار ڪجن.

مرتب جملن ۾، ٻهرين جيڪي تعلق رکندڙ فقرا يا جملا هجن، اهي ڌار ڪجن ۽ انهن جا علحدا فعل ڳولي هٿ ڪجن. جتي ڪو فعل ڳجهو هجي، اتي اهو به جانچجي. جي اهڙا جملا تمام وڏا هجن ته انهن جي منڍ ۽ پڇاڙيءَ جو لفظ ڏجي، ۽ وچ ۾ ڪي نقطا ڏجن. وري جيڪي فقرا يا جملا فاعل لاءِ هجن سي ڌار ڪجن، 'مفعول' لاءِ ڌار ۽ 'فعل' لاءِ ڌار. جملن ۾ جي ڪي ڳنڍيندڙ جا ڌار ڪندڙ لفظ هجن، ته اهي چونڊي ڪڍجن. جتي ساڳيو 'فاعل' وري وري ڳجهو ايندڙ هجي، اتي اهو ظاهر ڪري ڏنگين ليڪن ۾ وجهجي. 'مرتب ۽ مرڪب' جملا گڏجي پوندا آهن، انهن جو به ڌيان رکجي. پوءِ جدول جي خانن ۾ اهي سڀ لفظ داخل ڪجن.

هيٺ هرهڪ قسم جي جملي جي تفريق يا چيد نموني جي لاءِ ڏجي ٿو.

(١) جملا، 'احمد آيو آهي'. 'ڪتا ڀونڪن ٿا'. 'ٻڪريون ڪٽسن ٿيون'.

قسم جملي جو	مبتدا	خبر
مفرد فعليه	احمد	آيو آهي
„	ڪتا	ڀونڪن ٿا
„	ٻڪريون	ڪسن ٿيون

(٢) جملو: 'ايران جا ماڻهو قابليت جهڙا ڪتاب لکندا آهن.'

قسم جملي جو	مبتدا		خبر		
	فاعل	متعلق	فعل	مفعول	متعلق
مفرد انشائيه	ماڻهو	ايران جا	لکندا آهن	ڪتاب	قابليت جهڙا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(٣) جملو: 'جو ماڻهو سچ ڳالهائيندو آهي، تنهن کي سڀ عقل وارا حد کان وڌيڪ چاهيندا آهن'.

قسم جملي جو	مبتدا		خبر			
	فاعل	متعلق	فعل	متعلق	مفعول	متعلق
مرتب ـ موصوله (جو ۽ تنهن ضمير موصول هئڻ سبب)	ماڻهو	سڀ، عقل وارا	چاهيندا آهن	حد کان وڌيڪ	تنهن کي	”
	جو	”	ڳالهائيندو آهي	”	سچ	”

(٤) 'جيڪڏهن جهان جا بادشاهہ، اهڙي سنگدليءَ سان شيطاني ظلم ڪندا، تہ سگهوٽي پنهنجا ملڪ هٿان وڃائيندا'.

قسم جملي جو	مبتدا		خبر			
	فاعل	متعلق	فعل	متعلق	مفعول	متعلق
مرتب ـ شرطيه	بادشاهہ	جهان جا	ڪندا	اهڙي سنگدليءَ سان	ظلم	شيطاني
جيڪڏهن ۽ تہ حرف شرط هئڻ سبب	هو(ڳجهو)	”	وڃائيندا	سگهوٽي هٿان	ملڪ	پنهنجا

www.sindhsalamat.com   books.sindhsalamat.com

(٥) 'ڏهه فقير هڪڙيءَ گودڙيءَ ۾ سمهندا آهن، پر ٻه بادشاهه هڪڙي ملڪ ۾ نه ماپندا آهن'.

قسم جملي جو	مبتدا		خبر	
	فاعل	متعلق	فعل	متعلق
مرڪب معطوفه (۽ حرف عطف سببان)	فقير	ڏهه	سمجهندا آهن	هڪڙي گودڙيءَ ۾
	بادشاهه	ٻه	ماپندا آهن	هڪڙي ملڪ ۾

باب ڏهين ۽ چوڏهين جا سوال

ڪلام يا جملو ڇا کي ٿو چئجي؟ جملي ۾ ڪهڙا ۽ ڪيترا لفظ تمام ضروري آهن، ۽ انهن جا نالا ڪهڙا آهن؟ مبتدا ۽ فاعل جي وچ ۾ ڪهڙو تفاوت آهي؟ خبر ۽ فعل جي وچ ۾ ڪهڙو فرق آهي؟ خبر ۾ ڪهڙيون ڪهڙيون شيون اچي ٿيون وڃن؟ 'خبر' ۽ حرف رابطه جي وچ ۾ ڪهڙو تفاوت آهي؟ مبتدا ڪهڙيون ڪهڙيون صورتون وٺي ٿو سگهي؟ مفعول ڪيترن قسمن جا ٿين ٿا؟ انهن جا نالا ۽ مثال ڏيو. صرف جي فاعل ۽ نحو جي فاعل جي وچ ۾ ڪهڙو فرق آهي؟ صرف جي مفعول ۽ نحو جي مفعول جي وچ ۾ ڪهڙو فرق آهي ۽ متعلق ڇا کي ٿا چون؟ مفعول ڪهڙيون صورتون وٺي ٿو سگهي؟ جملا پهرين ڪيترن ۽ ڪهڙن قسمن جا آهن، ۽ پوءِ ڪهڙن ۽ ڪيترن قسمن جا ٿا ٿين؟ هرهڪ جا مثال ڏيو. 'مفرد'، 'مرتب' ۽ 'مرڪب' جملن جي وچ ۾ ڪهڙو فرق آهي؟ هرهڪ جا مثال ڏيو. نحو جي قانونن جا ڪيترا ۽ ڪهڙا قسم آهن؟ هرهڪ جا ڪي مثال ڏيو. سنڌيءَ ۾ جملن جي مک لفظن جي ترتيب ڪهڙي آهي؟ صفت، ظرف، حرف جر، حرف جملو، حرف ندا، اهي اسم جي اڳيان ايندا آهن يا پٺيان؟ ڪي نياريون حالتون هجن، ته انهن جا مثال ڏيو. فعل ڪهڙين ڳالهين ۾ فاعل جو تابع رهي ٿو؟ ڪهڙين حالتن ۾ فعل واحد ۾ ايندو آهي، ۽ ڪهڙين ۾ جمع ۾؟ گهڻن فاعلن ۽ گهڻن مفعولن جا ڪي جملا ٺاهي ڏيکاريو. حرف عطف ۽ حرف جملي جي وچ ۾ ڪهڙو تفاوت آهي؟ حرف جملي ۽ حرف استثنيٰ جو جملي جي فعل تي ڪهڙو اثر ٿو ٿئي؟ جڏهن اسم ۽ ضمير ٻئي فاعل ۾ هوندا آهن، تڏهن فعل جو ڪهڙو حال ٿيندو آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مضاف ۽ صفت جي وچ ۾ ڪهڙو فرق آهي؟ مضاف ڪهڙين ڳالهين ۾ مضاف اليہ جو تابع ٿو رهي؟ حالتن جي عام صورت ڪهڙي آهي؟ جدا جدا حالتن ۾ عام صورت جا مثال ڏيو. صفت ۽ موصوف ڪهڙي ترتيب ۾ ڪم اچن ٿا؟ اهڙا ڪي مثال ڏيو، جن ۾ صفت اسم وانگي ڪم آئي هجي. ضمير پنهنجن اسمن سان ڪهڙين ڳالهين ۾ موافقت رکن ٿا؟ ضميري صفتون ڪهڙيون آهن، ۽ موصول ۽ جواب موصول جي اڳيان پوءِ اچڻ جا ڪي مثال ڏيو. ضمير استفهام جي جملي ۾ ڪهڙي هنڌ جاءِ آهي. اسم مفعول صفت وانگي ڪم آئي ڏيکاريو. اسم حاليہ، اسم استقبال ۽ ماضي معطوفيءَ جي جاءِ جملي ۾ ڪهڙي آهي؟ انهن جا مثال ڏيو. فعل جي زمانن جي ڪهڙي ترتيب آهي؟ انڪاري لفظ جملي ۾ ڪٿي ايندا آهن؟ انهن جا ڪي مثال ڏيو. فعل مجهول ۾ فاعل ۽ مفعول جو ڪهڙو حال ٿئي ٿو؟ آهي ڪهڙيون حالتون آهن، جن ۾ فعل ڪڏهن فاعل ۽ ڪڏهن مفعول جو تابع ٿو رهي، ۽ ڪڏهن ڪنهن جو تابع نٿو رهي؟ انهن حالتن جا ڪهڙا نالا آهن؟ انهن جا مثال ڏيو. ڪهڙا فعل آهن جن جا ٻہ فاعل ٿيندا آهن؟ مثال ڏيو. ٻن انڪاري لفظن جو هڪٻئي تي ڪهڙو اثر ٿو ٿئي؟ مثال ڏيئي ڏيکاريو. اهڙا ڪي مثال ڏيو جن ۾ فاعل ڳجها هجن. اهڙا ڪي لازمي فعل ٻہ آهن، جي مفعول وٺن ٿا؟ انهن جا مثال ڏيو. اهڙا ڪي فعل ٻڌايو جي ٻہ فاعل وٺندا هجن. ترڪيب ۽ ترتيب ۽ تفريق جي وچ ۾ فرق ٻڌايو. صرف جي ترڪيب ۽ نحو جي ترڪيب ۾ ڪهڙو تفاوت آهي؟ مبتدا جا متعلق ڪهڙيون صورتون وٺي ٿا سگهن؟ انهن جا مثال ڏيو. ڪهڙا فعل آهن جي اڪثر ٻہ فاعل وٺن ٿا؟ مفرد جملي ۾ خبر جي جدا جدا صورتن جا مثال ڏيو. مفعول جي جدا جدا صورتن جا مثال ڏيو. مفعول جا متعلق ڪهڙيون صورتون وٺي ٿا سگهن؟ انهن جا مثال ڏيو. سنڌي ۾ پاسيري مفعول جا مثال ڏيو. فعل جي متعلقن جون جدا جدا صورتون ٻڌايو ۽ انهن جا مثال ڏيو. مرتب جملن ۾ جي ننڍا جملا اچن ٿا، انهن جو هڪٻئي سان ڪهڙو واسطو ٿو رهي؟ انهن جي جدا جدا حالتن جا مثال ڏيو. مرڪب جملي ۾ جي ٻيا جملا اچن ٿا، تن جو هڪٻئي سان ڪهڙو واسطو ٿو رهي؟ جدا جدا حالتن جا مثال ڏيو. جملن جي تفريق جا ڇيد لاءِ ڪهڙيون ڳالهيون ياد رکڻ جهڙيون آهن؟ ترڪيب جا ڪيترا ۽ ڪهڙا قسم آهن؟ ترڪيب ۽ تفريق جي وچ ۾ ڪيترو فرق آهي؟

مشقون

(١) هيٺين جملن ۾ جيڪي مبتدا ۽ خبر، ظاهر يا لڪل هجن سي ٻڌايو:

'هو ڳالهائي ٿو'. 'مون چيو'. 'وڃ'. 'پڙهه'. 'ٻار راند ڪن ٿا'. 'تون ڏٺن ٿي'. 'ڇوڪري ڳائي ٿي'. 'ڇيون تري ويون'. 'ٻکي آڏامي ويا آهن'. 'ٻليون ڀڄنديون'. 'ڏور چرن ٿا'. 'ڪتا ڀونڪن ٿا'. 'گهوڙا ڊوڙن ٿا'. 'آءٌ ستو آهيان'. 'هو مري ويو'. 'قاسم آيو آهي'. 'گهوڙن هڻڪيو ٿي'. 'ٻڪريون ٻيڪن ٿيون'.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(٢) هيٺين مبتدائن مان ڪي خبر ملائي جملا ٺاهيو:

سج، زالون، شاگرد، تصويرون، ڪلاڪ، درزي، سپاهي، ڪڪر، ٻار، ڪُهر، اڪيون، مکيون، گڏهه، جهاز، چور، تارا، ڏيڏر، اسين، عمر، تون، هو.

(٣) هيٺين خبرن سان ڪي مبتدا ملائي جملا ٺاهيو:

ڏنگي ٿو، ڪم ٿي ڪيو، ستا پيا آهن، ٻڌي مٺا، وهي ٿو، مرندو، سزا کاڌي، ڳالهائين ٿا، پڙهن ٿا، ڊڄي ويا، راند ڪندا، نچن ٿيون، ٽپن ٿا، آڏاسي ويو، وڃي سٿو، ڇمي پيو.

(٤) هيٺين جملن ۾ مفعول ڏيکاريو:

'مون کي جواب ڏي'. 'تو هنن کي ڏٺو؟' 'ڪتاب ڪٿي آهي'. 'ڇوڪر سليٽ ڀڃي وڌي'. 'ڪتي هن کي ڏاڙهيو'. 'هنن انعام کٽيا آهن'. 'آءٌ خط ٿو لکان'. 'ڇوڪر راند ڪيڏن ٿا'. 'هن پٿر اڇلايو'. 'هي قلم گهڙي ڏي'. 'برف پاڻي ٺاري ٿي'. 'هاري زمين کيڙين ٿا'. 'تو اسان کي ڏٺو'. 'ڪتا ٻليون ٿا مارين'. 'ٻليون ڪتا ٿيون جهٽين'. 'سج روشنائي ڏئي ٿو'. 'چورن پيتي چورائي'. 'سپاهين لڙائي ڪئي'.

(٥) هيٺين جملن ۾ خالي جاين تي مفعول وجهو:

— وڃا. — ٻُڌو. هن — کنيو. مون — لڌو. ڪاڏو — ڏئي ٿو. هُو — کمائي ٿو. ريڍون — چرن ٿيون. رازا — جوڙين ٿا. مصنف — لکن ٿا. مهاڻا — هلائن ٿا. ٻگهڙ — مارين ٿا. احمد — ڳڌو. سينهون — ڏين ٿيون. ٽپالي — آندو آهي. گاڏي — ڪٽي آئي.

(٦) هيٺين جملن ۾ خالي جاين تي خبر يا فعل وجهو:

شينهن هڪڙو ماڻهو —. نانگ باغائي کي —. درزي ڪپڙا —. ڌوٻي ڪپڙا —. نوڪر ڪم —. ٻلي کير —. ٽپالي خط —. هي ٻار —. چور کي سزا —. مون آرسي —. خط —.

(٧) هيٺين جملن ۾ خالي جاين تي مبتدا يا فاعل وجهو:

— بيمار کي ڇٽايو. — پيسا چورايا. — گاهه کائن ٿا. — ٻج پوکيو آهي. — پنهنجا سبق پورا ڪيا. — ميز ٺهو ٺاهي. — ڪپڙا سبي تيار ڪيا. — راند کي پسند ڪندا آهن. — ڪتاب لکندا آهن.

(٨) هيٺين جملن ۾ مبتدا جا متعلق ٻڌايو:

'ماريل بادشاهه پنهنجي قلعي ۾ دفن ٿي ويو'. 'سبق ياد ڪرڻ جو وقت آيو آهي'. 'چڱو ۽ محنتي ڇوڪر جيت ڪيت مان ٿو لهي'. 'سمنڊ جي صاف هوا تندرستي وڌائي ٿي'. 'تعليم ڏيڻ لاءِ سرڪار جي ڪوشش نهايت گهٽي آهي'. 'هوءَ پٽ تي ڏنگيل ترار منهنجي ڏاڏي جي هٿن جي آهي'. ڏاهو ڇوڪر سبق پورا ڪري پوءِ راند ڪڏڻ لڳندو'. 'غيرت بلوچي پٺاڻ جو بهادر سپاهي گولي لڳڻ

ڪري مري ويو‘. ’گرڙ ۽ ڪنوڻ سان آيل مينهن هن ملڪ تي پٺي انهيءَ کي ٻوڙي وڌو‘. ’ـ ج باغ جي گولي وانگر ٻرندو، ڇهين ٻجي نڪري ظاهر ٿيو‘. ’ڪتو ڇوڪر ـي ڪنڌ ڏان جهلي گهلي اٿي هليو‘. ’منهنجي پياءُ جو ڪتاب چورائجي ويو.‘ ’محبت وارا مائٽ پنهنجي ٻارن کي پيار ڪندا آهن‘. ’وليم، فتح ڪندڙ سنه ١٠٨٧ع ۾ مري ويو‘. ’زهري نانگ باغائيءَ کي ڏنگي ماري وڌو‘. ’هڪڙو خوفناڪ طوفان سمنڊ تي اچي نڪتو‘.

(٩) هيٺين جملن ۾ خالي جاين تي مبتدا جا متعلق ڀريو:

ـ ڇوڪر محنت ڪندا آهن. ـ گهوڙا جلد ڊوڙن ٿا. ـ سپاهي جنگ ۾ ڪين ڀڄندا آهن. ـ مسافر سمهي آرام ڪيو. سڪندر ـ قريب سارو جهان فتح ڪيو. راڻي وڪٽوريا ـ ٦٤ ورهين تائين راڄ ڪيو. ـ ڪُنَ ڊگها ٿيندا آهن. ـ پيءُ ٻه ورهيه ٿيا جو مري ويو. ـ چنبا تکا ٿيندا آهن. ـ ڏند عاج وانگي ڪم ايندا آهن. ـ ڏڻ منهنجي گهر وٽان لنگهي ويو. ـ لهرين طوفان جي وقت ڏاڍيون خوفناڪ ٿيون ڏسجن.

(١٠) هيٺين جملن ۾ مفعول جا متعلق ڏيکاريو:

’مون هڪڙو گجندڙ شينهن ماريو‘. ’هن رازي ڀڪين سرن، لوهه جي ڪامن ۽ پهڻ جي پيلپاون واري هڪڙي عاليشان عمارت بنائي‘. ’آءٌ هن ڇوڪر کي سڃاڻان ٿو‘. ’ڪاريگر پنهنجا اوزار تکا ٿو ڪري‘. ’آءٌ پڙو صاحب ڪمشنر کي سڃاڻان‘ ’هن مزي مزي جهڙين آکاڻين جو هڪڙو ڪتاب لکي تيار ڪيو آهي‘. ’واڳون ڳوٺ جي وڏيري جي هڪڙي خوبصورت ڇوڪري، پاڻيءَ ۾ وهنجندي گهلي ڪڍي ويو‘. ’جي گل منهنجي باغ ۾ ٿيندا هئا، سي ڪالهه ڪو چور پٽي ڪڍي ويو‘ ’ڪالهه مون امام غزاليءَ جا سڀ لکيل ڪتاب، هڪڙي ڪتب فروش جي دڪان تان خريد ڪيا‘.

(١١) هيٺين جملن ۾ خالي جاين تي ’مفعول‘ جا متعلق وجهو:

ٻه ماڻهو ـ هيءَ ٻيڙي ڪڍي ويا. درياهه جي اٿل ـ ڳوٺ ٻوڙي وڌا. پوليس چورايل مال ـ لڌو. هن ڪنسٽيبل ـ هڪڙو چور ورتو. پيءُ پٽ کي ـ سزا ڏني. هن واچ ـ ڳڌي. ڪاتو کي ـ ڪنيڙائيون آهن. ڪوهه ـ ڇوڪرن کي نٿو گهري. مون ـ وڃندو پڌو. منهنجي دوست ڇتون ـ ورتو.

(١٢) هيٺين جملن ۾ ’خبر‘ جا متعلق ڏيکاريو:

’هو تکو ڊوڙيو‘. ’هو اڄ صبح جو ڊوڙيو‘. ’هو جهنگ ڏي ڊوڙيو‘. ’هو چور پڪڙڻ لاءِ تکو ڊوڙيو‘. ’اڄ صبح ـو هو جهنگ ڏي چور پڪڙڻ لاءِ تکو ڊوڙيو‘. ’هي ڇوڪر ڏاڍو چڱو لکي ٿو‘. ’آءٌ صبح جو سوير اٿيس،

'مون هن کي باغ ۾ ڏٺو'. 'منهنجي دوست ساري دنيا جو گشت ڪيو آهي'. 'سپاهي قطار ۾ بيٺي اٿي هليا'. 'سپھ سالار بهادريءَ سان وڙهندي مئو'. 'سمنڊ ڏينهن ۾ ٻه ڀيرا لهي ۽ چڙهي ٿو' 'هو پنهنجي همّت سان گاڏي هڪلي ٿو'. 'هو ماني کائيندي اخبار پڙهي ٿو'. 'اونداهي رات جي ڪري چور ڀڄي ويو'. 'هو بندرو ماڻهو تڪڙو تڪڙو قدم کڻي ٿو'. 'اسان جو بنگلو شهر ۾ مشهور آهي'. 'هو اڳي کان هاڻ بهتر لکي ٿو'. 'بمبئيءَ ۾ جون، جولاءِ ۽ آگسٽ مهينن ۾ گهڻو مينهن وسندو آهي'. 'ٻاهر ٻاهر جي دانهن ٻڌي سڀ گهر جا ڀاتي رات جي ڪپڙن ۾ نڪري آيا.

(۱۳) هيٺين جملن ۾ خالي جاين تي 'خبر' جا متعلق ڀريو:

سهو – ڊوڙي ٿو. آثر جو واءُ – لڳي ٿو. ٻيءَ پنهنجي پٽ لاءِ – رنو. شاگردن اُستاد جي سمجهائي – ٻڌي. فقير هن سخي ماڻهوءَ جي – شڪرگذاري ڪئي. آءٌ پنهنجا سبق – پڙهان ٿو. ڪڪڙ – ٻانگ – ڏين ٿا. – وڻ ساوا ٿين ٿا. پهڻ جي عمارت – جٽاءُ ڪري ٿي. ايماندار ماڻهو – ڪوڙ ڳالهائيندو. بيمار – ٻي جاڳيو. منهنجو چاچو – رهي ٿو. رت بدن ۾ – ڊوڙي ٿو. ٻچن جي بدران سپاهي – وڙهي مئا.

(۱۴) هيٺين جملن ۾ اڻپورن فعلن جو پورائي ڪندڙ ڀاڱو ڏيکاريو:

'عمر خان ڪرڪيٽ جي راند جو ڪپتان مقرر ٿيو آهي'. 'هو منهنجو دوست آهي'. 'هو سُست ٿو ڏسجي'. 'احمد ڏاڍو چالاڪ رانديگر آهي'. 'گهوڙو بيمار ٿو ڏسجي'. 'آءٌ ٿورن ڏينهن ۾ تندرست ٿيندس'. 'هو نئي ڪتاب هن جا آهن'. 'هو ڀلهو ماڻهو پيسي وارو نظر اچي ٿو'. 'آءٌ سگهو ئي انهيءَ ڪلب جو ميمبر ٿيندس'. 'منهنجا دوست انهيءَ مجلس ۾ حاضر هئا'. 'هو ڪانگريس جو پريزيڊنٽ چونڊيو ويو'. 'آءٌ اهو ئي ساڳيو ماڻهو آهيان'. 'ڇوڪري ڊپ ۾ ڦيڪي ٿي وئي'. 'آءٌ هي گهر تمام ننڍڙو ٿو سمجهان'.

(۱۵) هيٺين جملن ۾ خالي جاين تي مناسب لفظ وجهي فعل پورا ڪريو:

هو – سڏبو آهي. بمبئي – آهي. ڏينهن – ٿيندا وڃن. پيارو – منهنجو پاڻ – ڪري پيو آهي. هن مون کي – سڏيو. هن جي بدچاليءَ سندس ڏاڏي کي – ڪيو. هو پاڻ کي – ٿو سمجهي. جج قيديءَ کي – ڏنو. – منهنجي دلپسند راند آهي. ميونسپالٽيءَ ۾ ميمبرن هن کي – چونڊيو. هن کي – سڏيندا آهن. گذريل سومر کان آءٌ – آهيان.

(۱٦) هيٺين جملن جي 'تفريق' يا ڇيد ڪريو:

(الف) 'شينهن گجي ٿو'. 'بمبئي اٻن جي ڪري مشهور آهي'. 'منهنجي عمر جا ٻارنهن ورهيه لنگهي ويا آهن'. 'تنهن ڪرڻ گناهه آهي'. 'جنگ وارن پهلوان

کي انعام مليا ويا آهن'. 'آزمودي جي مڪتب ۾ گھڻائي عمدا سبق سکي ٿا سگھجن'. 'پاڻ جھڙن مخلوقن جي سڳڪتي خوش ٿڻ، جڻ ته انهن جي خوش نصيبيءَ ۾ شامل ٿيڻ آهي'. 'شينهن آيو ته رڍن جو ڌڻ ڀڄي ويو'. 'هن جو گھراڻو آبروءَ وارو آهي'.

(ب) 'سلون ۽ جاوا ٻيٽ آهن'. 'فرانس ۽ انگلنڊ ٻئي ڪوسي ڪمر بند کان ٻاهر آهن'. 'بادشاهه، راڻي ۽ شهزادو، ٽيئي سلامت اچي پهتا'. 'سچائي، ايمانداري ۽ حيا عمدين نيڪين مان آهن'. هر هڪ مڙس، زال ۽ ڇوڪر صحيح سلامت بچي ويو'. 'سوداگر پنهنجي ساري مال سوڌو ولايت هليو ويو'. 'آءٌ ۽ تون سوير سنبري وڃون ته بهتر آهي'. 'تون قصوروار آهين نه هئو'.

(ج) 'تنهنجي پيتي يا تنهنجا ڪتاب سڙي ويا'. 'نڪي سپهه سالار کي نڪي سندس لشڪر کي دشمن جي اچڻ جي خبر هئي'. 'رئيس يا نوڪر گھر ۾ حاضر آهي'. 'نه چنڊ ٿو ڏسجي، نه تارا ٿا ڏسجن'، 'مون ٻڌو ته تو يا احمد وٽڻ کان انڪار ڪيو'.

(د) 'فساد هميشه انهن کي نقصان رسائي ٿو، جي فساد اٿاريندا آهن'. 'نيڪي پنهنجو انعام پاڻ آهي، ۽ بدي پنهنجي سزا پاڻ'. 'سچي عزت وڏين نيڪين رکڻ ۾ آهي'. 'تون پنهنجو سبق ٻڌائي سگھندين'؟ 'هن ساري حرڪت جو باني اهو ويٺو آهي'. 'هو ڇوي ٿو ته هاڻ هلو ته هلون'. 'ڪولمبس، آمريڪا جو ڳولي ڪڍندڙ، جينوئا جو ويٺل هو'. 'فردوسي، شاهنامي جو مصنف، قديم وقت ۾ رهندو هو'. 'لنڊن، دنيا جو تمام وڏو شهر، ٿيمس نديءَ جي ڪناري تي آهي'. 'شورو هڪڙي سخت ۽ ڀوري شيءِ آهي، رنگ جي پيلي آهي، ٿوري بانس ۽ ٿورو سواد ۾ اٿس'. 'محنت سڀني کي صاف ۽ بدن کي تندرست ٿي رکي'. 'حضرت سليمان جي عبادت گاهه جا ٿنڀ اٺ هٿ ٿلها هئا'. 'بلبل سٺي ڳائيندڙن پکين مان تمام مشهور آهي'. 'منهنجي دوست جو ذهن تمام تيز آهي، سندس خيال تمام اعليٰ آهن، ۽ سندس عقل ڪامل آهي'. 'گلاب جو گل تمام وڻندڙ شيءِ آهي، مگر ڇوڏاري ڪنڊن سان وڪوڙيل آهي'. 'هنن ماڻهوءَ کي ڇٺو ته هليو وڃي'.

(هه) 'ٻاڻي مون کي، هن کي ۽ توکي مدد ڏيڻ لاءِ موڪليو آهي'. 'خبر اٿئي ته ڪالهه گھر ويندي مون ڪنهن کي ڏٺو؟'. 'قاسم کي ۽ ٻين کي ته آئون سڃاڻان ٿو'. 'پر تون ڪير آهين؟'. 'جي ماڻهو ڏاهن ۽ نيڪن تي ٺٺوليون ڪندا آهن، سي خوفناڪ سنگتي هوندا آهن'. 'جڏهن سائيرس، ايران جو بادشاهه ننڍو هو، تڏهن ڪنهن پڇيس ته پهرين شيءِ جا تون سکئين، سا ڪهڙي هئي؟ جواب ڏنائين ته سچ ڳالهائڻ'. 'جن کي ٻين کي ڏيڻ لاءِ ڪينهي، سي ٻه

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پين جي خير گهرڻ سان، هنن کي هڪڙي قسم جي مدد ڏني سگهون ٿا‘. ’جي آءٌ، مون هجان ته جيڪر ٻيو رستو وٺان‘. ’هو ڏاڍو سخت ماڻهو ٿو ڏسجي‘ ’گهنشامداس وڪيل جج مقرر ٿيو آهي‘. ’سزا ڏيڻ کان معافي ڏيڻ زياده لذت وارو آهي‘. ’وڏن کان ڏيڻ وٺڻ ثواب وارو آهي.‘ ’ڪالهه اسان ٻئي ٻچي ساڻي ڪاڏي، ۽ ٿيون ڏينهن بارهين ٻچي ڪاڏي هئاسون‘. ’جي اڪيون توکي گنهگار ڪن ته اهي ٻئي اڇلائي ڇڏ‘. ’جي آءٌ ڏوهاري نه هجان ته جيڪر بلڪل ڪين ڊڄان‘.

(و) شاهه جي رسالي مان هيٺين سٽن کي ٽوڙين نثر ۾ وجهو، پوءِ ٻڌايو ته هر هڪ ڪهڙي قسم جو جملو آهي، پوءِ انهن ۾ مبتدا، خبر ۽ انهن جا متعلق ڏيکاريو.

”ڪاتيءَ ڪونهي ڏوهه، گهن وڍيندڙ هٿ ۾“.
”تو جني جي تات، تن ٻڻ آهي تنهنجي“.
”چڪيو نه چوندن، هو جو ساءُ صبر جو“.
”سهڻ جي سيوين، تني ماڻڪ ميڙيا“.
”گهڙيا سي چڙهيا، اٿيون اڻيئي“.
”هيڪ لکئي ٻيو نينهن، آئي اوليس اول ۾“.
”سڄڻ ساڪيءَ ميٺ، ڪهڙا ٿيون نه ڪڍهين“.
”نينهن نمندا پس، وس ته ورن سپرين“.
”نا اميدي نيچ، ته اوڏو ٿيين اميد کي“.
”دوت توکان هڏ، پرانهون ٻڻ ڪينڪي“.
”هاري ڪر همت، ته دم ڏيئي دوست لهين“.
”مري جيئي ته ماڻهين جانب جو جمال“.
”لکيو جو نراڙ سو قلم ڪياڙيءَ نه وهي“.
”اڻ گهريو لوڪ گهڻو، جي گهُران سي ناهن“.
”لک لهي ٿي لوڏ جيجان تن جتن جي“.
”پينر آءُ پلياس نه، ته سڪ سمهڻ چا لڳي؟“
”نيڏي پسي ٿي، هوتا آهي هيڪڙو“.
”ٻچن سي پسن، جڏهن تڏهن پرينءَ کي“.
”ڏوريندڙيون ڏسن، اگهه عجيبن جا“.
”جوڳي هئون نه جيئرا پائي جوڳ مَ جيءُ“.
”اڏيو جو اوڏن سو شال ڍنگر ڍلو مَ ٿئي“.
”ائين چوندي ڪير ته آءٌ ساچاري سڄڻين“.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(۱۷) هيٺيون چوڪون درست ڪريو:

(۱) هن جا ڪم چڱي حالت ۾ نه آهن.

'حياتيءَ جون مصيبتون بيشمار آهن، اِجها، "گهرن جو مالڪ ٿو اچي". 'شيطاني خوشيون جهان ۾ ناس ڪن'. 'مکيون اکيون عجب جهڙا آهن'. 'اوهين به اتي هئا ڪين؟' 'مصر جا منارا ٽن هزارن ورهين کان وٺي ڏک آني بيٺل رهيو آهي'. 'تون اڄ اسڪول ۾ ويا هئا يا نه'؟ 'ڀاڻون وڏن جو ادب رکڻ اسان جي ضروري فرضن مان آهن'. 'آئي وني جي آدر ڀاءُ ڪرڻ وارن ماڻهن لاءِ چڱا ڪم آهن'. 'ماڻهن جي وڏي جماعت دنيا ۾ سڪ جي ٻيهان حيران آهن'. 'ماڻهن جو گوڙ جلد لهي ويا'. 'ڏهه هزار لشڪر ولايت ڏي روانا ٿيا آهن'. 'ڪالهه ڏهين ٻجي ڊاري مجلس اچي گڏ ٿيا'. 'سرڪار نوان حڪم جاري ڪن ٿا.' 'پارليمينٽ اميرن ۽ عام ماڻهن مان جڙن ٿا'.

(ب) 'ڪتاب، سليٽ ۽ تصوير منهنجا آهن'. 'ڪوڙي اميد ۽ ڪوڙو خوف نه پسنديءَ جهڙا آهن'. 'تون ۽ هو نااميد ٿيو آهي'. 'آءٌ ۽ هاشم وڃڻ وارو آهي'. 'ٿامون ۽ قلعي نرم ڌاتن مان آهن'. تنهنجو ڀاءُ ۽ ڀيڻ اچي ٿو يا نه؟ "ڏک ۽ سک دنيا ۾ گڏيا پيا آهن'. 'هو ۽ سندس زال ٻئي آيو آهي'. 'هو زال سان گڏجي آيا آهن'.

(ج) 'نڪي هي نڪي هو آني آيا'. 'نه ڪپتان نه خلاصي بچيو'. 'هو يا آءٌ ڪراچيءَ وڃڻ لاءِ تيار آهي'. 'نه دولت نه تندرستي پروسي جوڳا آهن'. 'هو يا آءٌ قصوروار آهيان'.

(د) 'تون اهو شخص آهين، جنهن منهنجو ڪتاب کنيو اٿئي'. 'قاسم وڃي ٿو، سڏيان؟' تنهنجو قلم منهنجي پيٽيءَ ۾ آهي، آڻي ڏيان؟'

'مون توکي ۽ هن کي چيو ته مون کي هن جي دوستيءَ جي ڪابه پرواهه ڪانهي'. 'آءٌ ۽ منهنجو پيءُ انگلينڊ ڏي ٿو وڃي'. 'آءٌ اهڙو ماڻهو آهيان جو اهڙيون صلاحون نه ڏيندو آهي'. 'آءٌ انهن ماڻهن مان آهيان جو سچ چوڻ کان نه ڊڄندا آهن'.

(هه) 'جهاز گذريل هفتي ۾ آيو آهي.' 'آءٌ گهڻو وقت پيو ڳالهايان.' 'ڪالهه آءٌ عجائب خاني ۾ ويو آهيان'. 'گذريل سومر جي ڏينهن آءٌ توکي ڏسڻ آيو آهيان.' 'هي ڪتاب ۱۸۹۳ع ۾ ڇپيو آهي.' 'اڄ صبح جو مون اهو ڪم پورو ڪيو آهي.' 'منهنجو ڀاءُ آيو، تنهن کان اڳي مون اهو خط لکي پورو ڪيو آهي'. 'مون هن کي چيو ته اهو ڪم ڪرڻ غلط هو'. 'هو اهڙو ٻدلجي ويو هو، جو جيڪڏهن هو پنهنجو نالو نه ٻڌائي، ته جيڪر سڃاڻي نه سگهانس'. 'جيڪڏهن تون نقشي ۾ نظر ڪندين ته اهو پيٽ ڏسي سگهين ها'.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(١٨) هيٺيان ڌار ڌار ننڍا مفرد جملا ملائي وڏا مرتب يا مرڪب جملا ٺاهيو:

قاسم منهنجي گهر آيو، هاشم منهنجي گهر آيو، عمر ٿلهو ڇوڪر آهي، عثمان ٿلهو ڇوڪر نه آهي، هن کي دعوت ملي آهي، تو کي دعوت ملي آهي، ڪڻڪ آمريڪا ۾ پيدا ٿئي ٿي، ڪپهه آمريڪا ۾ پيدا ٿئي ٿي، ڪڻڪ رشيا ۾ پيدا ٿئي ٿي، ڪڻڪ هندستان ۾ پيدا ٿئي ٿي، ڪپهه مصر ۾ پيدا ٿئي ٿي، سج اڀرندي کان اڀري ٿو، سج الهندي ڏي لهي ٿو، شيشو لسو آهي، شيشو ڀورو آهي، شيشو شفاف آهي، واڍو ميزون ٺهي ٿو ٺاهي، واڍو ڪرسيون ٿو ٺاهي، واڍو ٻيو سامان ٿو ٺاهي، سلون ٻيٽ ڏاڍو آباد آهي، انهيءَ ۾ چانهه پوک ٿئي آهي، انهيءَ ۾ ڪافي پوک ٿئي آهي. هو ٿڪل آهي، هو بکايل آهي، هو ٻيڙو ماڻهو ڏسي نٿو سگهي، هو ٻڌي نٿو سگهي، نه ڊوڙ، نه ٽپ، استاد مون کي ماريو، استاد هن کي ماريو، اسان کي تڪڙو ٿيڻ گهرجي، چور ڀڄي ويندو، هن کي هڪدم پاڻي ڏي، هو مري ويندو، ايمانداريءَ سان هل، نوڪريءَ مان نڪري ويندين، سبق برابر ياد ڪرڻ گهرجن، ماستر ڪاوڙيو، محنت ڪر، حد کان وڌيڪ محنت نه ڪر، بيمار ٿي پوندين. هو مضبوط آهي، هو ڪم ڪرڻ نٿو گهري، هن پڙهڻ نه گهريو، هو بک پئي مئو، هو غريب ماڻهو تمام ضعيف هو، هو خوشيءَ سان ڪم ڪرڻ لاءِ تيار هو، احمد ڪيترو وقت اجايو وڃائي ٿو، هو امتحان پاس ڪيو وئي، مون کي زڪام آهي، آءٌ گهر ويٺو رهندس، هو ڇوڪر شام جو گهر نه آيو، هن جا مائٽ بي آرام ٿيا، گاڏي لڪري وئي، آءٌ دير سان آيس، آءٌ هن تي ويساهه ٿو ڪريان، هو ايماندار آهي، هن کي انعام مليو، هو انعام جو لائق هو، آءٌ ڏاڍو ٿڪل هوس، مون سچو ڏينهن پنڌ ڪيو هو، هو ٻڌي مئو، هو ترڻ نه ڄاڻندو هو، منهنجي ماءُ تمام پڪي آهي، منهنجي ماءُ اکين کان وڏي آهي، منهنجو پيءُ پڪو ٿيو آهي، منهنجو پيءُ پينشن وٺڻ ٿو گهري، آءٌ هشيار آهيان، هاشم زياده هشيار آهي، هو وڏو ٽپ ٿو ڏئي، آءٌ زياده وڏو ٽپ ٿو ڏيان، هي گهڙي سوڙهي آهي، هوءَ گهڙي به سوڙهي آهي، ماستر هن ڇوڪر کي گهٽو ڀانئي ٿو، ماستر مون کي به گهٽو ڀانئي ٿو، هن اها خبر ٻڌي، هو ڏاڍو خوش ٿيو، پنج ٿا لڳن، آءٌ هنڌ ڇڏي اٿان ٿو، رانديون پوري ٿيندي، پاڻ گهر هلنداسين، سج لٿو، هنن ڪم بند ڪيو، مون تنهنجو پاڻ ڏٺو آهي، هو ڪراچيءَ ۾ ٿو رهي، هي گهر منهنجي ڏاڏي جو آهي، آءٌ انهيءَ ۾ ڄائو هوس. چور منهنجو گهوڙو چورايو، اهو هاڻ جيل ۾ آهي. اهو ڇوڪر تو کي ياد آهي؟ تو هن کي ڪراچيءَ ۾ ڏٺو هو. ٻاٻي وٽ دوربين آهي، انهن سان هو تارا ڏسندو آهي. ميل کن پنڌ تي مون هڪڙو چيتو ڏٺو، اهو نڪر تي جلد جلد چڙهندو آيو، اهو پيچرو اٿي ٿي آيو جتي آءٌ ويٺو هوس. هو ايماندار آهي، هو محنتي آهي، هو ڪم لصيب آهي، هو بدن ۾ ضعيف آهي، آءٌ قاسم کي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڏسڻ وٽس، هو انهيءَ ڳهڻيءَ ۾ ٿو رهي، مون کي ماڻس ڪم هو، هو گهر ڪونه هو، ڏوهه ظاهر ٿي پيو، هن جي ڏٺيءَ ڪيس نوڪريءَ مان ڪڍي ڇڏيو، هو ڏهه ورهيه سنڌس نوڪريءَ ۾ هو. مون کي ڪراچيءَ جي هوا نٿي وڻي، آها ڏاڍي ڳهميل آهي منهنجي مرضي آهي تہ ڪنهن ٻئي شهر ۾ وڃي رهان، آءٌ گهر کان ٻاهر هوس، هو منهنجي گهر آيو، هو منهنجي بندوق آڏاري وٺڻ آيو هو، منهنجي پچڻ کان سواءِ ڪٿي هليو ويو. مون کي اڃا انهيءَ ڪتاب جا پنجاهہ صفحا پڙهڻا آهن، امتحان تمام ويجهو اچي پيو آهي، مون کي ڏهہ صفحا تہ ڏهاڙي پڙهڻ گهرجن، اهو ڪتاب تڏهن پورو ڪري سگهان.

اشارو: مٿين سوالن ۽ مشقن جا جواب مٿين پڻ بابن جي مضمون پڙهڻ سان، آسانيءَ سان ڏئي سگهجن ٿا.

باب پنجون

علم نحو جو ٻين ڪن علمن سان واسطو

مٿين بابن ۾ ڏسڻ ۾ ايندو، تہ حرفن مان لفظ ۽ لفظن مان جملا ٿا ٺهن. حرفن جي بابت جيڪو علم آهي تنهن کي علم 'املا' ٿا چون. جي صورتن ۽ حالتن ڦرڻ گهرڻ کي. علم 'صرف' ٿا چون، ۽ لفظن مان جملن ٺهڻ ۽ انهن جي ترتيب، ترڪيب ۽ تفريق کي علم 'نحو' ٿا چون. جيئن حرفن ۽ لفظن جي سڃاڻپ جملن لاءِ ضروري آهي، تيئن علم املا ۽ علم صرف، علم نحو جي لاءِ ضروري آهن. ساڳيءَ طرح جملن مان وري بيان ٿا ٺهن، جن ۾ ڪيتريون صنعتون ڪم اچن ٿيون، نثر ۽ نظم ڪم اچن ٿا، اصطلاح ڪم اچن ٿا، حجت دليل آڻنا ٿين ٿا، جي سڀ ٺهرايل قانونن موجب ٿيڻا آهن. تنهنڪري صحيح لکڻ، صحيح ڳالهائڻ، صحيح خيال ڪرڻ ۽ صحيح دليل ڪرڻ، انهيءَ سڀ ڪم کي عمدي طرح ڪرڻ لاءِ علم صرف ۽ علم نحو جو ڪيترن ٻي ٻين علمن سان واسطو ٿو رهي، جن جا اصول ڄاڻڻ ضروري آهن، نہ تہ مضمون نويسي، بيان نويسي، عبارت آرائي، فصاحت ۽ بلاغت، مشڪل حاصل ٿي سگهندي. آهي ٻيا علم اڪثر هي آهن: علم 'بيان'، علم 'منطق'، علم 'عروض' علم 'بديع'، علم 'مناظره'. انهن مان هرهڪ علم جو جدا جدا قانون ۽ اصول آهن، جي پڙهڻ ۽ معلوم ڪرڻ گهرجن. هتي انهن علمن سان علم نحو جو جيڪو واسطو رهي ٿو، سو ڏيکاريندا سين ۽ انهن جي وچ ۾ مشابهت، موافقت ۽ تفاوت ٻڌائيندا سون. عربي توڙي انگريزي ٻوليءَ ۾ اهو رستو ورتل آهي، تنهنڪري اسين علمن ڏي اشاري ڏيڻ کان سواءِ 'نحو' جو ڪتاب پورو ڪري نہ سگهندا سين.

معلوم هجي تہ لفظ کي لفظ تڏهن چئبو، جڏهن زبان سان ظاهر ٿيندو يا وات مان نڪرندو. جيسين اهو دل ۾ هوندو تيسين انهيءَ کي 'خيال' چئبو. خيال ظاهر ڪرڻ لاءِ ٻوليءَ جو هئڻ ضرور آهي. تنهنڪري صحيح ٻولي ڳالهائڻ، برابر سبب ڏيڻ ۽ بيان ڪرڻ هڪڙو ضروري علم ۽ هنر آهي. ٻوليءَ ۾ اهو فائدو آهي تہ ماڻهو پنهنجو خيال ظاهر ڪري، ٻئي کي سمجهائي سگهي ٿو، ۽ انهيءَ خيال جي نتيجي کي آئيندي وري ڪم آڻڻ ۽ وسرڻ کان بچائي سگهي ٿو.

گرامر يا صرف ۽ نحو جو خاص مطلب آهي، صحيح ڳالهائڻ ۽ صحيح لکڻ. 'منطق' جو خاص مطلب آهي برابر خيال ڪرڻ ۽ برابر سبب ڏيڻ. گرامر موجب خبر پوي ٿي، تہ لفظن جا ڪهڙا قسم آهن، ۽ جملن ۾ هڪڙي لفظ جو ٻئي لفظ يا لفظن سان ڪهڙو واسطو آهي.

گرامر موجب لفظن جا ٽي قسم آهن: 'اسم'، 'فعل' ۽ 'حرف' ۽ منطق موجب ۾ لفظن جا ٽي قسم آهن: 'مبتدا'، 'خبر' ۽ 'حرف' يا 'ڪلمہ رابطہ'. گرامر سان ۽ نحو ۾ اهي ساڳيا قسم اچن ٿا، جنهنڪري گهڻن ڳالهين ۾ نحو جي منطق سان مشابهت آهي، اهو حرف، رابطہ، يا ڪلمہ رابطہ، يا 'اثباتي' آهي يا 'منفي' جئن تہ 'هو ماڻهو ڏاهو آهي'. 'هو ماڻهو ڏاهو ناهي'.

وري منطق توڙي نحو موجب انهيءَ علم جا ٽي ڀاڱا آهن: پهريون ڪلمہ يا لفظ، ٻيو ڪلام يا جملو، ٽيون دليل يا بيان. پهرئين لاءِ سمجهڻ جي سگهہ گهرجي، ٻئي لاءِ انصاف ڪرڻ يا فتوي ڏيڻ جي سگهہ، ۽ ٽئي لاءِ سبب ڏيڻ يا حجت ڪرڻ جي سگهہ.

صرف نحو ڏيکاري ٿو، تہ حرف ملائي لفظ ۽ لفظ ملائي جملا ڪيئن ٺاهجن، ۽ منطق ڏيکاري ٿو تہ ڪلما ڪيئن جوڙجن، ۽ ڪلما ملائي دليل ڪيئن جوڙجن.

ڪلمن جا مثال: سڪندر، ماڻهو، نيڪ، جماعت، گهوڙي جو لغام وغيره.

ڪلام جا مثال: هي دنيا فاني آهي، سخيءَ جو هٿ منجهي ٿي ڪين، وغيره.

دليل جا مثال: (١) جو بادشاهہ پنهنجي رعيت جو خيرخواہ نہ ٿيو، تنهن پنهنجي بادشاهي وڃائي. نيپولين پنهنجي رعيت جو خيرخواہ نہ ٿيو. تنهنڪري نيپولين پنهنجي بادشاهي وڃائي.

(٢) سڀ ماڻهو مرڻا آهن. يعقوب ماڻهو آهي، تنهنڪري يعقوب مرڻو آهي.

اثباتي ۽ منفي قسمن کان سواءِ، منطق موجب ڪلام جا ٻيا بہ ٻہ قسم آهن: هڪڙو عام، جنهن ۾ خبر سڄي مبتدا جو اثبات يا نفي ڏيکاري، مثلاً 'سڀ ماڻهو مرڻا آهن'. 'ڪوبہ مئو وري جيئرو نہ ٿيو آهي'. ٻيو خاص، جنهن ۾ خبر سڄي مبتدا

جو اثبات يا نفعي ٿو ڏيکاري. مثلاً 'ڪي ماڻهو نيڪ آهن' 'ڪي ماڻهو ڏاها نه آهن'.

وري نسبت موجب ڪلام جا ٽي قسم آهن: بيانيه، شرطيه ۽ اختلافيه. هرهڪ جو هڪ مثال ڏجي ٿو. 'ڪي ماڻهو نيڪ آهن'. 'جيڪڏهن سانوڻ ۾ مينهن وسندا ته سڪار ٿيندو'. 'واپار جي ڪم مان يا نفعو ٿيندو يا نقصان ٿيندو'.

ڪلام ۾ جو ڪلمو: سبب ڏيکاري ٿو، تنهن کي تقسيم ٿيل ڪلمو چئبو، ۽ جي نه ته انهيءَ کي تقسيم ٿيل نه چئبو. جيئن ته: 'سڀ ماڻهو ويا'. 'ڪي ماڻهو ويا'.

وري ٻن يا زياده ڪلامن مان جي ڪو ٻيو علحده ڪلام ڪڍبو، ته انهي کي 'قياس' چئبو آهي. قياس جا ٻه قسم آهن: با آزمودي ۽ بي آزمودي. مثال هرهڪ جو: (١) سيڪو پهڻ پاڻيءَ ۾ اچڻ سان وڃيو تر ولي، هي به هڪڙو پهڻ آهي، تنهنڪري اهو به پاڻيءَ ۾ اچڻ سان وڃي تر ولندو. (٢) لوهه کي تائڻ باهه ۾ وجهڻ سان تپي ڳاڙهو ٿي پوندو.

وري قياس بي آزمودي جا ٻه قسم آهي: هڪڙو دليلي ۽ ٻيو غير دليلي. دليل ۾ ٽي مقدما ٿيندا آهن. هڪڙو ڪبير يا وڏو، ٻيو صغير يا ننڍو، ٽيون وسطي يا وچون. انهيءَ طرح وري قياس ۽ دليل جا گهڻائي قسم آهن، جن جو بيان منطق جي ڪتابن ۾ ڏنل آهي.

مٿئين ذڪر مان معلوم ٿيندو، ته صرف، نحو ۽ منطق جو پاڻ ۾ گهڙو واسطو آهي، ۽ آهي ڪيئن هڪ ٻئي لاءِ ڪمائتا ٿي سگهن ٿا. ٻنهي ۾ ترڪيب، ترتيب ۽ تفريق جو اصول يا بنياد ساڳيو آهي. صرف ۽ نحو موجب جيڪي لفظ يا فقرا يا جملا زياده يا متلق آهن، سي يا فاعل سان يا مفعول سان لاڳو ٿا ٿين. منطق موجب سيڪو متعلق، جو مبتدا جي ٻاهر ناهي، سو خبر جو پاڳو شمار ۾ ٿو اچي. مثلاً: "سڪندر دارا کي جيتيو". هاڻي انهيءَ ۾ گهڻا متعلق وجهي هڪڙو وڏو جملو يا مختصر بيان ٺا ڪريون. "سڪندر اعظم، فيلقوس جي پٽ، مقدونيه جي بادشاهه، عيسوي صديءَ کان ٣٣٠ ورهيه اڳي، هڪڙو ننڍو لشڪر ولي، پوريءَ طرح دارا کي جيتيو، جو ايران جو بادشاهه هو، ۽ پنهنجي ملڪ جي حد اندر هو ۽ بيشمار لشڪر ساڻس هوس".

اهو بيان ڪيئن ڏٺيو، تنهن جو رستو سوال ۽ جواب جي رستي نمولي لاءِ هيٺ ڏجي ٿو، جو ترڪيب ۽ تفريق لاءِ به ڪمائتو ٿيندو، ۽ حجت دليل لاءِ به. مٿڪيم فعل آهي جيتيو. ڪنهن جيتيو؟ سڪندر. ڪهڙو سڪندر؟ سڪندر اعظم.

آهو ڪير هو؟ مقدنيه جي بادشاهه فيلقوس جو پٽ. ڪڏهن انهيءَ کي جيتيائين؟ عيسوي سن کان ۳۳۰ ورهيه اڳي. اڌو ڳابري طرح ڪيس جيتيائين يا ڪيئن؟ نه بالڪل پوري طرح. ڪهڙي آپاءَ سان هن کي جيتيائين؟ هڪڙي ننڍي لشڪر سان. دارا ڪير هو؟ ايران جو بادشاهه هو. سڪندر دارا کي ڪهڙي هنڌ جيتيو؟ خود دارا جي ملڪ ۾. ڪهڙي حالت سندس برخلاف هئي؟ دارا سان بيشمار لشڪر هو ته به جيتي ورتائينس.

منطق موجب باقي هڪ ٻه نمونا قياسن ۽ دليلن جا ڏينداسين. ڪي قياس ڪوڙا ۽ غلط هوندا آهن، اگرچ ظاهري صحيح ۽ سچا ڏسبا آهن. انهن کي قياس ڪاذب چوندا آهن. پر سمجهو وارو انهن جي چوڪ سهي ڪري، انهيءَ کي غلط ثابت ڪندو آهي. مثلاً: حيص بيص (لفظي معنيٰ مونجهارو يا گُنتي) منطق جي اصطلاح موجب هڪڙو مرڪب دليل آهي، جنهن ۾ هڪڙو مقدمه شرطيه آهي ۽ ٻيو اختلافيه. جيئن ته جي الف ب آهي، ته ت ث آهي، ۽ ج د ناهي. تنهنڪري الف ب ناهي، عملي مثال هي آهي، ڪو آزمودگار وڪيل، ڪنهن نئين وڪيل کي وڪالت جي تعليم ڏئي ٿو، انهيءَ شرط سان ته ٺهرايل رقم جو اڌ هو نئون وڪيل انهيءَ کي شروع ۾ ڏيندو، ۽ باقي ٻيو اڌ جڏهن نئون وڪيل تعليم وٺي، پنهنجي منهن ڪو ڪيس وٺندو ۽ کٽندو، تڏهن ڏيندس. ورهيه ٻن کان پوءِ جڏهن نئون وڪيل تعليم وٺي رهيو، تڏهن نڪي پنهنجي منهن وڪالت ڪري، نڪي شرط موجب پنهنجي استاد کي رهيل اڌ رقم ڏئي. پڙي وڪيل گهڻو چيس پر هو ٽارائيندو وتيو. نيٺ پڙي وڪيل ڪورٽ ۾ مٿس دعوا ڪئي. جڏهن ٻئي ڌريون ڪورٽ ۾ آيون، تڏهن پڙي وڪيل ننڍي وڪيل کي چيو، ته "هاڻي ڏس ته رهيل اڌ رقم منهنجي محنتائي جي ڏين ٿو يا نه. جي هن منهنجي دعوا ۾ تو ڪيس کٽيو ته به شرط موجب مون کي اڌ رقم ڏيندين، ۽ جي مون کٽيو، ته به ڪورٽ جي ڊگريءَ موجب ضرور تو کي رقم ڏيڻي پوندي". اها هڪڙي 'حيص بيص' هئي، جنهن کي ننڍي وڪيل چالاڪي ڪري هيئن هٽايو. استاد کي چيائين ته "ائين ناهي. جي جج منهنجي فائدي ۾ فتوائ ڏني، ته اوهان ڪورٽ جي فيصلي موجب پيسا وڃايا، ۽ جي جج اوهان جي فائدي ۾ فتوائ ڏني ته مون پهريون مقدمون هارايو، تنهنڪري اوهان کي ڪي به ڪين ڏيندس. پڙو وڪيل ڏاڍو لڄي ٿيو، ۽ سڱور ئي دعوائ ڇڏي هليو ويو.

ٻه ٽي ٻيا قياس ڪاذب جا نمونا هيٺ ڏجن ٿا: (۱) يورپي ماڻهو هشيار ٿيندا آهن. احمد هشيار آهي. تنهنڪري احمد يورپي آهي. (۲) پکي هوا تي آهن، هوا زمين تي آهي، تنهنڪري پکي زمين تي آهن. (۳) ڪڪڙ آني مان نڪتو آهي، آنو ڪڪڙ مان نڪتو آهي، تنهنڪري آنو آني مان نڪتو آهي. (۴) هڪڙي

شخص جي روپين جي ڳوٺري ڪوهه ۾ ڪيري پئي، ڪنهن ماڻهوءَ کي ڄيائين ته هيءَ ڳوٺري ڪِي، پوءِ اِهيءَ مان جيڪي توکي وڻي سو مون کي ڏج، باقي تون پاڻ رکج. هن اها ڳالهه قبول ڪري ڳوٺري ڪڍي. پوءِ انهيءَ مان هڪڙو رپيو مالڪ کي ڏنائين، هو ويچارو سڙي ويو ۽ وڃي مٿس دعوا ڪيائين. ڪورٽ ۾ مدعاعليہ چيو، ته انجام موجب جيڪي مون کي وڻيو سو مون هن کي ڏنو. مدعي انهيءَ جي رد ۾ جج کي چيو، ته سائين هن کي وڻيا ته گهڻا رپيا، جي پاڻ وٽ رکيائين، تنهنڪري انجام موجب مون کي آهي ملڻ گهرجن.

انهيءَ طرح مشڪوڪ يا ٻن معنائن وارن لفظن تي، اهڙي قسم جا تڪرار ٿيندا آهن. جيئن ته تکو، ڪارو، ٻيڙي، تاڙي، ڪپ، ٿورو، ڪام، کهانو، سنگ، گهڙي، مٽ، پينگهو، ڏونڪو، ڪڪر، ڪاراڻي، ساڙهي، چغل، تڏ، وغيره. (١)

عربي علم منطق وارن موجب، سچي ۽ ڪوڙي خيال کي 'فڪر صحيح ۽ فڪر فاسد' چون ٿا، ۽ علم منطق انهيءَ کي سڃاڻڻ جو رستو ھي ڏنو آهي: فڪر يا خيال جي معنيٰ آهي، ذهن جو توجہ ڪن حقيقتن يا ڳالهين ڏي، جن کي 'مبادي يا دعوائون' چون ٿا. ذهن جي معنيٰ آهي سمجهہ يا ارادي جي طاقت. اها قوت آرسيءَ وانگي آهي، جنهن ۾ سڀ معقولات ۽ محسوسات جي تصوير ظاهر ٿئي ٿي. انهن جي معلوم ڪرڻ کي علم چوندا آهن. علم ٻن قسمن جو آهي هڪڙو 'تصور' ۽ ٻيو 'تصديق'. جيسين ڪا ڳالهه فقط خيال ۾ آهي، ۽ ڪنهن حڪم کان خالي آهي، تيسين انهيءَ کي تصور ٿا چون. جڏهن انهيءَ ۾ حڪم شامل ٿيو، تڏهن انهيءَ کي تصديق چئبو. مثلاً: قاسم. انهيءَ مان فقط قاسم شخص جي صورت ذهن

(١) تکو = تيز هلڻ ۾ يا سواريءَ ۾، ۽ ڪبوتر تکو. ڪارو = سواد ۾ ڪارو ۽ نوڪرو. ٻيڙي = پاڻيءَ ۾ هلڻ جي، ۽ لوهہ جي ٻيڙي، جا ڏرين کي پولدي آهي. تاڙي = هٿ سان وڄائبي آهي، ڪنن تي تاڙي ايندي آهي، در جي بند ڪرڻ جي تاڙي، ڪجيءَ مان تاڙي لڪرلدي آهي، لشي واري. ڪپ = ڇري ۽ درياهہ جو ڪنارو. ٿورو = گهٽي جو ضد ۽ احسان. ڪام = شهتير، لڪڻ ۽ شهوت يا عشق. کهانو = ڇڙنو جو ضد ۽ نقصان. سنگ = سنگت ۽ اَن جو سنگ. گهڙي = لنيڙو دِلو يا دِلي، وقت ۽ وڄائڻ جي گهڙي. مٽ = پاڻيءَ جو مٽ ۽ برابر. پينگهو = لُڏڻ جو پينگهو. مينهن جي تنگ ٻڌڻ جو رسو. ڏولڪو = دُهل يا لغاري وڄائڻ جو ڏولڪو ۽ ڪجيءَ جو ڏولڪو. ڪڪر = آسمان جو ڪڪر ۽ سڀنج. ڪاراڻي = ڪاني وڍڻ جي ۽ ٻالهن جي ڪاراڻي. ساڙهي = چادر ۽ لنڊو لوٽو. چغل = چغلي هڻندڙ، ۽ حقي يا چلم جي نوڙيءَ ۾ جيڪو اگر وغيره وجهبو آهي. تڏ = سيڪ، ۽ ماني پچائڻ جو تئو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۾ آئي، تہ اهو تصور آهي. پر جي انهيءَ سان اها ڳالهہ بہ شامل ڪئي، جيئن تہ 'قاسم پڙهيل ماڻهو آهي'، تہ اها تصديق ٿي. حڪم جي اِتي معني آهي هڪڙي شيءِ جي ٻي شيءِ سان نسبت يا واسطو. مٿئين مثال ۾ هڪڙي شيءِ آهي، قاسم ۽ ٻي آهي پڙهيلائي. حڪم ٻن قسمن جو آهي 'بالايجاب' يا اثباتي ۽ 'باالسلب' يا منفي. وري 'تصور' بہ ٻن قسمن جو آهي: هڪڙو 'بديهي' يا 'ضروري'، جنهن ۾ نظر يا خيال ڪرڻ. جو ضرور نہ هجي، جيئن تہ رنگ يا ڪرسي معلوم ڪرڻ. ٻيو 'نظري'، جنهن ۾ نظر يا خيال ضرور هجي، جيئن تہ روح يا ملائڪ يا جن وغيره بابت. گهڻن تصورن جي ميلاپ کي 'معرف' چون، ۽ گهڻن تصديقن جي ميلاپ کي حجت ۽ دليل چون. اهي ٻئي درحقيقت معنائون آهن نہ لفظ. مثلاً: انسان جي معني تہ جسم ۽ جان وارو جانور آهي، جنهن کي ماڻهو ٿا سڏين، پر حيوان ناطق آهي، يعني جنهن کي عقل ۽ نطق يعني ڳالهائڻ جي طاقت آهي.

انهيءَ طرح منطقي عالم لفظن ۽ معنائن جا قسم مقرر ڪن ٿا. جيئن تہ 'مفرد'، 'مرڪب'، 'مرڪب تام' ۽ 'غير تام'. ساڳيءَ طرح معروف ۽ تصديق جا جدا جدا قسم مقرر ٿا ڪن. هرهڪ قول کي 'قضيہ' ٿا چون، جو يا سچو آهي يا ڪوڙو، جنهنڪري انهن کي 'صادق' يا ڪاذب ٿا چون. هرهڪ ۾ نحو وانگي مبتدا، خبر ۽ رابطہ آهي. پوءِ وري قضيہ جا قسم ٿا ٿين. شرطيہ، حمليہ، متصلہ ۽ هرهڪ انهن مان يا موجبہ آهي، يا سالبہ يعني اثباتي يا منفي. قضين کان لنگهي پوءِ حجت يا دليل تي ٿا اچن، جنهن مان ٽي قسم ٿا ڪن. هڪڙو قياس يعني ڪُل مان جزوَ جو حال پروڙڻ، جيئن تہ سڀ انسان حيوان آهن ۽ سڀ حيوان جسم آهن، تنهنڪري سڀ انسان جسم آهن. انهيءَ نتيجي کي استدلال ٿا چون. ٻيو استقرار، يعني جزو مان ڪل جو حال پروڙڻ ۽ ٽيون تمثيل يعني جزو مان جزو جو حال پروڙڻ.

وري قياس جا ٻہ قسم آهن اقتراني ۽ استثنائي. هڪڙي ۾ نتيجو ذڪر ڪيل آهي ۽ ٻئي ۾ نہ آهي. قياس ۾ ٻہ مقدما ٿيندا آهن ۽ ٽيون نتيجو. پهرين مقدمہ کي صُغري ۽ ٻئي کي ڪُبري چوندا آهن. هرهڪ قياس جي قسم جون جدا جدا شڪليون آهن جن جو بيان ڏيڻ هتي اجايو آهي.

منطق جي علم مان ڦُٽي وري علم 'مناظره' نو نڪري جو بحث ڪرڻ جو علم آهي، جنهن مان ڪنهن ڳالهہ جي حقيقت ظاهر ۽ ثابت ٿي ٿئي. پر جتي فقط ٻئي ڌر کي ڪوڙو ڪرڻو هجي، جئن اڪثر وڪيل ڪوشش ڪندا آهن، حق تي يا ناحق تي، اتي انهي کي 'مجادلہ يا مغالطہ يا مڪابره چوندا آهن. انهيءَ علم ۾ جيڪي قول ڪم ايندا آهن تن جا جدا جدا نالا ۽ صفتون آهن، جئن تہ استدلال، اساره، معارضہ، دَوراڻ وغيره. جن جو ڏکو تفصيل آهي. اسان کي فقط اهو ڏيکارڻو هو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ته حرفن مان لفظ ۽ لفظن مان جملا ۽ جملن مان دليل ۽ دليلن مان بيان ۽ بحث پيدا ٿي سگهن ٿا ۽ هرهڪ لاءِ ڌار علم ۽ قانون آهن، جن موجب آهي پوري طرح ڪم اچي سگهن ٿا. انهيءَ طرح جي مضمون جي نظر تي اڳتي هلندا وڃون ته پيا به ڪيترائي علم انهن سان ڳنڍيل رهن ٿا، جن جو بنياد گويا صرف ۽ نحو تي رکيل آهي جيئن تہ علم حڪمت ۽ فلسفہ ۽ طبيعيات ۽ اخلاق ۽ عقائد ۽ فقہ ۽ تفسير وغيره.

هيستائين اسان علم نحو ۽ علم منطق ۽ مناظره جو واسطو بيان پئي ڪيو آهي. هاڻي مختصر طرح نحو جو علم معانيءَ سان واسطو ڏيکار يندا سين. علم معانيءَ موجب ماڻهوءَ کي مناسب حال تي اها نظر ڪري ڪلام اڏڻو ٿو پئي تہ آهو ڪلام نامناسب يا بيجا نظر نہ اچي. مثلاً خوشيءَ جي حال بيان ڪندي غم جو ذڪر نہ ڪري، يا ترغيب ڏيڻ وقت ڊيڄارڻ جهڙي ڳالهہ نہ آڻي، يا شڪ ڏيکاريندي پڪ جي ڳالهہ نہ آڻي وجهي، يا انڪار بيان ڪندي قبوليت جهڙو ذڪر نہ ڪري. انهي ڪري علم معاني بلاغت ۾ داخل آهي ۽ 'علم معاني' ۽ 'علم بديع' فصاحت ۾ داخل آهي. بلاغت ڪلام جي معنيٰ ۽ مطلب سان تعلق ٿي رکي ۽ فصاحت ڪم آيل لفظن ۽ عبارت سان تعلق ٿي رکي.

علم معانيءَ جا بہ نحو وانگي قانون آهن. اسين هتي رڳو نمونو ڏيندا سين ڪنهن بہ ڪلام جو حُسن ٻن قسمن جو آهي- ذاتي ۽ عرضي. ذاتي حسن موجب انهيءَ ڪلام جا لفظ 'فصاحت' وارا هئڻ گهرجن ۽ معنيٰ 'بلاغت' واري هجي. فصاحت وارن لفظن جي معنيٰ اها آهي تہ آهي انهيءَ ٻوليءَ وارن جي محاوري ۽ اصطلاح موافق هجن. نڪي اهڙا جهنگلي ۽ ڇڙڪا هجن جي اڻ پڙهيل ڳالهائين ۽ ڪنهن بہ ڪتاب ۾ ڪم نہ اچن، نڪي اهڙا مشڪل ۽ معلق هجن جو ذري ذري انهن جي معنيٰ پروڙڻ لاءِ لغت ڳولڻي پوي. ۽ بلاغت واري معنيٰ اها آهي تہ مناسب حال موافق هجي ۽ انهي جي برعڪس نہ هجي. ڪلام جو عرضي حسن انهي ۾ آهي، تہ انهي جي تمهيد يا شروعات چڱي وجہ سان ٿيل هجي، ۽ منجهس مناسب صنعتون ڪم آيل هجن ۽ عبارت آرائي قاعدي موجب هجي. انهي لاءِ ڪلام جا عيب نمبروار ڏيکاريل آهن، جن کان گوشو ڪرڻ گهرجي. جيئن ساڳيا لفظ وري وري ڪم نہ آڻجن، اصطلاح ۽ محاوري جي برخلاف لفظ ڪم نہ آڻجن، اخلاق جي ڪراهت جهڙا لفظ ڪم نہ آڻجن، وغيره. هرهڪ عيب جو انهي علم ۾ نالو مقرر آهي.

وري انهي علم معانيءَ موجب ڪلام ٻن قسمن جا آهن. هڪڙي کي 'خبر' چون ۽ ٻئي کي 'طلب'. خبر چئبو آهي، ڪن ٻين جي واقعن يا حقيقتن جي نقل ڪرڻ کي، پوءِ آهي سچيون بہ ٿي سگهن ٿيون ۽ ڪوڙيون بہ. طلب چئبو آهي،

خود ڳالهائيندڙ يا لکندڙ جي پنهنجي راءِ يا خيال جي بيان ڪرڻ ڪبي. خبر ڪي حڪم يا اسناد ٻہ چون ٿا ۽ انهيءَ جا ٻہ قسم آهن. 'حقيقت عقليہ' ۽ 'مجاز عقليہ'. هڪڙي ۾ حقيقي فاعل هوندو آهي، ۽ ٻئي ۾ مجازي فاعل. جيئن تہ ڪو عالم ماڻهو چوندو، تہ جهان کي خدا تعاليٰ سرسبز ۽ آباد ڪري ٿو. ۽ جاهل چوندو، تہ جهان کي برسات يا بهار جي موسم سرسبز ۽ آباد ڪري ٿي. وري طلب جا ٻہ قسم آهن: 'ممڪن يا ترجي' ۽ 'محال يا تمني'. ممڪن لاءِ حرف استفهام ۽ ٻيا ڪي حرف ڪم ايندا آهن. مثلاً تون دولتمند آهين، توکي غم ۽ فڪر سان ڪهڙو ڪم؟ ۽ محال ۾ دعا يا خواهش جا حرف ڪم ايندا آهن، جيئن تہ 'شل تنهنجا دشمن دفع ٿين!' جواني موٽي اچي تہ ڪهڙو نہ چڱو!'

علم بيان جو واسطو 'نحو' سان هي آهي، تہ هن علم موجب هڪڙي معنيٰ گهڻن رستن سان ۽ جدا جدا عبارتن ۾ ظاهر ڪجي، ۽ انهيءَ مان هڪڙيون ڳالهيون ٻين مان معلوم ٿي سگهن. هن علم جو مدار چئن ڳالهين تي آهي.

"تشبيہ'، استعارہ'، 'مجاز مرسل' ۽ 'ڪنايہ' تشبيہ' جو ڪجھ بيان نحو ۾ آيو آهي، آها ٻن شين جي مشابهت لاءِ ڪم ايندي آهي، ۽ منجهس حرف تشبيهہ، مشبہ ۽ مشبہ بہ وجہ تشبيہ هوندا آهن، ۽ ضرور آهي تہ اهي ٻئي شيون مختلف جنس جون هجن، ۽ ڪنهن وصف يا خاصيت جي ڪري مقابلي سان ڪيون وڃن. جيئن تہ محبوب جو ڳل چنڊ جهڙو چمڪندڙ آهي، يا گلاب جي گل جهڙو ڳاڙهو آهي، يا احمد شينهن جهڙو زورآور آهي.

'استعارہ' بابت بہ نحو ۾ اشارو ڏنل آهي. انهيءَ ۾ ڪا خاصيت آڌاري وٺي ٻنهي شين لاءِ ڪم آڻيندا آهن، جن کي 'مستعارلہ' ۽ 'مستعارمنہ' چوندا آهن، ۽ ٽيون وجہ جامع سڏبو آهي. جيئن محبوب جي اکين کي نرگس چوندا آهن. محبوب جون اکيون نرگس جهڙيون آهن، چئبو تہ اها تشبيهہ ٿي. پر خود 'نرگس' آهن، چئبو تہ اهو "استعارو" ٿيو. ترار کي 'وڄ' سڏڻ ۽ 'سوئر' کي ڪڪر سڏڻ ۽ رت کي 'مينهن' چوڻ ۽ ڪرندڙ سسين کي 'ڳڙا چوڻ'، استعارو آهي.

'مجاز مرسل' تڏهن آهي، جڏهن ڪو لفظ غير معنيٰ جي جاءِ تي مجازي طرح ڪم اچي، جيئن تہ "سج ۾ وجي ويهہ"، يعني اُس ۾. هتي سبب 'مسبب' جي بدران ڪم آيو آهي. يا تون منهنجي اک ۾ آهين. هتي اک جي معنيٰ نظر يا نگهباني. يا گلاب آس ۾ رک. هتي گلاب جي معنيٰ آهي گلاب جو شيشو. اتي ظرف مظروف' جي بدران ڪم آيو آهي. "ڪوها ڪالهہ ڪٺي، اَن وڌا آتر آسري". هتي آنر جي معنيٰ آتر جو واءُ.

'ڪنايہ' تڏھن آھي، جڏھن ڇنائي ڇڏي اشارو ڏجي. مثلاً 'سج کي خطاب ڪري چوڻ تہ 'تنھنجي مٿان سرخ رنگ جنگي بھادر بيٺل آھي، ۽ تنھنجي ھيٺان خوبصورت ڳائيندڙ زال بيٺل آھي'. پھريون اشارو آھي مريخ تاري ڏي، جنھن جو جنگ سان واسطو آھي، ۽ ڳاڙھي رنگ جو آھي، ۽ ٻيون اشارو آھي زھره تاري ڏي، جنھن کي خوبصورت زال ۽ ڳائڻ واري سمجھندا آھن. 'ڪنايہ' جا گھڻائي قسم آھن: جيئن تہ قريب، بعيد وغيره. پر انھن جو ذڪر ڪرڻ ڪتاب وڌائي وجھندو.

ھاڻي اسين نحو جو علم 'بديع' يا بدايع سان واسطو ڏيکاريندا سين. ھن علم مان ڪلام ٻن قسمن جو آھي، نثر ۽ نظم. نثر ٽن قسمن جو آھي. مرجز، مسجع ۽ عاري. پھرئين ۾ شعر وانگي وزن آھي. پر قافيو ڪونھي؛ ٻئي ۾ قافيو آھي پر وزن ڪونھي. ٽئي ۾ نڪو وزن اھي نڪو قافيو. مثال ھر ھڪ جا. (١) فقير جي اک ھن جي روء جي مايل ٿي، ۽ ھن جي دل ھن جي خوء جي مايل ٿي. (٢) ھن خواھش پڪي ڪئي ۽ نيت پڪي، تہ خلوت جو گوشو وجھي وسائي ۽ ماڻھن کي پنھنجي دام ۾ ڦاسائي. (٣) ھن پڪو ارادو ڪيو تہ وڃي خلوت ۾ ويھي، ۽ ماڻھن کي ٺڳاري پاڻ وٽ آڻي.

نظم جا ڏھہ قسم آھن: غزل، قصيده، تشبيب، قطعو، رباعي، فرد، مثنوي، ترجيع بند، مسمط، مستزاد.

غزل ۾ پنجن بيتن کان ٻارھن تائين اچن ٿا، ۽ ڪي چون ٿا تہ سترھن تائين. پھرئين بيت کي مطلع، چون ٿا ۽ پوئين کي مقطع، جنھن ۾ شاعر جو نالو يا تخلص اچي ٿو. سڀني بيتن ۾ ساڳيو قافيو ۽ رديف رھي ٿو. مضمون ۾ تعريف ڪنھن جي ھوندي آھي، شاعر جو نالو وچ ۾ يا پڇاڙيءَ کي ويجھو ڪنھن بيت ۾ ايندو آھي.

تشبيت بہ ھڪڙي قسم جو غزل آھي. مضمون اُن تعريف، ڪنھن جي يا جواني بابت يا باغ بھار بابت وغيره.

قطعو آھي غزل جو ٽڪر سواء مطلع جي.

رباعيءَ ۾ ٻہ بيت يا چار مصراعون آھن. سڀ مصراعون يا پھريون ٻہ ۽ چوٿين، ساڳيي قافيہ ۽ رديف سان ايندڙيون آھن. انھيءَ جو ٺھرايل 'بحر' ھي آھي. مفعول مفاعيلن مفاع.

فرد بيت آھي، جنھن ۾ ٻئي مصراعون ساڳيي رديف ۽ ڪافيہ جون نہ آھن؛ جي ھجن تہ آھو اڪثر بيت سڌو آھي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مثنوي: گهڻائي بيت، جن ۾ هرهڪ بيت جو ڌار قافيه ۽ رديف هجي، مگر بحر يا وزن سڀني بيتن جو هڪ جهڙو هجي.

ترجيع بند: وڏو شعر هڪڙي ئي بحر ۽ قافيه جو جنهن ۾ گهڻا ٽڪر هجن، هڪ جيترن بيتن جا، پنجن کان وٺي يارهن بيتن تائين. هر هڪ ٽڪر جي پڇاڙيءَ ۾ هڪڙو ئيو بيت ڌار قافيه ۽ رديف جو هجي. جي ساڳيو بيت وري وري اچي، ته انهيءَ کي ترڪيب بند، چئبو آهي.

مسمط: ٽي يا زياده مصراعن جا ٽڪر، ساڳئي وزن جا، مگر پڇاڙيءَ واريءَ مصراع جو قافيو سڀني جو هڪ جهڙو هجي.

مستزاد: غزل يا چئن مصراعن جو ٽڪر، جنهن جي پڇاڙيءَ ۾ ڪي لفظ وڌيل هجن. هنن شعر جي قسمن جا مثال پڙهندڙ اسان جي علم 'عروض' جي ڪتاب ۾ ڏسي سگهن ٿا. هتي ڏيڻ جو ضرور ڪونهي ۽ هيٺ مشق (١٠) ۾ ٻه ڏنل آهن.

وري ڪلام ۾ جي 'بدايع' يا 'صنعتون' ڪم اچن ٿيون سي ٻن قسمن جون آهن هڪڙيون 'لفظي' ٻيون 'معنوي'. پهرئين جي خوبي لفظن مان معلوم ٿي ٿئي ۽ ٻوئين جي معنيٰ مان. پهرئين جا ڪي قسم هي آهن: ١- تجنيس، (جنهن جا گهڻئي قسم آهن جيئن ته تام، ناقص، مرڪب، مڪرر، مطرف، خط) انهيءَ ۾ ٻه لفظ هڪڙي جنس جا ڪم آڻجن ٿا، جهڙيءَ طرح هڪڙو لفظ ٻن معنائن ۾ آڻجي. جيئن ته ٻيڙي پاڻيءَ ۾ هلائڻ جي، ۽ لوهه جي ٻيڙي قيدين کي وجهڻ جي. ٢- توصيح، يعني جڙاءُ ڪرڻ، جنهن ۾ ساڳئي وزن ۽ قافيه وارا لفظ ڪم آڻجن، جيئن ته مرجز ۽ مسجع نثر ۾ آندو ويو. ٣- توشيح، جتي شعر جي منڍ جي حرفن مان ڪو نالو ڪڍجي. ٤- تضمين، جنهن ۾ ڪنهن ٻئي شاعر جي مصراع يا بيت شعر ۾ آڻجي. ٥- ذوبحرين، جتي ساڳيو شعر ٻن وزنن يا بحرن ۾ پڙهي سگهجي. ٦- ذوقافيتين، جتي شعر ۾ ٻه قافيه ڪم آيا آهن. ٧- تصحيف، هڪ جهڙا لفظ جن ۾ تفاوت فقط نقطن جو هجي، جيئن ته بوسه ۽ توشه. ٨- مقلوب، جڏهن ساڳيو لفظ يا بيت ابتو سبتو پڙهڻ ۾ هڪ جهڙو هجي. انهيءَ کان سواءِ اهڙا لفظ ڪم آڻي گهرجن، جن ۾ سڀني حرفن جي مٿان نقطا هجن يا سڀني جي هيٺان نقطا هجن، يا سڀني تي اصل نقطا نه هجن، يا جن ۾ چپ ملن وغيره اهي سڀ لفظي صنعتون يا بدايع آهن.

معنوي صنعتن يا بدايع جا ڪي ٿورا قسم هي آهن: ١- ايهام، جتي ٻه معنائون آنديل هجن، هڪڙي ويجهو لاڳو هجي ۽ ٻي پري. ٢- تجاهل العارف، جتي شاعر يا لکندڙ کي خبر هجي، پر پنهنجي بي‌خبري ظاهر ڪري. ٣- سوال و جواب، جتي پهرين سوال پڇي پوءِ پاڻهي جواب ڏجي. ٤- محتمل الضدين جتي ساڳين لفظن مان تعريف به نڪري ۽ گِلا به. ٥- لف و نشر، جتي ڪي لفظ گڏ ڪم آڻجن،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پوءِ هڪ هڪ کي ڌار آڻي، انهيءَ جو ڌار بيان ڪري. ٦- ارسال المثل، جنهن ۾ ڪو پهاڪو يا ضرب المثل ڪم آڻجي. ٧- سياق الاعداد، جنهن ۾ ڪي لفظ ڪم آڻجن جي هڪ ٻئي کي ڳڻپ ڏيکارين. ٨- معما، جنهن ۾ ڪو نالو ڳجهيءَ طرح ڪم آڻجي، جو ٺهرايل قانونن موجب ڪري، جيئن سنڌيءَ ۾ ڳجهارتون. ٩- لغز يا چيستان، يعني پروليون. شعر جا عيب به هن علم ۾ داخل آهن، ۽ انهن جا گهڻا قسم آهن. مثال ڏنلن صنعتن جا علم عروض ڪتاب ۾ ڏسي سگهجن.

پڇاڙيءَ ۾ اسان کي ڏيکارڻو آهي، ته نحو جو علم عروض سان ڪهڙو واسطو آهي. انهيءَ علم ۾ شعر جو بيان ۽ انهيءَ جي وزن يا بحر ۽ قافيه يا رديف جو ذڪر آهي. شعر ۾ ٻهرين 'اصول ۽ ارڪان' آهن. اصول لفظن ۾ جي حرف ڪم اچن ٿا، تن جي متحرڪ يا ساڪن هئڻ ڪري آهي ڳرا يا هلڪا ۽ وڏا يا ننڍا ٿا ٿين. ٻن اکرن واري کي 'سبب' چون ٿا، ٽن واري کي 'وتد' ۽ چئن يا زياده اکرن واري کي 'فاصله'. هر هڪ جا ٻه قسم آهن. مثال: بر ۽ دل چمن ۽ ڪار، علما ۽ دېر دمس.

ارڪان اٺ آهن: هڪڙا "سالم" ٻيا 'غير سالم'. اهي به انهن اصولن مان جڙيل آهن، مگر انهن جا وزن هي آهن: فعولن، فاعلن، مفاعيلن، مستفعلن، مفاعلن، متفاعلن، مفعولات، فاعلاتن. انهن مان گڏي وري بحر ٿا ٺاهين، جي جدا جدا وزنن ۽ قسمن جا آهن ۽ جدا جدا نالا اٿن. مڙئي ١٩- بحر آهن. هر هڪ بيت ۾ چار يا ڇهه يا اٺ ارڪان آهن، جنهن ڪري انهن کي 'مسدس' يا 'مثمن' چون ٿا. ڪي مکيه وزن يا بحر هي آهن: رجز، تقارب، هزج، رمل، مضارع، سريع، طويل، مديد وغيره. هر هڪ بحر جا پڇاڙيءَ واري رڪن جي گهٽ هئڻ ڪري، جدا جدا قسم ٿين ٿا جن کي 'زحافات' چون ٿا. ڪو به شعر پڙهي، ارڪانن ڪري ٺهرايلن بحرن تي آڻي پرکاري ڏسو سگهجي. انهيءَ کي تقطيع چون ٿا، جيئن صرف ۽ نحو ۾ ترڪيب ۽ تفريق ٿيندي آهي. انهيءَ لاءِ به ڪي قانون آهن جن موجب هلڻو ٿو ٿئي.

هاڻي قافيه ۽ رديف جو ٿورو ذڪر ڪبو، جو علم عروض جو ڀاڱو آهي، اگرچ ڪي عالم انهي کي ڌار علم ڄاڻندا آهن. قافيه شعر جي پڇاڙيءَ وارو لفظ آهي ۽ رديف اهو لفظ آهي، جو انهيءَ کان پوءِ ايندو آهي ۽ اڪثر وري وري ايندو آهي. قافيه ۾ مکيه ساڪن حرف کي 'روي' چوندا آهن. انهي کان چار حرف اڳي ۽ چار حرف پوءِ قافيه ۾ داخل آهن. اڳين کي رديف، قيد، تاسيس ۽ دخيل چوندا آهن ۽ پوين کي وصل، خروج، مزيد ۽ نائره. شعر ۾ رديف ساڳيو هئڻ گهرجي. مثلاً: بيت جي ٻهرين مصراع جي پڇاڙيءَ ۾ هجي 'جهڳا ٿئي'، ۽ ٻيءَ ۾ هجي 'ننگا ٿئي'، ته اتي جهڳا ۽

ٿلهڳا جو قافيه آهي ۽ 'ڻڻي'، جو ٻنهي ۾ ساڳيو اچي ٿو، سو رديف آهي ۽ انهيءَ قافيه ۾ گ 'روي' آهي ۽ ن جو اڳيان ٿو اچي سو رديف آهي.

وري قافيه جا جدا جدا قسم آهن، ۽ انهن جا جي عيب آهن، آهي سڀ ڄاڻڻ گهرجن، پر انهن جو هتي بيان ڪرڻ اجايو آهي. مثال ڪتابن مان ملي سگهندا.

مٿي جيڪي شعر جا قسم ۽ بحر ڏنا ويا آهن، سي پارسيءَ جا آهن، پر هاڻ سڀ سنڌيءَ ۾ ڪم اچن ٿا. مگر سنڌيءَ ۾ اڃا تائين اڳوڻي زماني وارو شعر جو نمونو به ڪم ايندو آهي، جهڙو شاهه جي رسالي ۾ ڪم آيل آهي. فارسي علم 'عروض' جي اصطلاح موجب بيت چئبو آهي، ٻن مصراعن واري شعر کي. پر سنڌي بيت ۾ ٻن کان گهٽيون مصراعون به اچي سگهن ٿيون، ڏهن ٻارهن تائين اڪثر ڇهاڙيءَ واري مصراع جو پويون اڌ قافيه وارو اڳي هوندو آهي ۽ پهريون اڌ پوءِ. ڪڏهن ڪڏهن پهرينءَ مصراع ۾ به اهين هوندو آهي. وزن انهيءَ بيت جو خاص سنڌي آهي، پارسي بحر تي آڻڻ مشڪل آهن، ۽ انهيءَ جي تقطيع به پوري ڪرڻ مشڪل آهي. بعضي مصراعن ۾ ته وڏيون وڏيون آيتون يا پارسي مصراعون وجهي، تمام ڊگهيون ڪري به آئيندا آهن. شاهه ڪريم جو رسالو فقط ٻن مصراعن وارن بيتن مان جڙيل آهي، يعني پارسي بيتن وانگي، مگر انهن جو بحر ۽ وزن پنهنجو سنڌي نموني جو آهي. اهو سنڌي بيت جو نمونو قديم هندي دوهري جو نمونو آهي. ۽ تنهنڪري انهيءَ کي سنڌيءَ ۾ ڏوهيڙو چوندا آهن، ۽ ڪي لوڙائو بيت به ڪري چوندا آهن. ٻيو قسم شعر جو خاص سنڌي آهي، شاهه جي وائي يا ڪافيءَ جو جو اڪثر ڳائڻ ۾ ايندو آهي انهيءَ جا به خاص وزن آهن ۽ ڪن قانونن موجب ٺهندو آهي. انهيءَ جا مثال به پڙهندڙ ڪتابن ۾ ڏسي سگهن ٿا ۽ ڪي مشقن ۾ ڏنا ويا آهن.

سوال باب ٻاجين جا

علم 'املا'، علم 'صرف' ۽ علم 'نحو' جو پاڻ ۾ مقابلو ڪريو، ۽ علم نحو جو ڪهڙن ٻين علمن سان واسطو ٿئو رهي، ۽ ڪهڙين ڪهڙين ڳالهين ۾؟ لفظ ۽ خيال جي وچ ۾ ڪهڙو تفاوت آهي؟ صحيح خيال ڪرڻ جي علم کي ڇا چوندا آهن؟ منطق ۽ صرف نحو جو پاڻ ۾ مقابلو ڪريو. هرهڪ هيٺ لفظن جا مکيه قسم آهن؟ نحو ۽ منطق موجب انهيءَ علم ۾ ڪهڙا مکيه ڀاڱا آهن؟

'ڪلمي'، 'ڪلام' ۽ 'دليل' جا ڪي مثال ڏيو. اثباتي ۽ منفي ڪلام، عام ۽ خاص ڪلام ڇا کي چوندا آهن. نسبت موجب ڪلام جا ڪهڙا قسم آهن؟ تقسيم ٿيل ڪلام جو مثال ڏيو. قياس ڇا کي چون ۽ انهيءَ جا ڪهڙا قسم آهن؟ قياس با آزموده ۽ قياس بي آزموده جو مطلب سمجهايو ۽ مثال ڏيو. دليلي ۽ غيردليلي قياس ڪهڙا آهن؟ نندين جملن مان وڏي ۾ وڏا جملا ڪهڙي رستي ٿا ٺين؟ قياس

ڪاذب ۽ حيص بيص جا ڪي مثال ڏيو. ڪي 'مشڪوڪ' يا 'ذو معني' لفظ ٻڌايو. فڪر 'صحيح' ۽ فڪر 'فاسد' ڇا کي ٿو چئجي. علم ڇا کي ٿو سڏجي ۽ انهيءَ جا گهڻا قسم آهن؟ اثباتي ۽ منفي حڪمن جا مثال ڏيو تصور بديهي ۽ تصور نظريه جي وچ ۾ ڪهڙو فرق آهي؟ مثال ڏيو. معرف ڇا کي ٿا چون ۽ حجت يا دليل ڇا کي ٿا چون؟ قضيه صادق ۽ قضيه ڪاذب ڇا آهن؟ قضيه جا ڪهڙا قسم آهن؟ استدلال ۽ استقرار ۽ تمثيل جي وچ ۾ ڪهڙو تفاوت آهي؟ قياس اقتراني ۽ قياس استثنائي جو مطلب سمجهايو. علم مناظره بابت جيڪا اوهان کي خبر هجي سا ٻڌايو. مناظره ۽ مجادله جي وچ ۾ ڪهڙو تفاوت آهي؟

علم معانيءَ ڇا تو سيکاري ۽ ڪيئن ڪم ڏو اچي؟ علم نحو سان انهيءَ جو ڪهڙو واسطو آهي؟ بلاغت ۽ فصاحت جي وچ ۾ ڪهڙو فرق آهي؟ ڪلام جو حسن ڪهڙين ڳالهين ۾ آهي؟ ۽ ذاتي عرضي حسن جي وچ ۾ تفاوت ٻڌايو. علم معانيءَ موجب ڪلام جا ڪهڙا قسم آهن؟ خبر ۽ طلب جي وچ ۾ فرق سمجهايو. هر هڪ جا ڪهڙا قسم آهن؟ حقيقت عقليه ۽ مجاز عقليه جا مثال ڏيو. طلب ممڪن ۽ طلب محال جا مثال ڏيو.

علم بيان جو علم نحو سان ڪهڙو واسطو آهي؟ علم بيان جو مدار ڪهڙين ڳالهين تي رکيل آهي؟ تشبيه، استعاره، مجاز مرسل ۽ ڪنايه جو مطلب سمجهايو ۽ هر هڪ جو مثال ڏيو.

علم بديع ڇا کي ٿو چئجي؟ ڪلام ڪيترن قسمن جو آهي؟ نثر جا ڪهڙا قسم آهن. مرجز، مسجع ۽ عاري نثر ڇا کي ٿا چون؟ انهن جا مثال ڏيو. نظم جا ڪيترا قسم آهن؟ هر هڪ جي سمجهاڻي ڏيو؟ غزل ۽ قصيدي ۾ ڪهڙو فرق آهي؟ قطعه ۽ رباعيءَ جي وچ ۾ ڪهڙو تفاوت آهي؟

قصيده ۽ مثنويءَ ۾ ڪهڙو تفاوت آهي؟ ترجيع بند ۽ ترڪيب بند ۾ ڪهڙو فرق آهي؟ لفظي ۽ معنوي صنعتون ڇا کي ٿا چون؟ هرهڪ جا ڪي مکيه قسم ٻڌايو. هيٺين لفظي صنعتن جي سمجهاڻي ڏيو: تجنيس، ترصيح، توشيح، تضمين، ذو قافيتين، ذو بحرين، تصحيف ۽ مقلوب. هيٺين معنوي صنعتن جي معني سمجهايو: ايهام، تجاهل العارف، سوال و جواب، محتمل الضدين، لف و نشر، ارسال المثل، سياق الاعداد، معما ۽ لغز.

علم عروض ڇا کي ٿا چون؟ نحو سان انهيءَ جو ڪهڙو واسطو آهي؟ شعر جا اصول ڇا کي ٿا چون ۽ ارڪان ڇا کي ٿا چون؟ اصول جا ڪهڙا قسم آهن ۽ ارڪان جا ڪهڙا؟ شعر جا ڪيترا بحر آهن، انهن مان ڪن مکيه بحرن جا نالا ٻڌايو. تقطيع ڇا کي چوندا آهن؟ رديف ڇا کي ٿا چون ۽ قافيه ڇا کي؟ قافيه جا ڪهڙا حرف آهن ۽ انهن جا ڪهڙا نالا آهن؟ مثال ڏيو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اشارو: مٿين سوالن جا جواب مٿي ڏنل مضمون مان آسانيءَ سان ڏئي سگهبا.

مشقون

(١) هيٺين جملن مان ڪهڙا خاص ڪلام آهن ۽ ڪهڙا عام؟

سڀ اوڳاريندڙ جانور حلال آهن. جي پکي چنبي ۽ جهلي ڪا شيءِ کائيندا آهن، سي سڀ حرام آهن. پکين ۾ بلڪ حلال آهن. ڪي ۾ چلر کان سواءِ مڇي حلال ناهي. ڪي جانور چڙهيءَ جي ڪم ايندا آهن، ۽ ڪي بار کڻڻ جي. سڪندر ساري دنيا فتح ڪئي. افلاطون وڏو حڪيم هو.

(٢) هيٺين جملن ۾ ڪهڙا ڪاما تقسيم ٿيل آهن ۽ ڪهڙا اڻ تقسيم ٿيل آهن؟

سڀ اڻ پڙهيل ماڻهو بيعقل نه هوندا آهن، منجهان ڪيترا آهن جي عقل وارا آهن. سڀني جانورن کي حيواني عقل آهي. ڪي فقير دولتمند آهن. ۾ ايران جا بادشاهه مون کي شاعر سمجهن ٿا. ڪو به ظالم ماڻهو بهشت ۾ نه ويندو.

(٣) هيٺين ۾ صحيح يا غلط قياس يا دليلن ۾ ڪهڙا مقدما يا قضيا آهن، ۽ ڪهڙو نتيجو يا استدلال آهي، سڀ پڙهيل ماڻهو عقل وارا آهن، قاسم پڙهيل ماڻهو آهي، تنهنڪري اهو عقل وارو آهي. ڪَنَ ۾ پارو پوندو آهي ته اهو ماڻهو ٻوڙو ٿي پوندو آهي، هي ماڻهو ٻوڙو آهي، تنهنڪري هن جي ڪن ۾ پارو پيو هوندو. سڀڪو ماڻهو سک جو گهورو آهي، نيڪي سک آهي، تنهنڪري سڀڪو ماڻهو نيڪيءَ جو گهورو آهي. جنگ مان هميشه نقصان ٿو رسيءَ صلح جنگ جو ضد آهي، تنهنڪري صلح مان هميشه فائدو ٿو رسي. جيڪي چمڪي ٿو اهو سون ناهيءَ شيشو چمڪي ٿو، تنهنڪري شيشو سون ناهي.

(٤) هيٺين نتيجن ڪڍڻ لاءِ ڪي قياس يا دليل سچا يا ڪوڙا ٿاهيو؟

ڪن بيمارين ۾ حڪيم زهر ڪارائيندا آهن. جيڪو هاشم کي بيوقوف چوندو، اهو سچ ٿو چوي. ڪي ڪمائتيون دوائون نباتات ۾ آهن. سڀني کاڄن کان سواءِ انسان جي گذري ويندي.

(٥) هيٺين جملي مان ٻهرين اصلوڪو مڪب جملو ڏيکاري، ٻوءِ سوال جواب جي رستي ٻيا ٻاڱا يا متعلق لاڳو ڪري ڏيکاريو.

اڪبر، جنهن جو اصلوڪو نالو جلال الدين هو، ۽ جو همايون بادشاهه جو پٽ، ۽ همايون جي پنج جي وقت سنڌ جي هڪڙي شهر عمرڪوٽ ۾ ڄائو هو، سو جڏهن دهليءَ جو شهنشاهه ٿيو، تڏهن هندن توڙي مسلمانن سان اهڙي ميلاپ جي رستي هليو، جو قريب قريب ساري هندستان ۾ هردلعزيز بادشاهه ليکبو هو.

(٦) هيٺين نتيجن مان ڪهڙا استدلال جي رستي نڪتا آهن ۽ ڪهڙا استقرار جي رستي؟

جتي ڪٿي باهه مان دونهون نڪرندو آهي، هن ڪري مان دونهون ٿو نڪري، تنهنڪري انهيءَ ڪنڊ ۾ ضرور باهه هوندي. اک جي بناوت جي چڪاس مان معلوم ٿو ٿئي، ته انهيءَ ۾ ڪيترن ئي قسمن جون حڪمتون رکيل آهن، تنهنڪري چئي سگهجي ٿو ته خدا تعاليٰ، جنهن سارو جهان ٺاهيو آهي، سو اعليٰ قسم جو ۽ لاثاني حڪمت وارو آهي. ڪروسين تيل، جو زمين مان ٿو نڪري، تنهن کي هڪدم باهه وٺيو وڃي. انهيءَ مان سمجهجي ٿو ته زمين مان نڪتل سڀني قسمن جي تيل کي هڪدم باهه لڳي ويندي آهي.

(٧) هيٺين مثالن ۾ علم معانيءَ موجب 'ممڪن طلب' ڪهڙا آهن ۽ 'محال' ڪهڙا؟

'ڪنهن کي ڏيان ڏانهن، قضا قلم وهائيو'.
'اسان ۽ پرين، ٿيل هون برابر ڏينهڙا'.
'ٿيل ڏينهن ڏنگو نه ٿئي چا جي ڏنگا ڏير'.
'ايءَ ڪميٺي ڪير، جا امر کي آڏو ٿري'.
'ڪيڏنهن ڪريان پير، مڙيئي مٿو ٿيو'.
'اونڌا ٿيل آچار، ڪانڌ ڪنهين سين نه ڪري'.
'الله جُنگ جين، اجهي جن جي گهاريان'.
'سي ڪيئن ڀرين پسن، ڪٽر جن اکين ۾'.

(٨) هيٺين مثالن ۾ علم بيان موجب ڪهڙي ڪهڙي صنعت ڪم آيل آهي، تنهن جو نالو ٻڌايو.

باهه جي پاڻي پيڻ مان نه رڳو جسم کي عذاب ٿو رسي، پر روح کي به ٿو رسي هن جو قد سرو جهڙو آهي، پر سروقبا نه ڏيکيندو آهي، ۽ هن جو منهن چنڊ جهڙو آهي پر چنڊ ٽوپي ڪين ڏيکيندو آهي. رنڌي ڪلهه اهڙو آهي، جهڙو جهڙ ۾ اوچتو آس نڪرندي آهي. هن سخيءَ جو هٿ درياهه آهي، جنهن مان موتي پيا نڪرن يا ڪاڻ آهي جنهن مان سونُ رُپو پيو نڪري. هن بهادر جي ترار ويهه ماڻهو ماريا ۽ ڏهه گهوڙا. هن جو ذهن چڻ ته لوح محفوظ آهي، جنهن مان ڪابه ڳالهه گٽل يا وسريل ڪانه آهي. علم حياتي آهي ۽ جهل موت آهي. ماءُ ٻار کي پنهنجو رت ٿي پياري. هو گهوڙي تي چڙهيو هڪليندو نه ويو، پر سج هو جو آسمان تي پئي ڦريو. اڄ ڏينهن سوير اُڀريو آهي. هن پنهنجو قارُورو* طبيب کي

* يعني پيشاب. علم طب ۾ اهو نالو اٿس.

www.sindhsalamat.com	books.sindhsalamat.com

ڏيکاريو، تنهن چيس ته توکي ذيابيطس جي بيماري آهي. منهنجي گل کي بلبل جي ڪا به خبر ڪانهي. هن جي همت جي دامن آسمان جو گريبان آهي.

(٩) علم 'بديع' موجب هيٺين مثالن ۾ ڪهڙي قسم جو نثر ڪم آيل آهن:

هو پنهنجي بهتري ۽ فتحيابي جي ڪري بلڪل مغرور نه ٿيو، جئن اڪثر جوان مصنف ٿيندا آهن، پر ڪتاب نويسيءَ ۾ نالو ڪڍ ڻائين، تنهن کان ڪيترا ورهيه پوءِ به ڏسبو هو ته، هو پنهنجي درّ جي اڳيان کهٽي پيو ٻهاريندو هو، يا پنهنجن شاگردن کي اڱرن اندر ڪٺي رکڻ ۾ پيو مدد ڪندو هو.

تنهنجي محبت مون کي پڙهڻ ڇڏايو، تولاءِ مون پنهنجو وقت اجايو وڃايو، پنهنجن خيرخواهن سان جهيڙو مچايو، ساري جهان کان منهن ڦيرايو، خيال پچائي پچائي خفقان پرايو، فڪر ۽ انتظار ۾ پنهنجو آرام ڦٽايو ۽ جان ۽ جسم جلايو.

آءٌ ڏاڍو شرمسار آهيان، بيشڪ گنهگار آهيان. هاڻ دوست مون کي معاف ڪر. پنهنجي دل صاف ڪر. پڪ ڄاڻج ته آءٌ گهڻو پشيمان آهيان، دليون ٻجانيون معافي جو خواهان آهيان. آءٌ توسان پرچڻ لاءِ تيار آهيان، وري به تنهنجو اڳوڻو يار آهيان. جنهن بندي جو ٻئي بندي تي بدگمان آهي، احسان ناهي سو حيوان آهي، انسان ناهي.

(١٠) هيٺين مثالن ۾ ڪهڙي قسم جو شعر آيل آهي:

(الف) جي ٿائين ته تنهنجي دل ٿئي آئينو،
ڪر صاف ذهن شين کان پنهنجو سينو،
حرص ۽ اسل ۽ ڪوڙ ۽ ڪاوڙ عيبت،
بخل ۽ حسد ۽ ريا ۽ هٺ ۽ ڪينو.

(ب) ادب گنج قارون جي کان چڱو،
حڪومت فريدون جي کان چڱو،
بزرگن گهريو ڪينڪي ملڪ مال،
آهي ملڪ ۽ مال کي نت زوال،
گهرياٿون انهيءَ لاءِ علم ۽ ادب،
جو نت نيڪناميءَ جو آهي سبب.

(ج) علم جنهن ۾ عمل جو ناهي نشان،
سو بدن آهي جنهن ۾ ڪانهي جان.
گڏ عمل علم جڏهن ته ٻئي آهن،
هڪ شمع جا ٻه شعلا، ناهي گمان.

(د) ڇيو ڪالهه طبيب کي وڃي مون لاچار،
آهيان بيمار ڳڻتين ۾ رهان رات سڄي تو بيدار،
ڪر ڪو ويچار جيئن نبض ڏسي منهنجي،
اٿئي عشق جو مرض توتي ٿيو فرض تاتُرت ڪرين،
جيڪو هجي تنهنجو يار - تنهنجو ديدار.

(هه) (١) جنهن جو عالم ۾ هر جڳ آهي ڄاڻ،
تنهنجو آهي اصل وجود وڻاڻ.
جت سمجهي ڪونه منهنجو ڄاڻ سڃاڻ،
آت پرين مون کي تو پسائي پاڻ،
ڇو ته منهنجو خدا آهي مون ساڻ.

(٢) آهي منهنجي سدا خدا تي نظر،
رات هوئي ڏينهن هوئي ڪ شام سحر،
نه انڌاري نه سوجهري ۾ خطر،
ڪونهي ڪنهن پر ڏکن ڪان مون کي ڏر،
ڇو ته منهنجو خدا آهي مون ساڻ.

(ر) (١) آ موني سڄڻ جو اڄ بهار آهه،
صحرا سڄو ڏس ته لاله زار آهه.
پرپور گلن سان شاخسار آهي،
بلبل جي انهيءَ ڪري پڪار آهه.

(٢) آ موني هلي وسايون خلوت،
۽ پاڻ ۾ اڄ ڪريون ڪا صحبت،
ڄاڻون هي ٻه چار ڏينهن غنيمت،
جو عمر تي ڪونه اعتبار آهه.

(٣) آ موني ڪريون قرار ڪو دم،
ڪي ڏينهن ڇڏيو وساري سڀ غم،
صحبت ري سڄڻ ڪريون نه پيو ڪم،
دنيا سڄي خواب ۽ خمار آهه.

(و) سنڌي يوسف ۽ زليخا جو ڪتاب ۽ سنڌي بوستان ۽ ديوان سانگي ۽ ديوان قاسم، انهن ڪتابن ۾ جيڪو شعر آهي، آهو ڪهڙي قسم جو آهي؟

(١) هيٺين مثالن ۾ ڪهڙيون لفظي ۽ معنوي صنعتون ڪم آيل آهن؟

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(الف) جنگ جا نوبت نغارا ٿيا شروع،
حشر ٿيو مقتل ۾ مارو مئو ۽ مئو؛
آت منادي موت جي ٿي ڪئو ۽ ڪئو،
رت جي بادل مينهن ٿي برسايو لوهو،
ٿيا ڳڙن جئن تير ۽ وڄ جئن ترار،
شاهه ٿي نت شڪر ڪيا ڀر ڪردگار.
(ثابت علي شاهه)

(ب) جڏهن ڪربلا ۾ ڪوفين مارايا امام پيارا،
چيو شاهه هاڻ هلجي ويا سڀ لنگهائي وارا.
ٿي ضعف زين عابد چيو ماري آهه نعرا؛
"دل ميرو دزد ستم صاحبدلان خدارا."

(ج) ٻانهو صالح تون آئي ڪريم ڪرينم،
نانو تون پنهنجو اي سليم سلينم.

(د) آءُ گدا گهٽ ڪين سمجهان پاڻ کي سلطان کان،
هن کي تخت ۽ مون کي تختو، هن تي ڇٽ مون تي ڇٽي.
خلق هن وٽ، خلق مون وٽ، زور هٿ زاري هٿي،
مون رعايت، آن رعيت، صلح مون جنگ آن ڪٽي.
منهنجو ڪيشتو، هن جي ڪشتي، منهنجي تاج ۽
هن جو تاج،
هن جي لٽ ۽ منهنجي لٽ، هن جو پٽو منهنجي پٽي.

(هه) هنجن جو مينهن ۽ آهن جا شعلا،
ڪريان ڪئن پاڻي هيڏي، باهه هوڏي.

(و) ناهي بقا زماني ۾ اقبال کي ادا،
اقبال کي جي آبتو ڪرين ته ٿئي تو لابقا.

(ز) صراحيءَ کي هڪ رات هئن شمع چيو؛
ته محفل جو ميگسار آهين تون دوست،
سرفراز ٿي ڇو پيالي اڳيان،
ڪري سجدا پنهنجي ڪسائين ٿو پوست.
صراحيءَ چيس ڇو ٻڌو ڪين ٿئي،
'تواضع ز گردن فرازن نڪوست'.

(ح) ٿي سبق توکي ڏيان ٿو ياد رک،
لفظ ٿي آهن، لهن پر سي ٿا لک.

هڪ اميد آهي ۽ ٻيو ايمان يار،
ٽيون محبت آهي، هي ٽيئي تون ڌار.

رک ٽئي هي دل تي ٻوءِ لهندين ضرور،
ڏي مصيبت ۾ ۽ اونداهيءَ ۾ نور.

مشق (۱۲)

۱۰- نمبر ۾ جيڪي شعر ڏنل آهن تن مان هرهڪ جو بحر ۽ وزن ڏيو، ۽ انهيءَ جو نالو ٻڌايو ۽ پهرين مصراع جي تقطيع ڪريو؛

مشق (۱۳)

۱۰- نمبر ۾ ڏنلن شعرن مان هرهڪ ۾ ڏيکاريو ته رديف ڪهڙو آهي، ۽ قافيه ڪهڙو آهي، ۽ قافيه، جا ڪهڙا حرف موجود آهن، ۽ انهن جا ڪهڙا نالا آهن؟

(۱۴) هيٺين سنڌي ذومعني لفظن جون سڀ معنائون ڏيو.

اٽي، قلر، ڪيرڙي، ڪڙو، ڪلو، ڪنڊي، سکر، چاڪ، تار، تر، وار، ٻت، ڪل، ٻجاڙي، ڦوٽو، ڪاٺ، ور، آچار، آرسي، استري، پيڙو، پيندي، ڏونرو، ڏيڏي، جيڙي، مَري، ناس، (۱).

(۱۵) هيٺيان سنڌي شعر ڪهڙي قسم جا آهن، ۽ انهن جي ڪهڙي خاصيت آهي، ۽ منجهن ڪا صنعت ڪم آيل هجي ته ٻڌايو.

---

(۱) اِٽي = ڳڌه جي اِٽي، ڳيلي جنهن ڪي ڏکر هٺي راند ڪبي آهي. قلر = لکڻ جو، لکيو يا قسمت، گلاب يا ٻئي وڻ جا قلر. ڪرڙي = انڊرو ڪرڙ ۽ چچي. ڪڙو = مٺي جو ضد، در جو ڪڙو. ڪلو = ڪاٺ جو ڪلو، جنگ. ڪنڊي = مينهن ورهلن مگن واري، سڀڻ جو اوزار. سکر = شريف چڱو ماڻهو، تندرست، شهر جو نالو. چاڪ = ڪاڏيءَ جو چاڪ، ٻهراڻ جو چاڪ. تار = تند وچائڻ جي، تار برقي يا پيغام تار جي رستي آيل. پاڻيءَ تار. تر = ٻت تي لڪرلدو آهي، آن، جنهن مان تيل لڪرلدو آهي. وار مٿي جو وار، ڏينهن. ٻت = شربت جي ٻت، ويساهه. ڪل = خبر، الڄڻ. ٻجاڙي = گهوڙي جي ٻجاڙي، ٻجائي. ڦوٽو = الاچي، پاڻيءَ جو ڦوٽو، ڪاٺ = لڪڙي، قيد يا بند. ور = مڙڻ جو ور، وڪڙ. آچار = ڪائڻ جو، انصاف. آرسي = سمت، آئنو. استري = زال، لوهه جي استري ڌوٻين جي. پيڙو = ٻڻ يا ٻهراڻ جو پيڙو ۽ پان جو پيڙو. پيندي = ڪانوري ۽ منهن جي ڍڪڻ جو ڪيڙو. ڏولڙو = ڪرڙ جو ميوو، ٻالهن جو ڏولڙو. ڏيڏي = در جي ڏيڏي، ڪنن ۾ وجهڻ جو زيور. جيڙي = جهرڪي، ڪاوڙي. مَري = بيمار، ذات جا مري، ماڻهومري ويو. ناس = نڪ ۾ ڏڻ جي، سنگهڻ، ڇڪ ٽين.

(الف) ويا سورَ سري، هنج نہ رهيو هيڪڙو،
وطن ٿيو وري ڪوڙن ڪاٺيرن جو.
(ب) ايءَ ڪچائي منجهہ تو جو پاڻيو ڪچ،
جيڪي سندو سچٽين سو سپوني سچ.
(ج) اوڳي چڏيئي چو ارت اولاٺي،
جي جسو ويهہ تنهيسين واٺي،
توبهہ توبهہ ڪيو تند تاٺي،
لينجهہ پري ڪڍ چني چاٺي.
هر دم حق جي تند تنوار، چرڪو چوري ڪت ڪاتار.
آٺي ڪا پاتي آڌيءَ ڪت، پيرج پيرم رويد رت،
ووءِ ٿي مَ ويڳاڻي وت، پورهيو پورهيت اي پهت؛
ڪر تہ سدا تون هوئين قرار، چرڪو چوري ڪت ڪاتار.
(هہ) جا هڙ اندر جيءَ، سا هڙ ڏني ساهہ کي،
ساهڙ چئڙي نہ ساهہ جي، ساهڙ ساهڙ ريءَ،
ساهڙ ميڙ سميع، تہ ساهڙ چيڙي ساهہ جي.
(و) ”کَهڙن واريون تڙن تي گهٽي ٿي.“
”ما لکي لهي ٿي لک جا تو ايندي ان سين.“
”جي پند پاريائون تہ سکها ٿي سکها ٿيا.“
”رڳون ٿيو رباب، وچن ويل سڪنهين.“
”محبت جي ميدان ۾ پيا لال لچن.“
”عشق آهي نانگ، خبر ڪاڏن کي پوي.“
”اندر آئينو ڪري پرين کي پسيج.“
”صوفي صاف ڪيو ڏوئي ورق وجود جو.“
(ز) هيٺيون بيت ڪهڙن بن بحرن ۾ پڙهي ٿو سگهجي، ۽ انهيءَ کي ڇا ٿا چون؟

”نيڪ بخت آهي انهيءَ جهڙو ڪٺي،
جو غريبن کي سدائين ٿو ڪٺهري.“

(١٦) هيٺيان لفظ، جن جي صورت ساڳي آهي، مگر زبر زير جو تفاوت آهي، تن جي جدا جدا معني ٻڌايو ۽ چئو تہ انهن کي ڪهڙي صنعت چئي سگهبو:
مِهر – مَهر – مُهر. لِڻو – لِڻو – لُڻو. وَرهيہ – وَرهہ – ڪِن – ڪَن – ڪُن.
ڪَلي – ڪِلي – ڪُلن. ڪَنهي – ڪِنهي – ڪُنهي. ڪَشتي – ڪِشتي.
اشارو: مٿين سوالن ۽ مشقن جا جواب، مٿين باب جي مضمون پڙهڻ کان پوءِ آسانيءَ سان ڏئي سگهبا.

سنڌي وياڪرڻ

(ڀاڱو ڏيون)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ديباچو

علم جي تحصيل لاءِ هيٺين علمن جو ڄاڻڻ ضرور آهي: علم صرف، علم نحو، علم بديع، علم عروض، علم قوافي، علم بيان، علم منطق، علم معاني ۽ علم مناظره. انهن مان صرف ته عام آهي ۽ مڪتبن، مدرسن ۽ اسڪولن ۾ شاگردن کي سيکاربو آهي. جنهن کي انگريزيءَ ۾ 'گرامر' ۽ هنديءَ ۾ 'وياڪرڻ' سڏيندا آهن. علم نحو به مختصر طرح صرف سان گڏ سيکاربو آهي، مگر نحو جي لاءِ ڌار مفصل ڪتاب اڳي ڪونه هو، جو مون لکيو آهي ۽ انهيءَ جي پوئين باب ۾ انهن ٻين سڀني علمن جو مختصر بيان ڏنو اٿم، جو نحو جو انهن سان واسطو هو. منطق جو ڪتاب به سنڌيءَ ۾ منهنجي پاران جو لکيل آهي. هن ڪتاب ۾ علم بديع جو مفصل بيان آهي، جنهن ۾ نثر ۽ نظم جا قسم صنايع لفظي ۽ معنوي آندل آهن ۽ علم عروض ۽ علم قوافيءَ جو بيان مفصل طرح ڏنو ويو آهي. انهن علمن تي ڪو خلاصو ڪتاب اڳي سنڌي ۾ ڪونه هو. مون ڪوشش ڪري فارسي ڪتابن مان ضروري مضمون ڪڍي هتي گڏ ڪيا آهن ۽ سڀ مثال پنهنجا جوڙي يا پنهنجن ڪتابن مان ڪڍي ڏنا آهن. جيڪي مثال ٻين ڪتابن مان ملي سگهيا آهن سي به ڏنا ويا آهن. اميد آهي ته سنڌي پڙهندڙن کي گهڻو فائدو ٿيندو.

معلوم هجي ته مٿين علمن کي ڪي قديم استاد علم بديع سڏيندا آهن، جنهن جي واقفيت مان فصاحت ۽ بلاغت حاصل ٿيندي آهي. فصاحت لفظن سان تعلق ٿي رکي ۽ بلاغت معنيٰ سان. فصاحت ۽ بلاغت مان ڪلام يا عبارت جو حسن ظاهر ٿئي ٿو ۽ انهيءَ لاءِ مٿين علمن جو ڄاڻڻ ضروري آهي.

مئي ١٩٢٠ع،
حيدرآباد

-قليچ بيگ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مقدمو

گرامر يا صرف نحو جو هنر ۽ علم،
ان جي حقيقت، قدامت ۽ ان جا اصول

آهو علم، جنهن کي انگريزيءَ ۾ 'گرامر'، عربيءَ ۽ فارسيءَ ۾ 'صرف نحو'، سنسڪرت ۾ 'وياڪرڻ'، ۽ هنديءَ ۾ 'ٻيا ڪرڻ' ٿا چون، سو ڪنهن به ٻوليءَ جي صحيح ۽ پوريءَ طرح ڳالهائڻ ۽ لکڻ جو هُنر آهي. انهيءَ مان سمجهڻ گهرجي ته ٻولي اڳيئي ڳالهائڻ ۾ اچي ٿي، گرامر يا صرف نحو انهيءَ تان ۽ انهيءَ کان پوءِ ٿو ٺهي، جنهن ۾ انهيءَ ٻوليءَ جي صحيح ڳالهائڻ يا لکڻ جا قاعدا ۽ قانون ڏنل ۾ ٿا اچن، جي آزمودي، استعمال، رواج، دستور ۽ اصطلاح تي ٻڌل آهن ۽ ٻوليءَ جي مدعا آهي دل جا خيال زبان سان ظاهر ڪري ڏيکارڻ. لفظ ڪيئن به ڳالهائجن يا اڳيان پوءِ ڪجن، پر جي ڳالهائيندڙ جو مطلب سمجهيو ويو ته اهو بس آهي ۽ ٻوليءَ جي مدعا پوري ٿي. جيڪي انهيءَ طرح ڳالهائجي ٿو، سو گرامر جي قاعدي موجب برابر آهي يا غلط آهي، سو منحصر آهي سمجهائڻ جي رستي تي يعني انهيءَ هنڌ جي ماڻهن جي ڳالهائڻ جي عام رواج يا دستور موجب، جنهن کي اصطلاح ٿو چئجي. جيڪي انهيءَ رواج يا دستور جي برخلاف آهي، سو گرامر جي به برخلاف آهي. تنهنڪري گرامر جدا جدا زمانن يا وقتن تي جدا جدا صورت ٿو وٺي ۽ ڦري ٿو. جيئن ڪن لفظن جا آچار يا انهن جون معنائون وقت بوقت بدلجن ٿيون. جيڪو اصطلاح هڪڙي زماني ۾ صحيح هوندو، يعني رواج ۾ هوندو، سو ٻئي زماني ۾ نه هوندو. يعني جدا جدا زمانن يا ملڪن جو گرامر به علحدو ٿو ٿئي ۽ هڪڙي ٻوليءَ جو گرامر زور ڪري ٻيءَ ۾ ڏيڻ بلڪل خراب بي معنيٰ آهي.

ٻولي لفظن سان جڙيل آهي ۽ لفظ پورو خيال پيدا ٿا ڪن. آهي خيال يعني آهو مطلب، انهن لفظن جي دستوري يا رواجي معنيٰ يعني اصطلاح تي منحصر آهي، ۽ جملن جي ڳالهائڻ ۾ جي لفظ ڪم اچن ٿا، تن جو پاڻ ۾ ڪهڙو واسطو آهي، يا انهن جي هڪ ٻئي سان ڪهڙي نسبت آهي ۽ انهن مان ڪهڙو مطلب ٿو نڪري، سو گرامر مان معلوم ٿو ٿئي.

اهو ته ٿيو ڪنهن خاص ٻوليءَ جي صحيح ڳالهائڻ جو هنر، پر گرامر جو خاص علم به آهي جنهن جا اصول عام لاڳو آهن. انهيءَ موجب ٻولي فقط خيال

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ظاهر ڪرڻ لاءِ آهي. انهيءَ جي سونهن ۽ خوبيءَ لاءِ ٺهرايل قانونن سان ڪوبہ واسطو ڪونهي. انهن جو فقط لفظن ۽ خيالن جي نسبت، موافقت ۽ ترتيب سان واسطو آهي: انهيءَ ڪري اهو جاچڻو آهي تہ ڪهڙيون ڳالهيون ٻوليءَ لاءِ ضروري آهن، ۽ ڪهڙيون غير ضروري يا اتفاقي آهن. اهو علم هڪڙو خاص مقرر ڪيل پيمانو يا نمونو آهي، جنهن سان جدا جدا ٻوليون مقابلو ڪري، پرکي، انهن جا عيب صوّاب معلوم ڪري ٿا سگهجن. اهڙي علم کان سواءِ ڪوبہ ماڻهو پنهنجي مادري زبان کان سواءِ، ٻي ٻولي پوريءَ طرح سکي، ۽ ان جي حقيقت معلوم ڪري نہ سگهندو. تنهنڪري قديم وقت ۾ اهو هڪڙو وڏو ۽ ڪمائتو علم شمار ڪيل هو، جو ڪن خاص عالمن ۽ فيلسوفن کي حاصل هو. قديم مصر ۽ يونان ۾ اهو علم پهرين شروع ٿيو ۽ انهن تان ٻين ملڪن ۽ ٻولين ۾ انهن جو رواج پيو. مصر ۽ يونان وارن بہ پهرين پنهنجي ٻولين جي جدا جدا صورتن ۽ جدا جدا ڀاڱن جي رواجي اصطلاحن معلوم ڪرڻ، ۽ مقابلي ڪرڻ، ۽ انهن جي اسمن ۽ فعلن جي ڦيرين گهيرين جاچڻ سان گرامر جو علم قائم ڪيو. ٻين ٻولين جي حالت ۽ حقيقت معلوم ڪرڻ جو تڏهن ڪوبہ خيال ڪونہ هو. اهو خيال گهڻو پوءِ پيدا ٿيو آهي ۽ قديمي نہ آهي. تواريخن مان خبر پوي ٿي تہ جن ڏينهن ۾ روم جو شهنشاهہ "پامپي" هو، تڏهن 'ڊايونيسيس ٿرئڪس'، نالي هڪڙي يونانيءَ پهرين پهرين گرامر ڏاهي، يوناني زبان جي تعليم روم ۾ اچي ڏني؛ جتان پوءِ ٻين ملڪن ۾ انهيءَ جو رواج پيو، ۽ خاص اصطلاحون، لفظ، نالا ۽ رستا، جي قديم عالمن جا لکيل هئا، سي ظاهر ٿيا ۽ ٻولين ۾ ڪم اچڻ لڳا. اهو علم گهڻن ورهين کان پوءِ 'روم' مان نڪري، ڇهين عيسوي صديءَ ۾، 'قسطنطنيہ' ۾ آيو، ۽ اتان ٻين هنڌن تي ويو، ۽ اهو ئي ساڳيو، هاڻوڪي زماني تائين هليو اچي. اگرچہ وقت بوقت منجهس ڪي سڌارا بہ پئي ٿيا آهن.

انهيءَ گرامر يا صرف نحو جي علم مان ڪنهن خاص ٻوليءَ جي حقيقت ۽ ماهيت معلوم ٿي سگهي ٿي، ۽ خبر پوي ٿي تہ ڪهڙين ڪهڙين ٻين ٻولين جا لفظ ڪهڙين صورتن ۾ انهن منجهہ داخل ٿيا آهن ۽ انهن، انهيءَ ٻوليءَ جي اصلي بناوت ۽ ترڪيب تي ڪو اثر ڪيو آهي يا نہ، يا ڪيترقدر اثر ڪيو آهي؟ هڪڙو وڏو مغربي عالم، گرامر کي ٻوليءَ جو رتُ ۽ ساهُہ ٿو سڏي. اهو ڪن ٻولين ۾ صاف ۽ پاڪ ۽ اصلي حالت ۾ آهي ۽ ڪن ۾ بگڙيل، ڪريل ۽ گاڏڙ صورت ۾ آهي. انهيءَ تي انهيءَ ٻوليءَ جي شرافت، قدامت ۽ پاڪائيءَ جو درجو منحصر ٿو رهي.

حقيقت ڪري، گرامر يا صرف نحو جي معنيٰ آهي ڦيرا يا گردان، جهڙا 'اسمن' جا، تهڙا 'فعلن' جا، عربيءَ ۾ "صرف" لفظ جي معنيٰ ئي "ڦيرائڻ" آهي. اسم جي ڦيري جي معنيٰ آهي انهيءَ جو عدد، جنس ۽ حالت موجب جدا جدا صورتون، يا ٻين لفظن سان ڳنڍجڻ جو شڪليون. ساڳيءَ طرح، فعل جي ڦيري يا گردان جي

معنيٰ آهي، انهيءَ جون ضميرن ۽ زمانن موجب جدا جدا صورتون. آهي صورتون، اوائل ۾ سڀني زبانن ۾ هڪجهڙيون ۽ باقاعدي هونديون هيون. پوءِ بدلجي بيقاعدي ۽ علحديون ٿي لڳيون آهن. عالمن جي راءِ آهي ته اها ڦيرگهير، ٻارن جي ٻوليءَ ۽ اصطلاح تي نه هلڻ ڪري ٿي پئي آهي، ۽ وري به انهن جي ٻوليءَ تي هلڻ ڪري، ڪم ٿي سگهندي؛ ڇالاءِ جو ٻار هميشه هڪڙو لفظ ٻڌي، ياد ڪري، ٻيا لفظ به انهيءَ نموني تي چوندا. بي قاعدي يا نيارو مثال ڪوبه خيال ۾ نه ايندن.

گرامر يا صرف نحو جي عالمن، انهيءَ علم جو مضمون هيٺين ڀاڱن ۾ ورهايو آهي، جن موجب، انهيءَ جي تعليم ڏيڻ ۾ ايندي آهي. اها تقسيم، قديمي عالمن جي رواج موجب آهي: پهريون-ڀاڱو اکرن کي ملائي، لفظ بنائڻ، جنهن کي عربيءَ ۾ ”علم املا“ چوندا آهن ۽ تهجي يا هيجي ڪرڻ به انهيءَ ۾ اچي وڃي ٿو، انهيءَ ڪري، الف-بي جي اکرن کي ”حرف تهجي“ سڏيندا آهن، يعني ”آئيويٽا“ ۽ ”لاڪنا“. ٻيو، هڪڙن لفظن مان ٻيا ڪيئن ۽ ائين ڪرڻ ۾ جيڪا صورت يا معنيٰ ۾ ڦيرگهير ٿئي، سا ڏيکارڻ. انهيءَ کي عربيءَ ۾ ”علم اشتقاق“ چوندا آهن. ٽيون، لفظن مان جملن جو ٺهڻ ۽ آنهن جو هڪٻئي سان واسطو، ۽ آنهن جي ترتيب ۽ ترڪيب، جنهن کي ”علم نحو“ چوندا آهن. چوٿون، لفظن ۽ انهن جي مجموعن جو ”وزن“ ۽ آنهن مان ”شعر“ ڳاهڻ، جنهن کي ”علم عروض“ چوندا آهن.

گرامر جي انهن قديم اصولن موجب، ڪابه ٻولي لفظن مان جڙي ٿي، ۽ لفظ، فقط آچار يا آواز آهن، جن مان ڪو خيال پيدا ٿئي ٿو، يا انهن جو ٻاڻ ۾ واسطو معلوم ٿئي ٿو. انهيءَ ڪري لفظ يا ته ذاتي شيون هوندا، يا صفتون هوندا، يا تعريفون ۽ وصفون هوندا، يا ميلاپ ۽ ڳنڍڻ هوندا. پهرئين قسم جا لفظ، آهي شيون ڏيکارين ٿا جي هستيءَ ۾ آهن، يا ائين خيال ۾ اچي سگهن ته پاڻ بذات خود موجود آهن، نه ڪن ٻين جي مدد يا خاصيت جي ڪري. آهي اسم آهن يا انهن جا عيوضي ضمير، جي رڳو انهيءَ مطلب لاءِ ٺهرايائون ته جنس، عدد ۽ حالت جهڙيون ڦرندڙ ۽ اتفاقي صورتون ظاهر ڪري سگهجن. ٻئي قسم جا لفظ آهي شيون ٿا ڏيکارين جي بذاتخود، هستيءَ ۾ ناهن، پر ٻين شين جون صفتون ٿا ڏيکارين، ۽ انهيءَ رستي معلوم ٿئي ٿو ته آهي آهن. اهڙا لفظ، فعل يا فعل جهڙا اسم، يا صفتون يا ظرف آهن. جيڪي صفتون فعل ظاهر ٿيون ڪن، سي يا ته چرندڙ آهن يا اڻ چرندڙ. ۽ چرڻ جو واسطو وري وقت، مدت، جاءِ ۽ پنڌ سان ٿو لڳي، تنهنڪري فعل کي زمانن جي ڦيرگهير جو ضرور ٿيو. وري جيڪي فعل گهٽ يا وڌ، زور يا يقين، يا شڪ ڏيکارين ٿا، تن جي نظر تي جدا جدا صيغن يا حالتن جو ضرور ٿيو: جيئن ته ’آءٌ لکان ٿو‘، ’آءٌ لکي سگهان ٿو‘، ۽ ’تون لک‘ وغيره وري ڪم ڪندڙ، يعني فاعل، جنهن

تي ڪم ٿئي يعني مفعول، تن جي نظر تي فعل جو معروف ۽ مجهول ھئڻ بہ ضرور ٿيو. فعل جهڙا اسم يا ڪردنت آهي لفظ آهن، جي وقت سان ڳنڍيل يا ٻيءَ طرح جون صفتون ٿا ڏيکارين: جيئن تہ لکڻ، لکندڙ، لکندو يا لکيو، يعني اسم مصدر ۽ اسم فاعل، اسم حاليہ ۽ 'اسم مفعول'. صفتون وري شين جون آهي ذاتي خاصيتون ٿيون ڏيکارين، جي منجهن موجود آهن، ۽ جن جو چرڻ يا نہ چرڻ سان واسطو ڪونهي؛ جيئن تہ چڱو، ٻيڙو، ڪوسو ۽ ٿڌو. انهن صفتن جا انهن خاصيتن جي گهٽي ۽ ٿوري ھئڻ ڪري ۽ پاڻ ۾ مقابلي ھئڻ ڪري درجا پيدا ٿين ٿا، جنهنڪري هڪڙو ٻئي ڪان وڌيڪ يا گهٽ، يا سڀ ڪان وڌ گهٽ آهي، ۽ انهيءَ طرح تفصيل ۽ 'مبالغو' ظاهر ٿئي ٿو. 'ظرف' وري صفتن جون صفتون آهن ۽ فعلن ۽ ڪردنتن ۽ صفتن وانگي ٻين شين جون خاصيتون بہ ٿا ڏيکارين. اهي ظرف ٻن قسمن جا آهن: هڪڙا فقط فعلن سان لاڳو آهن، ۽ ٻيا فعلن، ڪردنتن ۽ صفتن، سڀني سان لاڳو آهن.

ٽئي قسم جا لفظ آهي جي ساڳئي قسم جي شين مان ڪنهن خاص هڪ يا زياده شين کي ٻين ڪان ڌار ڪري، انهن جي تعريف يا وصف ٻڌائن: جيئن تہ هي خاص ماڻهو يا جانور، يا ڪو بہ ماڻهو يا جانور.

چوٿين قسم جا آهي لفظ آهن جي هڪڙن لفظن کي ٻين لفظن سان ملائين يا ڳنڍين ٿا، نہ فقط لفظن کي، پر جملن کي بہ، ۽ انهن جي معنائن کي بہ ڳنڍين ٿا يا ڌار ڪن ٿا: آهي آهن حرف جملو، ۽ حرف جر.

انهن ڪان سواءِ، پنجين، قسم جا آهي لفظ آهن، جي ڪنهن قاعدي تي ٻڌل نہ آهن ۽ نہ خيال ظاهر ڪن ٿا، فقط اوچتا آواز آهن، جي ماڻهن جي واتان نڪرن ٿا، انهن کي حرف 'ندا' چون ٿا.

اهي آهن قديم عالمن جي تقسيم موجب گرامر يا صرف نحو جي علم جا ڀاڱا ۽ اهو آهي انهن جي مضمون جو مجمل تفصيل. پر پوئين عالمن انهيءَ علم جا ڀاڱا هن طرح ڪيا آهن: (۱) علم املا جنهن جو ذڪر مٿي آيو آهي، (۲) علم اشتقاق، (۳) علم صرف، (۴) عام عروض، (۵) علم قافيہ ۽ (۶) علم بديع يعني صفتون.

انهن ڇاٽايل ڀاڱن موجب اسين هرهڪ ڀاڱن جو مفصل بيان ڏينداسين.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

باب ٻيو

سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ ۽ ان جي بناوت

اها ڳالهه قبول ڪيل آهي ته ڪنهن ٻوليءَ جي واقفيت انهيءَ ٻوليءَ جي ڪتابي علم، يعني لٽريچر ڄاڻڻ جي ڪُنجي آهي. تنهن ڪري ڪنهن ٻوليءَ جي ڪتابي علم جي معلوم ڪرڻ لاءِ آها ٻولي سکڻ ضروري آهي. هرڪنهن ملڪ ۾ آتي جي اوائل وارن ماڻهن جي ٻولي سادي ۽ جهنگلي هئي، جا پوءِ درجي بدرجي پُٺيءَ سُڌري آهي. اهو سڌارو گهڻن رستن ۽ اپائن سان ٿيو آهي. انهن مان مکيه آهي انهيءَ قوم يا انهيءَ ملڪ جي ماڻهن جو ٻين قومن يا ملڪن جي ماڻهن سان واهپو يا واسطيداري، جنهنڪري هڪڙي ملڪ يا ٻوليءَ جو زباني يا علمي اسباب ٻيءَ ۾ شامل ٿي وڃي ٿو، يا انهن کان اڌارو وٺڻ ۾ اچي ٿو-جي هڪڙو ملڪ سڌريل آهي ته ٻيا آسپاس وارا، بلڪ پرانهان ملڪ به انهيءَ جا شاگرد يا قرضي بنجي، انهيءَ مان گهڻي قدر سڌارو حاصل ڪن ٿا. جيئن قديم قومن مان رومن ۽ يوناني ماڻهو سڌريل هئا ۽ انهن کان يورپ جي سڀني قومن پنهنجون پنهنجون ٻوليون سڌاريون. ساڳيءَ طرح، ايشيا ۾ عربي ٻوليءَ ايران، ترڪستان ۽ ٻين ڪن ملڪن جي ٻولين کي سڌاريو-يوناني، لٽن ۽ سنسڪرت قديمي ٻوليون، جي هاڻ مئل ٻوليون ٿيون سمجهن، تن هن زماني ۾ گهڻين ٻولين کي جياري وڌو آهي. جيئن جدا جدا ملڪن ۽ قومن جي آمدرفت ۽ ڏيتي-ليتي زياده پئي ٿي آهي، تيئن انهن جون ٻوليون نوان لفظ ۽ اصطلاح وٺنديون، وڌنديون ۽ سڌرنديون ويون آهن. اهو سڌارو پاڻهي ڪين ٿيو آهي، پر ڳالهائڻ وارن ڪيو آهي. انهيءَ مان خيال ۾ اچي سگهي ٿو ته دنيا جي سڀني ٻولين جو پاڻ ۾ ڪو عام يڪو اتحاد يا واسطو آهي، ۽ اهي هڪٻئي مان لڪتل آهن، يا هڪڙي اصلوڪي ٿُڙ جون ٽاريون آهن. ٻوليءَ جي چڱائي ۽ عمدگي انهيءَ سڌاري تي منحصر ٿي رهي، پوءِ ڀلي انهن جي ڳالهائڻ وارا ٿورا ئي هجن.

مٿي جيڪو چيو ويو آهي، تنهن مان ظاهر آهي ته ڪنهن ملڪ جو ڪتابي علم آتان جي رهاڪن جي ٻوليءَ تي تعلق رکي ٿو، ۽ ٻولي وري آتي جي ماڻهن يا ڳالهائيندڙن تي تعلق ٿي رکي، ماڻهن جي حالتن ۽ خيالن جو عڪس سندن ٻوليءَ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ئي ٿو پوي، جهڙو زباني ٻوليءَ تي، تهڙو ڪتابي ٻوليءَ تي. گرامر يا صرف نحو، جو صحيح لکڻ ۽ ڳالهائڻ جو هنر آهي، تنهن جو بنياد پڻ ماڻهن جي ٻوليءَ تي رکيل آهي، ۽ اهو سڌريل به ٿي سگهي ٿو ۽ جهنگلي به - جهڙي انهن ماڻهن جي حالت هوندي. ٻولي گرامر تي تعلق نٿي رکي، پر گرامر جو ٻوليءَ تي تعلق ٿو رهي ۽ انهيءَ مان ئي ٿو نڪري. تنهن ڪري جي، ڪا ٻولي سڌرندي ته انهيءَ جو علم يا انهيءَ جي ڪتابي علميت به سڌري ٿي - جيئن علميت ٻوليءَ تي منحصر آهي، تيئن ٻولي وري ڳالهائيندڙن تي منحصر آهي. ماڻهن جي قومي، اخلاقي ۽ ملڪي ترقي آسانيءَ مان سندن ٻوليءَ مان معلوم ٿي سگهي ٿي. مثلاً ڪنهن به وڏي شهر ۾ شريفن، تعليم يافتن ۽ سگهڙن ماڻهن جي ٻولي ٻي، ۽ اڻ پڙهيلن ۽ گهٽ درجي وارن ماڻهن جي ٻولي ٻي آهي. هڪڙي مذهب وارن ماڻهن جي ٻولي، ٻئي مذهب وارن ماڻهن جي ٻوليءَ کان ٻيءَ طرح جي آهي. ڪٿي شهرن ۾ مردن جي ٻولي زالن جي ٻوليءَ کان ٻيءَ طرح جي آهي. انهيءَ طرح، ڌار ڌار ماڻهن جو اثر قومن ۽ فرقن تي ٿو رهي. هڪڙي وڏي ٻوليءَ جون جدا جدا ڦريون يا شاخون ٿيون ٿين، جن جي ڳالهائڻ جي طرز ۽ اصطلاح هڪڙي ئي ملڪ جي جدا جدا ڀاڱن ۾ علحدي آهي.

وري جيڪي ماڻهو زباني ۽ ڪتابي ٻوليءَ تي اثر ٿا ڪن، تن مان ڪنهن خاص ملڪ جي پاسي وارن ملڪن، ۽ سير ۽ سياحت ڪندڙن، ڪاهه ۽ فتح ڪندڙن جو اثر، ملڪ جي ٻوليءَ تي گهڻو ٿو ٿئي، خصوصاً فتح ڪندڙن ۽ حاڪمن جو. عربي پهاڪو آهي ته "الناسُ علي دينِ ملوکهم" يعني ماڻهو اڪثر پنهنجي بادشاهه جي دين ۽ رسم جي پيروي ڪندا آهن. انهيءَ ۾ رسم، رواج، پوشاڪ، اٿ-ويهه جا قاعدا ۽ ملڪي رايا، سڀ اچي وڃن ٿا. حقيقت ڪري ڪنهن قوم جي ٻولي ٿرماميٽر يا بئراميٽر وانگي هڪڙو اوزار آهي، جنهن مان گرمي ۽ هوا جي حالت جي بدران ماڻهن جي حالت ۽ سڌاري جو درجو يا انداز معلوم ٿئي ٿو. هڪڙي انگريز عالم جو چوڻ آهي ته "ڪنهن قوم جي ڪتابي علم مان انهيءَ قوم جي حياتيءَ جو سمورو احوال معلوم ٿي سگهي ٿو. تاريخ جي ڪتابن مان فقط ڪنهن قوم جا وڏا وڏا ڪم ۽ ڪارناما معلوم ٿين ٿا، پر ڪتابي علم مان انهن جي اخلاقي حالت، دل جا ميل، خواهشون ۽ انهن جي عقلي، دماغي، ذهني حالت ۽ باطني چالاڪيءَ جي پوري پوري خبر ٿي پوي. اسين ڪنهن ماڻهوءَ جي فقط ظاهري هلت چلت ڏسي، هن جي چال ۽ اخلاقن جو تخمينو ڪري سگهون ٿا، پر هن جي اندر جي حالت جي، ۽ جيڪي خيال هن جي دل ۾ پيا هلن، تن جي اسان کي ڪابه خبر ڪانه ٿي پوي. پر اهڙي خبر اسان جي ماڻهن جي ڳالهايل ٻوليءَ ۾ لکيل ڪتابن مان پئجي سگهي ٿي."

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مٿي جيڪي عام ٻولين جي نسبت ۾ چيو ويو آهي، سو سنڌي ٻوليءَ سان ٻـ لاڳو آهي، جو انهيءَ ۾ ٻہ گهڻن قومن ۽ مذهبن جا مخفي ۽ ظاهري نشان موجود آهن. انهيءَ سان قديم وقت کان وٺي هن وقت تائين، سنڌ جي تاريخ معلوم ٿي سگهي ٿي ۽ صاف طرح خبر پوي ٿي تہ ڪهڙيون ڪهڙيون قومون هڪٻئي پٺيان سنڌ تي ڪاهي آيون، ۽ ڇو؟ هڪڙيءَ زبان جا ساڳئي پرڳڻي ۾ گهڻا قسم ڳالهائڻ ۾ اچن ٿا. مسلمانن جي سنڌي ٻولي، هندن جي سنڌي ٻوليءَ کان ٻي طرح جي آهي بلڪ هندن مان ٻہ ڪي اڳوڻي هندي ٻولي ڳالهائين ٿا ۽ ڪي هاڻوڪي عربي ۽ فارسي آميز سنڌي ٻولي- ڪوهستان يا ڪاڇي جي ماڻهن جي ٻولي، توڙي سرحدِ سنڌ يا بلوچي ٻاڳن جي ٻولي، ريگستان جي ٻوليءَ کان علحدي آهي. سنڌ جي اُتر واري ڀاڱي جي اُترادي ٻولي، ان کان مٿي يعني آبي جي ٻوليءَ کان ٻيءَ طرح جي آهي ۽ ان کان هيٺ ڏکڻ واري ڀاڱي يعني لاڙ جي ٻوليءَ کان ٻيءَ طرح جي، وچ واري ڀاڱي يا وچولي جي، يعني حيدرآباد جي آسپاس واري ڀاڱي جي ٻولي مرڪوزي ٻي آهي، جا سڀني کان سٺي شمار ٿيل آهي ۽ جنهن ۾ تعليمي ڪتاب پڻ لکيا ويا آهن. انهيءَ کان سواءِ سنڌ ۾ سرائڪي ٻولي بہ ڳالهائجي ٿي، جنهن ۾ سنڌي پنجابي سان گڏيل آهي، ٿريلي ٻولي بہ ڳالهائجي ٿي، جنهن ۾ سنڌي ٻولي مارواڙي يا ڪڇي يا گجراتيءَ سان گڏيل آهي، ۽ جنهن کي راجستاني ٻولي ٿا چون. بلوچڪي ۽ بروهڪي ٻولي بہ ڳالهائڻ ۾ ٿي اچي، جنهن ۾ سنڌي ٻولي فارسي ۽ پشتو ۽ بلوچيءَ سان گڏيل آهي. سن ١٩٠١ع واري آدمشماريءَ موجب سنڌ جي رهاڪن جو سمورو تعداد (٣٢١٠٩١٠) پٽيهہ لک ۽ ڏهہ ڀارهن هزار وڌيڪ هو. انهن مان (٢٧٣٤٣٥٦) يعني ٻہ ڀاڱي ٿي کان وڌيڪ سنڌي ڳالهائڻ وارا هئا، (١٠٢٨٩٧) بلوچڪي ڳالهائڻ وارا، (٩٠٢٠٠) گجراتي، (٣٠٩٧٦) پنجابي، (٤٧٧٤) هندي، (١١٣٦٦) مرهٽي ۽ (١٥٢٤٧٩) راجستاني.

ٻولين جي شجري موجب، سنڌي ٻولي آرين جي قديم ۽ شريف ٻوليءَ جي ڪٽنب سان آهي، جنهن مان نڪتل ٻولين ڳالهائڻ وارا اڪثر جهان جي تاريخ ۾ ماڻهن جا مهندار ۽ سڌاري جا ڀاني ٿي گذريا آهن. انهي ٻوليءَ جي ايشيائي ٽِڙ يا ڏار مان جن ٻن نڪتل ٻولين جو واسطو سنڌي ٻوليءَ سان رهيو آهي، سي آهن هندي ۽ ايراني. هندي ٻولين يا شاخن مان سڀني جي سردار سنسڪرت آهي. انهيءَ جون قديم ۽ اوائل واري حالت جون ٻوليون: پراڪرت ۽ پالي ٻوليون هيون. انهن مان پراڪرت، پنهنجن شاخن سميت، اتر هندستان جي ٻولين جي ماءُ آهي، ۽ پالي وري ڏکڻ هندستان جي ٻولين جي پيدا ڪندڙ آهي.

انهيءَ شجري جي نظر تي، سنڌي ٻولي پراڪرت جي ڌيءَ آهي ۽ سنسڪرت جي ڏوهٽي آهي. انهيءَ کي ڪٿي هڪڙي خيالي زال سمجهو: اها ٻهرين هڪڙي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مسلمان عرب سان ڀرٽي، ۽ انهيءَ جي مرڻ کان پوءِ، اها هڪڙي گڏيل ذات واري مسلمان سان ڀرٽي، جنهن ۾ تاتاري، مغل، افغان ۽ ٻلو چڪورت يا نسل گڏيل هو. انهيءَ کان پوءِ، وري هڪڙي ڪرسچن انگريز ڪي هٿ آئي. اها زال "سنڌ" يا "سنڌي" ٻولي هئي. انهيءَ جي ٻهرين شادي سن ٧١١ع ۾ ٿي، جڏهن عربن سنڌ فتح ڪئي، ٻي شادي ١٠٢٦ع ۾ ٿي، جڏهن محمود غزنويءَ سنڌ فتح ڪئي ۽ ڪانئس پوءِ پٺاڻ، مغل ۽ ٻين خاندانن جا مسلمان بادشاهه آيا؛ ٽي شادي سن ١٨٤٣ع ۾ ٿي جڏهن انگريزن سنڌ فتح ڪئي. هرهڪ مڙس مان ان کي اولاد ٿيو، جي سڀ صلح ۾ گڏ پيا گذارين، پر افسوس آهي تہ ٿورن ڏينهن کان ڪن سببن ڪري، انهن جي وچ ۾ اڻبڻت ۽ مخالفت پيدا ٿي آهي، ۽ ڪن خيرخواهن جي ڪوشش آهي تہ انهن جي وچ ۾ وري پرچاءُ ڪن ۽ اتفاق پيدا ڪن، جيئن اڳي هوندو هو.

هاڻي ڏسون ۾ ايندو تہ سنڌي اصل هندڪي زبان آهي، تنهنڪري منجهس بيشمار لفظ آهن جي پراڪرت جي معرفت سنسڪرت مان ورتل آهن، جن مان گهڻا صورت بدلائي ڪم اچن ٿا. انهيءَ هوندي بہ ڪي لفظ نج سنڌ جا واسي آهن، خصوصاً: ٻ، ڄ، ڃ، ڏ، ڳ، گ ۽ ڻ حرفن وارا، پاڻي، ڏهر، ڏهرسن، ۽ ٻيا اهڙا نالا يا لفظ تاريخ ۾ ملن ٿا ۽ ڪي ٻيا بہ آهن، جيئن تہ ڄڱنگ، ڏنگ، ڊينگ، ڏنگ ۽ پڳڙي وغيره. انهن اصل هندي ۽ نج سنڌي لفظن کان سواءِ، باقي ٻيا عربي، فارسي، ترڪي ۽ ٻين ٻولين جا لفظ آهن. حساب ڪيو اٿن تہ سنڌيءَ ۾ سنسڪرت جا اصل ٻارهن هزار لفظ آهن؛ ساڍا ٽي هزار نج سنڌي لفظ آهن، اڍائي هزار عربي لفظ آهن؛ ۽ ٻيا بہ هزار فارسي وغيره آهن. پر سنڌيءَ جي نسبت ۾ ايتري تعريف ڪرڻ لازم آهي تہ پنهنجي ماءُ ۽ ناني ڏاڏهن سچي، ايماندار ۽ وفادار رهي آهي، جو انهن جون گهڻيون اصلوڪيون صورتون سنڌس ٻين ڀيڻن کان منجهس گهڻيون ۽ زياده صحيح موجود آهن. مثلاً فعل ۽ ظرف، مي البت عربي يا فارسي نموني تي ڍاليل آهن، باقي ٻيون سڀ صرف نحو جون صورتون سنسڪرت ۽ پراڪرت وياڪرڻ سان موافقت رکن ٿيون، ۽ منجهس ايترا سنسڪرت ۽ پراڪرت جا لفظ اصلوڪي يا ٿوري بدليل صورت ۾ موجود آهن، جو انهن مان ڪيترا ٻين ٻولين ۾ نہ آهن، جيئن تہ مرهٽي، گجراتي، پنجابي، بنگالي، هندي وغيره.

سنڌي ٻوليءَ تي اهو نالو "سنڌ" ملڪ تان پيو آهي ۽ انهيءَ تي اهو نالو "سنڌو" لفظ تان پيو آهي، جو سنسڪرت ۾ "وڏي نديءَ" کي چون. اهو نالو سنڌ جي درياءَ جو آهي، جنهن کي اڳي "مهراڻ" سڏيندا هئا. سنڌ جي تاريخ موجب جدا جدا وقتن تي، سنڌي ٻوليءَ جا عناصر يا جزا منجهس پئي داخل ٿيا آهن. عيسوي ستين صديءَ تائين، سنڌ آرين قومن جي راڄ هيٺ رهي؛ يعني ٻڌ ڌرم وارن ۽

برهمڻ حاڪمن جي حڪم هيٺ. تنهن کان پوءِ آرين جي بدران سيمينٽڪ قومن جي هٿ هيٺ رهي، يعني ايرانين ۽ عربن جي هٿ هيٺ. ڏهين عيسوي صديءَ کان وٺي منگول يا مغل آيا، جي اوڻيهين صديءَ جي وچ تائين آتي رهيا. انهن کان پوءِ انگريز ماڻهو آيا، جن جو راڄ اڄ تائين هليو هلي. انهن سڀني علحدن ٻولين جا نشان سنڌي ٻوليءَ ۾ موجود آهن ۽ انهن جا ڪيترائي لفظ ۽ اصطلاح اصلوڪي يا بدليل صورت ۾ اڄان تائين ڪم پيا اچن ۽ ٻوليءَ ۾ گڏجي هڪ ٿي ويا آهن. منجهس اهڙن عجيب غريب مفرد ۽ مرڪب لفظن جا مثال پيا آهن، جن مان انهن جي اصل نسل جي توڙي ٻئي تاريخي احوال جي خبر پئجي سگهي ٿي. هيٺ جدا جدا ٻولين مان نڪتل ڪي ٿورا لفظ نموني لاءِ ڏجن ٿا:

1. سنسڪرت مان پراڪرت جي معرفت: وڇون (ورشچڪ)، ڄڀ (جواهه)، ڪوڏر (ڪدال)، گڏهه (گردڀ)، ڏهرو (دربل)، سٽپ (سرپ)، ٻاڦ (واشپ)، ڄمڻ (جنم)، وسڻ (ورشڻ)، ۽ پيهڻ (پيشڻ) وغيره.

2. عربيءَ مان: ٻاڪري (بقال)، ٻجاجي (بزار)، ٻصر (بصل)، ٿوم (ثوم ۽ فوم)، پوڪ (بوق)، بدڪ (بطيخ)، ارڪ (عرق)، ٻوراڪ (بالغ)، زائفان (ضعيف)، دٻلو (طبله)، سيٽ (سطر)، سنبل کار (سم الفار)، مسيت (مسجد)، جناخون (جناغ)، ڪاسائي (قصاب)، ڪارب (قالب)، ڪواز (قواعد)، ڪرز (غرض)، ڪاشو (غاشيه)، مسڪرو (مسخره)، مترڪو (مطرق)، نٽ (نطع)، ۽ ڪلف يا ڪرف (قفل) وغيره.

3. فارسيءَ مان: اسپنگر (اسپغول)، ڀنڀو (پنبه)، پهراڻ (پيرين)، پليت (پليد)، جنٽ (جفت)، جٽود (زود)، ڪنڊ (قند)، چنبو (پنجه)، جليبي (زلابيه)، خاشڪلي (خاصخيلي) دادي نه استادي (نه داده نه ستانده)، ڏڏ (دد)، ڍولڪ (دهلڪ)، ساري (شالي)، سڳڻ (شڪون)، شيخ (سيخ)، صوف (سيب)، سرڪس (سرگشت)، ڪاڳر (ڪاغذ)، کاڻ (ڪان)، کارڪ (خارڪ)، گجر (گزر)، ملم (مرهم)، ۽ همام دستو (هاون دسته) وغيره.

4. ترڪيءَ مان: اوطاق (اوتاغ)، ٻورچي (باورچي)، چلمچي (چلابچي)، ڪينچي (قينچي)، آزبڪيون (اوزبڪ)، چغو (چوغه يا چوغا)، ڪاشڪ (قاشق)، ڪنولي (قلي)، تڪمون (دوگمه)، ڪارو (قار)، خچر (قاچر)، قاترچي (يعني خچرن جو سنڀاليندڙ)، طباچي، مشعلچي، چقمق ۽ قنداق (بندوق) جو وغيره.

5. هنديءَ مان: ٻوڙو (بهرا)، ڊڪاڻ (ترڪان)، سونهڙ (سٽار)، واڱڻ (بينگن)، ڏونڪو (ڊنڪا)، ٽانگو (تانگا)، چڱو (چنگا)، جافر (جاء قل)، ٻتاشو (پتاشه)، سٺور (سول)، ۽ ٻيا، جي سنسڪرت مان نڪتل آهن.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

٦. بلوچيءَ مان: ٻاڪيو (ٻاڪِر)، وڳ (ٻَڪ)، اڻالو (ڻالہ)، پورهيو (ڦوريہ)، جهانگهو (جانگو)، چيچ (چوچ)، ڏاهہ (داهہ)، ڳڏي (ڳڏي يعني وچين آڳر)، مڙي (مڏي)، لغور (لغور)، دوهہ (دروهہ)، ۽ ڊوم (دونبہ، يعني لنگهو يا ڳانٺو) وغيره.

٧. پشتو يا افغانيءَ مان: ڊوڊو (ڊوڊئي)، ڏاڙو (داڙا)، جهڳڙو (جڪڙا)، دڙڪو (دڙڪا)، چيرا (چرهہ)، ڳهل (غلا يعني چور)، ڳدڙ (ڳيدڙ) ڳيدي، جَندُ يا جانلو (جرنده) هٿيار (اڻهار)، هاڻي (آتي)، ٽوپ (ٽسپ)، ۽ ڳنڍي (غنڊي) وغيره.

٨. انگريزيءَ مان: ٻاٽلي (ٻاٽل)، الماڙي (الماڻرا)، پلڻ (پٽالين)، مالڪيٽ (مارڪيٽ)، درجن (ڊزن)، پتلون (پٽلون)، ڳدام (گوڊائون)، ڪارتوس (ڪرٽرج)، پٽريل (پٽلر)، اسپتال (هاسپيٽل)، پادري (فادر)، سنتري (سيٽينل)، ڏريس (ڊريس)، رپوٽ (رپورٽ)، ڏامر (ڊامر)، سڪول، ڪاليج، ۽ سوجر (سولجر) وغيره.

انهن کان سواءِ، سنڌيءَ ۾ ڪيترائي ٻيا لفظ آهن، جي آواز يا شڪل ۾ ٻين ڪهڻين ٻولين سان مشابهہ ۽ موافق آهن، ۽ آهي سڀ هڪڙي وڏي آرين اصل يا 'ٽڙ' مان نڪتل آهن، جيئن تہ

انگريزي	عربي يا فارسي	هندي	سنسڪرت	سنڌي
ايٽ	هشت	اٺ	اسٽ	اٺ
(يوناني اوڦون)	افيون اوپيم	افيم	آڦين	آفير
ٽامرنڊس	تمرهندي	املي	امليڪا	آمري ياگدامري
ڪاسٽ	ذات	ذات	جات	ذات
(لئٽن ڊينٽس)	دندان ٽوٿ	دانت	دنت	ڏند
يوڪ	يوڪيدن	جگم	يگم	جوڳ
سينٽ	صد	سؤ	شت	سؤ
ڪئمفر	ڪافور	ڪپور	ڪرپئور	ڪپور
نيم (لئٽن فامين)	نام	نام	نام	نالو
ڳليٽ	گلو	گلا	گل	ڳلو

ٻيا بہ ڪيترائي ڪهڻن زبانن جا مقابلي ۽ مشابهت وارا عجيب غريب لفظ آهن، پر زياده مثال ڏيڻ ضرور ناهي، جن سان ٻولين جي اصل جي جاچ ڪندڙن عالمن کي گهڻي خوشي حاصل ٿي ٿئي.

اهي آهي سنڌي ٻوليءَ ۽ الهيءَ جا عناصر يا جزا، جي هاڻي ڳالهائڻ ۾ ٿا اچن، ۽ اهو ٿيو زباني علم. هاڻي اسين ڪتابي علم جو ذڪر ڪنداسين. سنڌيءَ ۾ ڪتاب تمام ٿورا لکيل آهن، تنهنڪري ڪتابي علم تمام ٿورو ۽ ضعيف آهي. ڪتابي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

علم جي معنيٰ آهي اها ٻولي جا لکڻ پڙهڻ ۾ ڪم ٿي اچي. سنڌيءَ ۾ اڳي شروعات ۾ کهڙي قسم جا اکر لکيا هئا. تنهن جي خبر بلڪل پئي نٿي سگهي. گهڻو ڪري هاٽوڪيءَ گُرمکيءَ جهڙا اکر لکيا هئا، جي سنسڪرت حرفن سان مشابهه آهن ۽ جن مان هاٽوڪا "هندو سنڌي" يا ٻِئَنا اکر جي واڻيا لکندا آهن، نڪتل ٿا ڏسجن. پر عربن جي فتح کان پوءِ، عربي حرف ڪم اچڻ لڳا، جو عربي لفظ به ان ۾ گهڙي پيا هئا. انهيءَ ڪري اڄ سوڏو انهيءَ کي عربي سنڌي سڏيندا آهن، هندڪن اکرن کي 'هندو-سنڌي' ٿا سڏين، سنڌ ۾ جڏهن عربي ۽ فارسي ٻوليون آخوند ۽ مُلا سيکارڻ لڳا، تڏهن سنڌي ماڻهو به انهن اکرن ۾ لکڻ لڳا، جيڪي اکر يا آواز سنڌي ۾ خاص هئا، سي عربي ۽ فارسي اکرن تي ٻِڪن يا ٻين نشانن ڏيڻ سان، يا ٻين اکرن جي ملائڻ سان لکڻ لڳا. جيئن اردوءَ ۽ ڪن ٻين زبانن به ڪيو. اهڙو حال ٽالپرن جي راڄ تائين هليو. سنڌ ١٨٤٣ع ۾ انگريزن فتح ڪئي. ۽ ١٨٥٣ع ۾، سنڌ جي ڪمشنر صاحب مسٽر فريئر، جو پوءِ سر بارٽل فريئر ٿيو ۽ جنهن جي نالي پٺيان ڪراچيءَ 'فريئر هال' ٺهيل آهي، تنهن جي وقت ۾، ايسٽ انڊيا ڪمپنيءَ جي ڪورٽ آف ڊائريڪٽرس حڪم جاري ڪيو ته سنڌي الف-بي جا اکر عربي فارسي نموني جا ٿين، ۽ انهن ۾ لکپڙهه ڪجي، ڪتاب لکجن ۽ اسڪولن ۾ تعليم ڏجي، ۽ جيڪي عملدار ملڪي کاتن ۾ نوڪر آهن، سي زباني ۽ رواجي سنڌي ٻوليءَ ۾ امتحان پاس ڪن. انهيءَ کان اڳ ترجمان رکي گڏيل سنڌي-فارسي اکرن ۾ سرڪاري دفتر رکڻ ۾ ايندو هو سگهو ئي تعليم کاتو مقرر ٿيو ۽ اسڪول جاري ٿيا. سال ١٨٩٥ع ڌاري انگريزي دور ۾، ديسي مڪتبن کي پئسن يا انعام جي مدد ڏيئي، تعليم کاتي ۾ داخل ڪيائون. ۽ خلاصا ڊيپوٽي ۽ نائب ڊيپوٽي مُلن جي مڪتبن جي نظرداريءَ لاءِ مقرر ڪيا ويا. انگريز سرڪار انهن تي وڏي رقم سال بسال خرچ ڪندي هئي.

انگريز سرڪار جي حڪومت جي شروعات ۾، ليٿو گراف يا پٿر تي ڇاپيل ڪتاب يا ڪاغذ ڪم اچڻ لڳا. پوءِ ٽائپ يا لوهي اکر به ٺهيا. ڊاڪٽر ٽرمپ، جرمن عالم، پهريون ئي شخص هو، جنهن "شاهه جو رسالو" جرمنيءَ ۾ وڃي انگريز سرڪار جي خرچ تي ٽائيپ ۾ ڇپايو. پوءِ ته گهڻائي خانگي ڇاپخانا پيدا ٿيا، ڪي سرڪاري، ڪي خانگي. پهريائين سنڌي ڪتاب جي ماڻهن ڇاپيا سي هئا ديني ڪتاب، اڪثر سنڌي ٻولي ۽ فارسي آميز اکرن ۾ هئا، ۽ گهڻو ڪري سنڌ جي ڪن عالمن ۽ بزرگن جا هئا، خصوصاً ٺٽي ۽ لاڙ جي پاسي جا. انهن مان ڪي مشهور ماڻهو هي هئا: سيد صفائي بکر وارو، سيد معصوم شاهه بکر وارو (جنهن جو منارو مشهور آهي)، قاضي محمود علامه ٺٽي وارو (جو مرزا ترخان جي زماني ۾ هو.)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مخدوم ابوالخير (جو مشهور ڪتاب ”فتاويٰ عالمگيري“ جي تصنيف ۾ شامل آهي.) شيخ عبدالواسع صوفي، مخدوم ابوالحسن ٺٽي وارو، ميان محمد محسن شاعر ٺٽي وارو مير علي شير ”قانع“ ٺٽي وارو (جو ”ڪتاب تحفة الڪرام“ جو مصنف آهي)، ميان عبدالرحيم گرهوڙ وارو، شاهه عبدالڪريم بلڙي وارو، شاهه عبداللطيف ڀٽائي ۽ ٻيا. اهي سڀ سنڌ جا مشهور عالم ٿي گذريا آهن، جن عربي، فارسي ۽ سنڌي ٻوليءَ ۾ اڪثر ديني ۽ تاريخي ڪتاب لکيا آهن. جهڙا نثر ۾ تهڙا نظم ۾. جيڪو سنڌي شعر هو، سو بيتن يا ڏوهيڙن جي صورت ۾، يا لوڙائو بيتن جي صورت ۾، مضمون اڪثر ديني هو. اهڙي نمولي ”نورنامه“ ۽ ”ابوالحسن جي سنڌي“ ۽ ٻيا ڪي ڪتاب ڇاپيا ويا، جي پڙهڻ ۾ ايندا هئا. گهڻو پوءِ، شاهه ڪريم، ۽ شاهه ڀٽائي جا رسالا ڇپيا، ۽ ڪم اچڻ لڳا. انهن جو مضمون نه رڳو ديني هو پر تصوف بابت به هو، يعني حقيقي عشق بابت هو. اهي ماڻهو سنڌي شعر جا استاد شمار ۾ آيا، ۽ ٻيا به انهيءَ نموني تي شعر چوڻ لڳا.

جهڙيءَ ريت ٻين ملڪن ۽ قومن ۾ ٿيو آهي، تيئن سنڌ ۾ ڪتابي علم ڀرين شعر يا نظم سان شروع ٿيو، ۽ نثر گهڻو پوءِ ظاهر ٿيو، اهو شعر به ڀرين هميشه جهنگلي نموني جو پئي چيو آهي: آهو لکڻ لاءِ نه هو، پر ياد ڪرڻ، پڙهي ٻڌائڻ يا ڳائڻ جي لاءِ، جيئن ڀَٽَ ۽ مڱڻهار ڪندا آهن. مثال لاءِ انگريزي شعر وٺو، جنهن ۾ ڀريون شاعر سنڊيمن چوڻ ۾ ٿو اچي، جو ستين عيسوي صديءَ ۾ رهندو هو: انهيءَ جي شعر جو مضمون ’انجيل‘ بابت ۽ انهيءَ وقت جي جنگين بابت هو. پوءِ چوڏهين صديءَ ۾ چاسر آيو. جڏهن انگريزي شعر تي فرانس ۽ اٽليءَ جي شعر جو اثر ٿيڻ لڳو هو، ۽ عشق جو مضمون شعر ۾ داخل ٿيو. راڻي ايلزبيٿ جي وقت ۾ يعني سورهين صديءَ جي پڇاڙيءَ ۾ ايڊمنڊ سپينر آيو، جنهن چاسر جي پيروي ڪئي، پوءِ شيڪسپيئر آيو ۽ ناٽڪ ۽ قصا رواج ۾ آيا. سترهين ۽ ارڙهين صديءَ ۾ ملٽن ۽ گريءَ ۽ ورڊسورٿ آيا. پڇاڙيءَ ۾ ٽينيسن جهڙا شاعر آيا جن جو شعر ڪامل چوڻ ۾ ٿو اچي. انهيءَ طرح ڪتابي علم، جنهن کي انگريزيءَ ۾ لٽريچر چون ٿا، سو پرينڌي شعر سان شروع ٿيو ۽ آهو شعر به جهنگلي هو، پوءِ قصا آيا، ناٽڪ آيا ۽ بعد ۾ عمدو، اخلاقي ۽ خيالي شعر آيو.

ساڳيءَ طرح، سنڌي ڪتابي علم به شعر سان شروع ٿيو، ۽ سنڌي شعر به پرينڌي ڏوهيڙن يا بيتن وارو هو، جهڙو هندي ڀاشا ۾ عام هو، جيئن گرونانڪ صاحب يا تلسيداس ۽ سورداس جو شعر آهي. پوءِ ڪبير صاحب ۽ شيخ فريد آيا، جي ٽيرهين صديءَ ۾ هئا. انهن جي شعر ۾ ٿورا گهڻا فارسي ۽ عربي لفظ لين ٿا. انهيءَ ڀاشا سان شاهجهان مغل بادشاهه جي راڄ ۾ عربي ۽ فارسي وغيره لفظن جي گڏجڻ سان اردو ٻولي پيدا ٿي. ۽ انهيءَ ڀاشا جا ڏوهيڙا سنڌي جي اوائلي شعر

جو نمونو ٿيا. شاهه ڪريم جا بيت انهن ڏوهيڙن جهڙا آهن، ۽ شاهه عبداللطيف ڀٽائي ۾ گهڻا ٻن مصراعن وارا بيت چيا ۽ گهڻن ۾ زياده مصراعون آندائين ۽ ڳائڻ لاءِ وايون وڌايائين. انهيءَ وقت ڌاري، انهيءَ جهنگلي شعر ۾، يعني لوڙائو بيتن ۾ جنگين جو احوال، عشقي قصا، معجزا ۽ مداحون لکجڻ لڳيون. انهيءَ وقت جي سنڌي شاعرن جا نالا مٿي ڏنا ويا آهن. اهو قديمي جهنگلي سنڌي شعر، سترهين صديءَ جي شروع تائين هليو. پوءِ وري ساڳئي قسم جي شعر ۾ هڪڙي قافيه واريون گهڻيون مصراعون ڪم اچڻ لڳيون، جيئن ڪتاب "بيان العارفين" ۾ آهي، جو مخدوم عبدالصمد نورنگ پوٽي جو جوڙيل آهي، ۽ شاهه عبدالڪريم بابت آهي. ارڙهين صديءَ جي شروعات ۾ شاهه ڀٽائي ٿي-و، جنهن تصوف جو مضمون عشقي قصن جي پوشاڪ ۾ آندو، ۽ ٿورين ٿورين مصراعن جا بيت، جدا جدا سرن ۾ آندائين ۽ سُرَ سُرَ جي پڇاڙيءَ ۾ وايون آندائين. شاهه صاحب جي نموني تي گهڻن ماڻهن شعر چيو، خصوصاً 'سچل فقير' درازن وارو، جو ٽالپرن جي راڄ ۾ رهندو هو. سچل فقير سرائڪي ٻوليءَ ۾ ٻه شعر لکيو ۽ فارسيءَ ۾ ٻه. هن جي پيروي ڪندڙن مان سندس مريد، ٻالڪا ۽ ٻيا انهيءَ وقت جا شاعر هئا، جيئن ته يوسف فقير، روحل فقير ۽ مراد فقير. انهن پوين شاعرن جي اها خاصيت هئي ته سندن بيت هندي ٻاشا وارن سلوڪن جي صورت ۾ هئا، جي هندن ماڻهن کي پسند ايندا هئا. تنهنڪري گهڻا هندو ماڻهو سندن مريد ٿيڻ لڳا. انهيءَ وقت ڌاري ڪي هندو شاعر به ظاهر ٿيا، جن هندڪي اصطلاح ۾ صوفيانو شعر بيتن جي صورت ۾ چيو، جيئن 'لعلو ڀڳت' ۽ 'سامي' مهنگهراج، يا سندس ٻالڪي ڀائي چيئن راءِ جا سلوڪ.

انهيءَ قسم جو جهونو سنڌي شعر عيسوي اوڻهين صديءَ جي پڇاڙيءَ تائين هليو. پوءِ مير ڪرم علي خان ٽالپر جي راڄ ۾ مير صاحبن جي ايران جي بادشاهه سان دوستي قائم ٿي، جنهنڪري گهڻا ايراني شاعر ۽ ٻيا قابل ماڻهو سنڌ ۾ اچڻ لڳا، ۽ فارسي ۽ عربي ٻوليءَ تازي رونق ورتي. انهيءَ ڪري سنڌي ٻوليءَ ۾، خصوصاً سنڌي شعر ۾، نه فقط گهڻا فارسي لفظ ۽ اصطلاح داخل ٿيا، پر فارسي شعر جا وزن يعني بحر ۽ قافيا به ڪم اچڻ لڳا. انهيءَ شعر جو باني ثابت علي شاهه هو، جنهن مرثيا، قصيدا، منقبت ۽ ٻيا شعر فارسي شعر جي نموني تي چيا. انهيءَ وقت کان وٺي انهيءَ قسم جو شعر رواج ۾ اچڻ لڳو، ۽ گهڻا شاعر انهيءَ جي پيروي ڪرڻ لڳا. انگريز سرڪار جي حڪومت جي شروع ۾ خليفي گل محمد، پراڻا هالن واري ته سچو ديوان غزلن جو فارسي بحرن ۾، سنڌي الف-بي جي حرفن تي لکيو ۽ شاهه جي رسالي وانگر ڪوشش ڪري، نج سنڌي لفظ ڪم آندا اٿس. انهيءَ کان پوءِ، ٻين ڪن به اهڙا سنڌي ديوان لکيا آهن، جيئن ته "ديوان قاسم"، "ديوان فاضل"، "ديوان سانگي"، "ديوان بلبل" ۽ "ديوان قليچ" وغيره.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

انهيءَ ساري عرصي ۾ شعر يا نظم لکڻ ۾ پئي آيو، پر نثر جو ڪنهن کي خيال ئي ڪونه ٿي آيو جڏهن انگريز سرڪار جي حڪومت ۾ تعليم کاتو جاري ٿيو، تڏهن مس ڪي ڪتاب سنڌي نثر ۾ لکيا ويا- گهڻا اڪثر فارسي، اڙدو ۽ انگريزي ڪتابن جا ترجما ٿيا. اهڙن جهونن سنڌي ڪتابن لکڻ وارا منشي ڪاهنداس، جنهن "تاريخ معصومي" جو سنڌيءَ ۾ ترجمو ڪيو، ۽ منشي ننديرام، ديوان اڌارام ٿانوَرداس ۽ ديوان پريداس ۽ ڪي ٻيا. ان بعد، ديوان ڪوڙومل چندن مل هو، اهي انگريزي ڄاڻندڙ به هئا ۽ تعليم کاتي سان واسطو به هون. مسلمان انهن ڏينهن ۾ اچا انگريزي ٻوليءَ کان ڀڄندڙ هئا، ۽ اسڪولن ۾ ٿي نٿي پڙهيا. انهن هندو صاحبن اسڪول جي ڪم لاءِ ڪي سنڌي ڪتاب جدا جدا مضمونن تي لکيا، جن جا ڪي نالا هي آهن: "باب نامو" "سيڪائنتو نروار"، "سنساري نروار"، "آڪاسي نروار"، "قدرتي نروار"، "ليکي جي پيڙهه"، "ايسپ جون آکاڻيون"، "ٻنيي زميندار جي ڳالهه"، ميان محمد جو "صرف نحو يا گرامر"، "سوکڙي" ۽ ڪي ٿورا ٻيا. سکهو ئي پوءِ درجيوار سنڌي ڪتاب ظاهر ٿيا ۽ ٻين علمي مضمونن تي به انگريزي مان ڪتاب ترجمو ٿيا، جيئن "علم طبعي"، "علم طبقات الارض"، "اقليدس"، "علم هيئت"، "علم ڪيميا يا ڪيمسٽري"، ۽ "علم دستور المعاش" وغيره انهيءَ کان سواءِ قصا، ناٽڪ ۽ ٻين مضمونن جا ڪتاب به نڪتا، جيئن ته "الف ليلي" "فسانهٔ عجائب"، "حاتم طائي"، بلڪ قرآن جا به سنڌي ۾ ترجما ٿيا.

سنڌي ٻوليءَ جي سڌاري ۾ ڪن يوروپي صاحبن به گهڻي مدد ڏني، جيئن ته 'سٽئڪ' صاحب هڪڙو گرامر ۽ هڪڙي ڊڪشنري يا لغت جو ڪتاب لکيو، پر انهيءَ ۾ گرمکي يا شاستري اکرن ۾ سنڌي لکيائين. ٽرمپ صاحب جرمن، به هڪڙو گرامر لکيو ۽ شاهه صاحب جو رسالو ڇاپايو. شرٽ صاحب پادري به ڪن ٻين ديسي صاحبن جي مدد سان سنڌي انگريزي ڊڪشنري لکي. گولڊ سمٿ صاحب "سسئي پنهون" جو قصو انگريزي شعر ۾ وڌو، ۽ هارٽ ڊويز صاحب وري سنڌي ڪافيون انگريزي شعر ۾ وڌيون. انهن ڏينهن ۾ اخبار به ڪانه هئي، پهرين فارسي اخبار "مفرح القلوب" جاري ٿي ۽ پوءِ "سنڌ سڌار" سرڪاري تعليم کاتي جاري ڪئي. پيون سنڌي اخبارون جاري ٿينديون ويون، جي هفتيوار نڪرنديون هيون. هاڻي ته گهڻيون ئي روزانيون سنڌي اخبارون به آهن ۽ ڪي ماهيانا رسالا به نڪتا آهن، جي اڪثر تعليم جي ڪم لاءِ يا اسڪولن ۽ ڪاليجن سان واسطو رکن ٿا.

زناني تعليم، جا اڳي ٻڌڻ ۾ نه ايندي هئي، سا به پوءِ جاري ٿي ۽ زنانا اسڪول جاري ٿيا. ماستريائين جي تعليم لاءِ ڪاليج به پيو، ۽ نظر ڪرڻ لاءِ انسپيڪٽريس به مقرر ٿي.

انهيءَ طرح، هاڻي سنڌي ٻولي، زباني توڙي ڪتابي طرح چڱي ترقي ڪئي آهي، مگر اڳوڻي ۽ هاڻوڪي طرز جي وچ ۾ البت فرق معلوم ٿو ٿئي. سنڌ جي رهاڪن مان ٻهراڻ هندو صاحب تعليم يافته ٿيا، سرڪاري نوڪرين ۾ داخل ٿيا ۽ تعليم کاتي ۾ گهڙي، ڪتاب لکڻ لڳا. پر اڳي انهيءَ جي عبارت رواجي سنڌيءَ جي هئي، جنهن ۾ عربي فارسي لفظ، ۽ اصطلاح ڪم ايندا هئا، ۽ انهيءَ عبارت ۾ مٿين هندو صاحبن جا ڪتاب لکيل آهن. انهن تي مسلمانن جو اعتراض ڪونه هوندو هو، پر هاڻي ٿورن ورهين کان انهن هندو صاحبن سنسڪرت ڏي گهڻو ميل رکيو آهي ۽ اهي اهڙا لفظ، اصطلاح ۽ مضمون ڪم آڻين ٿا، جنهنڪري مسلمانن جي ٻارنڪي پڙهڻ ۾ حرڪت پيدا ٿي ٿئي ۽ سنڌن مائٽن اهڙي عبارت ۽ مضمون وارن ڪتابن جي پڙهائڻ تي اعتراض اٿاريا. انهيءَ جو نتيجو اهو ٿيو ته سرڪار هڪڙي گڏيل ڪميٽي، هندو ۽ مسلمان صاحبن جي مقرر ڪئي ته انهي اعتراضن تي ويچار ڪري اهڙا اعتراض جهڙا لفظ، جملا ۽ سبق ڪڍي، بدلائي ٻيا ڪري، جنهنڪري مسلمان شاگرد چاهه سان اهي ڪتاب پڙهن ۽ سڪولن ۾ داخل ٿين. اهو ڪم هڪ-ٻه دفعو اڳي ۾ ٿي چڪو آهي ۽ هاڻي ٻه تازو ٿيو آهي. اميد آهي ته اهي اعتراض ڪم ٿي ويندا. تنهنڪان سواءِ، خُلاصن مسلماني مڪتبن، مدرسن ۽ اسلامي درجي وارن ڪتابن توڙي ديني ڪتابن ۽ قرآن شريف پڙهائڻ جي ٻه اجازت ڏني وئي آهي، جيئن مٿي مُلن جي مڪتبن جو ذڪر ڪندي حقيقت ڏني وئي آهي. تنهنڪري هينئر حالت بهتر ٿيندي وڃي ٿي ۽ ٻنهي طرفنڪي زياده فائدي پهچڻ جو گهڻو امڪان آهي.

ٻچاڙيءَ ۾ سنڌي ٻوليءَ جي اڳوڻي ۽ هاڻوڪي طرز ۽ عبارت جو نمونو لکڻ ضرور آهي ته انهن جي وچ ۾ فرق معلوم ٿئي. هيٺ اسين ٻهريءَن نظم ۽ نثر جا مثال ٿورن سٽن ۾ ڏينداسين، جن جا مٿي اشارا ڏنا اٿون. پڙهندڙ اهي ڪتاب پاڻ پڙهي معنف ٿيندا.

١. امير خسرو دهلويءَ جا دهرا: جنهن ۾ سنسڪرت يا هندي لفظ آهن. سنڌ مي دوائي سان :

”مـرد منتس، زن هـيءَ استري،
قـحـط ڪال، وبـا هـئـي مـري.
بـيــا بـراد ر، آ ري پـائـي،
بنشين مـادر، بـيٺ ري مـائـي.
آتـش آڳـ، آب هـئـي پـانـي،
خـاڪ ڏول جـو بـاؤ آڙانـي.
مـولـوي صـاحـب سرن پـنـاهـ،
گـدا پـڪـاري خـسـرو شـاهـ.“

۰۲ ڪبير صاحب جا دهرا؛ جنهن ۾ عربي فارسي لفظ آهن.

”ديـن گنوايـو دُني سي دُني نـہ آيـو سـاٿ،
پيـر ڪُهاڙي مـاريـو، گاڦِل اپـنـي هـاٿ.

”ڪبير“ سربر سراءِ هَئي، ڪيون سوئي سُک چين،
ڪوچ نـگارا سانس ڪا، بـاجت هـَي دن رَين.“

۰۳ گرو نانڪ صاحب جو دهرو:

”ساس ماس سب جيو تمهارا، لوهي ڪهرا پيارا،
”نانڪ“ شاعراهو ڪَهت هئي سچي پـرورد گـارا.“
وارن جائون ان ايڪ بار،
تو سدا سلامت جي نرنڪار.

۰۴ بابا تلسيداس جو دهرو:

”مـايـا“ ڪو مـايـا ملـي، ڪر ڪر لمبي هاٿ،
”تلسيداس“ گريب ڪو، ڪوئي نہ پوچي بات.“

۰۵ شاهہ عبدالڪريم جو دهرو:

”هنيون ڏجي حبيب کي، لـڳـ ڪـڏ جـن لوڪ،
ڪَنڌَ ڏيـون ۾ ڪروتـون، اي پـڻ سـگـر ٺـوڪ.
مُٺ پـيـڙيـانـي پـلـي، آپـڻـيـن تـہ واهُ،
جہ پڌر وڌيءَ گالهڙي، تـہ چـڏي وڃي ساهُ.“

۰۶ شاهہ عبداللطيف ڀٽائيءَ جو دهرو:

”بيت نـہ ڀانيو مـانـهـنـا، هي آيتون آهـيـن،
وجهون اوڻ لائين، پـريـان سـنـدي پـار ڏي.“

ڪهڻن مصراعن وارا بيت:

”اڻ چـونـدن ڪيم چڱي، چونـدن چيـو وسـار،
الـٺـي پـهـر ادب سـيـن، پـر اهـائـي پـار،
پـايـو مٺهن مڻونـن ۾، غـربـت سـاڻ گـذار،
مـفـتـي منجهہ وهـار، تـہ قاضي ڪانيارو نـہ ٿين.“

٧. مخدوم عبدالصمد جو شعر "بيان العارفين" مان:

"هاڻي هنيان پوءِ تو سو ڪري بيانا،
تہ جڏهن رسالو فارسي آهي ڪندُس تماما،
تڏهن سُور نہ رهندو مخفي طالبن ڪنا،
سڀ پچارُون پير پير جون تول ۽ فعلا،
پرناهہ ڪنهن ڪي ياد ڪي منجها عامنيا."

٨. مخدوم ابوالحسن جي سنڌيءَ مان دهرا:

"هاڻ سڻ سچاڻ تون هيئي جي ڪنن،
تہ صحيح پڇبو سڀڪو ڪارڻ پاڻ ڪمن،
پر پڇ پهرين قيام ڏينهن، وحدت ڏٺيان پوءِ،
ٿيندي صحيح صلوات جي، شڪ مَ پائي ڪوءِ."

٩. مِيان غلام شاهہ ڪلهوڙي جي مداح مان:

"آهيان ڏڏ، غمن گڏ، سچا سڏ سڻين تون،
پسي پاڻ، ڪرم ساڻ، ڏڪيا ڏاڻ ڏئين مون.
لنگهيا لڪ، لٿا شڪ، هلي حق گڏ ياسون،
۽ في الحال، منجهہ وصال، اچي محب ملياسون."

١٠. جمن چارڻ جي مداح مان:

"فرزند تون حسنين جو، سائل آهي تنهن تلقين جو،
دکہ مٿي دن رين جو، اوجر مڱان عينين جو،
دارو ٿئي دارين جو، يا پير پيران بادشاهہ."

١١. سچل فقير جو سرائڪي ڏوهيڙو:

"خيال بزرگي ڏهون نہ ميرا نامنگان مخدومي،
ناوت پير مشائخ ٿيو سي، ناوت ٿانوُ نجومي،
دعوت دي داڙي نہ سکيو مي، ناوت علم رسومي،
ناوت هندي، سنڌي، شامي، ناوت زنگي، رومي،
"سچو" ڪٿ نهين ڪوئي پيدا هوندا وچ معدومي."

سنڌي ڏوهيڙو يا بيت:

الهه لڳ اڏامر، تون سوني محبوبن ڏي،
وڃي ڏيج پرين کي، پاڇيءَ جا پيغامر،
ڪري قدمن تي پٺي، سو لک ڏيج سلامر،
آهي اوهان ري پرين، هت مڙئي ماتامر،
اچڻ جو انجامر، ڪر سگهو طرف "سچوءَ" جي.

(سچل فقير جي ڪافي ۽ شاهه صاحب جي وائي جي مثال يا نموني وٺڻ جو ضرور ڪونهِ ٿو ڏسجي. سندن رسالن مان ڏسي ٿا سگهجن)

١٢. روحل فقير جو سنڌي بيت:

"ڪفر ۽ اسلامر ۾ ٿا پرين آبتا پير،
هڪ هندو، ٻيو مسلمان، ڏيون وچ وڏائون وير،
انڌن اوندهه نه لهي، تن کي سچ چوندو ڪير،
"روحل" راهه پرين جو، جان گهڙي ڏئو-ين گهيڙ،
ته رب مڙيوئي هڪڙو، جنهن ۾ ڦند نه ڦير،
سا ڪاڏي ڪندي پير، جا ستي ڪعبته الله ۾."

سنڌس ٻائي مان سلوڪ:

"جل پيتر ايڪ اگن جلت هئي اجواڙا بن ڏيوي،
امبرت ڌارا مين پڙت هئي ڪو چن ورلا پيوي."

١٣. ثابت علي شاهه جي مرثين مان هڪڙو بند:

"بيدرد ڪون مَ پڇ، غمر درد دل يتيمر،
درد دل يتيمر کي جاڻي دل ڏونيمر،
عرش عظيمر ۾ پيو نت غلغلو عظيمر،
عابد يتيمر و بيڪس و بيمار کي غنيمر،
بابس ۽ پائرن کي ڪَهي قيدي ڪري عيال،
تيا شامر ڏي روانا وٺي مصطفيٰ جو آل."

١٤. خليفي گل محمد جي غزل مان بيت:

"سور ڏيو سينگار جن جو ڏک تني جو آهي ڏيج،
ورهه ووءِ ووءِ ڏيو ور وهڻ، هاءِ هئي هئي آهي هيج،
مرض محبت جو انداز ۾ ڪهه ڪندو تن کي طبيب،
درد ڏيو دارو دلا، ڪيون ڦڪيون آزار ايج."

١٥. ديوان ڪوڙي مل جي ”پڪي پهه“ مان نثر جي عبارت:

”بي علم ماڻهو علم واري ماڻهوءَ کي معمولي ڪمن ڏارن ۾ ڪجهه مدد ڏيئي نٿو سگهي. هو هن جي منصوبن ۽ رٿن ۾ هن جي پيروي ڪري ڪين سگهندو، باقي البت جيئن ڪو هن کي هدايت يا هٿ ڏس ڪندو ويندو، تنهن وانگر ڪجهه پيو ڪندو.... اهڙا جيڪا چترائي ۽ تيزفهمي حاصل ڪئي آهي، سا سڀ علم جي وسيلي سان، جيئن ته جيڪر ڪو شخص ڪنهن جو روزينو مقرر ڪري ته هڪ ٻن ڏينهن تائين ان جو احسان ياد ڪري ۽ ڪيترن ڏينهن جي گذرڻ کان پوءِ اهو احسان ان جي دل مان ميٽجي ٿو ۽ هو ڏهاڙي جي روزيني کي پنهنجو حق ڪري ٿو ڄاڻي. انهيءَ ڪري، پڙهيل آدمي پنهنجي راءِ، تدبير ۽ قياس کي پنهنجي اصلي طبيعت سان لاڳو ڪري ٿو ۽ جو پيو ماڻهو سندس طبيعت موافق گفتگو ڪري نٿو سگهي، تنهن کان پچان ٿي لڳيس.“

١٦- ديوان ڪيول جي ”سوکڙيءَ“ مان: ”نٺرت ڪم بزرگن جو آهي ۽ هٺ ڪم شيطان جو آهي. هڪڙي ڪامل جو فرمودو آهي ته نٺرت وارو ماڻهو خدا کي وڻي، دولتمندن کي وڻي مگر شيطان کي نه وڻي، ۽ هٺيلو ماڻهو خدا کي نه وڻي، درويشن کي نه وڻي، دولتمندن کي نه وڻي، شيطان کي وڻي. هڪ سياڻي چيو آهي ته 'ان کي رحمت آهي جو نياز ڪري، پر نه آڻ سرنديءَ سان'. هڪڙي حڪيم جو لطيفو آهي ته 'اڃا چانور' ڪهڙو ڪيهه مصالح وجهي، پلاءَ رڌي، منجهس لوڻ نه وجهجي، ته پلاءُ ڦڪو ٿي پوي ۽ جي گهرج کان واڌو لوڻ وجهجي ته کارو.“ تنهن وانگي جنهن ماڻهوءَ کي دولت ۽ سونهن هوئي ۽ نٺرت نه هوئي، سوا لوڻ پلاءَ وانگي ڦڪو ۽ جي هٺيلو هوئي، ته لوڻ واري پلاءَ وانگي کارو يعني بيسوادي.

مٿيان ٻه نثر جا نمونا اوائل وارن سڀني سنڌي ڪتابن مطابق آهن، جي مسلمان خوشيءَ سان ۽ اعتراض کان سواءِ پڙهندا هئا ۽ هاڻي به مسلمان مصنف اهڙي ئي سنڌي عبارت لکن ٿا. مگر هندڪي سنڌي عبارت، جا سنسڪرت لفظن واري آهي ۽ جنهن تي مسلمان اعتراض وٺن ٿا، تنهن جو نمونو هيٺ ڏجي ٿو:

١٧- ماهوار رسالي ”سرسوتيءَ“ مان: ”وويڪ ۽ ويچارڻي ٻهريان ساڌن آهن. منشن جي سڌاري لاءِ جي ماڻهو ياتني ته پنهنجي ڪيب جڳيءَ پڙ پوري ڪريان، ته وويڪ ۽ ويچار هلائي، جيستائين ڪنهن هاڃيءَ جو پورو پڇتاءَ نه ڪري، تيستائين سک ٿي نه سمهي. من کي سچو سک به تڏهن ايندو ۽ حياتي سڦلي به تڏهن ٿيندي. اڳتي لاءِ ساڳاهي هلجي ۽ ايشور کان پرارٿنا ۽ اراڌنا دواران ٻل ٻني،

دل کي ڪوسل ۽ صفا ڪري. ايشور جي ڀَل جهڙو ٻيو ٻل ڪونهي. انهيءَ جي ساهتا جهڙي ٻي ڪنهن جي ساهتا ڪارگر نه آهي."

١٨- سامي‌ءَ جي سلوڪن جي ديباچي مان: "نندي‌ءَ اوستا ۾ هن ڪنوي‌ءَ جي چت جو لاڙو ڌرم جي پاسي گهڻو هو. انهي ڪري هو وديا اڀياس ڪرڻ ۽ ساڌ سنگت جو رس چکڻ لڳو، پر پنهنجي گروءَ جي سنگت ڪندي هن کي ويراڳ اچي ويو، تنهنڪري پنهنجي استريءَ سميت امرتسر هليو ويو. گروءَ کي به سنڌس سنگت مان گيان پراپت ٿيو هو. جڏهن هن سرير ڇڏيو، تڏهن هن جي ڏاڍي ورڌ اوستا هئي- هن جي جيءَ کي اگيان ڀلايو آهي، جو هين آست سنسار کي ستت ڄاڻي ويٺو آهي ۽ ڪام، ڪروڌ، آدڪ پنجن ويرين جي وَل ڇَل ۾ ڦاسي، ڀيانيءَ ۾ ڪُنڊ ٿي ويو آهي. سو ساڌ سنگت جي ڪري اوديا جو پڙدو دُور ٿيو ته پوءِ ڀيانيءَ جو خيال پاڻهي مٽجي ويندو ۽ ايشور ۽ جيءَ جو، اگيان ڪري ڀيد پيو آهي، سو نڪري ويندو. جهڙي طرح جوت جوت ۾ يا بوند درياءَ ۾ ملي لئي ٿي وڃي، تيئن لئي ٿي ويندو.

تعليمي ڪتابن مان يا هندو اخبارن مان نمونن ڏيڻ جو ضرور ڪونه ٿو ڏسجي.

١٩- ديوان نندي‌رام جي ترجمي ڪيل "معصومي" مان (ڇپيل ١٨٦١ع ۾) آنهيءَ وقت جي صورتخطيءَ ۾:

"انهيءَ نياڳي پٽ 'يعني حجاج بن يوسف' ماءُ جا ٻيا نٿي ڏاتا. ايتري ۾ ڏيئت- ڏيچ جي صورت پڌرو ٿي هيئي لڪيءِ وانگر هي بلو ڪيو جو ٻهر ياڻءِ هڪڙي ڇيلي کي کهي ۽ رت انهيءَ جو حجاج جي لڳن ۾ مهٽيائون ۽ ٻئي ڏينهن هڪڙي ٻڪري کي انڌير مان نڪمي ماڻهوءَ جي هٿ کان ڪُهارائي، انهيءَ جي رت ۾ حجاج کي ويهار ياڻون ۽ ٽي ڏينهن سڀ کي ٻچايائون، تنهن کان پوءِ آن کير پيتو ۽ حجاج پنهنجي تنڍپڻ ۾ انڌير ۽ لڄائي جي سيڪ رکي سدائين چوندو هو ته ڪا وٽ ڪهڻ ڏاران سنهنجي اڳيان موچاري نه آهي ۽ ويهه سهس هڪڙو سؤ ماڻهن سنڌس هٿ کان ڪُٺا آهن ۽ هٿن جي جنگين جي ڪٺلن جو سماءُ ڏٺيءَ کان ڏاران ڪونه ٿو ڄاڻي ۽ ڪجاوي جي چڙهڻ جي ٻَدر ۽ مڙسن ۽ زالن کي هڪڙي نيل ۾ وجهي رکڻ جي ريت، ۽ ريچت جو ڙڻ ٻاندين جي گهر جي چال، حجاج کان نڪتل آهي. جڏهن پاڻ مٺو تڏهن ٻاندي سنڌس گهر ۾ ٽيهه سهس مڙسن جا ويهه سهس زالن جا ٻاندي هئا."

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

باب ٽيون

سنڌي ٻوليءَ جو سنسڪرت ۽ پراڪرت سان واسطو

فصل پهريون

جيئن سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ مان معلوم ٿيو هوندو، تيئن سنڌي سنسڪرت جي ڌيءَ يا ڏوهٽي آهي ۽ جيڪي ٻيون ديسي ٻوليون سنسڪرت کان نڪتل آهن، تن سڀني مان هيءَ زياده صاف آهي ۽ غير کان آزاد آهي. جيتوڻيڪ ٻين ٻولين جا لفظ گهڻائي منجهس گڏيا آهن، تڏهن به سندس ذاتي بناوت صاف رهندي آئي آهي، ۽ ٻين ٻولين وانگي انهيءَ ۾ غير گڏيل ڪونهي. مرهٽي، گجراتي، پنجابي، بنگالي ۽ هندي، انهن سڀني ۾ قديم پراڪرت جا ايترا نشان موجود نه آهن، جيترا سنڌيءَ ۾ آهن. مطلب ته سنڌي ٻوليءَ جو گرامر ٻين ٻولين جي گرامر کان وڌيڪ پڪو، مضبوط ۽ اصلوڪي مادري ٻوليءَ کي ويجهو آهي. اگرچ سنڌ جي جدا جدا ڀاڱن ۾ جيڪا ٻولي ڳالهائڻ ۾ ٿي اچي، سا هڪجهڙي ناهيءَ انهن ۾ لفظن، اصطلاحن ۽ ڳالهائڻ جي ڍول وغيره ۾ ڪجهه تفاوت آهي. انهن جي ٻڌڻ سان هڪدم ڄاڻي سگهجي ٿو ته ڳالهائيندڙ لاڙ جو آهي يا وچولي جو آهي، سري جو آهي، يا وري ٿر يا ڪاڇي جو آهي، ته به ٻوليءَ جي ذاتي بناوت بگڙيل ناهي. انهيءَ هوندي به وچولي ڀاڱي جي زبان، يعني حيدرآباد جي آسپاس وارن عِلائقن جي ٻولي سڀ ذيل نمونو سمجهڻ گهرجي، ۽ انهيءَ ڇڪاس مان ٻوليءَ جي بناوت وغيره جي پوري پرک ٿي سگهي ٿي.

فصل ٻيو

حرف علت ۽ اعراب بابت

لس: هاڻي اسين ڏيکاريندا سين ته سنڌي ٻوليءَ ۾ اصلي پراڪرت ٻوليءَ جي بنسبت ڪهڙي ۽ ڪيتري ڦيرگهير ٿي آهي، جنهنڪري اسان کي سنڌي ٻوليءَ جي بناوت ۽ اشتقاق جي گهڻي خبر پوندي. پهرين ته سنسڪرت يا پراڪرت وارا اعراب يعني حرف علت ۽ حرڪتون يعني ان جا نشان گهڻو ڪري سڀ موجود آهن.

هڪڙو خاص اعراب ”لِر“ آهي، جو سنڌيءَ ۾ صاف صورت ۾ نہ آيو آهي، پر بدلجي آيو آهي. لفظ جي منڍ ۾ آهو بدلجي ”ر“ ٿو ٿئي، جيئن خود پراڪرت ۾ بہ ائين ٿيو آهي. جيئن تہ سنسڪرت ”لرڪش“، پراڪرت ۾ ”رِڇ“ ٿيو ۽ سنڌيءَ ۾ بہ ”رِڇُ“ ٿيو. ڪڏهن وري اهو بدلجي زبر ”ـَ“ ٿو ٿئي، جيئن تہ سنسڪرت ”ورشچڪ“، پراڪرت ۾ ”وڇُو“ ۽ سنڌيءَ ۾ ”وڇون“ ٿيو. سنسڪرت ”درش“، پراڪرت ۾ ”دکن“، هنديءَ ۾ ”ديکنا“ ۽ سنڌيءَ ۾ ”ڏسڻ“ ٿيو. سنسڪرت ”ڪرت“، پراڪرت ”ڪد“، سنڌيءَ ۾ ”ڪيو“ ٿيو، جو سرائڪي يا پنجابيءَ ۾ ”ڪيتو“ آهي. ڪڏهن وري اهو بدلجي ”ـُ“ پيش ٿو ٿئي، جيئن تہ سنڌيءَ ۾ ”ٻڍو“ (يا وڏو)، پراڪرت ”وڙڊ“، سنسڪرت ۾ ”ورڌ“. سنڌي ”مٺو“، پراڪرت ”مرو“ ۽ ”مٺو“ ۽ سنسڪرت ”مرت“ (فارسي – مرو).

اهڙا پيا بہ گھڻائي مثال ڏيئي ٿا سگهجن، جن ۾ اهو خاص حرف علت يا نشان ”لِر“ بدلجي ”رِ“ يا ”اِر“ يا ”آر“ يا ٻي صورت وٺي آيو آهي. جيئن تہ ”مرڻ“، پراڪرت ”مر“، سنسڪرت ”مر“. پرڻ، پراڪرت ”پر“، سنسڪرت ”پر“. ڏرڻ پراڪرت ”ڏر“، سنسڪرت ”ڏر“. مرڻ، پراڪرت ”مر“، سنسڪرت ”مر“. مرڏنگ، پراڪرت ”مُرنگو، سنسڪرت ”مردنگ“. هينيون، پراڪرت ”هنيؤ يا هنئين“، سنسڪرت ”هرديم“، هردو يعني دل بہ سنڌيءَ ۾ ڪم اچندو آهي.

ڪن ٿورين حالتن ۾ اهو ساڳيو اعراب بدلجي ”ت“ يا ”د“ ٿو ٿئي، جيئن تہ ڄائو (يعني نالي يا ڌيءَ جو مڙس)، پراڪرت ”جامائتو“، سنسڪرت ”جاما ترڪ“ ۽ فارسي ”داماد“. مائيجو يا مائيتو، پراڪرت ”مائتو“، سنسڪرت ”ماترڪ“.

آي ۽ آو. سنڌيءَ ۾ جيڪي ٻہ اعراب ”آي“ ”آو“ آهن ۽ جن جو آواز اڪثر ”آئي“ ۽ ”آئو“ هوندو آهي ۽ ڪي ”آ اِ“ ۽ ”آ اُ“، جهڙو آواز ڪيندا آهن، خاص هندو ماڻهو، سي آواز سنسڪرت ۾ آهن، جيئن عربيءَ ۾ بہ آهن، پر پراڪرت ۾ ناهن يا ڪمياب آهن، مگر سنڌيءَ ۾ اچن ٿا. عربي ۽ فارسيءَ اصل وارا لفظ تہ ساڳي صورت ۾ ڪم اچن ٿا، جيئن تہ سير، خير، پيدا، قول، عورت، دور. مگر جيڪي نج سنڌي لفظ اهڙي آواز وارا آهن، جيئن تہ سِين، چور، سي مسلمانن ڪان سواءِ پيا اڪثر سَئين ۽ چَئُر جهڙو آواز ڪيندا آهن. ڪي ”آو“ کي ”او“ ۽ ”اَو“ بہ ڪندا آهن، جيئن تہ قوم کي، قوم يا قَوم. اهڙا ساڳيا لفظ جي سنسڪرت مان آيا آهن، سي اڪثر بدلجي ”اي“ يا ”اِي“ ۽ ”او“ يا ”اَو“ ٿيا آهن، جيئن هيٺين مثالن مان معلوم ٿيندو: ڪي ”اوڪي“ ڪي ”آوڪي“ بہ ڪڏهن چون، ”او“ ۽ ”اَو“ جيئن تہ قوم کي ”قوم يا قَوم.“

(١) اي جا مثال – سنسڪرت "وَيرن"، پراڪرت "ويرن" ۽ سنڌي "وير". سنسڪرت "سينڌو لوڻ"، پراڪرت "سنڌو لوڻ"، سنڌي "سينڌو لوڻ". سنسڪرت "ويدي"، پراڪرت "ويج"، سنڌي "ويج". سنسڪرت "نينن"، پراڪرت "نئڻ"، سنڌي "نيڻ" (يعني اکيون). سنسڪرت "ڏيري"، پراڪرت "ڏير"، سنڌي "ڏيرج ۽ ڏير".

(٢) او جا مثال – سنڌي "جو" سنسڪرت "يَوَ"، سنڌي "سَوَ" پراڪرت "سئه". سنسڪرت "گور" سنڌي گورو (يعني اڇو). سنسڪرت "يَو و لَم"، پراڪرت "جو وڻ"، سنڌي "جوين". سنسڪرت "شوري"، پراڪرت "سورئن"، سنڌي "سورهيائي".

آ ۽ اِ: هنن ٻن اعرابن يا آچارن ۾ اڪثر سنڌي پراڪرت کان وڌيڪ سنسڪرت واري اصلي صورت قائم رکي آهي. ڪڏهن "آ" کي بدلائي "اِ" ڪيو ويو آهي ۽ ڪڏهن "آ"، ساڳيءَ طرح، "آ" کي "اِ" ۽ ڪڏهن "اي" ۽ ڪڏهن "آ" ڪيو ويو آهي، جيئن هيٺين مثالن مان معلوم ٿيندو:

سنڌي پڪو، سنسڪرت "پڪ"، پر پراڪرت "پڪ". "آ گر يا آ ڳار"، سنسڪرت "آڳار"، پراڪرت "اِنگالو". سپنو، سنسڪرت "سو پن"، پر پراڪرت "سبڻ". ول، سنسڪرت "ولي" پر پراڪرت "ول". کما يعني صبر ۽ تحمل، پراڪرت "کما"، سنسڪرت "ڪشما". جيئن تيئن، پراڪرت "جئه تئه"، جت تت، پراڪرت– "يت تت". ڪٿ، پراڪرت "ڪت"، سنسڪرت "ڪت". ايشن پراڪرت "ايئه".

پيراڳي، پراڪرت "بيرڳ"، سنسڪرت "پيراڳي" مارڪ يعني رستو، پراڪرت مڪ، سنسڪرت "مارگ". جاٽ يا جاٽا، پراڪرت "جتا"، سنسڪرت "ياتا" واکهه، پراڪرت "وککهه"، سنسڪرت "ويا کهر". ڪوڏر يا ڪوڏار، سنسڪرت "ڪردال". جڏهن تڏهن ڪڏهن، سنسڪرت "يدا، تدا، ڪدا".

وائي، پراڪرت "وائا"، سنسڪرت "واتوآ". ڏر يعني اصل، پراڪرت "ڏرا"، سنسڪرت "ڏر". راءِ، پراڪرت "رائا"، سنسڪرت "راجا".

پيءُ، پراڪرت "پئا"، سنسڪرت "پتا". ياءُ، پراڪرت "يائا"، سنسڪرت "پراتا". ماءُ، پراڪرت "ماتا"، سنسڪرت "ماتا"، سنسڪرت "پنتا".

پٿر يعني بسترو، پراڪرت "پتئر"، سنسڪرت "پرستار"، هندي "بستر". پٿر يعني پهڻ، پراڪرت "پتر"، هندي "پٿر"، سنسڪرت "پرستر". ميا يعني رحم، سنسڪرت "مايا". ديوو، پراڪرت "ديئل"، سنسڪرت "ديوالي".

اي ۽ اِي: سنڌي جو آواز "اِ" پراڪرت جي "اي" جي برابر آهي، جيئن ته سنڌي نِنڊ، پراڪرت "ڻيڊ"، سنسڪرت "نردا". چينهن يعني نشاني، پراڪرت "چينڌ يا چِنڌ، سنسڪرت چينهن.

ڪِي، پراڪرت "ڪي"، سنسڪرت "ڪِم". شينهن، پراڪرت "سيهه"، سنسڪرت "سنهه". جِڀ، پراڪرت "جيها" سنسڪرت "جوها". تيرت پراڪرت "تتت"، سنسڪرت "تيرت". ناري يا نار، پراڪرت "ناري"، سنسڪرت ناري.

ڪيهڙو، اِهڙو، پراڪرت "ڪيرس، ايرس".

آ ۽ آو: هي آواز ٻه گهٽن حالتن ۾ اصل جهڙا قائم رهيا آهن، مگر ڪن ۾ پراڪرت وارا ساڳيا ڦير گهير ڪيل آهن. مثال-

پُرس يعني ماڻهو، پراڪرت "پرسو" سنسڪرت "پرش". مٿڪوڙي، پراڪرت "مٿلن" سنسڪرت "مٿڪلن".

ڳرو، پراڪرت "گَرءَ" سنسڪرت "گُرُ". ڏٻَل يعني ضعيف ڏٻرو، پراڪرت "دبَل"، سنسڪرت "دربل".

موتي، پراڪرت "موت"، سنسڪرت "متڪ". پوٿي، پراڪرت "پوٿئو"، سنسڪرت "پستڪ". نورو، پراڪرت "ٽيئرن"، سنسڪرت "نوپر". اکري پراڪرت "اوڪکلن"، سنسڪرت "آلڪڪل". پٺ، فارسي "پشت"، پراڪرت "پونٺ"، سنسڪرت "پشت".

اي ۽ او: سنڌي هِڪ، پراڪرت "ايڪ". پريم يعني پيار، پراڪرت "پيم". جوڀن، پراڪرت "جو وڻ". جوڳي، پراڪرت "جوگ"، سنسڪرت "يوگي".

لهر يا لهار، پراڪرت "لوهڪار"، سنسڪرت "لوهڪار". ٻيج يا ٻيڄ، سنسڪرت "ٻيي". ڪيڏنءَ يعني خير عافيت، سنسڪرت، "ڪشيم". نينهن پراڪرت "نيهو"، سنسڪرت "سنيهم". مينهن، پراڪرت "ميهو"، سنسڪرت "سنيهه". مينهن، پراڪرت "ميهو"، سنسڪرت "ميگهه"، فارسي "ميغ". ڪِم، پراڪرت "ڪمو".

متفرقه: انهن ڪان سواءِ، ڪڏهن ڪڏهن حرف علت يا اعراب اصلوڪي جاءِ تان نڪري وڃن ٿا، يا وڏن مان گهٽائي ننڍا ڪجن ٿا، يا جتي ناهن اتي وجهجن ٿا يا گڏجن ٿا، جيئن هيٺين مثالن مان معلوم ٿيندو:

سنڌي ڏئارو، سنسڪرت "ديوالي". سيارو، پراڪرت "سيارو"، سنسڪرت "شتڪال". ڪنهر، سنسڪرت "ڪنيڪار". پکال يا پخال، سنسڪرت "پيرکل".

رڻ، سنسڪرت ”ارڻ“. ڏيءُ، پراڪرت ”ڌڻ“. ٻاپي، پراڪرت ”پ“، سنسڪرت ”آپ“.

چوٿون، پراڪرت ”چوٿٿ“، سنسڪرت ”چترٿ“. سور، پراڪرت ”سور“، سنسڪرت ”سيور“. لوڻ، پراڪرت ”لوڻ“، سنسڪرت ”لوڻ“. سون، سنسڪرت ”مورڻ“.

ساراهه، پراڪرت ”سلاها“، سنسڪرت ”شلاڌا“. سلوڪ، پراڪرت ”سيلوءَ“، سنسڪرت ”شلوڪ“.

استري، پراڪرت ”اتٿي“، سنسڪرت ”ستري“. ورهه، پراڪرت ”ورسو“، سنسڪرت ”رش“. ملڻ، پراڪرت ”ميلاڻ“، سنسڪرت ”متيل“.

سپنو، پراڪرت ”سبڻ“، سنسڪرت ”سوپن“. سمرڻ يعني ياد ڪرڻ، پراڪرت ”سمر“، سنسڪرت ”ستمر“.

سيڻ، پراڪرت ”سڻيهه“، سنسڪرت ”سنيهه“. ننهن، پراڪرت ”سوٽهه“، سنسڪرت ”سنشا“. سکهڻ، پراڪرت ”سڪٿوم“، سنسڪرت ”سڪوم“. ماس يا ماهه، سنسڪرت ”مانس“.

فصل ٻيو

مفرد حرف، صحيح بابت

س ۽ ش، ن ۽ ڻ، ج ۽ گ منڍ ۾: سنسڪرت وارا ”س ۽ ش“، ”ن ۽ ڻ“، ”ج ۽ گ“ جي پراڪرت مفرد حرف ڪري ڪم نه آندا آهن، سي سنڌيءَ آندا آهن. هيٺ ڪي مثال ڏجن ٿا: سنڌي شبد يا سبد، سنسڪرت شبد. سرير، سنسڪرت شرير. شڪر يعني جهو، سنسڪرت شڪر. شهنهن، سنسڪرت سينهه. شاهه يا سانو، سنسڪرت ساڌ.

ڪشڻ، سنسڪرت، ڪرش، هندي ڪسنا. ڪشن يا ڪيشنو، سنسڪرت ڪرشن.

سٿڻ، پراڪرت سٿٿام، سنسڪرت شرٿوم. ڦاسي يا ڦاهي، سنسڪرت پاش. ديس، سنسڪرت ديش. ڏهه، فارسي ده، پراڪرت دهه، سنسڪرت دش، هندي دس. وليس، سنسڪرت وليش.

ڪڇٽي، هندي ڪچڙي، سنسڪرت ڪرشري ۽ چنچر، سنسڪرت شنشچر، ڇهه، پراڪرت ڇا، سنسڪرت شٽ.

آڱُٺ يا انگُٺ، هندي آنگ، سنسڪرت آڱ. مڱڻ، هندي مانگنا، سنسڪرت مارگڻ. ميڄ، هندي مانينا، سنسڪرت مانِ.

ڪ، ک، گ ۽ گهه منجهه: وچ ۾ آيل "ڪ" اڪثر نڪري وڃي ٿو، جيئن ته سنسڪرت شتڪال پراڪرت سئارو، سنڌي سيارو. سنڌي ڪپو، پراڪرت ڪج، سنسڪرت ڪجج ۽ فارسي ڪوز. گهر، پراڪرت گهر، سنسڪرت گرهه.

ت، ٿ، د ۽ ڌ منجهه: ٽامو، پراڪرت تانب، سنسڪرت تارم، هندي تانبا. ٽي، پراڪرت تيرهه، سنسڪرت تيرڻ، هندي تين. ٿاڻُ، پراڪرت ٿاڻ، سنسڪرت ستان، فارسي ستان. ڏولي، پراڪرت ڊولا، سنسڪرت دولا. ڏلڊو، پراڪرت ڊٽلو، سنسڪرت دٽلو، ڏيڻ، پراڪرت ديمر، سنسڪرت دا، هندي دينا، فارسي دادن. ڏسڻ، پراڪرت دَڪک، سنسڪرت دش. ڊاک، هندي داک، سنسڪرت دراڪشا، جتوَ، سنسڪرت يوءِ جس، سنسڪرت، يتش. لٺ، پراڪرت لاٺ، سنسڪرت يشٽ.

متفرقه اکر وچ ۾: سئي، پراڪرت سوئي سنسڪرت سوچي. ڪيو، پراڪرت ڪيدو، سنسڪرت ڪرت، سرائڪي ڪيتا. راڻو، پراڪرت رائا، سنسڪرت راجا، جؤماسو، سنسڪرت چترماس. سرؤ، پراڪرت سردو، سنسڪرت شرد، فارسي سرد، پيءُ، پراڪرت پيا، سنسڪرت پتا. ساگر يعني سمنڊ يا سائر، پراڪرت سائرو، سنسڪرت ساگر. نگر، پراڪرت ٹئرو، سنسڪرت نگر. وچن، پراڪرت وَئَڻَ، سنسڪرت وچن. پيڻ، هندي بهن، پراڪرت بهٽي، سنسڪرت ڀگني. ڀڳت، سنسڪرت ڀڪت. سگهت يا سگهڻ، پراڪرت شڪت. ڪڏ، پراڪرت گڙ، سنسڪرت گرت. ڪنڍي، سنسڪرت ڪٽي. ٻڙُ، سنسڪرت وٽَ. ٽوڙڻ، سنسڪرت توڙن، هندي توڙنا. ڀڙهڻ، سنسڪرت پٽ. ڀڙهي يعني تخت، سنسڪرت پيٺي. لڙهڻ، سنسڪرت لٺٽ. جڙڻ، سنسڪرت جَڊَ. پيڙڻ، سنسڪرت پيڊ. جڙُ، سنسڪرت جڊ. موڙهه يعني موڪو، سنسڪرت مودِ. ڪاڻ، سنسڪرت ڪشانت. وٽ، سنسڪرت ورت. رُت پراڪرت آدت، سنسڪرت لرت. ٻه يا ٻي، سنسڪرت آپ. رجپوت، سنسڪرت راجپوت. تاءُ، هندي تاپ يا تاو، سنسڪرت تاپ. تلاءُ، پراڪرت تلائن، سنسڪرت تڊاڪ. ڏاڙهون، پراڪرت ڊالم، سنسڪرت دادم. پيلو ۽ پيتُ، سنسڪرت پيتُ ٻارهن، پراڪرت اي آرهه، هندي گيارهه. ٻارهن، پراڪرت وارهه. تيرهن، پراڪرت تيرهه. چوڏهن، پراڪرت چئدهه.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هه سان ڪئي آچار يا اکر وچ ۾: سنهن، پراڪرت سهن، سنسڪرت سڪت. سينهن، پراڪرت سيهو، سنسڪرت سيکهه، فارسي ميغ. سهي يعني ساٿي يا دوست، پراڪرت سهي، سنسڪرت سک. کنهن يعني جوڻ، پراڪرت کهه، سنسڪرت ڪت، جنهن مان ڪٿا. لهن، پراڪرت لهه، سنسڪرت لپ، جنهن مان ليپ. سائو، پراڪرت ساهه، سنسڪرت ساڌ. سک، پراڪرت سکن. سگهڙ، سنسڪرت سگهٽ. اڇا يعني خواهش، سنسڪرت اڇيا. اڇو، سنسڪرت اڇڇ. ڪنڍي يا ڪنٺي، سنسڪرت ڪنٺي. ڊونڊڻ، سنسڪرت ڍونڍڻ. سقل، سنسڪرت سقل. سنڍ، سنسڪرت سنڍي، هندي سونٺ. گنڍ، پراڪرت گنٺ، سنسڪرت گرنٿ، سنڍو، هندي سوڌ، سنسڪرت سنڌ يا شنڊ. پنڊ. سنسڪرت پنڊا. پڊو، پراڪرت وڊ. موڙهه، پراڪرت موڊ، سنسڪرت مڪڌ. مد يعني شراب، سنسڪرت مڌ.

نون غني وارا آچار يا اکر: ٿڻ، هندي ٿڻ، سنسڪرت ستن. لم يا نم، سنسڪرت نمب، هندي نيم ۽ ليم. ميڻ يعني مک يا ميڇالو، سنسڪرت مڇا. پنڻو ۽ پنڄڻ، سنسڪرت پورڻ. پوڻي يعني نيڪ پراڪرت پڻون، سنسڪرت پونٽي. سائين، سنسڪرت سوامي.

ي ۽ و: واءُ، پراڪرت واڻو، سنسڪرت وائي. نين، پراڪرت ڻئن، سنسڪرت نين. سيج، پراڪرت سيجا، سنسڪرت شيا. پيچ، سنسڪرت پيي. جيءُ، پراڪرت جيئن، سنسڪرت جيوَ. پئون، سنسڪرت پون، پراڪرت پئون. ڏينهن، پراڪرت ڏيهو، سنسڪرت ديوس. اوسار يا اوسر، پراڪرت ۽ سنسڪرت آوسار. اوتار، سنسڪرت آوتار. ڇانوَ، پراڪرت ڇاها، سنسڪرت ڇايا.

ر، ل، س ۽ هه: سيئار يعني گدڙ، فارسي شغال، هندي سئال، سنسڪرت شرگال. ڏيرو، سنسڪرت ڏربل. سارهه، پراڪرت سلاها، سنسڪرت شلاڌا. پڄڻ، سنسڪرت پورڻ. ديس يا ڏيهه، سنسڪرت ديش. ماس يا ماهه، سنسڪرت مانس. هنجهه يا هنس، سنسڪرت هنس. هنج يعني اک جو لڙهو، سنسڪرت آنش، پراڪرت آنس. سرهو، سنسڪرت سهرش. سائو يا ساهئو، سنسڪرت ساڌ يا ساڌو.

فصل ڏيون

مرڪب ۽ ٻٽا حرف صحيح

ڪ، ک ۽ ٻيا: سنڌي آڳ، پراڪرت آڳي، سنسڪرت آگني، هندي آگ. پٽ، هندي پيٺ، سنسڪرت پت. سڙوڪ يعني سڀ ڏسنڌڙ، پراڪرت سڙوڄ، سنسڪرت سڙوڳ. سگهڻ، پراڪرت سڪنوم، سنسڪرت شڪنوم، هندي سڪنا. سڦتو، پراڪرت سٿو، سنسڪرت سٿن. آپنو يعني پيدا ٿيو، پراڪرت آپن، سنسڪرت آتپن. پٽ، پراڪرت پٽ، سنسڪرت پتڪ، هندي پات. لڏو، پراڪرت لڏ، سنسڪرت لبڌ. ڪڄو، پراڪرت ڪجو، سنسڪرت ڪبج. شبد، پراڪرت سبد، سنسڪرت شبد. مڪتو يعني ڇٽل ۽ آزاد، پراڪرت مٽ، سنسڪرت مڪت. پڪت، سنسڪرت پڪت. سڳتِ يا سگهت، سنسڪرت سڪت. هندي سڪت.

نون غني وارا: آنت، سنسڪرت آنتر. ماس، سنسڪرت مانس. ڳاڙو يا ڳاڙي؛ هندي ڳاڙو، سنسڪرت ڳانتري. جنم، سنسڪرت جنم. آڳ، پراڪرت آڳ، سنسڪرت آگن. لڳو، پراڪرت لڳ، سنسڪرت لگن. پڳو، سنسڪرت پگن. رتن يعني جواهر، سنسڪرت رتن. سڄاڻ، پراڪرت سڄ، سنسڪرت سڄه. سڀنو، سنسڪرت سوپن. لنگو يا نانگو، پراڪرت نگو، سنسڪرت نگن. سئين، سنسڪرت سنجها. راڻي، پراڪرت راڻا، سنسڪرت راجهي. پاڻ، هندي آپ، پراڪرت آپاڻ، سنسڪرت آتما. آن. سنسڪرت آرڻ. چوماسو، سنسڪرت چتر ماسو. پورو، سنسڪرت پوورڻ. چورو، سنسڪرت چورڻ. انب، هندي آم، پراڪرت آمب. ٽامو، هندي تانبا، پراڪرت تمب، سنسڪرت تامر. نم، سنسڪرت نيمب. ملڻ، پراڪرت ميلاڻ، سنسڪرت ميل، هندي ميلنا.

ي، ر، ل ۽ و: جوڳ، پراڪرت جوڳ، سنسڪرت يوڳي، هندي جوڳ. واڳهه، سنسڪرت ويا گهر. وس، سنسڪرت وشي، هندي بس. واڪ، سنسڪرت واڪي. تڦوري، پراڪرت تٿورن، سنسڪرت تڦوري. ڏير ۽ ڏيرج، پراڪرت ڏيرن، سنسڪرت ڏيرن. آريا عار، هندي آرج، سنسڪرت آري. سڦورج، پراڪرت سوري يا سڄي، سنسڪرت سوري. آچرج، راڪرت آچريئه، سنسڪرت آشري. نيت، پراڪرت نت، سنسڪرت نيتي. آڏت يعني سچ. سنسڪرت آدتي. سنهان، پراڪرت ميچيا، سنسڪرت ميٿيا. وچا، پراڪرت پچا، سنسڪرت وڌيا. آڄ، سنسڪرت آجي، هندي آج. ڪاڄ، سنسڪرت ڪاديتن. منجهه، پراڪرت مجهو، سنسڪرت مدي. ٻنجهڻ، سنسڪرت بندي. واجهو، سنسڪرت آپاداي. هچا، سنسڪرت هتياه گجهو، پراڪرت گجهائو. سنسڪرت گهيڪ. ڪلهه يا ڪالهه، پراڪرت ڪل، هندي ڪل، سنسڪرت ڪليتن. مٿهه، هنسڪرت موليٰ. پلنگ، سنسڪرت پريڪ. پلاڻ، پراڪرت پلاڻ، سنسڪرت پرياڻ.

اڳِئَ، پراڪرت اگو، سنسڪرت آگر. گُنجري، سنسڪرت گرجري. گَجڻ، سنسڪرت گرجن، هندي گرجنا. ڪم، پراڪرت ڪمو، هندي ڪام، سنسڪرت ڪرمن. مَٽِيڙي، سنسڪرت مردن. سَپُ، سنسڪرت سرپ. سِڪَهو، سنسڪرت شيرگهه. چَڪي، سنسڪرت چرڪ. نِپاڳِ، سنسڪرت نيرڀاڳ. چرچو، سنسڪرت چرچا. ٻرين، سنسڪرت پرڀي. ٻرپ، سنسڪرت پرو. گرب يا گيرب يعني هٺ، سنسڪرت گروَ. شڪر يعني چمڙ، سنسڪرت شڪر. سرڳُ، سنسڪرت سورگ. ڏرم، پراڪرت ڏم، سنسڪرت ڏرم. پرڀات، سنسڪرت پرڀات. پرتاب يعني جلوو، سنسڪرت پرتاپ. پرت يا پتو يعني ورق، سنسڪرت پٽ. ڏکهو، پراڪرت دگکه، سنسڪرت دِرگهه. ڪرتِ، سنسڪرت ڪرت. ڏَڪ، سنسڪرت ترڪ. واگهه، سنسڪرت ويا گهر. رات، سنسڪرت رات، پراڪرت رٽي. ڀاڪ، سنسڪرت ڀراتا. پٽ، پراڪرت پت، سنسڪرت پتر. ميٽ، پراڪرت ميت، سنسڪرت ميتر. چنڊ، پراڪرت چند، سنسڪرت چندر. کيٽ، سنسڪرت ڪشيت. منڊ، سنسڪرت منتر. ڏي، سنسڪرت ترَ ڏي. ڏاڙهڻ، سنسڪرت درد. ڏاڙهڻ، سنسڪرت تراڻ. ڪتڻ، سنسڪرت ڪرتن. ڪتر يعني ڪينچي، سنسڪرت ڪرتري. وٽ، سنسڪرت وَرتڪا ڪنڌ، پراڪرت ڪڙو، سنسڪرت گرت. آڙڏنگ، سنسڪرت آرڏاگ. ارٽ، سنسڪرت ارٽ. تيرٿ، سنسڪرت تيرت. مورت، سنسڪرت مورت. ڪيرت، سنسڪرت ڪيرت. سپ، سنسڪرت سروَ، هندي سب. پورب، سنسڪرت پُوروَ. سنڌو يعني هِندو، پراڪرت سنڌو، سنسڪرت شرُتُ. سسر، سنسڪرت شورش. سراڌ، هندي شراڌ، سنسڪرت شراڌ. آسُون يعني هنجون، سنسڪرت آشرُ، پراڪرت آنس. سهس، پراڪرت سهس، وسڻ، سنسڪرت ورش، هندي برسنا. پاسو، هندي پاس، سنسڪرت پارش. سيسي، سنسڪرت شيرش، هندي سيس. درسن، سنسڪرت درشن. سرهو، سنسڪرت سهرش.

ڪر يعني ٻاچي، پراڪرت وَڪل، سنسڪرت ولڪل. اُڪ، پراڪرت آڪا، سنسڪرت آلڪا.

سرڳ، سنسڪرت سورگ. دئار يعني دروازو، پراڪرت دئارو، سنسڪرت دوار. ساد ۽ سواد يعني سواد ۽ لذت، سنسڪرت سواد. جلڻ، سنسڪرت جوَلَن. سهرو، سنسڪرت شوشر. سس، سنسڪرت شورش. ٻس، سنسڪرت بو. پڪو، پراڪرت پڪَ، سنسڪرت پَڪ. سَتُ، پراڪرت ست، سنسڪرت ستوَ. پرميسر، پراڪرت پرميسر، سنسڪرت پرميشور.

<u>س ۽ ش مرڪب:</u> آچرج، پراڪرت آچچَرِ، سنسڪرت آشرَيَ. ڇنڇر، هندي سنيچر، سنسڪرت سنَيڪشتَر. وڇون، پراڪرت بڇڇُئو، سنسڪرت ورِڪشڪَ. ڀڇتاءُ، سنسڪرت پڪشاتاپَ. رسو، پراڪرت راسِ، سنسڪرت رَشيمَ. ڏڪار،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سنسڪرت دُشڪالَ. نيڪامُ، سنسڪرت نِشڪَرمَ. سُڪو، سنسڪرت شُشڪ، هندي ۽ پراڪرت سوڪا، فارسي خشڪ. ڏٿو، پراڪرت دِٺَ، سنسڪرت دِشٽَ. ڳرٿ، پراڪرت ڳرٿِ، سنسڪرت گوشٽِ. نِٺر، پراڪرت نِٺُرُ، سنسڪرت نِشٺُر. مِٺو، سنسڪرت مِشٽَ. ڪوڙهه، سنسڪرت ڪُشٽَ. ٻاڦ، پراڪرت وَڦو، سنسڪرت واڦ، هندي ڀاڦ. نِپٽو، سنسڪرت نِشپُتَ. سِڪ، سنسڪرت شِشيَ. ڪَنڌُ، پراڪرت ڪنڌو، سنسڪرت سَڪَنڌَ. ٿڻ، سنسڪرت سَتَنَ. ٿيو، سنسڪرت سِٿَتَ. ٿنڀ، پراڪرت ٿمبو، سنسڪرت سَتَمڀ. وَٿُ، سنسڪرت وَستُ. هٿ، پراڪرت هَٿو، سنسڪرت هَستَ، هندي هاٿ. ٿاڻو، سنسڪرت سٿانَ. وَچ، پراڪرت وَچڇو، سنسڪرت وَتسَ. آستت يعني تعريف سنسڪرت ستُتِ. اِستري، سنسڪرت ستري. ٿڻُ، سنسڪرت سٿُڻُ. ٿُڙتي، سنسڪرت سٿُورتِ. وسپت، سنسڪرت ورهسپتِ. پارس، سنسڪرت سپرش. سنانَ، سنسڪرت سنانَ. سنيهو، سنسڪرت سنيهه. نينهن، سنسڪرت سنيهه، هندي نيهه، پراڪرت ڻيهو، نِنهن پراڪرت ڻونهه، سنسڪرت سنُڦا. وسامڻ، سنسڪرت وِسرِ. سمرڻ، سنسڪرت سمرَ. اسين ۽ توهين، پراڪرت آسمي ۽ تُمهي. اکِ، سنسڪرت آڪشِ. کير، سنسڪرت ڪشير، فارسي شير. کارو، سنسڪرت ڪشارَ. کيت، سنسڪرت ڪشيتَ. کِما، سنسڪرت ڪشما. کيڻن، سنسڪرت ڪشيم. رکڻ، سنسڪرت رَڪشَڻ. کاند، سنسڪرت ڪشانتِ. رڇ، سنسڪرت ارڪشُ. ڇتري، سنسڪرت ڪشتري. ڇڻ، سنسڪرت ڪشَڻ. لڇڻ يا لکڻ، سنسڪرت لڪشڻ. لڇمي، پراڪرت لڇڇي، سنسڪرت لڪشمي. تکو. پراڪرت تِڪهه، سنسڪرت تيڪشڻ.

هه وارا اکر: ٻاهه، پراڪرت وَٺهي، سنسڪرت وَرهِ. چِهن يعني نشان، سنسڪرت چِرهه، پراڪرت چنگهه. ٻانڀڻ، پراڪرت وَمهڻ، سنسڪرت ٻراهمڻ. ڳجهو، پراڪرت گُجهائو، سنسڪرت گهيَڪ. جڀ، پراڪرت جِها، سنسڪرت جِهوا.

ٻ يا ٻي مرڪب حرف صحيح: مرهٽي، سنسڪرت مهاراشٽر. اڳيون، سنسڪرت اگريَ. پاسو، پراڪرت پاس، سنسڪرت پارشوَ. سنجهو يا سانجهي، پراڪرت سنجها، سنسڪرت سنڌِيَ. مڇُر يا مڇي، پراڪرت مڇچو، سنسڪرت متسيَ. رات، پراڪرت رتي، سنسڪرت رات ڪر، پراڪرت ڪمو، هندي ڪام. جلڻ، سنسڪرت جوَلن. ساهه، سنسڪرت شواسَ. سالو، پراڪرت سالو، سنسڪرت شيال. ڏاک، هندي داک، سنسڪرت دراڪشا.

فصل چوٿون

سنڌي ٻوليءَ جو عربي ۽ فارسيءَ سان واسطو

جيتوڻيڪ سنڌي ٻولي سنسڪرت ۽ پراڪرت سان اُپڙل آهي تڏهن به عربن جي فتح کان پوءِ منجهس بيشمار عربي لفظ گڏيا، ۽ پوءِ فارسي لفظ به شامل ٿيا. جيئن ته ان جي تاريخ مان معلوم ٿيو هوندو. پهرين ته سنڌي ٻوليءَ عربي "الف-بي" جا اکر ڪم آندا، جنهنڪري اها 'عربي-سنڌي' سڏجڻ ۾ آئي ۽ اڃا تائين ان جي صورتخطي عربي آهي. ٻيو ته گهڻا رواجي لفظ جنسي صحيح ۽ اصلوڪي صورت ۾ ڪم اچن ٿا، ۽ ان ۾ اهڙا ملي ويا آهن جو عربي ۽ فارسي ڄاڻو واري کان سواءِ ڪنهن کي به خبر نه پوندي ته هي ڪي نج سنڌي لفظ ناهن. ٽيون ته سنڌي صرف نحو جو نمونو شروع کان وٺي عربي نموني تي ٺهيل اچا ڪم پيو اچي، فقط هاڻي انگريزي صرف نحو موجب ٿوري گهڻي ڦير گهير ٿي آهي، ۽ گرامر جا اصطلاحي لفظ، سڀ عربي ڪم ٿا اچن، فقط هاڻي ڪي سنسڪرت صورتون به داخل ٿيون آهن، جيئن ته ڪرونت ۽ پرئوڪ. چوٿون ته گهڻن علمن جا اصطلاح به عربي ٻوليءَ جا ڪم ٿا اچن، فقط هاڻي ٿورن ڏينهن کان ڪي سنسڪرت سان ۽ ڪي انگريزيءَ مان به انهيءَ ۾ داخل ٿيا آهن. پنجون سنڌي شعر ۾ گهڻن ورهين کان فارسي بحر ۽ وزن ۽ قافيه، عربي عروض جي قاعدن تي ڪم ٿا اچن.

صرف نحو ۾، عربي ۽ فارسيءَ جو جيترو قدر سنڌيءَ ۾ دخل آهي، اهو هيٺ هن ڪتاب مان معلوم ٿيندو. ڊڪشنري يا لغت جي وسيلي معلوم ٿي سگهي ٿو ته ڪهڙا لفظ عربي ۽ فارسي آهن. هيٺ نموني لاءِ ڪي لفظ ڏجن ٿا، جي صحيح سالم صورت ۾ ڪم اچن ٿا، ۽ گهڻا لفظ ڪريل يا بدليل صورت ۾ ڪم اچن ٿا. سڀڪنهن ٻوليءَ ۾ اهو دستور آهي ته ٻيءَ ٻوليءَ جا لفظ وٺي، انهن جا ڪي حرف يا اُچار بدلائي ڪم آڻين ٿا، جيئن ته "ڪ" کي "ک" ڪري سنڌيءَ ۾ ڪم آندائون، "ب" کي "ٻ"، "ج" کي "ڄ"، "غ" کي "گ" وغيره. سنسڪرت مان آيل لفظن ۾ به اهو رستو ورتل آهي، تيئن عربي ۽ فارسي ۽ انگريزي ۽ ٻين ٻولين مان به. جيئن سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ ۽ بناوت جي بيان ڪندي ڪي مثال ڏنا ويا آهن. انهن حرفن جي ڦيرين گهيرين يا بدلجڻ لاءِ ڪي خاص قانون آهن، جن جو بيان علم نحو ۾ ڪبو، هتي فقط ڪي مثال ڏجن ٿا:

ڏسڻ ۾ ايندو ته سنڌيءَ ۾ نه فقط عربي لفظ ظاهري صورت ۾، پر ڪي عربي حرف به ڦيرائي، ۽ ٻيا سنڌي حرف وجهي ڪم آندا ويا آهن پر ڪن ۾ ته ان جي باطني صورت يا معني ڦيرائي ڇڏي وئي آهي. مثلاً: گهڻا جمع لفظ،

واحد وانگي ڪم اچن ٿا، جي حقيقت ڪري غلط سمجهڻ گهرجن؛ جيئن ته اوليا، ملائڪ، حضور، اسباب، احوال، افواه. ڪن ۾ اصل عربي لفظ وارو ڪونج عربي حرف ڪريل ۽ بدليل صورت ۾ به ڪم پيو اچي، جنهن مان هڪدم خبر پئجي سگهي ٿي ته اهو لفظ عربي بنياد جو آهي، پر ڪن ۾ اهو اصول ڪم ۾ نٿو اچي ۽ اهو اکر بدلائي پيو لکڻ ۾ اچي ٿو، جو غلط سمجهڻ گهرجي. مثلاً، سنڌيءَ ۾ قاصائي لفظ صاد سان ٿا لکن، حالانڪ جو اصل لفظ ”قصاب“ آهي، ۽ بصر ٿا لکن، جو اصل لفظ ”بصل“ آهي، صابڻ ٿا لکن، جو اصل لفظ ”صابون“ آهي. پر عربي لفظ ”قفل“ کي ڪلف يا ڪرف ڪري ٿا لکن، نه ڪلف. ۽ ”محل“ کي مهل ڪري ٿا لکن، ”قينچيءَ“ کي ڪينچي ڪري ٿا لکن، ۽ ”چاقوءَ“ کي چاڪو ٿا لکن. پر انهن لکڻ غلط آهن.

وري ڪيئي عربي فارسي لفظ آهن جن جي اصل معني ٻي آهي، پر سنڌيءَ ۾ ٻي معني سان ڪم ٿا اچن، جيئن ته ”زال“ کي سنڌيءَ ۾، ڪابه زال ماڻهو چئبو آهي، پر فارسيءَ ۾ زال جي معني فقط ڪراڙي يا پيري زال. ”انجام“ سنڌيءَ ۾ چون وعدي يا وچن کي، پر فارسيءَ ۾ چون پڇاڙيءَ کي. ”سواد“ سنڌيءَ ۾ چون لذت کي، پر عربيءَ ۾ سواد چون ڏنڊ يا ڪاراڻ کي، جيئن ڪو شهر پري کان ڏسڻ ۾ ايندو آهي. ”ارمان“ سنڌيءَ ۾ چون افسوس يا ڏک کي، پر اصل معني اٿس پشيماني يا دل جي خواهش. ”حرڪت“ سنڌيءَ ۾ آهي نقصان يا خرابيءَ جهڙو ڪم، ۽ عربيءَ ۾ آهي فقط چُرڻ. ”تڪرار“ سنڌيءَ ۾ چون معاملي يا جهيڙي جهڳڙي کي، ۽ اصل معني اٿس ڪو ڪم ٻه ٽي ڀيرا وري وري ڪرڻ. ”هلاڪ“ سنڌيءَ ۾ چون تڪليف ڏيڻ يا بيزار ڪرڻ کي، ۽ اصل معني اٿس موت ۽ مارڻ. ”خراب“ سنڌيءَ ۾ چون بڇڙي کي، پر اصل معني اٿس ويران يا سڃو، جيئن خانه خراب. ”باهه“ اصل فارسيءَ ۾ شهوت کي چون، جيئن قوت باهه، ۽ سنڌيءَ ۾ آگ کي. ”سخن“ اصل فارسيءَ ۾ ڪابه ڳالهه، سنڌيءَ ۾ قول يا انجام آهي. قول به سخن وانگي ڪم اچي ٿو.

وري جيئن مٿي ڏيکاريو ويو آهي ته ڪي جمع اسم واحد وانگي ڪم اچن ٿا، تيئن ڪي اسم صفت وانگي ڪم اچن ٿا ۽ ڪي صفتون اسمن وانگي ڪم اچن ٿيون. مثلاً؛ ”حيات“ عربيءَ ۾ آهي حياتي، ۽ سنڌيءَ ۾ آهي جيئرو؛ جيئن ته هن جو پيءُ اڃا حيات آهي. ”عجب“ سنڌيءَ ۾ اسم وانگي به ڪم اچي، جيئن اصل عربي ۽ فارسيءَ ۾ آهي، جيئن ته مون کي عجب ٿو لڳي، پر صفت وانگي به ڪم اچي ٿو، جيئن ته خدا جا عجب رنگ آهن، هن جي عجب چالي آهي. ”فنا“ عربيءَ ۾ چون نيستي يا نابوديءَ کي، ۽ صفت اٿس فاني، پر سنڌيءَ ۾ فنا کي به فانيءَ وانگر صفت ڪري ڪم آڻين ٿا؛ جيئن ته هن مون کي فنا ڪري ڇڏيو آهي.

وري ڪي لفظ اصل بنيادي معنيٰ موجب ٻي شيءِ ڏانهن اشارو ڪري ٿا، پر رواجي معنيٰ موجب ٻي شيءِ ڏيکارڻ لڳا آهن، جنهن ڪري اصطلاحي معنيٰ ٿا چون ۽ آهي خود فارسي ۽ عربيءَ ۾ به اصطلاحي معنيٰ سان ڪم اچن ٿا. مثلاً: ”اجل“ لفظ جي عربيءَ ۾ اصل معنيٰ آهي ڪَٽڻ يا مقرر وقت، پر رواجي معنيٰ موجب موت آهي. ”قاعده“ اصل معنيٰ موجب چون پٽ جي بنياد کي ۽ رواجي معنيٰ موجب قانون کي چون. ”غصو“ چون ڪاوڙ کي، پر اصل معنيٰ موجب آهي نڙيءَ جو ڪَهنجڻ، جيئن ڪاوڙ وقت ماڻهوءَ کي ٿيندو آهي. ”جدول“ اصل چون نهر يا ڪسيءَ کي، پر رواجيءَ معنيٰ موجب نقشي يا ليڪن ڪڍڻ کي چون. ”غرض“ اصل معنيٰ موجب چون مطلب ۽ دعا کي، ۽ سنڌيءَ ۾ رواجي معنيٰ اٿس پرواهه، جيئن تہ مون کي هن جي غرض ڪانهي. ”حجام“ اصل معنيٰ موجب سِير چوڙڻ وارا يا وڍ ڪٽ ڪرڻ وارو آهي ۽ رواجي معنيٰ مُٺي ڪوڙڻ وارو.

هاڻي هيٺ ٿورين ڪي عربي فارسي لفظ ڏجن ٿا، جي جنسي صحيح صورت ۾ سنڌيءَ ۾ ڪم اچن ٿا، ۽ پوءِ آهي ڏبا جي حرف بدلائي يا صورت بدلائي آيا آهن:

(١) عقل، هوش، جان، عشق، آب، مضبوط، سخت، نرم، گرم، سرد، بند، راهه، موت، حياتي، فصل، جنس، ويران، آبادي، دستور، رواج، نيڪ، بد، غم، خوشي، شادي، رنج، زياده، اصل، نسل، واسطو، مطلب، معنيٰ، لفظ، قول، اقرار، املاڪ، مِلڪ، مالڪ، لذت، شوق، وبا، وفا، بلا، مصيبت، مضمون، فڪر، ذڪر، شڪر، قسمت، نصيب، مڪر، فريب، دغا، دوست، دشمن، دوا، دعا، علاج، شربت، زرد، درد، دولت، صاحب، صحبت، محبت، فرصت، وقت، عجب، طرح، قسم، فائدو، قاعدو، قربان، فرمان، حڪم، حاڪم، ڪتاب، قلم، ڪاغذ، اشتهار، اطلاع.

(٢) تارازي (ترازو)، تسبي (تسبيح)، شيخ (سيخ)، ٻچو (بچه)، چنبو (پنجه)، چمڙ (چرم)، درواڻ (دربان)، لوڻ (نمڪ)، نير (نيل)، هڪ (يڪ)، رڱ (رنگ)، ملم (مرهم)، همام دستو (هاون دسته)، ارڪ (عرق)، ڳرز (غرض)، ايرازو (ارادہ)، تادي (تعدي)، سايو (سعي)، تلاءُ (تالاب)، ٽڪ (دوڪ)، ڦونٽيو (توتيا)، پليتو (فتيله)، پيدل، (پياده)، ڦارو (فالسه)، جرجلو (زلزله)، جود (زود)، چمڪدوز (چڪندوز)، چلمچي (چلابچي)، جمو (جمع)، ڇٻي (سبد)، خرخسو (خرخشه)، خونچو يا خومچو (خوانچه)، دٻلو (طبله)، دنبورو (طنبور)، دوفان (طوفان)، دم (درم)، ريب (فريب)، سلهه (سل)، شمع (شمع)، تباخ (طبق)، ڪارٻ (قالب يا ڪالبد)، ڳاجي (غازي)، ڳنگو (ڪنگ)، ڳليلو (غلوله)، لاچار (ناچار)، مادي (ماده)، مسالو (مصالح)، مسيت (مسجد)، پليت (پليد).

باب چوٿون

سنڌي ٻاب ۽ حرف علت ۽ حرف صحيح ۽ اعراب

فصل پهريون

سنڌي ٻاب

ٻاب ٻا الف-ٻي، جنهن کي عربي ۽ فارسيءَ ۾ حروف تهجي ۽ هنديءَ ۾ آئيوينا چون ٿا، سا سنڌي ٻوليءَ جي 'عربي سنڌي' صورت ۾ هاڻي هن طرح ٺهرايل آهي:

نالو	اکر	منڍ	وچ	پڇاڙي
الف	ا	ا	ـا	ـا
بي	ب	بـ	ـبـ	ـب
ٻي	ٻ	ٻـ	ـٻـ	ـٻ
ڀي	ڀ	ڀـ	ـڀـ	ـڀ
تي	ت	تـ	ـتـ	ـت
ٿي	ٿ	ٿـ	ـٿـ	ـٿ
ٽي	ٽ	ٽـ	ـٽـ	ـٽ
ٺي	ٺ	ٺـ	ـٺـ	ـٺ
ثي	ث	ثـ	ـثـ	ـث
پي	پ	پـ	ـپـ	ـپ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڦي	ڦ	ڦـ	ـڦـ	ـڦ
جيم	ج	جـ	ـجـ	ـج
ڄي	ڄ	ڄـ	ـڄـ	ـڄ
جهي	جھ	جھـ	ـجھـ	ـجھ
ڃي	ڃ	ڃـ	ـڃـ	ـڃ
چي	چ	چـ	ـچـ	ـچ
ڇي	ڇ	ڇـ	ـڇـ	ـڇ
حي	ح	حـ	ـحـ	ـح
خي	خ	خـ	ـخـ	ـخ
دال	د	د	ـد	ـد
ڏال	ڏ	ڏ	ـڏ	ـڏ
ڌي	ڌ	ڌ	ـڌ	ـڌ
ڊي	ڊ	ڊ	ـڊ	ـڊ
ڍي	ڍ	ڍ	ـڍ	ـڍ
ذال	ذ	ذ	ـذ	ـذ
ري	ر	ر	ـر	ـر
ڙ	ڙ	ڙ	ـڙ	ـڙ
زي	ز	ز	ـز	ـز
سين	س	سـ	ـسـ	ـس
شين	ش	شـ	ـشـ	ـش
صاد	ص	صـ	ـصـ	ـص

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ضاد	ـض	ضـ	ـضـ	ض
طوي	ـط	طـ	ـطـ	ط
ظوي	ـظ	ظـ	ـظـ	ظ
عين	ـع	عـ	ـعـ	ع
غين	ـغ	غـ	ـغـ	غ
في	ـف	فـ	ـفـ	ف
قاف	ـق	قـ	ـقـ	ق
ڪاف	ـڪ	ڪـ	ـڪـ	ڪ
کي	ـک	کـ	ـکـ	ک
گاف	ـگ	گـ	ـگـ	گ
ڳي	ـڳ	ڳـ	ـڳـ	ڳ
گهي	ـگھ	گھـ	ـگھـ	گھ
ڱي	ـڱ	ڱـ	ـڱـ	ڱ
لام	ـل	لـ	ـلـ	ل
ميم	ـم يا ـم	مـ	ـمـ	م يا م
نون	ـن	نـ	ـنـ	ن
ڻي	ـڻ	ڻـ	ـڻـ	ڻ
واو	ـو	و	ـو	و
هي	ـه	هـ	ـهـ	ه
يي	ـي	يـ	ـيـ	ي

سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ مان معلوم ٿيو هوندو ته هي الف-ب عربي ٻوليءَ جي الف-ب تان ٺهيل آهي. جيڪي اکر يا آواز عربي ۽ فارسيءَ ۾ نه هئا، سي نقطن وڌائڻ سان يا هيٺ مٿي ڪرڻ سان ٺاهيا ويا آهن، مگر هڪدم معلوم ڪري ٿو سگهجي ته اهي ڪنهن اصول تي ٺهرايا نه ويا آهن، رڳو ڏڪي تي وقت ٽپائڻ لاءِ ٺهرايا ويا آهن. سنسڪرت ۾، يا سنسڪرت مان نڪتل ٻولين ۾ وات مان نڪرڻ وارين جاين وارا اکر يا آواز سڀ گڏ ڏنل آهن، جيئن نڙيءَ وارا گڏ، تارونءَ وارا گڏ، ڏندن وارا گڏ، چپن وارا گڏ ۽ زبان وارا يا زبان جي پاسي وارا گڏ. تنهن کان سواءِ جن اکرن ۾ 'هي' جو آواز يا 'نون' جو آواز گهنڊيل يا لڪل ٿو رهي، سي به الهن اصل اکرن سان گڏ ڏنا ويا آهن، جيئن ته:

	خاص عربي
نڙيءَ وارا: ڪ ک گ گھ ڱ ھ	ح خ ع غ ق ء
تارونءَ وارا: چ ڇ ج جھ ڄ ڃ ش ي	... .
زبان يا ان جي پاسي وارا: ٽ ٺ ڊ ڍ ڻ ڙ ڙھ ڏ	ص ض ط ظ
ڏندن وارا: ت ٿ د ڌ ن ر س ل	ث ز ذ
چپن وارا: پ ڦ ب ڀ م ٻ و	ف

اردو ٻولي، جا پڻ سنڌيءَ وانگي اصل هندي هئي ۽ سنسڪرت جي ڌيءَ هئي ۽ پراڪرت مان نڪتل هئي، تنهن ۾ به عربي صورتخطي ڪم آيل آهي، مگر انهيءَ ۾ وري به ڪو اصول ڪم آيل آهي. جن اکرن ۾ 'هي' جو آواز لڪل آهي، تنهن جي پٺيان 'ھ' جو اکر لکندا آهن، ۽ جنهن ۾ 'نون' جو آواز لڪل آهي، تنهن جي اڳيان 'ن' لکندا آهن، پر سنڌي الف-بي ۾ ڪن اکرن ۾ 'ھ' وڌي اٿن، ڪن ۾ 'نه'، ۽ 'نون' ڪنهن ۾ به ڪم آيل نه آهي. تنهن ڪري چئبو ته ٺهرايل الف-بي عيبدار آهي. مثلاً سنڌي اکرن مان هيٺيان 'هي' سان گڏيل آهن، جي لکڻ ۾ به 'هي' سان گهرجن، يا ته وري هرهڪ لاءِ ڌار صورت ٺهرائڻ کپندي هئي. 'هي' سان گڏ لکيل اکر فقط هي آهن: 'گھ'، 'جھ'. انهن وانگي 'ڀ'، 'بھ' هئڻ گهرجي، 'ٿ'، 'تھ' هئڻ گهرجي، 'ٺ'، 'ٽھ'، 'ڦ'، 'پھ'، 'ڇ'، 'چھ'، 'ڌ'، 'دھ'، 'ڍ'، 'ڊھ' ۽ 'ک'، 'ڪھ'. جڏهن سنڌي ٻوليءَ ۾ ڪيترائي لفظ آهن، جن ۾ 'هي' آواز سان گڏيل اکر آهن، جي 'هي' سان لکڻ ۾ ٿا اچن، تڏهن الف-بي ۾ ائين ڪرڻ گهربو هو. جيئن ته 'ڪالھ'، 'ڳالھ'، 'ملھ' وغيره. جن ۾ لام سان گڏ 'هي' جو آواز آهي 'مڙھ'، 'ڪڙھ'، 'وڙهڻ' وغيره، جن ۾ 'ڙي' سان گڏ 'ھ' جو آواز ٿو اچي، سنهون، آونهون، پالهون وغيره،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جن ۾ نون سان گڏ 'هي' جو آواز ٿو اچي. ساڳيءَ طرح نون سان گڏيل آواز وارا اکر نون سان لکڻ گھربا هئا، جيئن ته 'ڄ'، 'نجھ' ۽ 'ڱ'، 'نگ' ڇالاءِ جو جنهن ۾ ڀي اکر ۾ 'نون' جو آواز اچي ٿو ته اهو نون سان لکڻ ۾ ٿو اچي، جيئن ته 'پنج' ۾ 'ٻي' سان گڏ نون جو آواز ٿو نڪري، 'ڪنڊ' ۾ ڪاف سان گڏ، وغيره. سنسڪرت ۾ آن مان نڪتل ٻين ٻولين ۾ انهيءَ اکر تي فقط نقطو ڏيندا آهن. عربيءَ ۾ انهيءَ آواز ڪڍڻ لاءِ 'تنوين' ٺهرايل آهن، يعني ٻه زبرون (ً)، ٻه زيرون (ٍ) يا ٻه ٻه پيش (ٌ). انهن ٻن قسمن جي اکرن ۾ يعني 'ه' ۽ 'ن' آواز سان گڏيل اکرن ۾ هڪڙو مونجهارو آهي، ته ڪيئن خبر پوي ته اهو آواز لڪل آهي يا ظاهر. انهيءَ ۾ اڙدوءَ لاءِ چڱو دستور آهي، ته لڪل آواز واري لفظ ۾ عربي 'ھ' لکندا آهن ۽ ظاهر آواز واري ۾ فارسي، جيئن ته 'سکھ' ۽ 'کهڻ'. سکھ ۾ ڪاف سان 'هي' جو آواز لڪل آهي، يعني س، کھ، ڻ، پر کهڻ ۾ ظاهر آهي، يعني ک، ه، ڻ، ٽنهنڪري اهو 'کهڻ' لکندا. ساڳيءَ طرح جتي نون جو آواز لڪل آهي، آتي نون ۾ نقطو نه ڏيندا آهن ۽ جتي آواز ظاهر آهي، آتي نقطو ڏيندا آهن - خاص پڇاڙيءَ ۾، جيئن ته ڪانءُ ۽ ڪان. پهرئين ۾ نون ظاهر آهي ۽ ٻوئين ۾ لڪل، جيئن ڪانگ جي ٻولي 'ڪان ڪان' آهي. عربيءَ ۾ جزم يا سڪون انهيءَ لاءِ ڪم آڻيندا آهن.

جيئن عربي-سنڌي لکڻ ۾ عربي صورتخطي ڪم آندي ويئي آهي، تيئن پهريائين فارسي ٻوليءَ ۾ به ائين ڪيو ويو آهي. جيڪي اکر يا آواز ٻنهي ٻولين ۾ عام هئا، سي ڇڏي، باقي جيڪي نج عربي اکر هئا سي انهن ئي اکرن وارن لفظن ۾ ڪم آندائون، جو سنڌيءَ وانگي فارسيءَ ۾ به تمام گهڻا عربي لفظ ورتا هئا. آهي نج عربي اکر هي آٺ آهن - ث، ح، ص، ض، ط، ظ، ع ۽ ق. باقي جيڪي نج فارسيءَ اکر هئا ۽ جي عربيءَ ۾ نه هئا، سي وري فارسيءَ وارن پنهنجا بنايا، جيئن سنڌيءَ ۾ به ڪيو اٿن. آهي نج 'فارسي اکر چار آهن - پ، چ، ژ ۽ گ، جن کي فارسي ب' ۽ 'فارسي جيم' ۽ 'فارسي زي' ۽ 'فارسي ڪاف' چوندا آهن. انهيءَ طرح سنڌي ٻوليءَ جا عام اکر ڇڏي، باقي جيڪي نج سنڌي اکر آهن، سي هي ست آهن - ڄ، ڃ، ٻ، ڏ، ڻ، ڳ، ۽ ڱ. هاڻي انهن مان ڄ اگرچ مفرد يا ڇڙو آواز شمار ۾ ٿو اچي ته به حقيقت ۾ مرڪب آهي، يعني ٻن جيمن جي برابر آهي، جيئن عربيءَ ۾ ٻن هڪجهڙن اکرن لکڻ جي بدران هڪڙي تي شد يا تشديد جو نشان ڏيندا آهن، يا ان جو آواز 'دي' جهڙو آهي. اهڙن سنڌي لفظن جي اصل يا اشتقاق مان به ائين ئي ثابت ٿو ٿئي. مثلاً سنڌي 'اَڄ' پراڪرت 'آڄ' مان نڪتل آهي، جو وري سنسڪرت 'آوَيَ' مان نڪتل آهي. سنڌي 'وڄا'، پراڪرت 'وڄا' ۽ سنسڪرت 'وديا'. سنڌي 'ويڄ'، پراڪرت 'ويڄ'، سنسڪرت 'ويدي'. گهڻن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

لفظن ۾ اصل ٻوليءَ وارو ج سنڌيءَ ۾ ٻدلجي ج ٿو ٿئي، جيئن ته هندي جٽ يا جاٽ، سنڌي ڄٽ؛ راج ۽ ڙاج، لاج - لڄ.

ساڳيءَ طرح 'ڄ' جو آواز 'نيِ' جهڙو آهي، ۽ 'نج' جي برابر آهي، جيئن مڃي نون جي آواز وارن اکرن ۾ ذکر ڪيو ويو آهي.

'ٻ' ۽ 'ڄ' وانگي ٻن ٻيئن يا ب" جي برابر آهي، ۽ اصل يا اشتقاق ڪري ٻه ائين آهي، جيئن ته سنڌي ٻه، سنسڪرت ٻه. سنڌي ڏبل يا ڏٻرو، پراڪرت دُبّلَ، سنسڪرت دُربلَ.

ساڳيءَ طرح 'ڏ' ٻن دالن يا د" جي برابر آهي جيئن ته سنڌي وڏو، پراڪرت وَدّ، سنسڪرت ورد سنڌي چوڏهون، پراڪرت چودو. سنڌي ڏولي، سنسڪرت دولا، پراڪرت ڍولا.

ساڳيءَ طرح 'ڻ' ٻه ٻن نونن يا ن" جي برابر آهي. جيئن ته وڻ، سنسڪرت ونُ. ٿڻ، هندي ٿنُ، سنسڪرت سُتَن. اهو اکر سنڌي 'ڙ' کي گهڻو ويجهو ۽ اڪثر انهيءَ مان بدلبو آهي، خاص 'هي' جي آواز سان گڏ، جيئن ماڻهوءَ کي ڪي ماڙهو ۽ ڪي "ماڙهو" چوندا آهن. حقيقت ڪري ڙ ۽ ڙهه ٻه د ۽ ڍ مان پيدا ٿيل آهن، جيئن سنڌن اصل ثابت ٿو ڪري. مثلاً "ڳڙ" سنسڪرت 'گُڏ' آهي. ڳڙهه يعني ڪوٽ يا قلعو، اصل هنديءَ ۾ 'گڍ' آهي.

ڳ ٻه ٻن گافن جي برابر آهي، يعني گ‍ّ، جيئن ته سنڌي اڳ، پراڪرت اگّ، سنسڪرت ارگ لڳو، پراڪرت لگّ، سنسڪرت لرگ. پڳو، پراڪرت پگّ، سنسڪرت پرگ. ڳوٺ، پراڪرت گوٺ، سنسڪرت گوشٺ.

گ جي نسبت ۾ مٿي ذڪاريو ويو آهي ته نگ جي برابر آهي، ۽ اصل موجب ٻه ائين آهي، جيئن ته آڱ اصل انگ، رڱ اصل رنگ، مڱڻ اصل منگڻ، لڱ اصل لنگ وغيره.

انهن کان سواءِ، جيڪي ٻه اکر 'ٽ' ۽ 'ڊ' توڙي 'ٿ' ۽ 'ڍ' سنڌي آهن ۽ ٻين ڪن ديسي ٻولين ۾ اچن ٿا سي ٻه آواز توڙي اصل جي نظر تي 'تر' ۽ 'در' جي برابر آهن، جيئن ته- سنڌي ٽُٽ، پراڪرت ٽُٽّ، سنسڪرت ٽتر. سنڌي ڍاک سنسڪرت دراکهه. سنڌي ڊاهڻ، سنسڪرت ترپڻ. سنڌي ڏڍ، هندي داد، سنسڪرت درد.

ساڳيءَ طرح سنڌي 'ک' ٻه سنسڪرت 'ڪش' مان نڪتل آهي، جنهن مان ڇ ۽ شين جو آواز ٻه نڪرندو آهي، جيئن ته پرک پرڪشا مان.

جيڪي خاص عربي اکر سنڌي الف- بي ۾ ورتا ويا آهن، تن جي نسبت ۾ هيترو چوڻ ضروري آهي ته جيتوڻيڪ بيشمار عربي لفظ سنڌيءَ ۾ آيل آهن ۽ لڪجن ٻه اصلوڪي صورت ۾ ٿا، ته ٻه گهڻن ماڻهن کي، جي عربي ۽ فارسي پڙهيل ناهن،

يا جي مسلمان نه آهن، سي ڳالهائڻ ۾ توڙي لکڻ ۾ چڱو ڪندا آهن، يعني ق ۽ ڪ ۾، يا س، ص ۽ ث ۾، يا ز، ض، ظ ۾، يا ع، ء، ا ۾، يا ح ۽ هه ۾ فرق ڪونه ڪندا آهن، ۽ لاچار ٿي آهي بدلائي پنهنجا سنڌي آواز ڪيندا آهن، يا اصلي ڇڏي ڏيندا آهن؛ بلڪ شعر جي قافيي ۾ انهيءَ طرح ڪم آڻيندا آهن. مثلاً سعيو اٿين لکندا آهن جو چئن ته سايو آهي. طعام ڇڻ ته طام آهي، جمعو چئن ته جمو آهي، نعل ته نال آهي. ڪي باغ کي باڳ چون، ڪي سيخ کي شيخ چون، ڪي فکر کي ڦکر ڪن. پر هن بابت مفصل بيان نحو ۾ ايندو، جتي اکرن بدلجڻ جو بيان ڏنو ويندو.

عربي الف- بي جي ذڪر ڪندي هيترو به ٻڌائڻ ضروري آهي ته خود اهي عربي حرف يا اکر اصل عبراني ٻوليءَ مان ورتل آهن، ۽ انهن جي صورت به انهن تان ورتل آهي، ۽ انهن جي ترتيب اُها آهي جا ابجد وارن لفظن ۾ ڏنل آهي، جن مان هرهڪ جو مطلب انگن ۾ ٺهرايل آهي اهي اکر هي آهن – 'ابجد'، 'هوز'، 'حطي' 'ڪلمن'، 'سعفص' ۽ 'قرشت'. اهي مڙيئي ٻاويهه اکر آهن، ۽ عربن وٽ وڌيڪ هي ڇهه اکر هئا، جي عبرانيءَ ۾ نه هئا، ۽ جي پوءِ پنهنجي الف- بي ۾ وجهي اٺاويهه اکر ڪيائون- ث، خ، ذ، ض، ظ، غ ۽ ابجد جي پڇاڙي 'ثخذ'، ضظغ'، به لفظ ڳڏي ۽ انهن جو مطلب عددن ۾ ڏيئي، هڪ هزار پورو ڪيائون. عبراني اکر ٽالا ۽ مطلب هيٺ ڏجن ٿا:

انهن ٻاويهن اکرن ۾ عربن پنهنجا خاص اکر ملائي، هيٺيان مطلب انهن تي رکيا:

ث=۵۰۰، خ=۶۰۰، ذ=۷۰۰، ض=۸۰۰، ظ=۹۰۰ ۽ غ=۱۰۰۰ ڪن انهيءَ ڪان سواءِ هڪڙو اکر وڌايو جنهن جو نالو 'آمزه' رکيائون ۽ شڪل 'ء' ڏنائونس؛ جو پوءِ غلط استعمال سان 'همزه' سڏجڻ ۾ آيو، ۽ الف يا عين جهڙو آواز ڏنائونس. ڪن وري لام الف گڏيل 'لا' هيئن لکي، انهن ۾ گڏي، ٽيهه اکر پورا ڪيائون، جنهن کي اڃا ٽائين فارسيءَ ۾ سي حرفي سڏيندا آهن.

الف- بي جي حرفن جا گهڻائي قسم آهن، جن جو بيان علم نحو ۾ ڏنو ويندو، جيئن ته نقطن وارن حرفن کي 'منقوط' يا 'معجمه'، ۽ خالي حرفن کي 'غير منقوط' يا 'مهمله'، ۽ الف- بي جي اکرن مان ڪن 'مسروري' آهن، ڪي 'ملفوظي' ۽ ڪي 'مکتوبي' وغيره. انهن سڀني جو بيان علم نحو ۾ ايندو، اگرچه ڪن صرف نحو وارن اهو صرف ۾ الف- بي جي بيان ۾ آندو آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ا	[illegible]	الف	١	ل	[illegible]	لامد	٣٠
ب	[illegible]	بيته	٢	م	[illegible]	ميم	٤٠
ج	[illegible]	كمل	٣	ن	[illegible]	نون	٥٠
د	[illegible]	دالد	٤	س	[illegible]	سامخ	٦٠
ھ	[illegible]	هي	٥	ع	[illegible]	عين	٧٠
و	[illegible]	واو	٦	ف	[illegible]	في	٨٠
ز	[illegible]	زاين	٧	ص	[illegible]	صيدي	٩٠
ح	[illegible]	حيته	٨	ق	[illegible]	قوف	١٠٠
ط	[illegible]	طيته	٩	ر	[illegible]	ريش	٢٠٠
ي	[illegible]	يود	١٠	ش	[illegible]	شين	٣٠٠
ڪ	[illegible]	ڪاف	١١	ت	[illegible]	تاو	٤٠٠

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

فصل ڇهون

حرف علت، حرف صحيح ۽ اعراب

عربي زبان موجب ٽي اکر آهن، جن کي حرف علت چوندا آهن، يعني بيمار اکر، ڇالاءِ جو آهي ٻين جي مدد سان ڪم ايندا آهن، ۽ انهن کان سواءِ ٻين اکرن کي حرف ”صحيح“ يعني سگها يا چڱا ڀلا اکر چوندا آهن. اهي ٽي آهن: ا، و ۽ ي. اهي ساڳيا ٽي اکر لفظن جي منڍ ۾ ۽ ڪڏهن وچ ۾، حرف صحيح ٿي به ڪم ايندا آهن. هرهڪ حرف صحيح کي ڪو ”حرف علت“ گهرجي، تڏهن ڪم ايندو ۽ منجهانئس ڪو آواز نڪرندو. تنهنڪري انهن ٽن حرفن کي گهرا يا وڏا حرف علت جا شمار ڪيائون، ۽ انهن مان وري ٽي ننڍا علت جا نشان ڪڍيائون: الف مان ”زبر“، واو مان ”پيش“ ۽ يي مان ”زير“؛ ۽ انهن ۾ ڀيرين علت جي حرفن جا آڌ-آڌ آواز مقرر ڪيائون. انهيءَ ڪري هڪ الف ٻن زبرن جي برابر ٿيو، واو ٻن پيشن جي، ۽ يي ٻن زيرن جي. انهن ننڍين علت جي نشانن کي ٿي ”حرڪتون“ سڏيائون، يعني انهن جي وسيلي حرف چُري پُري سگهيا. زبر کي ”فتح“ يا ”نصب“ جو نالو ڏنائون، ۽ اکر جي مٿان هي نشان (َ) ڏنائون، جو فارسيءَ ۾ زبر جي معنيٰ به مٿي آهي ۽ پيش کي ”ضم“ يا ”رفع“ جو نالو ڏنائون ۽ اکر جي اڳيان يا مٿان ڏنائون ۽ هي نشان (ُ) مقرر ڪيائون، ۽ فارسيءَ ۾ پيش جي معنيٰ اڳيان. زير کي ”ڪسره“ يا ”جر“ سڏيائون ۽ هي نشان (ِ) مقرر ڪري اکر جي هيٺان ڏنائون، ۽ فارسيءَ زير جي معنيٰ به هيٺ آهي. جنهن اکر تي ڪابه حرڪت ڪانه آيل هوندي، تنهن تي 'جزم' يا 'سڪون' جو هي نشان (ْ) ڏيئي، 'ساڪن' يعني بيٺل يا آٿ چرندڙ سڏيائون. جيئن ته سَرْد.

انهن کان سواءِ هيٺيان اعراب به ڪم آندا ويا- 'شد' يا 'تشديد' (ّ). انهيءَ اکر تي، جنهن تي زور ڏيڻ ۾ ٿو اچي ۽ جو ٻٽو حرف شمار ٿو ٿئي؛ ڇو ته شد جي معنيٰ به اهائي آهي- جيئن ته ربّ. ۽ مدّ جو نشان (ٓ) الف تي ڏيئي، انهيءَ کي ٻن الفن جي برابر ڪيائون؛ جو 'مدّ' جي معنيٰ آهي ڊگهو ھڻڻ- جيئن ته آواز. وري جنهن اکر تي 'اعراب' اچڻ وقت نون جو آواز ٿي نڪتو، تنهن تي 'تنوين' جو نشان يعني به زبرون (ً)، به زيرون (ٍ) ۽ به پيش (ٌ) ڏنائون؛ جيئن ته اتفاقاً، جيئن جو آواز اتفاقن يا اتفاقون آهي، خصوصاً، جنهن جو آواز خصوصن يا خصوصون آهي.

مٿي جيڪي ٽي حرف علت ڏنا ويا آهن، تن مان ڊگهن آوازن ڪڍڻ لاءِ جيڪو اکر ڪنهن لفظ ۾ انهن کان اڳي اچي ٿو، تنهن کي 'زبر'، 'زير' يا 'پيش' ڏيئي عربن اهو مطلب حاصل ڪيو ٿي. الف کي ڊگهي ڪرڻ لاءِ مدّ ڏيئي، ٻٽو

الف ڪيائون، جيئن مٿي چيو ويو آهي ۽ ڪنهن به حرف صحيح کي زبر ڏيئي انهيءَ سان الف گڏي، ڊگهو آواز ڪڍيائون، جيئن ته 'با'، 'ڪا' ۽ 'لا' ۽ زير ڏيئي انهيءَ سان 'ي' گڏي ڊگهو آواز ڪيائون، جيئن ته بي، ڪي، لي ۽ پيش ڏيئي انهيءَ سان 'واو' گڏي ڊگهو آواز ڪڍيائون، جيئن ته بُو، ڪُو ۽ لُو. فارسيءَ وارن وري انهن حرف علت وارن آوازن کي 'معروف' سڏي، جيڪي آواز عربن ۾ نه هئا ۽ وٽن هئا، سي حرڪتن مٿائن سان ڪم آندائون، يعني واو توڙي بي سان زير وارا حرف صحيح گڏي ڪم آندائون، ۽ انهن کي 'واو مجهول' ۽ 'يي مجهول' سڏيائون، جيئن ته شور، مور، شير ۽ ڪير. پر حقيقت ڪري ايراني اهو 'واو مجهول' ۽ 'يي مجهول' ڳالهائڻ ۾ ڪم نه آڻيندا آهن، هو هميشه انهيءَ جي بدران 'معروف' آواز ڪم آڻيندا آهن. انهن کان سواءِ عرب ٻنهي حرڪتن ۾ واو ۽ يي سان ڪم آڻي لکيا، جيئن ته دور ۽ غور، جي چئبا ته دَوْر ۽ غَوْر لکيل آهن، ۽ خير ۽ سير، جي چئبا ته خَيْر ۽ سَيْر لکيل آهن. انهن ۾ و ۽ ي ساڪن آهن.

جيئن مٿي ڏيکاريو ويو آهي، تيئن سنڌي اعراب هي آهن: اَ، آ، اِ، اي، اُ، اوُ، اي، آي، او، آو، جي نون غُنّي سان به اچي سگهن ٿا، جيئن ته اَن يا ءَ، آن، اِن يا ءِ، اِين، اُن يا ءُ، اُون، اين، اون، اَين ۽ آون.

اهي سڀ اعراب سنسڪرت ۽ پراڪرت وارا آهن، جي سنڌيءَ ۾ به ڪم اچن ٿا، سواءِ ڪنهن ٿوري تفاوت جي. سنڌيءَ جي ٻهرين وڏي خاصيت هيءَ آهي ته گهڻو ڪري سڀڪنهن سنڌي لفظ جو پڇاڙيءَ وارو حرف صحيح چُرندڙ يا حرڪت وارو هوندو، پر فارسيءَ ۾ اڪثر پڇاڙيءَ وارو حرف ساڪن ٿو رهي ۽ سنسڪرت ۾ به گهڻا لفظ ساڪن پڇاڙيءَ وارا آهن. اها خاصيت سنڌي ٻوليءَ جي تمام چڱي آهي، جا عربيءَ ۾ به آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

باب پنجون

فصل پهريون

سنڌيءَ ۾ حرفن يا اکرن مان لفظ يا ھڪڙن لفظن مان

ٻيا لفظ ڪيئن ٿا جڙن

جدا جدا پڇاڙين وارا لفظ: سنڌيءَ ۾ جيڪي به لفظ آهن، تن جي پڇاڙيءَ ۾ حرف علت هوندو يا حرف علت جو ڪو نشان هوندو، جنهن کي "حرڪت" چون ٿا ۽ جو ڪنهن حرف صحيح تي ايندو. يعني سنڌيءَ جي هرهڪ لفظ جي پڇاڙي هيٺين اعرابن مان هڪ نه ٻئي ۾ ضرور هوندي: اَ، آ، اِ، اي، اُ، اَو، او، آو، اَي، آي. (نون غُني جو آواز به انهن ۾ شامل ٿي سگهي ٿو.)

هيٺ هرهڪ جا مثال ڏجن ٿا، جنهن مان معلوم ٿيندو ته هرهڪ پڇاڙيءَ وارا لفظ ڪهڙي قسم جا لفظ آهن ۽ ڪهڙي اصل جا آهن:

آ: هن پڇاڙيءَ وارا لفظ اڪثر آهي آهن، جي سنسڪرت يا پراڪرت ۾ "آ" ۽ "آ" پڇاڙيءَ وارا آهن، ۽ جن جا مثال مٿين باب ۾ اچي ويا آهن. جيئن ته چيپ، نشنهن، ڏيءَ، جال، جام، ڏُر، ٻاڦ. جي اسم فعلن مان نڪتل آهن، سي به آ پڇاڙيءَ وارا آهن، جيئن ته پرکڻ مان پرک، ڪَڏڻ مان ڪَڏ، مارڻ مان مار. جي اسم صفت مذڪر "آ" پڇاڙيءَ وارا آهن، تن جي مونث به "آ" پڇاڙيءَ واري آهي، جيئن ته سڄاڻُ، اَڻ ڄاڻَ، اَڻ ڄاڻُ، ڀاڇوڪڙُ، ڀاڇوڪڙَ، سڦُ، سڦَ. ڪئي ساڳين لفظن جي پڇاڙي، جا "اِ" ۾ آهي، سا "آ" ۾ به ٿئي ٿي، جيئن ته نارَ، نارِ، هريڙَ، هريڙِ، چريٽَ، چريٽِ. گهڻا لفظ جي عربي ۽ فارسيءَ مان ورتل آهن، تن کي اها پڇاڙي ڏيئي مونث ڪري ڪم ٿا آڻين، جيئن ته ملڪ، زمينَ، حدَ، عزتَ، برڪتَ، قبرَ، خبرَ. اڪثر آ پڇاڙيءَ وارن سنڌي مذڪر اسمن جو جمع به آ ۾ ٿئي ٿو، جيئن ته ڪتابُ، ڪتابَ، ڳڏهڙُ، ڳڏهڙَ.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آ: هن پڇاڙيءَ وارا لفظ ٻہ اڪثر اُهي آهن جي سنسڪرت يا پراڪرت ۾ ٻہ آ ٿا رکن، جيئن تہ ڇها، ڪيما، چينتا، اڪثر اُهي مونث آهن، سواءِ ڪن ٿورن جي، جيئن تہ راجا، آتما، داتا. عربي ۽ فارسي وارا انهيءَ پڇاڙيءَ وارا لفظ ٻہ ساڳيءَ حالت ۾ ورتل آهن، جي پڻ مونث آهن، جيئن تہ حيا، وفا، بلا، سواءِ ڪن ٿورن جي، جيئن تہ آشنا، رهنما، قطب نما، دانا بينا.

اِ: هن پڇاڙيءَ وارا اُهي لفظ آهن، جي سنسڪرت ۽ پراڪرت ۾ اِ يا اِي پڇاڙيءَ وارا آهن، جيئن تہ ٻُڌِ، مَتِ، نارِ، وسپتِ، ڪيهرِ، ۽ مونث رهن ٿا. اَ پڇاڙيءَ وارن مذڪر اسمن ۽ صفتن جا مونث لفظ ٻہ اِ پڇاڙيءَ وارا ٿين ٿا، جيئن تہ گڏهُ ـ گڏهِ، سڌرُ ـ سڌرِ، پريتُ ـ پريتِ. ڪٿي وري ساڳي پڇاڙيءَ وارا مذڪر اسم سنسڪرت ۽ پراڪرت اصل وارا، سنڌيءَ ۾ مونث ڪري آندا اٿن، جيئن تہ آڳِ، ديهِ، ڪوڙِ. ڪن عربي ۽ فارسي لفظن جي پڇاڙي اِ يا ءِ ۾ ڪري مذڪر يا مونث شمار ڪندا آهن، جيئن تہ خداءِ، سيڻِ، خواجہ خضرِ، خوشِ، بدِ، رنجِ، اهي اڪثر اسم ۽ صفت آهن.

اي: سنڌيءَ ۾ جيڪي مذڪر 'اي' پڇاڙيءَ وارا آهن، سي سنسڪرت ۽ پراڪرت جي اِ، اِن، ۽ يَ يا اي پڇاڙيءَ وارن لفظن سان موافق آهن، جيئن تہ ڌرمي، سوامي، هاٿي، هاري، اولي، ليکري، ڀرين، آپاڳي، هندي، سنڌي، ڪوي، هري. عربي ۽ فارسيءَ مان ورتل لفظ انهيءَ پڇاڙيءَ وارا ٻہ اصل سان موافق آهن، جيئن تہ خوشي، دوستي، نيڪي، بدي، جي اڪثر مونث آهن ۽ 'ياءِ' نسبت وارا يا ٻيا صفت وانگي ڪم ايندا آهن، جيئن تہ چيني، رومي، عربي، زخمي، حرفتي، راضي، هادي، قاضي، ڪي نج سنڌي اي پڇاڙيءَ وارا مذڪر ٻہ آهن، جيئن تہ ٻاندي، مانجهي، ٻيلي، ٻاڪي، هاٿي، ماري.

جيڪي مونث لفظ اي پڇاڙيءَ وارا سنسڪرت ۽ پراڪرت مان آيل آهن، سي سنڌيءَ ۾ ساڳي پڇاڙي رکن ٿا ۽ مونث رکن ٿا، جيئن تہ ندي، ستي، راڻي. ڪٿي آ ۽ اِ پڇاڙيءَ وارا لفظ سنڌيءَ ۾ اي ٿيا آهن، جيئن تہ واڻي، ڌِهي، ماکي، کولي، چوري.

اُ: هن پڇاڙيءَ وارا لفظ سنڌيءَ ۾ اڪثر مذڪر آهن ۽ سنسڪرت اَ يا اُ ۽ پراڪرت او پڇاڙي وارن لفظن تان ورتل آهن، جيئن تہ نرُ، گهرُ، ڪرُ، سچيتُ، آنُلُ، مدُ، واءُ. ڪي اصل آ يا تا پڇاڙيءَ وارا ٻہ اُ ۾ آيا آهن، جيئن تہ ڀيڻُ، ڀاڻُ، ماڻُ، پتارُ، ڀيڻ.

ڪي ٿورا مونث آهن، جي اصل سنسڪرت ۾ ٻہ اُ پڇاڙيءَ وارا آهن، جيئن تہ وٿُ، سسُ، ورڄُ.

عربي ۽ فارسي لفظ گهڻا آهن، جن کي پڇاڙيءَ ۾ پيش ڏيڻي مذڪر ڪري ڪم آندو اٿن، جيئن ته ڪتاب، قلم، ڪاغذ، در.

اوُ: پڇاڙيءَ وارا سنڌي لفظ (اسم توڙي صفتون) اڪثر آ پڇاڙيءَ وارن سنسڪرت ۽ پراڪرت لفظن مان نڪتل آهن ۽ اڪثر مذڪر آهن. ڪي ٿورا مونث آهن. مثال ـ سائنُو، تارُون، پٽون، جُون، تارُو، رهاڪنُو، ڪانڊُو، ماڻهو، ڍَڳهون، ڪپون، وڇون.

عربي ۽ فارسيءَ مان آيل لفظ آو پڇاڙيءَ وارا اصل سان موافق آهن ۽ ڪن ۾ 'همزو يا نون' پڇاڙيءَ ۾ آندا آهن، جيئن ته آبرو، خوشبو، بوءِ، روءِ، دارون، زردالو، جي مذڪر به آهن ۽ مونث به.

اوُ: پڇاڙيءَ وارا لفظ سنڌيءَ ۾ سڀ مذڪر آهن. اصل پراڪرت جي او پڇاڙيءَ وارا لفظ سنڌيءَ ۾ ڪڏهن او ۽ ڪڏهن آ ۾ پڇاڙي ڪن ٿا. مثال ـ ترو يا ترُ، ڪَلو يا ڪَل، لڙڪو يا لڙڪ، ڇورو يا ڇورُ، مٿو يا مٿُ. عام اسم يا صفت او پڇاڙيءَ وارا ته بيشمار آهن ـ گهوڙو، سونارو، چڱو، ٻڍو، تارو، ميٺو، پڪو، چٽڪو، سگهارو، رسيلو، گهاٽو، وارو، تارو.

عربي ۽ فارسي لفظ 'هَ' پڇاڙيءَ وارا اڪثر 'او' ۾ پڇاڙي ڪندا آهن، جيئن ته دروازه ـ دروازو، جامه ـ جامو، نامه ـ نامو، ستاره ـ ستارو.

اوُ: هي اعرابون سنسڪرت ۽ پراڪرت مان آيل لفظن ۾ ٿوريون آهن، جيئن مٿين باب ۾ ذڪر ڪيو ويو آهي. سنڌيءَ ۾ ضمير حاضر جمع وارن فعلن جي زمانن ۾ ڪم ايندو آهي، جيئن ته ٿيو، ڪندو، ويندو. عربي ۽ فارسيءَ مان آيل لفظ انهيءَ پڇاڙيءَ واري اصل سان موافق آهن، جيئن ته جو. سنڌي لفظ به ڪي انهيءَ پڇاڙيءَ وارا آهن، جي اڪثر مذڪر آهن، جيئن ته پَٽُو، سَوُ، ڏَوُ.

اِيُ: هن پڇاڙيءَ وارا سنڌي لفظ به اڪثر فعل جي زمان مضارع جي ضمير واحد غائب واري صورت ۾ ڪم اچن ٿا، جيئن ته ڪري، هلي. ڪي ظرف به انهيءَ پڇاڙيءَ وارا آهن، جيئن ته هري هري، پري. ۽ ڪي حرف به اهڙيءَ پڇاڙيءَ وارا آهن، جيئن ته ڪي، تي، ري. فارسي اصل وارا لفظ ساڳي صورت ۾ اچن ٿا، جيئن ته بي، بلي.

آيُ: هن پڇاڙي وارا لفظ به مٿين ٻن پڇاڙين وانگي ڏارين ٻولين جا ورتل آهن ۽ ساڳيءَ صورت ۾ آندا ويا آهن، جيئن ته هَيُ، مَيُ، قَيُ، رَيُ، شَيُ، نَيُ، جَيُ، ڪَيُ. انهن خاص اعرابن بابت مٿين باب جي شروع ۾ ذڪر ڪيو ويو آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

فصل ڇهون

هڪڙن لفظن مان ٻيا لفظ

حاصل بالمصدر يا اسم ذات: جيڪي سنسڪرت ۽ پراڪرت اصل وارا آهن، سي ٻن طرحن سان ٺا جڙن: هڪڙا سڌا فعلن جي بنياد مان ٺا نڪرن، ۽ ٻيا آهي جي ڇڙن اسمن مان ڪن پڇاڙين يا نشانن گڏڻ سان ٺا جڙن. فعلن جو بنياد ڇنجي ٿو، مصدر جي نشاني "ڻ" ڪڍي ڇڏڻ سان جيڪي بچي، تنهن کي. اهو فعل جو بنياد انهيءَ فعل جو مڦول يا جوهر آهي، جو جڙيل لفظ ۾ ظاهر ٿو ٿئي ۽ ساڳي فعل واري معنيٰ ٿو ڏئي. تنهنڪري انهن کي "حاصل بالمصدر" چوندا آهن، جو اسم وانگي ڪم اچي ٿو ۽ فعل جي معنيٰ ٿو ڏئي. انهيءَ کي "اسم ذات" به چئي ٿو سگهجي. اهڙا اسم ذات جي مصدرن مان جڙن ٿا، سي ٻه جدا جدا پڇاڙين وارا ٿين ٿا ۽ اصلوڪن سنسڪرت ۽ پراڪرت جي لفظن وارين پڇاڙين جهڙا يا انهن کان ڦريل رهن ٿا. مثلاً 'آ' پڇاڙيءَ وارا سنڌي "حاصل بالمصدر" يا 'اسم ذات' سنسڪرت يا پراڪرت جي "آ" پڇاڙيءَ وارن لفظن تان ورتل آهن، جيئن ته سنسڪرت ۾ "پڇوچ" مان "پوڇا" آهي، تيئن سنڌيءَ ۾ "پڇوڻ" مان "پوڇا" آهي. مگر ڪيترين حالتن ۾ "آ" "ا" ٿو ٿئي، جيئن ته "جاڳڻ" مان "جاڳ"، "سکڻ" مان "سکيا"، "پڙهڻ" مان "پڙهيل". ڪڏهن "ا" ٿو ٿئي، جيئن ته "وڙهڻ" مان "وڙهيا"، "کٽڻ" مان "کٽا"، "گهمڻ" مان "گهوما". ڪڏهن "ا" به ٿو ٿئي، خاص جڏهن اصل سنسڪرت وارن لفظن جي پڇاڙيءَ ۾ "آ" آهي، جيئن ته "لهڻ" مان 'لاهه"، "پُرڻ" مان "پور"، "ڦيرڻ" مان "ڦير". ڪڏهن "او" به، جيئن ته "کهڻ" مان "کهانو"، "چڙهڻ" مان "چاڙهو"، "جهيڙڻ" مان "جهيڙو"، "کپڻ" مان "کاپو" ڪڏهن "اي" به، جيئن ته "چڙهڻ" مان "چاڙهي"، "لهڻ" مان "لاهي"، "ڏيکارڻ" مان "ڏيکاري".

ڪڏهن خود مصدر پنهنجي اصلي صورت ۾ "اسم ذات" ٿي ڪم ايندي آهي، جيئن ته اچڻ وڃڻ، مرڻ جيئڻ، ڏيڻ وٺڻ، جيئن ڇنجي ته اچ وڃ، موت ۽ حياتي، ڏي وٺ، ڪڏهن فعل جي بنياد جي بدران خود مصدر جي پٺيان او ۽ اي لڳائي ڪم آڻيندا آهن، خاص انهن لفظن ۾ جن ۾ سنسڪرت واري پڇاڙي آئي آهي، جيئن ته ڏيڻو وٺڻو، مڱڻو، ڀرڻو، ۽ ڇوڻي، ڪرڻي، ڀرڻي، ڪٽائي، جارائي، ڏٺارڻي.

ڪي ھڪ فعل جي بنياد جي پڇاڙي 'ت' وجھندا آھن، جيئن تہ ڪپڻ مان ڪپت، اچڻ وڃڻ مان آوت جاوت، وڻڻ مان وڻت، ھلڻ مان ھلت. ڪي ھڪ 'آٽ' يا 'آٽ' وجھندا آھن، جيئن گھيرڻ مان گھيرٽ، وڇائڻ مان واڇٽ، ڳاھڻ مان ڳاھٽ، چمڪڻ مان چمڪاٽ، ڀڻڪڻ مان ڀڻڪاٽ، ڪڙڪڻ مان ڪڙڪاٽ. ڪي ھڪ 'ڪو' گڏڻ مان، جيئن تہ ڀڻڻ مان ڀڻڪو، سڻڻ مان سڻڪو، چڻڻ مان چڻڪو، چمڪڻ مان چمڪو، ڪڙڪڻ مان ڪڙڪو، ڀڻڪڻ مان ڀڻڪو.

<u>اسم فاعل ترڪيبي:</u> جن سنسڪرت لفظن يا اسمن جي پڇاڙيءَ ۾ 'آڪ' آھي، آھي اڪثر اسم فاعل ترڪيبي آھن، يعني ڪم يا ڌنڌي ڪندڙن مان آھن ۽ انھن جي حالت ۾ سنڌيءَ ۾ 'ڪ' مٽائي 'او' ٿا ڪن، جيئن تہ وڍڻ مان واڍو، گھڙڻ مان گھورو، نيڻ مان ڏوھو، ڳائڻ مان ڳائڻو. جن اھڙن سنسڪرت لفظن جي پڇاڙيءَ ۾ آڪ آھي، تن ۾ 'آو' ٿا گڏين، جيئن وڙھڻ مان ويڙھنو، تَرڻ مان تارو، وڍڻ مان واڍو، ڦُرڻ مان ڦورو، ڪھڻ مان ڪھوسو، سَھڻ مان سَھنو.

ڪي ھڪ پڇاڙيءَ ۾ آڪ، 'آڪنو يا آنو' ڪم آڻيندا آھن، جيئن تہ رھڻ مان رھاڪنو، ورچائڻ مان ورچائنو، پيئڻ مان پياڪ، وڪامڻ مان وڪائنو، ھيرڻ مان ھيراڪ، جھيڙڻ مان جھيڙاڪ.

ڪي وري سنسڪرت جي 'آر' پڇاڙيءَ وارا لفظ 'آرو' ۾ ايندا آھن، جيئن تہ پڇوڇڻ مان پوڇارو. ڪي آر اصل وارو بہ ڪم آڻين ٿا، جيئن پنڻ مان پينار.

ڪي 'ٽو' وجھندا آھن، خاص انھن لفظن ۾، جن ۾ اصل سنسڪرت واري پڇاڙي آن آھي ۽ اڪثر صفت جي معنيٰ بہ نڪرندي آھي، جيئن تہ پنڻ مان پينٽو، پڙھڻ مان پڙٽو، چيڙڪڻ مان چڙڪٽو، مرڪڻ مان مرڪٽو، ڪِلڻ مان ڪِلٽو.

سنسڪرت ۾ 'آت' پڇاڙيءَ وارا لفظ 'آندو' پڇاڙيءَ سان ٿا اچن، جيئن لڳڻ مان لڳندو، ڏسڻ مان ڏسندو، جي گرامر ۾ اسم حاليہ شمار ڪيل آھن. ۽ 'تَوي' پڇاڙيءَ وارا سنسڪرت لفظ 'ابو' پڇاڙيءَ سان ٿا اچن، جيئن ٻوسائڻ مان ٻوسائبو، جھلڻ مان جھلبو، جي گرامر ۾ فعل مجھول جو مستقبل زمان آھن.

سنسڪرت ۾ 'تَ' پڇاڙيءَ وارا لفظ، سنڌيءَ ۾ 'او يا يو' پڇاڙيءَ سان اچن ٿا ۽ گرامر ۾ اسم مفعول جي صورت ٿا وٺن، جيئن پَسڻ مان پَسيو، جھلڻ مان جھليو، ڏسڻ مان ڏٺو، موڻن مان موٽيو.

<u>اسمن مان اسم، پڇاڙين ملائڻ مان:</u> سڀ فعل جي بنياد مان جڙندڙ لفظ ڏنا ويا آھن. ھاڻي ٻئي قسم جا لفظ ڏيا، جي ٻين ڇڙن اسمن مان ڪن نشانين يا پڇاڙين گڏڻ مان ٿا جڙن.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اڪثر اسم ذات، اسمن جي پٺيان اي ۽ آئي وجهڻ سان ٺا جڙن ۽ سنسڪرت پچاڙي ئن سان موافق آهي، جيئن ته چور مان چوري، مندو مان مندائي، چڱو مان چڱائي، ڀلو مان ڀلائي، کهٽ مان کهٽائي.

جتي سنسڪرت لفظن جي پچاڙيءَ ۾ ڪن ۽ پراڪرت ۾ آڻ آهي، انهن لاءِ سنڌيءَ ۾ به آڻ اچي ٿو، جيئن اچو-اڇاڻ، ويڪرو-ويڪراڻ، ڪڙو-ڪڙاڻ، مٺو-مٺاڻ.

اهڙا اسم ذات جدا جدا پچاڙيءَ وارن اعرابن جا، اصل کان ڦري گهري اچن ٿا. اهڙا ڪي متفرقه مثال ڏجن ٿا: وٿ، واهپ يا واهپو، ساٿپو، ننڍپڻ، رنڍاپو، ٻڍاپو، پنڌ ٽپڻو.

ڪار پچاڙيءَ وارا اسم، اصل سنسڪرت يا پراڪرت مان آيل ڪار يا ڪارو پچاڙيءَ سان سنڌيءَ ۾ به اچن ٿا، جيئن ته ونڪار، ٽڪار، ٺڪار، لڇڪارو، وسڪارو.

اسمن مان صفتون: سنسڪرت ۾ اڪ، اي يا آن پچاڙيءَ وارا لفظ سنڌيءَ ۾ آهي بدلائي اي ٿا ڪن، جيئن مٿي اي آعراب جي بيان ۾ چيل آهي ۽ اڪثر نسبت ٿا ڏيکارين، جيئن هندي، سنڌي، لاڙي يا لاڙائي، اولي، باڪري، ڏيکري، دانهي، روڳي، مالهي. ڪن حالتن ۾ آئي ٿا آڻين، جيئن باغائي، جهيڙائي.

آڪ پچاڙيءَ وارا سنسڪرت اسم سنڌيءَ ۾ آو پچاڙيءَ سان ٿا اچن ۽ مٿي پچاڙيءَ وارا اصل لفظ اون پچاڙيءَ سان ٿا اچن، جيئن ته چاپرو، يا ڏرو، ڏرمانئو، شرمائو، هيڊائون، لوهائون، شيشائون.

آ پچاڙيءَ وارا سنسڪرت او پچاڙيءَ سان سنڌيءَ ۾ اچن ٿا، جيئن ته آٺ-اوٺو، ڳئون-ڳائو، مينهن-ماهيو، وڇ-وڇو يا وڇون، پروچ-پاروچو، سکهه-سکهو، ونگ-ونگو.

آل پچاڙيءَ وارا سنسڪرت ۽ پراڪرت لفظ بدلجي آر يا آر پچاڙيءَ سان ٿا اچن، جيئن ته مينهن-ميهار يا ميهر، چوني-چونير يا چونيار، ڏن-ڏنار.

ڪٿي ساڳيو آل يا آلو به اچي ٿو، جيئن ته جهڙ-جهڙالو، کهڙي-کهڙيال يا کهڙيالو، ڏيو-ڏيال، جو-جوال، ساري-ساريال.

ار ۽ ال پچاڙيءَ وارا سنسڪرت لفظ ايلو يا ايرو پچاڙيءَ سان اچن ٿا، جيئن ته ترهلو يا ٿاريلو، چميلو، چانويلو، ڪانڌيرو.

جتي اصل سنسڪرت لفظن جي پچاڙيءَ ۾ "ر" آهي آتي "ار" ۽ جتي "ست" آهي، آتي فقط "ت" اچي ٿو، جيئن ته ٻيٽ، جهاتيرُ، جهپرُ، پورهيتُ، ڏيٺياتُ.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ساڳيءَ طرح اِتَ پڇاڙي ڦري ايتو ۽ آئتو ٿئي ٿو، جيئن ٻڌيتو، ڀائيتو، ماڻيتو، جوئيتو، وارائتو، واڻائتو، سجهائتو، ڪمائتو.

ر پڇاڙي وارا سنسڪرت لفظ آڙ، آل ۽ ڙيو پڇاڙيءَ ۾ به بدليا آهن، جيئن ته ڪاٻڙ، ساڇڙ، لڪڏڙ، وڏيَلُ، ڏنل، وَسوڙل، ڀيرڙهو، سڏڙيو، ڀَرمتڙيو، کهورڙيو.

جن سنسڪرت لفظن ۾ پڇاڙيءَ ۾ ڪ يا ايڪ آهي، اُنهن لاءِ سنڌيءَ ۾ اهو بدلائي ڪو، چو يا اوڪو ڪيو اٿن، جيئن ته واڻڪو، هارڪو، واپارڪو، کهونيچو، ڀاڙيچو، ويڙهيچو، ڏينهوڪو، راتوڪو، ڪالهوڪو، پروڪو، هاڻوڪو، هيلوڪو.

اِن پڇاڙيءَ وارن سنسڪرت لفظن جي اِها پڇاڙي بدلائي اٽو يا آوٽو ڪري سنڌيءَ ۾ ڪم ٿا آڻين، جيئن ته اُچاٽو، ميراٽو، ڌرياٽو، پاپاٽو، چانداٽو، واوٽو، ڪالهوٽو، آڳوٽو، هيڪوٽو، ٻنجوٽو، ڏهوٽو.

آيتَن پڇاڙيءَ وارا سنسڪرت لفظ آئي ۾، ۽ ايس وارا ايٺو ۾، ۽ آٽ وارا آلو ۾، ۽ ش وارا آسو ۾ ايندا آهن. جيئن ته آرياڻي، آڏواڻي، ٻاگاڻي، سگيٺو. وسيٺو وهيٺو، پاٽيالو، چپرالو، وارياسو.

ڪار پڇاڙيءَ وارا سنسڪرت لفظ وري به ڪار يا ڪرَ، هار يا هارو پڇاڙي ٿا وٺن، ۽ وَن پڇاڙيءَ وارا وان، ۽ وَل پڇاڙيءَ وارا وارو يا يو ٿا وٺن، جيئن ته آپاڻهار، سرجڻهار، لکڻهار، جهيڙاڪر يا جهيڙاڪار، دياوان، ميلوان، سکهتيوان گهر وارو، پڙيءَ وارو، وچ وارو، ڀاڳيو، جويو.

اسم صغير: صغيري يا ننڍائي ڏيکارڻ لاءِ سنڌي ٻوليءَ ۾ ٻه-ٽي رستا آهن: ٻهرين ته مونث جي صورت به صغيري ٿي ڏيکاري؛ جيئن ته ڪاٽ ۽ ڪاتي. ٻيو ته صغيريءَ لاءِ ڪي نشان يا پڇاڙيون ڪم ٿيون اچن؛ جيئن ته مذڪر توڙي مؤنث ۾، جيئن ڪ پڇاڙي. اوٽَ يا اوٽو. مثال: ڄام-ڄاموٽ، ڏيو-، ڏياٽي، ٻاهه- ٻاهوٽي. اهي نشان سنسڪرت جي ر ۽ ڪ نشاني جي برابر آهن. ڪ واري نشاني فارسيءَ ۾ به اچي ٿي، جيئن مرد-مردڪ، چشم-چشمڪ. پر سنڌيءَ ۾ نٿي اچي، مگر 'ر' کي ڦيرائي 'ڙو، ڙو يا ڙي، ٿا ڪن. ڍڳهو-ڍڳهيرو، کهٽو-کهٽيرو، گهاٽو-گهاٽيرو پنڌ-پنڌڙو، ڏرو-ڏرڙو ۽ ڏرڙي، جنڊ-جنڊڙو ۽ جنڊڙي، هينير-هينڙو، ٻولو- ٻولڙو، ٽورو-ٽورڙ ۽ ٽوريرڙو، ڏيءَ-ڌِيُڙي، آڪب-آڪڙي، ڳالهه-ڳالهڙي، وڄ-وڄڙي، منڊي-منڊيڙو، وڇون-وڇونڙو، ٻانهو-ٻانهڙو، ڳولو-ڳولڙو.

عربيءَ ۾ صغيري ڏيکارڻ لاءِ ڇاڙيءَ واري حرف جي اڳيان "آي" آڻيندا آهن، ۽ اهڙا لفظ سنڌيءَ ۾ به ڪم اچن ٿا، جيئن ته طفل مان طُفيل، حسن مان حُسَين.

مجمل بيان: مٿي جيڪي چيو ويو آهي، تنهن جا ڏور يا انهن جا مجمل ۽ مختصر مثال هيٺ ڏجن ٿا:

اسم مان اسم فاعل جڙڻ جا ۽ مثال: (۱) واپاري، پيري، ويري، پساري، دانهي، (۲) ميهار، ڳنوار، ٻڪرار، ڏنار، ٻتيار، (۳) ڳوٺ وارو، گهر وارو، هونئه وارو، عقل وارو، (۴) لاڙائي، باغائي، چوپائي؛ (۵) حلوائي، معاملائي، ساڪرائي؛ ٻکيڙائي؛ ۽ (۶) ناچڻو، وڙهڻو، گهومڻو، ۽ ميڙو.

فعل مان اسم فاعل: (۱) ڏيڻ وارو، وٺڻ وارو وغيره؛ (۲) ڏيڻان، نيڻان، وٺيان؛ (۳) ليکڻهارو، هلڻ هارو، جوڙڻ هارو؛ (۴) اپائڻهار، ڏاتار، مڱڻهار؛ (۵) ڪائڻو، رهاڪڻو پينڻو؛ ۽ (۶) پيچارو، واڍو.

فعل مان اسم ذات ۽ ڀاءَ: (۱) ڏَس، ڊِڄُ، ڦَٽُ، ڳنڍُ، ڏَرُ، مَڪُ، ميڙُ، ڪوسُ؛ (۲) سيڪَ، لوڏَ، هوڏَ، ڪيلَ، ڊوڙَ، گهورَ، ڪيرَ، پوڪَ، چيڙَ؛ (۳) نچڪو، پٽڪو، سٽڪو، ڪنڪو، ٽپڪو، جهٽڪو، لٽڪو، چيلڪو؛ (۴) چاڙهو، ڪاڙهو، گهوٽو، سرٽو، پرٽو؛ (۵) گهومِ، لوچِ، پوڙِ، سوڪِ، وڙهِ؛ (۶) ٽيٽي، ڪرٽي، پرٽي، جوٽي، گهوٽي؛ (۷) وڙهيي، ڦيرِي، ريڙهيي، ميڙِي، چونڊِي؛ (۸) هلت، چلت، لکت، کپت، آوت، جاوت، نيوڙت.

اسم مان صفت: (۱) سگهارو، لچارو، ڪاڍارو، ڪارارو، تورارو؛ (۲) اميرائو، مائٽائو، راڄائو، فقيرائو، ڀارائو، گهرائو. مڙسائو، غريبائو، نانائو، مامائو، ابائو؛ (۳) مردانو، زنانو، شاهانو؛ (۴) خوفائتو، ساکائتو، ڪارائتو، ڪمائتو، پلائتو، رتائتو، ڪرمائتو، مانائتو؛ (۵) واڻڪو، راتوڪو، پروڪو، چانڊڪو، چٽڪو؛ (۶) وارهاسو، پاڻيائو، ٿاريلو، ٻاڙيچو؛ (۷) چاهرو، شرمائو، ٻاڪرو؛ (۸) ڀڪٽيتو، ڀاڳيو، ڳائو، ماهيو، ٿاريچو؛ (۹) آڃايو، ٻڪايو، مائٽو، ڪوڙو، سچو، سينڌو؛ (۱۰) پورهيت، ڪاٻڙو، ڏَنڊرُ، گدارو. انهيءَ کان سواءِ، هٿي ڏنل اسم فاعل به صفت وانگي ڪم اچن ٿا.

فصل ٽيون

مرڪب لفظ يا اسم

هاڻي آهي لفظ ڏيڻ ۾ ايندا، جي ڪن نشانن اڳيان ملائڻ سان ٻين لفظن مان جڙن ٿا.

انڪاري حرفن سان: پهرين انڪاري حرف آ، اڻ، نا، نِر، نه ۽ مَ، لفظن جي اڳيان آڻڻ سان مرڪب لفظ جڙن ٿا. اهي اڪثر صفتن ۽ اسم مفعول سان لڳائبا آهن. مثال ـ آچيتُ، آچيتائي، اڻ ٽيٺو، اڻ ويساهو، ناڪارو، ناچڱو، ناچڱائي، نڪمو، نِڪمو، مَچڙُ يا مَچڙو، نِروني، نِراس، نِڌڙڪو ۽ نِپٽو. سنسڪرت انڪاري نشان 'دُر' به ڪڏهن ڪڏهن ايندو آهي. جيئن دُشڪال مان ڏڪار.

ٻيا اهڙا حرف سنسڪرت جا آهن، 'رِت ۽ رِڻ'، جن کي ڦيرائي 'ري' ڪيو اٿن، جو فارسي بي جهڙو آهي. ۽ سنسڪرت حرف 'و' کي 'آو' ڪيو اٿن. مثال ـ ري چيو، بي چيو، ري ڪمو، بي لڄو، بي سکهو، آوگڻ ۽ آو ٽڙ.

انهن جو ضد جو نشان، جو سنسڪرت ۾ آهي سَهِه يعني سان، اهو سنڌيءَ ۾ سُ يا سَ ڪيو اٿن ۽ انهيءَ جو ضد ڪُ آهي، جيئن ته سَڦلو، سَپوجهو، سُٺيو، ڪُٺيو، سُڪار، ڏڪار، ڪُنياءَ.

ٻئي اسم، صفت يا عدد سان: ڪي مرڪب لفظ ڪنهن اسم، صفت يا عدد سان ملائڻ سان ٿا جڙن، جيئن ته گهر ڌڻي، راڄ ڌڻي، ڳوٺ ڌڻي، سَٿي ڪانٽو، آتر واءُ، شهر نيڪالي، پاڻ پٽرو، وڏ دِليو، هَٿ ڦاڙ، وَٽ پٽج، ڇگو پلو، سَٽ سَٽ، ڦيرگهير، گهٽ وڌ، جهٽڙي ڦٽڙي، ٻَڪ شَڪ، ڏُوڙ ڏنو، ڪنُوڙ ڪٽو، پاڻيءَ پڙو، جانور چَرو، گِنڍي چوڙ، ڪُوٽا مار، چيڙي مار.

ڪڏهن وري ٻن لفظن جي وچ ۾ واو اچي ٿو، جيئن ته راتو ڏينهن، هَڏوهنڌ، راتو راتِ، ويرا وير.

ڪن لفظن ۾ وڏائي يا گهٽائي ڏيکارڻ لاءِ مَهه يا وڏ يا پَر حرف گڏبا آهن، جيئن ته مهاڇڻ، مهاراڄ، مهاراڻي، مهاڪال، مهاسري، وڏ ڪانٽو، وڏ پيٽو، گهٽڪهڙو، مَٺ گهڙو، پَرلوڪ، پَرمارٿ.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جيئن صغيري ڏيکارڻ لاءِ پڇاڙيءَ ۾ 'ڪ' يا منڍ ۾ 'ڪهه' ڪم آئيندا آهن، تيئن وڏائي ڏيکارڻ لاءِ منڍ ۾ 'مِهه' آئيندا آهن، جيئن ڪِهتر-مهتر. سنڌيءَ ۾ يا هندستانيءَ ۾ مِهتر چون ڀنگيءَ کي، پر حقيقت ڪري معنيٰ آهي ڪِهتر. مِهستي، مِهمان.

عدد سان گڏيل مثال هي آهن- ٻِپَهري، چوماسو، ٻارهن ماسي، پنج ڪلياڻ.
ٻيا متفرقه مثال هي آهن- ٿورَ ويرمو، ٻِمَتو، چوُدَرو.

سنڌيءَ ۾ گهڻائي مرڪب لفظ آهن، جي عربي ۽ فارسي لفظن مان جڙيل آهن. ڪي مُنڍ جي نشانن گڏڻ سان، ڪي پڇاڙيءَ جي نشانن گڏڻ سان، ڪي ٻن علحدن لفظن گڏڻ سان، جن مان ڪي اسم آهن، ڪي صفت آهن، ڪي فعل آهن. پر انهن جو مفصل بيان علم لحو ۾ ڏنو ويندو، جتي حرفن جي، لفظن جي ۽ جملن جي علحدن علحدن قسمن جو ذڪر ڪيو ويندو. هتي مثال ۽ نموني لاءِ اهڙا ڪي لفظ ڏجن ٿا: باوفا، بي وفا، باهنر، بي هنر، آمدرفت، خريد فروخت، روبرو، غمگين، شرمندو، پرهيزگار، هندستان، سنگدل، غريب پرور، قلمدان، عالمگير، فتنه انگيز، همعصر، ناآميد، ڪم فهم، شاعراڻو، شاهاڻو، تماشه گاهه، تماشه بين، خيرخواهه، دلبر ۽ دلدار وغيره.

پاڃو ڀڱو

علم صرف

باب پهريون

ڳالهائڻ جا لفظ

پهرئين ڀاڱي ۾ حرفن جو ۽ حرفن مان لفظن جڙڻ جو ذڪر ڪيو ويو آهي. هن ڀاڱي ۾ لفظن جو ۽ لفظن مان جملن جڙڻ جو ذڪر ڏنو وڃي ٿو. عربي ۽ فارسي صرف نحو موجب جيڪي به لفظ ڳالهائجن ٿا، سي ٽن قسمن جا آهن: اسم، فعل ۽ حرف.

اڳوڻي تقسيم:

اسم: آهو لفظ آهي، جو بذات خود معني رکي ٿو ۽ ڪنهن به وقت سان، انهيءَ جو ڪوبه واسطو ڪونهي، جيئن ته احمد، گهوڙو، زمين، آسمان، گهر وغيره.

فعل: آهو لفظ آهي، جو پڻ بذات خود لهرايل معني رکي ٿو، مگر انهيءَ جو وقت سان واسطو رهي ٿو، جيئن ته چيائين، چوي ٿو، چوندو.

حرف: آهو لفظ آهي، جو بذات خود ڪابه معني نٿو رکي ۽ نه آنهيءَ جو وقت سان ڪو واسطو آهي، جيئن ته ۾، تي، کان ۽ کي.

وري اسم ڇهن قسمن جا آهن: اسم خاص، اسم عام، اسم ضمير، اسم صفت، اسم ظرف ۽ اسم عدد.

اسم خاص: ڪنهن خاص يا مقرر ماڻهوءَ يا شيءِ جي نالي کي ٿا چون، جيئن ته احمد، ڪراچي، رخش وغيره.

اسم عام: ڪنهن عام يا اڻ مقرر ڪيل ماڻهوءَ يا شيءِ جي نالي کي ٿا چون، جيئن ته ماڻهو، گهوڙو، اٽ، گهر وغيره.

اسم ضمير: اسم جو عيوضي آهي، جنهن جي ڪري انهيءَ شيءِ جو نالو وري وري وٺڻو نٿو پئي، جيئن ته آءٌ، تون، هُو، اسين، اوهين وغيره.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اسم صفت: ڪنهن اسم جي خاصيت، صفت، قسم يا انداز ٿو ڏيکاري، جيئن تہ چڱو، ٻيڙو، ڏاهو، بيعقل وغيره.

اسم ظرف: ڪو هنڌ يا وقت ٿو ڏيکاري، جيئن تہ اڄ، سڀاڻي، هيٺ، مٿي.

اسم عدد: ڳاڻيٽي جا لفظ ٿو ڏيکاري، جيئن تہ هڪ، ٻہ، ٽي، ڏهہ، سؤ، هزار، پهريون، ٻيو، ٽيون وغيره.

هاڻوڪي تقسيم:

پر هاڻوڪي رواج موجب ۽ انگريزي گرامر جي نموني ڳالهائڻ جا لفظ مڙيئي اٺ آهن، يعني جيڪي ڳالهائبو، سو ضرور انهن اٺن مان هڪڙو هوندو؛ اسم، فعل، ضمير، صفت، ظرف، حرف جر، حرف جملو ۽ حرف ندا.

اسم: اهو لفظ آهي جو ڪنهن بہ ماڻهوءَ يا ٻئي ساهواري يا بيجان شيءِ يا هنڌ يا ڪم يا خاصيت جي نالي ڪي ٿا چون، جيئن تہ احمد، چوڪر، گهوڙو، حيدرآباد، وڻ، قلم، آچاڻ، بهادري، پڙهڻ، لکڻ وغيره.

فعل: آهو لفظ آهي، جنهن مان ڪنهن ڪم جي ڪرڻ، يا ٻئي تي ٿيڻ يا هئڻ جي معنيٰ نڪري، جيئن تہ پڙهي ٿو، لکندو آهي، هُئو ڦٽيو، ماريو وغيره.

ضمير: اهو لفظ آهي، جو ڪنهن اسم جي بدران ڪم اچي ۽ جنهنڪري آهو اسم وري ڪم نٿو اچي، جيئن تہ آءٌ، تون، هُو، پاڻ، ڪير، ڪو وغيره.

صفت: اهو لفظ آهي، جو اسم يا ضمير سان گڏ اچي ٿو ۽ انهيءَ جي ڪا خاصيت يا انهيءَ جو قسم يا انداز ڏيکاري ٿو، جيئن تہ چڱو، ٻيڙو، هوشيار، موڳو، چار، پنج، گهڻو، ٿورو، ويجهو، پري، ڪارو، ڳاڙهو وغيره.

ظرف: آهو لفظ آهي، جو فعل يا صفت يا ٻئي ظرف سان گڏ اچي ٿو، ۽ وقت يا هنڌ يا دستور يا انداز يا انڪار ٿو ڏيکاري، جيئن تہ هيٺ، مٿي، اڄ، ڪالهہ، ڏاڍيان، آهستو، گهڻو، ٿورو، نہ، ڪين، تمام، بلڪل، هروڀرو، ضرور وغيره.

حرف جر: اهو لفظ آهي، جو ٻن لفظن يا ٻن جملن يا انهن جي ڀاڱن کي ڳنڍي ٿو، يا ڌار ڪري ٿو، جيئن تہ ۽، يا، پر، تہ، مگر، جيتوڻيڪ، بہ، پڻ وغيره.

حرف ندا: اُهو لفظ آهي، جو ڪنهن به ٻئي لفظ سان واسطو ڪونه ٿو رکي، الڳ اچي ٿو ۽ عجب يا افسوس يا ڏک يا خوشي يا ڪا ٻي دل جي حالت ڏيکاري يا سڏ ڪرڻ ۾ ڪم اچي ٿو، جيئن ته واه، هاءِ، واءِ، هَي هَي، شال، مار، اي، اڙي، او وغيره.

مٿي لفظن جي ٻن قسمن جي تقسيم مان معلوم ٿيندو ته عربي ۽ فارسي صرف نحو موجب ضمير، صفت ۽ ظرف اسم هيٺ اچي وڃن ٿا، ۽ حرف جر، جملو ۽ ندا، حرف هيٺ اچي وڃن ٿا، تنهنڪري عربي ۽ فارسيءَ واري تقسيم اُصول موجب پوري آهي. هاڻي اسين هرهڪ جو مفصل بيان ڏينداسين.

هرهڪ جي تقسيم ۽ تفصيل عربي ۽ فارسي صرف نحو موجب ڏينداسين ۽ هاڻوڪي تقسيم موجب جيڪو فرق هوندو سو به ڏيکاريندا وينداسين.

باب ٻيو

اسم جو بيان

فصل پهريون

اسم جا قسم

اسم جا قسم مجمل طرح مٿي ڏنا ويا آهن، مفصل طرح هرهڪ جو بيان هيٺ ڏيون ٿا:

اڳوڻي تقسيم

اسم خاص جا قسم: اسم خاص چئن قسمن جو آهي: (١) علمي، يعني جنهن نالي سان ڪنهن خاص ماڻهوءَ يا شيءِ جو علم معلوم ٿئي، آهو سڄاڻپ سڏجي، جيئن ته احمد، عثمر، حيدرآباد، ڪراچي وغيره. (٢) عرفي، يعني جو خود انهيءَ ماڻهو يا شيءِ جو نالو نه هجي، پر اهڙو ڪو ٻيو نالو يا نشان هجي، جنهن سان هو معروف ۽ مشهور هجي، جيئن ته احمد جو پيءُ، ڏولڻ ماڻ، ابو حنيفه، امام اعظم. (٣) خطابي، يعني جو ڪنهن ماڻهوءَ جو خطاب يا لقب هجي، جيئن ته سر جنگ بهادر، خان زمان، نظام دکن. (٤) تخلصي، جو ڪنهن شاعر يا مصنف جو تخلص يا ٻهرايل مختصر نالو هجي، جيئن ته سعدي، حافظ، جامي، فردوسي.

اسم عام جا قسم: اسم عام جا ڇهه قسم آهن: (١) اسم ذات، آها شيءِ جنهن جو اسم آهي، پر جنهن کي جسم ڪونهي، جيئن ته رحم، ڪاوڙ، حرص، نيڪي، بدي وغيره. (٢) اسم صفات، آهو اسم آهي، جنهن کي جسم به آهي ۽ ساهه به هي ۽ پيون ڪي خاصيتون يا صفتون به منجهس موجود آهن، جيئن ته گهوڙو، هاٿي، گڏهه، ماڻهو، پکي، مڇي، ڪينئون، مڙس، زال وغيره. (٣) اسم جنس، اهو اسم آهي، جو جسم رکي ٿو، پر جان نٿو رکي ۽ نه مرضيءَ پنيان چُري يا هلي سگهي ٿو، جيئن ته ڪتاب، قلم، مس، ڪاڻي، باهه، پاڻي وغيره. (٤) اسم جمع يا جماعت، گهڻن کي هڪڙو ڪري ڏيکاري ٿو، جيئن ته لشڪر، فوج، جماعت، انجمن، ڌڻ. (٥) اسم مصدر، جنهن مان ڪنهن فعل جي معنيٰ نڪري، يعني ڪنهن ڪم جي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪرڻ جي، جيئن تہ اچڻ وڃڻ، اچ وڃ ۾ آمدرفت، خواهش، رفتار، گفتار وغيره.
(٦) اسم مشتق، جو اسم ڪنهن مصدر مان يا فعل مان نڪتل يا جڙيل هجي، جيئن تہ لکندڙ، پڙهندڙ، ماريل، خدمتگار، نگهبان، غريب نواز وغيره. انهن سڀني جو مفصل بيان پنهنجي پنهنجي جاءِ تي ايندو.

هاڻوڪي تقسيم

هاڻوڪي تقسيم موجب اسم ٻهرين ٻن قسمن جا آهن: هڪڙا ذاتي ۽ ٻيا صفاتي. ذاتي اسم اُهي آهن، جي ڪنهن شيءِ جي ذاتي يا باطني حالت يا خاصيت يا ڪم ڏيکارين ٿا، ۽ ظاهري حواسن سان معلوم ٿي نٿا سگهن ۽ صفاتي اسم آهي آهن، جي ظاهري طرح حواسن سان معلوم ڪري سگهن ٿا. ذاتي اسمن کي ”اسم ذات“ چوندا آهن، جيئن تہ آڇاڻ، ساراڻ، ڪٽراڻ، سختي، نرمي، سچائي، ڪوڙائي، سٽپ، سياڻپ، چالاڪي، ناچ، نياپاچ، ويچار، خوف، رحم، علميت، قابليت وغيره.

صفاتي اسم ٻن قسمن جا آهن، خاص يا عام. اسم خاص، ڪنهن ماڻهوءَ يا ٻئي ساهواري يا هنڌ يا شيءِ جي خاص مقرر ڪيل نالي کي ٿا چون، جيئن تہ احمد حيدرآباد، ڪراچي، ڪوهنور، رخش، دُلدل، ذوالفقار، بُراق.

اسم عام هڪڙي قسم جي شين جي عام لاڳو نالي کي چوندا آهن، جيئن تہ ماڻهو، گهوڙو، ترار، هيرو، شهر وغيره.

فصل ٻيو

اسم جون جنسون

اسم جا قسم آهن، جنسون آهن، عدد آهن ۽ انهيءَ جون حالتون آهن. هن فصل ۾ اسم جون جنسون ڏجن ٿيون:

جنس جون پڇاڙيون: سنڌيءَ ۾ اسم جون ٻہ جنسون آهن، مذڪر ۽ مونث.

مذڪر نَر جي معني ٿا ڏيکارين، ۽ مونث ماديءَ جي. جنسون فقط ساهوارن سان لڳيون لڳن. پر بيجان شين سان ٻہ، ڪن ٻولين ۾ بيجان جي جنس ڌار آهي، جيئن انگريزيءَ ۾ ۽ ڪن ۾ جنس جو تفاوت آهي ئي ڪونہ، جيئن فارسيءَ ۾ نر ۽ مادي ڏيکارڻ لاءِ، ساهوارن جي اسمن جي اڳيان نَر يا ماده جو لفظ وجهندا آهن. سنڌيءَ ۾ عربي ٻولي واريون ٻہ جنسون اچن ٿيون. عربي توڙي فارسيءَ ۾ مونث ٻن قسمن جا ٿين ٿا: هڪڙي حقيقي ۽ ٻي غير حقيقي. حقيقي مونث سڄي ٻچي لئہ

ساهواري جي مادي آهي، جيئن ته مڙس ۽ زال، ڀاءُ ۽ ڀيڻ، ڏاند ۽ ڳئون، ڪُڌھُ ۽ ڪُڌھِ. غير حقيقي به ٻن قسمن جا آهن: هڪڙا لفظي، جي پڇاڙيءَ جي نظر تي يا ڪن مقرر ڪيل قاعدن موجب، مذڪر مان مونث ٺاهي سگهجن ٿا، جيئن ته والد- والده، ملڪ- ملڪه، اعلي- عليا ۽ سنڌيءَ ۾، مثال ڪُڌھُ- ڪُڌھِ، گهوڙو- گهوڙي. ٻيا سماعي، جي رواج يا استعمال ۾ مذڪر يا مونث ٺهرايا ويا آهن، جيئن عربيءَ ۾ چنڊ مذڪر آهي ۽ سج مونث، يا ڪي شهر مونث آهن، جيئن مصر، مدينه وغيره. عربيءَ ۾ اسم جماعت هميشه مونث آهي. انگريزيءَ ۾ به اُهن آهي. جو شهر ۽ نديون وغيره مونث آهن. حقيقي ۽ غير حقيقي ڪي قياسي ۽ غير قياسي به چوندا آهن.

سنڌي ٻوليءَ ۾ جنسون نه فقط اسمن سان ٿيون لڳن ۽ انهن تي اثر ٿيون ڏيکارين، پر ضميرن، صفتن، ظرفن، فعلن ۽ حرفن تي به. تنهنڪري ٻين ٻولين کان سنڌيءَ ۾ زياده مشڪلات پيدا ٿيون ڪن، خاص ٻين ملڪن جي ماڻهن لاءِ، جي سنڌي سکڻ گهرن ٿا. جنسن جو سڄاڻپ اسمن جي پڇاڙين تي منحصر آهي ۽ انهن جو به سنسڪرت يا پراڪرت ٻولين سان واسطو رهي ٿو. ڏارين ۽ ٻارن لاءِ جنس معلوم ڪرڻ جو سولو رستو آهي ڪا صفت لڳائي ڏسڻ، جي صفت مذڪر صورت ۾ ايندي ته آهو اسم مذڪر آهي، جي مؤنث ته مؤنث. ساهوارن جي جنس سڃاڻڻ ته آسان آهي، پر جي نَر آهن، سي مذڪر آهن ۽ جي ماديون آهن، سي مونث آهن. انهن کان سواءِ، ٻين اسمن مان جن جي پڇاڙيءَ ۾ ”او“ آهي، سي هميشه مذڪر آهن، ۽ جن جي پڇاڙيءَ ۾ ”آ“ آهي سي هميشه مونث آهن، جيئن ته، گهوڙو، ڪٺولو، انو، ڀڙونو ۽ ٻلا، هڳا، ڀڳا، سٽيا. مگر ”ا“ پڇاڙيءَ وارا ڪي ٿورا مذڪر به آهن، جيئن ته راجا، ديوتا، آتما، لالا، ماليخوليا، ڪرتا، مُلا يا مُلان.

انهن کان سواءِ ٻين پڇاڙين وارا ڪي مذڪر آهن، ۽ ڪي مونث. ياد رکڻ گهرجي ته سڀڪنهن پڇاڙيءَ ۾ نُون غني جو آواز به شمار ۾ اچي ٿو، ۽ ساڳئي قاعدي هيٺ اچي ٿو.

”آ“، ”اِ“ ۽ ”اِي“ پڇاڙيءَ وارا اسم گهڻو ڪري مونث آهن، جيئن ته ڪَنڊَ، ڪِلَ، ڪَلَ، مَڪَ، نِڪَ، دِلِ، چِتِ، مَتِ، راتِ، ٻاتِ، ٻيٽي، سُٽي، ٻَڌوڙي، کهٽي، مُوري.

”اُ“ پڇاڙيءَ وارا ڪي مذڪر به آهن، جيئن ته راءِ، سيٺِ، قيصرِ، حضر، ڪيهرَ.

”اِي“ پڇاڙيءَ وارا به ڪي مذڪر آهن، جيئن ته موتي، ٻاٽي، ٻڪي، پاڪي ۽ سُورج مُکي (اگرچ پاڪي مونث به ٿيندو آهي).

"آ"، "او" يا "اُون" پڇاڙيءَ وارا اسم گهڻو ڪري مذڪر آهن، پر ٿورا مونث به آهن، جيئن ته سڄُ، ڄنگهُ، ٽنبُ، سڱُ، سونُ، ڪدُو، ماڻهو، لڏُون، ڄمُون، وڇُون، ٽنبڙو. مونث جا مثال هي آهن: وَٽُ، ڪَتُ، ٽَڪُ، تَندُ، ڪَسُ، ٿَيجُ، ڳَرُ، وِهُہ، وٿُ، نِيرُ، آبرُو، جِڳون، لُڙُون، ڀُون، ڇُون، وُڻُون رُون، وهلو (يعني نڌڻهُن)، آهُ، ڳِنُون.

سنسڪرت مان نڪتل: مٿين مذڪر ۽ مونث وارن مثالن مان ڪي ٿورا آهن جي سنسڪرت ۽ پراڪرت اصل وارن لفظن جي جنس جي برخلاف آهن، ٻيا ته اڪثر موافق آهن. مخالف جنس جا مثال هي آهن: ٽَيجُ سنڌيءَ ۾ مونث آهي، ۽ سنسڪرت ۾ تَين مذڪر آهي. ڇَرُ سنڌيءَ ۾ مونث آهي، ۽ سنسڪرت ۾ جَراي مذڪر آهي. ڏاتُ سنڌيءَ ۾ مونث آهي، ۽ سنسڪرت ۾ مذڪر. ڏَڍُ سنڌيءَ ۾ مونث آهي، ۽ سنسڪرت ۾ دَدرُ مذڪر آهي. سُڳَندُ سنڌيءَ ۾ مونث آهي، ۽ سنسڪرت ۾ مذڪر. سِندُ ۽ هِندُ به سنسڪرت ۾ مذڪر آهن، ۽ ٻيا هيٺيان سنڌي مونث اسم به مذڪر آهن: ڪارِڻُ، ڪنڌُ، ڳَرُ، نِيرُ، وِسُ يا وِشُ، وِهُہ يا وِڪُهُ، هيڱُ، لَڙُون.

وري ڪيترائي سنڌي لفظ آهن جي اُردو يا هندي ۾ مخالف جنس جا آهن، جيئن ته هيٺيان سنڌي مونث اسم، اردوءَ ۾ مذڪر آهن: دِلِ، اخبار، دعوا، دربار، معني، ماجرا، مُدعا، بازار، تار، لعل، ميلُ، ذهن وغيره.

۽ هيٺيان سنڌي مذڪر اسم، اُردوءَ ۾ مونث آهن: ڪتابُ، تَپُ، اجل، اولاد، احتياج، اطلاع، جِلدُ، شرمُ، عقلُ، صبح، موتُ، موسم، غزل، خَيرُ، قدر وغيره.

جنس جُڙڻ جا رستا: مٿي پهرئين ڀاڱي جي باب پنجين ۾ لفظن جي پڇاڙين جي ذڪر ڪندي جنس جو ذڪر به آيو آهي. وڌيڪ هتي ٿو ڏجي. (١) "او" پڇاڙيءَ وارن مذڪر اسمن مان مونث جوڙڻ لاءِ "او" بدلائي "اي" ٿو ڪجي؛ جيئن ته گهوڙو-گهوڙي، سونارو-سوناري، ڪولو-ڪولي، ٻانهو-ٻانهي، ڇوڪرو-ڇوڪري (ڇوڪرِ به ٿيندو آهي). پر ڪڏهن وري "اڻ" يا "اڻي" به ٿيندو آهي، جيئن ته سونارو-سونارِڻ، يا سونارياڻي، ماڙيچو-ماڙيچڻ يا ماڙيچاڻي، لنگهو-لنگهياڻي، جهڙو-جهڙياڻي، مَلو-ملياڻي. (٢) "آ" پڇاڙيءَ وارن مذڪر اسمن مان مونث جوڙڻ لاءِ "آ" بدلائي "ا" ٿو ڪجي ۽ ڪڏهن "اي"، "اڻ" ۽ "آڻي" يا "ڻي" به ٿئي ٿو، جيئن ته ڪُڌهہ-ڪُڌهِ، آٽُ-آٽِ، ٻَڪَرُ-ٻڪِري، ڇوڪرُ-ڇوڪِري (۽ ڇوڪرِ به). ڪُنيرُ-ڪُنيرڻ يا ڪُنيارڻ ۽ ڪُنيرِ به. ڄَٽُ-ڄَٽِ يا ڄَٽِي، يا ڄَٽِڻ، ڄٽياڻي. ٻَروچُ-ٻروچاڻي، فقير-فقيرياڻي، جَٽُ-جَٽِڻ،

شينهڻ – شينهڻ، مِسر – مسرياڻي، مهتر – مهتياڻي، پَٽ – پَٽڻ، ڀانڀو – ڀانڀڻ يا ڀانڀياڻي (٣) ”او“ پڇاڙيءَ وارن مذڪر اسمن مان مونث ساڳي صورت ۾ ٺهندا آهن، پر ڪڏهن ”اڻ“ يا ”اڻي“ ”آڻي“ به بدلجي ٺهندو آهي، جيئن ته رهاڪو – رهاڪڻ يا رهاڪڻ، هيڻو – هيڻ يا هندواڻي، (٤) ”ا“ ۽ ”اِي“ پڇاڙي وارن مذڪر اسمن مان ”او“ ڦيرائي ”اڻ“ يا ”آڻي“ ڪرڻ سان مونث ٺاهيندا آهن، جيئن ته سيٺ يا سيٺڻ يا سيٺياڻي، ڪوري – ڪورياڻي. ڌوبي – ڌوٻڻ يا ڌوٻياڻي، هاٿي – هاٿڻ يا هاٿياڻي. جوڳي – جوڳڻ يا جوڳياڻي، پساري – پسارڻ يا پسارياڻي، ساٿي – ساٿياڻي، ٻيروني – ٻيرونڻ يا ٻيرونياڻي، ۽ (٥) جيڪي مذڪر ۽ مونث اسم بيقاعدي آهن يا اصطلاحي طرح ٺهرايل آهن، سي هيٺ ڏجن ٿا، جيئن ته پيءُ – ماءُ، پٽ – ڌيءَ، ڀاءُ – ڀيڻ، راجا – راڻي، مڙس – زال، ڏاند – ڳئون، سانُ – مينهن، ڏاڳهو – ڏاچي، مورُ – ڍيل، ابو – آما، گهوٽ – ڪنوار، سهرو – سس، نرُ – مادي، گهٽو – رڍ، ميان – بيبي، ڪُنڌو – وڇ، پتا – ماتا.

اهڙا ڪي بيقاعدي مذڪر اسم آهن، جي مونث مان ٺهيل ٿا ڏسجن، جيئن ته ماسيءَ مان ماسڙ، ڀڦيءَ مان ڀڦڙ ۽ رن مان رنڙ.

ڪي اسم مونث آهن ته به مذڪر ٿي ڪم ايندا آهن، جيئن ته ٻاڙ، ٻاشو، شڪرو، لغڙ ۽ جهڪڙ، ڇيڪ، ڪڦونج سيرڻ، مَينا. مونث آهن، پر مذڪر ڪري به ائين چون.

فصل ٽيون

اسم جا عدد

عدد: اسم جا ٻه عدد آهن، هڪڙو واحد ۽ ٻيو جمع. واحد يعني هڪڙو، ۽ جمع معني گهڻا، جيئن ته گهوڙو – گهوڙا، آٽ – آٽ. عربيءَ ۾ ٽي عدد آهن: واحد، تثنيه ۽ جمع. تثنيه ٻن ڪي چون ۽ جمع ٺاهڻ جا تمام گهڻا وزن ۽ نمونا آهن، ۽ فارسيءَ ۾ ساهه وارن جي لاءِ پڇاڙيءَ ۾ وڌهڻ لاءِ جدا نشان آهي ۽ بي جان لاءِ جدا. سنڌيءَ ۾ عدد ملائڻ سان ٻه واحد يا جمع جي خبر پئجي ٿي سگهي. واحد سان هڪ عدد ٿو اچي، پر جمع سان هڪ کان وڌيڪ ڪوبه عدد لڳائجي ٿو، جيئن ته هڪ يا هڪڙو گهوڙو، ٻه گهوڙا، چار گهوڙا، سؤ گهوڙا. پر جي گهڻا گڏ جماعت وانگي ڪم ايندا ته پوءِ اهي واحد اسم وانگي ڪم ايندا، جيئن ته هڪ ڏهاڪو، ٻه ڏهاڪا، ٽي سؤ، چار هزار.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جمع جوڙڻ جا رستا: (۱) جن مونث اسمن جي پڇاڙيءَ ۾ "آ" آهي، تن جي جمع جوڙڻ لاءِ "آ" مٽائي "آون" ٿو ڪجي، جيئن ته زال ــ زالون، ڪَٽَ ــ ڪٽئون، رِڍَ ــ رِڍُون، ٻانهَن ــ ٻانهئون.

(۲) جن مونث اسمن جي پڇاڙيءَ ۾ "آ" آهي، تن جو جمع به "آ" مٽائي "آون" ڪرڻ سان ٿو ٺهي، جيئن ته: ٻَلا ــ ٻَلائون، هَڇا ــ هَڇائون، ڀُوڇا ــ ڀُوڇائون. پر انهيءَ پڇاڙيءَ وارا جيڪي مذڪر اسم آهن، سي جمع ۾ به ساڳيا ئي رهن، جيئن ته: راجا ــ راجا، لالا ــ لالا (اگرچ ڪڏهن ڪڏهن راجائون ۽ لالائون به چوندا آهن)، پتا ــ پتا، ڪرتا ــ ڪرتا.

(۳) جن مونث اسمن جي پڇاڙيءَ ۾ "اِ" آهي، تن جو جمع "اِ" مٽائي "يئون" يا "ئون" ڪرڻ سان ٿو جڙي، جيئن ته: چيٽِ ــ چيٽيون، ڳڏهيِ ــ ڳڏهيئون، اکِ ــ اکيئون، رات ــ راتيئون، مينهن ــ مينهئون، جوءِ ــ جوئيون (۽ جوئر ۽ جوئرون به). پر مذڪر اسم "اِ" پڇاڙي وارا ساڳيا ئي رهن، جيئن ته سيٺِ ــ سيٺِ يا سيٺيون.

(۴) جن مونث اسمن جي پڇاڙيءَ ۾ "اي" آهي، تن جو جمع "اي" ڪڍي "يون" يا "آون" ڳنڍڻ سان ٿو جوڙجي، جيئن ته: گهوڙي ــ گهوڙيون، ٻڪري ــ ٻڪريون، ٻيڙي ــ ٻيڙيون، گهٽي ــ گهٽيون، نهائين ــ نهائيون. پر ساڳي پڇاڙيءَ وارن مذڪر اسمن جو جمع ساڳيو واحد جهڙو ٿو رهي، جيئن ته: ڌوٻي ــ ڌوٻي، هاٿي ــ هاٿي، پاڻي ــ پاڻي. ٻيلي ــ ٻيلي، پرين ــ پرين.

(۵) جن مونث اسمن جي پڇاڙيءَ ۾ "اُ" آهي، تن جي جمع ڪرڻ لاءِ "اُ" مٽائي "آون" ٿا ڪن، جيئن ته وٽُ ــ وٽئون، ڏڪُ ــ ڏڪئون.

پر انهي پڇاڙيءَ وارن مذڪر اسمن جي جمع ڪرڻ لاءِ "اُ" مٽائي "اَ" ٿا ڪن، جيئن ته انبُ ــ انب، ڳڏهُ ــ ڳڏهَ، آٽُ ــ آٽَ، ٻَٽُ ــ ٻَٽَ! پر ڪي مونث اسم جمع ۾ "آون" به ۽ "ئر" به وٺن ٿا، جيئن ته ماءُ ــ مائون ۽ مائر، ڀيڻ ــ ڀيڻون ۽ ڀينر، نُنهَن ــ نُنهئون ۽ نُنهر، ڌيءَ ــ ڌيون ۽ ڌيئر. ڪي مذڪر به "ئر" پڇاڙيءَ وارا آهن، جيئن ته پيءُ ــ پيءُ ۽ پيئر.

(۶) جن مذڪر يا مونث اسمن جي پڇاڙيءَ ۾ "آُ" يا "آون" آهي، تن جو جمع به ساڳيو واحد جهڙو ٿو رهي، جيئن ته وڇون ــ وڇون، ڪِئون ــ ڪِئون، ماڻهو ــ ماڻهو، مرُون ــ مرُون، ڪدُو ــ ڪدُو، وهُو ــ وهُو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(ب) جن مذڪر اسمن جي پڇاڙيءَ ۾ ”او“ آهي، تن جو جمع ”او“ بدلائي ”آ“ ڪرڻ سان ٿو ٿئي، جيئن ته گهوڙو- گهوڙا، گولو- گولا، پلو- پلا، واڍو- واڍا.

ياد رکڻ گهرجي ته اهي ساڳيا قاعدا نه فقط اسمن سان پر صفتن سان به لڳن ٿا. جو صفتون به اسمن وانگي جنس ۽ عدد ۾ ڦرن ٿيون، جيئن ته چڱو- چڱي، چڱو- چڱا، چڱي- چڱيون، هڪڙو- هڪڙي، هڪڙو- هڪڙا، هڪڙي- هڪڙيون.

ڪي متفرقه اسم هميشه جمع جي صورت ۾ رهندا آهن ۽ واحد نه ونندا آهن، جيئن ته جناخون، الوليون، ڪرتوتَ، چتا، لاٽون، چيڀهَ، ڇيهڻون، پيٽون، ڇيهوريون، ڪامڻَ، آڊيرَ. ڪي وري واحد ۾ صفت جي معنيٰ ٿا ڏين ۽ جمع ۾ اسم جي، جيئن ته اباڻو- اباڻا، ناناڻو- ناناڻا، ڏاڏاڻو- ڏاڏاڻا، کهو ٽيتو- کهو ٽيتا، ڪنئارپتو- ڪنئارپتا، ساهرو- ساهرا، پيڪو- پيڪا.

سنڌيءَ ۾ گهڻا عربي جمع آهن جي ڪم ايندا آهن، جيئن ته عُلماءَ، اوليا، انبيا، اوقات. گهڻا عربي جمع سنڌيءَ ۾ واحد وانگي ڪم ايندا آهن، جيئن ته ملائڪ، حضُور، اولياءَ، انبيا، اسباب، احوالُ.

جيئن جنسن جي نسبت ۾ چيو ويو هو، تيئن عددن جي نسبت ۾ به معلوم هجي ته سنڌي جمع جون پڇاڙيون سنسڪرت ۽ پراڪرت وارين پڇاڙين سان ڪٿي موافق آهن، ڪٿي مخالف، ۽ ڪٿي ڦريل. مثلاً، سنڌيءَ ۾ پاٺ- پاٺر، پيٺ- پيٺر، پراڪرت ۾ به پاٺرا ۽ پٺرا آهن. سنڌيءَ ۾ 'آ' پڇاڙي پراڪرت واري 'او' جي برابر آهي، يا انهيءَ مان نڪتل آهي. واٺ- واٺ پراڪرت ۾ وانٺون آهي. مرهٽي ۽ گجراتي اڪثر پراڪرت سان موافق آهن. جوڙُو جو جمع جوڙونُو، ڀهڻُو جو جمع ڀهڻُونُو. هنديءَ ۾ 'اين' ۽ 'يان' نشانيون ڪم اچن ٿيون، جيئن ته عورت- عورتين چوڙي- چوڙيان، جي سنڌيءَ جي 'ؤن' ۽ 'يؤن' سان موافق آهن.

فصل چوٿون

اسم جون حالتون

فاعل ۽ مفعول: ڪنهن به جملي ۾ اسم جو جيڪو لاڳاپو ٻين لفظن سان آهي، تنهن جي علحدي صورت يا ڦيرگهير کي حالت ٿا چون. جملي ۾ هڪڙو اسم ۽ هڪڙو فعل ضرور هوندو، تڏهن ڪو مطلب سمجهه ۾ ايندو. فعل آهي ڪم

جو ڪرڻ يا هئڻ، جيئن مٿي چيو ويو آهي. اسم، جو ڪنهن جملي ۾ اچي ٿو، سو يا انهيءَ ڪم جو ڪندڙ هوندو، يعني انهيءَ فعل جو فاعل هوندو، يا انهيءَ تي اهو ڪم ٿيو هوندو، يعني انهي فعل جو مفعول هوندو، جيئن احمد وڃي ٿو. هتي 'احمد وڃي ٿو' فعل جو ڪندڙ يا فاعل آهي. احمد عُمر کي ماري ٿو، هتي 'احمد ماري ٿو' فعل جو فاعل آهي، پر اهو مارڻ جو ڪم عمر تي ٿئي ٿو، تنهنڪري عمر مفعول آهي. هن بابت مفصل بيان فعل جي باب ۾ ۽ علم نحو ۾ به ايندو مگر هتي فقط فاعل ۽ مفعول لفظ سمجهائڻا هئا، جو حالتن بيان ڪرڻ ۾ انهيءَ جو ضرور هو.

حالتون: هاڻي اسم جون پنج حالتون آهن، جي ضمير سان به لاڳو آهن، ڇالاءِ جو ضمير اسم جي بجاءِ ايندو آهي، جيئن مٿي چيو ويو آهي. (١) حالت فاعلي، جا جملي ۾ فعل جي فاعل جي حالت آهي. (٢) حالت مفعولي، جا جملي ۾ فعل جي مفعول جي حالت آهي، جيئن مٿي ذيل مثال مان ظاهر آهي. (٣) حالت جري، جا جملي ۾ انهيءَ اسم جي حالت آهي، جنهن جي پٺيان ڪو حرف جر اچي ٿو، ۽ جو انهيءَ جو ٻئي ڪنهن لفظ سان لاڳاپو ڏيکاري ٿو، جيئن ته احمد ڪرسيءَ تي ويٺو. هتي اسم 'ڪرسيءَ' جي پٺيان 'تي' حرف جر آيو آهي، جو احمد ۽ ڪرسيءَ جو لاڳاپو ڏيکاري ٿو. (٤) حالت اضافت، جا جملي ۾ انهيءَ اسم جي حالت آهي، جنهن جي پٺيان، حرف 'جو' اچي ٿو ۽ جو انهيءَ جي ٻئي ڪنهن لفظ سان نسبت يا ڪنهن ٻئي لفظ جي ملڪيت ڏيکاري ٿو، جيئن ته هي احمد جو ڪتاب آهي. هتي اسم احمد جي پٺيان حرف 'جو' آيو آهي ۽ اهو احمد ۽ ڪتاب جو لاڳاپو ٿو ڏيکاري، يعني ته اهو ڪتاب احمد جي ملڪيت آهي. انهيءَ ڪري ڪتاب کي "مضاف" ٿا چون. ۽ احمد کي "مضاف اليه" ۽ "جو" کي "حرف اضافت" ٿا چون. 'جو' حرف جي بدران سندو، يا وارو يا اهڙو ڪو لفظ به اچي سگهي ٿو، جيئن حالت جري ۾ 'تي' کان سواءِ ٻيو ڪو به حرف جر اچي سگهي ٿو. اڪثر ٻهراڙيءَ ۾ يا شعر ۾ يا ٻهاڪن ۾ "جي" جي بدران سندو ايندو آهي، جيئن ته ڳالهين سنديون ڳالهيون، ڏٺڪي سندا سوٽ، هيرئي سندي هير ٽنگ ٻڌي نه رهي، آءٌ ته پرين جو نه جوڙ، پرين مٿي سندو موڙ. (٥) حالت ندا، جا انهيءَ اسم جي حالت آهي، جنهن کي سڏ ڪجي ٿو، مطلب جنهن سان ظاهر يا لڪل حرف ندا جو اچي ٿو، اي، اڙي، يا وغيره- جيئن ته اي احمد، يا خدا، عُمَر اوري آءُ، يعني اي عُمَر.

ڦيرو: ڪنهن اسم يا ضمير کي الهن سڀني حالتن ۾ واحد توڙي جمع، مذڪر توڙي مونث جي صورتن ۾ ڦيرائي آڻڻ کي ڦيرو چوندا آهن؛ ڦيري ۾ اسم جي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اصلي صورت حالت فاعليءَ ۾ قائم ٿي رهي، پر حالت مفعولي، جري ۽ اضافت، ٽنهي ۾ ڦريل صورت ساڳي ٿي رهي، فقط جدا جدا حرف جر ڪم ٿا اچن، تنهنڪري انهن کي عام صورت سڏي ٿو سگهجي. حالت ندا ۾ به ”آي“ حرف ندا سان هي ڦريل صورت به اچي ٿي.

ڦيري ۾ اسم جي پڇاڙيءَ واري اکر جي حرڪت آ يا آ، اِي، آ يا آو ۽ او ٿئي ٿي ۽ اهي حرڪتون ڦيري ۾ جنس ۽ عددن ۾ بدلجن ٿيون.

مثال ڦيرن جا

	واحد	جمع
(١)		
حالت فاعلي	زالَ	زالون
عام صورت	زالَ کي، جو، کان	زالن کي، جو، کان
حالت ندا	اي زال	اي زالون
(٢)		
حالت فاعلي	بلا	بلائون
عام صورت	بلا کي، جو، کان	بلائن کي، جو، کان
حالت ندا	اي بلا	اي بلائون
(٣)		
حالت فاعلي	سرڻَ	سرڻيون
عام صورت	سرڻ کي، جو، کان	سرڻين کي، جو، کان
حالت ندا	اي سرڻ	اي سرڻيون
(٤)		
حالت فاعلي	ٻلي	ٻليئون
عام صورت	ٻليءَ کي، جو، کان	ٻليئن کي، جو، کان
حالت ندا	اي ٻلي	اي ٻليئون
(٥)		
حالت فاعلي	وٽُ	وٽئون
عام صورت	وٽُ کي، جو، کان	وٽن کي، جو، کان
حالت ندا	اي وٽُ	اي وٽون

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

	واحد	جمع
(٦)		
حالت فاعلي	ماڻهو	ماڻهو
عام صورت	ماڻهوءَ کي، جو، کان	ماڻهن کي، جو، کان
حالت ندا	اي ماڻهو	اي ماڻهو
(٧)		
حالت فاعلي	گهوڙو	گهوڙا
عام صورت	گهوڙي کي، جو، کان	گهوڙن کي، جو، کان
حالت ندا	اي گهوڙا	اي گهوڙؤ
(٨)		
حالت فاعلي	هاٿي	هاٿي
عام صورت	هاٿيءَ کي، جو، کان	هاٿين کي، جو، کان
حالت ندا	اي هاٿي	اي هاٿيؤ
(٩)		
حالت فاعلي	مڇر	مڇر
عام صورت	مڇر کي، جو، کان	مڇرن کي، جو، کان
حرف ندا	اي مڇر	اي مڇرؤ
(١٠)		
حالت فاعلي	راجا	راجا
عام صورت	راجا کي، جو، کان	راجائن کي، جو، کان
حرف ندا	اي راجا	اي راجائو

حالتن جا نشان: حالتن ۾ جيڪي حرف ڪم اچن ٿا، سي ڪڏهن نه به ايندا آهن، خصوصاً حالت مفعوليءَ ۾ مفعول جي پٺيان اڪثر 'کي' ڳجهو رهندو آهي، جيئن ته ڪتي هڪڙو ٻلو ماريو. اهو حرف 'کي' سنسڪرت ۾ ڪرتي آهي، جنهن کي بگڙي 'کي' ڪيو اٿن ۽ جو هنديءَ ۾ 'ڪو' ٿيو آهي. ڪرتي کي پهرين ڪيتي ۽ ڪيت ڪيائون، ۽ پوءِ ڪو ۽ پوءِ ڪهه ۽ پوءِ کي. سرائڪي ٻوليءَ ۾ 'ڪتي' ڪم ايندو آهي ۽ معنيٰ، لاءِ يا واسطي اٿس. حالت اضافت ۾ 'جو' حرف اضافت ٿو اچي، سو سنسڪرت ۾ 'سي' آهي ۽ پراڪرت ۾ 'سن' اهو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

حرف اضافت سنسڪرت جي صفت جي نشان 'ڪ' مان ورتل آهي، جو هنديءَ ۽ مرهٽيءَ ۾ "ڪا" ٿيو آهي. حقيقت ڪري اهو حرف اضافت جو، صفت آهي ۽ ٻه حرف، ۽ ٻين صفتن وانگي جنس ۽ عدد وٺي ٿو، جيئن ته ڪٽي جو پڇ، ڪتي جي ٽنگ، ڪتن جا پڇ، ڪتن جون ٽنگون. "جو" جي بدران شعر ۾ "سندو" ڪم ايندو آهي، جو ٻڻ "جو" وانگي ڦرندو آهي. اهو سنسڪرت سنتَ يا سَن مان آهي. حالت جريءَ ۾ جو حرف جر "کان" ايندو آهي، سو ڪڏهن ڪڏهن فقط "آن" پڇاڙي ٿي به ڪم ايندو آهي، جيئن ته گهران، يعني گهر کان يا مان جمع ۾ گهرنيان. ڏران، زبانان، ميرٿان ٻيا به مثال آهن. ڪڏهن کان جي بدران کٿون ڪم ايندو آهي ۽ انهيءَ جي بدران وري "آون" نشان پڇاڙيءَ ۾ ڪم ايندو آهي. ڪڏهن وري ڪنا ڪم آئيندا آهن. حالت ندا ۾ ڪڏهن "اي" يا "اڙي" سان گڏ اسم جي پڇاڙيءَ "آ" به ايندو آهي، جيئن ته اي ڪنا، اي منگتا، ڪيچيا، سيڻا، ماڻهنا، فقط اي ۽ آو پڇاڙيءَ وارن اسمن ۾ حالت فاعلي واري صورت قائم رهي ٿي.

مٿين اسمن جي ڦيرن مان معلوم ٿيندو ته آ، آ ۽ l پڇاڙيءَ اسمن جي ڦيري ۾ عام صورت واحد ۾ حالت فاعليءَ جهڙي ٿي رهي، فقط جمع ۾، فاعليءَ ۾ "ئون" ۽ مفعوليءَ ۾ "نَن" يا "ئَن" تو ٿئي. "اي" پڇاڙيءَ وارن اسمن ۾ عام صورت واحد ۾ "ايءَ" ۽ جمع ۾ "ئن" تو ٿئي. "آ" پڇاڙيءَ وارن مونث اسمن ۾ عام صورت واحد ۾ حالت فاعلي جهڙي آهي، فقط جمع ۾ "آن" ٿي ٿئي، ۽ مذڪر اسمن ۾ عام صورت "آ" مان بدلجي "آ" ٿي ٿئي. "آو" يا "آون" پڇاڙيءَ وارن اسمن ۾ عام صورت واحد ۾ "آوءَ" يا "آونءَ"، ۽ جمع ۾ "آن" ٿي ٿئي. "او" پڇاڙيءَ وارن مذڪر اسمن ۾ عام صورت واحد ۾ "او" بدلجي "اي" ٿي ٿئي، ۽ جمع ۾ "آن".

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڏاب ڏيون

اسم ضمير جو بيان

ضمير ستن قسمن جا آهن: (١) ضمير خالص، (٢) ضمير اشارو، (٣) ضمير مشترڪ، (٤) ضمير استفهام، (٥) ضمير موصول، (٦) ضمير جواب موصول ۽ (٧) ضمير مبهم.

فصل پهريون

ضمير خالص

ضمير خالص ٽي آهن: متڪلم، حاضر ۽ غائب. متڪلم يعني ڳالهائيندڙ، حاضر يا مخاطب، جنهن سان ڪي ڳالهائجي، ۽ غائب جنهن جي بابت ڪي ڳالهائجي. اهي ٽيئي نج ضمير آهن ۽ فقط انسان سان لاڳو آهن، تنهنڪري انهن کي ضمير خالص ٿا چون. آهي ٽئين ٽن قسمن جي ماڻهن جي بدران ڪم ايندا آهن ۽ اسمن وانگي، جنس، عدد ۽ حالت وٺندا آهن، ۽ ڦرندا آهن.

ضمير متڪلم جو ڦيرو:

	واحد	جمع
حالت فاعلي	آءٌ يا مان	اسين
حالت مفعولي	مون کي يا مان کي	اسان کي
حالت اضافت	منهنجو	اسان جو
حالت جري	مون کان يا مان کان	اسان کان

ضمير حاضر جو ڦيرو

	واحد	جمع
حالت فاعلي	تون	توهين يا اوهين
حالت مفعولي	توکي	توهان کي يا اوهان کي
حالت اضافت	تنهنجو	توهان جو يا اوهان جو
حالت جري	توکان	توهان کان يا اوهان کان

ضمير غائب جو ڦيرو

	واحد	جمع
حالت فاعلي	هُو (مونث هُوءَ)	هُو يا هو
حالت مفعولي	هُن کي	هنن کي
حالت اضافت	هن جو	هنن جو
حالت جري	هُن کان	هنن کان

انهن جو اصل: ضمير خالص اصل سنسڪرت ۽ پراڪرت مان کڻي قدر موافق آهن، ۽ انهن تان ورتل آهن. سنڌي آءٌ، سنسڪرت ۽ پراڪرت اهَمَ يا اهَمَ مان آهي، جو ٻهرين ڦري هَمَون ٿيو ۽ پوءِ آهُون ٿيو. سنسڪرت ۾ حالت معفولي ”مان“ آهي، جو پوءِ مين ٿيو، جيئن هنديءَ ۾ آهي ۽ هم جمع ۾. انهي مان سنڌي مُون ۽ مان ٿيو. اضافت ۾ مَون ڦري منهنجو ٿو ٿئي، سو پراڪرت ۾ مَهَمَ آهي ۽ سنسڪرت ۾ مَمَ. اُن جو جمع اسين، سنسڪرت اَسمُ مان ۽ پراڪرت آمهي مان نڪتل آهي، جو هندي ۾ هَم آهي. عام صورت ’اسان کي‘ سنسڪرت آسماکَن مان آهي ۽ پراڪرت آمهاڻَ آهي.

ساڳيءَ طرح تُون سنسڪرت تُونَ ۽ پراڪرت تُمَ تان ورتل آهي. عام صورت تو پراڪرت ۾ تَئَ آهي، ۽ اضافت تُمهن، پراڪرت تُنهن آهي. جمع توهين پراڪرت تُمَهي ۽ توهان پراڪرت ۾ تُمَهاڻ. هندي تُو، تُم، تُهين، ۽ تمهارا آهي. فارسيءَ ۾ تو يا ت ۽ شما آهي، پراڪرت ۾ عام صورت تُهَ ۽ تُجهَ آهي ۽ هنديءَ ۾ ته تجهي ڪم اچي ٿو. ساڳيءَ طرح غائب جو هو، سنسڪرت جي اشاري هَہ يا اهہ مان ورتل ٿو ڏسجي، ۽ ضمير غائب ضمير اشاري وٽجهي يا ڏور کي نزديڪ آهي، جيئن هيٺ معلوم ٿيندو.

ضمير منفصل ۽ متصل: جڏهن ضمير ڌار ڪم ايندا آهن، جيئن مٿي ذڪر ڪيو ويو آهي، تڏهن انهن کي ضمير منفصل چوندا آهن، پر اهي ساڳيا ضمير ٻين اسمن، فعلن يا حرفن سان گڏ به ايندا آهن ۽ انهي وقت کين ننڍيا نشان ڏني ويندا آهن، ۽ پڇاڙيءَ جي نشانن وانگي ڪم ٿا اچن. اهي هي آهن: متڪلم واحد لاءِ مِ ۽ جمع لاءِ س ۽ سُونِ ۽ وُن آهي، حاضر ۾ واحد لاءِ ۽ جمع لاءِ وَ ۽ غائب ۾ واحد لاءِ سِ ۽ آئين، ۽ جمع لاءِ نِ يا آئون. مثال: (اسم سان گڏ). پٽم يعني منهنجو پٽ، پٽئي، يعني تنهنجو پٽ، پٽس يعني هن جو پٽ، جمع متڪلم اڪثر ڪم نه ايندو آهي پٽوَ يعني اوهان جا پٽ، پٽنِ يعني هنن جا پٽَ. (حرف سان) سندس يعني هُن سندو يا هن جو. وٽيم يعني مون وٽ، وٽيهن يعني تو وٽ ڪانئس يعني هن کان. (فعل سان) آيُس يعني آءٌ آيس، آياسين يعني اسين آياسين، آئين يعني تون آئين، آيؤ يعني اوهين آيو. ڪيم يعني مون ڪيو، ڪيوسين يعني اسان ڪيو، ڪيئي يعني تو ڪيو، ڪيوَ يعني اوهان ڪيو. ڪيائين يعني هُن ڪيو، ڪيائون يعني هن ڪيو.

ڪڏهن ٻه ٽي ضمير گڏجي به ايندا آهن، جيئن ته ماريومانس يعني مون هن کي ماريو. ماريئينِ يعني تو هنن کي ماريو وغيره.

اصل بنياد جي لحاظ تي ضمير متصل جي نشانن مان متڪلم وارو مِ پراڪرت جي مي جهڙو آهي. ۽ فارسيءَ ۾ به م آهي. حاضر لاءِ سنسڪرت ۾ "تي" آهي جو فارسيءَ ۾ ت آهي، ۽ غائب ۾ پراڪرت لاءِ سي، ۽ سنسڪرت ۾ آسي آهي جو فارسيءَ ۾ ش آهي. جمع ۾ متڪلم لاءِ پراڪرت ۾ امهو آهي، جو هنديءَ ۾ ۽ فارسيءَ ۾ ما آهي حاضر لاءِ جمع ۾، سنسڪرت ۽ پراڪرت ۾ وو آهي جو هنديءَ ۾ وي آهي، ۽ غائب لاءِ جمع ۾ پراڪرت ۾ ايهن آهي يا ڻاڻ.

فصل ٻيو

ضمير اشارو، ضمير مشترڪ ۽ استفهام

ضمير اشارو اهو آهي، جو ڪنهن اسم ڏي اشارو ڪري. پوءِ جي اهو اسم ويجهو آهي ته انهن کي ضمير اشارو قريب ٿا چون، ۽ جي پري آهي ته انهن کي ضمير اشارو بعيد ٿا چون، يعني اشارو ويجهو ۽ اشارو ڏور.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٻئين جو مثال آهي: هي، مونث هيءَ، جمع ٻنهي جو هي ۽ ٻئي جو، هُو مونث هُوءَ، جمع ٻنهي جو هُو، جيئن ته هي منهنجو پٽ آهي، هُو تنهنجو گهوڙو آهي، هي منهنجا گهوڙا آهن، هو تنهنجي گهوڙي آهي.

ضمير خالص موجب ضمير اشاري جو ٻه جنسن عددن، ۽ حالتن ۾ ڦيرو ٿئي ٿو. عام صورت واري حالت ۾ واحد ۽ جمع لاءِ هي، هِنَ ۽ هِنن ٿئي ٿو ۽ هُو، هُن ۽ هُنن.

زياده زور يا تاڪيد ڏيکارڻ لاءِ اِهو، مونث اِها ۽ جمع اِهي ڪم اچن ٿا. ۽ آهو، مونث آها ۽ جمع آهي ۽ حالتن ۾ عام صورت واحد ۾ انهي ۽ جمع ۾ انهن ٿئي ٿو. اِجهو آجهو ٻه اشاري وانگي ڪم ايندا آهن ۽ ساڳيءَ طرح ڦرندا آهن.

اصل بنياد جي نظر تي هي پراڪرت ۾ آئين آهي، ۽ عام صورت آسي، اُنس جنهن مان هندي اُس نڪتو آهي. اهو سنسڪرت ۾ هَمَ يا اِعَمَ آهي. اِجهو سنسڪرت ۾ سَتن آهي. هُو يا آو پراڪرت ۾ هي آهي.

اِهو ۽ اجهو وانگي، هيترو ۽ هوترو، هيڏو ۽ هوڏو، ههڙو ۽ هُهڙو ٻه اشارا آهن، جي قد يا انداز يا شڪل ٻڌائين ٿا، ۽ اڪثر ضميري صفت شمار ڪيا ويندا آهن.

ضمير مشترڪ اهو ضمير آهي، جو جملي ۾ فاعل جي بدران ڪم اچي ٿو، ۽ انهيءَ جي جند جي نسبت ۾ ڪي ڏيکاري ٿو، ۽ انهيءَ مان شريڪ رهي ٿو، جيئن ته مون پنهنجي پٽ کي ولايت موڪليو آهي. هِتي پنهنجي ضمير مشترڪ آهي ۽ مون مان شريڪ آهي ۽ انهيءَ جي بدران ٿو اچي. تنهنڪري پاڻ يا خود ضمير مشترڪ جا لفظي نشان آهن. خود فارسي لفظ آهي، سو ڦرندو ڪونه، مگر پاڻ مذڪر مونث ۾ هڪجهڙو آهي، ۽ واحد جمع ۾ ٻه هڪ جهڙو آهي، مگر حالت اضافت ۾ پنهنجو ۽ پنهنجن ٿو ٿئي. ڪي پاڻ جي بدران پِنڊ ٻه چوندا آهن، خصوصاً لاڙ ۽ ڪڇ ۾. لفظ پاڻ سنسڪرت آتما مان نڪتل آهي ۽ پراڪرت ۾ آپا ٿو ٿئي، جنهن مان هنديءَ ۾ آپ ٿيو آهي، ۽ اضافت آپنا، جو پراڪرت ۾ آپڻاڻ آهي. تنهنڪري پاڻ جي معني ٻه سنسڪرت جي آتما جهڙي آهي، يعني رُوح يا جيئن فارسيءَ ۾ چوندا آهن ته بذات خود. پِنڊ لفظ جي معني آهي جسم يا بدن، ۽ اضافت ۾ اهو 'پنڊ جو' ٿو ٿئي.

ضمير استفهام اهو ضمير آهي، جو سوال پڇڻ يا پڇا ڪرڻ ۾ ڪم اچي ٿو. اهڙا پڇا يا سوال جا لفظ سنڌيءَ ۾ ڪير، ڪهڙو ۽ ڇا آهن. لاڙ ۾ ڪيهو ۽

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪجاڙو ٻه چوندا آهن. ڪير ماڻهوءَ سان لڳندو آهي ۽ ڇا بي جان شيءِ سان، ۽ ڪهڙو ٻنهي سان، جيئن تہ هو ڪهڙو ماڻهو آهي، هيءَ ڪهڙي شيءِ آهي، هُو ڪير آهي، هي ڇا آهي؟ تون ڪَجاڙي لاءِ آيو آهين؟ ڪهڙو ۽ ڪجاڙو، مونث ۾ ڪهڙي ۽ ڪَجاڙي ٿو ٿئي ۽ جمع ۾ ڪهڙا ۽ ڪجاڙا ٿو ٿئي ۽ ساڳيءَ طرح واحد لاءِ ڪجاڙي ۽ جمع ڪجاڙن ٿو ٿئي.

ڪيرُ مذڪر آهي ۽ سندس مونث ڪير۔ آهي ۽ عام صورت واحد لاءِ ڪنهن ۽ جمع لاءِ ڪن آهي.

ڇا مذڪر ۽ مونث، واحد ۽ جمع ۽ سڀني حالتن ۾ هڪجهڙو ٿو رهي. مثال: ڪير اندر آيو؟ ڪنهن سان ٿو ڳالهائين؟ توکي ڇا کپي؟ اوهان سان ڪهڙي هيءَ ڪم ڪيو؟

ڇو ٻہ سوال جو لفظ آهي، پر معنيٰ اٿس ڇالاءِ. ڪيڏي ۽ ڪيڏانهن ٻه سوال جا لفظ آهن، ۽ معنيٰ اٿن ڪهڙي پاسي ڏي يا ڏانهن. ڪي ڪاڏي بہ چوندا آهن. ڇو جي بدران لاءِ ۾ ڪوهہ بہ چوندا آهن. ڪيئن بہ سوال جو لفظ آهي، يعني ڪهڙي طرح ۽ ڪٿ يا ڪٿي بہ، يعني ڪهڙي هنڌ ڪيترو هنڌ ڪيترو يعني ڪهڙو انداز. هيتري، هيڏي وغيره وانگي، هي بہ ضميري صفت وانگي شمار ڪيا آهن.

اصل بنياد جي نظر تي ڪير سنسڪرت ۾ ڪِياسُ آهي ۽ پراڪرت ۾ ڪيرِسَ. پر عام صورت ڪنهن ۽ ڪِن، سنسڪرت جي ڪَنَ ۽ ڪَسيُ مان آهي، جي پراڪرت ۾ ڪَسُ يا ڪَهہَ ٿا ٿين. هنديءَ ۾ ڪَون آهي ۽ عام صورت ڪِس ۽ ڪِن آهي. ڇا سنسڪرت ۾ ڪِم آهي. ڪيترو سنسڪرت ۾ ڪيِپتَ ۽ پراڪرت ۾ ڪيِ آهي.

فصل ڏيون

ضمير موصول، جواب موصول ۽ مبهم

ضمير موصول آهو ضمير آهي، جو ڪنهن اسم جي بدران جملي ۾ اچي ٿو، ۽ انهيءَ کي ڪنهن ٻئي جملي سان ڳنڍي ٿو، يا ٻنهي جو وصل ڪري ٿو. وصل جي معنيٰ ڳنڍڻ يا ملائڻ آهي.

ضمير جواب موصول آهو ضمير آهي، جو ضمير موصول جي جواب ۾ آهي ۽ جنهن ٻئي جملي سان ضمير موصول کي ڳنڍي ٿو، تنهن ۾ هن جي بدران اچي ٿو. ضمير موصول "جو" آهي ۽ ان جو جواب "سو" آهي، جو، ضمير جواب موصول بہ

آهي. مثال: جو ڪتاب مون توکي ڏنو هو، سو مون اڄ احمد وٽ ڏٺو. هي آهو گهوڙو آهي، "جو" مون احمد کان ورتو هو.

جو ۽ سو، مونث ۾ جا ۽ سا ٿين ٿا ۽ انهن جو جمع جي ۽ سي آهي ۽ حالتن ۾ انهن جي عام صورت واحد لاءِ مذڪر توڙي مونث ۾ جنهن ۽ تنهن آهي، ۽ جمع ۾ جن ۽ تن. ڪڏهن ڪڏهن جو جي بدران جيڪو، ۽ جا جي بدران جيڪا ايندو آهي، ۽ انهن جي عام صورت واحد ۾ جنهن ڪنهن آهي، ۽ جمع ۾ جن ڪن. ڪڏهن ڪڏهن جو جي بدران جيڪو، ڪوبه ڪم ايندو آهي، ۽ آهو زياده زوردار ۽ گهڻن سان لاڳو ٿو ٿئي ۽ ڪڏهن پوئين 'ڪو' جي پويان 'به' وجهندا آهن، جيئن ته جيڪو به. اهڙي هنڌ هر ضمير مبهم جهڙو ٿيو پوي ۽ برابر ٿئي ٿو ڪو، جو، ڪا، جا، ڪنهن، جنهن جي.

اصل بنياد جي نظر تي، جو سنسڪرت ۾ يو ۽ پراڪرت ۾ جو آهي ۽ ان جي عام صورت پراڪرت ۾ يَسَ آهي. جا جتهه جي برابر آهي. هنديءَ ۾ جو ۽ جيس ۽ جمع ۾ جين. پراڪرت ۾ جمع جي عام صورت جاڻ آهي، ۽ سنسڪرت ۾ ياس.

ساڳيءَ سنسڪرت طرح سو سنسڪرت ۾ سَن ۽ پراڪرت ۾ سو آهي، ۽ عام صورت تنهن، سنسڪرت ۾ تَسيَ ۽ پراڪرت ۾ تَسَ آهي. جمع ۾ تن، سنسڪرت توڙي پراڪرت ۾ تي آهي ۽ عام صورت پراڪرت ۾ جاڻ جي جواب ۾ تاڻ آهي.

ضمير مبهم آهو ضمير آهي، جو شڪ وجهي ۽ پَڪَ ڏئي نه سگهي ته آهو ڪهڙي اسم جي بدران ٿو اچي. آهو آهي ڪو، جنهن جو مونث آهي ڪا ۽ عام صورت واحد ۾ ڪنهن ۽ جمع ۾ ڪن آهي. مثال: ڪنهن ته ضرور هن کي ماريو هوندو، ڪا زال هتي آئي ٿي ڏسجي، ڪن جي راءِ آهي ته ائين ڪرڻ بيقاعدي آهي.

ڪڏهن ڪو جي بدران ڪوئي به ايندو آهي، ڪي به ڪم ايندو آهي، ۽ شيءِ سان لاڳو ٿيندو آهي، جيئن ته ڪي ته مون کي ڏي. جيڪو ۽ جيڪي به مبهم وانگي ڪم اچن ٿا، جيئن مٿي چيو ويو آهي. ڪو جي عام صورت ڪنهن شڪل ۾، ضمير استفهام ڪير جي عام صورت ڪنهن جهڙي آهي. سنسڪرت ۾ به ڪِدَپِ ضمير استفهام جهڙو آهي، واحد ۾ توڙي جمع ۾ توڙي عام صورت ۾.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

باب چوٿون

اسم صفت جو بيان

مٿي ڏيکاريو ويو آهي ته اسم صفت ڪنهن اسم جي خاصيت يا صفت يا قسم يا انداز ٿو ڏيکاري، ۽ انهيءَ سان ٿو لڳي. اسم وانگي صفت به جنس، عدد ۽ حالت ۾ ڦري ٿي، ۽ انهيءَ وانگي جدا جدا پڇاڙيون اٿس. جيئن ته: چڱو مڙس، چڱي زال، چڱا مڙسَ، چڱيون زالون، چڱن مڙس کي، چڱين زالن کي، چڱن مڙسن کي، چڱين زالن کي. پڇاڙين جي ڦيرگهير به صفتن ۾ بلڪل اسمن جي پڇاڙين جي ڦيرگهير جهڙي آهي. مثلاً: اَو پڇاڙيءَ وارا مذڪر اسم واحد ۽ جمع ۾، توڙي مذڪر ۽ مونث ۾ هڪجهڙا آهن، جيئن ته ڪدوُ. تيئن صفت ۾ به آهي، جيئن ته لاڏوُ اٺُ، لاڏوُ اٺَ، لاڏوُ اٺِ، لاڏوُ اٺيُون. مگر اها ڦيرگهير فقط نج سنڌي لفظن سان لاڳو آهي، جيڪي عربي يا فارسيءَ مان آيل صفتن جا لفظ آهن، سي ڪين ٿا ڦرن، آهي هميشه هڪجهڙا آهن، جيئن ته: غريب ڇوڪرُ، غريب ڇوڪري، غريب ڇوڪرَ، غريب ڇوڪريُون، غريب ڇوڪر کي، غريب ڇوڪرن کي. ٻيا مثال اهڙن صفتن جا آهن: نيڪ، بد، خوش، درست، پشيمان ۽ هلاڪ وغيره. اهڙن صفتن کي چڏي اڄ سنڌي صفتن جي نسبت ۾ معلوم ٿيندو ته جي پڇاڙيءَ ۾ اَ، آ، اِ، اي، اُ، اَو آهن، سي جنس ۽ عدد ۽ حالت ۾ ڦريون ٿيرن، ليڪن او پڇاڙيءَ واري صفت هرطرح اسم وانگي ڦري ٿي. او ڪان سواءِ ٻين پڇاڙين وارين صفتن جا مثال هي آهن: ڏارُ، داتا، سُچيتِ، ڏکيي، نيچُ، سَهڻو.

صفت جا درجا: صفت جا ٽي درجا آهن: صفت خالص، صفت تفضيل، ۽ صفت مبالغہ.

صفت خالص، آها صفت آهي، جنهن جو ٻي ڪنهن سان مقابلو ڪرڻ ۾ نٿو اچي، جيئن مٿي مثال ڏنا ويا آهن.

صفت تفضيل: آهو درجو آهي، جنهن ۾ فقط هڪڙي ٻئي سان مقابلو ٿو ٿئي، ۽ انهيءَ ٻئي جي پٺيان حرف جر ڪان يا ڪنا، يا مان يا مون، يا منجهان ڪم اچي ٿو، جيئن ته هي ماڻهو هُن ڪان چڱو آهي، هن ٻن مان هيءُ چڱو آهي. فارسيءَ ۾ تفضيل جي نشاني تر آهي. ۽ ڪڏهن اهڙيون فارسي صفتون به ڪم اينديون آهن،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جيئن ته هي هُن کان بهتر آهي. بهتر به انهيءَ وانگي ڪم اچي ٿو. ڪڏهن ڪڏهن عربي تفضيل به ڪم ايندو آهي، جيئن ته اَعليٰ، اَدنيٰ ۽ اَفضل.

صفت مبالغه: اهو درجو آهي جنهن ۾ هڪڙي کان وڌيڪ اسمن سان مقابلو ڪرڻ ۾ ٿو اچي، جيئن ته هي ڇوڪر سڀني کان چڱو آهي، سڀني مان هي ڇوڪر هشيار آهي. ڪڏهن ڪڏهن لفظ گهڻو يا زور مبالغه لاءِ ڪم ايندو، جيئن تفضيل لاءِ واڌُ ويا زياده ڪم آڻيندا آهن. مثلاً، هي هشياريءَ ۾ هُن کان واڌو آهي، هين ۾ احمد زياده هشيار آهي، احمد گهڻو هشيار آهي، هي زور مناسب ڳالهه آهي. ساڳيءَ طرح واڌو يا گهٽي جي بدران گهٽ يا ٿورو به مقابلي لاءِ ڪم اچي سگهي ٿو. فارسي مبالغه، جنهن جي نشاني ترجي بدران ترين آهي، سو سنڌيءَ ۾ اڪثر ڪم ٿو اچي، جيئن ته بهترين ۽ بدترين.

متفرقه صورتون: صفتون اسمن سان گڏ اچي ڪري اسمن وانگي ڦرن ٿيون، جيئن مٺي ڇيو ويو آهي. مگر ڪڏهن ڪڏهن صفتون ڌار به ايندڙيون آهن ۽ اسمن جي بجاءِ ڪم ايندڙيون آهن. انهيءَ وقت ته بلڪل اسمن وانگي ڦرنديون آهن. جيئن ته ڏاهن جو چوڻ آهي ته هميشه سچ ڳالهائجي، چڱن سان چڱايون هر ڪو ئي ڪري، پر مٺدن سان ڪو ٿورو ڪندو. ساڳيءَ طرح، فارسي صفتون جي اسمن سان گڏ ٿيون ڦرن، سي به ڌار ڪم اچڻ ڪري ڦرن ٿيون، جيئن ته غريبن تي ڪهل ڪرڻ گهرجي، دانائن کي نادانن کان زياده عزت ملڻ گهرجي.

ڪي صفتون ضميرن وانگي ڪم ايندڙيون آهن، ۽ ڪي ته مبهم ٿينديون آهن، يعني ڪنهن خاص ماڻهوءَ جي صفت نه ڏيکاريندڙيون آهن، پرشڪ ڏيکاريندڙيون آهن جيئن ته فلاڻو، پراڻو، ڌاريون، ساڳيو، سڀ، سمورو، مڙئي، ٿورو، پيو وغيره.

ڪڏهن عدد به صفتن وانگي ڪم ايندا آهن، جيئن ته ٻه ماڻهو، پنج گهوڙا، ڏهه ڪتاب، پهريون ڇوڪر، چوٿون گهوڙو.

سنسڪرت ۾ فارسيءَ وانگي مقابلي جي درجن لاءِ صفتي نشانيون يا حرف ڪم ايندا آهن، پر سنڌيءَ ۾ آهي اصل ڪم نه ايندا آهن.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

باب پنجون

اسم ظرف جو بيان

مٿي ڏيکاريو ويو آهي، ته ظرف اهو لفظ آهي، جو فعل يا صفت يا ٻئي ظرف سان ٿو لڳي، ۽ وقت يا هنڌ يا دستور يا اندار يا انڪار ٿو ڏيکاري.

جڏهن ظرف وقت ٿو ڏيکاري، تڏهن انهيءَ کي ظرف زمان ٿا چون، جيئن ته اڄ، سڀاڻي، هاڻي، پوءِ، هميشه ۽ جڏهن هنڌ ٿو ڏيکاري، تڏهن انهيءَ کي ظرف مڪان ٿا چون، جيئن ته هيٺي، هُتي، هيٺ، مٿي، اندر، ٻاهر، اڳيان، پٺيان. ۽ جڏهن اهو دستور، يا انداز ڏيکاري ٿو، تڏهن انهيءَ کي ظرف تميز ٿا چون، جيئن ته آهستي، ٺهه پٽهه، هرُو ڀرُو، ڏاڍو، جهٽ، جيئن، تيئن، هيئن. جڏهن ناڪار ٿو ڏيکاري، تڏهن انهيءَ کي ظرف انڪاري يا نفي چوندا آهن، جيئن ته نه، متان، ڪين، مَ.

ظرف زمان ۽ مڪان ۽ تميز اڪثر فعل سان لڳندا آهن، پر تميز صفت ۽ ظرف سان به ايندو آهي، جيئن ته ڏاڍو چڱو، نهايت قابل.

سنڌيءَ ۾ ظرف اسمن ۽ صفتن ۽ ضميرن ۽ فعلن مان جڙندا آهن. هيٺيان ظرف اسمن مان نڪتل آهن- ڏهاڙي، تاريڪ يعني تاريخ، روز، تمام، حڪمان، دليان يا دليون. اڳيان، پٺيان. صفتن مان هي نڪتل آهن- ڏاڍيان، چڱو يا چڱي طرح، ڏيري ڏيري. فعلن مان هي آهن- وري، موٽي، ڄاڻي ٻجهي، ڄاڻي واڻي. ڪي ظرف ٻن لفظن مان مرڪب آهن، جيئن ته هيستائين، اڄ تائين، اڄ سڀاڻي، جڏهن تڏهن، جڏهانڪر، تڏهانڪران، ڪڏهانڪر، مهيني مهيني، روز روز، ڀيري ڀيري، هري هري. ڪي ٻاڻهي ٺهيل آهن، جيئن ته مَس، مسين، يا مَس مَس، نيٺ آپڻاڪ، جانئي، اڃا، سدا، اوچتو، هورياڻ، اچانڪ، امالڪ، بيشڪ، ٻئي، جيڪس، ڪٿر، نيٺ، نيچ، هيڪاري، بَس، ڇو.

ڪڏهن صفت به ظرف وانگي ڪم اچي ٿي، جيئن ته هو چڱو يا صاف ٿو ڳالهائي، هي ڪتاب سوکهو رکُ، هتو سئون ٿو هلي.

ڪي ظرف عربي ۽ فارسي لفظ آهن، ۽ ساڳيءَ صورت ۾ ڪم ايندا آهن، جيئن ته البته، بلڪل، شايد، مفت، اتفاقاً، مثلاً، ايضاً، ارادتاً.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

باب ڇهون

اسم عدد جو بيان

اسم عدد ڳاڻيٽي جي لفظن کي چوندا آهن. اهي ٻن قسمن جا آهن: هڪڙا شماري، جي ڳڻپ جي ڪم ايندا آهن، جيئن ته هڪ، ٻه، ٽي، چار وغيره ۽ ٻيا قطاري، جي ڳڻپ ۾ هر هڪ جي جاءِ ڏيکارين ٿا، جيئن ته پهريون، ٻيون، ٽيون، چوٿون. جيتوڻيڪ عدد اسم ۾ شمار ڪيا ويا آهن، جيئن صفت ۾ شمار ڪيل آهي، تڏهن به اهي صفت وانگي ڪم ڏين ٿا، جي شمار يا انداز يا جاءِ ڏيکارين ٿا، جيئن ته ٻه ماڻهو، ٻنج ماڻهو، پهريون ڇوڪر، ڏهون ڇوڪر.

شماري عددن ۾ ڏهن کان مٿي وارن ڏهاڪن ۾، نَون ڏيکارڻ لاءِ اُوڻ ڪم ايندو آهي، جيئن ته اوڻيهه يا اوڻويهه، اوڻٽيهه، اوڻيتاليهه ۽ پوءِ ڏهاڪي جو پهريون اکر به ڦري ٿو، جيئن ته ويهه کي ايهه، چاليهه کي تاليهه، پنجاهه کي ونجاهه، سٺ کي هٺ، ستر کي هتر، هيڪَ کي هڪڙو يا هيڪ يا هڪڙو به چوندا آهن، ۽ کي آنءَ مٿين يا ٻين ڪاڏي جي شين ڳڻپ ۽ شمار ڪرڻ ۾ برڪت وجهڻ لاءِ هڪڙي جي بدران، يا ٻهرئين جي بدران، بَرڪت چوندا آهن. ڇَهَن کي ڇَهَ ۽ ڪي ڇَهَہ چوندا آهن. ٻارهن کي ڪي ڪارنهن يا اکارنهن به چوندا آهن، جيئن هنديءَ ۾ گياره چوندا آهن. اُوڻيهه ۽ ايڪيهه کي اُوڻويهه ۽ ايڪويهه به چوندا آهن.

سؤ کان مٿي ڳڻپ لاءِ هڪ سؤ هڪ، هڪ سؤ ٻه، هڪ سؤ ٽي، انهيءَ طرح ڳڻيندا آهن، ۽ ڪي ايڪو سؤ يا ايڪوترو سؤ، ٻڙو سؤ يا ٻڙوترو سؤ؛ ٽڙو سؤ يا ٽڙوترو سؤ، چوڙو سؤ يا چوڙوترو سؤ، پنجو سؤ يا پنجوترو سؤ وغيره چوندا آهن. ٻن سون کان مٿي وري ايڪا ٻه سؤ، ٻڙا ٻه سؤ، ٽڙا ٻه سؤ وغيره. هزار کي سهس به چون. سؤ هزارن کي لک چون، سؤ لکن کي ڪروڙ چون ۽ ڪروڙ کي ڪوڙ به چوندا آهن. سؤ ڪروڙن کي ارب چون، سؤ اربن کي کَرب، سؤ کربن کي نيل، ۽ سؤ نيلن کي پدم. ڏهن کي گڏ جملو ڪري، ڏهو يا دهو چون. ويهن کي جملو ڪري ڪوڙي چون. ٻارهن کي انگريزي نالو ڏئي درجن چون، ۽ سؤ ورهين کي صدي چون، جو فارسي صد مان آهي.

صفت وانگي ٻنهي قسمن جا عدد: جنس، عدد ۽ حالت وٺندا آهن، جيئن ته هڪڙو، مونث هڪڙِي، عام صورت واحد لاءِ هڪڙي، جمع لاءِ هڪڙن. ٻين ۾ جنس ۽ عدد جو تفاوت ڪونهي، مگر عام صورت ٻن، ٽن، چئن وغيره ٿئي ٿي، جيئن ته چئن ماڻهن کي، پنجن کي، ڏهن کي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

زور ڏيکارڻ لاءِ يا سيني کي گڏي ڏيکارڻ لاءِ عدد جي پڇاڙي 'ئي' وجهندا آهن، جيئن ته چارئي، پنجئي، ڏهئي وغيره. ۽ عام صورت ۾ ٻنهي، ٽنهي، چئني، ڏهني وغيره ڏيندا آهن. ٻئي اسم سان صفت وانگي ڪم اچڻ مهل جنس ۾ عددن جي صورت قائم رهندي آهي، جيئن ته چار ٻڪريون، چار گهوڙا، ست زالون، ستون يا ٻين روپيي، ٽين ٻئسي، چئن آني وغيره.

سؤ کان مٿي مجمل طرح گهڻن ڏيکارڻ لاءِ 'ين' گڏيندا آهن، جيئن ته سوين ماڻهو، هزارين گهوڙا، لکين آدمي، سهسين جانور.

انگن ڏيکارڻ لاءِ مجمل طرح ايڪو، ٻڪو، ٽڪو، چؤنڪو، پنجڪو، ڇڪو، ستو، اٺو، نائو، ڏهو، ويهو، ٽيهو وغيره. ڏهي کي ڏهاڪو به چوندا آهن. سؤ کي سيڪڙو به چوندا آهن.

اٽڪل يا تخمينن ڏيکارڻ لاءِ ڏهاڪو، ويهارو، ٽيهارو، چاليهارو، پنجاهي، سائيڪو ڪم آڻيندا آهن، ۽ ڪڏهن انهن جي پڇاڙي ڪن به آڻيندا آهن ۽ ڪڏهن چونڪڙي، پنجڙي، ڇڪڙي وغيره به چوندا آهن.

هڪڙي کان گهٽ جي لاءِ اڌ، چوٿو يا چوٿ يا چوٿائي، پاءُ، ٽيهائي، سوائي، ڏيڍ، ساڍ ڪم ايندا آهن، جي اسمن وانگي ڳالهائبا آهن. ۽ اڌ يا آڌو، پونو، منو، سوا يا سوايو، اڍائي، صفت وانگي ڪم ايندا آهن.

ساڳيءَ شيءِ جي گهڻن ڀيرن اچڻ يا گهٽين شين ڏيکارڻ لاءِ هيڪر يا هيڪار، ٻيهر يا ٻيهار، ٽيهر يا ٽهار وغيره ۽ هيڪوڻ، ٻيڻ، ٽيڻ يا هيڪوڻو. ٻيڻو، ٽيڻو، چؤڻو، پنجوڻو، ڏهوڻو وغيره چوندا آهن.

عدد قطاريءَ جي ڏيکارڻ لاءِ پهرئين کان پوءِ عدد شماريءَ جي پڇاڙي او يا اون آڻيندا آهن، جيئن ته ٻيو، ٽيون، چوٿون، پنجون، ڏهون، ويهون وغيره، انهن جو مونث آهي پهرين، ٻي، ٽين، چوٿين، پنجين، ڏهين، ويهين وغيره.

عددن جو اصل: سنڌي ڳالهائڻ جا لفظ، يا عدد شماري توڙي قطاري، سڀ

پراڪرت جي معرفت سنسڪرت مان ورتل آهن، هڪ سنسڪرت ايڪ ۽ پراڪرت ايڪ مان نڪتل آهي. هندي به ايڪ آهي. ٻه سنسڪرت ۾ دو ۽ پراڪرت ۾ دو. هندي ۾ دو آهي ۽ فارسيءَ ۾ دو، جنهن جي آواز دُ آهي. سنڌيءَ ۾ سنسڪرت جو دو بدلجي ٻو ٿيو آهي، جو پوءِ ٻه ٿيو. سرائڪي يا پنجابي ٻوليءَ ۾ ڏون چوندا آهن، جو پراڪرت جي دوڻ مان آيل آهي. ٽي، سنسڪرت ترِ مان آهي، پراڪرت ۾ تِرڻ آهي، جنهن مان هندي تين نڪتو آهي. چار، فارسي چهار، سنسڪرت چتُر ۽ پراڪرت چهار مان آيو آهي. پنج، سنسڪرت پنچن، پراڪرت پنچ مان آهي. فارسي پنج ۽ هندي پانچ آهي. ڇهه، سنسڪرت شش ۽ پراڪرت ڇه آهي، فارسي شش ۽ هندي ڇي. ست، سنسڪرت سپتن، پراڪرت ست، هندي سات،

پنجابي ست. اٺَ، سنسڪرت اَشٽن، پراڪرت اَٺٿ، فارسي هشت، هندي آٺ. نَو، سنسڪرت نوَن، پراڪرت نَوَ، فارسي نُه، هندي نَو. ڏهه، سنسڪرت دَشَن، پراڪرت دَسَ، هندي دَس، فارسي دَه. يارهن، پراڪرت ايارهَ، سنسڪرت ايڪادَشَن. ٻارهن، پراڪرت وارَهَ، سنسڪرت دوادَشَن. تيرهن، پراڪرت تيرَهَ، سنسڪرت تريودَشَن. چوڏهن، پراڪرت چَئُدَهَ، سنسڪرت چتُردَشَن، هندي چودهان. پندرهن، پراڪرت پَنرهه، سنسڪرت پنچِ دشين. سورهن پراڪرت سولَهَ سنسڪرت شودَشَن، هندي سولهه. سترهن، پراڪرت سَتَرهَ، سنسڪرت سپت دَشَن. ارڙهن، پراڪرت اَٺرهَ، سنسڪرت اَشٽادَشن، هندي اٺارهه. اوڻيهه، سنسڪرت اَنوِنشَت يعني ويهن کان هڪ گهٽ، هندي اُنيس. ويهه، سنسڪرت وِنشَتِ، پراڪرت وِسَءِ، فارسي بيست. ٽيهه، پراڪرت تِيسا، سنسڪرت ترِنشَتِ. انهيءَ کان پوءِ سنسڪرت وارو شَتِ ڦري پراڪرت ۾ سد ٿو ٿئي. چاليهه، سنسڪرت چتوارنشَت، پراڪرت چتارسا. پنجاهه، سنسڪرت پنچاشت؛ پراڪرت پنڃاسا. سٺ، سنسڪرت شَشٽِ. ستر، سنسڪرت سپتَتِ. اَسي، سنسڪرت اَشيتِ. نوي، سنسڪرت نَوَتِ. سَو، سنسڪرت شَتَ، پراڪرت سَتَ، فارسي صَد.

ايڪوترو سَوُ ۾ ترو سنسڪرت اتر مان آهي. جنهن جي معنيٰ آهي متي، يعني سَوُ کان هڪڙو متي سَهسَ، سنسڪرت سَهَسرَ، پراڪرت سَهسِ. هزار فارسيءَ مان آهي. لک، سنسڪرت لَڪشَ، هندي لاک. ڪروڙ يا ڪوڙ، سنسڪرت ڪوٽِ. آربَ، سنسڪرت آربُدَ. کَربُ، سنسڪرت کربَ. نيل، سنسڪرت نيل. پَدَم سنسڪرت پدمَ.

ٻهرين، سنسڪرت پرَتَمَ، پراڪرت پَٿَمِ. ٻيو ۽ ٻيجو، پراڪرت ٻيئَ، سنسڪرت وِدَءَ، پراڪرت ڏيجِ. ٽيون، پراڪرت تِيئَ. چوٿون، پراڪرت چئٿَ. تنهن کان پوءِ عدد جي پٺيان سنسڪرت واري پڇاڙي "تَمَ" ڦيرائي "اون" ڪري سنڌيءَ ۾ ڪم آندي اٿن، جا فارسيءَ ۾ "اَم" ٿي ٿئي، جيئن ته چهارم، پنجم. هندي ۽ مرهٽيءَ ۾ "وان" ٿي ٿئي، جيئن ته پانچوان، ۽ گجراتيءَ ۾ "مو"، جيئن ته پانچمو. سنڌي ۾ جو لفظ "ڪَنُ" ڪم ٿو اچي، جيئن ته ڏهاڪو ڪن، ويهارو ڪن، سو به سنسڪرت "ڪَنٺَ" مان آهي. هيڪار، ٻيهار وغيره ۾ جو "آر" ٿو اچي ۽ "وار" يا "وارو" جي معنيٰ ٿو ڏئي، سو به سنسڪرت ۾ وار آهي، جو فارسيءَ ۽ هنديءَ ۾ "بار" يا "باره" آهي، جيئن يڪ بار، دو بار يا دوباره، سه باره. چوٿ يا چوٿائي، سنسڪرت ۾ چتر ٿانشَ آهي، ۽ ٽيهائي، ترتيانشَ، پاءُ، سنسڪرت پادَ آهي. پوڻو، سنسڪرت پادونَ آهي. اڌ، سنسڪرت آرڌَ آهي. سوا ۽ سوائي ۽ سوايو، سنسڪرت سپادَ آهي. ساڍ ۽ ساڍا، سنسڪرت سارڌَ آهي. ڏيڍ، سنسڪرت ترِ آرڌ آهي، يعني ٽي اڌ آڌائي، سنسڪرت آرڌ دوِيَ يعني ٻه ۽ اڌ.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

باب ستون

فعل جو بيان

فصل پهريون

فعل جا قسم

مٿي چيل آهي ته فعل اهو لفظ آهي، جنهن مان ڪنهن ڪم جي ڪرڻ يا ٿيڻ يا ماڻهوءَ يا شيءِ تي ٿيڻ يا هئڻ جي معنيٰ نڪري. مٿي اهين به چيل آهي ته: اهڙي ڪنهن ڪم ڪندڙ کي فاعل ٿا چون ۽ جنهن تي ڪو ڪم ٿئي تنهن کي مفعول ٿا چون. هاڻي جو ڪم ڪنهن ٻئي تي لڳو نٿي تنهن کي 'فعل لازمي' چون ٿا. لازمي لفظ جي معنيٰ آهي، چنبڙندڙ يعني جو ڪم فقط فاعل يا ڪم ڪندڙ سان چنبڙيل ٿو رهي ۽ لنگهي ڪنهن ٻئي تائين اثر نٿو ڪري، جيئن ته احمد هلي ٿو، ٻڪري اڙامن ٿا، هي ڇوڪر روئي ٿو ۽ اتي هلڻ، اڙامڻ، روئڻ فعل لازمي آهن. پر جڏهن اهو ڪم ڪنهن ٻئي تي ٿئي ٿو انهيءَ جو اثر ڪنهن ٻئي تائين وڃي ٿو، جنهن کي مفعول ٿا چون، تڏهن انهيءَ کي 'متعدي' چون ٿا، جو متعدي لفظ جي معنيٰ آهي لنگهي ٻئي تائين ويندڙ، پر جڏهن فعل ڪو ڪم نه ڏيکاري، فقط ڪنهن ماڻهوءَ يا شيءِ جو هئڻ يا ٿيڻ ڏيکاري، تڏهن اهو اگرچ مٿين معنيٰ موجب لازمي آهي، جو رڳو فاعل سان چنبڙيل ٿو رهي، تڏهن به سواءِ ڪنهن ٻئي فعل جي گڏجڻ سان انهيءَ مان پوري معنيٰ نٿي نڪري. گهڻو ڪري انهيءَ جا ڀاڱا ٻين فعلن سان گڏ ايندا آهن ۽ وقت يا ٻين ڳالهين ڏيکارڻ ۾ مدد ڪندا آهن. تنهنڪري اهڙن فعلن کي "معاون" چون ٿا. معاون لفظ جي معنيٰ آهي مدد ڪندڙ. مثلاً آهي، هو، ٿيو فعل معاون آهن — هُو ماڻهو آهي، هي ڇوڪر هو، هي ڳالهه ٿي. انهن جملن مان پاڻهي صاف معنيٰ نٿي نڪري، جيسين ڪو ٻيو لفظ انهن ۾ فعل سان گڏ ڪم ايندو، جيئن ته هُو ماڻهو حڪيم آهي. هي ڇوڪر هشيار هو، هيءَ ڳالهه سچي ٿي، آءٌ لکندو آهيان، هُو ويو هو، ڪم پيو ٿئي. انهن جملن جي فعلن ۾ آهيان، هو، ٿئي، هئڻ يا ٿيڻ فعل جا ڀاڱا آهن جي ٻين فعلن سان گڏ اچي، معنيٰ ڪڍڻ يا سمجهائڻ ۾ مدد ڪن ٿا.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مٿين بيان مان معلوم ٿيو ته فعل ٽن قسمن جا آهن: فعل لازمي، فعل متعدي، ۽ فعل معاون. هي به معلوم ٿيو ته هڪڙي معنيٰ سان فعل معاون به لازميءَ جو هڪڙو قسم آهي. فعل متعديءَ جو ٻيو به هڪڙو قسم آهي، جنهن کي ”متعدي بالواسطه“ ٿا چون يعني جو ڪنهن ٻئي جي واسطي يا وسيلي سان يا انهن جي هٿان اثر ٻئي تائين پهچائي ٿو، جيئن ته بادشاهه قيديءَ کي مارايو يا ڪُهايو. يعني پاڻ نه مارايائين يا ڪُٺائين جو فعل ٿئي ها، پر ڪنهن ٻئي هٿان مارايائين يا ڪهارايائين، تنهنڪري آهو فعل متعدي بالواسطه ٿيو. انهي فعل جي مصدر ۾ نشاني آهي آئڻ يا آرائڻ.

فاعل ۽ مفعول جي نظر تي فعل متعدي معروف به ٿي سگهي ٿو ۽ مجهول به، جن جي معنيٰ آهي سڃاتل ۽ اڻ سڃاتل. مثلاً، احمد محمد کي ماريو. اتي مارڻ فعل جو فاعل سڃاتل آهي ۽ معلوم آهي ته احمد آهي پر محمد مارجي ويو. اتي خبر نٿي پوي ته محمد جو ماريندڙ ڪير آهي، تنهنڪري پهريون فعل ”متعدي معروف“ آهي ۽ ٻيو ”مجهول“. مجهول جي نشاني مصدر ۾ ’جڻ‘ آهي، جا فعل جي امر جي پڇاڙيءَ آڻجڻ ٿي، جيئن ته مارڻ، مار، مارجڻ، مارائجڻ.

فصل ٻيو

اسم مصدر ۽ امر

مٿي اسم جي وصف ۾ ڏيکاريو ويو آهي، ته آهو ڪنهن ڪم جو به نالو آهي، جيئن پڙهڻ، لکڻ، ۽ اسم جي قسمن ۾ ڏيکاريو ويو آهي، ته ڪم ڏيکارڻ واري اسم کي ”اسم مصدر“ چون ٿا. انهي جي نشاني آهي ’اڻ‘. مثلاً، پڙهڻ چڱو ڪم آهي. انهيءَ جملي ۾ پڙهڻ، آهي فعل جو فاعل آهي، ۽ اسم وانگي ڪم آيو آهي. ڇوڪر ترڻ سکيو آهي. اتي ترڻ مصدر آهي ۽ سکيو آهي فعل جو مفعول آهي ۽ اسم وانگي ڪم آيو آهي. انهيءَ ڪري مصدر فعل لازميءَ جي به ٿئي ٿي ۽ متعديءَ جي به. متعدي مصدر مفعول به وٺي سگهي ٿي، جيئن ته بابو هوا کائڻ ويو آهي، اتي کائڻ مصدر فعل متعديءَ جي آهي ۽ انهيءَ جو مفعول آهي هوا.

مصدر لفظ جي عربيءَ ۾ معنيٰ آهي نڪرڻ يا ظاهر ٿيڻ جي جاءِ يا شيءِ. سو هن ڪري جو انهيءَ مان فعلن جون علحده يون صورتون نڪرن ٿيون، جيئن هيٺ پاٺهي معلوم ٿيندو. مصدر جي پڇاڙي، جا ”اڻ“ آهي، تنهن ۾ ”ڻ“ جي مٿان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پيشُ آهي، تنهنڪري اسم جي قانون موجب اهو مذڪر اسم آهي، ۽ مذڪر وانگي ڳالهائڻ ۾ اچي ٿو ۽ ڦري گهري به ائين ٿو، جيئن ته سچ ڳالهائڻُ چڱو آهي، سچ ڳالهائڻ مان فائدو آهي، جتي عام صورت ۾ "ڻ" تي زير ٿي اچي.

انهيءَ مصدر جي نشاني "ڻ" ڪڍڻ سان آمرُ ٿو پيدا ٿئي. امر جي معنيٰ آهي حُڪُم. مثلاً، اچڻ مان اچُ، وڃڻ مان وڃُ، ڪرڻ مان ڪر ۽ مارڻ مان مارِ. آمر جي پڇاڙيءَ واري اکر تي يا مصدر جي نشانيءَ جي اڳئين اکر تي جيڪا جدا جدا حرڪت ٿي اچي، انهيءَ جا ڪي قانون مُقرر آهن.

فعل لازمي جي مصدر جي نشاني "اَڻ" آهي يعني ڻ جي اڳئين اکر جي مٿان زبر آهي، ۽ انهيءَ جي آمر جي پڇاڙي "اُ" ٿي ٿئي، جيئن ته هَلَڻُ-هَلُ، ورَڻُ-وَرُ، ٻَوَڻ-ٻَڏُ، نَوَڻ-نمُ، اچڻ-اچُ، ۽ وڃڻ-وڃ.

فعل متعدي جي مصدر جي پڇاڙي "اَڻُ" به آهي ۽ "اِڻ" به آهي ۽ انهيءَ مان جو امر نڪري ٿو، تنهن جي پڇاڙيءَ ۾ اِ ٿو اچي، جيئن ته جهلڻ-جهلِ، ڦَرَڻُ-ڦُرِ، ڳالهائڻُ-ڳالهاءِ، ڌوئڻُ-ڌوءِ، پيئڻُ-پيءُ. پر ڪڏهن مصدر جي نشانيءَ جي اڳيان "او" اچڻ ڪري، آمرُ فقط "ڻ" ڪڍڻ سان ٿو جڙي، جيئن ته ڌوئڻ-ڌو، رُئڻ-رو. ۽ ڪن جي امر جي پڇاڙي اُ به ٿي اچي، جيئن ته ٻڌڻ-ٻڌُ، لکڻ-لکُ، چُمڻ-چُمُ، ڏِسڻ-ڏِسُ، سِبڻ-سِبُ، ڪِڻ-ڪِيُ وغيره.

فعل متعدي بالواسطه جي مصدر ۾ فقط "ڻ" ڪڍي ٿي ڇڏجي، جيئن ته مارائڻ-ماراءِ، کهائڻ-کهاءِ، کهارائڻ-کهاراءِ. حقيقت ڪري متعديءَ مان متعدي بالواسطه جي ٺهڻ جو رستو آهي متعدي جي امر جي پٺيان يا مصدر جي ڻ جي بدران آئڻ يا آرائڻ وجهڻ، جيئن ته مارڻ-مارِ-مارائڻ، ڪائڻ-ڪارائڻ، ڦيرڻ-ڦيرائڻ-ڦيرارائڻ، مٺڻ-موائڻ-سوارائڻ. ڪي لازميءَ مان متعدي فعل به ٺهن ٿا، پر اهي بيقاعدي آهن، جيئن ته ٻرڻ مان ٻارڻ، پڙهڻ مان پاڙهڻ ۽ پڙهائڻ، وسرڻ مان وسارڻ، ڦرڻ مان ڦيرڻ ۽ ڦيرائڻ، ٻُڏڻ مان ٻوڙڻ، مُڙڻ مان موڙڻ، سِرڻ مان سورڻ، هرڻ مان هيرڻ ۽ هيرائڻ، ڏيڻ مان ڏيارڻ، پيئڻ مان پيارڻ، ڏُٺڻ مان ڏُٺارڻ، وڻڻ مان وڻائڻ.

ڪڏهن فعل لازمي ۽ فعل متعدي ساڳي معنيٰ ڏيکارڻ وارا جدا جدا صورتون وٺن ٿا، جن ته لازميءَ مان متعدي فعل بيقاعدي طرح جڙي ٿو- مثلاً آجهامڻ-آجهائڻ، آڏامڻ-آڏائڻ، ٻَجهڻ-ٻَڌڻ، ڦاٽڻ-ڦاڙڻ، ڇاڄڻ-ڇٽڻ، ڇڄڻ-ڇنڻ، ڏُپڻ-ڏُهڻ، ڪامڻ-ڪاڻڻ، وسامڻ-وسائڻ.

مٿي جنهن امر جو ذڪر ڪيو ويو آهي، سو ضمير حاضر واحد کي حڪم ڏيڻ لاءِ آهي، پر جمع جي لاءِ يا گهڻن ماڻهن کي حڪم ڏين لاءِ واحد جي پڇاڙيءَ ۾ 'او' ڪڏبي آهي، جيئن ته اچُ-اچو، وڃُ-وڃو، ڏي-ڏيو، جهَلِ-جهَليو، پڙهه-پڙهو.

وقت جي نظر تي هن امر کي امر حالي چوندا آهن، پر بي به صورت امر جي آهي، جنهن مان تاڪيد يا ايندڙ وقت يا دير سان ڪم ڪرڻ جو حڪم معلوم ٿو ٿئي ۽ اها آهي اِج يا ايج ڪڏڻ سان، جيئن ته آچيج، وَڃيج، ڪج يا اڪيج، ويچيج، ڪريج ۽ جمع اچجو، وڃجو ۽ اچيجا، وڃيجا، ڪريجاه يعني هڪدم يا هينئر جو هينئر نه، پر پوئيرو، يا پٺي وقت، يا ياد ڪري تاڪيد سان ائين ڪَج. ڪڏهن فعل جي پڇاڙيءَ ۾ واحد حاضر واري 'آئين' ڪم آئيندا آهن، جيئن ته اچجئين يا اچجانءِ، وڃجئين يا وڃجانءِ. اهڙي امر کي 'امر استقبالي' يا 'امر مدامي' يا 'د بريئو امر' چئي ٿو سگهجي.

جو حڪم جهلڻ يا منع ڪرڻ جي لاءِ هوندو آهي، تنهن کي نهي چون ٿا ۽ انهيءَ لاءِ امر جي اڳيان 'نه' يا 'مَ' وجهندا آهن، جيئن ته نه ڪر، مَ وڃ يا مضارع جي اڳيان متان وجهجي ٿو، جيئن ته متان وڃين، متان ڪرين. اهي انڪاري لفظ، ظرف انڪاري به آهن، جيئن مٿي چيو ويو آهي.

فصل ٽيون

اسم مشتق

جيئن ته مصدر اسم آهي، پر معنيٰ فعل جي ٿو ڏئي ۽ منجهانئس پيا فعل ٺا ٺڪرن، تيئن 'اسم مشتق' به اهڙن ڪِن اسمن کي چئبو آهي، جي مصدر مان ٺڪرن ٿا يا جڙن ٿا. آهي آهن: اسم فاعل، اسم مفعول ۽ اسم حاليه.

اسم فاعل: اسم فاعل ڪم ڪندڙ کي چون ٿا، جيئن مٿي به آيو آهي. آهو به مصدر مان ٺڪري ٿو ۽ امر جي پٺيان 'اندڙ' يا 'ايندڙ' ڪڏڻ سان لهي ٿو. امر جي پڇاڙي 'آ' آهي ته 'اندڙ' ۽ جي 'اِ' آهي ته 'ايندڙ' ڪڏين ٿا، جيئن ته لِکڻ-لِکُ-لِکندڙ، هلڻ-هَلُ-هلندڙ، مارڻ-مارِ-ماريندڙ، گهولڻ-گهولِ-گهوليندڙ. ڪي بيقاعدي به آهن، جيئن ته وڃڻ-وڃ-ويندڙ، اچڻ-اچُ-ايندڙ.

ڏسڻ ۾ ايندو ته اسم فاعل معنيٰ ۾ صفت وانگي به ڪم اچي ٿو، جيئن ته هتي جي هوا وڻندڙ آهي، ڪِرندڙ تارا ڪڏهن ڪڏهن زمين تان اُپندا آهن ۽ هَٽَ ڪنڌ ڀڄندڙ آهي. سنڌيءَ ۾ ڪي اهڙا به لفظ يا لفظن جا پاڇا يا نشان آهن، جي پڻ اسمن يا صفتن يا فعلن ڪَڏُڻ سان جڙن ٿا ۽ صفت جي معنيٰ ڏين ٿا ۽ اسم فاعل جهڙا آهن، جيئن ته آپاڻ مان آپاڻٺهار، هلڻ سان هلڻهار، ڏاتار، مارڻ وارو وغيره. اهڙن اسمن کي 'اسم فاعل ترڪيبي' چوندا آهن ۽ انهن جو ذڪر مٿي پنجين باب جي ٻئي فصل ۾ آيو آهي. اهڙي قسم جا ٻيا به لفظ آهن، جن جي پڇاڙيءَ ۾ 'ٽو' آهي، يا جي مصدر جي پڇيان 'و' ڪَڏڻ مان جڙن ٿا، ۽ صفت جي به ۽ فعل جي به معنيٰ ڏين ٿا، جيئن ته چرڪٽو، مرڪٽو، ۽ ڪٿي آئيندي جي ارادي جي معنيٰ ٿي نڪري، جيئن مون کي سڀاڻي ڪراچيءَ وڃڻو آهي، تو کي هيءُ ڪم ڪرڻو آهي يا نه؟ ڪي ماڻهو هن کي "اسم استقبال" ٿا سڏين. صفت وانگي اهڙا اسم جنس ۽ عدد ۾ ڦرن به ٿا، جيئن ته کِلندڙ ماڻهو، کِلندڙ زال، کِلندڙ مڙس، کِلندڙيون زالئون. هُو وڃڻو آهي، هوءَ وڃڻي آهي، هُو وڃڻا آهن، هُو وڃڻيون آهن.

اهڙي ساڳئي قسم جا لفظ، جي مصدر مان نڪتل آهن ۽ اسم جي فعل جي معنيٰ ٿا ڏيکارين، تن کي "حاصل بالمصدر" به چوندا آهن، ۽ انهيءَ جون جدا جدا صورتون ۽ پڇاڙيون ٿيون ٿين، جيئن ته ڪرڻ – ڪرٽي، پرڻ – پرٽي، گهمڻ – گهوم وغيره. جي اسم ذات ۾ ٿي شمار ۾ ٿا اچن ۽ انهن جو ذڪر به پنجين باب جي ٻئي فصل ۾ آيو آهي.

اسم مفعول: مٿي چيو ويو آهي ته جنهن اسم تي فعل متعدي جو ڪمُ يا اثر ٿو ٿئي، تنهن کي مفعول ٿا چون، اهو به اسم آهي جو فاعل وانگي فعل مان نڪتل آهي، ۽ امر جي پڇيان "آل" يا "يل" ۽ "او" يا "يو" وجهڻ سان جڙي ٿو، جيئن ته مارڻ – مار – ماريل يا ماريو، لکڻ – لکُ – لکيلُ يا لکيو، نيڻ – نيِ – نيلَ يا نيو. گهڻا اسم مفعول امر وانگي بيقاعدي جڙيل به آهن، جيئن ته اپائڻ – اپاٽل يا آپاميل يا آپاٽو، پڄڻ ۽ پچڻ مان پڳل ۽ پڳو، ٻيهڻ مان ٻيٺل ۽ ٻيٺو، پرچڻ سان پرتل ۽ پرتو، پيٺڻ مان پيتل ۽ پيتو، ڏاهڻ مان ڏاٺل ۽ ڏاٺو وغيره.

اسم مفعول به فاعل وانگي صفت ٿي به اسم سان ڪم ايندو آهي، جيئن ته ڀڳل سپاهي جنگ ڪرڻ جو لائق ناهي، سٺو ماڻهو جيڏري سان ڪيئن برابر ٿي سگهندو، سٺو مٿي جي آچار آهي، ۽ لکيو ٽرڻ جو ناهي.

اسم حاليه: اسم حاليه به انهن اسمن سان هڪڙو آهي، جي مصدر مان نڪرن ٿا، ۽ آهي فعل جي به ۽ صفت جي به معنيٰ ظاهر ڪري ٿو. آهو ڏيکاري ٿو ته

هڪڙي ڪم هلندي يا جاري رهندي ٿيو ڪم ٿئي ٿو. اهو به امر جي پٺيان ”آندو“ يا ”ايندو“ وجهڻ سان ٺهي ٿو. گهڻا باقاعدي جڙن ٿا ۽ ٿورا بيقاعدي ٿا جڙن. مثال: اڄ سپاٽي تو وٽان ٿيندو ويندس. هڻو ساڻهو ڪتاب پڙهندي ٻڌي سکهي ٿو. لکڻ – لک – لکندو، کهڻ – کهڻ – کهندو، مارڻ – مار – ماريندو، اچڻ – اچ – ايندو، وڃڻ – وڃ – ويندو، ۽ ڪرڻ – ڪر – ڪندو.

جيئن اسم حاليه ۾ هڪڙي ڪم ڪندي ٻئي ڪم ڪرڻ جي معنيٰ ٿي نڪري ۽ اڪثر آهي ڪم هلندڙ يا ايندڙ وقت سان، يعني حال ۽ مستقبل سان لاڳو ٿيندا آهن، تيئن گذريل وقت يا ماضي، ٻن ڪمن جي ٿيڻ واري هڪڙي فعل جي صورت آهي، جنهن کي ”فعل معطوفي“ ٿا چون، يعني موڙيل يا ڳنڍيل ڪم، جيئن ته هئو ماڻي ڪاٺي ڇيڏي آيو، هئو هيي ملڪ فتح ڪري پٺتي موٽيو، هوءَ منهن ڏکيو هليو ٿي وڃي. پر جڏهن اهڙا فعل اڪثر گذريل وقت سان ٿا لڳن، تڏهن انهن کي زمان ماضي جي هڪڙي صورت شمار ڪجي ٿي، ۽ انهن کي ”ماضي معطوفي“ ڪري سڏيندا آهن. انهيءَ جو بيان ماضين ۾ ايندو.

اهڙا مشتق اسم، جي اسم ٿي فعل يا صفت جو ڪم ڏين ٿا، يا فعل ٿي اسم ۽ صفت جو ڪم ڏين ٿا، تن کي سنسڪرت ۾ ڪردنت چون ٿا. ”اسم حاليه“ کي ’ورتما ڪردنت‘ ٿا چون، ’اسم مفعول‘ کي ’ڀوت ڪردنت‘ ۽ ’اسم فاعل ترڪيبي‘ يا ’اسم استقبال‘ کي ’ڀوشيه ڪردنت‘، ۽ فعل يا ’ماضي معطوفيءَ‘ کي ’پوررڻ ڪردنت‘.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

باب اٺون

فصل پهريون — زمانن جا قسم

فعل جا زمان

زمان لفظ جي معنيٰ آهي وقت، ۽ فعل جا زمان ڏيکارين ٿا ته ڪوئي فعل ڪهڙو وقت ٿو ڏيکاري، يعني ڪوئي ڪم ڪڏهن ٿيو يا ٿئي ٿو يا ٿيڻو آهي، يعني گذريل وقت ۾، يا هلندڙ وقت ۾، يا ايندڙ وقت ۾. انهيءَ ڪري فعل جا ٽي زمان آهن: هڪڙو "زمان حال"، ٻيو "زمان ماضي" ۽ ٽيون "زمان مستقبل".
زمان حال هلندڙ وقت ٿو ڏيکاري، جيئن ته آءٌ خط لکان ٿو، ڇوڪر گهر وڃي ٿو.
زمان ماضي گذريل وقت ٿو ڏيکاري، جيئن ته مون خط لکيو، ڇوڪرو گهر ويو.
زمان مستقبل ايندڙ وقت ٿو ڏيکاري، جيئن ته آءٌ خط لکندس، ڇوڪر گهر ويندو.

زمان حال جا قسم: وري زمان حال جا ٽي قسم آهن: هڪڙو "زمان حال مطلق"، ٻيو "زمان حال مدامي" ۽ ٽيون "زمان حال متشڪي". زمان حال مطلق يا خاص، فقط هلندڙ وقت ٿو ڏيکاري، يعني اهو ڪم هينئر ٿيو ٿئي، يا ٿيو هلي، جيئن آءٌ خط لکان ٿو، ڇوڪر گهر وڃي ٿو، يعني آءٌ هينئر لکان ٿو ۽ هو هينئر وڃي ٿو. "حال مدامي" گذريل ۽ هلندڙ وقت گڏي ٿو ڏيکاري، يعني ته ڪو ڪم گذرئي وقت کان وٺي جاري ٿيو آهي ۽ اڃا هلندو اچي ۽ ٿيو ٿئي، يا هميشه ٿيندو آهي، جيئن ته هئو ڇوڪر مڪتب ۾ پڙهندو آهي، يعني گذريل وقت کان وٺي پڙهندو اچي ۽ پڙهي ٿيو. ڪي انهيءَ کي "حال استمراري" به چون ٿا، ۽ جو ڪم هميشه ٿيو ٿيندو آهي، تنهن کي "حال مدامي" چون ٿا. "حال مُتشڪي" به هلندڙ وقت ٿو ڏيکاري، مگر پڪَ نه هوندي آهي ته اهو ڪم هلي ٿو يا نه. يعني شڪ ڏيکاريندو آهي، جيئن ته ڇوڪر مڪتب ۾ پڙهندو هوندو.

زمان ماضي جا قسم: زمان ماضي گذريل وقت ڏيکاري ٿو. مگر گذريل وقت به هلندڙ وقت کان يا گهڻو پري ۽ اڳي ٿو ٿئي يا ويجهو ٿو ٿئي، يا گهڻي وقت کان ڪو ڪم ٿي بس ٿيو، يا ڪجھ تائين پئي ٿيو. انهيءَ نظر تي "زمان ماضي" جا ڇهه قسم آهن: "ماضي مطلق"، "ماضي قريب"، "ماضي بعيد"، "ماضي استمراري"، "ماضي مدامي"، "ماضي متشڪي"، ۽ "ماضي شرطيه".

”ماضي مطلق يا خاص“ ماضي فقط سبھ گذريل وقت ۽ ڪم پورو ٿيل ڏيکاري ٿو، پر اھا خبر نٿو ڏئي تہ ڪو ڪم تازو ٿيو يا گھڻو اڳي پورو ٿي چڪو، جيئن تہ ھو پڙھيو، يا ھُو ويو.

”ماضي قريب“ ڏيکاري ٿو تہ اھو ڪم تازو يا ويجهڙائي ۾ ٿيو آھي، جيئن تہ ھُو پڙھيو آھي، يا ھو ويو آھي. قريب لفظ جي معنيٰ بہ ويجھو آھي.

”ماضي بعيد“ ڏيکاري ٿو تہ اھو ڪم ڪجھ وقت اڳي ٿي چڪو ھو، جو بعيد لفظ جي معنيٰ آھي پَري، جيئن تہ ھو پڙھيو ھو، ھو ويو ھو.

”ماضي استمراري“ ڏيکاري ٿو تہ آھو ڪم گذريل وقت ۾ جاري ھو ۽ پئي ھليو، جيئن تہ ھُن پڙھيو ٿي، ھُو پئي ويو.

”ماضي مدامي“ ڏيکاري ٿو تہ اھو ڪم گذريل وقت ۾ ھميشہ جاري ھو، ۽ پيو ٿيندو ھو، جيئن تہ ھو پڙھندو ھو، ھو ويندو ھو. مدامي لفظ جي معنيٰ آھي ھميشہ ٿيندڙ.

”ماضي متشڪي“ ڏيکاري ٿو تہ اھو ڪم گذريل وقت ۾ ٿيو يا نہ، تنھن جي پڪ ناھي، شڪ آھي. ۽ متشڪي لفظ جي معنيٰ بہ آھي شڪ وارو، جيئن تہ ھُو پڙھيو ھوندو، ھو ويو ھوندو.

”ماضي شرطيہ“ ڏيکاري ٿو تہ اھو ڪم گذريل وقت ۾ ڪنھن شرط پوري ٿيڻ تي ٿئي ھا، جو شرطيہ جي معنيٰ شرط وارو، جيئن تہ ھو پڙھي ھا، ھو وڃي ھا.

عربي صرف نحو موجب ’ماضي معطوفي‘ بہ ماضين ۾ آڻيندا آھن، جو ڏيکاري ٿو تہ گذرئي وقت ۾ ڪنھن ماڻھوءَ ھڪڙو ڪم ڪري پوءِ ٻيو ڪم ڪيو، يعني اھو ماضي ٻن گذريلن ڪمن کي ڳنڍي ٿو، جو معطوفي لفظ جي معنيٰ آھي ڳنڍيل يا موڙيل، جيئن تہ ھُو پڙھي ھوڏي ويو، آءٌ ھن جو ڪم لاھي گھر آيس.

انھيءَ کان سواءِ ’ماضي مُتَمَنِّي‘ ۽ ’ماضي امڪاني‘ بہ ماضين ۾ داخل ڪيا اٿن. ماضي متمني خواھش ٿو ڏيکاري جو گذرئي وقت سان لاڳو آھي. آھو صورت ۾ شرطيہ جھڙو آھي، مگر لفظ ’چڱو، ڪاڻيندا آھن، جيئن تہ ھي ڪم ٿئي ھا تہ چڱو ھو. مگر انھيءَ ڪم جو ٿيڻ ڪنھن شرط تي منحصر نہ آھي، جيئن ماضي شرطيہ ۾ آھي. ۽ ’ماضي امڪاني‘ ڏيکاري ٿو تہ انھي ڪم جي ٿيڻ جو امڪان ھو ۽ ٿيي ٿي سگھيو، ۽ تنھنڪري لفظ سگھڻ جو انھيءَ ۾ ڪم ايندو آھي، جيئن تہ ھُو پڙھي تي سگھيو، ھُو وڃي تي سگھيو، ٻي طرح انھن جي صورت ماضي استمراري جھڙي آھي. پر اھو سگھڻ ڪنھن بہ ٻئي زمان سان لڳي ٿو سگھي.

<u>زمان مستقبل جا قسم</u>: زمان مستقبل ايندڙ وقت ٿو ڏيکاري، پر آهو ڪم ايندڙ وقت ۾ هڪ دفعي ٿيڻو آهي يا گهڻي وقت تائين پيو ٿيندو، تنهن لاءِ زمان مستقبل جا ٻه قسم آهن: هڪڙو 'مستقبل مطلق' يا خاص ۽ ٻيو 'مستقبل استمراري'. مستقبل خاص فقط آئيندو وقت مجمل طرح ٿو ڏيکاري، جيئن ته هُو پڙهندو، هو ويندو، پر "مستقبل استمراري" اهو ڪم ايندڙ وقت ۾ ڪجھ تائين جاري رهندو يا هلندو، جيئن ته هُو پيو پڙهندو.

<u>زمان مضارع</u>: مٿي ٽي زمان ڏنا ويا آهن – حال يعني هلندڙ وقت، ماضي يعني گذريل وقت، ۽ مستقبل يعني ايندڙ وقت. پر ٻيو هڪڙو زمان آهي جو حال به ٿو ڏيکاري ۽ مستقبل به. يعني ڪم جو ڪرڻو آهي سو هلندڙ وقت سان به لاڳو ٿي سگهي ٿو، ۽ ايندڙ وقت سان. ٻنهي سان شامل آهي. انهي کي 'زمان مضارع' چون ٿا، جو مضارع لفظ جي معني آهي، ٻن جو پاڻ ۾ ٻائيوار ٿي رهڻ، جيئن ته آءٌ وڃان، ڇوڪر پڙهي، دل ٿي چوي ته هي ڪم ڪريان. انهيءَ سان ڪم جو ڪرڻ هلندڙ وقت حال ۾ به سمجهي ٿو سگهجي، ۽ ايندڙ وقت يعني مستقبل ۾ به، ٻئي انهيءَ ۾ شامل آهن.

حال يا ماضي استمراري يا مدامي يا معطوفي وانگي مضارع به مدامي يا معطوفي ٿي سگهي ٿو، جيئن ته هُو پڙهندو اچي، آءٌ هي ڪم ڪندو وڃان.

فصل ٻيو

<u>زمانن جوڙڻ جا رستا</u>

مٿي ڇيو ويو آهي ته فعل جي پهرين صورت آهي مصدر، جا هڪڙيءَ کاڻ وانگي آهي، جنهن مان جدا جدا فعل جون صورتون نڪرن ٿيون، ۽ هي به ڏيکاريو ويو آهي، ته مصدر جي نشاني "ڻ" ڪيڻ سان، ڪين حرڪتن ڦيرائڻ سان امر ٿو جڙي، جيئن ته لکڻ – لکُ، وڃڻ – وڃُ، مارڻ – مار، امر جي پٺيان "او" يا "يو" گڏڻ سان اسم مفعول ٿو ٺهي، جيئن ته مارڻ – مار – ماريو، لکڻ – لکُ – لکيو. اها مفعول جي صورت بلڪل ماضي مطلق جهڙي آهي امر جي پٺيان "اندو" يا "ايندو" گڏڻ سان اسم حاليه ٿو جڙي، جيئن ته پڙهه – پڙهندو، مار – ماريندو، جو مستقبل واحد غائب جهڙو آهي. هاڻي ڏسڻ ۾ ايندو ته فعل جا جيڪي به زمان آهن ۽ جن جو مٿين فعل ۾ ذڪر ڪيو ويو آهي، سي سڀ پهرين امر مان ٿا نڪرن–

هن طرح تہ پهرين امر مان مضارع ٺهي جڙي. انهيءَ لاءِ جي امر جي پڇاڙيءَ ۾ ”ہ“ آهي تہ ”آن“ ۽ جي ”ا“ آهي تہ ”يان“ ٿو گڏجي. اها مذڪر واحد متڪلم جي صورت آهي، پر ٻين ضميرن ۽ عددن ۽ جنسن ۾ جدا جدا نشانيون يا پڇاڙيون آهن، جي هيٺ فعل جي ڦيرن مان معلوم ٿينديون. مضارع جا مثال - پڙهڻ مان امر پڙهہ، ۽ پڙهہ مان مضارع پڙهان. مارڻ مان امر مار ۽ مار مان مضارع ماريان.

مضارع مان وري هيٺيان زمان نڪرن يا جڙن ٿا: (١) زمان حال مضارع جي اڳيان يا پٺيان ’ٿو‘ گڏڻ سان، جيئن تہ پڙهان - پڙهان ٿو، يا ٿو پڙهان، مار - ماريان ٿو، يا ٿو ماريان. ۽ پيو وجهڻ سان حال استمراري ٿو ٺهي، جيئن تہ پڙهان پيو، پيو ماريان. (٢) مضارع جي پٺيان ’ها‘ وجهڻ سان، ماضي شرطيہ ٺهي ٿو، جيئن تہ پڙهان ها، وڃي ها، مارين ها.

اسم حاليہ مان وري هيٺيان زمان ٿا جڙن: (١) مستقبل، جو واحد غائب ۾ بلڪل اسم حاليہ جهڙو آهي، ٻين ضميرن ۽ جنسن ۽ عددن ۾ نشان يا پڇاڙيون ڦرن ٿيون، جي هيٺ ڦيرن مان معلوم ٿينديون. مثال پڙهندو، ماريندو. (٢) انهيءَ ۾ ’پيو‘ گڏڻ سان مستقبل استمراري ٿو ٺهي، جيئن تہ پڙهندو پيو، پيو ماريندو. (٣) انهيءَ ۾ ’آهي‘ گڏڻ سان حال مدامي ٿو ٺهي، جيئن تہ پڙهندو آهي، ماريندو آهي. (٤) ماضي مدامي، ’هو‘ گڏڻ سان، جيئن تہ پڙهندو هو، ماريندو هو. (٥) حال متشڪي ’هوندو‘ گڏڻ سان، جيئن تہ پڙهندو هوندو، ماريندو هوندو.

اسم مفعول مان جي زمان نڪرن ٿا، سي هي آهن: (١) ماضي مطلق تہ اسم مفعول جهڙو آهي، جيئن تہ پڙهيو، ماريو. (٢) ماضي قريب ”آهي“ گڏڻ سان ٿو جڙي، جيئن تہ پڙهيو آهي، ماريو آهي. (٣) ماضي بعيد ”هو“ گڏڻ سان، جيئن تہ پڙهيو هو، ماريو هو. (٤) ماضي متشڪي ”هوندو“ گڏڻ سان، جيئن تہ پڙهيو هوندو، ماريو هوندو. (٥) ماضي استمراري اڳيان يا پٺيان ”پي“ يا ”ٿي“ گڏڻ سان، جيئن تہ پڙهيو ٿي يا پڙهيو پي، ماريو ٿي يا ماريو پي، يا ٿي ماريو، يا پي پڙهيو.

مٿيان نشان يا مثال، ضمير واحد، غائب مذڪر جا آهن، ٻين ضميرن، جنسن ۽ عددن جي ڦيرگهير جي خبر هيٺ فعل جي ڦيرن مان پوندي. معلوم هجي تہ مٿي جيڪي نشان آهن ۽ ”هو“ ۽ ”هوندو“ زمانن ٺاهڻ ۾ ڪم اچن ٿا، سي ”هئڻ“ فعل جو زمان حال ۽ زمان ماضي ۽ زمان مستقبل، مذڪر، واحد يا غائب جي صيغي جا آهن، جي زمانن ٺاهڻ ۾ ٻين فعلن کي مدد ڪن ٿا تنهنڪري هنن فعل کي فعل معاون چوندا آهن، جيئن مٿي بہ چيو ويو آهي. هيٺ فعل معاون جي ڦيري سان، انهن ٽنهي زمانن جا ٻيا صيغا، يعني ضميرن، جنسن ۽ عددن جي ڦيرگهير جي خبر انهن فعلن جي ڦيري مان پوندي.

فصل ٽيون

زمانن جا گردان يا ڦيرا

(١) فعل معاون جو گردان ـ مصدر هئڻ
زمان حال (مذڪر ۽ مؤنث)

	واحد	جمع
ضمير متڪلم	آءٌ آهيان	اسين آهيون
ضمير حاضر	تون آهين	توهين آهيو
ضمير غائب	هُو آهي	هُو آهن

زمان ماضي مطلق

مذڪر

متڪلم	آءٌ هوس	اسين هئاسين
حاضر	تون هئين	توهين هئو
غائب	هُو هو	هُو هئا

مونث

متڪلم	آءٌ هيس	اسين هيونسين
حاضر	تون هئينءَ	توهين هيون
غائب	هوءَ هئي	هُو هيون

زمان مستقبل

مذڪر

متڪلم	آءٌ هوندس	اسين هونداسين
حاضر	تون هوندين	توهين هوندؤ
غائب	هُو هوندو	هُو هوندا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مونث

	واحد	جمع
متڪلم	آءٌ هونديَس	اسين هونديونسين
حاضر	تون هونديِنءَ	توهين هونديون
غائب	هوءَ هونديِ	هُو هونديون

زمان مضارع

مذڪر ۽ مونث لاءِ

متڪلم	آءٌ آهيان يا هجان	اسين هئون يا هجون
حاضر	تون هوئين يا هجين	توهين هوئو يا هجو
غائب	هو هوءِ يا هجي	هو هوئن يا هجن

(٢) فعل متعدي جو گردان ـ مصدر لکڻ

زمان مضارع

مذڪر ۽ مونث لاءِ

متڪلم	آءٌ لکان	اسين لکون
حاضر	تون لکين	توهين لکو
غائب	هو لکي	هو لکن

زمان حال

مذڪر

متڪلم	آءٌ لکان ٿو	اسين لکون ٿا
حاضر	تون لکين ٿو	توهين لکو ٿا
غائب	هو لکي ٿو	هو لکن ٿا

مونث

متڪلم	آءٌ لکان ٿي	اسين لکون ٿيون
حاضر	تون لکين ٿي	توهين لکو ٿيون
غائب	هوءَ لکي ٿي	هو لکن ٿيون

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

زمان حال استمراريءَ ۾، ”تو“ جي بدران ”پيو“ ۽ ”پيا“ ۽ ”ٿي“ جي بدران ”پئي“ ۽ ”پيون“ وجهو.

زمان ماضي شرطيه ۾، مذڪر ۽ مونث لاءِ مضارع جي پٺيان ”ها“ وجهو.

زمان مستقبل

مذڪر

	واحد	جمع
متڪلم	آءٌ لکندس	اسين لکنداسين
حاضر	تون لکندين	توهين لکندؤ
غائب	هو لکندو	هو لکندا

مونث

	واحد	جمع
متڪلم	آءٌ لکنديس	اسين لکنديونسين
حاضر	تون لکندينءَ	توهين لکنديون
غائب	هوءَ لکندي	هو لکنديون

مستقبل استمراريءَ لاءِ مذڪر واسطي ”پيو“ ۽ ”پيا“ وجهو ۽ مونث واسطي ”پئي“ ۽ ”پيون“.

زمان حال مدامي

مذڪر

	واحد	جمع
متڪلم	آءٌ لکندو آهيان	اسين لکندا آهيون
حاضر	تون لکندو آهين	توهين لکندا آهيو
غائب	هو لکندو آهي	هو لکندا آهن

مونث

	واحد	جمع
متڪلم	آءٌ لکندي آهيان	اسين لکنديون آهيون
حاضر	تون لکندي آهين	توهين لکنديون آهيو
غائب	هوءَ لکندي آهي	هو لکنديون آهن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

زمان ماضي مدامي

مذڪر

	واحد	جمع
متڪلم	آءٌ لکندو هوس	اسين لکندا هئاسين
حاضر	تون لکندو هوئين	توهين لکندا هُئَو
غائب	هو لکندو هو	هو لکندا هئا

مونث

	واحد	جمع
متڪلم	آءٌ لکندي هُيَس	اسين لکنديون هيونسين
حاضر	تون لکندي هئينءَ	توهين لکنديون هيون
غائب	هوءَ لکندي هئي	هَو لکنديون هيون

زمان حال متشڪي

مذڪر

	واحد	جمع
متڪلم	آءٌ لکندو هوندس	اسين لکندا هونداسين
حاضر	تون لکندو هوندين	توهين لکندا هوندؤ
غائب	هو لکندو هوندو	هو لکندا هوندا

مونث

	واحد	جمع
متڪلم	آءٌ لکندي هونديس	اسين لکنديون هونديونسين
حاضر	تون لکندي هوندينءَ	توهين لکنديون هونديون
غائب	هوءَ لکندي هوندي	هو لکنديون هونديون

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(٣) فعل لازميءَ جو گردان ـ مصدر ٿڪڻ

مذڪر

	واحد	جمع
متڪلم	آءٌ ٿڪيُس	اسين ٿڪياسين
حاضر	تون ٿڪئين	توهين ٿڪيؤ
غائب	هو ٿڪيو	هو ٿڪيا

	واحد	جمع
متڪلم	آءٌ ٿڪيس	اسين ٿڪيونسين
حاضر	تون ٿڪينءَ	توهين ٿڪيون
غائب	هوءَ ٿڪي	هنو ٿڪيون

زمان ماضي قريب

مذڪر

	واحد	جمع
متڪلم	آءٌ ٿڪيو آهيان	اسين ٿڪيا آهيون
حاضر	تون ٿڪيو آهين	توهين ٿڪيا آهيو
غائب	هو ٿڪيو آهي	هو ٿڪيا آهن

مونث

	واحد	جمع
متڪلم	آءٌ ٿڪي آهيان	اسين ٿڪيون آهيون
حاضر	تون ٿڪي آهين	اوهين ٿڪيون آهيو
غائب	هوءَ ٿڪي آهي	هُو ٿڪيون آهن

زمان ماضي بعيد

مذڪر

	واحد	جمع
متڪلم	آءٌ ٿڪيو هوس	اسين ٿڪيا هئاسين
حاضر	تون ٿڪيو هوئين	توهين ٿڪيا هؤ
غائب	هو ٿڪيو هو	هو ٿڪيا هئا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مونث

	جمع	واحد
متڪلم	آءٌ نڪي هيس	اسين نڪيون هيونسين
حاضر	تون نڪي هوئينءَ	توهين نڪيون هيون
غائب	هو نڪي هئي	هو نڪيون هيون

زمان ماضي متشڪي

مذڪر

	واحد	جمع
متڪلم	آءٌ نڪيو هوندس	اسين نڪيا هونداسين
حاضر	تون نڪيو هوندين	توهين نڪيا هوندؤ
غائب	هو نڪيو هوندو	هو نڪيا هوندا

مونث

	واحد	جمع
متڪلم	آءٌ نڪي هونديس	اسين نڪيون هونديونسين
حاضر	تون نڪي هونديءَ	توهين نڪيون هونديون
غائب	هوءَ نڪي هوندي	هو نڪيون هونديون

فعل متعديءَ ۾ ماضيءَ جي سڀني زمانن ۾ واحد توڙي جمع ۾ صورت ساڳي آهي، جيئن مون لکيو، اسان لکيو، تو لکيو آهي، توهان لکيو آهي، هن لکيو هوندو ۽ هنن لکيو هوندو.

اشارو- حقيقت ڪري عربيءَ ۾ صَرف چوندا آهن. اسم يا فعل جي گردانن يا ڦيرن کي، يعني سڀني صورتن يا حالتن، يا صيغن ۾ آڻي ڏيکارڻ. هوءَ هرهڪ صورت جي هڪ نموني يا مثال ڏئي وڃڻ کي صَرف صغير يعني ننڍو صرف يا ڦيرو چوندا آهن، ۽ هرهڪ زمان يا صورت کي جنسن، عددن ۽ ضميرن ۾ مفصل طرح آڻڻ کي صَرف ڪبير يعني وڏو صَرف يا ڦيرو چوندا آهن. هن فصل ۾ مٿي جيڪي ڦيرا ڏنا ويا آهن، تن کي صرف ڪبير ٿو چئجي. صَرف صغير جو مثال هي آهي: پڙهڻ مصدر مان، آمر پڙهه، مضارع پڙهان، حال پڙهان ٿو، حال مدامي پڙهندو آهيان، حال متشڪي پڙهندو هوس، مستقبل يا اسم حاليه پڙهندو، اسم فاعل پڙهندڙ،

اسم مفعول يا ماضي مطلق پڙهيو، ماضي قريب پڙهيو آهيان، ماضي بعيد پڙهيو هوس، ماضي استمراري پڙهيس ٿي، ماضي متشڪي پڙهيو هوندس ۽ ماضي معطوفي پڙهي.

فعل متعدي بالواسطه ۽ فعل مجهول جا گردان به مٿينءَ طرح ٿيندا.

فصل چوٿون

فعلن جا ڪي ٻيا خاص قسم

مٿي چيو ويو آهي ته فعل متعدي معروف مان ٿيندو آهي ۽ مجهول به، جيئن ته مارڻ ۽ مارجڻ، جنهن ۾ "جڻ" مجهول جي نشاني آهي. پر ڪن حالتن ۾ فعل لازمي به مجهول جهڙي صورت وٺي ٿو، جنهنڪري انهيءَ جو ڪو خاص فاعل ڪونهي. عام طرح ڪوبه فاعل ٿي سگهي ٿو، جيئن ته سياري ۾ ڏڪجي ٿو، ڊوڙڻ سان ٿڪجي ٿو، يعني ماڻهو ڏڪي ٿو، ماڻهو ٿڪجي ٿو. اهڙن فعلن کي بي فاعل فعل چون ٿا. سنسڪرت ۾ انهن جو نالو "اڪرترڪ" آهي. اهڙن فعلن جا اڪثر ماضي وارا يا اسم مفعول مان جڙيل زمان ڪين ٿا ٿين، ٻيا ٿين ٿا. حال جو مثال مٿي آيل آهي ۽ مستقبل جو هيءُ آهي: ڊوڙبو ته ٿڪبو نڪرندو، هوڏي ڪڏهن هلبو. مضارع جو: اهڙو ڪم ڇو ڪجي، جو پشيمان ٿجي. حال استمراري: پيو ڊوڙبو، پيو ڊوڙجي. حال مدامي: ڊوڙبو آهي. حال متشڪي: ڊوڙبو هوندو. ماضي شرطيه: ڊوڙجي ها.

عربي صرف نحو موجب فعل مُثبت به آهن ۽ منفي به آهن، يعني هڪڙا اثبات ٿا ڏيکارين يا اهنڪار ٿا ڪن، ۽ ٻيا نفي ٿا ڏيکارين يا انڪار ٿا ڪن. يعني جن ۾ "نه" ڪم ٿو اچي، جيئن ته هُو وڃي ٿو، هُو نٿو وڃي. جيئن امر يا حڪم جي منع يا "نه" ڪرڻ جي حڪم کي نَهي چوندا آهن، جيئن نه ڪر، مَ ڪر. پر مٿي ڏيکاريو ويو آهي ته اهي نهڪار جا لفظ ظرف وانگي شمار ڪجن ٿا.

وري فعل مفرد به ٿين ٿا ۽ مرڪب به، يعني ڇڙها ۽ ڳنڍيل. ڳنڍيل يا مرڪب فعل ٻن قسمن جا آهن، هڪڙا ٻن فعلن مان، جيئن ته هلندو رهيو، ويو هليو، لڪي لڳو، ڪري سگهيو، وڃي پيو، لوڙهي ڇڏيائين، مري ويو، ٻيا اسمن ۽ فعل مان ٿا جڙن، ۽ فعل متعديءَ جي حالت ۾ اڪثر آهي اسم انهن جا مفعول آهن، جيئن ته ٽيپ ڏيڻ = ٽپڻ، جهٽ هڻڻ = جهٽڻ، دل لائڻ، دل هڻڻ، نظر ڪرڻ، زور آزمائڻ. ڪي اهڙا فعل رڳو ڪنهن ٻئي اسم جي پٺيان مصدر جي نشاني وجهڻ فعل بنيا آهن، پوءِ آهي اسم نج سنڌي هجن يا فارسي، جيئن ته ڏک مان ڏکوئڻ ۽ ڏکوئجڻ، ايذاءُ مان ايذائڻ ۽ ايذائجڻ، ڦهور مان ڦهورڻ ۽ ڦهورجڻ ۽ ڦهورائڻ. رنج مان رنجائڻ.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

فصل پنجون

فعلن جون ڪي خاص صورتون

صُدور يا طرز: عربي صرف نحو موجب فعلن جون ڪي خاص صورتون يا حالتون آهن، جن کي صُدور يا طرز چوندا آهن ۽ انهن مان فعلن جي حالت جملن ۾ ظاهر ٿئي ٿي. انگريزيءَ ۾ به اهڙيون صورتون ڪم اينديون آهن، جن کي "مُوڊ" چوندا آهن. اهي صُدور يا صورتون پنج آهن- (١) صورت بياني، جا فعل جي رواجي صورت آهي ۽ ڪنهن ڳالهه جو بيان آهي، جيئن ته هُن ڪتاب لکيو، هو آيو. (٢) صورت مصدري، جنهن ۾ فعل مصدر جي صورت ۾ ڪم ايندو آهي، جيئن ته سچ ڳالهائڻ چڱي عادت آهي. (٣) صورت امري، جنهن ۾ ڪي ڪرڻ لاءِ چئجي يا حڪم ڏجي، يا منت ڪجي، جيئن ته پڙهه علم پڙهه. (٤) صورت اختياري يا امڪاني، جنهن ۾ ڪم ڪندڙ ڪو ڪم ڪري سگهي يا انهيءَ جي ڪرڻ جو هن کي اختيار هجي، جيئن ته هو هي ڪم ڪري ٿو سگهي. (٥) صورت شرطي، جنهن ۾ ڪو شرط هجي يا ڪو ڪم ڪنهن شرط تي منحصر هجي، جيئن ته جي هيئن ٿيو ته پوءِ اهو ڪم ٿيندو.

پر هنن صورتن جو واسطو جملن سان ٿو رهي، تنهنڪري انهن جو بيان نحو ۾ ايندو. صرف ۾ هنن جو ذڪر اڳيئي اچي ويو آهي، جيئن ته مصدر ۽ امر، ۽ ماضي شرطيه ۽ ماضي امڪاني بابت جيڪي چيل آهي سو پڙهي ڏسجي.

نسبتون يا پريوگ: مٿي چيو ويو آهي ته جملن ۾ سڪنهن فعل جو فاعل هوندو، ۽ جي فعل متعدي هوندو ته مفعول به هوندس، هاڻي فاعل ۽ مفعول جي هڪٻئي سان يا انهن جي فعل سان جملي ۾ جيڪا نسبت ٿي رهي، تنهن کي مناسب ٿا چون. اهي نسبتون گهڻن قسمن جون ٿيون ٿين، پر جڏهن ته اهي جملن سان واسطو ٿيون رکن، تڏهن عربي صرف نحو ۾ داخل آهن. پر جڏهن رواج موجب اهي صرف ۾ به پڙهائيندا آهن، تڏهن هتي انهن جو ٿورو بيان ڏجي ٿو. انهيءَ مناسبت کي سنسڪرت ۾ "پريوگ" چون ٿا. اهڙيون نسبتون يا پريوگ ٽي آهن- (١) جڏهن ڪو فعل، ضمير، جنس ۽ عدد ۾ فاعل موجب ڦرندو آهي، تڏهن انهيءَ کي نسبت فاعلي يا ڪرتري پريوگ چوندا آهن، جيئن ته ڇوڪرُ ڊوڙي ٿو، ڇوڪر ڊوڙن ٿا، ڇوڪري ڊوڙي ٿي، ڇوڪريون ڊوڙن ٿيون، آءٌ ڊوڙان ٿو، اسين ڊوڙون ٿا هُو مارجي ٿو، هُو مارجن ٿا، هُوءَ مارجي ٿي وغيره. اهو پريوگ فقط فعل لازمي ۽ فعل متعدي مجهول سان لاڳو ٿو ٿئي. (٢) جڏهن ڪو فعل ضمير، جنس ۽ عدد ۾ مفعول موجب ڦرندو آهي، تڏهن انهيءَ کي نسبت مفعولي يا ڪرمڻي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پريوڪ ٿيندا آهن. اهو پريوڳ خاص فعل متعدي معروف سان لڳندو آهي، نه لازمي ۽ مجهول سان ۽ مفعول مان جڙيل زمانن ۾، نه ٻين ۾، جيئن ته ڇوڪر ڪتابُ لکيو، ڇوڪريءَ ڪتابُ لکيو، ڇوڪر ڪتابڙي لکي، ڇوڪرن ڪتابڙي لکي، ڇوڪر ڪتاب لکيا، ڇوڪرن ڪتابڙيون لکيون. مون ڪتاب لکيو ۽ اوهان ڪتابڙيون لکيون.

ٻئي مفعول کان سواءِ، ٻيءَ طرح جڙيل زمانن ۾، يعني مضارع ۽ اسم حاليه مان جڙيلن زمانن ۾ فعل متعدي معروف ۾ فعل فاعل موجب ٿو ڦري نه مفعول موجب جيئن مٿي چيو ويو آهي ته ڇوڪرُ ڪتاب لکي ٿو، ڇوڪري ڪتابُ لکي ٿي، ڇوڪرَ ڪتابُ لکندا، ڇوڪريون ڪتابُ لکنديون وغيره- جو ڪرتري پريوڳ ٿيو، نه ڪرمڻي. (٣) جڏهن فعل نڪي فاعل موجب ڦري، نڪي مفعول موجب تنهن کي نسبت علحدي يا ”ڀاوي پريوڳ“ ٿا چون، ۽ اهو اڪثر فعل متعدي معروف سان مفعول مان جڙيلن زمانن ۾ لاڳو آهي. جڏهن جملي ۾ مفعول جي پٺيان ”کي“ ظاهر اچي ٿو، جيئن ته شڪاريءَ هرڻ کي ماريو، شڪارين هرڻ کي ماريو، مون هرڻيءَ کي ماريو، اسان هرڻين کي ماريو، مڙس هرڻ کي ماريو، زال هرڻ کي ماريو، ۽ زالن هرڻ کي ماريو.

فصل ڇهون

فعل جي زمانن جو سنسڪرت مان اصل

فعل متعدي بالواسطه ۾ ”آئڻ“ يا آرائڻ“ جو نشان، سنسڪرت ۾ ”آءِ“ يا ”آوي“ آهي. آرائڻ ۾ ”ر“ سنسڪرت جي ”ل“ مان بگڙيل آهي، جو ڪڏهن ڪڏهن سنسڪرت ۾ به وڌائيندا آهن.

فعل مجهول ۾ ”جڻ“ جو نشان سنسڪرت جي ”ي“ مان آهي، جو بدلجي پهرين ”اي“ ٿيو ۽ پوءِ ”اج“. سنڌيءَ وانگي ٻين ٻولين ۾ مجهول لاءِ ڪو به نشان ڪونهي. ٻيا فعل وجهي اها معني ڪڍن ٿا، جيئن ته هئو مارجي ويو، هنديءَ ۾ وه مارا گيا. آءٌ مارجان ٿو، مين مارا جاتا هئون.

امر جي پٺيان جو ”اج“ نشان اچي ٿو، جيئن ته ڪج يا ڪجئين، سو پراڪرت جي ”اج“ مان آيل آهي. هنديءَ ۾ ”ايو“ آهي، جيئن ته ڪريو، جائيو يا جائيي. امر جي پڇاڙي، جا پراڪرت ۾ ”اُ“ آهي، سا سنڌيءَ ۾ ”اُ“ يا ”اِ“ ٿي ٿئي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اسم مفعول جو نشان ”يو“ سنسڪرت جي ”تّوا“ ۽ ”يا“ مان آهي، جو پراڪرت ۾ ”تّون“ يا ”اون“ يا پڇاڙيءَ ”اِ“ مان آهي.

مضارع جو نشان غائب جمع جو ”آن“ سنسڪرت جي ”آتِ“ ۽ ”آنتِ“ مان آهي، ۽ فارسيءَ ۾ ”اند“ آهي. ۽ متڪلم جو نشان ”آن“، سنسڪرت ”آمِ“ ۽ پراڪرت ”آمو“ مان آهي، جو فارسيءَ ۾ ”اَم“ ۽ جمع ۾ ”ايم“ آهي.

ماضين جو پڇاڙيون يا نشان به سنسڪرت ۽ پراڪرت تان ورتل آهن، جيئن ته متڪلم واحد جو نشان ”اِس“، سنسڪرت جي ”آسم“ ۽ پراڪرت جي ”آمْهيِ“ مان آهي ۽ جمع ۾ سنسڪرت جو ”سْماهِ“ ۽ پراڪرت ”آمهو“ بدلائي ”سين“ ۽ ”سْون“ ڪيو ويو. ۽ حاضر ۾ سنسڪرت ۽ پراڪرت جو ”آسِ“ نشان سنڌيءَ ۾ ”آهِي“ يا ”ئِي“ ڪيو ويو.

مستقبل جو نشان سنڌيءَ ۾ ٻيءَ طرح سان ٺـو لهي، سنسڪرت ۽ پراڪرت سان ڪابه موافقت نٿو رکي.

زمان حال جو نشان ”ٿو“، سنسڪرت ”سْٿ“ مان آهي، جنهن جي معني آهي بيهي. آءٌ ڏسان ٿو = آءٌ بيهي ڏسان ٿو.

فعل مان معاون جو امر ”هو“ جو هئڻ مان آهي، سو سنسڪرت ”ڀُو“ مان آهي، جو پراڪرت ۾ ”آڇِيِڇِ“ ۽ فارسيءَ ۾ ”بُو“ آهي، جنهن جي ٻي صورت ”باش“ آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

باب نائون

حرف جو بيان

حرف سنڌيءَ ۾ ٽن قسمن جا آهن- حرف جر، حرف جملو ۽ حرف ندا، هرهڪ جو بيان هيٺ ڏجي ٿو.

فصل پهريون

حرف جر

هن پهرئين باب ۾ ٻڌايو ويو آهي ته حرف جر اهو لفظ آهي، جو اسم يا ضمير سان گڏ اچي ٿو ۽ انهيءَ جو ڪنهن ٻئي اسم يا ضمير سان واسطو يا نسبت ڏيکاري ٿو.

جر لفظ جي معني آهي ڇڪڻ، ۽ اهو لفظ هڪڙي اسم يا ضمير کي ڇڪي ٻئي سان وجهي ٿو لڳائي. سنڌيءَ ۾ اهو اسم يا ضمير جي پٺيان ايندو پر شعر ۾ گڏهن اڳيان به ايندو آهي، جيئن ته ۾ تي، کي، کان، هيٺ ۽ مان. حقيقت ڪري سنڌيءَ ۾ حرف جر گهڻو ڪري اصل ظرف آهن، يعني اسم يا صفتون آهن، جي ظرف وانگي ڪم آيون آهن ۽ انهيءَ ڪري حرف "جي" به ساڻ وٺنديون آهن، جيئن ته منهنجي لاءِ، سواءِ هن جي. گهڻا حرف جر سنسڪرت ۽ پراڪرت مان ورتل آهن، جيئن ته پترِ- سنسڪرت پتر، تائين- سنسڪرت ستاني، تي- آت؟، جيئن- يٿا، ري- لرتي، سارُو- سارَس ۽ پراڪرات ساردو، سان- سم، سئود و يا سٺين- سائيرم، ڪيڻ- ڪرڻ، کي- ڪرتي، منجهه يا ۾- مڌيي، لاڪئون- لاڳ، وَٽ- وَدِ، ڪري- ڪرتي، وکهي- وِکهن.

انهن ڪان سواءِ هي به حرف جر آهن- سندو، توڻي، تان، سان، ڏانهن، ڏنهون، ڪنا، ڪر، ونان، بنان، بڪر، ۽ لاءِ.

جيڪي حرف جر "جي" وٺن ٿا سي هي آهن- لاءِ، آبتڙ، آڏو اڳي، اڳيان، الدر، اندران، اوڏو، اوڏڙو، ڌاران، ڌاري، ٻاهر، ٻاهران، بدر، بدران، پاران، پٺاندر، پٺيان، پرپٺ، پڇاڙا، پوءِ، چوڌاري، چوگرد، سامهون، سانگي، عوض، ڪارڻ، لڳ، مٿي، مٿان، منجهارا، وانگر، مهندان، وانگي يا وانگيان، وچ، وکهي، ويجهو، هيٺ، هيٺان، پاسي، جان؟.

کھڻا حرف جر فارسي ۽ عربي زبان مان ورتل آهن، ۽ آهي اسمن جي اڳيان يا پٺيان ڪم ايندا آهن. اهي هي آهن: بہ، بـا، بـي، سواءِ، واسطي، موجب، مقابل، مثال، عيوض، روبرو، خاطر، سير، بغير، بلڪل، بالفعل، باقاعده، بيقاعده وغيره.

ڪي سنڌي حرف جر ”جو“ جي بدران ”کان“ بہ ولندا آهن، ۽ ڪي ”مان“ بہ، جيئن تہ مون کان سواءِ، هن کان پوءِ، هُن کان اڳي، هن کان ڌار. ڪي حرف جر اسمن سان گڏ صفت وانگي جنس ۽ عدد ۾ بہ ڦرندا آهن، جيئن تہ منهنجو ڪتاب، منهنجي ڪتابڙي، منهنجا ڪتاب، مون سندو، مون سندي، مون سندا، سڱوڏو ۽ سامهون، ويجهو، آڏو، اوڏڙو. اهي سڀ اهڙي قسم جا آهن. کھڻا حرف جر ضمير متصل سان گڏ ايندا آهن، جيئن تہ سندمِ، سندس، کانئس، کانئن، منجهس، مٿانس، ڪٿس، آتينءِ، کيس، لاڪس وغيره. کان ۽ مان حرف جي بدران ڪڏهن فقط ”ان“ اسم جي پٺيان آئيندا آهن، جيئن تہ گهران، دران، يعني گهر کان، در مان. مثال حرف جر شعرن ۾ هيٺ ضميمي ۾ ڏبا.

ڪڏهن حرف جر لِڪل رهندا آهن، خاص شعر ۾، جيئن تہ:

محب منهنجي هنج ڪسي وڃ مَ مڱڻا.
چارڻ چنگ ڪلهي ڪري هليو هٿائين.
شاهس تنهن ستار جنهن ڪولي ڏم ڪپڙا.
هڪ سير ڏني سهسين سر بچن.

فصل ڇهون

حرف جملو

مٿي ڇهرئين باب ۾ حرف جملي لاءِ چيو ويو آهي تہ اهو هڪڙو لفظ آهي، جو ٻين ٻن لفظن يا جملن، يا انهن جي ڀاڱن کي ڳنڍي ٿو، يا ڌار ڪري ٿو. حقيقت ڪري جملي لفظ جي معني آهي ڳنڍڻ يا ڪڏڻ، تنهنڪري ڌار ڪرڻ وارا لفظ جملي جا حرف سڏڻ نہ کهرجن. انهن کي فارسي ۽ عربيءَ ۾ ”حرف استثنا“ چون ٿا. پر جڏهن سنڌيءَ ۾ سواءِ هنن ٻن جي ٻيا حرف ڪينهن، تڏهن لاچار انهي کي اهو نالو ٿو ڏجي، يا ڪڏهن حرف جر بہ چئي ٿو سگهجي. پر ڪنهن بہ طرح انهن ٻنهي قسمن جا لفظ ٻن لفظن يا جملن جو واسطو ڏيکارين ٿا. ڌار ڪرڻ وارا لفظ هي آهن: يا، مگر، پر ۽ ڳنڍڻ وارا آهن: ۽، تہ، پڻ، بہ، تہ بہ، تڏهن بہ، جيتوڻي، جي، توڻي يا توڙي، نہ تہ، اڻلندو، اڻلو، هٿان، ڇالاءِ تہ، هن ڪري جو،

سو، ڪو تہ، جيلانهن، متان، مڃ يا مڃڻ، جيڪر، جيڪس، جيڪڏهن، ڪي (جيئن تہ چاڪي يعني چا لاءِ). ڪي فارسي يا عربي حرف جملا بہ ڪم اچن آهن، جيئن تہ: مگر، بغير، ليڪن، بلڪ، الاّ، اگرچہ، چہ، ڪنهجا، تا، حتّي. فارسي ۽ عربيءَ ۾ گهڻا لفظ آهن، جن جا نالا جدا جدا آهن، پر سنڌيءَ ۾ آهي سڀ حرف جملا شمار آهن، جيئن هيٺ معلوم ٿيندو:

حرف جملي جا مثال شعرن ۾ هيٺ ضميمي ۾ ڏنا.

فصل ٽيون

حرف نـدا

حرف نـدا جي وصف مٿي هيءَ ڏنـل آهي: آهـو لفظ، جـو الـڳ اچي ٿو ۽ عجب يا افسوس، يا ڏک يا خوشي، يا ڪا بي دل جي حالت ڏيکاري ٿو، يا سڏ ڪرڻ لاءِ ڪم اچي ٿو. ندا لفظ جي معنيٰ عربيءَ ۾ سَڏُ آهي، تنهنڪري فقط سڏ ڪرڻ وارا لفظ سچا پچا حرف ندا آهن، جيئن تہ: اي، اڙي، او، ۽ عربي ۽ فارسيءَ ۾ آي، يا آيا. پيا جيڪي سنڌي لفظ حرف ندا هيٺ اچن ٿا، تن لاءِ عربي ۽ فارسيءَ ۾ جدا نالا آهن، آهي هي آهن: هاءِ، هيءَ، هئي هئي، شال يا تـل، مار، واه، پيلي، گهوڙا، هائو، ها، آنهن نہ، پلا، جيءَ، سَرُ، ورُ، پوڏُ، قوتُ، چيت، عَشِق يا عاشق، شابس يا شاباس، الـو الـو، مانَ يا مَنُ، الهہ توهار، قيمڪ، ٺٺو، چـِي، هـَيڪ، آها، پـَرپـَر، ووء، هوء، نچاڻا، انهيءَ جي تہ، پل يا پلي.

گهڻا حرف نـدا عربي، فارسي آهـن، جيئن تہ: هاءِ، واءِ يا آي، آيا، هـَيهات، حيف، بلي، خـَيـر، واللهُ اعلم، شابـاس، انشاءالله، بسم‌الله، الحمدلله، سبحان‌الله، عجب، خبردار، واويـلا، وَيل. حرف ندا لاءِ سنڌيءَ ۾ ڪڏهن ڪڏهن اسم جـي پڇاڙي الف بہ آڻيندا آهن، جيئن فارسيءَ ۾ آهي. مثلاً: خدايا، ڪنهجا، وڃيجا.

حرف ندا جا مثال شعرن ۾ هيٺ ضميمي ۾ ڏنا.

فصل چوٿون

حرفن بابت وڌيڪ احوال

جيئن مٿي اشارو ڏنو ويو، تيئن سنڌيءَ ۾ فقط مٿيان ٽي حرف آهن: حرف جر، حرف جملو ۽ حرف ندا ۽ انهن مان بہ گهڻا ظرف يا صفت يا اسم وانگي ڪم ايندا آهن ۽ حقيقت ڪري هو آهن بہ آهي، جي حرف وانگي شمار ڪجن ٿا. پر انهن

مان گهڻا آهن، جن لاءِ عربي ۽ فارسي صرف نحو موجب ٻيا نالا ڏنل آهن، جي انهن جي ڏيکاريل معنيٰ موجب آهن. هنن جو ذڪر علم نحو سان تعلق ٿو رکي ۽ آتي ڪيو ويندو. هتي فقط مثال لاءِ ڪي ڏجن ٿا. جيئن متي چيو ويو ته سواءِ، ڌارا، مگر وغيره، جي حرف جر آهن، تن کي عربيءَ ۾ ”حرف استثنا“ ٿا چون. هاءِ، واءِ وغيره کي ”حرف افسوس“ ٿا چون، واه، شاباس وغيره کي ”حرف تعجب يا حرف تحسين“، جي، جيڪڏهن، اگر وغيره کي ”حرف شرط“، جو، سندو کي ”حرف اضافت“، ۽ کي ”حرف عطف“، ته ”حرف علت“، ڇا، ڇو، کي ”حرف استفهام“، نه، مَ کي ”حرف انڪاري يا حرف نفي“، جيئن، وانگي، مثل وغيره کي ”حرف تشبيهه“، شال يا شل، مر، ڀلي کي ”حرف تمنا“ ڇاڪاڻ ته، سو، ڪونه وغيره کي ”حرف تعطيل“ ۽ خبردار، چيت وغيره کي ”حرف تنبيه“.

اهڙيءَ طرح ڪيترائي ٻيا لفظ آهن، جي دل جي جدا جدا حالت يا جدا جدا معنيٰ ٿا ڏيکارين، جن جا جدا جدا نالا آهن، ۽ جن جو ذڪر نحو ۾ ايندو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

باب ڏھون

گرامر يا صرف نحو بابت ڪي ٻيون متفرقہ ڳالهيون

فصل پھريون

ٻيھڪ جون نشانيون

سنڌيءَ ۾ اڳي ٻيھڪ جون نشانيون اصل ڪين ھونديون ھيون، ٻوءِ عربيءَ جي نموني تي فقط جملي جي پوري ٿيڻ تي ٥ يا + جي نشاني ڪم آڻيندا ھئا. ٿورن ڏينھن کان انگريزي گرامر ۽ لکيل ٻوليءَ جي نموني تي ڪي نشان ٺھرايا اٿن.

عربيءَ ۾، خصوصاً قرآن ۾ اھڙا گھڻا نشان ڪم اچن ٿا، جن کي 'علامات القرآن' چون ٿا. انھن مان مکيہ ھي آھن ــ ٥ يا ھہ، جا جملي يا آيت جي پوري ٿيڻ تي اچي ٿي ۽ انھي کي 'وقف' سڏين ٿا. انھيءَ جا ٻہ قسم آھن؛ ٿوري ٻيھڪ لاءِ ط ڪم آڻيندا آھن، ۽ جتي ٻيھڻ اختياري آھي اتي ج ڪم ۾ آڻيندا آھن، يعني ٻيھڻ جائز آھي. لا نشاني تڏھن ڪم آڻيندا آھن، جڏھن انھيءَ ھنڌ اصل نہ ٻيھجي، متان معني غلط يا گناھہ جھڙي ٿئي، جو عربي ۾ لا لفظ جي معني آھي نہ. ڪٿي صہ نشان ڏيندا آھن تہ ڳنڍي پڙھجي، جا نشاني وصل مان نڪتل آھي. انھيءَ طرح گھڻائي ٻيا نشان آھن.

سنڌي ۾ جي ھاڻي انگريزي نموني تي نشان ٺھرايا ويا آھن سي ھي آھن:
(.) ھيءَ نشاني جملي جي پوري ٿيڻ تي ڏيندا آھن، جيئن انگريزيءَ ۾ بہ آھي، ۽ انھيءَ کي پورو دَمُ چوندا آھن، جتي جملي جي وچ ۾ ٿورو ٻيھڻو پوندو آھي، تہ متان گڏي پڙھڻ سان معني ۾ مولجھارو ٿئي يا غلط عبارت پڙھجي وڃي، اتي (،) ھيءَ نشاني ڏيندا آھن، جا شڪل ۾ انگريزي نشان جي اُبتڙ آھي، جا (و) ھيئن آھي ۽ اھو انھيءَ لاءِ ڪيو ويو تہ متان اھو نشان واو اکر شمار ۾ اچي. انھي کي 'ٿورو دم' يا ساھي چوندا آھن. جڏھن گڏيل جملن ۾، ننڍا جملا ھوندا آھن يا الھن جا ڌار معني وارا ڀاڱا ھوندا آھن، تڏھن انھن لاءِ ھي نشان (؛) ڪم آڻيندا آھن، جو انگريزي نشان (;) تان ورتل آھي، انھيءَ کي 'اڌ دم' سڏيندا آھن. جڏھن جملي پوري ٿيڻ تي ڪي وڌيڪ چوڻو ھوندو آھي يا زيادہ

ٻيان يا چٽائي لاءِ ڪي مثال ڏيڻا ٿيندا آهن، تڏهن هي نشان ڏيندا آهن (:) يا (:-) يا (-) جو پڻ انگريزيءَ موافق آهي. انهي ڪي فقط (ڏٺم) سڏين ٿا جيئن پوري دم ۽ اڌ دم ڪان فرق معلوم ٿئي. سوال جي نشاني جا جملي جي پڇاڙي ۾ ايندي آهي، سا هي آهي (؟) جا شڪل ۾ انگريزي نشان (?) جي ابتڙ آهي. عجب يا سڏ واري جملي جي پڄاڻان، يعني جنهن ۾ ڪو حرف ندا ڪم آيل هوندو آهي، انهي لاءِ (!) هي نشان ڪم آڻيندا آهن، جو پڻ انگريزيءَ موجب آهي. زياده تعجب ڏيکارڻ لاءِ اهڙا ٻه يا زياده نشان ٻه ڏيندا آهن، جيئن ته (!!!) جيڪي وات جا لفظ جنسي ڏيڻا ٿيندا آهن، تن جي پهرئين لفظ جي مٿان مٿئين ۾ هي نشاني (”) ڏيندا آهن، ۽ پڇاڙيءَ ۾ پوئين لفظ جي پڄاڻان (“) هي نشاني ڏيندا آهن، اهي ٻه انگريزي نموني موجب آهن انهن کي ”واڪ جا نشان“ چوندا آهن. ڪٿي وري جملي جي وچ ۾ ڪو ڏار نڪر، ڪا معنيٰ يا ٻي ڳالهه پوئين لفظ بابت ڏار ٻڌائي هوندي آهي ته آها ٻن ڏنگين ليڪن ۾ ڏيندا آهن، هن طرح ( ).

معلوم هجي ته هي نشان لکڻ ۽ پڙهڻ ۾ نهايت ضروري آهن، انهن جي نه هئڻ ڪري پوري معنيٰ سمجهه ۾ نه ايندي، بلڪ غلط معنيٰ به نڪري سگهي ٿي، خصوصاً ”پوري دم“ ۽ ”اڌ دم“ ۽ ”ٿوري دم“ جي تمام گهڻي سنڀال ڪرڻ گهرجي، ۽ ضروري لکڻ گهرجن. شعر ۾ ته انهن نشانن جو هئڻ بلڪل ضروري آهي، پر نثر ۾ به ضروري آهن. انهي بابت هي ٿوريون فهمائشيون وڌيڪ ڏجن ٿيون: (١) جملي ۾ جڏهن گهڻا لفظ ساڳئي قسم جا گڏ اچن، تڏهن هڪ ـ هڪ پٺيان ٿوري دم جو نشان ڏجي، جيئن ته ڪتو، ٻلو ۽ ٻيا چوپيرا جانور. بابر، همايون، اڪبر ۽ ٻيا مغل بادشاهه. همايون، اڪبر جو پيءُ، ڏاڍو تان ڪرڻ، ڪري مري ويو. (٢) جتي موصول ۽ جواب موصول ڪم اچن ٿا اتي به ٿورو دم ضروري آهي، جيئن ته ڪتاب، جو مون توکي ڏنو هو، سو ته وڃائي ڇڏيو. (٣) جتي وڏي جملي ۾ ننڍا جملا يا ٽڪرا هجن، يا ساڳئي فاعل جا گهڻا فعل هجن يا ماضي معطوفي ڪم آيل هجي، اتي به ٿورو دم ڏيڻ گهرجي، جيئن ته آءٌ هن جي ملاقات ڪري، بازار مان گهربل شيون وٺي، گهر پهچائي، پوءِ سٽيشن تي ويس. (٤) موصول ۽ جواب موصول وانگي جي ٻيا لفظ ڪم اچن ٿا، جيئن ته جڏهن تڏهن، جيڪڏهن، ته، جيستائين، تيستائين، جاڪاڻ، تنهنڪري وغيره، يا جڏهن، سواءِ يا اهڙو ڪو حرف جر اچي جو ڪي لفظ گڏيندي نه پر ڏار ڪري، ته اهو به ٿوري بيهڪ يا دم جو نشان ڏيئي پوءِ لکجي، جيئن ته جڏهن هو آيو، تڏهن آءٌ ويٺس. سڀ ماڻهو مون وٽ آيا، سواءِ هن جي. (٥) جڏهن ڪو حرف ندا جملي ۾ ڪم اچي ته اتي به انهي جي پٺيان ٿورو دم ڏجي، جيئن ته افسوس، هي ڪهڙو نه واقعو ٿي پيو. (٦) تمام وڏن جملن ۾ ننڍا جملا، جي ڌار بيهي سگهن، پر سڀ

پاڻ ۾ گهڻيئي ڀيرا ڀڄن، آتي ٿوري دم جي ٻدران اڌ دم جو نشان ڏجي، جيئن تہ فلاڻو ماڻهو چالاڪ آهي، پر حد ڪان وڌيڪ، سخي آهي، پر حد ڪان گهٽ.

فصل ٻيو

مرڪب لفظ

سنڌيءَ ۾ ڪيترائي لفظ آهن، جي ٻن يا وڌيڪ لفظن مان جڙيل آهن، جن مان ڪي ساڳيا ٻہ ڀيرا ٿا اچن، ڪي هڪجهڙا ۽ موافق آهن ۽ ڪي مخالف آهن، ڪن ۾ ساڳئي قسم يا قافيي يا وزن جو لفظ ڪم آيل آهي، جنهن جي ڪا بہ معني ڪانهي، فقط استعمال ۽ اصطلاح ۾ ڪم ايندا آهن، ڪن ۾ جدا جدا فعل جا موافق يا مخالف زمان ڪم آيل آهن، ڪي اسم ۽ فعل گڏ، ڪي اسم ۽ صفت گڏ، ڪي عربي ۽ فارسي ۽ سنڌي گڏ، اهڙن لفظن بابت مٿي بہ اشارو ڏنل آهي (ڏسو باب پنجون- فصل ٽيون). ۽ انهن جو گهڻو واسطو علم نحو سان آهي، آتي انهن جو ذڪر ڪبو، هتي فقط ڪي مثال ڏجن ٿا:

(١) ناچگو، نيردئي، نيچڙو، ليڌئڪو، بي لڄو، ڪنهگار، ڪمينو، آوتڙ، مقلو، سپوجهو، اڻوجهو، آمٿلهو، ڪهتڪهڙو، پاڻ ڀڙو، مڪا ميلو، ڀرلوڪ، ڀرمارڻ، پنجسالو، رت وڙنو، ٿورَ ويرمو، ڀرمتڙيو، لاثاني، بلاشڪ ۽ بلاناغي.

(٢) پناپتل، دم دم، دمبدم، سراسر يا سربسر، ويرا وير، ماراماري، مٿي مائٽي، سينڌ سڙمو، چگوپلو، ستت ستت، کهٽ وڌ، جهڙي ٿڙي، ليڪو چوڪو، ڏي وٺ، ڪينو چينو، جٽٽ ڦٽ، اچ وڃ، خريد فروخت، آمدرفت، ڏيتي ليتي، چيڙچاڙ، ڦيرڦار، ڪپڙو لٽو، نوڪر چاڪر، جڻ ڀوت، هاچتل، شڪ شبهو. ڏوڙ ڇانئي، ڦرمار، ظاهر ظهور، ڪيل لتولي، عهد قرار، نيست نابود، امن امان، رسم راه، خوف خطرو، خواري خرابي، پاربچا، شڪل شباهت، واس ڏوپ، هٺل بکيڙو، دڙڪو داب، تازو توانو، ذرو پرزو، ڪوڙ ڪڙپڙ، عجيب غريب، خير سلامتي، صحيح سلامت، خوش خورم، ڪم ڪار، مال متاع، ڏک سور، صلاح مصلحت، نالو ناموس، چرچو گهڻو، ڦرلٽ.

(٣) بڪ شڪ، پسو پنجڙ، چيلم ڏلم، چوڪر پاڪر، گهٽر تڙ، فلاڻو ٽيرو، سچ مچ، پاچي پتي. تڙي تڙڪاري، لچ لامبڙ، چور چڪار، ڀت ڀونو، ڪڪ ڀڪ، ڪٽولو ڀٽولو، ڏنو مٽو، دوا درمل، تيوڻ تڙو، اوکهہ سوکهہ، غير ڏير، ڏڙ ڏبڙ، نٽي نيمٽي، ٽنٽون ٽوپڻ، جهڙي ٿڙي، طعنو تنڪو، ماڻهو چيٽو،

سنڌو سيڙهو، ڇيڻي ڇهاڻي، خطُ پٽُ، ڀاڙو ڀنبو، ڪاههُ ڀنو، وهڪ وانو، تماڪ تڙو، ڳالهہ ٻولهہ، لنگهو لورو، ڏهڙ ڏمس، ڪَڙ ٻڙ، دلاسو دڙو، شيءِ شڪل، ڪارڪند.

ڪي فعل بہ ٻي معنيٰ ڪم ايندا آهن، جيئن تہ ڏسڻ وائسڻ، ڇڙڻ ڀڙڻ، ڦيرڻ گهيرڻ، پڙهڻ ڪڙهڻ، ڳالهائڻ ٻولهائڻ.

فصل ٽيون

اصطلاحي فعلن جون مصدرون

ڪي اصطلاحي مصدرون هيٺ ڏجن ٿيون، جن جي معنيٰ خاص مقرر آهي. اهي سنڌي ٻوليءَ ۾ بيشمار آهن:

(۱) اک جو اٿڻ، اک جو نہ ٻُڏڻ، اک ڀڃڻ، اک يا نظر هڻڻ، اک وجهڻ، اک جو ڦرڻ، اک ڦرڙائڻ، اک ڏيکارڻ، اک ڪڍڻ، اکڇنڀ ۾ ڪي ڪرڻ، اک پائڻ، اک کولڻ، اک لڳڻ، اک کڻڻ، اک ميري ٿيڻ، اک ۾ رکڻ، اک وچڙائڻ، اک هيٺ ڪرڻ، اک ٻوڙڻ، اک جاءِ ڪرڻ، اک جو ڏُوُ هڻڻ، اک جو رتُ ڇڏڻ، اک ڦاڙڻ، اک ڏرا ڏيڻ.

(۲) پير جهلڻ، پير ڏيڻ، پير ڄمڻ، پير وجهڻ يا پائڻ، پير تي ڪهاڙو هڻڻ، پير تي پنورو رهڻ، پير تيرڪڻ، پير ٽپڻ، پير پيٽڻ، پير ڏکيرڻ، پير کڻڻ، پير کڻڻ، پير موڙڻ، پير سان لاهي مٿنهن ۾ هڻڻ، پير ڪڍڻ، پير سدورا ٿيڻ، پير رکڻ جي جاءِ نہ لهڻ.

(۳) مٿنهن ڀوڻ، مٿنهن تي ٻوڻ، مٿنهن تڪڻ، مٿنهن ڀڃڻ، مٿنهن پيٽ سان لڳڻ، مٿنهن اونداهي هڻڻ، مٿنهن پنهنجي ۾ موچڙو بہ پنهنجو هڻڻ، مٿنهن تي چڙهڻ، مٿنهن ڏرمڻ، مٿنهن ڏي نهارڻ، مٿنهن ڏيکارڻ، مٿنهن ڏيڻ، مٿنهن ڪرڻ، مٿنهن ڪوڙو ڪرڻ، مٿنهن ڪنئرو ڪرڻ، مٿنهن اڇو ڪرڻ، مٿنهن تي هٿ گهمائڻ، مٿنهن تي لينکهو ڪڍڻ، مٿنهن ڪارو ڪرڻ، مٿنهن کٽي وڃڻ، مٿنهن لڪڻ، مٿنهن مٺي ڪرڻ، مٿنهن جو لهڻ، مٿنهن جو ٻنو ڇڏي وڃڻ، مٿنهن مٿو پٽڻ، مٿنهن مٽڻ، مٿنهن موڙڻ، مٿنهان ٻوڻ، مٿنهن ۾ هڻڻ.

انهيءَ طرح بيشمار اصطلاحي مصدرون آهن، جن جي خاص معنيٰ آهي ۽ ٻولي چڱي طرح ڄاڻڻ کان سواءِ انهن جو سمجهڻ بہ نهايت مشڪل آهي.

فصل چوٿون

ترڪيب

جملي ۾ جيڪي لفظ اچن ٿا تن مان هرهڪ ڪهڙي قسم جو آهي ۽ انهيءَ جو ٻالو ڇا آهي؟ ۽ انهيءَ سان جيڪي ڳالهيون لاڳو اهن، تن جي صورت ڏيکارڻ ۽ جملي ۾ جنهن ۾ ٻي لفظ سان انهيءَ جو واسطو آهي سو ڏيکارڻ، انهيءَ کي صرف ۽ ترڪيب چوندا آهن. مثلاً، اسم جي نسبت سندس قسم، سندس جنس، سندس عدد، ۽ سندس حالت ڏيکارڻ. فعل جي نسبت ۾ سندس زمان، سندس فاعل يا مفعول ۽ انهن جو ضمير، جنس ۽ عدد ڏيکارڻ. ۽ حرف جي نسبت انهيءَ جو قسم ۽ ڇا سان لاڳو ٿو ٿئي، يا ڇا ڏو ڏيکاري، سو ڏيکارڻ. مثال هيٺ ڏجن ٿا:

(١) مون هي ڪپڙو ٻصرمل جي ڇاپ تان ڪڍو.

مون - ضمير متڪلم، جنس مذڪر يا مونث، عدد واحد، حالت فاعلي، فاعل فعل ڪڍو جو.

هي - اسم اشارو ويجهو، لڳي ٿو ڪپڙي سان.

ڪپڙو - اسم عام، جنس مذڪر، عدد واحد، حالت مفعولي، مفعول فعل ڪڍو جو.

ٻصرمل - اسم خاص، جنس مذڪر، عدد واحد، حالت اضافت، ملڪيت ڏيکاري ٿو ڇاپ جي.

جي - حرف جر يا حرف اضافت، لڳي ٿو ٻصرمل سان (يا مضاف اليه، جنهن جو مضاف آهي ڇاپ).

ڇاپ - اسم عام، جنس مونث، عدد واحد، حالت جري، سببان تان حرف جر جي.

تان - حرف جر، لڳي ٿو ڇاپ سان.

ڪڍو - فعل متعدي، معروف بيقاعدي، پريوڳ ڪرمڻي، زمان ماضي مطلق، جنس مذڪر، عدد واحد ضمير متڪلم، سندس فاعل آهي مون ۽ مفعول آهي ڪپڙو.

(٢) اڄ عيد جو ڏينهن آهي.

اڄ - ظرف زمان.

عيد - اسم عام، جنس مونث، عدد واحد، حالت اضافت، مضاف اليه، جنهن جو مضاف آهي ڏينهن.

جو - حرف جر يا حرف اضافت لڳي ٿو عيد سان.

ڏينهن - اسم عام، جنس مذڪر، عدد واحد، حالت فاعلي، فاعل فعل آهي جو.

آهي - فعل لازمي اڻپورو، بيقاعدي، ڪرتري پريوگ، زمان حال، جنس مذڪر، عدد واحد، ضمير غائب، سندس فاعل آهي ڏينهن.

www.sindhsalamat.com		books.sindhsalamat.com

عام اشارو: ياد ڪرڻ گهرجي تہ جدا جدا ڀاڱن جي لفظن جي ترڪيب ۾ هيٺيون ڳالهيون ضروري آهن:

اسم- اسم عام يا خاص يا ڪو ٻيو، جنس مذڪر يا مونث، عدد واحد يا جمع، حالت فاعلي يا ٻي فاعل فعل فلاڻي جو، اضافت ۾ مضاف آهي تہ سندس مضاف اليہ ڪهڙو، جري ۾ سببان ڪنهن حرف جر جي، جو ڏيکارجي.

ضمير جي ترڪيب بہ اسم وانگي قسم، جنس، عدد، حالت.

صفت- درجو، سندس موصوف ڪهڙو آهي، يا لڳي تہ فلاڻي اسم سان. (ضميري صفت بہ هن ۾ آئي).

فعل- فعل جو قسم معروف يا مجهول باقاعدي يا بيقاعدي، پورو يا اڌورو، پريوگ، زمان، جنس.

عدد، ضمير (فاعل وارا)- سندس فاعل ۽ متعدي جي حالت ۾ مفعول فلاڻو.

ظرف- ظرف جو قسم، ڪهڙي فعل سان ٿو لڳي، يا ظرف تميز لڳي ٿو فلاڻي صفت سان.

حرف- حرف جر لڳي ٿو فلاڻي اسم سان. حرف جملو ڳنڍي ٿو يا ڌار ڪري ٿو فلاڻن اسمن کي. حرف ندا لڳي ٿو فلاڻي اسم سان، يا عجب وغيره ڏيکاري ٿو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ضميمه الف

جدا جدا بابن مان سوال ۽ ڪتابي مثال مشقن لاءِ

پاڱو پهريون

باب پهريون

گرامر ڪي عربيءَ ۾ ڇا ٿا چون ۽ سنسڪرت ۾ ڇا؟ گرامر جي وصف ٻڌايو. گرامر جي علم ۽ گرامر جي هنر ۾ فرق ڏيکاريو. ٻوليءَ جي مدعا ڪهڙي آهي؟ گرامر جي حقيقت ڪهڙي آهي ۽ ان جا اصول ڪهڙا آهن؟ گرامر جي تقسيم ڪهڙي آهي؟ ٻوليءَ ۾ لفظ ڪهڙن ڪهڙن قسمن جا ٿا ٿين؟

باب ٻيو

سنڌي ٻوليءَ جي مختصر تاريخ ٻڌايو؟ ٻولي ڪهڙن رستن سان وڌي ۽ سڌري ٿي؟ زباني ۽ ڪتابي علم جو ڪهڙو فرق آهي ۽ هرهڪ تي ڇا جو اثر ٿو ٿئي؟ سنڌي ٻوليءَ جا عناصر يا جُز ڪهڙا آهن ۽ آهي ڪيئن ۽ ڪڏهن منجهس داخل ٿيا؟ سنڌي ٻوليءَ جو شجرو ٻڌايو؟ سنڌي ۾ جي ٻيون ٻوليون گڏيل آهن، تن جا ڪي لفظ مثال طور ڏيو. سنڌ ۾ ڪتابي علم ڪڏهن ۽ ڪيئن پيو؟ شعر يا نظم ۽ نثر ڪيئن پيا ۽ اڳي ڪهڙي نموني جا هئا، ۽ پوءِ ڪهڙي نموني جا ٿيا، ٻنهي جو مقابلو ڪريو ۽ مثال ڏيو.

باب ٽيون

سنڌي ٻوليءَ جو سنسڪرت سان ڪهڙو واسطو آهي؟ سنسڪرت مان جيڪي ٻيون ٻوليون نڪتل آهن، تن سان سنڌيءَ جو مقابلو ڪريو. سنڌيءَ جي حرف علت ۽ اعرابن جو سنسڪرت ۽ پراڪرت جي اعرابن سان مقابلو ڪريو، ۽ هرهڪ جا ڪي مثال ڏيو؟ صحيح حرفن وارن لفظن جا ڪي مثال ڏيو، جي سنسڪرت مان نڪتل هجن. هم سان گڏيل ۽ ن سان گڏيل آوازن وارن لفظن جا ڪي مثال ڏيو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جي سنسڪرت ۽ پراڪرت مان نڪتل هجن. سنڌي مرڪب يا ٻِنِ لفظن جا ڪي مثال ڏيو، جي سنسڪرت ۽ پراڪرت مان نڪتل هجن. انهن مان ٻ، ه، ۽ ن سان گڏيل لفظن جا مثال ڏيو.

باب چوٿون

سنڌي حرف تهجي ڪيترا ۽ ڪهڙا آهن؟ عربي الف-بي ۽ سنڌي الف-بي اکرن ۾ ڪهڙو فرق آهي؟ ۽ انهن مان ڪهڙا نج سنڌي اکر آهن ۽ ڪهڙا نج فارسي ۽ ڪهڙا عربي. انهن مان نڙيءَ مان نڪرڻ وارا ڪهڙا آهن، تارونءَ وارا ڪهڙا، زبان جي پاسي وارا ڪهڙا، ڏندن وارا ڪهڙا، ۽ چپن وارا ڪهڙا؟ آرڊوءَ جي حرفن ۽ سنڌيءَ جي حرفن جو مقابلو ڪريو، ۽ انهن جو تفاوت ڏيکاريو. سنڌي الف-بي جا جدا جدا اکر سنسڪرت ۽ پراڪرت جي ڪهڙن اکرن سان موافق آهن يا انهن مان نڪتل آهن. عربي، فارسي لفظ، جي سنڌيءَ ۾ آيل آهن، سي ڪهڙي صورت ۾ آيل آهن ۽ انهن جا اکر ڪيئن ڦرن ٿا؟ عربي الف-بي جي اکرن جو عبراني اکرن سان مقابلو ڪريو، انهن اکرن جو انگن ۾ ڪهڙو مطلب آهي؟ سنڌي اکرن مان ڪهڙا حرف علت آهن ۽ ڪهڙا حرف صحيح؟ اعرابن جو حرف علتن سان ڪهڙو واسطو آهي؟ سنڌي اعرابن ۽ سنسڪرت اعرابن جو پاڻ ۾ ڪيتريقدر واسطو آهي؟

باب پنجون

سنڌيءَ ۾ لفظن جون ڪهڙيون ڪهڙيون ٻِهاڙيون آهن؟ انهن جو سنسڪرت ۽ پراڪرت وارن لفظن جي ٻهاڙين سان مقابلو ڪريو. سنسڪرت ۽ پراڪرت مان نڪتل لفظ ڪهڙن رستن سان ٿا جڙن، هرهڪ جا ڪي مثال ڏيو. حاصل بالمصدر ۽ اسم ذات ڪيئن ٿا ٺهن؟ اسم فاعل ترڪيبي ڇاکي ٿا چون، انهن جا ڪي مثال ڏيو. هڪڙن اسمن مان ٻيا اسم ڪيئن ٿا جڙن، مثال ڏيو. اسمن مان صفتون ڪيئن ٿيون جڙن، انهيءَ جا مثال ڏيو. اسم صغير سنڌيءَ ۾ ڪيئن ٿا جڙن، مثال ڏيو. مرڪب لفظ ڇاکي ٿا چون، ڪي مثال ڏيو، جي انڪاري حرفن گڏڻ سان جڙيا هجن. اهڙا مثال ڏيو، جن ۾ ڪي سنسڪرت نشان ملايل هجن. اهڙا ڪي مثال ڏيو، جي ٻئي اسم يا صفت ملائڻ سان جڙيا هجن. عدد سان گڏيل ڪي مرڪب لفظ ٻڌايو. اهڙا ڪي لفظ ٻڌايو، جي عربي ۽ فارسي لفظن ملائڻ سان جڙيا هجن.

ٻاڳي ڀرئين جون مشقون ۽ مثال

(١) هيٺين عبارت ۾ ڏيکاريو تہ ڪهڙا لفظ سنسڪرت يا پراڪرت مان نڪتل آهن ۽ ڪهڙا عربي ۽ فارسيءَ مان، ۽ انهن جا اصل ڪهڙا آهن، ۽ انهن لفظن مان ڪهڙا ٻيا سنڌي لفظ نڪتل آهن ۽ جيڪي سنسڪرت اصل جا آهين، تن جا رواجي عربي فارسي مقابل ڇئو:

اهي حالتون ڏسي، ھڻن جي دل لوڏو ڪاڏو ۽ دنيا، جا سمجهيائون ٿي تہ هيڏي رلج ۽ مصيبت جو گهر آهي، تنهن تان دل ڪٽي ٿيس. هڪ لڳا وري هڪ ساڌو ڏٺائين، جو بلڪل غريب ۽ مسڪين ڏسڻ ۾ ٿي آيو، ۽ وڏي اوستا جي ڪري، جيتوڻيڪ سرير نربل هوس تہ بہ سندس منهن مان سانت ۽ سرهائي پئي بکي؛ معلوم ٿيس تہ هن ساڌوءَ دنيا جا حرص هَوَسَ، لڳ لاڳاپا ڦٽا ڪيا آهن ۽ اندر جي جوت پاتي اٿس، جنهنڪري هن جو مَنُ سانت ۾ آهي. هيئنر هن کي خيال آيو تہ اهڙو رستو کولهي ڪڍجي، جنهن مان دنيا جو ڏک دور ٿئي، ۽ سچو ۽ دائمي سُک حاصل ٿئي.

(٢) مٿين عبارت ۾ جيڪي اسم ۽ فعل آهن، تن مان اسم ذات ۽ صفت بنايو ۽ مثال ڏيو ۽ جيڪي اسم ذات ۽ صفت آهن، تن مان ٻيا اسم ۽ فعل بنايو.

(٣) هيٺين سنڌي لفظن جو اصل يا بنياد ٻڌايو ۽ ڇئو تہ اهي ڪهڙيءَ ٻوليءَ جا آهن:

آڏرنڪ، اوڳارڻ، ٻيارهن، انڌلٽ، آڱوٺو، ٻڌاهو، وڇاٽو، وار، وڇائڻ، ولوڙڻ، ٻروسو، ٻوٽر، ڦڪ، واڱڻ، وهاڻو، واپار، ٻالڻ، نيچ، پاڙيسري، تاجي، ڦامو، ٺيهٺ، ترار، ٺوڙ، ساهيلي، سيڏو، ڪنبڻ، ڪنجهڙو، ڪهاڻي، ڪڏهن، ڪوڏر، ڪنهاڙو، ڪورو. ڪُڇ، ڦوهارو، جيناور، ٽوٽر، پيدل، پڙچ، پينڪي، جاڦران، چنبو، چهبڪ، چهڪ، داڻو، ڏرمل، ڏنبورو، ھمام دستو، دبلو، روچي، صابڻ، شرناٽي، شيشدر ۽ ڪاشيڪ.

(٤) هيٺين مصدرن مان اسم ذات ٻڌايو:

مرڻ، گهنجڻ يا گهٽڻ، لهڻ، ٻڌڻ، ڏيکارڻ، ماڻ، ڳهڻ، سرڻ، چوڻ، وڃڻ، ڪپڻ، ولڻ، ڏيڻ، ڇڏڻ، وڃڻ، پيڻ ۽ ٻڌڪڻ.

(٥) هيٺين مصدرن مان اسم فاعل، ترڪيبي بنايو:

پيڻ، پڙهڻ، رهڻ، سهڻ، پيئڻ، لکڻ، ڦٽڻ ۽ ڏيڻ.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(٦) هيٺين اسمن مان صفت ٺاهيو:

ڏرم، شرم، ڇيڙ، ڇانيو، وڇ، مينهن، سيرو، ٻڪر، لڪر، هٽ، ڇانو، ڏيو، چونڊي، جو، جهاتي، جهپ، پري، وارو، سنڌ، پير، واٽيو، هاري، گهوٽ، هاڻي، چنڊ، ڏيئو، وس، ڇپر، پاڻي، پاڪ ۽ ڏند.

(٧) هيٺين اسمن مان اسم صغير ٺاهيو:

ٻاهر، چام، گهٽ، هينيون، ٻولڻو، ڳالهه، منڊي، در، مڇ، ٽلهو ۽ هٽ.

(٨) هيٺين اسمن ۾ انڪاري حرف يا نشان وجهي، صفتون ٺاهيو:

ڪم، ڪٽ، چارو، ڳڻ، حق، چڱو، پاڪ، ڏيا، ڏرم، پت ۽ هٽ.

(٩) هيٺين لفظن مان ابجد جي حساب موجب سال ڪڍايو:

خوشدل مرحوم، زوال خورشيد، اد خشلي جنتي، گل محمد خان ناطق مڪران، قلندر شهباز سيوهاڻي جي وفات: 'رحمت'، مخدوم نوح هالائيءَ جي وفات: 'فيض حق'، مير بجار خان جي وفات: 'حاجي شهيد خنجر'، ماتم مومن خان، شاعر شيرين.

(١٠) هيٺين مرڪب فعلن مان اصطلاح موجب ڪهڙي خاصيت ٿي نڪري:

ماري وجهڻ، وٺي ڇڏڻ، ڇني ڏيڻ، پيو رهڻ، ڪائي وڃڻ، ڪائي رهڻ، ڪرڻ لڳڻ، ڪٽلي پوڻ ۽ وٺي وڃڻ.

(١١) هيٺين شعر جي مصراعن ۾ مرڪب فعل ۽ ان جي خاصيت ڏيکاريو:

سڱونهن جي صلاح وٺ ته وڃي لنگهي وڃين.
لڙيو پنون لطيف ڪي ڳوڙها مٿي ڳل.
ساڻداري سمنڊ جي نهوڙي نيا.
آئي پاڻ اڙاءِ، ڪٽي ڪوري وچ ۾.
وڪر سو وهاءِ، جو پئي پراڻو نه ٿئي.
اوجاڳيو اکين کي چاتئي نه ڏيئي.
چارڻ چنگ ڪلهي ڪري رسي رهيو رات.
پڙهيو پڙهيجاڻ، سبق انهيءَ سڱور جو.
سو ٿي سو حرف، پڙهيو ٿو پڙهان.
وچڻون وسڻ آئيون، سارنگ چڙهيو سيج.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٻاڳو ڀيو - سوال

باب پهريون

(١) عربي ۽ فارسي صرف نحو موجب ڳالهائڻ جا لفظ ڪيترا ۽ ڪهڙا آهن؟ هرهڪ جي وصف چئو ۽ مثال ڏيو.

(٢) اسم جا ڪهڙا قسم آهن؟ هرهڪ جي وصف ۽ ان جا مثال ڏيو. ڳالهائڻ جي لفظن جي انگريزي گرامر موجب ڪهڙي تقسيم آهي؟ حرف جا ڪهڙا قسم آهن، تن جا مثال ڏيو. اسم خاص جا ڪهڙا قسم آهن؟ هرهڪ جي سمجهاڻي ۽ مثال ڏيو. اسم عام جا ڪهڙا قسم آهن؟ هرهڪ جي وصف ٻڌايو، ۽ مثال ڏيو. هاڻوڪي تقسيم موجب اسم ڪهڙن قسمن جا آهن؟ آهي مثالن سان سمجهايو. اسم ڪي قسم ڪان سواءِ ٻيو ڇا ٿو لڳي؟ سنڌيءَ ۾ اسم جون ڪهڙيون جنسون آهن. حقيقي، غير حقيقي، لفظي ۽ سماعي جنسن جي معنيٰ سمجهايو ۽ مثال ڏيو.

(٣) اسمن جون جنسون انهن جي جدا جدا پڇاڙين تي ڪيئن منحصر رهن ٿيون؟ هرهڪ جي پڇاڙيءَ جي جنس ٻڌايو ۽ مثال ڏيو. سنڌي جنسن جي پڇاڙين جو سنسڪرت ۽ پراڪرت جي جنس جي پڇاڙين سان مقابلو ڪريو. جنسن جڙڻ جا رستا سنڌي ٻوليءَ ۾ ڪهڙا آهن؟ هرهڪ جا مثال ڏيو. بيقاعدي مذڪر ۽ مونث اسمن جا ڪي مثال ڏيو. ڪهڙا مذڪر اسم مونث مان ٺهن ٿا.

(٤) اسم جا گهڻا عدد آهن ۽ ڪهڙا؟ هرهڪ جا مثال ڏيو. سنڌيءَ ۾ واحد مان جمع جوڙڻ جا ڪهڙا رستا آهن، هرهڪ جي سمجهاڻي ۽ مثال ڏيو. ڪهڙي ڳالهه ۾ اسم ٻه صفت جهڙا آهن. ڪهڙا اسم هميشه جمع جي صورت ۾ آهن. سنڌيءَ ۾ عددن جون پڇاڙيون سنسڪرت ۽ پراڪرت سان ڪيتريقدر موافق آهن.

(٥) فاعل ۽ مفعول جو اسم جي حالت سان ڪهڙو واسطو آهي؟ اسم جون گهڻيون حالتون آهن ۽ ڪهڙيون؟ انهن جي سڃاڻپ جون نشانيون ڪهڙيون آهن؟ اسم جو ڦيرو ڇا کي ٿا چون؟ هيٺين اسمن جا ڦيرا ٻڌايو:

ڪهوڙي، مٽس، لانڊون، هاٿي، قلم، راجا.

(٦) ضمير گهڻن قسمن جا آهن؟ هرهڪ جي وصف چئو. ضمير خالص ڪهڙا آهن؟ هرهڪ جو ڦيرو ٻڌايو. ضميرن جو اصل سنسڪرت ۽ پراڪرت مان ڪيئن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

نڪتو آهي. ضمير مفصل ۽ متصل ڇا کي ٿا چون؟ هرهڪ جا ٽنهي ضميرن ۾ مثال ڏيو: اسمن سان جدا، حرفن سان جدا ۽ فعلن مان جدا. اهڙا ڪي ضمير متصل جا مثال ڏيو، جن ۾ ٻي ضمير هجن.

(٧) ضمير اشارو ڪيترن قسمن جو آهي؟ هرهڪ جا مثال ڏيو. ضمير اشاري سان جنس، عدد ۽ حالت لڳائي ڏيکاريو. ضمير اشاري جو سنسڪرت سان ڪيتريقدر واسطو آهي؟ ضميري صفت ڇا کي ٿو چئجي؟ ضمير مشترڪ جي سمجهاڻي ۽ مثال ڏيو. ضمير استفهام جا مثال ڏيو، ۽ انهيءَ جو ڦيرو ڪري ڏيکاريو. ضمير استفهام جو سنسڪرت سان ڪيتريقدر واسطو آهي.

(٨) ضمير موصول ۽ جواب موصول ڇا کي ٿا چون؟ انهن جا مثال ڏيو، ۽ ڦيرو ٻڌايو. ضمير مبهم جي سمجهاڻي ۽ مثال ڏيو. انهن ٽنهي ضميرن جو سنسڪرت سان ڪيتريقدر واسطو آهي؟

(٩) اسم صفت ڇا کي ٿا چون ۽ انهيءَ جي اسم سان ڪهڙي مشابهت آهي. صفت جا گهڻا درجا آهن؟ مثال ڏيو. اهڙا مثال ڏيو جن ۾ صفتون اسمن وانگي ڪم آيون هجن ۽ ٻيا اهڙا، جن ۾ آهي ضميرن وانگي ڪم آيون هجن. اهڙا ڪي مثال ڏيو، جن ۾ عدد به صفت وانگي ڪم اچن.

(١٠) اسم ظرف جي وصف ٻڌايو ۽ آهي ڪيترن قسمن جا آهن. هرهڪ جا مثال ڏيو. سنڌيءَ ۾ ظرف ڇا مان جڙندا آهن؟ اهڙا مثال ڏيو، جن ۾ صفت به ظرف وانگي ڪم آئي هجي. عربي ۽ فارسي مان آيل ظرفن جا ڪي مثال ڏيو.

(١١) اسم عدد ڇا کي ٿا چون، آهي ڪيترن قسمن جا آهن؟ مثال ڏيو. انهن جي اسم صفت سان ڪهڙي مشابهت آهي؟ هڪڙي کان گهڻ حصن ڏيکارڻ لاءِ سنڌيءَ ۾ ڪهڙا لفظ ڪم ٿا اچن؟ عددن جو اصل سنسڪرت مان ڪيئن ٿو نڪري، انهيءَ جو مفصل بيان ڪريو.

(١٢) فعل جا ڪيترا قسم آهن، هرهڪ جو نالو ۽ وصف ۽ مثال ڏيو. فعل معروف ۽ فعل مجهول جي وچ ۾ ڪهڙو فرق آهي، مثال ڏيو. آهي ڪهڙي قسم جا لفظ آهن، جي اسم جو به ڪم ڏين ٿا ۽ فعل جو به ڪم ڏين ٿا؟ مصدر جي وصف ۽ معنيٰ ڏيو. مصدر مان پهرين صورت ڪهڙي نڪري ٿي ۽ ڪيئن ٿي نڪري. امر حاضر ڪيئن ٿو جڙي؟ فعل متعدي بالواسطه ڪيئن ٿو جڙي؟ اهڙا مثال ڏيو، جن ۾ فعل لازميءَ مان متعدي ٿو ٿئي. امر حاضر جون جدا جدا صورتون ۽ انهن جا مثال ڏيو. امر ۽ نهي جي وچ ۾ ڪهڙو تفاوت آهي، ۽ نهي ۽ نفي ۾ ڪيترو تفاوت آهي. اسم مشتق ڇا کي ٿا چون؟ ڪهڙا اسم فعل جي معنيٰ وارا انهيءَ مان نڪرن ٿا. اسم فاعل جي جوڙڻ جا ڪهڙا رستا آهن، مثال ڏيو. اسم استقبال ڇا کي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٿا چون؟ اسم مفعول ڪهڙن رستن مان ٿو جڙي؟ اسم فاعل ۽ اسم مفعول صفت وانگي ڪم آڻي ڏيکاريو. اسم حاليه ڪيئن ٿو جڙي ۽ ڇا ٿو ڏيکاري؟ مثال ڏيو. اسم حاليه ۾ ڪهڙا زمان شامل ٿي سگهن ٿا؟ فعل يا ماضي معطوفي ۾ ڪهڙا زمان شامل ٿي سگهن ٿا؟ اسم مشتق کي سنسڪرت ۾ ڪهڙي نالي سان ٿا سڏين؟

(۱۳) فعل جا زمان ڇا کي ٿا چون، ۽ اهي گهڻا آهن؟ انهن جا نالا ۽ مثال ڏيو. زمان حال جا گهڻا قسم آهن ۽ اهي ڪهڙا آهن، مثال ڏيو. زمان ماضيءَ جا گهڻا قسم آهن؟ سڀني جا نالا ۽ مثال ڏيو. ماضي متمني ۽ ماضي امڪاني جا مثال ڏيو. زمان مستقبل جا گهڻا ۽ ڪهڙا قسم آهن، مثال ڏيو. زمان مضارع ۾ ڪهڙا زمان شامل آهن، مثال ڏيو. مضارع مدامي يا معطوفيءَ جا ڪي مثال ڏيو. امر حاضر ۽ مضارع ڪيئن ٿا جڙن؟ مضارع مان ڪهڙا زمان ٿا جڙن، مثال ڏيو. اسم حاليه مان ڪهڙا زمان ٿا جڙن، مثال ڏيو. اسم مفعول مان ڪهڙا زمان ٿا جڙن؟ مثال ڏيو. فعل جو گردان ڇا آهي؟ فعل معاون جي زمان حال، ماضي ۽ مستقبل جا گردان ڏيو. مصدر لکڻ، جيئڻ پڙهڻ ۽ پاڙهڻ ۽ مارجڻ جا علحده زمان لکي وڃو ۽ پوءِ هرهڪ جو گردان ڏيو. صرف جي اصلوڪي معنيٰ ڪهڙي آهي؟ فعل معروف ۽ مجهول ۾ ڪهڙو فرق آهي؟ معروف مان مجهول ڪيئن ٿو جڙي؟ مُثبت ۽ منفي فعل ۾ ڪهڙو فرق آهي؟ مفرد ۽ مرڪب فعل جا مثال ڏيو. فعلن جا صُدور يا طرز ڪيترا آهن ۽ ڪهڙا آهن، مثال ڏيو. فعلن جا ڪيترا پريوگ آهن، انهن جي سمجهاڻي ۽ مثال ڏيو. سنڌي ۾ فعل جي زمانن جو ڪيترقدر سنسڪرت ۽ پراڪرت سان واسطو آهي؟

(۱۴) حرف جر جي وصف ۽ مثال ڏيو. ڪهڙن حرف جرن سان حرف 'جي' ڪم ٿو اچي، مثال ڏيئي ٻڌايو. فارسيءَ مان آيلن ڪن حرف جرن جا مثال ڏيو. حرف جر اسمن ۽ ضميرن سان گڏ ڪم آڻي ڏيکاريو. حرف جملي جي وصف ۽ مثال ڏيو، ۽ جدا جدا قسمن جا حرف جملا ٻڌايو. عربي ۽ فارسيءَ مان آيل ڪي حرف جملا ٻڌايو. عربي ۽ فارسيءَ مان آيل ڪي حرف جملا ٻڌايو. حرف ندا جي وصف ۽ مثال ڏيو. عربي ۽ فارسيءَ مان آيل ڪي حرف ندا جا مثال ڏيو ۽ انهن کان سواءِ عربي ۽ فارسي صرف نحو جا ڪهڙا حرف ڪم اچن ٿا؟ انهن جا ڪي مثال ڏيو.

(۱۵) سنڌيءَ ۾ ٻيهڪ جون نشانيون ڪهڙيون آهن، ۽ اهي ڪهڙي هنڌ ڪم ٿيون اچن. عربيءَ ۾ ٻيهڪ جون ڪهڙيون نشانيون آهن.

(۱۶) سنڌيءَ ۾ مرڪب يا ٻيڻا يا گڏيل لفظ ڪهڙن قسمن جا آهن، هرهڪ جا ڪي مثال ڏيو. هيٺين اصطلاحي فعلن جون معنائون ڏيو:

هير ٿيڻ، مُنهن ڪوڙو ڪرڻ، مُنهن پوڻ، اک ميري ڪرڻ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٻاڳو ٻيو

مثال ۽ مشقون

(١) پنجن ماڻهن جا نالا ٻڌايو. پنجن جانورن جا نالا ٻڌايو. پنجن پکين جا نالا ٻڌايو. پنجن وڻن جا نالا ٻڌايو. پنج مائٽيءَ وارا نالا ٻڌايو. پنجن زالن جا نالا ٻڌايو. پنجن ڪاسٻين جا نالا ٻڌايو. پنجن شهرن جا نالا ڏيو. پنجن واهن جا نالا ڏيو.

هيٺين جملن ۾ اسم ڪهڙا آهن، فعل ڪهڙا آهن ۽ حرف ڪهڙا آهن: ڪتي کي ڏسي ٻلو آئي پيو. آهو وچي پاڻيءَ ۾ پيو. مون هن کي وڻي رسيءَ سان ٻڌو.

هيٺين جملن ۾ خاصيتن جا نالا ڏيو: ڪپهه اڇي آهي. هي نوڪر ايماندار آهي. سستيءَ جو نتيجو خراب آهي. سچ جي ڳالهائڻ کي شفق مڃيندا آهن. ساوڻ ۾ ساوڪ گهڻي ٿيندي آهي.

هيٺين جملن ۾ ڪمن جا نالا ٻڌايو: هن ڇوڪر کي راند ڪرڻ سان ڏاڍي دل آهي. گهڻي کائڻ ڪري پيٽ ۾ سور ٿيندو آهي. ترڻ سکيو ته ٻڏڻ کان بچيو. پڙهڻ لکڻ جو شوق ٻارن لاءِ چڱو آهي. ڊوڙڻ ڊڪڻ ٻارن لاءِ چڱي ورزش آهي.

هيٺين اسمن سان ڪي اهڙا فعل لڳايو، جن مان خبر پوي ته انهن اسمن تي ڪو ڪم ٿيو آهي: هرڻ، ڪرسيون، ٻاهه، مهرباني، ڪير.

هيٺين اسمن سان ڪي اهڙا فعل لڳايو جن مان خبر پوي ته هنن ڪو ڪم ڪيو آهي: لوهار، ٻگهڙ، چور، چتون، نانگ.

هيٺين اسمن سان ڪي اهڙا فعل وجهو، جن سان هنن جي معنيٰ نڪري: رڍون، خبر، سچائي، احمد، ڇوڪر.

هيٺين جملن ۾ اسمن جي بدران ضمير ڪم آڻيو: ماستر صفر کي گهٽوئي ماريو، پر صفر حرڪت کان نه رهيو. هڪڙو ماڻهو طالب نالي هو، طالب ڏاڍو هوشيار هو، طالب کي چڱي نوڪري ملي وئي. هڪڙو شينهن شينهن جي شڪار ڳولڻ لاءِ جهنگ ۾ ويو ۽ هڪڙو هرڻ ڏسي هرڻ کي جهٽ هٽي ماري کاڌائين.

هيٺين جملن ۾ ضمير چونڊيو: جو ماڻهو هتان لنگهيو ٿي سو منهنجو سوٽ هو، اهو منهنجي پيءُ وٽ ويو ۽ انهيءَ کي چيائين ته آءٌ تنهنجي پٽ کان ٻنج رهيا لهڻان.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هيٺين جملن ۾ صفتون ۽ ضمير ۽ ظرف ڏيکاريو: هُو چڱو ماڻهو آهي، آهستي ڳالهائيندو آهي. آءٌ هُن کي ڪُهڙو مانُ ڏيندو آهيان، جو نيڪ ماڻهو سڀني کي وڻندا آهن. سياڻي آءٌ آهي توکي ڏيکاريندس. توکي ٻه اهو ضرور وڻندو. ڇوڪر هڪدم راند تي هليا ويا. هينئر وقت ڪونه اٿم، سياڻي آءٌ توکي سبق چڱيءَ طرح پڙهائيندس. هن ماڻهوءَ ۾ تمام ٿورو عقل آهي. هُو پورو پڙهيل ناهي. اهڙو تڪڙو هلڻ چڱو ناهي.

هيٺين جملن ۾ حرف جر، حرف جملو ۽ حرف ندا ڏيکاريو: اي ادا، آءٌ ۽ احمد تو وٽ باغ ۾ اچون ها، پر پُٺي پاسي ڏي وڃڻو پيو، نه ته جيڪر اچون ها.

(٢) هيٺين اسمن ۽ صفتن ۽ فعلن مان اسم ذات ٺاهيو: زميندار، ٺڳ، دوست، طبيب، بادشاهه، لسو، سهانگو، ڪٺورو، ڪارو، چيڙائڻ، ٺڳڻ، وڙهڻ.

هيٺين مذڪر ۽ مونث اسمن سان ڪا صفت لڳائي ڏيکاريو: ڪاغذ، وقت، ڏينهن، ڪتو، لڪڻ، دري، ايمانداري، انب، ڍاڪ، ٻڪي، بسترو.

هيٺين اسمن جون جنسون ٻڌايو: ڪَل، مَٽ، ڪيلا، دَيا، ٻيتي، ٻالي، ڪير، سڦٽ، نَڪ، ڪَٽ، ڪَس ڳِرَ، لڏون، ميڙو، چاڪڙون.

هيٺين مصراعن ۾ جنس جو لاڳاپو اسمن ۽ فعلن ۽ صفتن جي نسبت ڏيکاريو:

آڏَرِ نيڌرِ آيري آسڻونهي آهيان،
مرڻا اڪي جي مٺا، سي مري ٿين نه مات.
هوندا سي حيات، جيئڻان اڳي جي جيئا،
پسو لج لطيف چئي، ڪيڏي ڪي ڪڪن.
جي پسي منهن ميهار، ته سيکهيائي سچي ٿئي.
سنڌي سڪ پرين، لوڪ ڏٺي نه لهي.

هيٺين مذڪر اسمن جا مونث ۽ مونث اسمن جا مذڪر ٻڌايو: خرچائو، رهاڪو، پَٽ، ٿورڙو، ڳاهڻ، چٽي، ٻانهي.

اهڙا اسم ٻڌايو جي مذڪر آهن پر مونث ٿي ڪم اچن، ۽ مونث آهن ته مذڪر ٿي ڪم اچن.

(٣) اهڙا ڪي اسم ٻڌايو جي اصل جمع آهن، پر واحد ٿي ڪم ايندا آهن، ۽ ٻيا جي اصل واحد آهن، پر جمع ٿي ڪم ايندا آهن؟

هيٺين اسمن مان جي واحد آهن، تن جا جمع ڇٺو ۽ جي جمع آهن تن جا واحد ڇٺو: نوڪرياڻي، ڇيپ، ڇڪون، آهڙا، سيٺيون، ٻرُون، وَهڻو، ٻلاءِ ٻيلي، پَٽڙ، ٽيڪون، نٿهر، پيٽر، ڇيهون، لائٽون، ليک، ڏيو، وڇون، چوڻا، نهائين.

(٤) هيٺين جملن ۾ اسمن جون جدا جدا حالتون ٻڌايو: ڇوڪر ڏاڍو ڪوڙ ٿا ڪن. هن سال آن مهانگو ٿي ويو آهي. ٻورچيءَ ماني رڌي آهي. ڪڪڙ ڏهاڙي آنو لاهي، ايڪيهه ڏينهن انهن تي آرو ڪندي آهي. درزيءَ منهنجا ڪپڙا سڀ تيار ڪيا آهن. مون هن کي ڪتاب ڏنو. منهنجو ڌيو ۾ هڪڙو ڪم آهي. هن چاڏيءَ ۾ ڪتو ڏڌ آهي. تو کي تپ گهٽ ٿيو آهي. هن ڇوڪر کي ڪٿي ڏاڍهي وڌو. تو وارو ڪتاب مون ڪاٺ ويو هليو، ڳالهين سنڌيون ڳالهيون، ڌڪي سدا موٺ. هيءَ هيري جي مُنڊي ڪنهن جي آهي. الاهي خير ڪجانءِ. ڪٿهر ڏٺي ڪيڏي ويو آهي. پيريان سنڌي پار جي ميڙني ميڙائي. مُحب منهنجي هنج، ڪسي وچ ۾ سگتاه متان وڃو هو ماڙهٿا ننگر جي آڌار. مرڏان موران، پکتان وائي ٻي ۾ پٽل. ميڻيا ڏٿي نه مارئي محلين مارڏان ڏار. ۽ چن شال ڀنوار، ڍوليا مارُو موڻسين. ڀچائج ڀنهونءَ کي هيءَ پيادي پانڌي. ڪُلهنيان ڪورين، عاشق عبداللطيف چئي. حال منهنجو هوڙو پسو ٿا پرياهه. ڪنا 'انارِ حاسيہ' هاڻ ڀچائج هيءَ. راٺين وري روه گوندر لٿا گولئين. سرتيون ساهه سندوم ٿيو حوالي هوت جي. ڪاڪيان وچ ۾ ڪڏهين رالا تو نه رهاءِ. آيل آن نه وسهان هنجون جي هارين. متيون موٺي سنڌيون ڪاڪيون ڪين ڏيوم.

هيٺين جملن ۾ جهڪي ضمير هجن تن جا نالا ڏيو: پنهنجي وڏي جو نڪو ويچ نه طبيب. تنهنجو ڇا ٿو وڃي جو ٻين جي ڪمن ۾ هٿ ٿو وجهين. هي ڇوڪر آهو آهي، جنهن باٻت مون تو سان ذڪر ڪيو هو. جيڪي پاڻ کي مدد ڪندا آهن، تن کي خدا به مدد ڪندو آهي. ڪي ماڻهو اهڙا ٿيندا آهن، جو جنهن وٽ وڃن، تنهن وٽ ٻين جي گلا ڪن.

هيٺين مصراعن ۾ ضمير ڏيکاريو ۽ انهن جا نالا ۽ انهن جا عدد، جنسون ۽ حالتون ٻڌايو:

مُونهان ئي اڳي هوند کهڙو سپ کهٽا ڪٺي،
سَنَئُمِ ساهيڙين جا طعنا تو هي لاءِ.
تو هي سَندو ميهڻو ٻلي ڪري لڌوم،
طاقت توهان ڌار، سارياڻ ڪانه سريرَ ۾.
ڇين ڇڏهنديس ڪينڪي دوست اوهان جو در،
ڀُرڻ ڀنهونءَ ٻڌت ۾ ايءَ سعادت سند يام.
هتڏ هين نه هوندو هنان پوءِ عالم ۾،
عاشق عبداللطيف چئي انهي پته پيا.
اجهي ٿا اچن، ڪاڪ ڪڪوريا ڪاهڙي،
هڻوءَ جا پاڻ پير ۾ تنهن جتيءَ نا جيهي.

آن در سيئي اکيا، جن وڃايو وجود،
هي چنڊ آءُ ونئي جو هُت پسي پرينءَ کي.
ويندا سي ايمان سين ڪلمو جنين وات،
ڪتيم جنهن ڪاڻ، سو ڪوهيارو ڪيچ ويو.
سو هي، سو هُو، سو اجل، سو الله،
سو پرين، سو پساهُ، سو ويري، سو واهَرو.
جڏهن سُتيئون جي ڀَترَ ڀير ڊگها ڪري،
تڏهن تَنين کي، سات سُتيئي ڇڏيو.
ڪيرُ آهين، ڪٿان هلئين ڪُنڍاڙو نالوءِ،
ڪير هُنا، ڪيڏانهن ويا، ڪهڙي هئا ذات.
سنڌ ڙيا سَري جون ڪوهه ڀڄارون ڪن،
ڪنڍاڙي کي تو، ڪيو هيئن پنهنجو حال؟
ڪم نه ايندئي ڪو ٻيو، پنهنجي ٻوڪيءَ ريءَ،
ڪيني ڪيني ماڙهئين پيئي ڪَنل ڪائي.
ڪو ڪو وڻ ڪلال جو پيتي سو پيون،
ڪا جا ڳالهه ڳري پيچل پڏائي سون.
پاڻهئي سڄائي ڀاڻ، ڀاڻ ڪَرَ ڀاڻ لهي،
پنهنجو آهين ڀاڻ، آڏو عجيبن کي.
پَرَ پُڇ پنڌُ پانهنجو منجهس مُنهن ڀايو،
عمر سپ عبث وقت وڃايم پانهنجا.
سائين جو سوڳنڌ، ساجن سَپنيان چڱو.
سانوڻ گهڙي سڪان، هيءَ سَرهي سياري.
اڄان ويل سڪنهين وڃان واجهائي،
جيئن ناهي جڳ ۾ ڏينهن ڙيئي ڏون.
جاجڪ تو مڱاڻ ميلڪ ميڙيئي گهوريان.

مٿين مصراعن ۾ ضمير متصل ڏيکاريو ۽ آهي ضمير مفصل ۾ لکو.

هيٺين جملن ۾ ضمير متصل مفصل ضميرن ۾ ڏيکاريو؛ ٻڌو اٿمي يا نه. ڪالهه پلج. جا چيو اٿئين جو ماريئم ٿو. ڪالهه شهر ۾ ڏٺو هوماس.

هيٺين مصراعن ۾ ضمير متصل ڏيکاري سمجهايو:

جهول نه جهلي سهٽي سا تَرسَپ سنڌياس،
جنهن اهڙي چائي عاجزان سا مرڪي ماس.

پَسين جي پيماس، تہ ڪي عشق آتشين.
جتي نظر نات جي آتي اوتاران،
اهي آهجاڻان، لِڪا پڻن لوڪ ۾.
ڏنم ڪرمَ ڏار، پاڙو تن پريَن ڪان.
چوڏهينءَ ماهہ چنڊ جيئن پڙ ۾ پاڳ ڙياس.
جيڪا چماران سا منجهہ گونڊر گذري.
سوئي سائيهہ منهنجو، ساجَن جت سندوم.
راجُ پرتو رب ڪي سڏوتَرا! سندوءَ.
جنت سڏين جنوءَ، فائقَ هليا فردوس ڏي.
ايڪ قصر، درلڪ، سهسين ڪٿيس ڳڙ ڪيون.
جان جان سائين ساهہ تان تان پارج پنهونءَ سان.
سو سيوٽي حالُ منجهانئن معلوم ٿئي.

(٦) هيٺين مصراعن ۾ صفتون ڏيکاريو انهن جا درجا چئو:

ميٺائيان ميٺو ڳهٽو ڪڙو ناهي ڪلام.
سوَ سيسنيان اڳرو سندو دوسان دم.
ساهَہ رکنٿون اوڏڙو، واحد جو وصال.
دوس مٺا دلدار، عالم سڀ آباد ڪرين.
جي پانئين پرينءَ مڙان تہ ڏوهينيان ڳڻ پاڻ.

هيٺين مصراعن مان اسم، ضمير ۽ عدد ڏيکاريو، ۽ جيڪي صفت والڪي ڪم آيل هجن سي ڏيکاريو:

وسارج مَ ويڻ، جوين پہ ٿي ڏينهڙا.
ڏهن ويريڻ وچ ۾، آيو آهي انسان.
پهريون ويري واءُ ٿيو، جنهن لٽيا پنهونءَ جا پير.
سوين آهن سنسار ۾، پيا پڻ داتا دل.
جي هنئي هوت هزار، تہ بہ پاڙج ڪومَ پنهونءَ سان.
ايڪ قصر، درلڪ، سهسين ڪٿس ڳڙ ڪيون.
پلنگ، پٽراٽيون، پالڪيون، نوَ لک ناٿي ليلَ.
هڪڙا پائر، پيا پاٿيا، ٽيان جاني يار.
ڪارهين ڏينهن ڪرم، وريو ويراڳين جو.
سهسين شڪرانا، ڪوڙين پال ڪريم جا.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هيٺين جملن ۾ خالي جاين تي صفتون لڳايو:

هي ڪپڙ ڏاڍو — آهي. هي نيري رنگ جو — آهي. ٻوڙهي ماڻهوءَ جي ڏاڙهي — ٿيندي آهي. ڏنگي رستي کان — رستو چڱو آهي. ماڪي — ٿي ٿئي پر ڪيئين — ٿي ٿئي. اٺ گهوڙي کان قد ۾ — آهي.

(٧) هيٺين جملن ۾ ظرف ڳولي ڪيو، ۽ ٻڌايو ته اهي ڪهڙن قسمن جا آهن، جا ٿا ڏيکارين ۽ ڇا سان لاڳو ٿين ٿا:

تمام گهڻو خرچ به نه ڪجي ۽ ڏاڍو ڪنجوس به نه ٿجي، وچرن رستو وٺڻ نهايت عمدو ڪم آهي. هرو ڀرو ڪنهن کي صلاح ڏيڻ ضرور ناهي، مگر جي ڪو پڇي ته صاف چٽي ڏجي. هر سال کان هيل وڌيڪ مينهن پيو آهي.

جو مُنهين مومل جي پوئي، مونکي تنهين مس ٿئي.
جيڪس ويس وري آءٌ ساڻن معشوقن.
پاٻو هيندئي پڌرا ڪلسن ڪنڌهار.
ميڻ ساجهر لڏيو، تون هاري! نهارين اڄ.
لايو لام الف سين خوب لکن خطَ.
جي ٻند پاريائون ته سِگهائي سکيا ٿيا.
لڏڪون لڳن ڪوسيون ڏاڍا تپن ڏينهن.
چوڌاري چڙا، ڦٽرن بيلاين جا.
اڪيون اڪين سامهيون، ڏينهن سجو ٿي رات.
مون ڪي نه موٽاءِ آءٌ اڳاهين آهيان.
اندر آديسين کي ڏريانئي ڏٺي.
مهند ٿيندو مصطفيٰ، پٺيءَ لوڪ لڏيندو.
ٻيڙا ٻري ويٺي اڄ سان عجب جي.
ڪالهوڪر ڪاڏي ويو سندو جوڳين جوش.
آتان اوٺي آئيو، خبر ايءَ ڪري.
جتن ساڻ جاڪون سرتيون مون سڳُ ٿيو،
ڪري ڪوهيارو ويو تنُ ڇني تاڪون،
آءٌ ٻن تنڌهانڪون، اڌ ڏکوٺي آهيان.
ڏک نه سارين ڏيل ۾، واهراوير وهيسن.

(٨) هيٺين فعلن سان فعلَ مجهول ۽ متعدي بالواسطه ٺاهيو:

ڪٽڻ، لکڻ، پچائڻ، ڏيڻ، وڃائڻ، ٻڌڻ، ڏسڻ، پالڻ، ٺارڻ، ڳالهائڻ، چائڻ ۽ وڻڻ.

هيٺين جملن ۾ فعل مجهول ڦيرائي معروف ڪري ڪم آڻيو، ۽ معروف ڦيرائي مجهول ڪري ڪم آڻيو:

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

انگريزن جي جنگ ۾ ٻه هزار جرمن مارجي ويا. خوشيءَ کان سڙڪن تي جهنڊيون کوڙجي ويون ۽ مٺايون ورهائجي ويون. بازيگر پنج گولا اُڇلايا ۽ آهي وري جهٽيائين. جيل ۾ نوان قيدي بند ڪيا ائين. هو ماڻهو ڏاڍو هوشيار ليکجي ٿو.

هيٺين مصدرن مان امر ۽ ماضي ٻڌايو:

پچڻ، اچڻ، لهڻ، ڪاڙهڻ، چمڻ، ڦاڙڻ، ڏوڙڻ، ليٽڻ، ڪنهڻ، ڏسڻ، ڳنهڻ، ڳهڻ، ٻوڇڻ ۽ کسڻ.

هيٺين جملن ۾ ٻڌايو ته فعل ڪهڙي قسم جا آهن ۽ زمان ڪهڙا آهن:

ٻلا ٻڌاءِ، ته ڪيئن توکي ڍؤ ٿئي. توکي جيڪا شيءِ کپي سا تون کڻج، ٻي پنهنجي ٻاءُ کي ڏج. هاٿي وچي درياءَ ۾ وهنجو. احمد شهر گهمندو ڦرندو گهر آيو. شرم جو ماريو هو اهڙو ڪنهي جهڙي پيت. ڏوتل ڪپڙا ڳپ ۾ ڪيري پيا. لکيو لوح قلم جو هرڪو تو لوڙي. آءٌ سياڻي ڪراچيءَ وڃڻو آهيان. ائين چئي رپيا ڦٽا ڪري، گهوڙو موٽي گهر وٺي آيو. ماڪوڙيون اچيو کنڊ کايو چٽ ڪريو وڃن ٿيون. ڪم ڪندڙ نوڪر پنهنجي ڏٺيءَ کي هميشه وڻندو آهي. جي ٻاهي ٻچيو ته سچ چوندو سانس. نمازي ماڻهو هميشه سج اڀرڻي کان اڳي اٿندا آهن. هو چوڪر محنت گهٽي ٻيو ڪري پر تڏهن به جي هُو انعام نه کڻندو ته سندس ڪهڙو ڏوهه چئبو. انهي مندر ۾ رات ڏينهن ڏيو پيو ٻرندو هو. جڏهن سج چنڊ تي پاڇو ٻوي، تڏهن ڪارائجن. هڪڙو ڍڳو جهنگ ۾ پئي چريو. چار ڏينهن وهنجڻ ڇڏيو اٿئي، ته تنهنجي بت مان ٻاس پيئي اچي.

هيٺين مصراعن ۾ مرڪب فعلن جا مفرد شعر ڏيکاريو ۽ ساڻن جيڪي ضمير متصل ڪم آيا آهن، سي سمجهايو:

سونهن جي صلاح وٽ ته وير لنگهي وڃين.
لڙيو پون لطيف کي ڳوڙها مٿي ڳل.
سانداري سمنڊ جي نهوڙي نيا.
آئي پاڻ اڙاءِ، ڪٺي ڪوري وچ ۾.
وڪر سو وهاءِ، جو پئي ٻراڻو نه ٿئي.
اوجاڳيا اکين کي جاتئم نه ڏيئي.
چارڻ چنگ ڪلهي ڪري رمي رهيو رات.
تنهن سين ڪري پريتڙي نڀائي نبي.
پڙهيو پڙهيجاءِ، سبق انهي سُور جو.
سوئي سو حرف، پڙهيوئي تو پڙهان.
ويندو رهندو ورجي منجهان مصر شام،
وڃون وسڻ آئيون، سارنگ چڙهيو سيج،
جي ٻورو ٿئيم پساهڙو، ته به نجو مڙهه ملير ڏي.

جي هٿنئي هو تن لک، ته به پاڙج ڪوم پنهونءَ سان،
سرتين سان سمن آهيم اُنـي مينهڙي.
ڪجهي اٺم ڳالهڙي، اوري آهه تان اوريان،
جي اٿئي سڌ پڻ جي ته ڪن م پير پري.
ايءَ سٽيندي ڳالهڙي، چريو ٿينڙس چيت،
اديون عبداللطيف چئي، سيڻ لهندم سار.
حقيو هيج هشيار، ڪيون ڪيونديئي اوچتي،
تازي ڏيوس تکڙو جوهر پائي زين.
پانهنجي ٿي ڀڳونيون، ته ڪتا ڪينئي ڪيچ جا.

(٩) هيٺين جملن ۾ حرف ڳولي ڪڍو ۽ ٻڌايو ته الهيءَ جو نالو ڪهڙو آهي:

شل چڱا ماڻهو سدائين خوش رهن. مار، هي طوفان ڪٿان آيو. هو چوي ٿو ته منهنجو نالو فقيرو آهي. اڙي ڇوڪرا! تو هي ڪهڙو نه خراب ڪم ڪيو آهي. هن کوهه ۾ پاڻيءَ تمام اونهو آهي. پاڻيءَ جي مٿان ڪا شيءِ پئي تري. هاءِ گهوڙا هي ڇا ٿي پيو. حرف ضرور يا جر يا جملو يا ندا هوندو. واه، جو چڱو مڙس ٿو ڏسجين. جيتوڻيڪ هو پيئي پائر آهن، ته به انهن کان بهتر ماڻهو ڪونهي. مون وٽ مهمان آيا آهن.

هيٺين جملن ۾ خالي جاين تي مناسب حرف ڪم آڻيو:

جي سبق ياد نه ڪندين ـ مار کائيندين. دولت چڱي آهي ـ علم انهيءَ کان بهتر آهي. ٻنهي مان هڪڙو ميوو کڻ، انب ـ صوف. جيتوڻيڪ مون سمجهايس ـ هو نه رهيو. گهوڙو، گڏهه ـ ٽڪو ٿو هلي.

هيٺين مصراعن مان حرف ڪڍو ۽ انهن جا نالا ڄڻو ۽ ڏيکاريو ته ڇا سان ٿا لڳن:

ڪيڙيون ڪتنهار جيئن وڃون آتر واءَ،
ڪريو منهن ملير ڏي رُنـي آئي چوءِ.
پاڻ پڇن ميوا، ري واهپ ري واڙ،
ورُ پنهونءَ سين پتلڪ، ڪٿهي پارهن ماهه پين سان.
ساڙيءَ لڳم ميهڻو سڀ جماندر سيڻن،
ڪنهي آيس ڳالهڙي، ڪجهي تو ڳري.
سٿوري پانيان سيج، ديکڻ پاجهون دوس جي،
سوڍي بڪر سرتيون هڏ نه ساهڙ مري.
پر ـ گهران پاسو ڪري، پڇ پريان ڪي پاڻ،
سوئي تو ئي ساڻ، جنهن لاءِ جفاڏون ڪرين.
لوچين ڇو نه لطيف چئي، هاري! لاءِ هوتن،

مرڻا اڳي جي مڙا، سي مري ٿين نہ مات.
وڃي منهن ڪيهو، وڃان وطن ساڻهون،
جي مران تا مانُ لهان، جي موٽان تہ ڪَرَ ميهہ.
توڙي چڪن چاڪ، تہ بہ آهہ نہ سلن عام کي.
دل ۾ ڏجي هَڪ کي توڙي سو سِڪن،
سا مجلس ئي مٽ، جي حاصل هوئي هزار جو.
توڙي ڪنڌي ڪن نہ تہ ساڻن وڃن سير ۾،
ايءُ دوسن جو دستور، جيڻان چيڻان چڻن ڪينڪي.
تيلان ڏٺيءِ ڏٺا، جيلان ويا وحدت ڳالهہ جي،
ٻانئي ويهہ مَ پلنگ تي ڳچيءِ سير ڳانو.
جن کي عشق الله جو، مر پيا سي مرڪن،
تُندي مٿانهين ڪُنّاءِ، ٻوڏ چوٽي جيءُ چڙهہ.
ڪنڌيءِ اچي سپرين سانَ ٻرٻر ڪن،
حيف منهنجي حال کي جان اُٺي آءٌ بيڪار.
ووءِ ووءِ ڪندي وتَ، متان ووءِ وسارئين،
هَي هَي ڪيو هٿڙا ڪاميو ڪنيائين،
هيهات هيهات، 'لِماتو عدون" سڄي ٿي اوطاق.

(١٠) هيٺين جملن ۾ ٻيهڪ جون نشانيون ڏيو:

خدا تعاليٰ اسان کي اکيون ڏسڻ لاءِ ڪن ٻڌڻ لاءِ وات ڪائڻ لاءِ ڏنو آهي هي کهڙو نہ چڱو ڪتاب آهي. اهڙو تو ڪڏهن ڏٺو شل خدا سلامت رکئي هي ڏکي جو پير آهي يا مينهن جو ڳٿونءُ جو پچو پري وهندو آهي تہ ڳٿون پٺي رنيندي آهي هو دليا ۾ ضرور سکيو گذاريندو ڇا لاءِ جو هو چڱيءَ نيّت وارو آهي. ڪفايت يا صرفي جو مطلب آهي پوروپنو خرچ ڪرڻ، انهيءَ حد کان زياده خرچ ڪرڻ واري کي اسراف وارو يا گهڻ-خرچو يا هٿ-ڦاڙ چوندا آهن ۽ انهيءَ کان گهٽ خرچ ڪرڻ واري کي ڪنجوس يا ڄمڇوس يا بخيل چوندا آهن.

(١١) هيٺين سنڌي اصطلاحن جي معني ڏيو:

هو آپ ۾ تراريون ٿو هڻي. اڄ مسلمان سرڪاري نوڪرين ۾ اٽين آهن، جيئن اٽي ۾ لوڻ. هو رات ڏينهن اچو الله ڳاڙهو رسول ڪيو ويٺا آهن. تون پڙهي کهڙا اک ڪارا ڪندين. هڪڙي اک کلنديئي ٻي رُئنديئي، ٻانيهي منهنجو ڪم ڪندين. هو اٺکهڙيو ڪاٺ آهي. تون کهڙي باغ جي مُوري آهين. هو هاڻي ٻہ-ٻہ هٿ مٿي ٿو اڏامي. هن سڀ پئسا پتنگ پڳڙو ڪري ڇڏيا. تون ٿو مون کي هٿتليون پڙهائين. ائين ڪرڻ تہ رڳو پير سان لاهي منهن ۾ هڻڻ آهي. هن جا چوڏهن ئي طبق روشن ٿي ويا. هو ڪلهي تي هٿ ۽ دهل تي ڏونڪو هڻيو

پٽو آهي. هو آسمان مان تارا ٽو لاهي. هن جو ڏينگوٺي ڏيري آهي. هڻ جي ڇوڪري وچي شينهن ڪلهي جڙهي. تون مون کي ڪپڙن مان ڇو ٿو ڪڍين. ڪٿي ڪهٽ ڪامو ٿي پيو. تون ڇو ڪرپ ڪيڏي ويٺو آهين. ميہ ۾ ڇو ٿو ڳالهائين.

(٢) هيٺين جملن جي ترڪيب ڪريو:

تو هن کي مزي مزي جون ڳالهيون ٻڌائي خوش ڪيو. هو کهران جو نڪتو، سو سڌو ويو پنهنجي دوست جي گهر. اندڙ مهيني ۾ هو پرچٹا آهن. هو آهستي آهستي ويو رڙهندو.

سڪن ائين نہ سَڏَ، جيئن لڪيو لياڪا پائيين،
ايءَ پڻ ڪوڙي سَڏَ، جيئن ڪليو ڪاہو سهين.
هر هر هٿوڙائي، وڃن در دوستن جي،
لائيندئي لطيف چئي، سوران سرهائي،
ڳجهو ڳالهائي، پرتِ ونجي پاڻ ۾.

(٣) هيٺيان غلط لفظ صحيح ڪريو، جي اڪثر هندو اخبارن ۽ ٻين عام رواجي ڪتابن مان ڪڍيا ويا آهن:

بارو، ڳڙڪائڻ، تاري وڃائڻ، پوڙهيو، پرلاءِ، پڙدو، وڙ ۾ وجهڻ، ٻي ورو ماٺهو، ٿقڙ، پرنجڻ، بہ ـ مار، لير پي، مضبوط، وسوت، ايضنا، وصيعت، استيفا، مظمون، صفيد، موسوم، نـزارا، تمنا، غلاضت، جُرئت، نقط چيني، ڪسرت، حيبت، خطنو، طوطاري، ضابطو، لذيذ، مراست، شوقت، جافر، مور دين، محضوض، طرقي، صحي، سادر، سعيد (سيد)، مسق، عبدالواحب، غلام رزا، قرف، آج، مصتفا، اصد علي، ملڪلموت، محمد شفي، خوشامند، حاشر، طعبعلي، عبدل رحمان، حميت، عبدل مجيد، حرامن، خير آفيت، ظلفقار علي، فاعدو ۽ قائدو.

(١٤) هيٺين لفظن جا ضد ڇٿو:

ريت، سوت، سائٿو، سترُ، شادي، سگهو، سڪيو، تارُو، سٺائو، اشراف، شريف، ڇِڪست، تڪڙو، لچاڙو، ٻندرو، آلو، پراٺو، سهاڳڻ، سياڳو، ڏُور، سرهو، آباد، پريشان، سدا تورو، بي ڇيو، ننگائتو، ناراض، رنج، سهنجو، سرلو، سڪٺو، سجاڳ، سپوت، وڙائتو، ڪمهلو، اجاڻ، بيوفا، بي حيا، بي ادب، نيڪنامي، نيڪي، ڀلو، تندرست، ڪَچو، سونهو، لِڏر ۽ وِلهو.

(١٥) هيٺين لفظن جي اصلي معنيٰ ڪهڙي آهي ۽ پوءِ ڦيري اصطلاح ۽ رواج ۾ ڪهڙي ٿي آهي:

انجام، اوزار، سلامت، حور، هلاڪ، رنج، خاڪ، پَتَڪو، تابع، سواد، حيات، برابر، اولياءَ، هشيار، اشراف، غصو، طبيعت، مقام، شمعدان، فنا، ياد، اسباب، قياس، تڪرار، پوشيدو، خراب، خرابي، البت، نفر، حرف، اوسان، سبب، خفو، غريب، حضور، حيف، جناب، خذمت، فرش، مشق، گستاخ، معصوم، تعلق ۽ ڪوٺي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سنڌي وياڪرڻ

(ڀاڱو چوٿون)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ديباچو

هيٺين درجن ۾ پڙهائڻ لاءِ سنڌي گرامر، يعني صرف نحو يا وياڪرڻ اڳيئي لکيل آهي، پر اسڪولن جي مٿين درجن لاءِ، توڙي ڪاليجن جي شاگردن ۽ سنڌي ٻوليءَ ۾ زياده اڀياس ڪرڻ لاءِ وڏو گرامر ڪونه هو ۽ انهيءَ جي گهٽي گهرج هئي. تنهن کان سواءِ، هيٺين درجن واري گرامر ۾ فقط صرف آهي، پر نحو ۽ اشتقاق فقط نالي جو آهي. گرامر جي ٻين مٿانهن ۽ مشڪل ڀاڱن جو تہ اصل ذڪر ئي ڪونهي. تنهنڪري ڪن دوستن جي چوڻ تي، مون هي وڏو گرامر يا صرف نحو جو ڪتاب لکيو آهي. هن ڪتاب جي پڙهڻ لاءِ سمجهڻ گهرجي تہ پڙهندڙن ننڍو گرامر اڳيئي پڙهيو آهي، تنهنڪري ٻارن کي سمجهائڻ لاءِ ڀهرين مثال ڏيئي، پوءِ گرامر جي وصفن ۽ قاعدن جو ٻڌائڻ جو رستو ڇڏي ڏنو ويو آهي.

هيءَ ڪتاب ٽن ننڍن ڪتابن ۾ ورهايو ويو آهي: پهرئين ڪتاب ۾ علم اِملا، يعني حرفن جو علم ۽ اشتقاق يعني لفظن جي بنياد جو علم ۽ علم صرف يعني لفظن جي تقسيم ۽ ڦيرڻ جو علم ڏنو ويو آهي. ٻئي ڪتاب ۾ علم نحو، يعني جملن جو علم ڏنو ويو آهي؛ ۽ ٽئي ڪتاب ۾ علم عروض ۽ علم قافيي، يعني شعر جي وزن ۽ قافيي جو بيان، پنهنجن ٺاهيلن مثالن سميت ڏنو ويو آهي ۽ علم بديع يعني لفظن ۽ معنوي صنعتون، جي عبارت آرائيءَ ۽ فصاحت ۽ بلاغت ۾ ڪم اچن ٿيون، تن جو بيان پنهنجن ٺاهيلن مثالن سميت ڏنو ويو آهي.

جڏهن سنڌي ٻولي اصلي سنسڪرت ۽ پراڪرت مان نڪتل آهي ۽ عربي ۽ فارسي لفظ منجهس گهڻا آهن، تڏهن انهيءَ جو سمورو تاريخي احوال ۽ انهن ٻولين سان واسطو، علم صرف ۾ ڏيکاريو ويو آهي. ۽ علم صرف جي ترتيب، عربي ۽ فارسي صرف نحو موجب، ۽ هاڻوڪي انگريزي رواجي دستور موجب ڏنو ويو آهي، ڪتاب جي پڇاڙيءَ ۾ هرهڪ باب جي مضمون بابت سوال وڌا ويا آهن، ۽ مشقون ۽ مثال بہ ڏنا ويا آهن. اميد آهي تہ سنڌي ٻوليءَ جي زياده تعليم ۽ تحصيل لاءِ هيءَ ڪتاب گهڻو ڪمائتو ٿيندو.

قليچ بيگ

فيبروري، ١٩٢١ع
حيدرآباد

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

باب ٻارهون

علم بديع جي بيان ۾

”علم البديع“ يا ”علم بدايع“ اهو علم آهي، جنهن جي قانون تي هلڻ ڪري ماڻهو فصيح ۽ بليغ ٿي سگهي ٿو ۽ هن کي ڪلام جون سڀ ترڪيبون ۽ صنعتون معلوم ٿيون ٿين، جنهنڪري هو سهڻو، پڪو ۽ عمدو ڪلام، عمدن لفظن ۽ عمديءَ عبارت ۾، ڳالهائي ۽ لکي سگهي ٿو.

ڪلام کي ٻن قسمن ۾ تقسيم ڪيو اٿن: هڪڙو نثر، ۽ ٻيو نظم. نثر واري ڪلام کي ’منثور‘ چوندا آهن، ۽ نظم واري کي ’منظوم‘. نظم اهو آهي، جنهن کي ’شعر‘ به سڏيندا آهن: ’نثر‘ لفظ جي معني آهي ٻکيرڻ، ۽ ’نظم‘ جي معني آهي پوئڻ—جيئن موتي ٻهارين ٻکڙيل هوندا آهن ۽ ڌاڳي ۾ پوتيا آهن. لفظن کي موتين سان مشابه ڪيو اٿن. نظم يا شعر کي موزون ڪلام چوندا آهن، يعني وزن وارو، ۽ نثر کي ناموزون.

فصل پهريون

نثر جي بيان ۾

نثر جا ٽي قسم آهن: هڪڙو ”مرجز“، ٻيو ”مسجع“، ۽ ٽيون ”عاري“.

(١) **مرجز**، يعني رجز يا وزن وارو نثر اهو آهي، جنهن ۾ فقرا فقرا ڪري آيل هجن. انهن مان ٻه فقرا جي ڪُلُ اچن ٿا، سي موافق ۽ مقابل ۽ هم وزن هجن، مگر هم قافيي نه هجن. مرجز نثر ۽ نظم يا شعر ۾ اهو تفاوت آهي ته شعر ۾ وزن ۽ قافيو ٻيئي آهن، مگر نثر ۾ وزن آهي پر قافيو ڪونهي. مثال: سواءِ ذڪر قادر ڪارساز جي وقت وڃائڻ، ۽ سواءِ شغل خالق ڪردگار جي حياتي گذارڻ، لسورو نقصان آهي.

(٢) **مسجع**، يعني سجع وارو. ’سجع‘ چون ڪبوتر يا قمريءَ جي ٻوليءَ کي. اصطلاحي معني موجب مسجع نثر اهو آهي، جنهن جي فقرن جي پڇاڙيءَ جا لفظ هڪجهڙا هجن، يعني جنهن کي قافيو هجي، ٻر وزن جو ضرور ڪونهي. انهيءَ کي ’مقفي‘ به چون، يعني قافيدار.

سجع جا وري ٽي قسم آهن.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٻيو "سجع متوازي"، جنهن ۾ قافيي جي لفظن جو شمار هڪجيترو هجي، ۽ پڇاڙيءَ جا اکر هڪجهڙا هجن- جيئن 'مهجور' ۽ 'مجبور'. انهن ٻنهي لفظن ۾ پنج پنج اکر آهن، ۽ ٻنهي جي پڇاڙيءَ ۾ 'ر' جو اکر آهي. مثال: آءٌ پنهنجي دوست کان مهجور آهيان، ۽ انهيءَ جي فراق تي مجبور آهيان.

ٻيو "سجع مطرف"، جنهن ۾ ٻنهي لفظن جو پڇاڙيءَ وارو اکر هڪڙو ئي هجي، مگر اکرن جو تعداد مختلف يا گهٽ وڌ هجي. جيئن: شخص باوقار ۽ نيڪ اطوار.

ٽيون "سجع متوازن"، جنهن ۾ ٻنهي لفظن جو وزن به هڪجهڙو نه هجي، علحده هجي- جيئن لفظ 'فقير' ۽ 'جليس'.

جي اهڙا ٻه ٻه لفظ هرهڪ فقري ۾ ڪم آڻجن، جن مان هڪڙي فقري جو پهريون لفظ ٻئي فقري جي ٻئي لفظ سان، هم وزن ۽ هم قافيه هجي، ته انهيءَ نثر کي 'مرصع'، يعني موتين سان جڙيل، چوندا آهن. مثال: هو عجيب حقائق ۾ گويا آهي ۽ غريب دقائق ۾ جويا آهي.

(۳) عاري، يعني اگهاڙو، اهو نثر آهي، جنهن جا فقرا نه مرجز هجن نه مسجع- يعني جن ۾ نه وزن هجي، نه قافيو- جو رواجي عبارت جو نثر ٿيو.

مٿيان نثر جا قسم 'لفظي' آهن، يعني لفظن جي نظر تي، مگر معني جي نظر تي، يعني 'معنوي' قسم جا ٻه نثر آهن: هڪڙو 'سليس'، ٻيو 'دقيق'. سليس يعني آسان اهو نثر آهي، جنهن جي معني سهوليت سان سمجهه ۾ اچي ۽ دقيق اهو آهي، جنهن جي معني آسانيءَ سان سمجهه ۾ نه اچي، تڪليف سان معلوم ٿئي.

انهن مان وري هرهڪ جا ٻه قسم آهن: هڪڙو 'سادو' ٻيو 'رنگين'. ساديءَ عبارت وارو نثر اهو آهي، جنهن ۾ مضمون يا مطلب ڪنهن به صنعت يا تشبيهات يا مناسبات کان سواءِ ادا ڪيو وڃي ۽ رنگين عبارت وارو نثر اهو آهي جنهن ۾ مناسب لفظ ڪم اچن. مثلاً، جي بهار جو ذڪر هجي، ته شروع کان وٺي پڇاڙيءَ تائين انهيءَ سان لاڳو لفظ يا مناسبات ڪم اچن، يا جي عام جو بيان هجي، ته انهيءَ سان لاڳو يا مناسب لفظ ڪم اچن.

مشق لاءِ نثر جي قسمن جا مثال

هو نابڪار چاٽي ٻجهي هن جو طلبگار ٿيو ۽ زر ۽ زور سان هن کي هٿ آڻڻ ۾ ڪامگار ٿيو، پر سگهو ئي پوءِ اچي منجهانئس بيزار ٿيو، ۽ آخر هن کي ناحق ماري وجهڻ جو گنهگار ٿيو. منهنجو هڪڙو سنگتي رازدار آهي، جنهن جو فالو نثار آهي، اهو انڪار بلڪل باطل آهي، جو ماڻهن کي قتل ڪري ٿو، سو قاتل آهي. مون پنهنجي دل هن کي ڏئي ڇڏي آهي ۽ هاڻ اسان کي شادي ڪرڻ

جي اميد وڏي آهي. جي منهنجي ڳالهه نه مڃيندين، ته ضرور پاڻ کي نقصان پهچائيندين – يا دل افروز جي پاڻهن، يا پنهي جي موت جي دانهن!

*　　*　　*　　*

بادشاهه: اي وزير، نيڪ تدبير، ملڪ جو ڪهڙو حال آهي؟ منهنجي رعيت ظلم ۽ ڏک کان فارغ البال آهي، يا سندن دل تي ڪو فڪر ۽ ملال آهي؟

وزير: حضور جي اقبال سان ۽ غلام جي سنڀال سان، ملڪ سڄو آباد آهي ۽ رعيت ساري دلشاد آهي، ننڍي وڏي جي دل غم ۽ فڪر کان آزاد آهي.

ظريف: وزير کي ته رڳي خوشامد آهي، نه ته ملڪ ۾ دنگي فساد فسان برباد آهي. سرڪار جي عمر دراز هوئي، ۽ بخت سدائين ساز هوئي: هن تخت شهر ۾ ڏاڍو فساد آهي، وزيرن ۽ اميرن ۾ بغض ۽ عناد آهي، نه داد آهي، نه فرياد آهي! جيڪو وزير صاحب جو ارشاد آهي، سو نسورو غلط ۽ بي بنياد آهي.

*　　*　　*　　*

گلنار: واه صاحب، واه! هيتري بيحيائي ۽ بيشرمي، اهڙي گستاخي ۽ گرمي! ماڻهو پري بيهي ڳالهائي، ڪهڙو زور ڪري ڀاڪر پائي!

گلزار: اي حور، اهو منهنجو قصور! جي مون توکي ڀاڪر پاتو، ته ڪهڙو لقب لاتو؟ ڪٿي تون مون کان اهو ويرُ وٺ ۽ ڀاڪر پاءِ، ته تنهنجي دل ٺري ٺرجاءِ.

گلنار: واه، تمام هشيار آهين، ڏاڍو خبردار آهين!

گلزار: پياري، منهنجو گناهه معاف ڪر، پنهنجو سينو صاف ڪر. آءٌ بيوس ۽ توائي آهيان، دل و جان سان تو تان فدائي آهيان.

گلنار: تون فدائي ناهين، ڪو ديوانو يا سودائي آهين.

گلزار: سچ، تو منهنجو مرض برابر سڃاتو آهي، پر اهو مرض مون کي توئي لاتو آهي. انهيءَ منهنجو سودا جو علاج بس تون ڪر، پنهنجي بيمار تي شفا جا هٿ پير تون ڌر.

گلنار: نه آءٌ ڊاڪٽرياڻي آهيان، نه بيمارن جي مون وٽ سنڀال آهي. جي انهيءَ ديوانگيءَ جي دوا ٿي گهرجئي، ته اجها ڇرين جي اسپتال آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

نثر مقفيٰ جو مثال

آخوند لطف الله جي ”گل خندان“ مان

جنهن جي مٿي تي ترار چمڪو ڏنو، اُن جي سيرانديءَ قضا ويهي رنو. ٻهر ڪن ۾ نوح جي طوفان جو پاڻي رت مان مڃجي ويو، دشمن جو لشڪر ڀڄجي ويو، ۽ شهپال جو سر ڪپجي ويو. لاشن جو ڍير لڳو، باقي لشڪر آئي ڀڳو. جو ڀڳو سو ڇٽو، جو رهيو سو ڪُٺو. پوءِ تہ غازي صف مان ڇٽي پيا، ۽ الٽ تي ٽٽي پيا. جيئن مارياٿون ۽ ڦُريائون، تيئن ساڙيائون ۽ لٽيائون...“

”.... سڀني جيو تہ شاهزادا، ڪاڻي پيئي ڪان الڪار ڪرڻ لائاني آهي، ماڻهوءَ جي ڪاڏي تي زلدگاني آهي، جي حياتي باقي تہ سڀ آساني آهي، نااميدي ڪم شيطاني آهي.“

عاري يا رواجي نثر جي نسبت ۾ معلوم هجي تہ ميرن جي صاحبيءَ ۽ انگريز سرڪار جي حڪومت جي شروعات ۾ جڏهن نثر جا ڪتاب لکجڻ لڳا، تڏهن نثر اهڙي ٻوليءَ ۾ لکيو هو، جو هندن توڙي مسلمانن وٽ هڪجهڙو، بلڪ جيڪي ڪتاب هندو لکندا هئا، سي بہ اهڙا هوندا هئا جو مسلمانن کي انهن جي پڙهڻ ۾ ڪو اعتراض ڪونہ هوندو هو.

ٿورن ورهين کان هندو ماڻهو گهڻا سنسڪرت جا لفظ ڪم آڻڻ لڳا آهن، جنهنڪري مسلمانن کي انهن جي پڙهڻ ۾ گهڻي مشڪلات ٿئي ٿي. تعليمي ڪتاب جي هندن جا لکيل هئا، تن کي وري سڌارڻ جي لاءِ وقت بوقت ڪميٽيون مقرر ٿيون آهن.

انهن جدا جدا نثرن جا نمونا مقابلي لاءِ هيٺ ڏجن ٿا.

۱. ”تاريخ معصومي“ مان، لکيل ننديرام جو (سن ۱۸٦۱ع).

”هن ڳالهہ ۾ منسو نہ آهي تہ جاني بيگ، ٺٽي ۾ وڃي، مونيي ڦري. خانخانان چيو تہ جيڪڏهن ڪوٽ ۾ ٿپي پونداسين، تہ هڪڙو هيءُ تہ ڍگا چگا ماڻهو مارجي ويندا، ٻيو هيءُ تہ هنن جا ٻار ٻچا اُڃون جي هٿ ۾ پوندا ۽ اها هنن جي اٿاڄائي ٿيندي. اسين پرچاءُ ڪريون ٿا ۽ پاڻ وانگي پنجهزاري بادشاهہ جي پيلهپ ۾ پهچائي ڏينداسون ۽ سچ انهن جي ڏاهپ سهي (صحيح) هئي، ۽ جاني بيگ جي وڪيلن اچي ٻول ڪيو ۽ ماڻهو سيوهڻ ڏي موڪليائون تہ ڪوٽ کي ڦيرو ڏين ۽ پاڻ ٺٽي ڏانهن سنبريو ۽ خانخانان، پاڻيءَ جي چاڙهي جا ڏينهن سن جي ڳوٺ ۾ گذاري، سياري جي آرنڀ ۾ ٺٽي ڏانهن سنبريو.“

٢. ديوان ڪيولرام جي ”سوکڙي“ مان.

”نئڙت ڪم بزرگن جو آهي، ۽ هٺ ڪم شيطان جو آهي. نئڙت وڏي فائدي وارو ڪم آهي ۽ هٺ وڏي ڇيهي وارو ۽ پڻ هڪڙي ڪامل جو فرمودو آهي ته نئڙت وارو ماڻهو خدا کي وڻي، دولتمند کي وڻي، مگر شيطان کي نه وڻي ۽ هٺيلو ماڻهو خدا کي نه وڻي، درويشن کي نه وڻي، دولتمندن کي نه وڻي، پر شيطان کي وڻي. هڪ سياڻي چيو آهي ته آن کي رحمت آهي، جو نياز ڪري، پر نه آڻ سرنديءَ سان. هڪڙي حڪيم جو لطيفو آهي ته آچا چانور، گهڻو گيهه مصالحو وجهي، پلاءُ رڌي، منجهس لوڻ نه وجهي، ته پلاءُ ڦڪو ٿي پوي، ۽ جي گهرج کان واڌو لوڻ وجهي، ته کارو. تنهن وانگي، جنهن ماڻهوءَ کي دولت ۽ سونهن هوئي ۽ نئڙت نه هوئي، سو الوڻي پلاءُ وانگي ڦڪو، ۽ جي هٺيلو هوئي ته لوڻ واري پلاءُ وانگي کارو يعني بيسوادي.“

٣. ديوان ڪوڙي مل جي ”پڪو پهه“ مان.

”بيعلم ماڻهو، علم واري ماڻهوءَ کي، معمولي ڪمن ڌاران ٻي ڪجهه مدد ڏيئي ڪو سگهي. هو هن جي منصوبن ۽ رٿن ۾ هن جي همراهي ڪري ڪين سگهندو، باقي البت جيئن ڪو هن کي هدايت يا ڪو هٿ ڏس ڪندو ويندو، تنهن وانگر ڪجهه پيو ڪندو. هو گهڻو ڪري اهڙا ڳالهه بر وساري ڇڏيندو ته اسان جيڪا چترائي ۽ تيزفهمي حاصل ڪئي آهي، سا سڀ علم جي وسيلي سان- جيئن ته جيڪر ڪو شخص ڪنهن جو روزينو مقرر ڪري ته هڪ ٻن ڏينهن تائين ان جو احسان ياد ڪري ۽ ڪيترن ڏينهن جي گذرڻ کان پوءِ اهو احسان ان جي دل مان ميسجي تو وڃي، ۽ هو ڏيهاڙيءَ جي روزيني کي پنهنجو حق ڪري ٿو ڄاڻي. انهيءَ پر، پڙهيل آدمي پنهنجي راءِ، تدبير ۽ قياس کي پنهنجي اصلي طبيعت سان لاڳو ڪري ٿو.“

٤. ساڳيو مصنف، ديوان ڪوڙو مل، ڪڇ ورهيه پوءِ هن طرح جي عبارت سان لکڻ لڳو:

سنڌيءَ اوستا ۾ هن ڪويءَ جي چيت جو لاڙو ڌرم جي پاسي گهڻو هو، انهيءَ ڪري هو وديا-اڀياس ڪرڻ ۽ ساڌ-سنگت جو رس چکڻ لڳو. پر پنهنجي گروءَ جي سنگت ڪندي هن ۾ ويراڳ اچي ويو، تنهنڪري پنهنجي استريءَ سميت انبرتسر هليو ويو. گروءَ کي به سنڌس سنگت مان

گيان پراپت ٿيو هو. جڏهن هن سر پر چڙهيو، تڏهن هن جي ڏاڍي ورڌ اوستا هئي. مهندس چالائي کي پنجٽيهه ورهيه کن ٿيندا."

٥. ديوان کانچند جي "سرسوتي" مان.

"وويڪ ۽ ويچار – ٻئي ڀيريان ساڻون آهن، منشن جي سڌاري لاءِ. جي ماڻهو پاڻئي تہ پنهنجي کيپ چڱيءَ پر پوري ڪريان، تہ وويڪ ۽ ويچار هلائي. ڪنهن جي هاڃي ڪري، تہ خيال ڪري تہ مون ڇا ڪيو ۽ جيستائين انهيءَ هاڃي جو پورو پڇتاءُ نہ ڪري تيستائين سک نہ سمهي؛ سچو من جو سک تڏهن ٿيندو، حياتي سڦلي تڏهن ٿيندي. اُتي لاءِ سانگاهي هلجي، ۽ ايشور ڪان، پرارٿنا ۽ آراڌنا دوارا، ٻـل ٻـئي، دل کي ڪومل ۽ صفا ڪري."

فصل ٻيو

(تشبيهات ۽ مناسبات)

اڪثر فارسي ڪتابن ۾ هيٺين قسمن جا تشبيهات ۽ مناسبات ڪم ايندا آهن. جي نثر توڙي نظم ۾ عام آهن. جڏهن تہ هاڻوڪو سنڌي نثر ۽ نظم فارسي نثر ۽ نظم جي نموني تي ۽ انهن ساڳين قاعدن تي ٻڌل آهي، تڏهن تشبيهات ۽ مناسبات چاڻڻ ڪري رنگين مضمون سمجهڻ ۾ يا لکڻ ۾ گهڻي مدد ملندي.

تشبيهات

تشبيه قد جيي. سرو، صنوبر، شمشاد، سرو آزاد، سرو سهي، سرو ناز، طوبيٰ، شاخِ طوبيٰ، شاخِ گل، قامت جا قيامت، نخل يا کجي، تير.

تشبيه وارن جيي. رات، اڌ رات، ڪاري يا اونداهي رات، ظلمات، هندو، مشڪ، عنبر، دام، دار يا سڱوري، شام، ڪڪر.

تشبيه زلفن جيي. سنبل، ريحان، ڪمند، زنجير، نانگ، سڱوري، مشڪ، شام، رات، عمر دراز، حبش، ڇهبڪ، وچون، عنبر، رسو، لام، ميم، نون، چوگان، صليب، ڪارو ڪڪر، ڪنڊي، دام، هندو، ڪافر، خطا، ختن، تاتار، چين ۽ ڪاڪل.

تشبيه منهن جيي. چنڊ، سج، شمع، چراغ يا ڏيئو، ڪعبو، مصحف، گل، شعلو، مشعل، طور، طور جو تجلو، لالہ، ارغوان، صبح، باغ، گلشن، گلزار، چمن، بهشت ۽ باغِ ارم.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تشبيه خال يا تير جي. هندو، شيديءَ ٻچا، مشڪدانہ، داڻا، هرمرو، نقطو، وليون، حجر اسود ۽ سونف جو ٻج.

تشبيه پيشانيءَ جي. آئينو يا آرسي، چانديءَ جي پيتي، لوح محفوظ، چنڊ، هلال، ٻدر، سج، زهره، مشتري ۽ سهيل.

تشبيه چپلهہ جي. وارُ، ميم، نقطو ۽ ڪي ڪين.

تشبيه ڀرن جي. هلال يا نئون چنڊ، محراب، ڪمان، انڌلٺ، ترار، ذوالفقار، خنجر، ڪمند جو حلقو، طاق، ڪنُنجي، عيد جو چنڊ ۽ نون.

تشبيه اکين جي. بادام، نرگس، تُرڪ، هندو، زهره، بابل، هاروت، سامري، ساحر يا جادوگر، جام، پيالو، ڪٽورو، هرڻ، غزال، صاد، عين ۽ بيمار.

تشبيه پنبڻين جي. خنجر، تيغ، ترار، ڀالو يا نيزو، تير، ڪنڊو، سُئي، باز جو چنبو، ڪانُ ڦر، ڏنگ، نيش ۽ نشتر.

تشبيه نڪ جي. الف، غنچو يا مکڙي-گل جي، يا ياسمين جي.

تشبيه چپن جي. گل يا پن، آبِ حيات، خرما يا کجور، پستا، ڪوثر، مسيحا، ماکي، مصري، قند، نبات، لعل، ياقوت، عقيق. مرجان، باهہ، ڏاڙهيا، شفق ۽ سهيل.

تشبيه خط يا ڪاڏيءَ جي ريهہ جي. بنفشو، هندو، ريحان، زمرد، خطِ ريحان، خطِ غبار، ساوڪ، ماڪوڙيون، چنڊ جو هالو، زنگبار، حبش، عنبر، مشڪ، مشڪين جدول ۽ عنبرين يا زنگاري جدول.

تشبيه وات جي. غنچو يا مکڙي، پستا، مُنڊي، جوهر، فرد، نقطهءِ موهوم، صفر يا ٻڙي، عدم، سيپ، قطرو، موتين جي دٻلي، مرجان جي دٻلي، ياقوت جي دٻلي، ميم، ماڪوڙيءَ جي اک، مصريءَ جو ڪُوزو، نمڪدان.

تشبيه ڏندن جي. موتي، گوهر، دُر، ڳڙا، الماس يا هيرا، تارا، ڏاڙهونءَ جا داڻا، ڪتيون، موتين جي سٽ يا ڳنڍ ۽ ياسمين يا نسترن جي مُکڙي.

تشبيه کلڻ يا مرڪڻ جي. وڄ، صبحِ نمڪين، اڌ ڦڙيل مکڙي ۽ چمڪاٽ.

تشبيه ڪاڏيءَ جي. صوف، شفتالو، چانديءَ جي گلي، اهيي، بهشت جو صوف، سمرقندي صوف، زنخ جو کڻو، 'ه' جو حلقو، غبغب، پاڻيءَ جو ڪٽُن ۽ طوق.

تشبيه ٻانهن ۽ هٿ جي. چاندي، مرجان جو چنبو، شفق ۽ 'الله' جو لفظ.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تشبيه نڪَهن جي. نئون چنڊ يا هلال.

تشبيه سخا جي دريا، سمنڊ، ڪڪر، مينهن، چشمو ۽ آبِ حيات.

تشبيه خوش خُلقيءَ جي. خوشبُو، مشڪ، ڪافور، هير، بهار جو واءُ ۽ عطر.

تشبيه ڪاوڙ جي. وڄ، باهه، دوزخ، جهولو، افعي، قيامت، خزان جو واءُ ۽ طوفان.

مناسبات

حسن جا مناسبات. بيوفائي، خودبيني، خودنمائي، ناز، غمزو، انداز، خونريزي، سنگدلي، چالاڪي، خوبي، جلوو، محبوبي، شوخ چشمي، وعدي خلافي، زود رنجي، تلخ گوئي، تند خوئي، شوخي، ڪارگند، دلبري، دلربائي، بي مهري، خونخواري، دل آزاري، جانفزائي، ستمگاري، جفاڪاري، فتنه انگيزي، فريب، لڪي، بهانا جوئي وغيره.

عشق جا مناسبات. آه، فرياد، دانهن، بيخوابي، بيتابي، زاري نيزاري، ضعف، اڻ سکهائي، جان نثاري، جانفشاني، خود سري، آوارگي، خانه بدوشي، جنون، بيخودي، مستي، روح راڙو، اڪيلائي، بي اختياري، دل جو تپڻ، ديوانگي، بيگانگي، بيچارگي، سرگشتگي، پريشاني ۽ حيراني.

فقر جا مناسبات. صبر، توڪل، تحمل، همت، مراقبو، مشاهدو، مجاهدو، معاملو، محاسبو، مجادلو، عبادت، ارادت، رياضت، قناعت، خاڪساري، پرهيزگاري، ترڪ دنيا، بيپرواهي، شريعت، طريقت، حقيقت، گوشي نشيني، خلوت، معرفت، تجريد، تفريد، دم، قدم فڪر، ذڪر، محنت، مشقت، عصمت، حق پرستي، خدا شناسي، سچائي، رضا، تسليم، علم اليقين، عين اليقين، حق اليقين وغيره.

حڪومت جا مناسبات، وڏائي، جاه و جلال، دولت، اقبال، حشمت، سخاوت، عدالت، شجاعت، شفقت، مهرباني، عزم و جزم، شان و شوڪت، فتح و نصرت، رعيت پروري، رعايت، ڪرم گستري، فيض رساني، بردباري، تجمل، لشڪر ڪشي، ملڪ داري، سرفرازي، وغيره.

علم جا مناسبات. ڪتاب، ورق، صفحو، شيرازو، نوشت خواند، قلم، ڪاڪ، ڪاغذ، لوح يا تختي، نسخو، جلد، خط، ادب، اخلاق، منطق، حڪمت، معقول،

منقول، اسرار، رموز، اصطلاح، صرف نحو، تاريخ، سير، قصص، تفسير، حديث، ڪلام، مباحثو، مناظرو، قواعد، تذڪرو، اصول، فقه، فرائض، نثر، نظم، بيان، معاني، هندسه، اقليدس، جبر مقابله وغيره.

باغ ۽ بهار جا مناسبات. وڻ، ميوا، بادصبا، هير، گل، مکڙي، گلاب، نرگس، ياسمين، بنفشو، سرو، شمشاد، قمري، بلبل، چهچهو، ڪُوڪُو، وهندڙ پاڻي، ساڪ، حوض، نهر، لالو، چمن، سبزو، خوشبو، پستا، ترنج، ليمو، ٻج، ڪَڪڙو، ساوڪ، نباتات، ڪَکو، مينهن، گوڙ، وڄ، واءُ، قطرو، ڦڙو، ڪڻَ، وهڪرو وغيره.

انهيءَ طرح، ٻين مضمونن بابت علحدا علحدا مناسبات آهن.

فصل ٽيون

نظم جي بيان ۾

نظم جا ڏهه قسم آهن: **قصيدو، غزل، تشبيب، مثنوي، رباعي، قطعو، فرد، ترجيع بند، مسمط، ۽ مستزاد.**

(١) قصيدو. لفظي معني قصد ڪرڻ، يا مغز غليظ ۽ اصلاحي معني موجب ڪيچ جيترا موزون بيت، جن مان پهرئين بيت جون ٻئي مصراعون هم قافيه هجن، ۽ ٻين بيتن جي فقط پوئينءَ مصراع ۾ ساڳيو قافيو هجي. قصيدي ۾ تمام ٿورا ته به ٻارهن کان مٿي بيت هجن، ۽ گهٽي کان گهٽا سو-سوا بيت هجن. اڪثر، شروع ۾ شاعر تمهيد يا ديباچي وانگي مضمون آڻي، ۽ پوءِ جنهن جي تعريف ڪرڻي هجي انهيءَ جو نالو ۽ صفتون آڻي يا ٻيو مضمون آڻي، ۽ پڇاڙيءَ ۾ انهيءَ جي حق ۾ دعا گهري. قصيدي جو مضمون علحدو علحدو ٿي سگهي ٿو- خدا جي تعريف، حضرت جن جي نعت يا منقبت، ڪنهن بادشاهه يا امير جي تعريف، يا ڪنهن جي هجو يا شڪايت، يا نصيحت يا ڪو ٻيو مضمون. قصيدو، مضمون جي نظر تي، مدحيه يا هجويه يا دعائيه يا عشقيه يا بهاريه يا فخريه يا حاليه وغيره سڏبو آهي. شاعر جو نالو يا تخلص ضرور ناهي ته پڇاڙيءَ واري بيت ۾ هجي پر ڪٿي به وچ ۾ اچي، پڇاڙيءَ کان اڳي. قديم مشهور شاعرن جا قصيدا مشهور آهن، انهن جي پيروي ڪرڻ گهرجي. ٻين شاعرن جي پيروي، قصيدي ۾ ضروري ناهي. مثال طور ڪجهه قصيدا ڏجن ٿا.

قصيدو، پردي جي تعريف ۾

عقل تي پردو پيو تن جي، جي چاڻن ڪين ٿا،
جي رهن پردي جي پردي ۾ لڪل ٿا فائدا.

زال جي لءِ آهي پردو هڪ وڏي نعمت عجيب،
ٿي سلامت ۽ بچيل سا، اُن ۾، ڪان ظلم ۽ جفا.

جيسين پردي ۾ رهي، با پرده سڏجي، پاڪ پڻ،
نڪتي پردي مان جڏهن، بيپرده ٿسي ۽ بيحيا.

نازڪ آهي اصل ڪان بيشڪ بدن ۾ نازنين،
پر زياده نازڪ آهي عزت اُن جي اُن ڪنا.

مانَ سان موتي رهيو پردي ۾ سالم سپ اندر،
نڪتو ٻاهر، ٿڻنگ تيس، بازر ۾ ڪاڏائين ڏڪا.

لعل ۽ هيرو سچو سارو هو پنهنجيءَ ڪاڻ ۾،
نڪتا ٻئي ٻاهر جڏهن، چلجي ۽ پرزا ٿـي پيا.

خاڪ جي پردي ۾ جيڻري ٿي رهي هڪ هنڌ باهه،
جڏهن لٿس پردو، آڏامي ٿي فنا وئي منجهه هوا.

وات جي پردي ۾ آهي زيب زينت ڏند ڪي،
نڪتو ٻاهر، ويو آچلجي، جيئن آچلجن پيا هڏا.

مانُ منبر جو ڏسو مسجد آندر محراب وٽ،
نہ تہ ٻهر آهي سرون سو، يا ٿڪرَ تختي سندا.

قدر وارو ٿو رهي کهڙو نہ گلشن ۾ گلاب،
ويو ٻهر، تڏهن آب نڪتس باهہ تي ٿيو فنا.

دٻليءَ ۽ صندوق ۾ پيا قيمتي دُر ۽ گهر،
پيا ٻهر پتر ۽ لڪر، ڳڻتي نہ ڪنهن کي تن جي ڪا.

عورت آهي 'زال'، اُن جي معني آوکهڙ آهي پڻ،
هر طرح عورت جو ستر ۽ پردو واجب دائما.

گوشہ گيري ۽ قناعت زال جي تهذيب آهہ،
ساڳي ايءَ تهذيب ۽ عادت رکن ٿا اوليا.

ڪم ٻُري ڪان پوءِ توبہ مرد جي ٿئي ٿي قبول،
زال جي عزت وئي جا، موٽي توبہ سان نہ سا.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

زال پردي ۾ ڀچيل آهي ٻهر جي حرص کان،
پڻ ڀچيل ايذا کان بدڪارن جي آهي بيشڪا.

بند جائن ڪين پردو بيبيون پرده نشين،
بلڪ ٿي بيپردگي تن لاءِ تڪليف ۽ بلا.

گهر اندر موجود تن کي هڪڙو عالم پنهنجو آهه،
جيئن رهن راڻيون ٿيون پنهنجي ملڪ ۾ فرمانروا.

سڀڪنهن جو سک رهي دل جي خوشيءَ تي منحصر،
۽ خوشي دل جي رهي ٿي منحصر عادت متا.

زال جي عادت جي ٿي گهر ۾ گذارڻ جي پڪي،
رهندي خوش پردي ۾، ٻاهر رنج نت رهندي آها.

زال ڪمزور ۽ ضعيف الخلقت آهي اصل کان،
ٻاهريون پورهيو ۽ محنت ان جي لءِ ٿيو ناروا.

آن کي پيدا ڪيو خدا گهر تڙ سندي ڪم ڪار لاءِ،
نسل جاري ڪن، جڻي سي ٻار پالي ڪن وڏا،

پردي جو ٿيو ذڪر پڻ توريت ۽ انجيل ۾،
ٻُرقعو واجب هو ڪليسا ۾ اصل پردي بجا.

پردو آهي هر طرح اسلام ۾ واجب ضرور،
حڪم قرآن ۽ حديثن ۾ انهيءَ لءِ ڪيترا.

زالون مستورات ٿيون جي مومنات ۽ محصنات،
تن کي جنت جي بشارت پڻ ڏني آهي خدا.

پردي جي ٿوري گهڻي هئي رسم هر مذهب ۾ اڳ،
پارسي، هندو ۽ چيني ۽ جاپاني ۽ ٻيا.

هن زماني ۾ اچي رولو پيو هر قوم ۾،
سڀ خيال ۽ فعل ۾ آزادگي گهولڻ لڳا.

پر جي ڏسندو، فطرتي قانون ٿيو پردو اصل،
چاهي فطرت، خود خدا پردي اندر گهاري سدا.

ستر، پردو، پوش، نت قدرت کي پڻ آهي پسند،
ماءُ جو ٿيو پيٽ پردو ٻار جي لءِ، اي ادا.

ٿيو اکين جو نُور قدرت سان ستن پردن اندر.
ڪنن جا پردا شل نه ڦاٽن، نه ته، نه تن جي ڪا دوا.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مغز ۽ ڇاتيءَ جي پيا صندوق ۾ دل ۽ دماغ،
سڀ رئيس اعضا خدا پردن اندر ڪيا جسم جا.

پکيءَ ۽ پکيءَ ٿيو ستر پردو، لڪ پکيءَ جانور،
ٻج ۽ گل ۽ ڦر، نباتي، پردي ۾ ٿيا جا بجا.

پڻ جماداتي جواهر، نيلم ۽ هيرو ۽ لعل،
موتي پڻ مهراڻ جا پردي جي اندر سڀ لڪا.

ڏس وري اربع عناصر سڀ ٿيا پردي ۾ اڪل،
باهه ۾ ٿي باهه، پاڻي منجهه، مٽيءَ ۽ منجهه هوا.

قيمتي گنج ۽ خزانا سڀ لڪا پردي اندر،
غيب سڀ پردي اندر ٿيو، ڇا حياتي موت ڇا.

لفظ ۾ معني، ۽ معنيٰ ۾ رهي مطلب لڪل،
شمع پڻ فانوس جي پردي ۾، پردي ۾ هما.

هر طرف پردو ۽ ستر آهي نظر ۾ ۽ حجاب،
هوئي نه ماڻهن ۾ ۽ زالن ۾، ته پوءِ وا حسرتا.

حق جو نائب ماڻهو ٿيو، اشرف سو مخلوقات ۾،
ٿيو جي بيپردي، ته آدم شرمندو ٿيو ۽ حوا.

هر طرح دنيا ۾ رک پردي جي حد قائم، "قليچ"،
اعتدال افضل، ۽ بد افراط ۽ تفريط ٿيا.

قصيدو عشقيه "ديوان فاضل" مان

سڻ، سڄڻ ڪي ڏج سنڀاري سربسر ساڻي سلام،
ور وسيلا واڳ واري سربسر ساڻي سلام.

ريءَ ڏسڻ راتيون ڏکن ۾ ٿي گذاريان ڏينهڙا،
محب، مهجوري ٿي ماري، سربسر ساڻي سلام.

ننڊ نيڻن کان وئي، آرام تن کي ڪيو ترڪ،
ٿي گهنگر گولي گذاري، سربسر ساڻي سلام.

يار تنهنجي يادگيري روز شب ٿي روح کي،
ٿي ڪٿهي صد بار ساري، سربسر ساڻي سلام.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هوت هيٺيءَ سان ڪرڻ هيڏي نہ گهربي هئي اوهان،
دل لِـيان دلبر ڌتاري، سربسر ساٿي سلام.

وقت جنهن ۾ پيو وڇوڙو، ويو وڃي واڳون وصال،
نت نمائي ٿـي نهاري، سربسر ساٿي سلام.

محب! مون مسڪين کي ويٺڙين وسيلا هٿ چڙي،
ورہ ۾ ورنهہ وهاري، سربسر ساٿي سلام.

ملڪ ۾ مشهور ٿـي هئي هوت هيڏي حرص سان،
نينهن چاڙهي نـٿـي لظاري، سربسر ساٿي سلام.

دربدر ديدار لاءِ دلڙي نمائي ٿـي رهـي،
پـرت مـان پلپل پڪاري، سربسر ساٿي سلام.

ست مقابل محب تنهنجي مور ڪونهي ملڪ ۾،
ڪا گهڙي جنهن ساڻ گهاري، سربسر ساٿي سلام.

جا هئي حيران هئي پر ٿي سڪي ساري سدا،
ڪيئن وئين سا ور وساري، سربسر ساٿي سلام.

وَر وسارڻ ناهي لازم، جا پَنهجي پانهي وٺي،
پئي پلڏر پورهيت پئاري، سربسر ساٿي سلام.

خط لکڻ جـي وقت نيڻن رت نمائيءَ جي رنو،
چئي، مجنون هيڪار هاري، سربسر ساٿي سلام.

دل جدائيءَ ۾ جيارا مفت جا ميري ٿئي،
سا اچي ڪـر تون آجاري، سربسر ساٿي سلام.

جو ويو هٿ سان هلي هت هو حبيبن جو وصال،
شال سو ڏاتر ڏياري، سربسر ساٿي سلام.

دربدر دمدم نهاري ۽ ڪري ٿي 'هوت هوت'،
ان طرح طالب تنواري، سربسر ساٿي سلام.

ٿي ڪٿي قربان سا قالوا بلي جي قول سان،
منجهہ الستي ڏس اشاري، سربسر ساٿي سلام.

ٿـي سڪي ساري سدائين گل گرائيءَ لاءِ گهري،
تنهن سندو تپ تار تاري، سربسر ساٿي سلام.

عيب ڏڪ ان جا، اچي احوال پلڏ اتفاق سان،
جان ٿئي پانهي پهاري، سربسر ساٿي سلام.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

عرض آڳي ڪي ڪري هر هر ڪنيو هٿڙا ٻڌي،
آڻ پرڏيهيءَ پياري، سر بسر سائي سلام.

مرتبي آهنجي نہ ساٻن سوکڙيون تحفا سيڻي،
جي ڏيان ڪي آڻ قطاري، سر بسر سائي سلام.

چا ڏيان، ڏوريان نهاريان، چا مٽجان محبوب ڏي،
پرينءَ سان جو قول ٻاري، سر بسر سائي سلام.

ہر مٿڪر ڪو قدر تن مان، ڪج ڪرم سين سو قبول،
پال پاپان تي ٻلاري، سر بسر سائي سلام.

مرڪي آهن جي اسان سؤ سلام آن ڏي ڏنا،
سي لکيم هن خط ڪناري، سر بسر سائي سلام.

فڪر "فاضل شاهہ" تان لاهين لياقت لطف سان،
ڪر صفا سيد سنواري، سر بسر سائي سلام.

قصيدو هجويہ، "ديوان فاضل" مان

(جنهن ۾ وقت جي شاعرن جا نالا آهن.)

سڌائي سخن جي خيانت صفائي،
سخن ڪو سيائڻ ڪنڌائي ڪڄائي.

اندر شعر جي مرد مضبوط 'محڪم'،
الهيءَ ڪي عيان تي الائي مٿائي.

تشابہ نہ تن وٽ سندي سخن آهت،
سخن تي جنهين صاف همت هلائي.

مٿي دين 'محڪم'، سنگت ساڻ سالم،
الهن ڪي نہ آهي عداوت الائي.

هون ٻن اهي سيد مردود مفسد،
ٻنهن جي رکي ٻلهہ ٻر ٻر ٻيائي.

فضيلت سوا ڪير 'فاضل' ٿئي ٿو،
ادا عاريت علم جي سچ اجائي.

اہ 'خورشيد' خو آدمي ڪو ٿئي هڏ،
تہ 'علوي' صفت اي لهي سچ سمائي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

نڪي طفلؔ ري 'لطف' لهندو لياقت،
تڪبر ڪري ترت 'تائب' توائي.

وندن جي نه رنگين ڪلمو ڪلامي،
آهي جا سچائن ڪچائي ڦڪائي.

مصنف مٿيادار 'محمود' منصب،
سندن حق باطل انهن سُڌ سچيائي.

بچي لٽ لٽيءَ مان اٿي ٿين شاعر،
سندي شاعرن سٽ سچائن نه مائي.

ڪري عقل الصاف مربوط محڪم،
بنان برهه جي پاڙ پختي اناڻي.

جڏهن ياد ڪئي يار ياري قديمي،
محبت تڏهن ڏوم دل تي مچائي.

لهي ڪير ڪل ڪوڙ غافل انهيءَ تي،
اسان يار سان آهي جا آشنائي.

قديمي قرابت ڪيم قرب اصلي،
نئي سر نئون، جلد ورتي جدائي.

'ميان محڪم الدين' مشفق مڪرم،
اوهان ختم آهي صداقت سچائي.

انهم يار 'آلحق' اخلاص آن ذي،
نه ربي رعايت نه راسخ رمائي.

'اذا وعد' وارو پڙهي قول پاڻهي،
وفا ڪر وري يار وعدي وفائي.

منجهان دين "فاضل" مزو ماڻ محڪم،
اٿئي صدق ري سپ بلاشڪ برائي.

(٢) غزل. لفظي معني موجب، 'زالن جو ذڪر ڪرڻ' ۽ اصطلاحي معني موجب اهو شعر، جنهن ۾ پنجن کان وٺي ٻارهن تائين بيت هجن، جي قصيدي وانگي هجن - يعني هموزن ۽ هم قافيه -، ۽ پڇاڙيءَ واري بيت ۾ شاعر جو تالو يا تخلص اچي ٿو. غزل ۾ مضمون اڪثر عشق ۽ حسن، وصال ۽ فراق جو هوندو آهي، ڪڏهن تصوف ۽ پند ڳالهين تي به ٿي سگهي ٿو. مهڙ جي بيت کي 'مطلع'، الهيءَ کان ٻئي کي 'حسن مطلع'، ۽ پڇاڙيءَ جي بيت کي 'مقطع' چئبو. غزل ۾ جيڪو

عمدو بيت هوندو آهي، تنهن کي 'شاهه بيت' چوندا آهن. الف-بي وار غزلن جي ڪتاب کي 'ديوان' چوندا آهن. فارسي ۾ ڪيترا مشهور ديوان آهن، سنڌيءَ ۾ ٿورن ورهين کان غزل لکجن ۾ اچن ٿا، ۽ ديوان به لکيل آهن، مثال لاءِ هڪ غزل ڏجي ٿو.

*

رنج سان ويو رسي دلدار، خدا خير ڪري!
درد ۾ دل ٿي گرفتار، خدا خير ڪري!

دلبريءَ سان ته ڏنئين ڪونه دلاسو دل کي،
ويو غمن ۾ ڇڏي غمخوار، خدا خير ڪري!

لک ڪيم آزيون ايازيون نه مڃيئين منت ڪا،
ڪيئين اصل وصل کان انڪار، خدا خير ڪري!

جنهن کي سمجهيم ٿي سڄڻ، هاءِ، ٿري ٿيو بدخواهه،
دوست ٿيو دشمن، خونخوار، خدا خير ڪري!

ڏوهه ڪنهن کي ڏجي ناحق، آهي قسمت جو قصور،
ٿيو دلارام دل آزار، خدا خير ڪري!

دور دنيا جو عجب آيو، ٿي محبت معدوم،
شور شر نڪري ٿيو نروار، خدا خير ڪري!

بيڪسيءَ ڪئون آهي حيران پريشان "قليچ"،
سپ ويس چارا، ٿئو لاچار، خدا خير ڪري!

*

("ديوان گل" مان)

آهي ننڊ ندوري ۽ آرس آياڳ،
سمهن سور سارو، آئي يار جاڳ.

چوري تند طنبور جي ڪر طالب،
ريجهي راڳ ڏيندو، لنگها! تو کي لاڳ.

جنهن کي سڪ ڪيو سيني ۾ سوز سل،
صدا تنهنجي سُر ٿيو، روئڻ تنهن جو راڳ.

وڇوڙي جي دل ۾ لڳي جنهن ڇُري،
وره ۾ وصل جي وهو ڏي وهاڳ.

ڀوي ڀوءِ ڪامڻ ڀڄڻ جي ڀِتر،
توٽي ڪو ٻچي ٿو اندر دل ۾ داگ.
جاڳي جو سٿو، دل ڏيٺي رب کي،
ڀلي سو سمجهي، "گل" منٿون جنهن سياڳ.

*

("دَيوان فاضل" مان)

منجهه اندر ٿي آگ آئي، ڀهر نڪري ڪين ڀاڦ،
جوش ۾ ٿي جان ڦاٽي، ڀهر نڪري ڪين ڀاڦ.
درد ۾ دل دردمندن جي جلي، منجهه جوش جند،
چر وڏي چيري چرائي، ڀهر نڪري ڪين ڀاڦ.
هانوَ هڏ چم سان اگرا، سڀ سجهايا مغز ماهه،
عشق جي آتش آساڻي، ڀهر نڪري ڪين ڀاڦ.
دمبدم، غم ۽ الم جي ساهه تي هر صبح شام،
باهه ٻرڪن کي ٻساڻي، ڀهر نڪري ڪين ڀاڦ.
فڪر، "فاضل شاهه"، اندر ٿا آپاڻ آگ کهاءِ،
ڏڙ ڏرياٿون قلب ڪاڻي، ڀهر نڪري ڪين ڀاڦ.

*

("ديوان سانگيءَ" مان)

اسين عقل کان آهيون عاري، عزيزو!
اسان کي پرت آهي پياري، عزيزو!
زياده آهي قيمتي ڪيميا کان،
اسان جي اها خاڪساري، عزيزو!
اسان جهڙا مسڪين جنهن ڪيا مقرب،
ڏسو عشق جي بردباري عزيزو!
رهيا دهر ۾ فند، فتنا ۽ بازي،
وڃان ڳالهه وٺي وره واري، عزيزو!
اسان ڀان ڪنهن سان نه ڪئي ڪا مروت،
اسان سان ڪندو ڪير ياري، عزيزو!

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سياهيءَ مان وارن ۾ آئي سفيدي،
۽ گذري وئي گلعذاري، عزيزو!

عجب هو آهو پنهنجي جوانيءَ جو عالم،
نہ هئي جنهن ۾ ڪا انتظاري، عزيزو!

تون "عبدالحسين" جو تہ الحمدلله،
پرين سان اسان پرت پاري، عزيزو!

*

("ديوان بلبل" مان)

سهڻا! ضرور توکي سينگار جو نہ آهي،
ري زلف، دام دل لءِ ٻيءَ تار جو نہ آهي.

جي قتل لاءِ ڪنهن جي تون ٿو ڪشين ڪمر کي،
ابرو اٿئي، تہ مانگو تلوار جو نہ آهي.

اٽڪايون اکڙيون آن ۾، ۽ جي ڪو محض مقصد،
مژگن جي مورچي کي پيڪار جو نہ آهي.

هن نازنين جي قد سان همسر نہ سروَ ٿيندو،
جو ڪاٺ آلڪهڙيو ڪنهن ڪم ڪار جو نہ آهي.

"بلبل" تون هاڻ بس ڪر باريڪ بات هن کان،
اڄ قدر ڪوئي ڪنهن وٽ اشعار جو نہ آهي.

*

("ديوان قاسم" مان)

دنيا سان مَ رک ياري ڪڏهن،
جو ڪنهن سان آن پت نہ پاري ڪڏهن.

ٿئين غرق جي غم سندي بحر ۾،
ڪنديئہ ڪين هوءَ غمگساري ڪڏهن.

طلب آن سندي محض تاوان آهہ،
مَ ڪر لاءِ تنهن تات تاري ڪڏهن.

دنيا ڪوڙ، جا ڪوڙ سان گڏ ٿئي،
نہ ڪنهن عارفن ري وساري ڪڏهن.

ڪري غير جي ترڪ "قاسم" طلب،
ڪجي ڪاڻ طاعت تياري ڪڏهن.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(٣) تشبيب. لفظي معنيٰ موجب، 'شباب يا جوانيءَ جو ذڪر'، اصطلاحي معنيٰ موجب قصيدي جي مهڙ جا بيت، جي تمهيد وانگر ايندا آهن، ۽ جن ۾ مضمون جون صفتون مجمل طرح آڻيون آهن. انهيءَ کان سواءِ ٻين مضمونن تي به تشبيب هوندا آهن. غزل ۽ تشبيب ۾ ٿورو تفاوت آهي. مثلاً:

جنهن کي عشق جو تير ڪاري لڳي،
جين تنهن کي هن جڳ ۾ ڀاري لڳي.

نه ايندو ڪڏهن تنهن جي دل کي قرار،
جنهن کي يار جانيءَ سان ياري لڳي.

محبت مرڻ تائين سو ڪيئن ڇڏي،
جنهن کي عشق جي بيقراري لڳي.

محبن کي نت آرزو وصل جي،
ملاقات پيارن جي پياري لڳي.

ڪلي جي ڪڏهن تن سان ڳالهائي يار،
رقيبن جي دل ۾ ڪٽاري لڳي.

(٤) مثنوي. "تثنيه" مان نڪتو آهي - يعني 'جوڙو' يا 'ٻه'. اهو شعر، جو هڪڙي وزن تي تو ٿئي، ۽ هرهڪ بيت جون ٻه مصراعون هم قافيي آهن، قصيدي يا غزل وانگي، سڀني بيتن جو هڪڙو عام قافيو ناهي. مثنويءَ کي 'مزدوج' به چوندا آهن. فارسيءَ ۾ وڏن وڏن شاعرن جو مثنويون آهن. سنڌيءَ ۾ به ٿوريون آهن، جيئن 'بوستان' ۽ 'زليخا' جا ترجما. هيٺ مثال لاءِ اسين مشهور 'مثنوي مولوي جلال الدين روميءَ' جو ڪو ڀاڱو ترجمو ڪري ڏيون ٿا.

نئن جڏهن درياهه ۾ پئي، بحر ٿئي.
سج اڳيان ڪڪري به سج جهڙي ني ٿئي.

جڏهن ٻوي داڻو پٽيءَ ۾، ٿئي ٻٽي،
آدمي ٻنجي، اصل جا هئي مٽي.

ماني جڏهن ڪاچي ٿي ماڻهوءَ ۾ پئي،
هئي مٺل اڳ، پوءِ وڃي جيئري ٿئي.

باهه ۾ جڏهن ميڻ ۽ ڪاٺي ٿي ڇڙور،
منجهي ڪارنهن سان ٿئي ان ۾ تو لڦور.

پيسجي جڏهن پهڻ سرنگو ٿو ٿئي،
تڏهن اکين ۾ روشنائي ٿو ڪري.

تيئن پلو سو مرد، جو پاڻئون وهو،
۽ مري جيئري سان سو شامل ٿيو.

واه سو جيئرو، جو مئڙدي سان وهي،
ڏئي حياتي پنهنجي، مئڙدو ٿي پوي.

روح تنهنجو چڻ هڪي پڄري ۾ آهه،
قيد مان تنهن کي ڇڻ جي رمز لاهه.

روح جي آهن ڇڪل پڄري منجهان،
انبيا ۽ اوليا ٿيا اصل ڪان.

سي ڇڻ جو توکي رستو ايءُ ڏسين،
جي مريض بيمار ٿي، ڇنڊين يقين.

خلق ۾ جي هوندين هت مشهور تون،
بند ۾ هوندين سدا رنجور تون.

پڌ تہ هڪڙي ڳالهہ آءٌ توکي چوان،
حق ٿئي معلوم توکي ان منجهان.

*

(مثال، ”بوستان“ مان: مصنف سيد پناهہ علي شاهہ ۽ مياڻ غلام محمد).

پڌو مون تہ ڪنهن هيڪڙي بادشاهہ،
ڏنو وقت سڪرات جي ٿي پساهہ.

تنهين بادشهہ کي نہ اولاد هو،
نہ پيو تخت جي ڪاڻ آماد هو.

ڏنائين گدا هيڪڙي کي تاج تخت،
گداگر ٿيو سو خداوند بخت.

گداگر جڏهن بادشاهي ڏٺي،
لڳي پوءِ تنهن کي فقيري مٺي.

رکيائين وڏو بادشاهي دماغ،
ڊرپو ڊونڊ جي ڪاڻ ظاهر سو زاغ.

جڙهي فوج سان، فوجداري ڪري،
رعيت تي محصول پاري ڏري،

تيو زور سان ظلم ۽ زور سخت،
ڪري ظلم سان زور آباد تخت؛
ڪري جنگين سان جنگي خيال،
نہ سگهين محتاج جي ڪا سنڀال.

ڏٺو هو جنهين قوم زاري ظلم،
اتاريو تنهين جنگ جهيڙو خلم؛
ڪيائون تنهين سان جهيڙو جدال،
ٿيو جنگ ۾ مرد مسڪين حال.

مثل مينهن جي ٿي وٺا تيز تير،
ڪري جنگ ٿيو عاجزيءَ ۾ فقير؛
لڪائين ڪنهين نيڪ ڏي آدمي،
وڃي پٺو ڪري نيڪ جي خادمي؛

مڱنکي ورتو هن دشمنن زور سخت،
دعا سان، توفيق ڏي نيڪ بخت.

*

(مثال، ”سڪندر نامہ“ مان: مصنف غلام مرتضي شاهہ ”مرتضائي“).

بهار آيو، ٿيو باغ سرسبز، واهہ!
ڏسي گل کي بلبل مٿي بادشاهہ.
وڇايون ٿڻن هيٺ فيروزي فرش
ٿي قمري ڪري سَرُوَ جي شاخ عرش.

ميون جا مزا واهہ، هردم مٺا!
گل آندي جهڪ مهڪ ڦڙيا موتيا.
چنبيليءَ جو چهرو سونهريءَ جي لهر،
ڪري بيٺي قصدون سا رابيل قهر!

نمايان نسرين، پيو نسترن،
ڪٿهار مکڙيون ٿيون ٽهڪ گلن.
وڻن کي مليا ويس ساوا وڳا،
ولين جا وڃي ڦنگ چولون لڳا.

عجب عشق پيچن سندا پيچ تاب،
گلِ جعفري، چهره آفتاب.

ڏسو موڙ ميندن جا شب ٻڌو شميم،
۽ بابونه، زنبق جو رتبو عظيم.
کيان کهڙي سوسن صفت صد زبان؟
چوان جنهن ۾ هيءَ اباغ وارو بيان.

*

(مثال، ”گل خندان“ مان: مصنف آخوند لطف الله).

آڏر قاصد چتونا وچ بيار پريتن،
وڇوڙين ڏي مکو توکي وڇوڙيتن،
وڇوڙو جو پيو، پارڻ پيوسين،
جلڻ ۽ جوش ۾ گهارڻ پيوسين.
سدا توکي تو جاني! ماهه ساري،
الله شل وصل جو کو واڪ واري.
جهازون آءٌ چڙهي جنهن دم ٿيس ڌار،
پڇي نڪس مٿي تختي تنهن وار.
کنيم هڪ ديو، تختي تان آڏائي،
منکي قابو رکيائين قيد پائي.
مئن سان گڏ نه جهڙن سان جوڙو،
الا، گهوريو وري اهڙو وڇوڙو!
وري طوطو وڇوڙيل رب وار يو،
جنهن کي رات ڏينهن ٿي ماهه ساريو.
مکو تنهنجي وڇوڙي جا اندر سور،
جدائيءَ ۾ آچو پلپل پون پور.
چتون! قاصد مڪيوسين لاءِ خبر چار،
مکو تنهنجي ملي کا خير اخبار.

٥. رباعي. ربع مان نڪتل آهي، يعني چار. هن شعر ۾ فقط چار مصراعون آهن يا ٻه بيت آهن، جن مان ٽن مصراع کان سواءِ پيون سڀ هم قافيي آهن: يعني چارئي، قافيه دار هونديون آهن. مگر رباعي جو وزن خاص مقرر آهي بحر هزج. آهو اڪثر هيءَ آهي: ”لاحول ولا قوت الا باالله“ يعني ”مفعول مفاعيل مفاعيل فعل“. انهيءَ مان ڦريل گهريل پيا ٻه وزن آهن، جي علم عروض ۾ آهن. رباعيءَ کي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

”دوبيتي“ ۽ ”چهار مصراعي“ به چوندا آهن، ”ترانه“ به سڏبندا آهن. ڪڏهن ڪڏهن رباعيءَ ۾ شاعر، تخلص به آڻيندو آهي. مضمون علحدا علحدا ڪم ايندا آهن فارسيءَ ۾ گهڻن شاعرن جون رباعيون آهن: جيئن ته رباعيات عمر خيام، رباعيات جلال الدين رومي وغيره. سنڌيءَ ۾ عمر خيام جون رباعيون ۽ ٻين شاعرن جون رباعيون سون ترجمو ڪيون آهن، جي ڏار ڪتاب ”موتين جي ڏاٻيءَ“ ۾ ڇاپيل آهن. انهن مان ڪي مثال هيٺ ڏجن ٿا:

١- جو پاڻي حياتيءَ جو ادا! تو ڳولي،
سو خضر جي پيروي سدا تو ڳولي؛
ڄاڻين تون ته ڪير آهي شيطان رجيم؟
انسان ڪان پاهر، جو خدا تو ڳولي!

٢- هيءَ عمر، جنهن ۾ تون رهين تو بيتاب،
پاڻيءَ تي آهي نقش يا آهي آو حباب؛
دنيا آهي خواب، ۽ حياتي آن ۾،
گويا آهي خواب، جو ڏسين تو منجهه خواب؛

٣- ڏينهن رات ادا! تون جو خدا پيو ڳولين،
اندر تي چو پاڻ ڪان جدا پيو ڳولين؟
حق تو سان پيو ڳالهائي سدا ۽ پيو چوي:
آءُ تو سان لڳو وتان تون ڇا پيو ڳولين؟

٤- محتاجي عجيب، بڇڙي فقيري پيري،
بيشڪ آهي وڏين ۾ صغيري پيري؛
ڏاڏي ڪان پڇيم: خراب پيري يا موت؟
آن ڏانهن ڪري چيو ته پيري پيري!

٥- ڪر ڏيان، مجاز سان حقيقت تون نه مٽ،
معراج جو وٽ مثال، چڙ وڌ نه گهٽ؛
مثلاً ٿا چون ته وهو نبي عرش مٿي،
صوفي ٿا چون ته عرش آيو آن وٽ.

٦. **قطعه.** سان نڪتل آهي، يعني وڍيل يا ٽڪر. آهو شعر، جنهن جا بيت هم وزن ۽ هم قافي آهن، انهيءَ ۾ غزل جهترا بيت يا انهيءَ کان گهٽ ٿي سگهن ٿا، مگر پهريون بيت يا مطلع ڪونه هوندو اٿس، يعني غزل جي مطلع وڻ

سان قطعو ٺهندو آهي. هن ۾ به بعضي تخلص اچي ويندا آهن. فارسي ڪتاب 'مقطعات' جا گهڻا آهن، خصوصاً ابن يمين جا. سنڌيءَ ۾ فارسي ڪتابن جا قطعا ترجمو ڪري، ڪتاب "چندن هار" ۾ ڇاپايا اٿم ۽ ڪي ٻين ڪتابن ۾. مثال:

١- ٻه ڏينهن عمر جا جيڪي بچيا اٿئي باقي،
وڃي جي گوشي قناعت جي ۾ مقام ڪرين.
ڍڪيا ولين ٻه، ۽ پڙ ڪين آتي زمين نڪر،
۽ سير ھڪڙي جو، ٻئي جو وزير نام ڪرين.
رڳي حلال جي ماني اچئي جي ان ير هٿ،
۽ پاسو دل جي خوشيءَ سان ڪنا حرام ڪرين.
"قليچ" ان کان ٿئي تہ بهتر ڪنهن ٻئي جي اڳيان،
رکين تون سيني تي هٿ ۽ جهڪي سلام ڪرين.

٢- چرخ و زمين، زماني جو ڏيان مثل هڪ وار،
بساط جاڻ تون شطرنج جي وچاڙل يار!
اڇا ۽ ڪارا ٿيا ماڻهو، جو رات ڏينهن جو رنگ،
اهي ٿيا راند جا مهرا، وڏهن پيادا، سوار.
اچي ٿيا گهوڙا ۽ هاٿي ۽ اُٺ اتي موجود،
نہ ملڪ وزير ڪي آهي، نہ بادشاهہ ڪي قرار.
سين جو رخ ٿيو طمع ۾، ڏين ٿا شاهہ کي شهہ،
۽ ڪشت ساڻ ڪرڻ مات، ٿي مڙن ڪي بچار.
قدم قدم هلي پيادا، وڃي سوار ٿين،
سنوان هلن ٿا سنوان، ۽ ڏنگا ڏنگي رفتار.
تو گهرجي صبر، تحمل، ڌيان، اڳ ڳڻتي،
سنوت، سچائي، هنر، عقل، هوش ۽ اختيار.
ڪرين عمل جي الهن تي، انهيءَ ٿي عرصي ۾،
تہ ڪنٽ "قليچ" فتح، نہ تہ بازي هار.

*

(قطعو، "گل خندان" مان)

عشق رهبر ٿيو جڏهن، آرام و راحت وڃي ڇڏي،
عشق جي آزار سون کي گوندرن ۾ ويو ڪڍي.
وات وڏڻ ٻئي وندر ۾ ڪاڻ جانب منجهہ جبل،
ڏور ڏونگر ڏاڪڙا ڏورڻ پيا من جيءَ جڏي.
(ايضاً)

ڪو مستي سورهيه اچي ميدان ۾،
ڪو اچي هشيار هن ميخاني ۾!
ٿي جيو مستن عيان منجهه وجد، حال،
آهي اسرار، لڪل پيماني ۾.
بيغرض بلڪل اهو واطل ٿيون چاڻ،
جو رهي ٿو عشق جي خمخاني ۾.

(ح) فرد. يعني ڇڙهو يا مجرد، اهو ٻن مصراعن وارو شعر، جنهن ۾ هڪڙي مصراع ۾ قافيي جو ضرور ڪونهي، پر ٻيئي قافيه دار به ٿي سگهن ٿيون، جنهن صورت ۾ اهن کي بيت چئجي ٿو. فارسي ۾ مفردات جا ڏار ڪتاب اڪثر ٿورا آهن. سنڌيءَ ۾ اسان فارسي ڪتابن تان مفردات گڏ ڪري، ڪتاب "املهه مائڪ" ۾ ڇپايا آهن. مثال هيٺ ڏجن ٿا:

ٿي قناعت جنهن کي، تنهن جي همٿ ۾ مٽي سون ٿي؛
نفس جو پارو جو ماري، ڪيميا گر آهي سو.

....

مرد ڪامل ٿئي جڏهن، پنهنجي وطن کي ٿو ڇڏي،
ٿو ٻڇي ميوو جڏهن، ڏاريءَ کان پنهنجي ٿئي جدا.

....

آدم کي سجدو هين نه ڪيو، حق کي هٿن ته ڪيو،
شيطان، هي نماز کان بهتر هزار بار.

....

لاهي صندل مٿي جو سور ضرور،
پر لٿهن ان جو ٿيو مٿي جو سور.

....

جيسين هستي نه تنهنجي ٿيندي گم،
چانندهن ڪين چاهي 'هو معڪم'.

....

'شاهه' آهي، جو تنهنجو ٿيو دربان،
ميزبان آهي تنهنجو ٿيو مهمان.

(مثال، "ديوان فاضل" مان)

'سچو' رهه نه ڪر ڪوڙ ڪنهن سان ڪڏهن،
ڪتر ڪوڙ، سچ آهي ايمان جي.

....

ڪيو ڪـوڙ جـن، سي نيا ڪيا نڪار،
نيبا نيث نـاقص انـدر اسنـڌ نـار.

......

لاريب رمز وارن، رونشو روا نـہ آهي،
ري حب هوت هن کي هرگز هوا نہ آهي.

....

(مثال، "گل خندان" مان)

سون مسافر سان موروُن دل لڳائڻ نـا روا،
اڄ هتي منزل، سڀاڻي ماڳ ٻئي، منهنجو مڪان.

....

جي طبيب آهين تہ منهنجي زخم جو ڪر ڪو علاج،
ورنہ ڇا کي اي مسيحا! معجزي جو دم هڻين؟

......

دم سچائيءَ جـو نباهي ڪو سچو سالم ڏئان،
آڄ سچارا سال صحبت، انـوءَ ويا لائق لڏي.

....

(مثال، "ديوان قاسم" مان)

اڄ آهي دوست ڏاران، دل درد مند منهنجي،
سچ ٿـا چون سيـاڻا تـہ بناء درد واري.

....

سون سنڌي دل درد ۾ دلگير دڙاندي ڏسي،
سان دلاسي، دلگهرئي دلدار دلداري ڪئي.

(٨) ترجيع بند. ترجيع جي معني آهي موٽائڻ. اصطلاح موجب، هيءَ اهو شعر آهي، جنهن ۾ پهرين غزل وانگي ڪي هم وزن ۽ هم قافيي بيت آڻي، پوءِ هڪڙو بيت، خاص ساڳئي وزن ۾، مگر علحدي قافيي وارو آڻجي. انهيءَ کي "بند" سڏ پندا آهن. اِنهيءَ طرح وري ٻيو بند هجي. اهڙا گهڻائي بند ٿي سگهن ٿا. پوءِ جي هرهڪ بند جي پڇاڙيءَ وارو خاص بيت ساڳيو وري اچي، تہ انهيءَ کي 'ترجيع بند' چئبو ۽ جي اهو خاص بند، ٻيو نئون نئون هوندو تہ انهيءَ کي 'ترڪيب بند' چئبو. هر هڪ بند ۾ پنجن کان گهٽ بيت نہ هئڻ گهرجن، ۽ ٻارهن کان مٿي نہ. فارسيءَ ۾، ترجيع بندن جا ڏاڍا ڏيا ڪتاب گهڻا آهن. سنڌيءَ ۾ ڪونهي. ترڪيب بند جو هڪڙو مثال اسين پنهنجو ڏيون ٿا:

دوستو! آغاز خلقت جو جي وسهو تا اوهين،
آهي هيءَ سنسار هڪ اسباب جو عالم يقين.

هيڏي ڪَکُ هوڏي جبل، هيڏي ذرو ۽ هوڏي سج،
سڀ کي وٺي اسباب جي نوڙي وڪوڙي ور ۾ هٿين؛

هونئن ته جي رب چاهي تا سببن جو ڦيرائي اثر،
پر نه آن قادر جي عادت آهي اهڙي سو رهين.

ٿئي ٿو جهڙ تڏهين، سمنڊن مان آئي ٿو جڏهن بخار،
جڏهن پوي بارش، تڏهن گلزار ٿئي روئي زمين.

جاري ايءَ قانون ٿيو آپ تائين، ڏرتيءَ کان وٺي،
وات ليءَ آهي الهيءَ مختار مالڪ کي وٺين.

ان طرح، جي تا نظر ڪن قدرتي قانون تي،
پيشنگوئي ڪن ٿا سي، شڪ تنهن ۾ ڪو آئين ڪين.

روشنائي ڏينهن جي ٿا سي جڏهن ويندي ڏسن،
شڪ شبهي کان سوا ٿا رات تڏهن ايندي ڏسن.

قدرتي قانون ان پٽر آهي جڏهن جوڙيو خدا،
تڏهن ضرورت نيث سڀ اسباب جي اهندي بجا.

هاڻ ڏسڻو آهي تا آن قوم جو ڇا ٿيندو حال؟
سڙڪ شاهيءَ کي ڇڏي جنهن پيچرو ورتو جدا.

پيون سڀئي قومون هلن ٿيون وقت سان في الحال پيٽ،
هيءَ پٺي ڪري، سنهن پنهنجي پونين جي پچا.

پيا سڀئي ترندا وڃن ٿا وهڪ تي درياهه جي،
هي، درياهه اتي وهائي لاءِ پيا سارن مٿا.

پيا ٿا ڏيکارين پنهنجا پنهنجا جوهر ذاتي سڀ،
هي، ڏيکاريندا وتن جوهر وڏن جا جابجا.

پيا ٿين مفلس ته ڪن روزيءَ جي ڳولا هر طرف،
هي ٿين مفلس ته قسمت جي وتن ڪندا گلا.

زندگي جنهن قوم جي دنيا ۾ گذري اهڙي ريت،
رهندي ڪيءَ سا قوم دنيا ۾ ٻڌايو ڪهڙي ريت؟

(انهيءَ طرح پيا به گهڻا بند آهن. اهي پهريان ٻه بند به مختصر طرح لکيا ويا آهن.)

(ترجيع بند، "ديوان فاضل" مان)

الهه جي اکيان التظاري ڪجي،
تياري طلب تات تاري ڪجي.

شب و روز درگاهه ۾ ڏاڍيءَ جي،
چڙهي زور اظهار زاري ڪجي.

ڪڍي غير غفلت ڪَشي قلب مان.
سماچار سڀ سڌرت ساري ڪجي.

همه خلق سان هوئجي خوش خليق،
نه اغيار مان يارا ياري ڪجي.

رکي فڪر "فاضل"، پلي پيت ڏي،
هلي حق" تي هوشياري ڪجي.

ڪڍي غير جو غرض من مان مکر،
مٽي وات وحدت، ڪَشي پڌ ڪمر.

وڃي ووڙجي وات وحدت وصال،
محبت سوا ڪر نه ڪائي مقال.

رهج عشق وارن سنڌي ملڪ ۾،
ڏسين عشق سان تون عجب آل جال.

ملڻ لاءِ تون محب محبوب جي،
تُرعا قرب جا وجهه سه في‌الحال فال.

مٽي ديد ديدار دلبر سندي،
ڪجي ڪوڙ قربان ڪل محض مال.

مڃجهوڻ فيض هي فرد "فاضل" ولي،
چگي رکه چتائي چگي چست چال.

ڪڍي غير جو غرض من مان مکر،
مٽي وات وحدت ڪَشي پڌ ڪمر.

٩- مسمّط - تسمّط مان نڪتل آهي، جنهن جي معنيٰ آهي موتي ڌاڳي ۾ پوئڻ. اصطلاحي معني موجب، هڪڙي مصراع تي ٻيون ڪجهه جيتريون مصراعون هر وزن ۽ هر قافيه ڪڏ آڻڻ. پوءِ جي اهڙيون ٽي مصراعون هونديون ته انهيءَ کي "مثلّث" چئبو ۽ جي چار هونديون ته "مربّع" چئبو ۽ جي پنج هرنديون ته

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

”مخمّس“، جي ڇهہ تہ ”مسدّس“، جي ست تہ ”مسبّع“، جي اٺ تہ ”مثمّن“، جي نو تہ ”متسّع“، جي ڏهہ تہ ”معشّر“ فارسيءَ ۾ گهڻائي مسمّط آهن، مگر سنڌيءَ ۾ اڪثر مسدّس ڏٺا ويا آهن، سي بہ خاص ڪري ثابت علي شاهہ جا، جي منقبت يا مرثيا آهن. مثال لاءِ اسين پنهنجا ڪي مسمّط ڏيون ٿا:

”مربّع“

آ موني سڄڻ! جو اڄ بهار آهہ،
صحرا سڄو ڏس تہ لالہ زار آهہ،
پرپور گلن سان شاخسار آهہ،
بلبل جي انهي ڪري پڪار آهہ.

آ موني هلي وسايون خلوت،
۽ پاڻ اڄ ڪريون ڪا صحبت،
چاڻون هي بہ-چار ڏينهن غنيمت،
جو عمر تي ڪونہ اعتبار آهہ.

آ موني، ڪريون قرار ڪو دم،
ڪي ڏينهن ڇڏيون وساري سڀ غم،
صحبت ري سڄڻ! ڪريون نہ پيو ڪم،
دنيا رڳو خواب ۽ خمار آهہ.

”مخمّس“

جي ابن‌الوقت آهن، تن جي لاءِ آزار ٿيو پردو،
نہ جن کي لنگ ۽ ناموس، تن لاءِ عار ٿيو پردو،
تماشائي جي ميڙن جا، تني تي بار ٿيو پردو،
جتي شرم ۽ حيا ڪونهي، اتي بيڪار ٿيو پردو،
اکين ۾ تن انڌن جي ڄڻ چيڻ لاءِ خار ٿيو پردو.

لکين خوبيون ۽ نيڪيون پاڻ ۾ پردو لڪائي ٿو،
هزارين فائدا ديني ۽ دنيائي رسائي ٿو،
گناهن کان گهڻن قسمن جي مردن کي هٽائي ٿو،
بدانديشن ۽ بدڪارن کان زالن کي بچائي ٿو،
شرارت، شيطنت ٽارڻ جو ذمہ دار ٿيو پردو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

("مخمّس"، ديوان فاضل مان)

سجان پرت پيغام منڌار ڏي،
سندو سڪ سدا شوق سردار ڏي،
دلارام دلبند دلدار ڏي،
سين جي سچي سونهن سينگار ڏي،
آجهي يار آرام آذار ڏي.

رئان روح ۾ لاءِ تو رات ڏينهن،
وسايان اکين مان مٺا محب مينهن،
ڪري گوڙ آيو سندئي سوز شينهن،
لباهيان ڪنهين نوع تو ساڻ نينهن،
سندي آن سيکهي تون سماچار ڏي.

محبت اسان سين مٺا! چو مٺي؟
وچي قرب ويرن وهو تو وٺي،
لنگهيل لطف لالن لکيتا لٺي،
سندو پرت پاسو سو سانول پٺي،
بلا چو سنجين باز بيمار ڏي؟

("مربّع" جو مثال، ثابت علي شاهه جي مرثين مان)

آهي ڏاڍو ڏينهن قيامت جو ڪتابن ڪئي خبر،
خلق سڀ عرصات تي اٿندي ڪري هُل ۽ حشر،
ني ڪفن ڪنهن کي، نه ڪنهن کي سترجامو سربسر،
پنهنجي پنهنجي حال هئي هئي هوندو حيران هر ڪدام.

هڪ طرف دوزخ تپي ڏيندو ڏوهارين کي عذاب،
باهه جي زنجير ظالم بند هوندا بيحساب،
ڪئو ڪندي ڪافر ڪندا! "ياليتني ڪنت تراب"،
يا رسول الله! رس، اي جڳ آجها عالم امام!

جنهن ڪنهين هن جڳ ۾ ڪئي نامحرمن جي منهن نظر،
آت اکيون نرگس جيئن نڪري سرڪئون ايندس منجهه سقر،
جيڀ جني هوندي مگر جيئن جنهن ڳلا ۾ ڪيا ڳذر،
نار جي لانگن جا هوندا لاٽ حورن منهن لغام.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(مسدّس جو مثال، ثابت علي شاه جي مرثين مان)

آخران نـانـي بـہ سيني لائي پنهنجو دلـربا،
منّهن چمي چيو ٿي اي منهنجا روزه دارـ ڪبريا،
عمر ننـڍيـڻ ۾ ابـا روزا معافي ڪيا خـدا،
جڏهن خدا توکي وڏو ڪيو تڏهن رکج روزا ابا.
توکثون الحق ٿي ادا سڀ حق تعاليٰ جو هي دين،
هاڻ هي تڪليف توتي ناهي بـابـا فرض عين.

("مسدس ابوجهي" مان. مصنف مولوي الهہ بخش)

سڀوجي وڏا وقت پنهنجا پنهنجا وڃـايـا،
انـهيءَ خـيـر ۾ پـيـر پنهنجا چـمـايـا،
وڏي هوش سـان ڪارخـانـا هـلايـا،
وڏي عـقـل سـان ٿـاهـہ ڏاڍا ٺـهايـا.
سڀئي مشڪلاتون ويـون حـل ٿينديون،
۽ آسانـگـيـون پـيـر پنهنجا پـرينديون.

"مسدس"

ڪچري گڏيل مٽيءَ ۾ جي زر هوئي تـہ هٿ ڪجي،
اشـراف ڌيءَ غريب جـي گهر هوئي تـہ هٿ ڪجي،
آب ـ حـيـات زهـر ۾ گـر هـوئـي تـہ هٿ ڪجي،
ڪنهن بـيـوقـوف ۾ بـہ هنر هـوئـي تـہ هٿ ڪجي،
ادنيٰ مـان نقص پـهـچـي ڪو اعليٰ جـي شـان کـي،
دونـهـيـن مـان داغ ڪـيـن لـڳـي آسـمـان کـي.
عـورت هجي نـہ جـڳـ ۾ تـہ بـدحال هـوئـي مرد،
ري جـسـم جـان، مـالـڪ ري مـلـڪ آهـي فـرد،
ريءَ حـسـن رنـگ عـشـق جـو آهـي زدو ۽ زرد،
جيئن سـج جـي ٿـو بـنـان رهـي سـارو جهان سـرد،
عـورت جـي مـرد ڪـي نـہ هـجـي هـا نـوشـت ۾،
آدم بـہ بـيـقـرار هـجـي هـا بـهـشـت ۾.

(ڪجهه مرثيا مسدس آهن ۽ ڪي مربع بہ، ۽ ڪجهه منقبت مخمس آهن.)

١- مستزاد: جڏهن شعر جي هر هڪ مصرع يا بيت کان پوءِ ٻه ـ ٽي لفظ زياده اُڃن، پوءِ اهو فقرو مصراع وارو قافيو رکندو هجي يا نه. قديم شاعر فقط رباعي کي مستزاد ڪندا هئا، پر پوئيان شاعر غزل به مستزاد چوندا آهن. مثالن لاءِ پنهنجن مستزادن مان ڪي نمونا ڏيون ٿا:

١- چيو ڪالهه طبيب کي وڃي مون لاچار-
آهيان بيمار.
ٻڌي هو رهان رات سڄي ٿو بيدار-
ڪر ڪو ويچار.
چيئين نبض ڏسي منهنجي، "اٿئي عشق جو مرض-
تو تي ٿيو فرض،
تا ترت ڪرين، جيڪو هجي تنهنجو يار،
تنهن جو ديدار."
٢- شرف آدم جي ۾، ڪل خلق کي انڪار نه آهه-
حق جي ٿي اُن تي عطا،
اُن کي پڻ اُن کان هي انڪار سزاوار نه آهه-
سڀ چئون اُن تي ثناء.
جيڪي جي گهه خواهه هنر ان ۾ خدا ڪيا موجود-
ڇا ڪريان تن جو بيان،
اي پريون مون ۾ هڏهن طاقت گفتار نه آهه-
ڪيئن ڪريان وصف ڀلا.

(غزل، مستزاد ۽ موشح، "ديوان فاضل" مان)

حسن هر هر هوت جو حورون ڪري حيران هئي-
سر بسر سينگار سان.
پرينءَ جي پيرن ڀڳوان پامال ٿيون پريون پٽي-
جوت جي جنسار سان.
آهه احسن يار جو آواز عمدو سان اداءَ-
شهد کان شيرين تر،
ترت طوطيءَ کان تمامي گوءِ ني گوهر کٽي-
گفتگو گفتار سان.

جوت جانب جي ڪيو جنسار جرهر جو جهڪو-
مانُ مرواريد جو،
چَنڊُ چڙهي پَٽ تي پيو چمڪو سُٺي چِٽو هون چٽي-
دبدبي ديدار سان.
بخت تن بيدار بيشڪ هوت جن جي هنج ۾-
ڀاڪ پاڳارو پنهل،
سي وتن سرها سدائين ڏار دولت جا ڏٺي-
وڏ وڏي واپار سان.
چنگ چوري چست چاهون برهه جي بيمار کي-
صحت ڏي ساجن سڏي،
واه! ويچاري وسيلي ويچ جي وائي وٺي-
تندرستي تار سان.
لال لب لالن سندا، لاَلا لطافت لاڏلا-
سرخ ۽ سوڙا سنوان،
طالبن تن مان تلذذ ترت نيو تور تي-
عشق جي آذار سان.
حرف جي هر بيت جو پهريون پڙهين "فاضل" فقير-
طور تون توشيح جي،
هوت ڪان حاصل ڪرين تا قرب جي ڪامل ڪٺي-
نام جي لروار سان.

باب ٻيو

علم عروض جي بيان ۾

فصل پهريون

عروض ۽ شعر بابت

مٿي ڏيکاريو ويو آهي ته ڪلام موزون به ٿئي ۽ ناموزون به، يعني نثر به آهي ۽ نظم به. موزون جي معنيٰ وزن وارو، يعني توريل. تنهن ڪلام يا ڪلمن، يعني لفظن تورڻ لاءِ ڪو ميزان يعني ساهمي گهرجي. اُها ساهمي آهي علم عروض، جنهن ۾ ڏنلن قاعدن جي پرک تي معلوم ڪري سگهجي، ته ڪهڙو ڪلام موزون آهي، ڪهڙو ناموزون. عروض جو نالو انهيءَ علم تي هن ڪري پيو، جو عروض عربي ۾ چوندا آهن، تنبوءَ جي سرخ کي. جهنگلي عرب انهيءَ تنبن ۾ رهندا آهن. هڪڙي ڪاٺي سرخ وانگي کوڙي، انهيءَ تي ڪلن جو ڍڪ ڏيئي گهر جوڙيندا آهن، جنهن کي بيت چوندا آهن. جڏهن تنبوءَ کي سرخ، رسا ۽ ڪلا درڪار آهن، تڏهن هن علم جا اصطلاحي لفظ به عروض (سرخ) سبب (رسو)، وتد (ڪلو) ۽ فاصله (وچوٽي) بنايا ويا آهن، جن جي معنيٰ هيٺ سمجهائبي. ڪن جو چوڻ آهي ته عروض "مڪه معظمه" جي نالن مان هڪڙو آهي، ۽ هن علم جو باني 'خليل ان احمد بصري يا ساماني' آهي، جنهن مڪي ۾ انهيءَ علم جا قاعدا وڌا، ۽ تبرڪ جي ڪري اهو نالو هن علم کي ڏنائين.

شعر لفظ جي عربيءَ ۾ اصل معنيٰ آهي ڄاڻڻ يا سمجهڻ. اصطلاح موجب شعر انهيءَ ڪلام کي چئجي جو وزن ۽ قافيو رکندو هجي، ۽ جنهن جا لفظ برابر ۽ مناسب هجن، ۽ جي شعر چوندڙ ڪنهن خاص ارادي ۽ قصد سان چوي. چون ٿا ته پهريون شعر جو چوڻ ۾ آيو، سو حضرت آدم سرياني ٻوليءَ ۾ چيو، ۽ پنهنجي پٽ هابيل جي مارجڻ جي ماتم ۾ مرثيي وانگي چيائين. قاسم بن سلام بغداديءَ جو چوڻ آهي، ته پهريون عربي شعر يعرب بن قحطان چيو جو سام بن نوح جي اولاد مان هو، ۽ جو عربي ٻوليءَ جو بنياد وجهندڙ هو. فارسي ٻوليءَ ۾ پهريون شعر عجم جي مشهور بادشاهه بهرام گور چيو، جنهن کي شڪار ڪندي گهڻي خوشيءَ کان هيٺيون بيت اوچتو وات مان نڪري ويو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

بيت

آءٌ آهيان فيل آهــو مست، آهــو شير يله،
نانءُ جنهن جــو آهــي بهرام، لقب بوجله.

ڪن جو چوڻ آهي تہ پهريون فارسي شعر حڪيم پهلوان ابـوحفص سعدي جيئو ۽ اهو هي هو:

بيت

ڪيئن هــرڻ هــي ٻجي تــو برپٽ تــي،
ڪيئن وجي تــو تــڪو بہ هٿ نــہ رکي.

انهيءَ حڪيم کان پوءِ سن ۴۰۰ هجريءَ ۾ فارسي شعر جو رواج پيو، جڏهن عنصري، عسجدي ۽ فرخي پهريان پهريان مشهور شاعر ٿيا. انهيءَ کان پوءِ، سن ۵۰۰ هہ ۾ خاقاني، رودڪي، فلڪي ۽ ٻيا شاعر ٿيا. اهي قديم شعر جا اُستاد هئا ۽ ٻيا پويان سڀ شاعر انهن جي پيروي ڪرڻ لڳا. سنڌي شعر ۾ بہ پهريان مشهور شاعر شاهہ ڪريم بلڙيءَ وارو ۽ شاهہ عبداللطيف ڀٽائي ٿيا، جن جو ڪلام سنڌي بيتن ۾ آهي، ۽ غزلن جي بجاءِ وايون يا ڪافيون ڪم آيون. ٽالپرن جي راڄ ۾ ثابت علي شاهہ پهرين فارسي وزن، بحرن ۽ قافين تي شعر چيو، ۽ انهيءَ کان پوءِ فارسي شاعرن جي نموني تي ثابت علي شاهہ جي پيروي ڪري، ٻيا بہ شعر چوڻ لڳا. عربي ۽ فارسي شعر ۽ سنڌي شعر جي تاريخ بابت مون ڊار ڪتاب لکيا آهن، اهي پڙهڻ گهرجن. هتي مختصر طرح بيان ڏجي ٿو.

تواريخن مان معلوم ٿئي ٿو، تہ سڀڪنهن ملڪ يا قوم جي شروعات جي تصنيف اڪثر شعر ۾ آهي، اهو پهرين جهنگلي ۽ زباني ٿئي ٿيو آهي ۽ پوءِ سڌرندو ويو آهي. اڪثر انهيءَ اوائلي شعر جو مضمون بهادري يا جنگ جو بيان يا عشقي قصا يا مذهبي احوال آهي. سنڌ ۾ بہ ائين ٿي ٿيو. نثر کان اڳي پهرين نظم شروع ٿيو يعني شعر، پر سنڌي ٻوليءَ جي بناوت جو اثر شعر تي بہ پوندو ويو. سنڌي ٻولي سنسڪرت جي ڌيءَ آهي، تنهنڪري منجهس سنسڪرت جا اصل لفظ گهڻا آهن. جڏهن مسلمانن سنڌ فتح ڪئي، تڏهن پهرين عربي لفظ ۽ پوءِ فارسي لفظ منجهس پوڻ لڳا. پهرين سنڌي شعر هندي ڀاشا جي دوهرن جهڙو هو. ٻارهين عيسوي صديءَ ۾ هندستان ۾ عام هو ۽ اهو تيرهين صديءَ تائين هليو. پوءِ هندستان ۾ ڀاشا يا هندي بدلجي اردو ٿي. انهيءَ وقت ڌاري سنڌي بہ بدلجي ٻي صورت وٺڻ لڳي. اهڙيءَ طرح، جيڪو سنڌي شعر پهرين چوڻ ۾ آيو، سو ٻين ملڪن جي شعر وانگي جنگين ۽ قصن

بابت هو، ۽ اڪثر اڻ پڙهيان ماڻهن جو چيل هو ؛ اهو ٻَٽ يا چارڻ يا مڱڻهار چوندا هئا، ۽ ڳائي پنندا وتندا هئا. راءِ ڏياچ، سسئي پنهون، عمر مارئي، هير رانجهو، سهڻي ميهار، مومل راڻو، ڏودو چنيسر، ليلان چنيسر ۽ ٻيا قصا انهيءَ قسم جا آهن. ساڳئي انهيءَ وقت ۾ مداحون، معجزا ۽ مولود به چوڻ ۾ ايندا هئا. پهرين سنڌيءَ ۾ ٻاٿا يا هنديءَ وانگي دوهرا يا ڏوهڙا هئا، يعني ٻه مصراعون ساڳيءَ طرز ۽ قافيي تي. ابوالحسن جي سنڌي، مخدوم ضياءالدين جي سنڌي، مخدوم ابراهيم جي سنڌي، عبدالرحيم گرهوڙ واري جي سنڌي، شاهه عبدالڪريم بلڙيءَ واري جي سنڌي، شاهه عنايت صوفيءَ جي سنڌي، انهن سڀني قديم بزرگن جو ڪلام انهيءَ قسم جو شعر آهي، ۽ مضمون اڪثر مذهبي آهن. ٻيا جي قصا آهن ته تصوف يا مذهبي صورت ۾. مثال لاءِ ٻه-چار دوهرا يا بيت ابوالحسن جي سنڌيءَ مان ڏجن ٿا:

بيت

جيڪرن ڪي جان ڏئي، متن ڪي مرهي،
ايڏا احسان رب ري پيو ڪير ڪري.

ات اُپايا پاتشاهه عالم گهڻا الڪ،
ڪي هلن، ڪي سرن، ڪن ڏنائين پڪ.

هاڻ سڻ سچان تون هينئي جي ڪنن،
ته صحي ٻجهو سڀڪو ڪارڻ ٻان ڪمن.

(شاهه ڪريم جي سنڌيءَ جو مثال هي آهي:)

بيت

هنيون ڏجي حبيب کي، لڳ ڪڏجن لوڪ،
ڪڏيون ۽ ڪروتون، ايءُ ٻن سڳر ٿوڪ.

مَٿ پيڙيائين پاسي، جي آڳين ته واءُ،
جر ٻڏر وڏيئي ڳالهڙي، ته چڏي وجي ساءُ.

....

اهو سنڌي شعر سترهين عيسوي صديءَ تائين هليو، پوءِ ٻن مصراعن جي بدران گهڻيون مصراعون ساڳئي وقت ۾، ساڳئي قافيي تي چوڻ ۾ آيون. مثال لاءِ مخدوم عبدالصمد جي ڪتاب ”بيان العارفين“ مان ٽڪر ڏجي ٿو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

بيت

هالي هنيان پوءِ تو سو ڪري بيانا،
۽ تو فرمائي آن رسالي ۾ ڪري اعلاما:
تہ جڏهن وسالو فارسي آءُ ڪندس تماما،
تڏهن مور نہ رهندو مخفي طالبن ڪنا.

ڪڏهن وري بند بند جي پڇاڙيءَ سان ساڳي مصراع وري وري آئيندا هئا، جيئن جمن چارڻ جي مداح جو هي بند:

بند

”جمن“ چوي جاهل آهيان،
ڪيرتن ڪنهو ڪاهل آهيان،
تو در سندو سائل آهيان؛
يا پهر پيران باد شاهم.

(ميان سرفراز ڪلهوڙي جي مداح جو بند:)

بند

آهيان ڏڏ، غمن ڳڏ، سچا! سڏ سڻين تون،
پسي پاڻ، ڪرم سان، ڏکيا ڏاڻ، ڏئين مون،
پلا چام، هن غلام، سندو سوال سڻين تون.
سرفراز ڪي ادا ڪ، آهي آس، اوهان ڏهون،
ره راس، بند خلاص، خوبي خاص، ڏئين مون!
پلا چام، هن غلام، سندو سوال سڻين تون.

اهو آهي نج سنڌي شعر جو اوائلي نمونو، جو عيسوي تيرهين صديءَ تائين هليو. ارڙهين صديءَ جي شروعات ۾ شاهہ عبداللطيف ڀٽائيءَ جو ڪلام ظاهر ٿيو، سو مٿين دوهرن يا بيتن جي نموني جو هو، توري گهڻي ڦيرگهير سان، ۽ منجهس ڳائڻ لاءِ وايون وڌيون ويون، جي پوءِ ڦري ڪافيون ٿيون. شاهہ جي بيتن ۽ واين جي مثالن ڏيڻ جو ضرور ڪونهي، سندس رسالي ۾ موجود آهن. ڪافين بابت هيٺ بہ ذڪر ڪبو.

انهيءَ نج سنڌي، اوائلي ۽ سڌريل شعر جو استاد شاهہ صاحب شمار ٿيل آهي. انهيءَ وقت، توڙي پوءِ جا ڀيا شاعر سندس پيروي ڪرڻ لڳا، ۽ اجا تائين بہ انهيءَ

نمونى جو شعر چوڻ ۾ اچي ٿو. اگرچ ٿورو سچل فقير درازن واري انهيءَ جي پيروي ڪندي، سرائڪي ٻوليءَ جا بيت به آڻي وڌا ۽ واين جي بدران ڪافيون وڌائين، ۽ سندس شاگرد به اُئين ڪندا آيا، جهڙوڪ يوسف فقير ڪوڙر، گهرام جتوئي، عثمان چاڪي ۽ خير محمد جسڪاڻي. يوسف فقير توڙي روحل ۽ مراد فقير ڪنبڙيءَ وارن ته سنڌيءَ ۽ سرائڪيءَ کان سواءِ هندي ڀاشا ۾ ڪلام، ٻاٽن جي صورت ۾ به چيو آهي، جنهنڪري گهڻا هندو سندن مريد ٿيا. روحل فقير جي اهڙي ڏوهڙي جو نمونو هي آهي:

بيت

جل پيتر اڪ آگن جلت هئي، اجواڙا بن ڏيوي،
انيرت ڏارا امين پڙت هسي، ڪوجن ورلا پيوي.

پريم پياس لڳي آرانتر، اور ڪڇو نهين ڀاوي،
ديهڙي پيتر الک پراجي، جو ڪوجي سو پاوي.

سنڌي بيتن ۾ ڪن هندو شاعرن به چڱو ڪلام چيو آهي، جيئن ته لعلو ڀڳت جو ڪاسين ڪامروپ وارو قصو ۽ سامي مينگهراج يا سندس پالڪي، ڀائي چئنراءِ شڪارپوريءَ جا سلوڪ.

اهو اڳوڻو نج سنڌي شعر جو عرصو ڪلهوڙن جي صاحبي ۽ ٽالپرن جي صاحبيءَ جي اڌ تائين هليو، يعني ارڙهين صديءَ جي پڇاڙيءَ تائين. پوءِ ايران سان زياده آمدرفت هئڻ ڪري ۽ فارسي زبان زور وٺڻ ڪري، فارسي شعر جو نمونو شروع ٿيو ۽ قصيدا ۽ غزل ۽ مسدس وغيره رواج ۾ اچڻ لڳا. سنڌي شعر فارسي بحرن ۽ وزنن تي چوڻ ۾ آيو. انهيءَ وقت ڏاري سيد ثابت علي شاهه اهڙي شعر جو بنياد وڌو، مرثيا، منقبت ۽ ٻيو گهڻو شعر چيائين، جن جا مثال مٿي نظم جي باب ۾ ڏنا ويا آهن. ساڳئي وقت ۾ عشقيه يا مذاحيه يا هجويه غزل ۽ قصيدا به شروع ٿيا، ۽ سنڌي الف-بي جي حرفن جي رديف ۽ قافين تي ديوان به لکجڻ لڳا. اهڙو پهرين ديوان خليفي گل محمد هالائيءَ جو آهي، جنهن کي "ديوان گل" چون ۽ جنهن ۾ اگرچ بحر فارسي آهن، ته به نج سنڌي لفظ گهڻا ڪم آيل آهن. انهيءَ جي غزلن جو نمونو مٿي غزل جي بيان ۾ ڏنل آهي. ٻين سنڌي ديوانن جا ٿانمونا به اتي ڏنل آهن، جو انهيءَ کان پوءِ ڪيترن ئي لکيا، جيئن ته "ديوان قاسم" "ديوان فاضل"، "ديوان بلبل" ۽ "ديوان سانگي" وغيره. ثابت علي شاهه جي ڪلام مان مثال به مٿي مسدس هيٺ ڏنا ويا آهن، ڇا لاءِ جو مرثيا اڪثر مسدس يا مربع آهن.

ثابتعلي شاهه جي تتبع تي ٻه گهڻن مرثيا چيا آهن. جيئن ته آخوند عالم ۽ ڪن ٻين پر هزهائينس مير حسن علي خان ٽالپر تمام گهڻا ۽ چڱا مرثيا چيا آهن. هاڻي اڪثر سنڌي شعر جدا جدا مضمونن تي فارسي بحرن ۾ چوڻ ۾ ٿو اچي، ۽ انهيءَ ۾ ڪي فارسي لفظي ۽ معنوي صفتون ۽ ڪم آڻي سگهجن ٿيون، جن جو بيان هيٺ ايندو. ليڪن هڪڙي صنعت سنڌي شعر جي لاءِ خاص آهي، جا فارسيءَ ۾ ڪم نٿي اچي، پر انگريزيءَ ۾ اچي ٿي، جنهن کي اٿليٽريشن چون ٿا، يعني اڪثر ٻه يا وڌيڪ اهڙا لفظ گڏ اچن ٿا، جن جي پهرين حرفن جو آواز ساڳيو آهي. شاهه جي رسالي ۾ ته اهو عام آهي پر اڪثر غزلن ۽ ٻئي قسم جي شعر ۾ به اهڙا لفظ اڪثر ڪم ايندا آهن، ۽ گهڻو وڻندا آهن. مثال هي آهن: (ڀنڀنجا)

ڏي 'صبا سعيو' ڪري آڻي 'سنيهو' يار جو،
'من موهن' منٺار دلبر، 'دل' گهرڻي 'دلدار' جو.

عمر ساري 'هجر' جي 'هاڃي' ڪيو مون کي هلاڪ،
يا الاهي ڪو 'دلاسو دوست' جي 'ديدار' جو.

("ديوان فاضل" مان)

'ساز سڀ ثابت سدا'، منجهه 'آدسين آهي الف'،
'حب' جي 'حقي هوا' منجهه آدسين آهي الف.

("رسالي" مان)

'ويهه' ۾ 'وساري'، 'ڀڇا' ڪرم 'ڀنڊ' جي،
'نرمل نهاري'، 'هلنديئن' تان 'هٿ' ڪيو.
'ڏسڻ ڏونگرين'، جو 'تن' کي 'تسلائي'،
'مار ۾ مون مائي'، ته 'روئي هوت رهائيان'.

فصل ٻيو

شعر جا اصول، ارڪان، زحاف ۽ بحر

١. اصول: 'شعر جا اصول' جن مان شعر جا ارڪان جڙندا آهن، سي ٽي آهن: سبب، وتد ۽ فاصله. سبب ٻن قسمن جا آهن، هڪڙو سبب خفيف، ٻيو سبب ثقيل يعني هڪڙو هلڪو ٻيو ڳرو. 'سبب خفيف'، اهو ٻن حرفن وارو ڪلمو يا لفظ آهي، جنهن جو پهريون حرف متحرڪ ۽ ٻيو ساڪن آهي، جيئن ته گل مل. "سبب ثقيل"، اهو ٻن حرفن وارو لفظ آهي، جنهن جا ٻئي اکر متحرڪ آهن، جيئن ته

گل-زرد ۽ مل-سرخ، جتي گل ۽ مل، سبب ثقيل آهن. سنڌي مثال، ڪُل، ڪَپ.
وري وتد ٻن قسمن جا آهن: هڪڙو وتد مقرون يا مجموع، ۽ ٻيو وتد مفروق يعني هڪڙو ڌار ٿيل، ٻيو ڳنڍيل. ”وتد مقرون“ يا ”مجموع“ اهو ٽن حرفن وارو ڪلمو يا لفظ آهي، جنهن جا پهريان ٻه حرف متحرڪ آهن، ۽ ٽيون ساڪن؛ جيئن ته وفا-جفا. وتد مفروق اهو ٽه حرفو لفظ آهي، جنهن جو پهريون ۽ ٻيو اکر ٻئي متحرڪ آهن ۽ وچون ساڪن آهي. جيئن ته باب-تاب.

ساڳيءَ طرح فاصله جا ٻه قسم آهن: هڪڙو فاصله صغريٰ ۽ ٻيو فاصله ڪبريٰ، يعني هڪڙو ننڍو ۽ ٻيو وڏو. ”فاصله صغريٰ“ اهو چئن حرفن وارو لفظ آهي، جنهن جا پهريان ٽي حرف متحرڪ آهن، ۽ چوٿون ساڪن آهي؛ جيئن ته سحري-ادبي. ۽ ”فاصله ڪبريٰ“ اهو پنجن حرفن وارو لفظ آهي، جنهن جا پهريان چار حرف متحرڪ آهن، ۽ پنجون ساڪن آهي، جيئن ته متحرڪ-متڳهرو.

٢. ارڪان: شعر جا ارڪان يا ٽنب، جن تي شعر جا بحر ٻڌل هوندا آهن، سي مڙئي اٺ آهن. جي مٿين اصولن مان مرڪب ٿيل يا جوڙيل آهن. آهي اٺ ارڪان هي آهن: فعولن، فاعلن، مفاعيلن، مستفعلن، مفاعلتن، متفاعلن، فاعلاتن ۽ مفعولات. انهن ارڪان جي حرڪتن مان معلوم ٿيندو ته ڪهڙن قسمن جا سبب ۽ وتد هر هڪ ۾ ڪم آيل آهن: مثلاً فعولن مان فعو وتد مقرون آهي، ۽ لن سبب خفيف آهي. ساڳيءَ طرح فاعلن ان جي برخلاف آهي، يعني پهرين فا، سبب خفيف آهي، ۽ ٻيو علن وتد مقرون آهي. يادگيريءَ جي لاءِ اسين متحرڪ اکر جي نشاني '۱' هيءَ مقرر ڪنداسين.

متحرڪ ۽ ساڪن ڳنڍيل حرفن جي '-' هيءَ نشاني مقرر ڪنداسين ته فعولن جون نشانيون هي ٿينديون: '۱-- ' ۽ فاعلن جون هي: '-۱-'. اهڙيءَ طرح ٻين ارڪانن جون نشانيون به لکي سگهبيون. اهي نشانيون شعر جي تقطيع ۾ هيٺ ڪم اينديون.

بيت جي پهرين مصرع جي پهرئين رڪن کي عروض چوندا آهن ۽ ٻي مصرع جي پهرئين رڪن کي 'ابتدا'، پهرين ۽ ٻي مصرع جي پوئين رڪن کي 'ضرب'، ۽ وچ وارن رڪنن کي 'حشو' سڏيندا آهن.

جيئن اصولن مان ارڪان ٺهن ٿا، تيئن وري ارڪانن مان شعر جا بحر ٺهن ٿا. شعر جا بحر مڙيئي اوڻيهه آهن. انهن مان زياده رواج ۾ ٻارهن ٿا اچن. انهن مان ڇهه بحر 'رجز'، 'رمل'، 'ڪامل'، 'متدارڪ'، 'متقارب' ۽ 'هزج' اهڙا آهن، جن ۾ هڪڙو ئي رڪن گهڻا ڀيرا ڪم اچي ٿو؛ ٻيا پنج بحر 'خفيف'، 'سريع'، 'مجتث'، 'مضارع' ۽ 'منسرح' اهڙا آهن، جي ٻن رڪنن جي وري ڪم آڻڻ مان جڙن ٿا. انهن کان سواءِ باقي اٺ، جي گهٽ رواج ۾ اچن ٿا، سي هي آهن: 'طويل'، 'مديد'، 'بسيط'، 'وافر'، 'مقتضب'، 'جديد'، 'قريب' ۽ 'مشاڪل'. انهن بحرن مان پنج يعني

طويل، مديد، بسيط، وافر ۽ ڪامل خاص عرب شاعر ڪم آڻيندا آهن ۽ فارسيءَ ۾ گهٽ ڪم نہ آڻيندا آهن. ۽ باقي ٽي يعني جديد، قريب ۽ مشاڪل خاص فارسي شاعر ڪم آڻيندا آهن، ۽ عرب اڪثر ڪم نہ آڻيندا آهن. باقي ٻارهن بحر عرب ۽ عجم جا شاعر ڪم آڻيندا آهن.

٣. زحافات: ڪن بحرن ۾ هرهڪ بيت ۾ چار ارڪان ٿيندا آهن، جنهنڪري انهن کي 'مربع' چوندا آهن. ۽ ڪن ۾ ڇهہ ارڪان هوندا آهن، جنهنڪري انهن کي 'مسدس' چوندا آهن، ۽ ڪن ۾ اٺ، جنهنڪري انهن کي 'مثمن' چوندا آهن. جتي سالم رڪن سڄو سارو سواءِ گهٽ وڌ سڀ ڪم ايندو آهي، انهيءَ کي 'سالم' سڏيندا آهن، ۽ جيڪي گهٽ وڌ ٿيندا آهن ۽ اڻپورا رهندا آهن، تن کي 'غير سالم' يا 'مزاحف' يعني زحاف وارا چوندا آهن. اهي ارڪانن جا زحاف مڙئي پنجٽيهہ آهن، جن مان پاڻيهہ تہ خاص عربيءَ ۾ ڪم ايندا آهن ۽ باقي ٽيرهن فارسيءَ ۾ ڪم ايندا آهن. آهي ڪن حرفن ڪيڻ سان ۽ ڪن حرفن گڏڻ سان جڙندا آهن. مگر انهن مان گهڻا عرب توڙي عجم جا شاعر ڪم آڻيندا آهن. اهي زحافات ۽ انهن جا ٺالا هي آهن:

فعولن مان عولن، جنهن جي بدران فعلن، جو 'اثلم' سڏبو آهي.

مفاعيلن مان مفا، جنهن جي بدران فعل، جو 'مجبوب' سڏبو آهي.

مفاعيلن مان فاعيلن، جنهن جي بدران مفعولن، جو 'آخرم' سڏبو آهي.

مفعولات مان مفعولا، جنهن جي بدران بہ مفعولن، جو 'مڪشوف' سڏبو آهي.

مستفعلن مان مستفعلان، جو 'مذال' سڏبو آهي.

فاعلاتن مان فاعلاتان، جو 'مسبغ' سڏبو آهي.

فاعلن مان فا، جنهن جي بدران فع، جو 'اخذ' سڏبو آهي.

فعولن مان فعو، جنهن جي بدران فعل جو 'محذوف' سڏبو آهي.

فاعلن مان فعلن، جو 'مخبون' سڏبو آهي.

مستفعلن مان مستعلن، جنهن جي بدران مفتعلن، جو 'مطوي' سڏبو آهي.

مفاعيلن مان مفاعيل، جو "مقصور' سڏبو آهي.

فاعلن مان فاعل، جنهن جي بدران فعلن، جو 'مقطوع' سڏبو آهي.

فعولن مان فعول، جو 'مقبوض' سڏبو آهي.

مفاعيلن مان مفاعيل، جو 'مڪفوف' سڏبو آهي.

مفعولات مان مفعولات، جو 'موقوف' سڏبو آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪن بحرن ۾ هڪ کان وڌيڪ زحاف ڪم ايندا آهن، ته انهن کي ٻن زحافن وارا نالا گڏجي ڏيندا آهن، جيئن ته مخبون مقطوع ۽ پر ڪن جي حالتن ۾ ٻن جي بدران هڪڙو نالو اٿن، جيئن ته آخرم ۽ مڪفوف وارن گڏيلن رڪنن کي 'اخرب'. آخرم ۽ مقبوض وارن کي 'اشتر'. مخبون ۽ مڪفوف وارن کي 'مشڪول'. موقوف ۽ مڪفوف وارن کي 'مڪسوف'. محذوف ۽ مقصور وارن کي 'اهتم'.

فصل ٽيون

شعر جي بحرن جي تقطيع بابت

تقطيع لفظ جي معنيٰ آهي وڍي ٽڪر ٽڪر ڪرڻ. اصطلاحي معنيٰ آهي، شعر جي ڀاڱن کي ارڪانن جي وزن تي آڻي بيهارڻ، يعني متحرڪ اکر سان مقابل متحرڪ ۽ ساڪن اکر سان مقابل ساڪن بيهاري وڃن، جنهنڪري خبر پوي ته شعر ٺڪري پورو بيٺو آهي.

تقطيع جا ڪي ضروري قاعدا هيٺ ڏجن ٿا:

(١) وزن ڪرڻ ۾ حرڪتن ۽ سڪون جي شمار ۽ پوريءَ جاءِ تي اچڻ جي گهڻي رکڻ کپي، نه حرفن جي. مثلاً: بلبل، طوطي، صندل- سڀ هڪ وزن جا لفظ آهن، جن جو ماڻ آهي فعلن ۽ نشان آهي '--'.

(٢) آچار يا وات مان نڪتل آواز تي نظر رکڻ کپي، نه لکيل حرفن تي. مثلاً: ڍڄان، ڪان، هتان ۾ نون غنه يا ساڪن جو ڇڙو آواز نٿو نڪري، سو شمار ۾ نه ايندو، ڇو ته وڄا، ڪا ۽ هتا لکين آهن. لفظ خواب، خود، خويش ۾ واو جو آواز ڪونه ٿو نڪري، سو شمار ۾ ايندو، ڇو نه خاب، خد ۽ شيش آهن.

(٣) الف مد وارو ٻه الف شمار ۾ ايندو ۽ حرف شد وارو به ٻه حرف شمار ۾ ايندو، جيئن ته آخر، آدم، محرم، محبت = اا خر، اادم، محررم، محببت.

(٤) فارسي واري ي اضافت جي، جا اڪثر ڳجهي ٿي رهي، سا لکڻ ۾ ايندي، جيئن ته راهِ خدا = راهي خدا.

(٥) ڪو به حرف علت يا صحيح جنهن جو آواز چٽو نه نڪرندو، سو شمار ۾ نه ايندو. خصوصاً جڏهن ٻه حرف صحيح ساڪن گڏ ايندا، تڏهن پوئين جو آواز شمار ۾ نه ايندو. جيئن ته گوشت = گوش، پوست = پوس، راست = راس، جان و دل = جان دل، علي الحساب = علل حساب، غيرازتو = غيرزتو، بالمقطع = بل مقطع.

هيٺ، ڪي ڏنلن بحرن جا وزن ۽ انهن جا مثال ڏجن ٿا:

نالو بحر جو	وزن جو بحر	مثال
١- رجز مثمن سالم	مستفعلن مستفعلن مستفعلن مستفعلن	ڏس راند ۾ شطرنج جي پيادو وڃي ٿو ٿئي وزير، هن عشق جي شطرنج ۾ پيادو وڃي ٿو شاهه ٿئي.
نشان	--ٗ-، -ٖ--، -ٖ-ٖ-، -ٖ-	
” مطوي مخبون	مفتعلن مفاعلن مفتعلن مفاعلن	ياد ڪري اچ يار کي ڦاڙيان لٿا ۾ سر پٽيان، دست بڪار، دل بيار، ان تي عمل ٿو اچ ڪريان،
نشان	ٗٗ-، ٖٖٖ-، ٖٖ-، ٗٗ-	
٢- رمل مثمن مقصور	فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات	دل جي دانا ٿئي ته پوءِ هر ڳالهه ۾ اسرار آهه، اک جي بينا ٿئي ته پوءِ يوسف ۾ سنجهه بازار آهه. ”
نشان	ٖ---، ٖ---، ٖ--، ٖ-	
” محذوف	فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن	
نشان	ٗ---، ٖ---، ٖ---، ٖ-	
” مشڪول	فعلات فاعلاتن فعلات فاعلاتن	ٿيو نصيب جنهن جو اونڌو، سو غني به آهي مفلس، جو رهي پيالو ڦوٽي جو مٿي درياهه اونڌو.
نشان	ٖٖ-، ٖٖٖ-، ٖٖ-، ٖ-	
” مخبون مقصور	فاعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلات	عشق جي جنگ جا شاهد ٿيا محمود اياز، ان لڙائيءَ ۾ ٿئي شاهه تي غالب ٿو غلام.
نشان	ٗ---، ٖٖ-، ٖ	
” ” محذوف	فعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلن	ري مشقت ٿي هلي ڪين فلڪ جي جانوءَ، دل ٿئي پيسي اٽو، جيسين نه ملندي مانيءَ.
” مسدس مقصور	فاعلاتن فاعلاتن فاعلات	علم جنهن کان، هردو جڳ روشن ٿئي، ڏس ته سو رهبر ٿئي، رهزن نه ٿئي.
” ” محذوف	فاعلاتن فاعلاتن فاعلن	شاد بندو ٿئي، جو ٿئي آزاد،
مخبون مقصور	فاعلاتن فعلاتن فعلات	تنهنجو بندو ٿيان، ته ٿيان آءٌ شاد.
” ” محذوف	فاعلاتن فعلاتن فعلن	
٣- ڪامل مثمن سالم	متفاعلن متفاعلن متفاعلن متفاعلن	ڪريان شڪر منهنجي ٿي عيد اڄ، جو سڄڻ سان منهنجو وصال آهه، وياغم الم، ٿي نهال دل، سا خوشيءَ کان اڄ خوشحال آهه.
متدارڪ مثمن سالم	فاعلن فاعلن فاعلن فاعلن	عدل دنيا ۾ آهه ظلم ڪونهي ڪٿي، جهڙي ڪرڻي هتي، تهڙي ڀرڻي هتي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

" " اثلم	فعلن فعلن فعلن فعلن	ڀورهيي ڏانهن جو رکندو لاڙو، سڪ جو ڏسندو نيٺ ڏهاڙو.
متقارب مثمن سالم	فعولن فعولن فعولن فعولن	مزو عشق جو ڪجهه اهي ني تا ڄاڻن، جي نت موت کي اڻ حياتي ٿا ڄاڻن.
" مقصور	فعولن فعولن فعولن فعولن	ڏکوئج نه دل ڪنهن جي ٻر هوئي ڇڙ، جو هر دل منجهان آهي داور ڏي در.
" محذوف	فعولن فعولن فعولن فعل	
" اثلم	فعلن فعولن فعلن فعولن	ڪنهن کي نه گهرجي همت ڪا وڃائي، هر حال ۾ سا آهي اجائي.
" مقبوض اثلم	فعول فعلن فعول فعلن فعل فعولن فعل فعولن	مٽڙين تو سارڻ کان منهنجي چو ٽون، ڏچين تو چو خوڻ منهنجي کان ٽون. سو ڪير آهي هتي، هجي جو، گناهه مون کان، گواهه تو کان.
٦- هزج مثمن سالم	مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن	رکان دل جي صفائي تو ڪليسا هوئي يا بتخانو، ڪريان منهن جنهن طرف زاهد اچيو اوڏانهن حرم ٿو ڪري
"اخرب مڪفوف محذوف	مفعول مفاعيل مفاعيل مفعولن	نالو تو سدا شعر سخن سان رهي باقي، بهتر ته خلف آهي چڱو شعر کان ڪو ٻيو.
" " مقصور	مفعول مفاعيل مفاعيل مفاعيل	وارن جي وٺي ڪارلهن هشيار ٿين گهرجي،
" مثمن اخرب	مفعول مفاعيلن مفعول مفاعيل	ٿيو صبح اچي روشن، بيدار ٿين گهرجي.
" " مقبوض	مفاعلن مفاعلن مفاعلن مفاعلن	ني غم کان نڪري دل ٻيهر، مگر نه ڪتو دل سان غم، نه راحت آئي روح کي، تو تن سان نڪري دم ۾ دم.
" " اشتر	فاعلن مفاعيلن فاعلن مفاعيلن	وقت چو وڃائين تو، ملهه نه ان جو ڄاڻين تو، عمر کي بقا ناهي، مؤجون ڪيئن تون مائين تو.
*"اخرف مقبوض مڪفوف	مفعول مفاعلن مفاعيل فعول مفعول مفاعلن مفاعيل فعل يا فع يا فاع	جي ڀانئين ته دلبر رهي راضي تو سان، تيئن چؤ تون ۽ ڪر، حڪم ڪيڏي جيئن واتان.

* هي بحر خاص رباعيءَ جو بحر آهي ۽ انهيءَ جا مڙني ٢٤ وزن آهن، جن ۾ ٻهاڙيءَ جو رڪن مڃي وانگر ٿري ٿو، ۽ ٻيو ۽ ٽيون رڪن ٻهرينءَ صورت ۾ مفاعلن يا مفاعيلن يا مفاعيل يا مفعولن ٿئي ٿو، ۽ ٻيءَ صورت ۾ فاعلن يا مفاعيل يا مفعول يا مفاعيلن ٿئي ٿو. رباعيءَ جي ڪابه مصراع انهن مان ڪهڙي به وزن ۾ آڻڻ جائز آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

” اخرم اشتر مڪفوف		
هزج مسدس مقصور ” محذوف	مفاعيلن مفاعيلن مفاعيل مفاعيلن مفاعيلن فعولن	وڃهين توڙي ڪڍي تون ساه بيشڪ، ملائڪ جو ٿيو وڃ ۾ بهانو.
””اخرب مقبوض محذوف ” ” ” مقصور	مفعول مفاعلن فعولن مفعول مفاعلن مفاعيلن	جي ماڻ رکين ٿو پياري پنهنجي، ڏي گار نه ٻئي کي، ماڻ تي تون.
” ” اخرم	مفعولن مفعولن فاع	وعدا سڀ پنهنجا تون پار، عادت سڀ تون عمدي ڌار.
٧- خفيف مسدس مخبون مقصور محذوف	فاعلاتن مفاعلن فعلات فاعلاتن مفاعلن فعلن	وقت پيري، شباب جون ڳالهيون، اهڙيون، جهڙيون ڪ خواب جون ڳالهيون.
٨- سريع مسدس مطوي موقوف ” ” مڪشوف	مفتعلن مفتعلن فاعلات مفتعلن مفتعلن فاعلن	عقل جنهين کي، سو تونگر ٿيو، زر ڏٺي جنهن ناڻه ڳڏو، خر ٿيو.
٩- مجتث مثمن مخبون محذوف ” ” مقصور	مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلن مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلات	سواءِ مڪر جي دنيا ۾ ٻي ڪمائي ناهه، سا جاءِ ڪهڙي، جتي گاهه هيٺ پاڻي ناهه.
١٠- مضارع مثمن اخرب مڪشوف محذوف ” ” ” مقصور	مفعول فاعلات مفاعيلن فاعلن مفعول فاعلات مفاعيل فاعلات	زاهد وسائي مسجد ۽ برهمڻ مڙهي، پانهو انهي جو آهيان، جو دل ۾ گهڙهي.
” اخرب	مفعول فاعلاتن مفعول فاعلاتن	ڪهڙي ۾ حال ۾ ڪين بيعقل کي ملي مانُ، آتو ڪرڻ جي سبتو ۾ 'نادان' آهي نادان.
١١- منسرح مثمن مطوي مڪشوف ” ” موقوف	مفتعلن فاعلن مفتعلن فاعلن مفتعلن فاعلات مفتعلن فاعلات	حسن جتي تون ڏسين، پاڻ فدا ڪر ڪٿي، اک ڏسين جي، سرمو ٿئي، زلف ڏسين، ٿي ڦٿي.
” محذوف	مفتعلن فاعلات مفتعلن فاع	عمر نه ڪهرجي، جي هجي بخت نه بيدار، بخت نه ڪهرجي، جي موافق نه هجي يار.
١٢- وافر سالم	مفاعلتن مفاعلتن مفاعلتن مفاعلتن	

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

باقي ٻيا بحر اڪثر فارسيءَ ۾ ڪم آندا آهن، تنهنڪري اهي ڇڏي ٿا ڏيون.
تقطيع ڪرڻ جو نمونو ۽ مثال هيٺ ڏجي ٿو، جنهن مان معلوم ٿي سگهي ٿو ته ڪيئن شعر وزن ۾ پورو ۽ سندس سڀ ارڪان برابر آهن.

مثال

آب حيوان جي ڇڏي جنهن طمع، سوئي خضر آهي،
نفس جي ظلمات مان جو نڪتو، اسڪندر آهي.

'تقطيع': آب حيوان (فاعلاتن)، جي ڇڏي جنهن (فاعلاتن)، طمع سوئي (فاعلاتن)، خضر آهي (فاعلاتن).

نفس جي ظل (فاعلاتن)، مات مان جو (فاعلاتن)، نڪتو اسڪن (فاعلاتن)، در اهو فاعلاتن).

نشان: آب حيوان جي ڇڏي جنهن
-- ٥ - -- ٥ -
طمع سوئي خضر آهي
-- ٥ - -- ٥ -

فصل چوٿون

سنڌي شعر جي وزن بابت

هاڻوڪو سنڌي شعر فارسي بحرن تي ٺهي ٿو، ۽ غزل، قصيدا وغيره انهن مان موجود آهن. انهيءَ جي تقطيع به فارسي شعر وانگي ٿي سگهي ٿي ۽ جيڪي قانون علم عروض ۽ قافيي جا فارسيءَ وارا آهن، ۽ جن جو هن ڪتاب ۾ ذڪر ڪيو ويو آهي، سي سڀ انهيءَ سان لاڳو آهن. مگر اصلوڪو نج سنڌي شعر، ٻئي قسم جو آهي، ۽ انهيءَ ڪان سواءِ قافيي جون ٻيون ڳالهيون لاڳو ٿي ڪين سگهنديون، اگرچ زور ڪري انهن جي لاءِ ڪوبہ وزن مقرر ڪري سگهبو. اصلوڪي سنڌي شعر جو پهريون نمونو ته هندي دوهرن يا ڏوهڙن جو آهي، جو فارسي بيت وانگي ٻن-ٻن مصرعن مان ٺهي ٿو، ۽ جن جو پڇاڙيءَ جو لفظ هم قافيي آهي. اهڙو شعر شاهه ڪريم بلڙيءَ واري جو ۽ ٻين ڪن شاعرن جو آهي ۽ هاڻي به اهو شعر ڪڏهن ڪڏهن چوڻ ۾ ايندو آهي. انهيءَ نموني جا ڪي بيت هيٺ مثال لاءِ ڏجن ٿا:

بيت

ڪشميري هڪ جوان ٻـڻ هو آيو گهوٽ ونـان،
شعر عجب جنهن ٿـي چـيـا، ڏاڍي سوز منجهان.

شعر سنڌس ٻـڌ هو مٺو، ٻيو مٺو وڃيو ٿـي ساز،
ڳايئين ٿـي ٻـڌ چنگـ تـي، مٺو سنـڌس آواز.

وڃـهـي سو ٻـردي پئيان، هـو ڪنـڌ و آڪاٿيون،
منهن مـوچـارو هـو سنڌس، ۽ اکـيـون نماٿيون.

وڻندي شهزاديءَ کـي هئي انهيءَ جـي ٻـولـي،
آيـس آرام آن مـان، ڇـڏ مـايـس ٿـي لـولـي.

تنهن کان پوءِ وري ٻن کان وڌيڪ مصراعن وارا هم قافيي بيت جوڙ ۾ آيا، جيئن شاهه عبداللطيف ڀٽائيءَ جي رسالي ۾ آهن. انهيءَ جو به وزن اڪثر اهوئي ساڳيو آهي. انهيءَ نموني جا ڪي بيت به هيٺ ڏجن ٿا:

بيت

جت زوراور ذات، ساري ويا مسڪين ڪي،
آڏائـي ويـا اوچتـو، آريءَ کـي اڌ رات،
ننڊ ۾ نـڌوريءَ کـي سـاري ڪياڻون مات،
ووءِ ووءِ وائي وات، هوت وڃايئين هنج مان.

هـوت وڃايئين هنج مان، رلـي ڦـري روهه،
ڀنڀائي ٻنهونءَ وٽ، سائين تنهنجو تـوهـم،
ڪڇو آءُ ڪوليان ڪيچ ڏئين ڪي ڪوهه،
ڪنهن جو ڪونهي ڏوهه، امـر الاهي آئيو.

جيئن فارسي بيتن مان هي بيت موافق هئا، تيئن فارسي غزلن مان وري وايون ۽ ڪافيون موافق هيون، جي ٻـڌ وزن ۾ گهڻو ڪري بيتن جهڙيون هيون ۽ غـزل وانـگر شاعر جو نالو به پڇاڙيءَ ۾ ايندو هو.

غزلن وانـگي اهي بـه ڳائڻ ۾ ايندڙيون هيون. اهي اڄ به چوڻ ۾ ڳائڻ ۾ ايندڙيون آهن.

انهن کان سواءِ به انهيءَ قسم جو نج سنڌي شعر، مداحن، لولين، اوسرڻ ۽ ٻارن جي راندين جو ٿيندو آهي، جنهن کي حقيقت ڪري شعر چئي نٿو سگهجي، مگر وزن انهيءَ جو به گهڻو ڪري اهڙو ئي آهي.

هاڻي انهيءَ مثنوي شعر جو وزن فارسي ارڪانن ۾ هيٺ ڏنو لکيل آهي:
مستفعلن فاعلن مستفعلن فاع
يا وري، مفتعلن متفاعلن مفتعلن مفعول
يا وري، مفاعلين فاعلن مفاعيلن فاع
يا وري، مفعولن متفاعلن مفعولن مفعول.

معلوم ٿئي ٿو ته اوائل جي سنڌي شعر ۾، قديم شاعرن، جيئن ته شاهه عبداللطيف ڀٽائي ۽ ٻين، بيت جي ڪن مصراع ۾، ڪا قرآن جي آيت يا ڪا حديث آندي آهي، جنهنڪري اها مصراع ٻين مصراعن کان گهڻو وڏي ٿي وڃي ٿي، ۽ اها لاچاريءَ جي حالت آهي. ٻيءَ طرح اهڙي ڊگهائي ۽ ڇوٽائي روا رکي نٿي سگهجي. اهڙي قديم شعر جون ٻيون به ڪي خاصيتون آهن، جي اسان شاهه صاحب جي احوال ۾ سنڌي شعر جي بيان ڪندي ڏنيون آهن. اهڙي ڊگهي مصراع واري بيت جو هڪڙو مثال هتي ڏجي ٿو. ٻيون قديم شعر جون ڪي خاصيتون، جي هاڻي شمار ۾ عيب آهن، سي هيٺ ٽئين باب جي ٽئين فصل ۾ ڏنيون.

بيت

ڪونهي قادر ڪو ٻيو انهيءَ جو ڀاڱي،
”قل لن يصيبنا الا ما كتب الله لنا هو مولانا“، ايءَ معذرت ماڱي،
سڀوئي سڀاڱي، ماروئي مساوي ڪيو.

ڪافيون يا وايون به نج سنڌي شعر آهي، جيئن سنڌي دوهرو ٻن مصراعن واري فارسي بيت يا فرد جي مقابل آهي، تيئن سنڌي لوڙائو بيت قطعي جي مقابل آهي، ۽ ڪافي يا وائي غزل جي مقابل آهي. ابوالحسن جي سنڌيءَ ۾ مثنوي جي موافق شعر آهي، ۽ رسالي ۾ ڪافائتي جي ترجيع بند جي موافق آهي. گهڻا سنڌي غزل آهن، جي ڪافين وانگي هڪڙي نه ٻئي سر ۾ ڳائي سگهجن ٿا. ڪافي جي لاءِ ڪو خاص بحر مقرر ناهي، اڪثر ڪافيون ٽپرين ٽن قسمن جون آهن: هڪڙيون ٻڪيون، ٻيون ڏيڍيون ۽ ٽرهڪ ۾ ڪلهن هڪ تڪ هوندي آهي، ڪڏهن ٻه ۽ ڪڏهن ٽي به. ٽپرين مصراع، ٽل يا ورائي وانگي وري وري، ٽرهڪ مصراع پٺيان ڳائي آهي. هر قسم جا مثال سچل فقير جي رسالي مان ملي سگهندا ۽ واين جا مثال شاهه جي رسالي مان.

باب ڏهون

قافيي جي بيان ۾

فصل پهريون

قافيي ۽ رديف بابت

جهڙيءَ طرح شعر جو وزن علم عروض تي تعلق ٿو رکي، تهڙيءَ طرح شعر جي ٻيهڪ علم قافيي تي تعلق ٿي رکي. انهيءَ ڪري شاعرن کي هنن ٻنهي علمن جو ڄاڻڻ ضروري آهي. 'قافيه' لفظ 'قفا' مان نڪتو آهي، جنهن جي معنيٰ عربيءَ ۾ آهي، پٺيان هلڻ. اصلاحي معنيٰ موجب 'قافيه' اهو لفظ آهي، جو شعر جي پڇاڙيءَ ۾ اچي ۽ جنهن جي پٺيان ٻن شعرن جون پڇاڙيون لڳن. ڪي پڇاڙيءَ واري ساري لفظ کي 'قافيه' چوندا آهن ۽ ڪي فقط پڇاڙيءَ واري حرف کي، جو وري وري اچي. قافيي جي لاءِ ٻه شرط ضروري آهن: هڪڙو اهو ته قافيي وارو لفظ صورت ۾ يا معنيٰ ۾ مختلف ۽ علحدو هجي، ساڳيو نه هجي، يا جي ٻنهي جي صورت هڪڙي هجي ته معنيٰ ضرور ٻي هجيس، مثلاً پاڻ، پاڻ، ساڻ، ڪاڻ ۽ ماڻ. اهي سڀ لفظ قافيو ٿي سگهن ٿا، مگر جي لفظ 'پاڻ' ٻن معنائن سان وري وري آيو ته حرڪت ڪانهي- هڪڙو پاڻ ٻنيءَ جو ۽ ٻي پاڻ مٽي جي ڦيري يا مغروري. ٻيو اهو ته، اهو لفظ مستقل ۽ قائم نه هجي، ٻه جي هوندو ته انهيءَ کي قافيو نه چئبو پر 'رديف' چئبو. مثلاً هڪڙي مصراع جي پڇاڙيءَ ۾ آهي 'پاڻ آيو'، ۽ ٻيءَ ۾ آهي 'ساڻ آيو'، ته 'آيو' لفظ جو وري آيو سو قافيو ناهي، رديف آهي ۽ "پاڻ" قافيي وارو لفظ آهي.

'رديف' لفظ جي معنيٰ عربيءَ ۾ آهي وهٽ تي پٺيان ويٺل سوار. اصطلاحي معنيٰ موجب، اهو لفظ جو قافيي جي پٺيان ٿو اچي. جنهن شعر ۾ فقط قافيو آهي، رديف ڪونهي، انهيءَ کي 'مقفي' ٿا چون ۽ جنهن ۾ رديف به آهي انهيءَ کي 'مردف' ٿا چون.

قافيي جا حرف: قافيي جا موڙئي نَوَ اکر ٿا ٿين، پر رواج ۾ اڪثر ست ايندا آهن. قافيي جو پويون اکر، جو ضرور وري وري اچي ٿو، تنهن کي 'روي' ٿا چون. جي روي کان چار حرف اڳ ايندا آهن، انهن جا نالا ترتيبوار هي آهن: 'ردف'، 'قيد'، 'تاسيس' ۽ 'دخيل'، ۽ جي روي کان چار حرف پوءِ ايندا آهن، تن جا نالا ترتيبوار هي آهن: 'وصل'، 'خروج' 'مزيد' ۽ 'نائره'. روي کان اڳيون اکر جي حرف علت ساڪن هوندو، يعني الف يا و يا ي ساڪن هوندو ته انهيءَ کي 'ردف' چئبو، جيئن ته ايمان عثمان ۽ سران ۾ ن روي آهي، ۽ انهيءَ کان اڳيون الف ساڪن ردف آهي. پر جي حرف علت کان سواءِ ٻيو ڪو حرف صحيح آيو ته انهيءَ کي "قيد" چئبو، جيئن ته درد-سرد ۾ د روي آهي ۽ ر قيد آهي. وري روي کان اڳ ساڪن الف ۽ روي جي وچ ۾ جيڪو حرف ايندو، تنهن کي 'دخيل' چئبو ۽ انهيءَ ساڪن الف کي "تاسيس" چئبو، مثلاً باور، داور ۽ خاور ۾ ر روي آهي، و دخيل آهي، الف تاسيس آهي.

ساڳيءَ طرح روي کان پوءِ يا ان جي پٺيان جيڪي چار حرف ايندا، تن مان پهرئين کي 'وصل'، ٻئي کي 'خروج'، ٽئين کي 'مزيد' ۽ چوٿين کي 'نائره':
مثلاً لڏي ويوس، چڙي ويوس، ڪڏي ويوس. انهن ۾ چڙي واري ي آهي روي، ۽ انهيءَ کان اڳيون اکر ڏ آهي قيد، ۽ انهيءَ کان پويون پهريون اکر و آهي، وصل ي آهي خروج، و آهي مزيد ۽ س آهي نائره.

ٻئين حرفن مان جيڪو ردف جو اکر روي سان گڏ اچي، انهيءَ کي 'ردف اصلي' چوندا آهن. ۽ روي ۽ ردف اصلي جي وچ ۾ ڪو حرف ساڪن هوندو آهي يعني دخيل، تنهن کي 'ردف زائد' چوندا آهن جيئن ته دوست ۽ پوست ۾ ت روي ۽ س ردف زائد آهي، ۽ ردف اصلي آهي. اهو ردف قافيي جي لاءِ ضروري آهي. جي نه آيو ته قافيو غلط آهي- مثلا دوست سان راست قافيو ٿي نه سگهندو، ڇا لاءِ جو ردف اصلي مختلف آهي، دوست سان ڪوفت قافيو ٿي سگهندو، ڇا لاءِ جو ردف زائد مختلف آهي. ساڳيءَ طرح تير سان ڪير هم قافيي ٿي سگهندو، اگرچ ساڳيو اکر ٻنهي ۾ آهي، مگر انهن جي حرڪت ڦريل آهي.

ساڳيءَ طرح يعني ردف وانگي قيد وارو حرف مختلف آڻڻ به ناجائز آهي- مثلاً تخت جو قافيو بخت يا طشت ٿي نٿو سگهي ۽ دخيل واري حرف جو موافق هئڻ ضروري ناهي، جيئن ته ساحل جو قافيو ڪامل يا مائل ٿي سگهي ٿو. مگر وصل ۽ خروج جو قافيي ۾ وري وري اچڻ ضروري آهي. رديف مختلف ٿي ڪين سگهندو، سواءِ خاص طرح شعر ۾ اطلاع ڏيڻ جي.

قافيي جا اعراب يا حرڪتون: قافيي سان ڇهه اعراب يا حرڪتون تعلق ٿيون رکن: رويءَ کان اڳي واري پهرئين اکر جي حرڪت کي 'توجيه' چوندا آهن، ۽ انهيءَ جو موافق يا هڪجهڙو هئڻ ضروري آهي: مثلاً دلبر ۽ صابر هم قافيي نه ٿيندا. ردف ۽ قيد کان اڳي واري حرف جي حرڪت کي 'حذو' چوندا آهن، انهيءَ جو به مختلف ٿيڻ روا ناهي. مثلاً هيند ۽ بند هم قافيي ٿي نه سگهندا تاسيس واري ساڪن حرف علت جي مٿان آيل زبر کي 'رس' چوندا آهن، ۽ دخيل واري حرف تي آيل حرڪت کي 'اشباع' چوندا آهن: روي ۽ وصل گڏ ايندا ته الهن جي اڳيان آيل حرڪت کي 'مجري' چوندا آهن. الهيءَ جو اختلاف درست ناهي، اگرچ ڪي روا رکن ٿا، جيئن آهستہ ۽ دستہ. وصل خروج گڏ، توڙي خروج ۽ مزيد گڏ ايندا، ته انهن جي مٿان آيل حرڪت کي 'نفاذ' چوندا آهن، ۽ اهو به سدائين هڪجهڙو هئڻ گهرجي.

قافيي جا قسم: قافيو ٻن قسمن جو آهي: هڪڙو 'مقيد' ۽ ٻيو 'مطلق'. مقيد اهو آهي جنهن ۾ رويءَ وارو حرف ساڻس ڳنڍيل نہ هجي، پر جي وصل وارو حرف ساڻس ڳنڍيل هوندو ته انهيءَ کي 'مطلق' چئبو. وري جي 'مقيد قافيي' ۾ قافيي جي حرفن مان ڪو بہ ٻيو حرف نہ هوندو، ته انهيءَ کي 'مقيد مجرد' چوندا، جيئن ته سرور، دلبر، ۽ جي اهڙو ڪو ٻيو حرف هوندو، ته ان جي انهيءَ حرف سان نسبت ڪندا، جيئن تہ ردف سان مقيد، يا قيد سان مقيد ۽ ساڳيءَ طرح جي روي مطلق سان وصل جو حرف گڏ هوندو، جيئن تہ سروري، دلبري، تہ انهيءَ کي 'مطلق مجرد' چئبو ۽ جي قافيي جي حرفن مان ٻہ ڪو هوندو، ته انهيءَ جي ان حرف سان نسبت ڪندا، جيئن ته قيد سان مطلق يا ردف سان، يا خروج سان، يا نائرہ سان.

ٻيءَ طرح سان بہ قافيي جا ٻہ قسم آهن: هڪڙو 'اصلي' ٻيو 'مصنوعي يا بناوتي'. "اصلي" اهو آهي جو لفظ پاڻ قافيي هئڻ جو لائق هجي ۽ مفرد معنيٰ وارو هجي. "مصنوعي" اهو آهي جو مرڪب هجي يا ٻئي سان گڏيل. مثلاً مان، ران. شان سان ڪالہ اچي ٿو جو هو پهريان اصلي لفظ آهن ۽ پوئين ۾ ٻي لفظ وجهڻ سان قافيو ٺهيو.

حرڪتن ۽ سڪون جي نظر تي قافيو چئن قسمن جو آهي: پهريون 'مترادف'، جڏهن قافيي ۾ ٻہ ساڪن حرف گڏ اچن، جيئن تہ يار ۽ گار؛ ٻيو 'متواتر'، جڏهن هڪڙو متحرڪ حرف ٻيو ساڪن هجي، جيئن تہ گردن، پرتن، ٽيون 'متدارڪ'، جڏهن پنهي لفظن ۾ رويءَ کان اڳي، متحرڪ ۽ ساڪن حرف ٻہ پيرا ترتيبوار اچن، جيئن تہ بصر، بتر، ۽ چوٿون 'متراب'، جڏهن رويءَ کان اڳي ٽي حرف اچن، جيئن تہ سحري، بحري.

فصل پهريون

قافيي جا عيب

قافيي جا چار عيب آهن، جن کان پرهيز ڪرڻ کپي: هڪڙي جو نالو 'اقوا' آهي، يعني بي سمرو ٿيڻ. اصطلاحي معنيٰ موجب جڏهن روي يا قيد کان اڳ يا اڳ واري حرڪت مختلف ٿئي. مثلاً دَر سان دُر قافيو ٿئي، يا مست سان مِست. ٻئي جو نالو 'اڪفا' آهي، يعني ڏنگو ڪرڻ. اصطلاحي معنيٰ موجب جڏهن روي جو حرف اهڙي حرف سان بدلجي، جو وات سان ساڳي جاءِ تان نڪرندو هجي. مثلاً هڪڙي ۾ قاف ۽ ٻئي ۾ ڪاف يا گاف، جيئن شڪ سان سگ. ٽئين جو نالو 'استاد' آهي، جڏهن ردف جو حرف مختلف هجي. مثلاً زمان سان زمين، مڪان سان مڪين. ۽ چوٿين جو نالو 'ايطا' آهي، يعني پائمال ڪرڻ. اصطلاحي جي معنيٰ موجب جڏهن قافيو وري اچي. انهيءَ جا ٻه قسم آهن: هڪڙو 'جلي' ۽ ٻيو 'خفي'، يعني هڪڙو ظاهر ٻيو ڳجهو. جلي تڏهن آهي جڏهن روي هڪڙو اهڙو حرف ڪجي، جو اصل هئڻ جو لائق نه هجي، ٻئي حرف سان گڏ اچڻ جهڙو هجي، جيئن مصدر جي نشاني يا مضارع هجي. مثلاً مارڻ سان گڏڻ، ڪڍڻ سان کائڻ، بهتر سان بتره. 'خفي' تڏهن آهي، جڏهن قافيي جو وري وري اچڻ ظاهر نه هجي. جيئن ته آب سان گلاب ۽ شراب. اهو قافيو عيبدار آهي مگر روا رکيو ويو آهي، بشرطيڪ قطع يا غزل ۾ ستن بيتن کان پوءِ ايندو، ۽ قصيدي ۾ چوڏهن بيتن کان پوءِ.

فصل ٽيون

شعر جا عيب

شعر ۾ ڪيترا عيب ٿيندا آهن، جن کان ڪوشش ڪرڻ گهرجي. اهي هي آهن:

پهريون عيب 'مناقضه' يعني بيت جي ٻنهي مصراعن جي معنيٰ يا مضمون ۾ چڱائي ۽ گهٽتائي جو اختلاف، يعني جڏهن هڪڙي مصراع ٻيءَ جي برخلاف هجي يا گهٽ وڌ ۽ موافق هجي. مثلاً شيخ سعدي هڪڙي گهوڙي جي تکائيءَ جي تعريف ڪندي چيو آهي ته:

بيت

تکو جيئن ٽي نئي ڊوڙي اڀريٽ مٿي،
مٿيءَ جان هٿيان واءُ رهجي پوي.

هاڻي پهرين مصراع ۾ گهوڙي کي انهيءَ نئي سان مشابه ڪيو اٿس، جا برسات ۾ ڊوڙندي وڃي. ۽ ٻيءَ مصراع ۾ وري انهيءَ کي واءُ سان مشابه ڪيو اٿس.

ٻيو عيب 'تقديم' ۽ 'تاخير'، يعني اڳي-پوءِ ڪرڻ. هي عيب لفظي به ٿي سگهي ٿو ۽ معنوي به. لفظيءَ جو مثال هي آهي، جو نظاميءَ جو چيل آهي:

بيت

هنيئين تير اهڙو چڪي سيگ زره،
جو هن جو بدن پيو چڇي ۽ زره.

هتي پهرين زره آڻڻ گهربي هئي ۽ پوءِ بدن، ڇالاءِ جو تير پهرين زره مان لنگهي ٿو ۽ پوءِ بدن مان. اهڙيءَ طرح بعضي ضمير، اسم ۽ فعل به اڳي-پوءِ آڻيندا آهن. معنوي تقديم ۽ تاخير جو مثال اهو آهي، ته بيت جي ٻن مصراعن جو مضمون هڪٻئي ۾ سمائجي نه اچي، يا اڳي پوءِ هجي، جهڙن بيدل جي هن بيت ۾ آهي:

بيت

ٻڌور اک منهن ڪان ٻن جهانن جي،
جي هجي در لنگهڻ جو هن گهر ۾.

هتي پهرين مصراع ۾ ٻن جهانن ڏي نهارڻ جو ذڪر آهي، نه هڪڙي گهر مان وچون در لنگهي ٻئي گهر ۾ وڃڻ جو، جيئن ٻي مصراع ۾ آهي. پوئين مصراع جي مضمون جو اشارو يا نشان پهرينءَ ۾ بلڪل ڪونهي.

ٽيون عيب آهي ڪلام 'تعقيد'، يعني لفظن ۾ ڪو خلل هئڻ، جنهنڪري شاعر يا ڳالهائيندڙ جو مطلب پوريءَ طرح سمجهڻ ۾ نه اچي. هي عيب به مٿين عيب وانگي لفظي ۽ معنوي ٻئي ٿي ٿو سگهي. لفظن جو مثال شيخ علي "حزين" جو هيءُ هڪڙو بيت آهي:

بيت

رو ڪنهن جي باغ جي جو آهي، هي پاڇو ڏکهو،
ورهيه ٿيا ان حرص ۾، ٿوڪيان ٿو ڏنيڙائيون اچا.

ورهيه ٿيا ان حرص ۾، تمام خراب ٿو لڳي. ڇوي ها ته سنڌس محبت ۾ يا سنڌس چانوَ ۾. معنوي تعقيد جو مثال جاميءَ جو هي بيت آهي.

وڃو ساڳيو نه پهرين ٻن ڏڻن سان.
ٿو ڏسجين روز چنڊ جان برج هڪ مان.
چنڊ هر روز هڪ نئين برج مان نڪري.

چوٿون عيب 'تضمين' آهي. هن جا ٻه قسم آهن: هڪڙي 'تضمين' اها، جنهن ۾ ٻئي ڪنهن شاعر جو شعر پنهنجي شعر ۾ آڻجي، ۽ انهيءَ جو ٻر وقت

اطلاع ڏجي. هيءَ هڪڙي صنعت شمار ڪيل ۽ انهيءَ جو ذڪر ضايع ۽ ذيل آهي ۽ مثال به اتي ڏنل آهن. ٻيو قسم 'تضمين' جو اهو آهي جنهن ۾ هڪڙي بيت جي معني ٻئي بيت جي معنيٰ سان واسطو رکندي هجي ۽ انهيءَ جي پڙهڻ ڏاران برابر سمجهه ۾ نه اچي سگهي. انهيءَ کي 'قطع بند' به چوندا آهن. انهيءَ جو مثال هي ٻه بيت آهن:

بيت

اژدها جنهن هنڌ رهي، سو هنڌ سدا ويران هوءِ،
اژدها هئي باد شه جي، ٿي عجب ٻئي قسم جي.
ملڪ جنهن ۾ سا ٿئي پيدا، هجي آباد سو،
الله جو پاڇو آهي نعمت، ان جي هستي مهر ٿي.

پنجون عيب 'توارد' آهي، جڏهن ڪنهن ٻئي شاعر جي شعر جو مضمون يا خيال يا لفظ، جنسي ٻيو شاعر پنهنجي شعر ۾ آئي، تضمين جي رستي له، پر اتفاق سان آئي وجهي، ۽ اهڙو شڪ پوي ته 'سرقه' يا شعر جي چوري آهي. مثلاً امير خسرو دهلويءَ جو هي بيت آهي:

بيت

تنهنجي صفت بنده نواز زندگي،
ات ٿي خدائي ۽ هتي بندگي.

۽ جاميءَ چيو آهي ته:

بيت

ٿئي ٻن ڪمن مان ٿي فرخندگي،
خداوندي آت ٿي ۽ هت بندگي.

ساڳيءَ طرح وري جاميءَ چيو آهي ته:

بيت

ڪهي پاسي مان پيدا آهي ٿي زال،
سنوت ڏسبي ڪهي مان ڪانهه في الحال.

۽ نظاميءَ چيو آهي ته:

بيت

ٿي پيدا زال جڏهن پاسي ڪهي مان،
سنئين ڪنهن پر نه هلندي سا ڪنهين سان.

ڇهون عيب "عدول" آهي، جڏهن ڪو شاعر زور ڪري وزن يا قافيي جي پورائيءَ لاءِ لفظ جي اصلي صورت ڦيرائي، متحرڪ کي ساڪن يا ساڪن کي متحرڪ يا متحرڪ کي مشدد، يا ٻيءَ طرح گهٽ وڌ ڪري ٿو. اهو عيب قديم استادن جو روا رکي سگهجي ٿو، مگر هاڻوڪن شاعرن جي حالت ۾ روا رکي نٿو سگهجي، سواءِ لاچاريءَ جي حالت ۾. جي ڳالهيون فارسيءَ ۾ عيب آهن، سي سنڌيءَ شعر ۾ روا رکي سگهجن ٿيون، جو سنڌيءَ ۾ فارسي لفظن جا اچار ڦريل آهن. مثلاً اصلي عربي يا فارسي لفظ قبُر، جبُر، ۽ صبُر آهي ۽ سنڌي شعر ۾ قبر، جبر ۽ صبر آڻي سگهجي ٿو. يا تنور کي تنوّر. ڪتي کي ڪتّو ڪري آڻي ٿو سگهجي، يا قافيي جي لاءِ بيان کي بيانا ۽ فراق کي فراقا ڪري ٿو سگهجي، جيئن اڪثر ابوالحسن جي سنڌيءَ ۾ آهي. ساڳيءَ طرح سڪندر کي اسڪندر.

هن عيب جا گهڻائي قسم ٿي سگهن ٿا. هڪڙي قسم کي 'وصل' چون ٿا. جڏهن ڪنهن لفظ ۾ هڪڙو حرف زياده ڪجي ۽ انهيءَ حرف جي معني شمار ۾ نه اچي، رڳو وزن جي لاءِ آڻجي، جيئن بہ، تہ، ڪہ. يا جيئن مٿي سڪندر کي اسڪندر ۽ رستم کي روستم. ٻيو قسم قطع آهي، جڏهن ڪنهن لفظ جو ڪو حرف وزن جي لاءِ ڪڍي ڇڏجي، جيئن ڪبوتر جي بدران ڪوتر.

ٽيون قسم آهي 'تخفيف'، يعني هلڪو ڪرڻ. جيئن اصل شد وارو لفظ سواءِ شد جي آڻڻ، جنهن جو مٿي اشارو ڏنو ويو آهي- تنور کي تنوّر. انهيءَ جو ضد وري چوٿون قسم 'تشديد' آهي، جڏهن وزن جي لاءِ زور ڪري شد ڏجي، جيئن تہ زر کي زرّ، ڪتي کي ڪتّو. پنجون قسم آهي 'قصور'، جڏهن الف مد واري جي بدران سواءِ مد جي آڻجي، جيئن تہ آزاد جي بدران ازاد، آرام جي بدران ارام. ڇهون قسم 'اسڪان'، جڏهن متحرڪ اکر کي ساڪن ڪري ڪم آڻجي. جيئن بهتر کي بهترُ يا سفر کي سفرُ. ستون قسم 'تحريڪ'، جڏهن ساڪن حرف کي متحرڪ ڪجي، جيئن صبر کي صبرُ، سترُ کي ستر.

فصل چوٿون

سنڌي شعر جا ڪي مشهور عيب

هاڻي اسين شعر جا ڪي عيب هتي ڏيندا سين، جي هن زماني ۾ عام آهن، ڇالاءِ جو هاڻوڪن شعر چوندڙن کي گهڻي فارسي ۽ عربي نٿي اچي، ۽ علم عروض ۽ قافيي جي قاعدن ۽ قانونن جي پوري خبر ناهي. اگرچ انهن عيبن مان ڪي اوائلي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سنڌي شاعرن به ڪيا آهن، مگر هاڻي جڏهن فارسي بحرن، وزن ۽ قانونن تي شعر چوڻ پئو اچي، تڏهن اهي عيب غلطيون آهن جي نه ڪرڻ گهرجن. ڪي اهڙا عيب آهن جي سنڌيءَ ۾ روا رکي سگهجن ٿا، ڇالاءِ جو زباني شعر اڪثر آواز تي منحصر رهي ٿو، ۽ اهو آواز صحيح صورتخطيءَ ۾ بيءَ طرح ٿو لکي سگهجي. تنهنڪري بهتر آهي ته اهي لفظ آواز ۾ ۽ اچار ۾ به صحيح هئڻ گهرجن ۽ صورتخطيءَ ۾ به؛ مگر لاچاريءَ جي حالت ۾ روا به رکي سگهجي ٿو.

مثلاً (١) قافيي ۾ ت پڇاڙيءَ وارا لفظ ط سان مقابل آڻن، ز وارا ض ۽ ذ سان، ج ث وارا س سان وغيره. (٢) نون ڪڙيءَ سٽ ۾، ته ڻ بي سٽ ۾. (٣) نعرو آواز ۾ نارو سمجهي آڻن. سعيو، سايو ڇاڻي آڻن. ۽ قافيي ۾ لايو، ڪايو وغيره آڻن. طعنو، تانو ڇاڻي، ڪانو، آنو سان هم قافيي ڪري آڻن. لعل کي لال سمجهي مال، حال، چال سان هم قافيي ڪري آڻن. (٤) ل کي لهه سان، ڙ کي ڙهه سان وغيره. (٥) ر کي ڙ سان قافيي ۾ آڻن. (٦) پڇاڙيءَ ۾ زور ڪري الف وجهن قافيي لاءِ، جيئن ته طبيعتاً ابوالحسن جي سنڌيءَ ۾ اهو عام آهي. (٧) ع کي هه سان قافيي ۾ آڻن، جيئن ته لاهه ۽ آهه. (٨) ز کي ج سان هم قافيي ڪري آڻن. (٩) آڻن ۽ لاهڻ هم قافيي ڪري آڻن. (١٠) قافيي واري حرف جي اڳئين اکر جي زير ۽ زبر هڪجهڙي نه رکن، جيئن مُرڪي سان ڪَرڪي آڻن، غلط آهي. ڪُرڪي آڻن گهرجي. ٿُڪي سان ڪُٿي گهرجي، نه ڪَٿي. (١١) اڪثر رباعي ڪٿهن به چئن مصراعن واري قطعي کي چوندا آهن، پر اڻين غلط آهي، جيئن رباعي جي بيان ۾ چيو ويو آهي.

مٿيان عيب سنڌ جي قديم شاعرن جي شعر ۾ به اچن ٿا، مگر هاڻي اسين اهي ڪم آڻي ڇڏيا سگهون. مثال لاءِ هتي ڪي شعر آڻيندا سين.

شاهه جي رسالي مان

بيت

چنڊ لکئي 'منڊ'، سنجهيئي شيخ ٿين،
ڪر اونڌائي 'الڏ'، ته ملان محبوبن کي.

(هتي منڊ ۽ الڏ، هم قافيي آندا اٿس.)

*

عاشق چؤ مَ ان کي، مَتڪي چؤ "معشوق"،
سمجهه سو "سلوڪ"، جو ناقصائي نگيو.

*

ڪاتي جا قرب جي، سا هڏ چيري 'چم'،
عاشقن پنهنجو 'انگ'، الله ڪارڻ ويهو.
(هتي چم، انگ يا اگ، هم قافيي آندو اٿس، جو هينئر بلڪل غلط ۽ ناروا آهن.)

*

ترس طبيبن جو، چڏڻ ڪي ڏي نه 'ياد'،
جو وڃڻ جي 'وات'، دارو تنهن درس ڪيا.
(هتي ياد ۽ وات، يا ڪن نسخن ۾ وساند، هم قافيي آيل آهن.)

*

سر جو سچيو سچئين، ڀنگان ڀري 'ڀاڻ'،
وهو وجودان نڪري، ڪڙڪو ڪري 'ڪان'،
تيا جي 'نيشان'، تہ ڀرين سين ڀورا ٿيا،
(هتي ن ۽ ڻ گڏ آيل آهن.)

جڻسي ۾ جبار جو خفي خيمو 'ڪوڙ'،
جلي تون زبان سين، چارئي ڀهر 'چور'،
ڀيا در وجي مَ 'وڙ'، ايءُ اصل اتائين سمجهي.

انهيءَ کان سواءِ هيٺيان لفظ بہ رسالي مان ڪڍيا ويا آهن جي قافيي ۾ گڏ آيا آهن، پر هاڻي اُٺي نٿا سگهجن.

صباح، لاءِ، آءُ. صلاح، راهہ. صراط، وات، سات. ساهہ، نگاهہ. جهاز، نواز، هاج. اوطاق، فراق، چاڪ، ساڪ، ماهہ. جهنگ، لنگهہ. ابليس، خبيث. الله، صلاح، ارواح، ساهہ. آحد، سڏ. سعيو، هلايو، آيو. ڀڏ، سڏ، مڏ. سڪ، عشق. جوڙ، ڀوڙ، سوڙهہ. ماڪ، تاق، چاڪ. آهہ، مباح. ٻاقي، خاڪي. آزي، بازي، راضي. آهہ، لڪاءُ. وات، تات، ساعت. رت، گرت، شرط. اماڙو، وارو. عبث، مس.

"ديوان گل" مان

آهي سڀ تي 'حڪم' تنهنجو نافذ.
(هتي حُڪمَ جي بدران حُڪُمُ آيو آهي.)
سوئي ڪري 'خلق' ۾ توٽي سلام حاصل.
(هتي خَلْقَ جي بدران خَلَق آيل آهي.)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هيٺين غزلن ۾ هڪڙي مصراع ۾ هڪڙو بحر آهي، ته ٻيءَ ۾ ٻيو. هڪڙي لفظ جي گهٽ-وڌ ٿيڻ جو تفاوت ٿئي ٿو جو غلط آهي،

غزل

دنيا ۾ دين ڪوڙي، آهي عبث، عبث
(وزن: مفعول فاعلاتن، مفعول فاعلن)

ريءَ درد سور 'وقت' ريءَ ريجهه رحم رقت
(وزن: مفعول فاعلاتن، مفعول فاعلاتن)

ساري غزل ۾ بيت جون ٻئي مصراعون هڪڙي وزن جون، ۽ ٻيون مصراعون ٻئي وزن جون.

غزل

منجهه ديد تنهنجي دلبر آهي مدام حظ.
(وزن: مفعول فاعلاتن، مفعول فاعلاتن)

مجلس ۾ دوستن جي آهي حضور نعمت.
(وزن: مفعول فاعلاتن، مفعول فاعلاتن)

ساري غزل ۾ اهو عيب آهي.

غزل

آهي نند دوري ۽ آرس اپاڪ
(وزن: فعولن، فعولن، فعولن، فعول)

جنهن کي سڪ سيني اندر سوزش ڪيو
(وزن: فعولن، فعولن، فعولن، فعولن)

پيون مصراعون ۾ انهيءَ وزن جون آهن.

ثابت علي شاهه جي مرثين مان

بند

اڄ ڏينهن جمعي جو آهي ۽ خطبي جو 'وقت' ڏس،
مون تنهن نبيءَ جي پٽ جو، تون هي حال 'سخت' ڏس.
جهمرو تہ پرزا پرزا، ۽ دل لخت 'لخت' ڏس،
تنبوءَ ۾ ڏس يتيم رڻ ۾ تا رسول جا.

هتي سخت ۽ لخت سان وقت آندو اٿس، جو اڳوڻي سنڌي مالهو 'وخت' چوندا آهن.

هيٺي هڪڙي هنڌ ۾ اهي ساڳيا قافيا آندا اٿس.

بند

قاسم جي حق ۾ ڪاڇوٽن هئي موت جي 'مبارڪ'،
سڀ چاهي ماهي ٿيا پڻ سر ڳهوري تن ڪان 'تارڪ'،
سي ناصحي سڪيا ٿيا، سڀ فڪر ڪان ٿي 'فارق' (يافارڪ)،
مون تن جي فڪر فرقت نيڻين وهايا تارا.

هتي مبارڪ ۽ تارڪ سان فارق آندو اٿس، جو عام ماڻهو 'فارغ' جي بدران فارڪ چوندا آهن.

هيٺيان لفظ ۾ ثابت علي شاهہ ٻين هنڌن تي گڏ ھم قافيا آندا آهن، جن مان گهڻا هائي آئي نتا سکهجن.

سر، انور، ڏرّ؛ شعاع، سماء الوداع، سداء سپ، تعب، ربّ. راڳ، داڳ، (داغ). ڪاهہ، داهن. رت، هت، ست. مصلحت، هٿ، ست. شروع، سوبسو، ڪوبڪو؛ سعيو، رايو، لايو. ماريو، هاريو، آيو. ڪاهجي، ڇڏائجي. آوارا، ويچارا، مرڻ هارا، حادثي ماريا.

اڄ گهر رسول جي آهي شادي ۽ 'عشرتا' (يعني عشرت)

"ديوان فاضل" ۾ رباعيون ڪنهن ۾ ٻئي وزن جسون ڏنل آهن، ۽ هنڻ گهرجن خاص رباعيءَ واري بحر تي. هي رباعيون نہ آهن پر قطعا آهن.

ٻاڳو ڀڱو

باب چوٿون

صنايع و بدايع جي بيان ۾

ڪلام جي فصاحت ۽ بلاغت لاءِ، عبارت يا لفظن ۽ معنيٰ جي خوبي ۽ موافقت جي قانونن ڄاڻڻ جو ضرور آهي، جن جو 'علم بيان ۽ "علم بدايع" سان واسطو آهي. اهي صنايع يا صفتون ٻن قسمن جون آهن: هڪڙيون لفظي ۽ ٻيون معنوي. صنايع لفظيءَ ۾ رڳو لفظن جي ظاهري صورت ۽ خوبيءَ جي نظر ٿي رهي ۽ صنايع معنويءَ ۾ باطني خوبي يا معنيٰ جي نظر ٿي رهي.

فصل پهريون

صنايع لفظن بابت

۱. صنعت ترصيع: ترصيع جي لفظي معنيٰ آهي جواهر جڙڻ ۽ اصطلاحي معني آهي عبارت يا شعر ۾ ڪي لفظ خانن خانن وانگي آڻجن، جي ٽُڪن ۾ موافق هجن ۽ اهڙا هجن، جي وزن ۽ قافيي ۾ برابر هجن. اهڙيءَ عبارت يا شعر کي مرصع سڏبو آهي. انهيءَ جا ڪي مثال هيٺ ڏجن ٿا:

روءِ تنهنجي ۾ جلوه ڪر ڏيو جمال،
خوءِ تنهنجي ۾ سربسر ڏيو ڪمال.

ماهه تون، بدر جنهن جو سارو منير،
شاهه تون، قدر جنهن جو سارو جلال.

حال سان موت ماري تنهنجو فراق،
قال سان ليت جياري تنهنجو وصال.

منجهه شرافت نه تنهنجو ڪوئي نظير،
منجهه لطافت نه تنهنجو ڪوئي مثال.

*

مي حرام آهي، جي محفل ۾ ڪر هولدو هشيار،
ننڊ حرام آهي، جي گهر ۾ آهي ياتي بيمار.

شراب اسان کان ٿيو مست، ۽ نہ ان کان اسين،
جهان اسان کان ٿيو هست، ۽ نہ ان کان اسين.

*

من خوش هجي تہ گهر بہ جهنم هوئي يا بهشت،
تن خوش هجي تہ ڪپڙو بہ ريشم هجي يا پشم.

*

ڪهڙي دل سا، جنهن مان تو ذي ناهي راهہ،
ڪهڙي اک سا، جنهن جي تو ذي ناهي نگاهہ.

منهنجا قبلا! تنهنجو مُنهن، مصحف مجيد،
منهنجا ڪعبا! تنهنجو گهر، بيت الحرام.

*

خوان آهي جهان، زهر لقمو،
خواب آهي حياتي، موت تعبير.

[وزن: مفعول، مفاعلن، مفاعيل.]

(ب) ترصيع مع تجنيس: جڏهن ساڳي 'صنعت ترصيع' ۽ 'صنعت تجنيس' بہ شامل هجي، يعني همجنس يا همصورت لفظ ڪم آيل هجن. جيئن هيٺ تجنيس جي بيان مان معلوم ٿيندو. مثال:

جڏهن ٿئي ڪنهن جو بار 'سرگشتو'،
ان جو ٿئي ڪم ڪار 'برگشتو'.

(١) تجنيس: جڏهن ڪنهن عبارت يا شعر ۾ هڪ جنس يا قسم جا لفظ ڪم اچن. انهيءَ جا گهڻائي قسم آهن.

(٢) تجنيس تام: تام جي معني تمام يا ڪامل، يعني پورو. جڏهن ٻہ يا زياده لفظ اهڙا ڪم اچن جي لکڻ يا پڙهڻ ۾ بلڪل هڪجهڙا هجن، مگر معني ۾ مختلف هجن، جيئن شاهہ جي رسالي ۾ 'جتن' جو لفظ هيٺين بيت ۾ ڪم آيل آهي:

'جتن' ڪج 'جتن' جيو، آيا ڪي ايندا،
وٺي پنهون پاڻ سين وڃان تو ويندا،
دم نہ ڏميندا، سڏا ويندا سائيهہ ڏي.

ٻيا ٻنهنجا مثال هيٺ ڏجن ٿا ۽ همجنس لفظن جي هيٺان ليڪ جو نشان ڪجي ٿو:

بيماري ٿئي جي ڪنهن کي سائي،
يرقان جو مرض
سڀ شيءِ ٿي نظر اچيس سائي،
سبز
تيئن دل ۾ جڏهن جمي ٿي ڪا ڳالهه،
هر وقت هوي ٿي ياد سائي.
اهائي

*

تنهنجي دائيءَ، وار تنهنجا، جي 'ڦٽيءَ' سان ڪيا جدا،
پانهن دائيءَ جي ڦٽيءَ کان ڏار، تڏهن ڪهرجي ڪرڻ.
ڪلهي

*

سائي بيحال جوش کان ٿي وئي،
زال
نه سگهي تنهن کان پاڻ ۾ سائي.
ماپي، سمائجي
چاهه سان چاهه پيي، مگر کهڙي،
شوق چاء
رنگ ۾ چاهه جي ڪنين جهڙي،
پڪي

*

جاء جي ڳل سان نه جائي ڪنهن به ڳل جي جاء آهه
ڳل جو قسر برابري

جاءِ ۾ جي جاءِ هوئي، سرهاڻ سڳنهن لاءِ آهه.
ڪولي گل

*

ڪوٽ جي استر کي هڪڙيءَ استريءَ ڪئي استري،
زال ڌوبي جي
استري سان وار ڪوڙن آيو، مڙسس مستري.

*

سڄوئي نوش ٿين جسي تون ڇڏين نيش*،
سڄڻ جو خويش ٿين جي تون ڇڏين خويش.
عزيز پاڻ، خود مطلبي

*

پاڻ ماڻهوءَ کي ڏئي ٿو پاڻ پڻ حيوان جيئن،
پاڻ کي پائڻ، خودمطلبي، مغروري ڦيري
پاڻ ڏس آهي ڪنو، ۽ پوک لاءِ آهي پلو.
ٻنيءَ جو
زبان آهي سڄڻ جي ٿڙڪي، آءٌ تڙڪي نٿو جاڻان،
ٻولي
جڳو هو جي زبان ان جي هجي ها وات منهنجي ۾.
جيڀ

*

هن دفعي ٻي طرح سان اک لڳي،
نه لڳي اک، جڏهن کان اک لڳي.
ننڊ نه آئي اک اٽڪي

*

نه توکي ترس ڪو اي شوخ، هيءَ ڪهڙي ٿي ترسائي،
رحم پارسائي
ڏرو ڪي ترس، تنهنجي منهن ڏسڻ لاءِ آءٌ ٻيو ترمان.
ڊپ سڪان

---

* نوش ۽ نيش تجنيس زائد آهي.

*

جي سر جو کيو ڪهڙن، بيزبان رهه، منجهه صبر،
رکيئين زبان، تذهن تي سي، قلم جي قلم.
ڪلڪ وڍيل

*

نه فقط لڌي اڄ نه بهرام گور.
لڌي ڪين بهرام جي ڀڻ تي گور.
قبر

*

ڪهرين همدم جي ڪو، هڪ دم نه هڻ دم،
پل پساهه
هنئي جي دم، ته پوءِ ملندئي نه همدم.
ڀناڪ

*

حضرت جي رزمگاهه ڏي هڪڙو ڪنيو قدم،
ميسر مقنهن ٿيندي نڪرندو آن دم اسان جو دم.
لحظي ساهه

*

رخصت جا وٺي ملي، سو شگفته او گل ٿيو،
گلاب جو گل
چيو ماڻ، هيءُ چراغ به اڄ منهنجو گل ٿيو.
اجهائل

*

صاف هو خط جيسين، تيسين صاف هو خط جو جواب،
ريهه ڏاڙهي جي چٺي
ٿو اچي خط هاڻ. شايد ان ڪي ڀڻ خط ٿو اچي.
چٺي ڏاڙهيءَ جي ريهه

*

ڪين قاضيءَ جي قضا سان، ڪڏهن قضا ٿيندي قضا،
فتوي — خدا جو حڪم — ٽري و ينديءَ
قاضي قضيه خور يا! مفتي ٿيا پڻ مفت خور.
ڏسي ايءَ قد ۽ قامت اُن جي پياري،
قد
مٿلي حيرت سان قد قامت وساري.
نماز جي تڪبير

*

مٽيءَ ٿي زر ٿئي اڪسير سان قناعت جي،
سمهين جي پٽ تي، ته ٿئي پٽي سو بسترو پٽ جو.
زمين — ريشم

*

مرد جي آهي پردو عورت جو،
زال
ستر عورت جو مرد جي ٿي زال.
اوگهڙ

*

جانور ڪي وجهي ٿو بند ۽ دام،
ڦاهي
وجهي ماڻهوءَ ڪي دام ۽ ٿو دام.
ڦاهيءَ — پئسو

رباعي

هر دين ۽ ملڪ تنهنجو ٿيو ۽ هر نام،
تڏهن توکي چون ٿو نه هري ۽ هر نام؛
جڳ رام ٿيو تنهنجو، اي رحمان رحيم،
تابع

دل کي اچي رام رام مان تڏهن آرام.
هندن جو خدا

(٣) تجنيس ناقص: هن کي 'تجنيس محرف' به چون. هيءَ صورت 'تجنيس تام' جهڙي آهي، ليڪن حرفن جي حرڪتن يعني زير، زبر، پيش يا حرف علتن ۾ مختلف آهي. مثال هيٺ ڏجي ٿو:

*

ڍرين ڀاڙئون ڀڃي چڙي ٿـو ڏ ِين،
قرض
دين واري کي چين ۾ به نه چِين.
ملڪ آرام

*

به تَڪر ني ٿئي تَڪر، منهنجي جي ٿئي ان تي نظر،
پرزا جبل
جي ڪري بجلي، ڪري ان کي مڻان پنهنجي مهر.
هت ڪريو چشمن جي چشمن کان اوهين جاري ندبون،
اکين حوضن
جنت الماويٰ جي نهرن تي گذارڻ واسطي.

*

ميڙڻ مان زر جي ٿئي تي پشيماني عاقبت،
صورت ۾ ڏس ته دِرهم، دَرهم کان ڪم نه آهه.
پشسو پشيمان ٿيڻ

*

دِرهم جي لاءِ لت ٿئي دَرهم اسان جو حال،
پتسي پريشان
دِرهم درم کان دِرهم بِرهم جهان ٿئي.

*

ڪٿي آهي هڏو جنهن ۾ هوئي ميڪ،
مغز
ڏلي ڪٿ آهي ڪنهن ماکيءَ بنان مَتڪ.
جيت

*

ٻه ڏينهن اوچ ڪمينو ڪري، ڪيري ٻوءِ نيڪ،
اڄ آهي آپ تي متّي، ۽ سڀائي پيرن هيٺ.

رباعي

ڪرمن ڪان آءٌ تنهنجي آهيان يا رب منجهه شرم،
سرد آهون پريان، ۽ ڳوڙها ڳاڙيان آءٌ گرم،
گهرجي نه ڪرڻ جيڪي، ڪيو مون سوئي،
ڏس پنهنجي ڪرم ڏي، ڪين ڏس منهنجا ڪرم.
لطف ڪم

(٣) تجنيس زائد: جڏهن ٻه لفظ هڪ جنس جا، حرفن ۽ حرڪتن ۾ هڪ جهڙا هجن، مگر هڪڙي ۾ ٻئي کان هڪ حرف زياده هجي—منڍ ۾ يا وچ ۾ يا پڇاڙيءَ ۾.

ڪنڌ تي ڪالهه جنهن جي آيو ڪال،
اڳئين ڏينهن موت
اڄ وتي سالهه، آن ٻه ميڙيو مال.
نارجي مايا

*

کهڙي هٿي پٽاڪ، مثلن تي،
جن مٿي 'ڪالهه'، آيو آهي 'ڪال'.

موجود منجهه 'وجود' جي، حاڪم جي جود آهه،
واجب مواجب آهي ٻه حاجب کي نت ڏهڻ.
اجورو، پگهار دربان، نوڪر

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

*

"آئين اڪبري" آهي، هڪڙو عجب ڪتاب،
قاعدہ
اڪبر جي وقت جو آهي، آئينو بيحجاب.
آرسي

*

تيو عشق منجهان علم لدني مون کي حاصل،
'گردن' به جهڪائي اچي گردون منهنجي آڏو.
آسمان

*

هر ڪنهن جي همت ۽ پنهنجي قسمت آهه،
جي 'ڪشش ڪرشش' جي چاٽي ٿو راهه.

هتي ۽ 'ڪين' ۽ 'ڪين' تجنيس تام ۽ 'کهَر' ۽ "کهڙ" تجنيس ناقص آهي،
'ڪمو'، 'ڪمنو'، 'کهر'، ۽ 'کهار' تجنيس زائد آهن.

ڪين لاءِ ڪينو رکي، ٻُرڪين نه ٿي، ڪو ڏيان ڪر،
ڪي به نه   وير   دشمني
کهَرَ ۾ ويٺو خير کهڙ، کهڙَ تي خدا جي کهار ڏينهن.

*

ماڻهوءَ ۽ جانور ۾ آهي، دل جي اک جو فرق،
انعام ۽ انام ۾ ٿيو فرق، عين جو.
عربي ۾ جانور ماڻهو

*

تيغ دوسر جي قاف لسان غلطان قاف ٿيو،
آيو سو جنهن مصاف ۾، ميدان صاف ٿيو.
جنگ جو ميدان

*

بهرام کي به گور ۾ لرزو پئي منجهه اندام،
سم سان فنا ٿئي سام جي منهنجي جهلي حسام.
زهر   پهلوان   ترار

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٿي مرد، ’مراد‘ گهٽ ڪري جو پنهنجي،
ڪلهہ ’الف‘ مراد مان، تہ تون مرد ٿئين.

*

حق سان تون گذار، ڪر تون ٻئي سڀ ڪان گذر،
سڀ خواهشون لاءِ دين، دنيا سڀ ڪوڙ.

*

ازرق جي اکين آڏو تڏهن آئي سياهي،
ڦٽ ڪي جو ڏٺئين ’دم‘ ۾، ’عدم‘ ڏي ٿيو راهي.

*

حضرت جي رزمگاه ۾ هڪڙو رکيو ’قدم‘،
سر سنهن ڦٽيندي نڪرندو ان دم اسان جو ’دم‘.

*

اکين جو آب ’ماهيءَ‘ تائين ويو، ۽ آه وئي تا ’ماه‘،
اندر سوز جا شاهد ٿيا ٿس، ’ماه‘ تا ’ماهي‘.

*

جڏهن چڏين ’مقصد‘، تڏهن ’مقصود‘ حاصل ٿو ٿئي،
زيان جڏهن گڏ ٿا ٿين، تڏهن سود حاصل ٿو ٿئي.

*

عاشق وفا ڪري، ڪري معشوق سرڪشي،
گهرجي تو ’ناز‘ حسن کي، ۽ عشق کي ’نياز‘.

*

’ساز‘ عالم سان تون رک، ۽ ’سوز‘ تون دل جو نہ ڇڏ،
’ساز‘ هن ’سازش‘ ڪرڻ جا، ٿيا اهي ٻي ’سوز ساز‘.

رباعي

تون خواب ۾ آهين، ڪا نہ ٿئي پنهنجي خبر،
غفلت ۾ وڃائين مفت پيو چار پهر،
’راهي‘ ٿيا سڀئي، يار تون آهين منجهہ ’راه‘،
لحظي جي حياتيءَ تي، ڪرين ڪا نہ نظر.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آءُ گدا، کھٽ ڪين سمجھان، پاڻ کي سلطان ڪان،
هن کي 'تخت' ۽ مون کي 'تختو'، هن کي 'چِٽ'،
مون کي 'چِٽي'.

'خَلق' هن وٽ، 'خُلق' مون وٽ، زور هت، زاري هتي،
مون 'رعايت'، آن 'رعيت'، صلح مون، جنگ هن ڪئي.

منهنجو 'ڪشتو'، هن جي 'ڪشتي'، منهنجي 'تاج'، هن
جي تاج،

هن جي 'لٺ'، منهنجي 'لَٽ'، هن جو پٽو، منهنجي پٽي.
مٽي ڪمر بند ليڙ، گودڙي

(خلق، تاج، لٺ، لٽ، ڪشتو ۽ ڪشتي پڻ قسمن جون تجنيسون آهن.)

'اشرف' المخلوق جي پرک آهي اشرافت اصل،
پرک اشراف ۽ ڪميني جي ته آهي 'اشرفي'.

*

پارو ڏسو عجيب هي زماني جو انقلاب،
خوشدل رهن ٿا 'ناري'، ۽ 'نوري' ٿيا دلڪباب.

*

ڏي وشق ٿا مون کي بغل ۾ وٺي،
پوستين
پا وشاق آءُ بغل ۾ جنهن کي وٺان.
خوبصورت غلام

(٣) تجنيس مرڪب: هن کي مرفو يعني 'رفودار' به چوندا آهن. هن ۾ همجنس لفظ ڪم اچن ٿا، ۽ انهن مان هڪڙو يا ٻئي مرڪب يا ٻن لفظن مان جڙيل هجن. هن جا به قسم آهن: هڪڙو 'مقرون'، جڏهن اهي به لفظ لکڻ توڙي پڙهڻ ۾ بلڪل هڪجهڙا هجن، ۽ ٻيو 'مفروق' جڏهن اهي لکڻ ۾ هڪجهڙا نه هجن، پر پڙهڻ ۾ هڪجهڙا هجن.

مقرون

عشق سچو رکين تو 'پروانا'،
جو جلڻ جي رکين تو 'پروانا'.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

*

ٻـو نـبـيءَ جـي نـثـي خدا تائين،
بوعلي چڏ، ۽ 'بوعليءَ' جي ڳول.
حڪيم

مفروق

سروقد، جـو سرو جـي سـر رکـي تـو 'آفتاب'،
آفت آهي، ٿيو اکين ۾ جڳ جي ڪان جنهن 'آفت تاب'.

*

اٻ جد پنهنجو، ڪـر ابـجـد اي ادا،
ٻيءَ ۽ ڏاڏو الف ٻي يعني علم
وٺ نہ ڪا علم ۽ عمل ري ڪا ڳڙي.

*

ماڻهوءَ جـي لاءِ بـد آهي، عادت 'شراب' جي،
تـنـي تـو سرير پنهنجو وڃائي ڪنا شر آب.
شرارت ۽ عزت

(٥) تجنيس مڪرر: هن کي 'مردد' ۽ 'مزدوج' بہ چوندا آهن. هن ايت جي ٻجاڙيءَ ۾ بہ همجنس لفظ گڏ ايندا آهن، جن مان ٻهرئين لفظ جي منڍ ۾، ٻئي ٻوئين کان هڪڙو يا ٻہ حرف زيادہ هوندا آهن، يا ٻهرئين لفظ جو پويون ڀاڱو وري ايندو آهي، ۽ معني پنهنجي خلاصي هولدي اٿس.

ربـاعـي

تنهنجي تـي لـڳـي دوست 'ٻياري ٻـاري'،
جندجان جي ڳتي مون 'وساري ساري'؛
جي ڏينهن ٻہ-ڻي مري ڏنم توکي ساهہ،
گـويـا هيءَ حياتي مون 'آڏاري ڏاري'.

*

نيت نينهن سڄڻ نـيـڻ 'ملائـي، لائـي'،
ليت ٻرت سڄڻ جڳ کان 'ڇپائي، ٻائي'؛

جيڪي ڪري سو مون کان پڇي، پوءِ ڪري،
جيڪي ڪائي، مون کي 'چڪائي، ڪائي'.

*

مون جا ڪئي ان هنڌ انهي 'مڪار' سان 'ڪار'،
مون کان پڳو ان ڪري هو 'بيزار' ٿي 'زار'،

*

لڄ لاهي، ڏنائين مون 'دلفگار' کي 'گار'،
داٺ تي رکيائين، ڇڻ ته 'انبار' جو 'بار'،

تجنيس مطرف: جنهن ۾ ٻه همجنس لفظ هجن جي حرفن ۾ **متفق هجن، سواءِ پوئين حرف جي، جو مختلف ٿو ٿئي**.

'ڪلال' يار جو هوئي ته نت وٺي تو 'ڪلام'،
'گلاب' بدران وجهي مون تي شل 'گلال' مدام،
ڪٺي پليت پوڻ سان 'خرار' ٿئي نه 'خراب'،
ڦڙي پليت سان، چشمو حلال ٿئي نه حرام.

*

عاشق ۽ معشوق هڪ 'دلداد' ٻيو 'دلدار' آهه،
هن کي 'آزار' آهي، هو 'آزار' کان 'آزاد' آهه.

*

ڏوهه ڪنهن کي ڏجي ناحق، آهي قسمت جو قصور،
ٿيو 'دلارام' 'دل آزار'، خدا خير ڪري.

*

اندر تنهنجي موجود ٿيا ٻئي جهان،
'معاش' آهي تن، ۽ 'معاد' آهي جان.

تجنيس خط: هن کي 'تصحيف' ۽ 'مشابه' به چوندا آهن. هن ۾ ٻه لفظ اهڙا **ڪم ٿا اچن، جي صورت ۾ يعني لکڻ ۾ هڪجهڙا آهن، رڳو لفظن ۾ يعني پڙهڻ ۾ مختلف آهن**.

رات 'تاريڪ' راهه ٿي 'باريڪ'،
سور 'ناتين' کي نه هو 'تاتين'،

'دشت' ۽ 'دست' ان جو ڪو نہ ويڄ،
هن کي 'تاڙين' پر نڪا 'تارين'.

*

'عيادت' شڪل ۾ آهي 'عبادت'،
مگر اٿ پيرا ان کان ڏهي زيادت.

*

پارسا جو ظاهري تون 'پوش' ڪر،
پوءِ باطن ۾ پيو مئي 'نوش' ڪر.

*

ڪارا ڊگها ڏاڍين جڏهن زلف تنهنجا 'مشڪين'،
دل ڏني ٿيو گرفتار، عاشق ويچارو 'مسڪين'.

*

سائو فيروزو ٿيو جي سوچارو،
مشڪ 'چين' ۽ 'ختن'، جو ٿيو ڪارو.

*

رومين ڇيو 'رنگ'، جي ڪا گهرج ناهه،
'زنگ' لاهڻ جو اسان کي فڪر آهه.

*

'سفر' اگرچ 'سقر' کان ٿيو هڪڙو نقطو گهٽ،
مگر عذاب 'سفر' جو 'سقر' کان واڌو آهه.

*

باطن ۾ آهين ظاهر، تنهنجي عجب ٿي 'چالي'،
عالم پريل ٿيو توسان، ۽ جاءِ تنهنجي 'خالي'.

*

ثواب آهي ڏسڻ، جي دل جهلين تون،
'پڇين' جي ڪين پوءِ، بهتر 'پڇين' تون.

*

موڪلائيءَ مهل محبوبن کان جي 'بوسو' مليو،
سچ محبن کي سفر جي لاءِ چڱ 'توشو' مليو.

*

ڇاڄي اسين سڀ، ڌهل ڌمامن سان هلياسين،
ڏيکار تہ سا 'ناز' پري 'نار' ڪٿي آهہ.

*

هڪ ساهہ لاءِ ڳلُ اچي ٿي آهي ساري 'خلق'،
خنجر هزار هوڏي ۽ هيڏي ٿي هڪڙي حلق.
نڙي

*

هر ڪنهن جي خيال ۾ آهي هر شيءِ جدا پسند،
تو کي 'خودي' پسند تہ مون کي 'خدا' پسند.

*

مون کي تو ڪان 'خدا' 'جدا' نہ ڪري،
ٿيان تو ڪان 'جدا'، 'خدا' نہ ڪري.

*

فلڪ تو ساده لوحيءَ کان ڪري مون سان 'زبردستي'،
نٿو چالي زبردست آهيان، پنهنجي 'زبردستيءَ' ۾.

*

بچين دوزخ کان، ٿي جيب جو نگهبان،
جو هن جڳ ۾ 'زبان' آهي وڏو 'زيان'.

تجنيس مضارع: کي تجنيس خط ۽ مضارع هڪ ڄاڻندا آهن، کي ٻنهي جي وچ ۾ هي تفاوت رکندا آهن، تہ ٻن همجنس لفظن جي منڍ يا وچ يا پڇاڙيءَ وارو حرف مختلف ٿيندو آهي، يا هڪڙي حرف علت جي بدران ٻيو ايندو آهي.

*

مرد ڪامل جي زماني کي نہ هو ڪرلو مون کي،
جو ٿي 'ناداليءَ' ۽ 'ناداريءَ' جو درجو ڪيئين عطا.

*

هڪڙو جڻ گلخن آهي، ٻيو 'گلشن'،
ڪورو
هڪڙو 'ڪفران' آهي، ٻيو 'غفران'.

چڱا پورهيت ۽ ڪاريگر، ٻچا ۽ ٻار جي پالين،
ٿين نشي جي عادت ڪان يا 'ٻيڪاري' يا 'بيگاري'.

*

علم 'باڪار'، سودمند آهي،
علم 'بيڪار'، پائي بند آهي.

*

سچو ٿي نوش ٿين، جي تون ڇڏين نيش،
(نوش: مٺائي — نيش: ايذا رسائڻ)

ٻين جو خويش ٿين، جي تون ڇڏين خويش.
(خويش: عزيز — خويش: پاڻ)

[خويش ۽ خويش 'تجنيس تام' آهي.]

*

هن 'روح' خدا جي مان ٿي خوش خلق خدا جي،
هن راح خدا جي مان 'زمين' خوش ۽ 'زمان' خوش.
(راح: راحت)

*

صنعت اشتقاق: هن کي 'اقتصاب' به چوندا آهن. ڪي هن کي تجنيس جي قسم مان ڄاڻندا آهن. هن ۾ اهڙا لفظ ڪم ايندا آهن، جي هڪڙي اصل مان مشتق هوندا آهن، يا هڪڙيءَ جنس جا هجن. مثال:

قطعا

'طالب' کي 'طلب' دل جي 'مطلوب' نه ٿئي واصل،
نه ته وات جي 'طلبڻ' مان 'مطلب' نه ٿئي حاصل.

*

گهرجي ٿي 'محبن' کي نت 'حب حبيبن' جي،
'محبت' ۾ ٿيڻ گهرجي 'محبوب' کي مائل.

*

لب 'فرق' آهي ڪو، 'فرقا' ٿيا جي پاهتر،
'فراق' يار جي، آئي وڌي منجهن 'تفريق'.

صنعت سجع: سجع واري ڪلام کي 'مسجع' چوندا آهن. سجع به ترصيع وانگي تڪن وارو ڪلام آهي، جنهن ۾ به يا وڌيڪ لفظ اهڙا ڪم اچن ٿا، جي وزن ۽ حرفن جي تعداد ۾ هڪجهڙا هجن. هن جا ٽي قسم آهن:

سجع متوازي: جنهن ۾ اهي لفظ وزن، تعداد ۽ قافيي ۾ هڪجهڙا هجن؛

مرد 'غازيءَ' کي گهوڙو هوئي 'تازي'،
تـا ڏسي جڳ، سندس عجب 'بازي'.

*

سجع مطرب: جنهن ۾ اهي لفظ قافيي ۾ موافق هجن، مگر وزن ۽ حرفن جي تعداد ۾ مختلف هجن.

هن جي 'رفتار' آهي عمدي، هن جي 'گفتار' آهي خوب،
ٿيـا 'اپار' احسان ان جا، بيشـمـار ان جـا ڪـرم.

سجع متوازن: هن کي 'موازنه' به چوندا آهن. هن ۾ اهڙا لفظ اچن ٿا، جي وزن ۾ موافق آهن، پر قافيي ۾ مختلف آهن. مثال:

'سـخـي' اهـڙو، جـو گـنـج ڏرتيءَ جـا،
جنهن جي 'همت' جي اڳيان آهن ڪي ڪين؛
'ڏاهـو' اهـڙو، جـو جڳـ جـا سڀ اسرار،
جنهن جي 'دل' جـي اڳيان ٿيا ڪشف يقين.

(۵) صنعت مقلوب: هن کي 'تقليب' ۽ "تجنيس قلب" به سڏ چون. لفظي معنيٰ آبتو يا آبتو ڪرڻ، ۽ اصطلاحي معني موجب اهي لفظ، جي آبتا ۽ سبتا هڪجهڙا هجن، ۽ هڪجهڙا پڙهي سگهجن. هن جا چار قسم آهن:

مقلوب ڪل: جنهن ۾ اهڙا لفظ هجن، جي سڄا سارا سبتا ۽ هڪجهڙا هجن. مثال:

'جنگ' سان "گنج" همت اچي ٿو بيش،
گهٽو

'شير' سان جـو وڙهي، ٿئي ٿـو ريش.
زخمي

*

ناهي بقا زماني ۾ اقبال کي ادا،
'اقبال' کي جو آبتو ڪرين، ٿئي ٿو 'لابقا'.

*

ڀنگ کي ٿا 'بنج' عربيءَ ۾ چون،
جي ڪرين تون قلب ان کي ٿئي 'جنب'.
پليد

*

'درد دل' جي ڪان لهان ٿو، ڪنهن کي منهنجو آهي 'درد'،
'درد' جو لفظ آهيان، جو آبتو ۾ سبتو آهي 'درد'.

*

ڪهڙي به حال ۾، ڪين بيعقل کي ملي مانُ،
آبتو ڪرين جي سُبتو، 'نادان' آهي، 'نادان'!

مقلوب بعض: جنهن ۾ ٻه يا ٻي اهڙا لفظ هجن، جي سارا آبتا سبتا هڪجهڙا نه هجن، پر انهن جو ڪو ڀاڱو يا انهن جا ڪي حرف هڪجهڙا هجن، يا جن ۾ اکر پنهنجون جايون بدلائين ٿا. مثال:

*

'رقيب' کي نه اچڻ ڏي 'قريب'، جو ٿيو پليد،
'عبيد' ۾ آهي لاخير، رک انهي کي 'بعيد'،
غلام

*

ڪرڻ گهرجي نه جهيڙو جنگ، سر ٿو ورو رسي نقصان،
پلي بک آهي 'ترڪاريءَ' جي ڪاڻ ڪان، جا 'تڪراري'.

*

اٿيڙهيل سنڌ ۾، مرحوم کي 'محروم' سڏين،
ٿا دليون ڪن سي دعا، پر ٿا زبانون سي پٽين.

*

ٿئين 'علم' ۾ جي ڪامل، ڪرڻ 'عمل' کي شامل،
'عالم' جي ٿيو نه 'عامل'، دفتر لکيو ته ڇا ٿيو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

*

ڏسو ڪيئن ڇئن حرفن مان جڙن ٿا هيترا ڪلما،
لفظ
ڪلام ۽ مالڪ، ڪامل، ڪمال، اڪمل ۽ ڪملا.
جمع اڪمل جو

*

حرفن ۾ عدل ڏارا تہ 'خسرو' خروس آهہ،
چوٽيءَ ۾ تخت تاج عروس ۽ خروس آهہ.
(عروس ۽ خروس 'تجنيس مطرف' آهي.)

مقلوب مجنح: هن کي 'مقلوب معطف' بہ چوندا آهن. هي 'مقلوب ڪل' جهڙا آهن، تفاوت فقط هي آهي، تہ بيت جي منڍ وارو لفظ ۽ پڇاڙيءَ وارو لفظ هڪٻئي جا مقلوب آهن. مثال:

'راڳ' کي قوت روح جو چيو ٿن،
روح پنهنجو نہ راڳ ڏارا 'ڳار'.

*

'درد' دل جي ڪان لڳان ٿو، ڪنهن کي منهنجو آهي 'درد'،
'درد' جو لفظ آهيان، جو اُبتو ۽ سبتو آهي 'درد'،

مقلوب مستوي: جنهن ۾ ساري مصراع يا سارو بيت اُبتو سبتو پڙهي سگهجي. هي تمام مشڪل آهي. مثال:

درس مرگ آيو ادا ويا گرم سرد،
درد ۾ ايندو جهجهو دنيا ۾ درد.

(٦) صنعت ردالعجز علي الصدر: هن کي 'مطابقہ' ۽ 'مصدر' بہ چوندا آهن. شعر جي اصطلاح ۾ بيت جي منڍ واري لفظ کي 'صدر' چوندا آهن ۽ پڇاڙيءَ واري لفظ کي 'عجز'، ۽ وچ واري لفظ کي 'حشو'. هن صنعت ۾، مصراع يا بيت جي منڍ وارو لفظ وري بيت جي پڇاڙيءَ ۾ اچي. هن جا ڇهہ قسم آهن:

پهريون قسم: اهو، جنهن ۾ بيت جو پهريون ۽ پويون لفظ صورت ۽ معنيٰ ۾ ساڳيو هڪجهڙو هجي. مثال:

'قرار' آهي دل مان ڪيو، منهنجي يار،
سا ڏس ان جي زلفن جان ٿي 'بيقرار'.

'خمار' آهي مون کي چڙهيو ري شراب،
جو اُن جون ڏٺيون اکيون پٽر 'خمار'.

'شمار' آهي غمن جو وکان کين تو،
جو پاهر ٿيا منهنجا غم کان 'شمار'.

*

'نڪاح' آهي دفع الفساد ۽ مباح،
نسورو فساد آهي، هاڻي 'نڪاح'.

*

'رباب' عشق جو اوزار آهي ۽ اسباب،
انهيءَ ڪري ٿا ڪرکي عرب سڏين 'رباب'.

*

'شمع' جو سر تو وڍيان، غيرت کان آهي هرگهڙي،
تنهنجي آڏو ٿي جلي، پرواني جان اڄ رات 'شمع'.

*

ڪر مرادون ترڪ، تا ماڻين مراد،
'مدعا' ڇڏ، تا ڏسين تون 'مدعا'.

*

'شاد' بندو ٿئي، جو ٿئي آزاد،
تنهنجو بندو ٿيان، تا ٿيان آءٌ 'شاد'.

[وزن: فاعلاتن، فعلاتن، فعلات.]

*

'گوشت' بنجي تو رت منجهان بيشڪ،
پر ٿيو رت پليد، پاڪ ٿيو 'گوشت'.

[وزن: فاعلاتن، فعلاتن، فعلات.]

ٻيو قسم: اهو آهي، جنهن ۾ ٻيئي لفظ صورت ۾ هڪجهڙا آهن، پر معنيٰ ۾ مختلف آهن، جيئن 'تجنيس تام' ۾ آهي. مثال:

چارو منهنجو نہ پيو ڪو تو ڏارا،
علاج

آءُ وڻان، جو ڏيکارين تون چارو.
رستو

'وارو' منهنجي نصيب جو نہ اچي،
جڏهن اچي سون ڏي يار، سون 'وارو'.

'تارو' چمڪي نہ محب منهنجي جيئن،
آهي منهنجي اکين جو، جو 'تارو'.

'پارو' ٿيو دل جي آرسيءَ جي لاءِ،
دوست دلدار منهنجو 'مہ پارو'.
چنڊ جو ٽڪر

ٽيون قسم: اهو آهي، جنهن ۾ جيڪو لفظ پهرين مصراع جي حشوءَ يا وچ ۾ اچي، سو ٻي ساڳي صورت ۽ معنيٰ سان ٻيءَ مصراع جي عجز يا پڇاڙيءَ ۾ اچي. مثال:

حسن ان جو 'جان' آهي، تن جهان،
عشق منهنجي کان ٿي روشن جڳ جي 'جان'.

چوٿون قسم: ہ ٽئين قسم جهڙو آهي، تفاوت هي آهي تہ اهي لفظ صورت ۾ هڪجهڙا آهن، مگر معنيٰ ۾ مختلف. مثال:

جڏهن وڃائين تو تون پنهنجو ساز، سمجهہ ان جو تون راز.
وڃائڻ جو ساز

تارون ٽيون هر قوم سڀ، ڏس پاڻ ۾ تن جو تون ساز.
موافقت

پنجون قسم: اهو آهي، جنهن ۾ بيت جو پهريون ۽ پويون لفظ ۽ ڪڏهن وچ وارو لفظ هڪڙي لفظ مان نڪتل يا مشتق هجن، ۽ اصلوڪي معنيٰ ۾ متفق هجن، مگر صورت ۾ ٿورو تفاوت هجين. مثال:

آهيان نت تنهنجو اي 'حاڪمُ'. آءٌ تابع،
مجھ لازم آهي، 'محڪوم' کي 'حڪمُ'.

چهون قسم: پنجين قسم جهڙو آهي، تفاوت هي آهي ته منجھ ۾ پڇاڙيءَ وارا لفظ هڪڙي لفظ مان مشتق ناهن، ۽ اصل معني ۾ به مختلف آهن. مثال:

'تپدار' پو توجي، جو ان وقت ٽيئس 'تپ'،
'تپي' ۾ جڏهن پنهنجي ويو، تڏهن لٿس 'تپ'.

(۷) صفت لزوم مان يلزم: هن کي 'اعنات' به چون. هنن صنعتن ۾ لکڻ وارو پاڻ تي ڪي خاص ڳالهيون زور ڪري لازم سمجھي ۽ انهن جي آڻڻ جي پاڻ تي تڪليف هموار ڪري، اگرچ قانون موجب اهڙي بندش ضروري نه هجي، رڳو سينگار يا رنگينيءَ لاءِ ائين ڪري. مثلاً هڪڙي مصراع جي پڇاڙيءَ وارو لفظ ٻيءَ مصراع جي منڍ ۾ آڻي، يا زور ڪري ضد لفظ آڻي يا هڪڙو خاص لفظ زور ڪري وري وري آڻي. مثال:

چاٽا ٿـو، تنهنجا نـاز اصل ڪان مـون کي 'پاٽا'،
وٽيا
'پـاٽـا' ڏسـي خالـي، پيا دل منهنجي ۾ گهاٽـا،
عذاب
گهاٽا تـه وري تيل ۽ ڪـڙ، ڪن به تـا پـيـدا،
پيدا نه ٿئي دل مـان، ڪڏهن منهنجي ڪي 'پاٽا'.
[وزن: مفعول، مفاعيل، مفاعيل، مفاعيل]
*
سڀ آهيون 'هم سفر'، 'هم سبق'، ۽ 'هم مڪتب'،
جـڳـائـي 'هـمـدم'، 'همدرد' پـڻ ٿـيـڻ جائي.
[وزن: مفاعلن، فعلاتن، مفاعلن، فعلات]
*
'زور' تـنـهـنـجـي وڏو 'زمـيـن' ۾ 'هـمـٿ'،
'عـقـل' تنهنجي رکـيـو 'فـلـڪ' تـي 'پـيـر'.

(۸) صنعت سياقته الاعداد: جڏهن ڪي عدد ترتيبوار يا بي ترتيب ڪم آڻجن، يا ڪي صفتون يا ڳالهيون شمار ڪرڻ ۾ اچن. مثال:

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

خلد آٺ، ست آسمان ۽ ڇهه طرف ٽيا، پنج حواس،
چار عنصر، ٽي مواليد ۽ ٻه جڳ، هڪڙو خدا.

*

هڪ غم، ٻه غم هجن، ڪٿي ٽي غم، يا چار غم،
ويچاري دل ڪري ڪيئن، هت ٿيا هزار غم.

رباعي

ڇهني پاسن ڪان هيٺن، ستن تارن هو،
فلڪن نون ۽ ٺن بهشتن مان لکيو؛
چار عنصر، پنج حواس، ٽي روح گڏي،
رب تو جيهو ٻن جڳن ۾ هڪ فرد رڇيو.

(٩) صنعت تنسيق الصفات: هن کي 'تيمير' به چون. هن ۾ هڪڙي شئي کي گھڻن نالن ۽ صفتن سان هڪٻئي پٺيان ڪبو آهي. مثال:

باد شاهه جي تعريف ۾

جهانگير شاهه ۽ جهاندار فرد،
جهان بخش سرور، جهان گشت مرد؛
سو لشڪرڪش آهي ۽ لشڪر شڪن،
سو شير افگن آهي ۽ سو ڪوه ڪن.
سدا راست باز ۽ سدا راست گو،
سو خوش خلق سڀ سان، ۽ سو نيڪ خو.

گهوڙي جي تعريف ۾

ملڪ جان سهڻو، فلڪ جان عالي،
جبل جان ڏاڍو ۽ وڄ جان تکڙو؛
پڇاڙي واڳو، وراڻي گينڊو،
ڪيراڻي هاڻي ۽ چيري چيتو.

(١٠) صنعت توشيح: توشيح واري شعر يا ڪلام کي 'موشح' چوندا آهن. هن صنعت ۾ اهڙا لفظ آڻبا آهن، جن جي گڏڻ سان يا جن جي مٿين جي حرفن ملائڻ سان يا ڪو نالو يا لقب يا ڪو مثل نڪري. هن جا گهڻا قسم آهن؛ عام قسم اهو آهي ته هر بيت يا مصراع جو پهريون اکر گڏي ڪو نالو ڪجي. جيئن هيٺين مثال مان محمد جو نالو ٿو نڪري.

رباعي

م- محبوب خدا حـر مصطفيٰ بيشڪ آهـ،
ح- حيران بشر انهي ڪان جن ۽ ملڪ آهه،
م- مخلوق جو آدم ۽ هـي آدم جو شرف،
د- درگاهه انهي جي منجهه زمين ۽ فلڪ آهه.

غزل موشح "ديوان فاضل" مان

(حاجي بچل شاهه جي نالي تي)

حال هيڻو سندم ڏسي هشيار،
مان ڪا ساڙ سون ڪرين منٺار.
آهيان جنهن عجيب جو پانهو،
سو دلاسو اچي ڏئي دلدار.
جنهن سندي جان ۾ لڳي جا جڙ،
تنهن سندو ساريان سدا سينگار.
يار جي ياد شاد ياري بس،
واه اهڙو نڪو ٻيو واپار.
بوءِ ٻدني پاڻي، پلاري جي،
مغز منهنجو ڪيو بهار بهار.
چال چوکي، چگي چلت چهرو،
جوت جاني سندي جدا جنسار.
لال لب لاڏلي سندا لاشڪ،
عاشقن لئه عجب امل اسرار.
شادماني ڏني سجڻ پر هي،
نيو اندر جو انهي ڪڍي آزار.
آس اهڙي رکي اسير اداس،
مان محبوب سون ملي مختار.
هي غزل عرض لئه چيو "فاضل"،
طرز توشيح جي منجهس تڪرار.

(١) صنعت مردف، هن کي 'ترديف' به چون. هن ۾ قافيي کان سواءِ ان کان اڳي يا پوءِ رديف به هجي. رديف واري لفظ کي 'حاجت'، چوندا آهن، ۽ مردف شعر کي تنهنڪري 'محجوب' چون. مثال،

نامرد ساهه ڏين ٿا، مالِ 'حرام تي'،
آهن جي مرد، سي ٿا مرڻ، 'ننگ نام تي'.

*

لطف سون تي سنديئي 'هزار آهن'،
سون تي احسان 'بيشمار آهن'،

*

دل سان تنهنجي نه سون 'عبادت ڪئي'،
نفس جي سون سدا 'اطاعت ڪئي'.

*

نفس آهي ڪيو 'تباهه سون کي'،
ڪيو شيطان 'پر گناهه سون کي'.

(١٢) صنعت ذوقافيتين؛ جنهن شعر ۾ ٻه قافيا هجن. مثال؛

سکهين تون تو عقبيٰ دليا 'سان ڳنهي'،
ڳنهي وٽ، متان تون وڃين 'ڪان ٻنهي'.

*

رهه تون دنيا ۾ سنڀالي، 'ڏيان ڏر'،
وقت ۾ پشو نه پنهنجو 'زيان ڪر'.

رباعي

عالم جي ڪمن ۾ کهرجي 'خاموش ٿيڻ'،
۽ جان جي عالم ۾ ڪپي 'هوش ڏيڻ'؛
ماڻهوءَ جا هجن جيسين بجا سڀ عضوا،
کهرجي ڪري سڀ عضوا 'فراموش جيئڻ'.

*

جيسين نه ٿئين نيست، نه ڪن 'توکي هست'،
هي مرتبو ڪيئن ملي، جي همت 'هوئي پست'؛
جڏهن شمع جان اقرار سڙڻ جو تون ڪرين،
رشتو تڏهن روشنيءَ جو ٿئي 'منهنجي دست'.

(١٣) صنعت ذوبحرين يا تلوين؛ هن صنعت واري شعر کي "ملتون" يا "متلون" ٿا چون. يعني اهو شعر، جو ٻن زياده بحرن ۾ پڙهي سگهجي. مثال؛

اصل جوهر ڪي وطن ۾ جي رهڻ ڏني ها فلڪ،
لعل ڪهڙيءَ ڪر اچي هٿ ها، بدخشان کي ڇڏي.

[اهو شعر هيٺين ٻن وزنن جو آهي؛
فاعلاتن، فاعلاتن، فاعلاتن، فاعلات ۽ فاعلاتن، فعلاتن، فعلاتن، فعلات.]

دوست جو غم رهي يا دشمن جو،
هن زماني ۾ ڪاهي ٻـي غـم ڪو.

[اهو شعر ٻن وزنن جو آهي:
فاعلاتن، مفاعلن، فعلات ۽ فاعلاتن، فعلاتن، فعلات.]

ڏجي ٻتخاني ۾ يا مسجد ۾،
مدعا سجدو آهي ڪٿ ڪر ڏجي.

(١٤) صنعت منقوض: اهو شعر جنهن ۾ مصراعن جي منڍ وارو لفظ ڪڍجي ته رباعيءَ جو وزن ٿئي. مثال؛

’آهيان‘ آءٌ ٻانهو گنهگار، رضا تنهنجي ڪٿي،
’رهي‘ دل منهنجي ٿـي بيمار، شفا تنهنجي ڪٿي،
’ڪٿي‘ طاقت جي عيوض جڳ کي ڏئين تون بهشت،
’رکو‘ ٿوڙو ٿـيو اهو، پوءِ عطا تنهنجي ڪٿي؟

مٿيون قطعو هن وزن تي آهي: فاعلاتن، فعلاتن، فعلاتن، فعلات. انهيءَ جي مصراعن جي منڍ وارا لفظ ڪڍبا ته پوءِ سڀ مصراعون هيٺين وزن ۾ پڙهبيون؛ مفعول، مفاعيل، مفاعيل، فعل جو رباعي جو بحر آهي.

(١٥) صنعت محذوف: اهو شعر جنهن جي پڇاڙيءَ واري لفظ ڪڍي ڇڏڻ سان هڪڙو بحر ٻيو ٿي پوي، جو رباعي جو بحر هجي. مثال:

جنهن وقت ڪنهين جـو تون ڏسين عيب هنر ’ڪو‘،
پنهنجو جـي هنجڻي عـيـب هـنـر آڻ نـظـر ’سبو‘.

پئي ڪنهن جو نہ ڏس عيب، فقط پنهنجو ئي ڏس ’تون‘،
سڀني کان اهـو ڏسـجـي هـنـر بهتر ’ٿو‘.

مٿين قطعي جـو بحر آهي؛ مفعول، مفاعيل، مفاعيل، مفاعيلن. انهيءَ مان پڇاڙيءَ وارا لفظ ڪڍبا ته پوءِ هي بحر ٿيندو: مفعول، مفاعيل، مفاعيل، فعل، جو بحر رباعي جو آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(١٩) صنعت تصحيف: هن صنعت واري شعر کي 'مصحف' چوندا آهن. هن ۾ اهي لفظ ڪم ايندا آهن جي ظاهري صورت ۾ سا لکڻ ۾ هڪجهڙا هوندا آهن، مگر حرڪت يا زير زبر ڦيرائڻ سان الهيءَ جي معني ڦري ويندي آهي ۽ تعريف مان ڪلا ٿي پوندي آهي. هڪڙي صورت ۾ هو 'تجنيس خط' آهي:

'استري' پنهنجي ڏي سون کي ڏوهي،
ڪم ڪري ان مان توکي ڏيان موٽي.

*

جهڪڙهن ميخاني ۾ هر اهل نامقبول آهه،
مدرسي مسجد ۾ تيا پڻ فاعل ۽ مفعول آهه.

*

انسانَ عالم ۾ ٿيئي اهڙو جو دشمن ٿي پيئي،
روز شب زاري ۽ بيزاري ڪري خوار ۽ خراب.

(٢٠) صنعت تضمين: جڏهن شاعر ٻئي ڪنهن شاعر جو شعر پنهنجي شعر آڻي ان جو اطلاع ڏئي، يا اهو اهڙو مشهور هجي، جو اڻين ڪونہ چوي تہ چوري ڪئي آهي. مثال:

قطعہ

صراحيءَ کي هڪ رات چيئن شڪر جي چيو،
تہ محفل جو سينگار آهين تون درست،
سرفراز آهين جو سڀني کان آهين،
ڪري سجدا، پنهنجي گلاسين تون پوست.
صراحيءَ چيس جو پنهنجي ڪيو ٿي،
'تواضع ز گردن فرازان نڪوست'.

*

گهڻي ڪئي تنبيهه اوهان هاڻي، ڇڏيو غفلت اٿي جاڳو،
'وڃڻ ويڙا وهي'، چيو شاهه گهرجي هاڻ بيداري.
اندر سينگاريو، ٻاهر کي ڇڏي ڏيو، جيئن چوي 'سعدي'،
'سچو درويش تيئي، ٿوهي هجي سر تنهنجي تاتاري'.
چيو ٻئي هنڌ اٿس پڻ ظاهر ۽ باطن جي خوبيءَ لاءِ،
'اهي ڪم اسپ لاغر جنگ ۾، نا گاؤ پرواري'.

حاجت بڪلاهِ ترڪي داشتن نيست،
درويش صفات باش، ڪلاهِ تتري دار،
اسپ لاغر ميان بڪار آيد، روز ميدان نه گاو پرواري.

(١٨) صنعت منقوط: جنهن ۾ اهڙا لفظ ڪم اچن، جن جا سڀ حرف نقطي وارا هجن. مثال:

ڇڙ تي ڇپ پيڙين، ڇڻ ڀي ڇپ ڇڻن،
ڀيڻ تني جي تي ڇپي ڏنجهن ڏيپن.

(١٩) صنعت غير منقوط: هن کي 'مهمل' يا 'عاطل' يا 'مجرد' به چون. انهي ۾ اهڙا لفظ ڪم آڻن ٿا، جن جي حرفن مان ڪنهن تي به نقطو ڪونه هجي.

رباعي

(عماد الملڪ جي تعريف ۾)

عالم ۾ ڪمال عالم ۽ عامل آهه،
۽ علم ۾ هر طرح اهو ڪامل آهه،
حاڪم اهو اصل راهه ۽ عادل آهه،
هر عام ۾ گوهر ۽ سدا ڪامل آهه.

غزل بي نقطو "ديوان فاضل" مان

دلاور دلا رام دلدار لاهه،
سدا مسڪرم رسم، راس رهه، رس رساهه.
ڪر حرص، هوا، ڪهڙو ڪر هو،
طمع رڪ طامع، گدا گهر گساهه.
سکر سال سالڪ هم حال رهه،
اکر علم وارو عمل ڪر الاهه.
گدا سر سدا ڪر ڪرم ڪامگار،
سکهو واهه ڪو وصل وارو وراهه.
مڪمل اهو مهملو ڪهه ڪلام،
اکر مهملا هر طرح لکه هلاهه.
اها رسم "فاضل" محال آهي مام،
سدا ڪار حاسد هوس ماهه ماهه.

غزل بي نقط "ديوان قاسم" مان

اکو سحو دل آهه دلدار لاءِ،
اها ساهه لئي مک سدا مرسهاءِ۔

هر حال هموار هوو ڪ مرهم،
سدا راه ۾ مهر هر دم هلاءِ۔

ڪر سور دل ڪو مدو ڪار ڪر،
... حرص معدوم ڪر هاءِ هاءِ۔

... سهه سور ڪر ڪو الله در سوال،
الا اهڪ وارو ... وارو وراءِ۔

سحورا سکر لمحل ۾ ... اهه،
اکر مهلا ڪل ڪمالئو ڪماءِ،

سر سار هيل وهم "قاسم" م ڪر،
سکر سال سالڪ وٺا واه واءِ۔

(٢) صنعت فوق النقاط: جڏهن مٿين سڀني حرفن جي مٿان نقطا هجن، ۽ هيٺان ... خالي هجي. مثال:

انسان لاءِ آهي شفقت ڪرڻ ضرور،
ڏس خلق ظلومان تم رڪن خوش وڏو قصور۔

(٣) صنعت تحت النقاط: جڏهن اکرن جي هيٺان نقطا هجن، مٿان ڪونه هجي. مثال:

... ۾ ڀلائي آهي، ڍڪي جڳ ۾ ٻئي جا عيب،
ٻئي جا جو عيب کولي ڪڍي، سو ڪري ڪلور۔

(٤) صنعت رقطا: لفظي معني آبلق، يعني ڪاري تي اڇا چٽا، ۽ اصطلاح ۾ ... اهو ڪلام، جنهن ۾ اهڙا لفظ ڪم آڻجن جن مان واري سان هڪڙو اکر ... هجي ۽ هڪڙو بي نقطي يا خالي. مثال:

... وڃ ڪنهن وٽ، ڪڏهن سڌ ري، مڻا نسون،
... اوڻ ويڪ پاڻان، ڪيچ جيجا تون۔

(٢٣) صنعت خيفا: لفظي معني هڪڙي اک جو ڪارو ۽ ٻيءَ جو اڇو. علم
۽ اصطلاح ۾، اهو ڪلام جنهن ۾ هڪڙو لفظ نقطن وارن اکرن مان جڙيل هجي
۽ ٻيو خالي اکرن مان. مثال:

حلم بخشش اصل ٿـي الله جي،
علم زينت دائما جڳ لاءِ ٿـي.

(٢٤) صنعت متصل: هن کي 'وصل' به چون. انهيءَ ۾ اهڙن اکرن وارا لفظ
ڪم اچن ٿا، جي پاڻ ۾ گڏي لکي ٿا سگهجن. مثال:

سمجهه تـه منجهه جڳ جي غمن عشق سخت،
سک لـه سهي، جنهن جي پڻي ٿئي له بخت.

~~سمجهه‌تهمنجهه‌جڳ‌جي‌غمن‌عشق‌سخت~~
~~سک‌لهسهي‌جنهن‌جي‌پڻي‌ٿئي‌له‌بخت~~

(٢٥) صنعت منفصل: هن کي 'مقطع' به چون. هن ۾ اهڙن اکرن وارا لفظ
ڪم اچن ٿا، جي هميشه ڌار ڌار لکيا آهن ۽ گڏي لکي نه سگهجن. مثال:

زور زر آزار ري اوزار آهـ،
زور زر ڏرڙو وڏو آڌار آهـ.

(٢٦) صنعت حذف: جڏهن ڪو هڪڙو خاص اکر حصوصاً ڪو حرف علت
حذف ڪري ڇڏجي ۽ اصل ڪم نه آڻجي. مثال:

(١) هن بيت ۾ 'واو' جو اکر ڪونهي:

رسم سهڻي ٿي سخين جي، ڪين هرگز فخر ڪن
ٿا سخا ڪن سي ڪڪر جان، شرم ڪان پاڻي ٿين.

(٢) هن بيت ۾ 'الف' حذف ڪيو ويو آهي:

هو جڏهن عربن جي وچ ۾ ڄڻ طرف جهيڙو جنگ،
ليلي ۽ مجنونءَ جي وچ ۾، صلح تڏهن هو تنگ.

(٣) هن بيت ۾ 'ي' حذف آهي:

علـم ســان روشـن رهـن هر دو جهان،
ڏس تـه سو رهبر اهـ ۽ رهـزن بـه ٿئي.

(٢٧) صنعت واصل الشفتين: جنهن ۾ اهڙا اکر ڪم آيل آهن، جن جي پڙهڻ
سان چپ چپن سان ٿا لڳن. مثال:

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

رباعي

ٻيپور ۾ هٿا بہ ٻاڌ، ٻنهي ۾ ڌيو،
ٻپ ٻنهي جا هٿا ٻيا، ڌٻي سنجهه ڌو،
ٻوڙا ٻئي، ٿوٽ ٻئي، ٻہ پيرا ٻيلا،
ٻپ ٻن ٻر وانگي، وات ٻنهي جو جيو.

(٢٠) صنعت واسع لشفتين: جنهن ۾ اهڙا اکر ڪم آيل هجن، جن جي پڙهڻ سان چپ چهن سان نہ لڳن. مثال:

لہ ٿئي چئو هتان ڪيڏو تنهنجو،
ڪهڙو گهر آهي جو نہ گهر تنهنجو،

*

توکي آزار رسي جڳ کان، تہ ناهي ڪو عار،
ڪر تون ڪوشش تہ رسي توکان نہ جڳ کي آزار.

*

'آرني' ۽ 'لن تراني' ٿيو لاز ۽ نياز،
عاشق سچي جي لاءِ ٿيا هي الاهي راز.

(٢١) صنعت مدور: اهو شعر، جو چوگول لکي سگهجي، يا جنهن ۾ پاسي کان انهيءَ کي شروع ڪجي انهيءَ کان پڙهي سگهجي، يا جنهن جا لفظ هڪڙي ساڳئي حرف سان شروع ٿين ۽ گول لکي سگهجن. هي ٻارن جي راند يا مشغوليءَ لاءِ آهي. مثال:

ماڻهو سون کي محب سدام محبوبُ
منهنجي محبت مٺي مڪان مطلوبُ

اهو هيٺين ليکي تو سگهجي

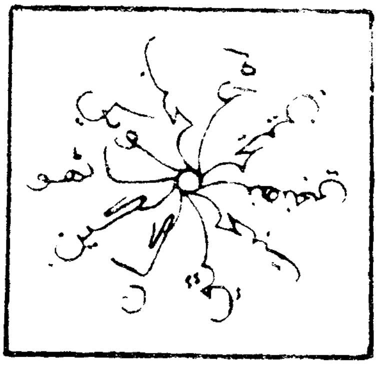

*

رات ساري ڪنهن سڄڻ جي هر گهڙيءَ هئي مون کي سار،
راس ڪم منهنجو ٿيو، ٿيو منهنجو جڏهن حال زار،
راز پنهنجو ان سليو مون کي، ٿـي منهنجي دل بهار،
راهه حق جي سو ولي، جنهن کي محبت تسن ۾ يار.

اهو هيئن لکي ٿو سگهجي:

ساري ڪنهن سڄڻ جي هر گهڙيءَ هئي مون کي س

ڪم منهنجو ٿيو، ٿيو منهنجو جڏهن حال ز

حق جي سو ولي جنهن کي محبت تسان ه

[illegible]

(٢٠) صنعت مربع: اهو شعر، جو چورس جي چئني پاسن کان، يعني ڇهئي يا وڪرائي کان هڪجهڙو پڙهي سگهجي. مثال:

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

الاهي	ڪرم ڪر	اسان تي	ڪريما
ڪرم ڪر	اسان تي	سدائين	حليما
اسان تي	سدائين	رحم ڪر	رحيما
ڪريما	حليما	رحيما	ڪريما
[وزن: فعولن، فعولن، فعولن، فعولن]			
دلبر جي	دردن ۾	آهيان نيت	بيمار آءٌ
دردن ۾	آهيان نيت	بيمار آءٌ	بيدار آءٌ
آهيان نيت	بيمار آءٌ	بيدار آءٌ	بي يار آءٌ
بيمار آءٌ	بيدار آءٌ	بي يار آءٌ	غمخوار آءٌ
[وزن: مفعولن، مفعولن، مفعولن، مفعولن]			

(٧١) صنعت مڪرر: جڏهن ساڳيو لفظ ٻه يا وڌيڪ ڀيرا وري وري اچي.

مثال:

نيڪي ڪري جو، تنهن کي ملي نيت جزا جزا،
جيڪو بدي ڪري، سو ڏسي نيت سزا سزا.

*

هنئين ڪيڪين، پڻ ڪي ڪين ٿيندين، هاڻ ٿي ڪيڪين،
لم جي ڪيڪين ٿيندين، آهين تون ڪيڪين ڪسان ابتر.

*

ساٿا ڪري نه مار سڄڻ تون ڏري ڏري،
ٻالان نه ڪر مون کي تون پيارا ٻري ٻري.
[سارو غزل آهي]
ترڪ لذت جي جي تون لذت ولين،
نفس جي لذت کي لذت ڪيئن سڏين.

*

چڏ تون مطلب تہ پورو ٿئي مطلب،
ٿئي تو مطلب بہ پردو مطلب جو.

*

گهٽو ٿي آهي ڪتي يار جي ۽ مون ۾ فرق،
هو يار جو ڪتو، آءٌ ان ڪتي جو آهيان ڪتو.

*

مينهن ٿو آءٌ قطرو قطرو وسايان اکين منجهان،
توبہ مان خطرو خطرو ڇڏي منهنجي جان تن؛
هن قطري قطري مان ڌوپن ٿا سڀ گناهہ،
هن خطري خطري مان، ٿا ڌوهہ گڏ ٿين.

گڏ ڪر تون ڏٽو ڏاٽو، ٿيون ڪن جيئن ڪ ڪيوليون،
گڏ ڪر ٿڙو ٿڙو ڪري تون، جيئن مکيون ٿيون ڪن.
هو ڏاٽو ڏاٽو، سڙي گڏ ٿين خرار،
هي ٿي ٿڙو ٿڙو ٿڙو، ماکيءَ جا مٽ ٿين.

رباعي

جي تنهنجي عبادت بہ مقيم آهي مقيم،
جي تنهنجو گناهہ بہ عظيم آهي عظيم؛
جي تنهنجي سزا لاءِ جحيم آهي جحيم،
اميد نہ ڇڏ خدا ڪريم آهي ڪريم.

رباعي

جنهن تي آءٌ تڪمر، يار ڪي ڳولي ڳولي،
ان لاءِ ڇڏيم ڇپر ڇپر تي، ڇولي ڇولي؛
هاتف ڇيو هو تہ تو ۾ ٻولي ٻولي،
توکي وڏو ڇو ٻڦلائي ٻولي ٻولي.

رباعي

ڪيئن ٿي سگهي عبد کان عبادت تنهنجي،
فضل ۽ ڪرم ۽ عطا ٿي عادت تنهنجي؛
صحرا صحرا گناهہ ٿيا منهنجا اگرچ،
دريا دريا مگر ٿي رحمت تنهنجي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مثنوي

زبان مان رسي انسان کي نفعو ۽ ضرر،
زبان مان ئي اميد ۽ زبان مان ئي خطر.
زبان مان ئي ٿـئي افتخار آدم جـو،
زبان مان ئي ٿئي انتظار عـالـم جـو.
زبان مان ئي ٿئي انسان نيڪ بخت مدام،
زبان مان ئي ٿئي سو خوار ۽ بدنـام.

صنعت عڪس: هن کي 'تبديل' به ٿا چون. هن ۾ اهڙا لفظ ڪم ٿا اچن، جي **هڪڙي** مصراع ۾ مٿيان ۽ پويان ۽ ٻي ۾ اُبتا يا اڳي-پوءِ ٿي اچن ٿا. مثال:

سهڻو تـر جهڙو، جهڙو تـو سهڻو،
ڪونهي ڪو ٻيو، ٻيو ڪو ڪونهي.
[وزن: مفعول، فعل، مفاعلن، فاع]
ڳوليو سون گهٽو، گهٽو سون ڳوليو،
ڏسجي نـه ڪٿي، ڪٿي نـه ڏسجي.
*
شـراب آب بجا پيي بـهـار جـي مند ۾،
جو هو حرام حلال آهي، هي حلال حرام.
*
ڪريان زماني جي ظلمن جا ڪهڙا ڪهڙا بيان،
زبان وار ٿـي منهنجي، ۽ وار منهنجي زبان.
*
دل ڏاريـان، هميشه غم جي همدم جا آهه،
غم ڏاريـان هميشه دل جو جو ٿيو همدم.

(٣٣) **صنعت متنافر:** جنهن ۾ اهڙا لفظ هجن، جن جي پڙهڻ ۽ اچارڻ يا ورڇوڻ مان نفرت يا ڏکيائي معلوم ٿئي. مثال:

هر ڪنهن جي هٿ ۾ پنهنجي قسمت آهي، پنهنجو بخت،
جي ڪنهن شئي جي ڪشش ڪوشش جي جالي ڪو ٿو راهه.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پٽ پڳ ڪپين، پٽ پڳ ڪپين، پٽ پڳ ڪپين،
چؤ تون نہ چو ھت تو رھين، ڇا جي تجارت تو ڪرين.

*

نغارو چوي ٿو تہ ڏيرج پڪڙ،
تڪڙ ڇڏ، تڪڙ ڇڏ، تڪڙ ڇڏ تڪڙ.

*

ٿا ڏڪڙ ۽ طبلا وجن ۽ چون،
تہ ڏڪ ڏڪ ٿا ڏڪ ڏڪ ٿا ڏڪ ڏڪ لڳن.

(٣٤) صنعت متلائم: متنافر جو ضد، جنھن ۾ لفظن ڙھڻ يا اچارن جي نھايت لرمائي، ھڪائي ۽ سولائي ھجي، ۽ ڪابہ ڏکيائي يا اڳرائي يا نفرت معلوم نہ ٿئي. مثال:

رنج مان ويو رسي دلدار، خدا خير ڪري،
درد ۾ دل ٿي گرفتار، خدا خير ڪري!
لک ڪيم آزيون نيازيون نہ مڃيئن ڪا منت،
ڪيئين اصل وصل کان انڪار، خدا خير ڪري!
جنھن کي سمجھيم ٿي سڄڻ، ماھ قري ٿيو بد خواہ،
ٿيو دلارام دل آزار، خدا خير ڪري!
[سارو غزل]

(٣٥) صنعت سليس: اھو شعر، جو تمام سليس لفظن ۾ ھجي. مثال:

سچائي سور نہ دنيا ۾ ھار ڇڏ، جو اھا،
ھلڻي جي لاءِ آھي لٺ، جوان لاءِ تلوار.

*

نہ چؤ تہ ڪھڙي عمل کان نجات مون کي ملي،
ڪري تو فضل تہ آھن بھانا ان کي گھڻا.

*

بساھہ پاڻيءَ مان ورتي سون ھيءَ مت
نہ ڪجي غير جنس سان صحبت.

(٣٦) صنعت جزيل: سليس جو ضد. اھو شعر، جنھن ۾ ڏکيا ۽ ڳرا لفظ ڪم آيل ھجن. مثال:

جي نه پر پرزاني جا، پڇري جي ڪنهن ۾ ٿو رکان،
سنهن مٺو پنهنجو آءٌ مک جان پڻ مٺن سان ٿو پيئان.

*

وچ نا ڏسي زاهد جي پڳ، ڪڪڇ نه وعظ ان جو ٻڌي،
گنبذ ۾ بي مغزيءَ جي ڪري، اواز اڪثر ٿئي گهڻو.

*

جي عنقا آهين پکين ۾، ته ڪوه قاف نه ڇڏ،
سواءِ قاف جي، عنقا بہ ٿيو 'عنا' ۽ رنج.

(۳۷) صنعت ممتنع: اهو شعر جو ڏسڻ ۾ آسان هجي، مگر انهيءَ جي معني اونهي، پرانهين ۽ مشڪل هجي. مثال:

سلسلو اسباب جو عالم ۾ ڪيئن آهي ڳنڍيل،
باغ ۾ ماکيءَ جي مک وئي، خون پرواني جو ٿيو.

(مطلب آهي ته دنيا ۾ هڪڙي ڳالهہ جا ڪيترائي سبب آهن، ڪي ويجها، ڪي پرانها، سڀ پاڻ ۾ ڳنڍيل آهن مثلاً باغ ۾ ماکيءَ جي مک گلن تي ويهي ٿي، ته اهو بہ پرواني جي مرڻ جو هڪڙو سبب ٿو ٿئي، ڇالاءِ جو ماکيءَ جي مک ماکي ٿي ڏاهي، ۽ ماکيءَ جي ماناري مان ميڻ ٿي ٺهي، ۽ ميڻ مان موم بتي ٿي ٺهي جا ٻري ٿي، ۽ انهيءَ تي پروانا اچي ڪِرڻ لڳا ٿين، ۽ منجهس پئي سڙي مرڻ لڳا).

دل جي اک جي آهي روشن، جسمي اک بيسود آهہ،
باغ ۾ بيدار آهيان، مثل نرگس جي عبث.

(يعني ظاهري اک سان ڏسڻ ڪنهن ڪم جو ناهي، دل جي اک سان ڏسڻ ضروري آهي. ظاهري اکين سان ڏسڻ اهڙو آهي جهڙو نرگس جا گل باغ ۾، جي اکين سان مشابه آهن ڇو ته رات ڏينهن انهن جون اکيون پٽيون پيون آهن، پر ڏسن ڪي بہ ڪين ٿيون).

(۳۸) صنعت بديه يا ارتجال: اهو شعر، جو هڪدم ڏسڻ يا ٻڌي جي چوڻ تي، سواءِ خيال ڪرڻ جي چئي ڏجي. مثال:

ڪمال اسماعيل مشهور شاعر، قتل ڪيو ويو هو، جنهن مرڻ وقت في البديهه هيءَ رباعي چئي، جا پنهنجي وهيل رت سان آگر سان پاسي واريءَ پٽ تي لکي.

رباعي

دل خون تي منهنجي، جانگدازي هيءَ آهه،
تولاءِ سران، تنهنجي چاره سازي هيءَ آهه؛
ان موندي ڪريان صبر، ڪچان ڪين ٿو آهه،
شايد تنهنجي نت بنده نوازي هيءَ آهه.

طغان شاهه ڏارن جي راند ڪندي ٽي ڇڪا گهريا ته ٽي پوڻ پيا، تنهن تي رنج ٿيو. ارزقي شاعر بروقت هيٺين رباعي چئي جا مشهور آهي:

رباعي

اي شاهه! تو ڏارن کان گهريا ٽي ڇڪا،
پر ڏپ کان اهي بدلجي ٽي پوڻ ٿي پيا،
ٿيا چوڪا ڏٺي حڪم تي تنهنجي حاضر،
هيبت کان اهي زمين تي ٿيا اونڌا.

انهيءَ قسم جا بديه شعر ڪتابن ۾ تمام گهڻا آهن، جي اسان هين هنڌن تي ڏنا آهن.

(٣٩) صنعت رويه: بديه جو ضد، يعني اهو شعر، جو خيال ۽ ويچار کان پوءِ چوڻ ۾ اچي. اهڙي شعر جي مثال جو ضرور ڪونهي. اڪثر شاعرن جو شعر اهڙو آهي، تڏهن به نموني لاءِ ٻه مثال هتي ڏجن ٿا:

رباعي

اي دل تو قضا خدا جي تي ٿي راضي،
مستقبل تون وساري ڇڏ ۽ ماضي؛
قسمت ۾ اٿئي هڪڙو ۽ تون ڳولين ڏهه،
ڏهه توکي ڪو ڏيندا، پاڻ ٿي تون قاضي.

قطعا

ماڻهو آهي هميشه اج جو پٽ،
پوءِ ڪهڙو هجي بس اج جو حال.
ڪالهه جو ٻڌ نه آهي ڪنهن ڪم جو،
گرچ ان وٽ هو ڪالهه ملڪ ۽ مال.
ڪهڙي هٺ بي پناهه سڀان تي،
جن مٿي ڪالهه آيو ڪاهي ڪال.

فخر ڪر پاڻ تي نہ ڏاڍي تي،
ماضي ڇڏ، حال وٺ ۽ استقبال.

(٤٠) صنعت موقوف: جڏهن هر مصراع جي پڇاڙيءَ ۾ هڪڙو اهڙو لفظ اچي، جو ٻيءَ مصراع سان لاڳو هجي، ۽ انهيءَ کان سواءِ جملو يا مضمون پورو نہ ٿئي. مثال:

رباعي

جنهن ۾ نہ مشابہ آهي تنهن کو توسان، سوا
سج جي، جو اٿي صبح جو هر روز تو، تا
خدمت ڪري تنهنجي. پيرين پئي توکي، پر
تون گوشو ڪرين، رکين نہ ان جي پرواهہ.

فصل ٻيو

صنايع معنوي

صنعت تشبيہ: لفظي معنيٰ آهي مشابهت ڏيڻ يا مقابلو ڪرڻ، ۽ اصطلاحي معنيٰ آهي هڪڙيءَ شيءِ کي ڪنهن ٻيءَ شيءِ سان ڪن صفتن ۾ مقابلو ڪرڻ. جنهن شيءِ سان مقابلو ڪجي يا مشابهت ڏجي، انهيءَ کي 'مشبہ' بہ تو چئجي ۽ جنهن کي مشابہ ڪجي، انهيءَ کي بہ 'مشبہ' تو چئجي. جنهن صفت ۾ مشابہ ڪجي انهيءَ کي 'وجہ تشبيہ' چئجي، ۽ لفظ: وانگي يا جان' يا جيئن وغيره جي مشابهت ڏيڻ ۾ ڪم ايندا آهن، انهن کي 'حرف تشبيہ' سڏبو آهي.

تشبيہ ستن قسمن جي آهي:

(١) تشبيہ مطلق: جنهن ۾ هڪڙيءَ شيءِ کي ڪنهن نہ ڪنهن ڳالهہ ۾ ٻيءَ سان مشابہ ڪجي، ۽ 'حرف تشبيہ' ظاهر يا لڪل ڪم نہ اچن. مثال:

ترار تنهنجي ۽ ڀالو، قلم جان دشمن جي،
ميسي وڍين ۽ چيرين ان جو سينو تا.

*

ڏيو زلف تنهنجو جيم، الف نڪ ۽ ڀرون نون،
عاشق نہ غلط ڪن ٿا، جو توکي ٿا چون 'جان'.

*

سروَ کي ٿا چون آزاد، جو قدَ ڪونہ ڪري،
سرو قد تنهنجي تہ ڏس، ڪيا هي بہ ڏاڙهون پيدا.

عقل سان واٽ عشق جي ڳولڻ،
جڻ تہ ڳولڻ آهي ڏئي سان سج.

*

شعر اڪري ٿو دل مان منهنجي ايئن،
اڪثر جيئن هو تنور مان طوفان.

(٢) تشبيه مشروط: جڏهن ڪنهن هڪڙيءَ شئي جي ٻيءَ سان ڪن شرطن هيٺ مشابهت ڪجي، ۽ جنهن جي تہ هيءَ هن جهڙي آهي، بشرطيڪ هوءَ هونءَ هجي. مثال:

چنڊ جهڙو آهين تون، جي چنڊ کي ٻولي هجي،
سرو جهڙو آهين تون، جي سرو رکندو هوئي قبا.

*

جيڪڏهن ڳالهائي ڪيولي، وار ڪي جي ساهہ هوئي،
ڳالهائيندڙ اءِ سا ڪيولي، ساهہ وارو آءٌ سو وار.

(٣) تشبيه الڪنايہ: يعني ڪنايہ واري تشبيه، جنهن ۾ اشاري سان مشابهت ڏجي، ۽ حرف تشبيه ڪم ۾ نہ اچي. مثال:

چنڊ چوڏهينءَ جي تي ڪڏهن مشڪ جي ٻيٽي وجهين،
يعني ڳلن تي يعني سُرهو اڙو
سج ٻپهرن جي کي ڪڏهن برقعي جي ڪڪرن سان ڍڪين،
ڪڏهن کيلي لعل ۽ هيرن سان بدخشان کي لٽين،
ڏندن سان
ڪڏهن روئي موتين سان تون دريا کي شرمندو ڪرين.
هنجن سان

*

چيلهہ ۽ رانن جو ان سي آءٌ ڪريان ڪهڙو بيان،
ڪنهن ڏٺو آهي جبل ڪو، تہ ڪندو هڪ وار مان.
رانون چيلهہ
تہ مٿان اڪ جي جو آهي تنهنجي، ڏسجي ٿو غلط،
سهو ڪاتب آهي ڪئي، جو عين تي نقطو ڏنئين.
اک

*

شڪستو منهنجي نہ دل ڪـي ڪـريـو اي سنگدلـو!
ڏچو خدا ڪان، ڪريو ڪو خـدا جي گهر جـو لحاظ.
يعني دل
[حديث موجب ڪعبو يا بيت الله]

(٤) تشبيه التسويه: يعني برابريءَ واري تشبيه، جنهن ۾ هڪڙي صفت پنهنجي ۽ هڪڙي محبوب يا موصوف جي ولي ۽ ٻنهي کي ٻينءَ هڪڙي شئي سان مقابلو ڪري ۽ برابر ڄاڻي.

مثال:

لقطي دل پنهنجي مان، مون چيو 'وات تنهنجو جوڙيان آءٌ'،
چيئين کلي، 'سگهندو جوڙي ڪيئن، وات هڪ نقطي منجهان'؛
وار جهڙي جسم پنهنجي مان چيم، 'جوڙيان آءٌ چيلهہ'،
چيئين کلي، 'آهين چريو، ڪيئن چيلهہ جوڙندي وار مان'!

*

آسماني چنڊ جان چمڪين تـو تون،
آسماني چرخ جـان آءٌ تـو ڦيران؛
پر نياني نقش جـان تـون حسن ۾،
پر نياني تـنـد جان آءٌ ضعف کان.

*

منهنجي دل جـان تنـگ آهـي تنهنجو وات،
ٻٽ سنهو منهنجو ٿيو، تنهنجي چيلهہ جـان.

(٥) تشبيه العڪس: يا عڪس واري تشبيه، جنهن ۾ شاعر ٻن شين مان هڪڙيءَ کي ٻيءَ سان ۽ وري انهيءَ کي پهرين سان مقابل يا مشابه ڪري. مثال:

گهوڙن جي سنبن سان ويا جبل پٽجي ۽ ٿيا غار،
ماڻهن جـي مڙهن سـان ٻـيـ پريا غـار جبل ٿيا.

*

ڌرتيءَ جان فلڪ خاڪ کان گهوڙن جـي سيه فام،
مردن جي ڏڪڻ ڌرتي فلڪ جان ڪئي بي آرام.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

*

شام ڏسي صبح جان پوشاڪ زرد،
صبح سينه پوش ٿيو شام جان.

(٦) **تشبيه الاضمار** يا باطني تشبيه، جنهن ۾ هڪڙي شئي کي ٻيءَ سان ظاهري طرح مشابه ڪجي ۽ انهيءَ ۾ ڪو عيب ڪڍجي يا اعتراض آڻجي، مگر باطني طرح انهن ڪرڻ مان تعريف جهڙو مدعا هجي. مثال:

چپ مٺا، نالو مٺو، پوءِ ڪيئن ڪڙا ٿيا تنهنجا ٻول،
نرم ۽ نازڪ بدن، پوءِ پٿر ڪيئن ٿـي تنهنجي دل!

رباعي

جي چنڊ ۽ شعاع شمع جو تو وٽ ٿيو،
گهٽجان ۽ ٻـران پوءِ، تڏهن آءٌ ڇو نـو،
جي شمع تون آهين، ڇو ٻران پيو ٿو آءٌ،
جي چنڊ تون آهين، ڇو وڃان آءٌ گهٽبو.

*

مست عاشق آءٌ، ڪيو مڪڙيءَ گريبان چاڪ ڇو،
نيس ڪٺل آءٌ، پوءِ ڇو لالا سو ٿيو خوني ڪفن،

(٧) **تشبيه التفصيل يا مغالطه**، جنهن ۾ ٻن هڪڙي شئي کي ٻيءَ ساڻ مشابهت ڏجي، پوءِ وري ڦري پاڻ کي غلط سمجهي ٻي ڳالهه ڪري، جنهن مان اڳي کان ۾ زياده صفت نڪري يا بهتر تعريف نڪري. مثال:

قـد ۾ سـرو ٿـا چون هن کي،
شڪل ۾ چنڊ ٿا انهيءَ کي سڏين،
پـر ڪمر سروَ ڪين ٻڌندو آهه،
چنڊ ٽوپي ڪڏهن ڏٺي ٿو ڪين.

*

چنڊ چوڏهينءَ جو آهي تنهنجو مٿهن،
پر پڙليس آءٌ، انهن چيو سون غلط،
چنڊ ۾ داغ، مٿئون ۾ تس چاپون،
روشنائي منجهس ٿـي تنهنجي فقط.

*

سروَ ڪي ٿـا سڏين يار جـو قد،
پـر آهي سـروَ اڻچليل 'ڪاٺي'.

*

سروَ جهڙو آهين، پـر ٿي سروَ کي رفتار ڪاٿ،
چنڊ جهڙو آهين، پـر ٿـي چنڊ کي گفتار ڪاٿ.

*

وات ان جي، جـي مثال آءٌ تير ڏسي پاڄي ويس،
ڪو نه ٿـو ڪڏهن اکر تـي مير جي نقطو ڏسي.

آهـي وات گـل جـهـڙو تـنـهـنـجـو اي يـار،
۽ مـکـڙيـن جـان آهـن پـنـي تنهنجا گـل.

آهـي وات گــل، پــر نـڙيـو ڪـيـن اچـا،
آهـن مـکـڙيـون گـل، پـر سي آهـن نـڙيـل.

٣. صنعت استعاره: لفظي معني اڌارو گهرڻ، اصطلاحي معنیٰ هيءَ آهـي تـه ڪنهن لفظ جي حقيقي معني ڪيڏي، اڌاري طـرح ڪم آڻـجي. تشبيه ۽ استعاره ۾ هي فرق آهي تـه تشبيه ۾ هڪڙي شئي ٻيءَ شئي جهڙي يا مشابه چوڻ ۾ ٿي اچي، جيئن تـه 'شينهن جهڙو مڙس' ۽ استعاره ۾ مڙس کي خود شينهن چوڻ ۾ ٿو اچي، ۽ حرف تشبيه جو ڪم ۾ ڪونه ٿو اچي. مثال:

'لطف جو ڀاڇو' يتيمن جـي مٿي تـي تـون پکيڙ،
'ستر جي دامن' بـه عيبن تي ٻين جي تـون وڇاءِ.

*

' نه ڀاهه حرص جي' ۽ 'واءَ هٺ جي' سان ٿي مخول،
جـو 'ماڙي عمر جي' مٿيءَ جـي آهي ٻانيءَ تي.

*

'جهولي دنـيـا جـي' خـلـق کـان خـالـي،
'پيٽ ڌرتيءَ' جو ڀڃ پريو نه اچيا (طاعون جي اثر کان).

*

وڄ هٿن ۾ اٿس، ڪڪر مُنهن تي،
يعني ترار سِهرُ
چنڊ مٿي تي ۽ چرخ ران جي هيٺ.
تاج گهوڙو

*

چنڊ يا مرجان جي چنبي ڪڪر ڪاري مان ڪيئن موتي،
ميندي لڳل هٿ وارن ڦڙا پاڻيءَ جا
۽ ڪاري مشڪ جهڙي رات مان چنڊ نڪري ظاهر ٿيو.
مٿي جا وار مُنهن

*

چنڊ نئون آئي ڪرين چوڏهينءَ جي چنڊ کي وڃهو تون،
اگر پيشاني يا مُنهن
تڏهن ڇڳيا ڪيئي ڪتين جا سج مان هڪدم ٿا ٿين.
پکهر جا ڦڙا منهن يا پيشاني

*

رت وسي مينهن جان، جڏهن چمڪندي شمشير جي برق،
رت ۾ پُڏندا اچن ٿا ڏسجن هتي فولاد ۾ غرق.
زره پڪيل پهلوان

*

جسم تنهنجو آهي ٻيڙي ۽ هي جڳ آهي درياءَ،
عمر تنهنجي واءُ آهي، ۽ تون سوداگر آهين.

*

شڪستي دل کي نيت عيد آهي ڪانهن ڇو نه تڏهن گهرجي،
'مٺائي نااميديءَ' جي ۽ 'حلوو نامراديءَ' جو.

*

سخن سچ آهي جو اُپري لهي ٿو،
الهندو ڪن اُپرندو وات ان جو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

*

'فلڪ جي خوان تي سج چنڊ ٻہ مانيون'،
انهن منجهان هڪڙي آهي گرم، ٻي سرد.

٣- صنعت ڪنايہ: يعني اشارو ڏيڻ ۽ چٽو بيان نہ ڪرڻ. مثال:

طبع ان جي ڪئي سنڌ قوت، ۽ وات ان جي ڪئي چڱي لذت،
انهيءَ جي اک کي سنڌ لالا، انهيءَ جي مغز کي عنبر.

٤- صنعت مجاز مرسل: جڏهن استعاره وانگي ڪي لفظ غير معمولي معنيٰ سان ڪم اچن، جيئن تہ سبب جي جاءِ تي مسبب وغيره. مثال:

عشق جو بحر هو ۽ عقل جي ڪان،
شرع جي اک ۽ دين جي هو جان.

٥- صنعت متضاد: هن کي تضاد، طباق، تطبيق، مطابقہ ۽ اخشيج بہ چون. هن صنعت ۾ اهڙا لفظ ڪم ايندا آهن، جي هڪٻئي جا ضد هوندا آهن. مثال:

عدل پڌرو سنڌ ۾، ۽ ظلم ڳجهو،
جنگ ٿوري سنڌ ۾، ۽ صلح گهڻو.

*

دوست سان آهي سرد پاڻيءَ جيان،
ساهه جيان گرم آهي دشمن سان.

رباعي

ٿي آهي فنا ۽ فقر جنهن جي آئين،
ٿيو محو نہ محو تنهن کي ۽ شڪ نہ يقين؛
نہ علم نہ جهل، نہ حقيقت نہ مجاز،
نا ڪشف نہ اعجاز ۽ نا ڪفر نہ دين.

قطعو

ڪڏهن راحت ٿي دنيا ۾، ڪڏهن رنج،
ڪڏهن ڏئي مفلسي، ۽ ڏئي ڪڏهن گنج.
ڪڏهن بيداد هڪ جو، ٻئي جو ٿئي داد،
ڪڏهن بيمار هڪڙو، ٻيو رهي شاد.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

٦. صنعت مراعات نظير: هن کي 'متناسب' بہ چوندا آهن. هن ۾ اهڙا لفظ ۽ اهڙو مضمون جو اسباب آڻبو آهي، جنهن جو هڪڙي سان واسطو رهندو آهي، ۽ جن جي وچ ۾ مناسبت هوندي آهي. مثال:

آهي ڪٿ آرام جي 'فرصت گهڙي' پل حال' ۾،
پيو 'زمانو' آهي هت 'ماضي' ۽ 'مستقبل' موڙني.

*

'اب حيوان' جي ڇڏي جنهن طمع، سوئي 'خضر' آهہ،
نفس جي 'ظلمات' مان جو نڪتو، 'اسڪندر' اهو.

*

نہ 'باهہ' حرص جي ۽ 'واءُ' هٺ سان ٿي مخول،
جو ماڙي عمر جي 'مٽيءَ' جي آهي 'پاڻيءَ' تي.

٧. صنعت تجاهل العارف: يعني پاڻ کي ڄاڻي ٻجهي نادان ۽ جاهل بنائڻ. هن ۾ شاعر ڪا ڳالهہ ڀيرين چوي، پوءِ پاڻ کي غلط چوي يا شڪ ڏيکاري، يا غير واقفيت يا اداني ظاهر ڪري. اڪثر لفظ 'يا'، 'خواهہ'، 'متان'، 'شايد' ۽ 'مگر' وغيره ڪم ايندا آهن. مثال:

موتي آهي پنن تي، يا ماڪ جا ڦڙا هئي،
نڪري ٿو گل مان دونهون، ڪوهيرو آهي يا هي.

*

هي گهوڙو، يا هو تير ڇٽو ڪنهن ڪمان مان،
هيءَ تيغ يا هيءَ بجلي، ڪري آسمان مان.

*

تيغ بردوش هو هڪ، يا ڪنهو بدر هلال،
گرچ نينگر هئا، رستم کي ٿي سمجهيو تن زال.

*

تون پڇين ٿو مون ڪان، منهنجي ماهہ جي منزل ڪٿي،
منزل آهي دل ۾ ان جي، پر نہ ڄاڻان دل ڪٿي.

*

هي رات آهي، يا ٿي ڪڪرن جي اونداهہ،
هي خواب آهي، يا خود حالت سچي آهہ.

[وزن: مفاعيلن، مفاعيلن، مفاعيل]

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

*

هي ڌرتي تو ڌمان، يا آهي آپ هي،
نه ڇاڻان ٿو، هو آپ آهي يا ڌرتي.

۸. <u>صنعت ايهام</u>: هن کي 'تخيل' به چوندا آهن. هن ۾ اهڙا لفظ ڪم اچن ٿا جن جا ٻه مطلب هجن: هڪڙو ويجهو، ٻيو پرانهون. پڙهندڙ ويجهي معنيٰ سمجهي، پر شاعر جو مطلب پرانهون هجي. مثال:

<u>ڪيرڙ</u> آهي ستارو ۽ مضبوط،
وڻ به ۽ نالو به
ڏس ته ڪهڙا نه، تس ٿلها <u>ڏونرا</u>.
ٻانهون ۽ ڪرڙ جو ڦر

*

لازم آهي <u>دال</u> ڏارا ٻيو نه کاڌو کائي <u>زال</u>،
اکر ۽ کاڌي جي دال   ذال اکر ۽ عورت
گڏ اصل پيدا ٿيا ڇاڻن ڪتابي تن جو حال.

*

گذري وئي مشڪ جان <u>خطا</u> ۾ سڀ عمر،
گناهه به ۽ ولايت به
وارن ۾ سفيدي ۽ سياهي دل ۾.

*

سڄو يا ڳيهت نه چڙ ڪوريءَ کي، تيو جيڻري ٿبر ۾ ڪرچ،
سندس ٿيو <u>ساهي پيڻو پٽ</u>، ونس <u>تڙو</u> ۽ <u>اڌ لڪ</u> ٿيو.
ڪورين جو سامان   ڪورين جو ترو   ڪورين جو
ٻه ۽ چگو ٻن ٻه   ۽ ڪلنگي   اوزار ۽ نالو

*

سنجهه تصوف پير وانگي ڪاملن سان گهڻيو رکي،
ڏس ته <u>ڪيئن پيوند</u> سان <u>سنڌي</u> به <u>صوفي</u> ٿيو پوي.
گهڻيو به ۽ قلم به   ساڌو به پيراهه   درويش به ۽ پير به

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

*

غرق رت ۾ اھو مصحف جيھو رخ سارو ھو،
عضوو ھر ھڪ تنھن پُرنُور جو سي پارو ھو.

ڻيھه نڪر آھي ۽ قرآن جو جزو آھي

*

خلوت ۾ رکي تون دل پلي، قرآن وانگي ”جمع،“
نازل ٿين انجمن ۾ تہ سي پارا ٿي تون پڙھ.

جمع جو ضد آھي ۽ قرآن جا جزا آھن

*

سگهن پائن ۾ ٿئي اخلاق جو فرق،
ڪنڊو ۽ گل ٻئي ھڪ ماڻ جا پٽ.

نالا مالهن جا آھن ۽ وڻ جا پاڙا آھن

*

جڏھن ڪان پيئي مون کي ملڪ نيم شب جي خبر،
تڏھن ڪان وسري مون کي ملڪ نيم روز ويو.

ملڪ جو نالو آھي ۽ ٻہ پھر آھي

*

زلف جي اونده ڪان نڪري منھن ان جي جو وٽ،
واسطا وٽ، اي گنجا عاشق، خدا جا اسم وار.

وارڻ مان امر آھي ۽ وار آھي

*

خط وڌيو پڻ زلف ۽ ڪاڪل وڌيا، گيسو وڌيا،
حسن جي سرڪار ۾ جيڪي وڌيا، ھندو وڌيا.

ھندو ماڻھو آھي ۽ ڪاري رنگ جون شيون آھن

٩- صنعت لف و نشر: لفظي معني ويڙھڻ، وري کولي پکيڙڻ. اصطلاحي معني موجب ٻھرين کي شيون گڏ آڻي پوءِ انھن کي ڌار ڪرڻ. مثال:

دوست دشمن تنھنجي جا ڏينھن رات جان ۽ دل ھجن.
وعدي ۽ ڏڪي ڪان شل ھي نُور ۽ ھو نار ھو.

قطعو

آدمي آهي مرڪب، هڪ معجون خوب،
ٺيو بناوت ۾ مليل، ان جي مَلَڪ ۽ جانور،
جي ڪري آوَ قصد هن جو، ٿئي چڙهي ان کان مٿي،
۽ ڪري جي ميل هن جو، ٿئي لهي هن کان بتر.

١٠- جمع، تفريق ۽ تقسيم: ڪي سڀ ڳالهيون گڏ ڪري اچي سگهن ٿا، ۽ هرهڪ جدا يا مفرد به اچي سگهي ٿو. صنعت ۾ جڏهن شاعر ٻه يا وڌيڪ شيون هڪڙي صفت ۾ آڻي گڏ ڪري، تڏهن انهيءَ کي 'جمع مفرد' يا 'جامع' سڏيندا آهن. مثال:

عاشق آهي تو تي مون جيئن آسمان،
ان سبب مون وانگي آهي بيقرار.

*

چنڊ آهي يار جي منهن جهڙو ڪڏهن، يعني بدر،
۽ ڪڏهن مون وانگي ڪُبڙو آهي آءُ، يعني هلال.

*

سڀ ٿيو آسان منهنجي لاءِ اڄ،
ڏيتي ليتي، نوڪ بد ۽ ايش ڪم.

٢- تفريق مفرد: جڏهن شاعر بيت ۾ ٻه شيون ڌار ڌار آڻي ۽ انهن کي گڏ نه ڪري. مثال:

نه ڪڪر تو جيهو سخا ۾ ٿيو،
نه ڪڪر ڪو ڀلا وسائي زر،
هُن مان پاڻي ٿو ڏيمي، ۽ هن مان رت.
منهنجيون ڀنبيون ڪٽ، ۽ ڪٽ وسندڙ ڪڪر.

٣- تقسيم مفرد: جڏهن شاعر ٻن يا زياده شين کي بيت ۾ ورهائي ۽ هرهڪ ورهاڱي جي ترتيب هڪڙي قاعدي تي رکيو اچي. مثال:

عجب دلربا جا گل ۽ چپ ۽ پڻ زلف،
هڪ آهي ڪُگل، ٻيو سوسن، ٽيون عنبر

*

تنهنجا دشمن مُٺا ٿيا شڪستا سدا،
يا ڪُٺا يا ڀڳا يا ڦِڏا، قيد ٿيا.

*

ڀڪسڻو ٿيڻ اي شيخ گھرون، آءٌ ۽ تون ڀٽي،
محراب ڏي تون ۽ پيرون يار جي ڏي آءٌ.

عبدالواسع جبليءَ جي قصيدي جو ترجمو

ڀڪيڙيو عدل ملڪن ۾ اسان جي بادشه پياري،
تيتر، چيلو، هرڻ، ڪوئو ٿو دشمن ڪان نه ڊپ ڏاري.
سنگت ۾ باز جي ڦهريون، ڳگهڙ جو يار آهي پيو،
چري چيٽي سان گڏ ٿو ڏيون، ٻليءَ سان چوٺون گڏ گهاري،
بهادر بادشه سنجر، رکي نيت خوش رعيت کي،
دماغ ۽ دل ۽ پيشاني ۽ سڀني جنهن جو ٿو ڏيکاري.
صلح ۽ مانت سنگ ڦهريون، سهائپ ۽ ڀلائي پيو،
چگو طالع ۽ دولت ڏيو، ۽ چوٺون خلق سو واري.
ٿيو همت ان جو منجهه بخشش، هشيار ان جو به منجهه ڪوشش،
قلم ان جو مٺا جياري، علم ان جو جگر ڏاري.
رسائي فيض ٿو ڦهريون، ڪنبائي دشمن کي پيو،
هلائي حڪم جڳ ۾ ڏيو، ۽ چوٺون فتح کي ساري.
[سارو قصيدو]

۴- جمع تفريق: جڏهن شاعر ٻه شيون گڏ آڻي ٻنهي کي هڪڙيءَ شيءِ سان مشابهت ڪري، ۽ پوءِ انهن کي ٻه مخالف صفتون ڏيئي ڌار ڌار ڪري. مثال:

پيلي گلاب سان ٻئي سڙيا آهيون، آءٌ ۽ تون،
آءٌ ان جي رنگ مان آهيان، تون ان جي بوءِ مان.

*

خبر سموري حلال ۽ حرام جي ٿو رکان،
شراب تو سان حلال آهي، ٻاڻي تو ري حرام.

۵- جمع ۽ تقسيم: جڏهن شاعر بيت ۾ ٻهرين کي شيون هڪڙي معني سان گڏ آڻي، ۽ پوءِ انهن کي ورهائي ڌار ڪري. مثال:

ٻن شين کي ئي ضرورت، ٻن شين جي اصل ڪان،
علم کي گهرجي عمل، حڪمت کي گهرجي تجربو.

۰۶ جمع، تفريق ۽ تقسيم: جڏهن هي ٽيئي گڏ ڪم آڻجن. هيءَ صورت الهت مشڪل آهي. مثال:

بند آهين تون، ۽ تنهنجو بندو آءٌ پڻ بند ۾،
بند تنهنجو ٿيو عيان، ۽ بند منهنجو ٿيو نهان،
بند تنهنجو آهي لوهه، بند منهنجو آهي غم،
بند تنهنجا پير ۽ هٿ، بند منهنجي آهي جان.

۰۱۱ صنعت مجتمل الضدين: هن کي 'توجيه' يا 'موجه' يا 'ذوالوجهين' به چوندا آهن. هن ۾ شاعر لفظ آڻيندو، جن مان تعريف به معلوم ٿي سگهي ۽ گلا به، يعني جن مان ضد صفتون نڪرن. مثال:

روشني تنهنجي منهن ڪان ٿي اوندهه،
باغ تنهنجي قدم ڪان ٿي پٽ باهه.

(هن ۾ فعل جو فاعل ۽ مفعول هڪڙو يا ٻيو ٿي سگهي ٿو، ۽ ان موجب معني خراب يا چڱي ٿي سگهي.)

۰۱۲ صنعت مدح و ذم: يعني تعريف ۽ گلا هن جون ٻه صورتون آهن. 'مدح ڪالذم'، جنهن ۾ تعريف گلا جهڙي هجي، ۽ ٻي 'ذم ڪالمدح'، جنهن ۾ گلا تعريف جهڙي هجي. هن صنعت ۾ شاعر ڪا ڳالهه تاڪيد سان ڪري ۽ پهرين تعريف يا گلا معلوم ٿئي، پر سگهو ئي پڇاڙيءَ ۾ انهن جي برخلاف معلوم ٿئي. هن ۾ لفظ: پر، مگر، ليڪن ۽ سوا وغيره ڪم ايندا آهن. مثال:

زلف ڏنگا، مگر سڌون اُس قد،
ٻت سگهو ٿس، مگر اکيون بيمار،
آهي عادل، مگر سخا جي ڪري،
ٿيو خزاني تي پنهنجي ظلم شعار.

*

نشان ڪو به زماني ۾ ناهي آدم جو،
هزار ورهه لنگهي ويا، جو ويو مري آدم.

حضرت آدم به ۽ سڀو انسان به

*

جنهن تي ٿالهو تنهنجو ٿيو، دنيا ۾ عزت ان لڌي،
پر نه ڏيا، جي ٿيا هٿ تنهنجي ۾ خوار ۽ خراب.
ڏيا سگها

*

هُمّا جي ڇانءَ ۾ دشمن سدائين تنهنجو رهي،
مٿي انهيءَ جي جون ڪانئن هڏيون، جو ڪاهي اچي.

*

وڃ تون دولتمند وٽ فقط قضا حاجت جي لاءِ،
گهرج لاهڻ ۽ ٽورو ڪرڻ

گهر تونگر جو حقيقت آهي هڪڙو جا ضرور.
گهرج ملڻ جي جاءِ ۽ ڪاڪوس

*

جيم سڄڻ کي لئه ويهه ماڻ رقيب ڪار منهين،
جيائين مرڪي، ته هو پڻ مون کي چوي ٿو ائين.

قطعو

ٻه هيون هڪڙي شخص جون زالون،
هڪڙي نالي سيانڻي ۽ ٻي ڪاتون.

ساٿهو هڪ، هڪ دفعي ونس آيو،
هيون ٽڪيون ات رکيل مٿانئي جون.

هن مٿانءِ جي ڪئي صلاح ان کي،
هن چيو آهي بک ڪيڏي اڄ مون.

جي گهرين ٿو مون کي تون ڪارائڻ،
ته سيانڻي مون کي ڏي ڀا ڪاتون.

سيانڻي ۽ زال جو نالو — تون ڪاءِ ۽ زال جو نالو

۱۲. صنعت ادماج: لفظي معني لپٽڻ، اصطلاحي معني موجب اهو ڪلام جنهن مان ٻه مطلب نڪرن، ٻوءِ تعريف هجي يا گلا. مثال؛

زبان آهي سڄڻ جي تلوار، تڙڪي اٿو ٿو جانِ،
ڇگو هو سي زبان ان جي هجي ها وات منهنجي ۾.

(لي ٻه ۽ جي ع)

١٤- صنعت تجريد: لفظي معني اُگهاڙو يا ڇڙهو ڪرڻ، اصطلاحي معني موجب ڪنهن صفت واري هڪڙي شئي مان ٻي شيءِ پيدا ڪرڻ. مگر مطلب پهرين شيءِ جي صفت جو هجي، پوءِ اها تعريف هجي يا گلا. اڪثر غزل جي پڇاڙيءَ ۾ تخلص ضمير غائب ۾ آڻي ۽ سڄي ضمير متڪلم ڪم آڻيندو ايو هجي. مثال:

جنهن کي سمجهيم ٿي سڄڻ، هاءِ! ٿيو ٿو بدخواهه،
دوست ٿيو دشمن خونخوار، خدا خير ڪري!
بيڪسيءَ کان آهي حيران پريشان "قليچ"،
سڀ ويس چارا، ٿيو لاچار، خدا خير ڪري!

١٥- صنعت اشتباع: لفظي معني موجب هڪڙو ٻئي جي پٺيان آڻڻ، اصطلاحي معني موجب اهڙي طرح ڪجي، جو انهيءَ مان ٻي تعريف به معلوم ٿي سگهي يا گلا. مثال:

باهه کان ڪاوڙ جي تنهنجي، جڳ سڙي هوند خاڪ ٿئي،
مهر جو جي بحر تنهنجو، هوئي نه هردم موجزن.

١٦- صنعت هزل ڪالجد: اهڙو ڪلام جو ظاهري ٺرچو هجي، پر باطني انهيءَ مان ڪا ضروري يا نصيحت جهڙي ڳالهه نڪري. مثال:

قحبه دنيا جي ائين صحبت کان پڇو،
ڪسبياڻي
آتشڪ ان جي جهنم کان ڊڄو.
پرميل هومرض
[وزن: فاعلاتن، فعلاتن، فعلات]

*

اي پسر! تون نه پٽ پدر جو ٿي،
پيءُ جو پٽ نه ٿي يعني رکو اصل نسل تي نه ڀاڙ
ڇڏ پدر کي، تون پٽ هنر جو ٿي.

*

ڊاک جي ڌيءَ سان رات ڪيو مون لڪاح،
يعني شراب
ڏيٺو پيو هوش عقل، منجهه ڪابين.

١٧- صنعت التفات: هن ۾ شاعر ڪڏهن ضمير سان ڳري اوچتو ٻيو ضمير وٺي،
جيئن غائب سان ڳري حاضر وٺي. مثال:

ئي تيغ سان فراق جي عاشق جي دل قتيل،
اي صبر، تئين فراق ۾ لاءِ تون عجب زره.

*

نيڪي ڪهڙ جيئي ڪرڻ جهان ۾ نيت،
چاهي ٻهتر هتي ٻيو نيڪيءَ ڪان.

١٨- صنعت مدح موجه: جنهن ۾ شاعر اهڙي ڪا صفت يا حقيقت آڻي،
جنهن مان ٻه صفتون يا حقيقتون پيدا ٿين، ۽ جنهن جي تعريف ڪرڻي هجي تنهن جي
ٻن طرحن سان تعريف ٿئي. مثال:

ڪري دشمن سان ڪار تنهنجي تڙار،
جا ڪري گنج سان ٿي تنهنجي سخا.
لاءِ تنهنجي سان ٻٽ رهي تعريف،
تنهنجي دشمن جي ناڻ سان گلا.

١٩- صنعت رجوع: جڏهن شاعر ڪا ڳالهه ڪري پوءِ اوچتو ڦري ٻي مخالف
ڳالهه ڪري، جن ۾ ٻهرين غلط ڪئي هئائين. مثال:

ڏو هي درد، دل منهنجيءَ ڪي ڏاهي،
غلط چيو مون، جو مون کي ناهي ڪا دل.

٢٠- صنعت استدراڪ: هن ۾ شاعر اهڙا لفظ ڪم آڻي، جي ماڻهو سمجهن ته
هجو يا گلا آهي، پر پوءِ جيڪي چوي تنهن مان تعريف معلوم ٿئي. مثال:

نڪو ڪهران ته رهي جڳ ۾ تنهنجو ڪوئي نشان،
ڪهران اهو ٿو، ته جڳ ۾ رهين نشان ڦي تون.

٢١- صنعت تفسير: هن کي 'تبيين' به چون. جڏهن ڪو شاعر ٻهرين ڪو
مبهم لفظ آڻي، جنهن جي تفسير يا بيان ڪرڻ جو ضرور ٿئي. تفسير ٻن قسمن جا
آهن، هڪڙو جلي ٻيو خفي:

تفسير جلي اهو آهي، جنهن ۾ اهو ساڳيو لفظ وري آڻجي، انهيءَ جو تفسير ڪجي.

قطعو

جيسين ٻـر ٻـا هوئي زمانو، ٻيو ڪري هٿ تيسين شاهه،
ٻـا ٻڌي ٻيو ٻـا ٻيو کولي، ٻـا وٺي ٻيو ٻـا ڏئي.
چا ٻڌي، دشمن جا هٿ، ۽ کولي چا، ڪوٽ ۽ قلعا،
چـا وٺي، دشمن کـان ملڪ چـا ڏئي زر خلق کي.

يا سک

قطعو

حـال مـال ۽ سـال فال ۽ اصـل نسل ۽ تخت بخت،
نت هجن اي شاهه توسان، سـي اٺ ئي شـل سازڪار.
حـال عمدو، مـال بيـحد، سـال سؤکو، فـال نيڪ،
اصـل قـائـم، نسل بـاقـي، تخت عالي، بخت يـار.

تفسير خفي اهو آهي، جنهن ۾ مبهم لفظن جي تفسير ڪرڻ ۾ اهي ساڳيا لفظ وري آندا وڃن، ۽ انهن ئي مبهم يا لڪل ڇڏي ڏجن

قطعو

نـہ ليندو تـو جيهو دنيا ۾ ٻيو ڪوئي معشوق،
نـہ مون جيهو ڪوئي عاشق، رقيب جهڙو عدو.
جهان ۾ ڪوئي سـاڻـهـو اسـان ٽنهي وانگـي،
نـہ رهندو حسن ۽ عشق ۽ نيـاڳـ ۾ يڪسو.

۲۲- صنعت مزدوج: هـن کي ڪي 'تضمين' بہ چوندا آهن. هن ۾ ٻہ يا زياده لفظ، هموزن ۽ قافيدار بيتن جي مصراعن ۾ ڪم اچن ٿا. مثال:

سوهڻي صـورت، موهڻي مـورت، جـي ڪري معروف ٿئين،
حـسـن خـدمـت، اعلي همـت، جـي سبب موصوف ٿئين.

۲۳- صنعت حشو يا اعتراض: هن ۾ پهرين شاعر ڪا ڳالهہ شروع ڪندو آهي ۽ انهيءَ جي پوري ٿيڻ کان اڳ ئي ڳالهہ وچ ۾ آڻي وجهندو آهي- هيءَ صنعت ٽن قسمن جي آهي.

حشو قبيح: جڏهن ڪو لفظ غير ضروري يا زائد ڪم اچي، ايت جي معنيٰ کي خراب ڪري. مثال:

تنهنجي احسان جو ٿيو منهنجي مٿان ايترو بار،
'جو ويس ڏڪجي انهيءَ هيٺ ۽ ٿي ويس لڪل'.

حشو متوسطه: جنهن ۾ اهو غير ضروري يا زائد لفظ آڻڻ يا نه آڻڻ هڪجهڙو هجي ۽ نه خراب لڳي نه چڱو. وچولي درجي جو هجي. مثال:

فراق تنهنجي ڪان اي دوست 'دلربا دلبر'،
ٿيو 'منهنجو جسم بي آرام، منهنجي دل بيچين'.

حشو مليح: جنهن ۾ انهيءَ زائد يا غير ضروري لفظ آڻڻ ڪري شعر سهڻو لڳي ۽ وٺي ۽ انهيءَ جي معنيٰ بهتر نڪري. مثال:

ترار تنهنجي شها، 'شل وڃي ينڌڙ هوءِ'،
انهي جا خيال پيا دشمنن جي دل ۾ پوءِ.

*

قيدخاني ۾ آءٌ 'دنيا جي' ۽ 'هن جڳ ڪوڙي' ۾،
'دور توکان' آهيان ائين، جيئن منهنجا دشمن هوئن شاد.

*

لال لب تنهنجي ڪي چوڻ 'نمڪين'،
آهي گويا ڪرڻ ته هجوَ 'مليح'.

٤٢. صنعت ارسال المثل: جنهن ۾ هڪڙي بيت ۾ ڪو پهاڪو يا مشهور مثل آڻجي، جو عام لاڳو هجي. مثال:

ڪو شه ڪيري پنهنجي وس ۾ ناهي خواه آوارگي،
ڇا ڪجي لاچار آهي، 'بندگي بيچارگي'.

*

مون پڇيو اڪ ڪي ته چو ٿي آهين انڌي منجهه فراق،
چيئين پڌو ٿئي ڪين 'اذا جاءَ القضا عمي البصر'.

*

سروقد يار جي تي طوبيٰ سرڪش،
آءٌ پڙهان عربي مثل، 'ڪل طويل احمق'.

*

ڪيو ذڪر چنڊ جو مون، ڪنهن يار زلف منهن تان،
ٿيو ’سوال آسمان‘ جو، ۽ ’جواب ريسمان‘ جو.

*

سوڀن سهڻن جي آهي دل تي اک،
ڇا ڪجي ’هڪ انار سؤ بيمار‘.

*

ٿئي عبث تسبيح ڦيرائڻ اکين جي آب ري،
’رنج ڦارا ڏس ادا ساوا ڪي داڻا ٿي سگهن‘.

*

دل نيٽ، لاءِ دوست آيو، پهرين نيائين عقل کي،
چور ’ڏاهو پهرين چوريءَ کان اجهائي ٿو‘ ڏيو.

*

دل سڀني عضون جي خادم، پر بدن جي ٿي رئيس،
’سيد القوم‘ آهي ’خادمهم‘ مثال ان جو اهو.

رباعي

شيعن ۽ سنين جا معاملا ٿيا مشهور،
آهن ڪتن ٻلن جا جهيڙا مشهور،
ڪنهن جو نه تعصب رکي ڏاهو ماڻهو،
ٿيو ’ماس ڳڙهه جو، ڏند ڪتي جا‘ مشهور.

٢٥- صنعت <u>ارسال المثلين</u>: جڏهن هڪڙي ئي بيت ۾ ٻه مثل ڏنا وڃن. مثال:

قدر موتيءَ جو بحر ۾ ڪهڙو،
ڪان ۾ قدر ڪهڙو سون سندو.

*

نادان کي ڪرڻ ڪا نصيحت اجائي آهي،
ٻيڙي ۾ جڻ هوا ٿي، پيا پالي پرون ۾.

*

جي کي نالائق مڃي لائق ڪيان وهي عيب ناهي،
ڪک تري درياء تي، موتي تري ۽ تو لهي.

٣٦- صنعت سوال و جواب: جڏهن مصرع يا بيت يا ساري غزل ۾ سوال ۽ ان جو جواب ڏنو ويو هجي. مثال:

سڄڻ پنهنجي ڪي چيم اي، جو تنهنجو ڪونهي نظير،
چو تنهنجي زلف جي ڪڙين ۾، منهنجي دل ٿي اسير؟
چيائين عشق ۾ پئي تنهنجي دل ٿي ديوالي،
هميشه پير ۾ ديوالي کي پوي زنجير.

*

چيئين، اچ تہ هڪوار، چيو مون اکين سان،
چيئين، غم نہ کو ڏار، چيو مون اکين سان!
چيئين، برقعو لاهيان، چيم لطف تنهنجو،
چيئين، ڏس تون پئي پار، چيو مون اکين سان!
چيئين، چو روئين آءُ، چيم هجر ۾ هٿئين،
چيئين، هاڻ خوش گهار، چيو مون اکين سان!
[سارو غزل]

*

هڪڙو مفلس پلا آهيان آءٌ چو،
خود فروشي نٿي اچي مون کي.

*

مون کي ميخوار ڪيو، ڪنهن ڪيو، دلدار ڪيو،
مست سرشار ڪيو، ڪنهن ڪيو، دلدار ڪيو!
پيرت جو پيالو پياري، ڪيئين بيخود بيهوش،
وري هوشيار ڪيو، ڪنهن ڪيو، دلدار ڪيو!
ناز انداز سان مَن موهي، ڏتاري دل کي،
عاشقِ زار ڪيو، ڪنهن ڪيو، دلدار ڪيو!
[سارو غزل]

*

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

زلف دلبر جي ڪي مون ڇيو اهڙو ڇو ڪارو ٿئين؟
ڇهئين جو ويهي سچ جو ويچھو، ٿئي انهيءَ جو اهڙو حال.

*

خبر اٿئي ته هي زاهد ٿيو ڇو گوشه نشين،
مکھيو جهلي نه ويچارو، پري رخن جو تاب.

ربـاعـي

پنهنجو سـون طبيب وٽ ڪيو درد بيـان،
ڇيئين دوست پنان نه پئي جي لاءِ چور زبان،
مون ڇيو ته غذا، ڇيئين ته پي خون جگر،
سـون ڇيو پرهيز، ڇيائين ڇـڏ هـر دوجهان.

٢٧- صنعت ملمع: جنهن ۾ هڪڙي بيت جي هڪ مصراع عربي، ۽ ٻي فارسي يا ڪنهن ٻي ٻوليءَ جي هجي، يا غزل ۾ هڪڙو بيت عربي، ۽ ٻيو فارسي يا ڪنهن ٻي ٻوليءَ جو هجي. مثال:

سچن سياڻا مَ ڪر تون ساڻا، صحي سڃاڻان، سنڌئي اشارا،
سدا محبت ۾ عاشقن جا، يقين اهن ٻري پسارا.

هيا حبيبي يميـل قلبي الي الـو صالك علي الدوام،
و ان اسعي لما احوج و اصـل محض اضطرارا.

نظر ٻـبـر مـا بحال زار م بلطف بين عجز و انڪسارم،
بعشوهاي تـوتـاب نارم دالـم چـو سوم دولت چو خارا.
غضب کي آتش تو اب بجهادے، ذرا محبت کي بات چيت ڪر،
ز بسکه ميرے دلِ حـزيـن پر، گذر گيا هے ستم دوباره.
[سارو غزل]

٢٨- صنعت ترجمه: هن ۾ شاعر عربي ٻوليءَ جي بيت يا مصراع جو ترجمو، فارسي يا ٻي ٻوليءَ ۾ الي. مثال:

قطعو عربي

ولـو ڪان النساء ڪمن ذڪر نـا
لفضلت النسـاء علـي الـرجـال
فـلا التـانـب لاسم الشمس عيب
ولا التذڪير فـخـر و للـهلال

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سنڌي ترجمو

جي دنيا ۾ هجن سڀ اهڙيون ڳالهيون،
هجي مڙسن کان وڌ ڳالهين جي منزل.
عرب ۾ شمس ساڌي ۽ قمر نر،
مگر سج اصل کان ٿيو چنڊ کان افضل.

*

تنهنجو مذهب ٻيو ۽ منهنجو ٻيو،
ٿيو لڪم دينڪم ولي دين.

عربي

مكافات السماحة دار خلد
و امن من مخافته يوم بوس
وما نارا بمحرقته جوادا
ولو كان الجواد من المجوس

فارسي

مکافات جوانمردي بهشت ست
بروز خوف و امن از هيبت قبر
نسوزد آتش دوزخ سخي را
اگرچ آن نکو سيرت بود گبر

سنڌي

جوانمرديءَ جو بدلو نت بهشت آهي،
نه آهي خوف ان کي مور کان قبر؛
نه ساڙي باهه دوزخ جي سخيءَ کي،
سياڻو اهڙو جيتوڻيڪ هوئي گبر.

۲۹- صنعت مبالغه يا اغراق: هن ۾ شاعر ڪنهن جي تعريف يا ذڪر ڪندي تمام گهڻو مبالغو ڪري. جڏهن اهو حد کان وڌيڪ يا ناممڪن يا عقل ۽ عادت جي برخلاف هجي، تڏهن انهيءَ کي 'غلو' چولدا آهن. مثال:

رباعي

ڀرڻ جي بار ڪان، ڪري آءٌ ٿو ٻوان،
آواز جي واءُ سان، ڪري آءٌ ٿو پوان،
منهنجو ٿي ڪريو پاڇو، اڳي ڌرتيءَ تي،
هاڻ ضعف ڪان پاڇي جان، ڪري آءٌ ٿو پوان.

*

جي منهنجي آهه جا شعلا، چڙهي مٿي ڪڍ تين،
ته آسمان تي ٻيو هڪڙو سج ٿئي پيدا.

*

شاهه هي دهشت منجهان جي ڏئي زماني کي هڪل،
پئي ڇڄي هفتن ۽ ڏينهن جي قطارن جي مهار.

*

معجزو ڏس تون سواليءَ جو، حقي ۾ وجهي ساهه،
جنهن مسيحا جي هٿن ۾، ٿو مٿو ڳالهائي.

*

عجب نازڪ بدن هو يار منهنجو،
ڳرو ڇپ تي لڳس ٿي، پان جو رنگ.

*

قلم منهنجي سنڌي مس جي چکي مک،
ته هوند جيڪر چڏي ماکي وساري.

*

بلائي آهي خدا ڪئي، جو ڪين ڪيئين پيدا،
پئي جهان هتي، راز ان ۾ حڪمت جو.

*

هجي ها جي، ته پئي ڏئي چڏي ها بخشش شاهه،
ڪڏهن خدا جو نه محتاج ٿئي ها ماڻهو ڪو.

٣. صنعت تعجب: اهو شعر، جنهن ۾ شاعر پنهنجو عجب ظاهر ڪري، يا جڏهن ڪا عجب جهڙي ڳالهه آئي، جيئن مٿينءَ صنعت ۾ آهي. مثال:

عجب دريءَ اصل هي جهان فاني آهه،
جهاز عمر جو جنهن ۾ سدا رواني آهه.
[سارو غزل]

*

منهن بهشت آهي سچڻ جو، مرض ڪونهي منجهه بهشت،
پوءِ عجب آهي تہ ڪيئن ان جون اکيون بيمار ٿيون!

*

باطن ۽ آهين ظاهر، تنهنجي عجب هيءَ چالي،
عالم پرپل ٿيو توسان، ۽ جاءِ تنهنجي خالي.

۳۱. صنعت ڪلام جامع: اهو شعر، جو حڪمت ۽ نصيحت سان پرپل هجي، ۽ عام سان لاڳو هجي. مثال:

قطعو

رهڻ گهرين جي سلامت سنڀال هٿ ۽ زبان،
خراب دست درازي، زبان درازي بتر؛
ڀلي ڪلي سڄو عالم، ڀلي ڀلاڪ هئي،
نہ چائين جيڪي نہ چؤ ۽ سکهين تون جيڪي نہ ڪر.

*

اڪ ڏڪڻ نيڪي بديءَ کان آهي اينهن جو ڪمال،
عاقبت بينا ٿيڻ لاءِ گهرجي نابينا ٿيڻ.

*

تو کي خالق ڪئي عطا هڪڙي زبان آهي، ٻہ ڪن،
تا تون ڳالهائين سدا هيڪوڻو، ۽ ٻڌو ٻڌين.

۳۲. صنعت تزلزل: يعني ڏڪڻ. جڏهن شاعر ڪو اهڙو لفظ ڪم آڻي، جنهن جي هڪڙي اکر جي ڦيرائڻ سان تعريف مان ڊري گلا ٿي پوي: مثال:

مٺو خالي خيالن کان رکڻ جڳ ۾ ’ڀلي پَتَ‘ آهي،
مٺو خالي رکي دنيا ۾ جو، تنهن لاءِ ’ڀلي پِت‘ آهي.

۳۳. صنعت قول بالموجب: جڏهن جيڪي چئجي، تنهن جي معنيٰ مطلب جي برخلاف ورتي وڃي. مثال.

تون چوين ٿو دوستي توسان نہ دل سان ٿو ڪريان،
سچ چوين ٿو. دل سان لڳ، پر تو ڪريان آءٌ جان سان.

*

توکي پڇين ٿو مون کان، منهنجي ماءُ جي منزل ڪٿي،
منزل آهي دل ۾ ان جي، پر نه ڄاڻان دل ڪٿي؟

٣٤. صنعت اِطراد: يعني انتظام، اصطلاحي معنيٰ موجب جنهن جي تعريف ڪجي، تنهن جي پيءُ ڏاڏي ۽ ساري خاندان جا نالا ترتيبوار آڻجن. مثال:

قطعو

سڀ جن خليفا جي ٿا بني اميه سدا،
چوڏهن هئا، پڌايان سندن لاءِ سربسر.
پهرين معاويه، ٿيو مشهور ابن هند،
بعد ان جي ٿيو يزيد، جفاڪار بد گُهر.
تنهن بعد ٿيو معاويه، مروان ان کان پوءِ،
عبدالملڪ، وليد، سليمان، پوءِ عمر.
پوءِ ٻيو يزيد، پوءِ هشام ۽ وليد ٻيو،
پوءِ ابراهيم، پوءِ ٿيو مروان، جو هو خر.
الحمار

٣٥. صنعت تلميح: يعني ڏيکارڻ، اصلاحي معنيٰ موجب شعر ۾ ڪنهن قصي يا مسئلي يا اصطلاح ڏي اشارو ڪرڻ. مثال:

آهي بيت الله دل پر ٿي پئي بتخانو آهه،
مرد ڪو گهرجي خليل اِت، جو ڀڃي ڪيرائي بت.

*

خلق کان سيمرغ ۽ عنقا جان نت جي تون لڪين،
قدر جيڪر ليلة القدر اسم اعظم جو لهين.

٣٦. صنعت برامت استهلال: يعني منهن ۾ وڏائي، اصطلاح موجب ڪنهن ڪتاب يا ڪلام جي شروع ۾ اهڙا لفظ آڻڻ، جي پوءِ ايندڙ مضمون سان مناسب هجن، جيئن اڪثر مثنوين ۾ ڪندا آهن. مثال:

(پهريون بيت قصيدي جو زالن جي پردي بابت)

عقل تي پردو پيو تن جي جي ڄاڻن ڪين ٿا،
جي رهن پردي جي پردي ۾ لکن ٿا فائدا.

٣٧. صنعت سمتنع: اهو شعر، جو ڏسڻ ۾ آسان هجي، مگر انهيءَ جي معني تمام اونهي ۽ مشڪل هجي.

٣٨. صنعت ارصاد: يعني وات جي نگهباني ڪرڻ. اصطلاحي معنيٰ موجب شعر جي منڍ ۾ اهڙو لفظ آڻڻ، جنهن سان خبر پوي ته پڇاڙيءَ ۾ قافيي وارو ڪهڙو لفظ ايندو. مثال:

'چانڊ' وانگي بخت هن جي در تي ٿئي محڪم مقيم،
بخت وانگي جو رکي پنهنجو سِرُ هن چانڊ تي.

٣٩. صنعت مشاڪلت: يعني هڪپئي جي هم شڪل هئڻ. اصطلاحي معنيٰ موجب ڪنهن شئي جو بيان اهڙن لفظن ۾ ڪجي، جي پاسي وارن لفظن سان مناسب هجن. مثال:

چونڊ پنهنجا چپ سبن، در در پنڻ ڪان ٿيا فقير،
گودڙيءَ ۾ چو وجهن اگڙيون، سبن ڪپڙن جا چير.

٤٠. صنعت ابداع: اهو شعر، جنهن جو مضمون ۽ معني عجيب هجي، ۽ لفظ عمدا ۽ چونڊ يل ڪم آيل هجن. مثال:

نيڪن ۾ بدي ليءَ سکهي ٿي،
بڇڙن ۾ چڱائي پر ليي ڪين؛
سڦرڪو ٿي شراب مان سکهي ٿو،
۽ سڦرڪي منجهان شراب ٿئي ڪين.

*

نيستيءَ جي بوش ۾ هستي هميشه جي رکان،
زنده دل ٿاندي بيان آهيان، آءٌ قلزم جي ڍير ۾.

٤١. صنعت مزاوجت: جڏهن هڪڙي ڪم سان هڪپئي تي مخالف اثر پيدا ٿين. مثال:

جڏهن ڏسين سون ڪي، بدلجي لطف تنهنجو ٿئي عتاب،
جڏهن ڏسان توکي، ڦري ٿئي صبر منهنجو اضطراب.

٤٢. صنعت حسن تعليل: جڏهن ڪنهن ڳالهه جي علت يا سبب جو عمدي طرح بيان ڪجي، جو حقيقت ڪري سبب نه هجي، پر شاعراڻو خيال هجي. مثال:

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

عاشقن جو رت وهائن هر گهڙيءَ تنهنجون اکيون،
تن جي ساتھ ۾ سدائين زلف تنهنجا ٿيا سياھ.

*

جو ٽڪو ني کيمان ٿو پيريءَ ۾،
آءٌ جواني مستيءَ ۾ ٿو ڳولهيان.

*

ٿو سڏو منهنجو ڪين پاتائي،
چنبڙنس چپ ڪنان سڏ ڪٿي.

*

سياھ بخت رهن جڳ ۾ نت ٿا اهلِ قلم،
جو خود قلم ٿو رهي، روسيه گريبان چاڪ.

٤٣. صنعت حسن طلب: جڏهن ڪنهن جي تعريف ڪندي يا ٻي مطلب جي ڳالهه ڪندي، ڏاڍي لطف سان ڪو سوال پڇيو ڪجي، جنهن مان اها تعريف ثابت ٿئي يا اهو مطلب ظاهر ٿئي. مثال:

قطعو

ڪريان ٿو هجوءِ زماني جي آءٌ انهي سببان،
جو ان کان حالت منهنجي ٿئي نه ٿي بهتر،
ني ڪهڙي ڳالهه چڱي ان کان، جو ڀلائي ڪري،
اسان پنهي کي تون پرچائين، ڏئي مال ۽ زر.

٤٤. صنعت معما: جڏهن شاعر ڪو نالو ٻجهيءَ طرح لڪائي ڏئي، ۽ ڪنهن ٻي صنعت جي وسيلي پروڙي سگهجي. معما جا مقرر قانون آهن، جن جو هتي ڏيڻ ضروري نه ٿو ڏسجي. مثال:

چالھ گهرين جي نانءَ سچو منهنجي جو، اي دوست!
خورشيد جو متو ٿيو رکيل سرو جي مٿان.

جواب: خورشيد لفظ جو متو يا مهڙ جو اکر آهي خ، سو سرو لفظ جي منڍ ۾ رکبو ته خسرو ٿيندو.

قاف تي جي عڪس ٿئي بي انتها احسان جو،
دام ۾ سيمرغ پئي ان جي، جنهين احسان ڪيو.

جواب: بيت جو مضمون تہ سمجھہ ۾ اچي سگھندو، جو تمام چڱو آهي ۽ ڪنهن کي گمان نہ پوندو، تہ هيءَ ڪا ڳجهارت آهي يا هن مان ڪو نالو نڪرندو. پر انهيءَ مان اسحاق جو نالو نڪري ٿو. هن طرح: بي انتها احسان جي هڪڙي رواجي معني آهي تہ بيحد يا بي انداز احسان، پر انتها جي معني پڇاڙي بہ آهي تہ پڇاڙيءَ کان سواءِ، احسان يعني پوئين حرف کان سواءِ احسان، يعني نون ڪيڻ سان احسا ٿيو، انهيءَ جو عڪس قاف ني پري. صنعت عڪس موجب يا صنعت مقلوب موجب، احسان ڦري اسحا ٿيندو، سو قاف تي رکيو وڃو تہ اسحاق ٿيندو. قاف جي معني بيت ۾ جبل قاف آهي، جنهن ۾ سيمرغ رهندو آهي. پر ٻي معني ۾ حرف ق آهي.

*

نہ لڳن جي 'لڳو لڳو' چون،
پر اهي ڏس 'ٻنان' جشي ٿا لڳن.

جواب: 'چپ'، جي لڳو لڳو لفظ چوڻ سان پاڻ ۾ نٿا لڳن، پر ٻنان جهڙن لفظن سان لڳن ٿا جو حرف ب انهن ۾ ٿو اچي.

*

منهن رکي ڪونہ، ڏس تہ ڪيئن ٿو ڪلي،
اک رکي ڪانہ، ڏس تہ ڪيئن ٿو روئي.

جواب: ڪڪر.

*

جي ڪچي هٿ ۾ ٿي ڏهن کي ڪٽهي،
جي اچي ٿي تہ سوءِ سهن ڇڻي.

جواب: نهرڻ.

*

تقليب ۽ ترديف ۽ تجنيس سان آءٌ.
شرقيءَ جو گهراڻ ضد ٿو، ائين يار ڪان آءٌ.

جواب: بوسہ يعني چمي. (هن طرح ۽ شرقيءَ جو ضد آهي غربي. غربي ۽ عربي تجنيس خطي. عربيءَ جو مقلوب ربيع - ربيع جو مرادف بهار. بهار ۽ لهار تجنيس خطي. لهار جو مرادف يوم - يوم جو مقلوب موي - موي جو مرادف شعر. شعر جي تجنيس شعر - شعر جو مرادف بيت. بيت جو مرادف دار - دار جو مقلوب راد. راد ۽ زاد تجنيس خطي. زاد جو مرادف توشہ - توشہ ۽ بوسہ تجنيس خطي. بوسہ يعني چمي.)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۴۴۵. صنعت نغز: هن کي فارسيءَ ۾ 'چيستان' ٿا چون. هيءَ صنعت بہ معما وانگي آهي، مگر هن ۾ سوال جي رستي ڪا شي ڪجي ۽ ڪي نشان يا صفتون ٻڌائجن ٿيون، ۽ انهيءَ جو جواب خيال ڪري ڳولڻو ٿو پوي. سنڌيءَ ۾ ان کي ٻرولي يا ڳجهارت چئي ٿو سگهجي. مثال:

سوار آهي کهڙو جو پيادو هلي،
اچي ٻٽ تي ڊوڙي، ۽ ترسي نہ مور.
سندس ٻت سفيد آهي ۽ منهن سياهہ،
رهي هيٺ مٿي هلي حڪم ان جو ٿو دور.

جواب: قلم.

*

جوڙو ابلق ڪبوترن جو ڏس،
بند آهن جدا ڪنڊين اندر،
ڪڍ آڏامن پيٽي سي آپ تائين،
تہ پڻ ڪنڌين ڪان وڃن نہ سي ٻاهر.

جواب: اکيون.

آهي چيا جو جتي ڪٿي ڏسجي،
آهي صورت ۾ هوبهو انسان،
رکي ٻانهون ٽنگون، مٿو ۽ اکي،
هلي ٿو ساڻ، مگر آهي بيجان.

جواب: پاڇولو.

اشارو: سنڌي چيستانن جو خلاصو هڪڙو ننڍڙو ڪتاب ٻارن جي وندر لاءِ سون لکيو آهي، جنهن ۾ طرح طرح جا چيستانا ڏسڻ ۾ ايندا.

۴۴۶. حسن مطلع ۽ حسن مقطع: هي بہ ٻہ صنعتون شمار ۾ ايندڙيون آهن: غزل جي پهرئين بيت کي 'مطلع' چوندا آهن ۽ پوئين کي، جنهن ۾ شاعر جو تخلص هوندو آهي، تنهن کي 'مقطع' چوندا آهن. جڏهن اهي بيت نهايت عمدا آهن، تڏهن انهن کي انهن نالن سان سڏيندا آهن 'حسن مطلع' کي 'حسن تخلص' بہ چوندا آهن. هن جي مثالن ڏيڻ جو ضرور ڪونہ ٿو ڏسجي.

سنڌي ويا ڪرڻ (٣ ڀاڱا) • شمس العلماء مرزا قليچ بيگ • سنڌي ادبي بورڊ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پڙهندڙ نَسُل . پ نَ

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾ عبدالله حسين ” اُداس نسلين“ نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻڪَ ”لُڙهندڙ نَسُل“ نالي ڪتاب لکي پنهنجي دورَ جي عڪاسي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. امداد حُسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ ئي لکيو:

انڌي ماءُ ڄڻيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ

ايندڙ نسل سَمورو هوندو گونگا ٻوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي اُداس، لُڙهندَڙ، ڪَڙهندڙ، ڪُڙهندڙ، ٻَرندڙ، ڦُرندڙ، ڪِرندڙ، اوسيئڙو ڪَندڙُ، ياڙي، ڪاٺُو، ياجوڪَڙُ، ڪاوڙيل ۽ وڙهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سَگهجي ٿو، پَر اسان اِنهن سڀني وِچان ”**پڙهندڙ**“ نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان کڻي ڪمپيوُٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعنى e-books ناهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وَڌڻ، ويجهَڻ ۽ هِڪَ ٻِئي کي ڳولي سَهڪاري تحريڪ جي رستي تي آڻڻ جي آسَ رکون ٿا.

پڙهندڙ نَسل (پَ نَ) ڪا بہ تنظيمَ ناهي. اُنَ جو ڪو بہ صدر، عُهديدار يا پايو وِجهندڙ نہ آهي. جيڪڏهن ڪو بہ شخص اهڙي دعوىٰ ڪري ٿو تہ پَڪَ ڄاڻو تہ اُهو ڪُوڙو آهي. نہ ئي وري پَ نَ جي نالي ڪي پئسا گڏ ڪيا ويندا. جيڪڏهن ڪو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو تہ پَڪَ ڄاڻو تہ اُهو بِہ ڪُوڙو آهي.

جهڙيءَ طَرَح وڻن جا پَنَ ساوا، ڳاڙها، نيرا، پيلا يا ناسي هوندا آهن اُهڙيءَ طرح پڙهندڙ نَسُل وارا پَنَ بہ مختَلِف آهن ۽ هوندا. اُهي ساڳئي ئي وقت اُداس ۽ پڙهندڙ، ٻَرندڙ ۽ پڙهندڙ، سُست ۽ پڙهندڙ يا وِڙهندڙ ۽ پڙهندڙ بہ ٿي

سگھن تا. ٻين لفظن ۾ پَنَ کا خُصوصي ۽ تالي لڳل ڪِلَب Exclusive Club نہ آهي.

ڪوشش اها هوندي تہ پَنَ جا سڀ ڪَم ڪار سَهڪاري ۽ رَضاڪار بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آهي تہ ڪي ڪم اُجرتي بنيادن تي بہ ٿِين. اهڙي حالت ۾ پَنَ پاڻ هِڪَڙي جي مدد ڪَرڻ جي اُصولَ هيٺ ڏي وَٺُ ڪندا ۽ غيرتجارتي non-commercial رهندا. پَنَ پاران ڪتابن کي ڊِجيٽائِيز digitize ڪرڻ جي عَملَ مان ڪو بہ مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نہ ڪئي ويندي.

ڪتابن کي ڊِجيٽائِيز ڪرڻ کان پوءِ ٻيو اهم مرحلو وِرهائڻ distribution جو ٿيندو. اِهو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪڏهن ڪو پيسا ڪمائي سگهي ٿو تہ ڀلي ڪمائي، رُڳو پَنَ ساں اُن جو ڪو بہ لاڳاپو نہ هوندو.

پَنَ ڪي کُليل اکرن ۾ صلاح ڏجي ٿي تہ هو وَسَ پٽاندڙ وڌِ کان وَڌِ ڪتاب خريد ڪَري ڪتابن جي ليکڪَن، ڇپائيندڙن ۽ ڇاپيندڙن کي هِمٿائِن. پر ساڳئي وقت عِلم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ کي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران ڪَنهن بہ رُڪاوٽ کي نہ مڃن.

شيخ اَيازَ علمَ، ڄاڻ، سمجهہ ۽ ڏاهپ کي گيتَ، بيتَ، سِٽَ، پُڪارَ سان تَشبيهہ ڏيندي انهن سڀني کي بَمن، گولين ۽ بارودَ جي مدِ مقابل بيهاريو آهي. اياز چوي ٿو تہ:

گيتَ بہ ڄڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪَرن ٿا.

... ...

جئن جئن جاڙ وڌي ٿي جَڳَ ۾، هو ٻوليءَ جي آڙ ڇُپن ٿا؛

ريتيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موتي مَنجهہ پهاڙ ڇُپن ٿا؛

... ...

ڪالهہَ هُيا جي سُرخ گُلن جيئن، اڄڪلهہ نيلا پيلا آهن؛

گيتَ بہ ڄڻ گوريلا آهن........

... ...

The Reading Generation **پڙهندڙ نَسُل . پَ نَ**

هي بيٺ اَتي، هي بَر- گولو،
جيڪي بہ ڪٽين، جيڪي بہ ڪٽين!
مون لاءِ ٻنهي ۾ فَرَقُ نہ آ، هي بيٺُ بہ بَرَ جو ساٿي آ،
جنهن رڻ ۾ رات ڪَيا راڙا، تنهن هَڏ ۽ چَمَ جو ساٿي آ ـ

اِن حسابَ سان اڄ‌ڪلهه جي پاڻ تي اِهو سوچي مَڙهڻ تہ ”هاڻي ويڙهہ ۽ عمل جو دور آهي، اُن ڪري پڙهڻ تي وقت نہ وڃايو“ ناداني‌ءَ جي نشاني آهي.

پَنَن جو پڙهڻ عام ڪِتابي ڪيڙن وانگر رُڳو نِصابي ڪتابن تائين محدود نہ هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج ۽ سماجي حالتن تان نظر ڪچي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي پاليسيون policies اڻڄاڻن ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پَنَ نِصابي ڪتابن سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بڻائڻ جي ڪوشش ڪندا.
پڙهندڙ نَسُل جا پَنَ سيني کي **ڇو، ڇالاءِ ۽ ڪيئن** جهڙن سوالن کي هر بيانَ تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوٺ ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جوابَ ڳولڻ کي نہ رڳو پنهنجو حق، پر فرض ۽ اڻٽر گهرج unavoidable necessity سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ وڌ کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.
توهان بہ پڙهڻ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي اِن سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا، بَس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏِسو، هر قسم جا ڳاڙها توڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

وڻ وڻ کي مون ڀاڪي پائي چيو تہ ”منهنجا ڀاءُ
پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پَنَ پَنَ جو پڙلاءُ“.
ـ اياز (ڪلهي پاتم ڪينرو)

The Reading Generation پڙهندڙ نَسُل . پَ نَ

سنڌ سلامت

www.sindhsalamat.com

سنڌ سلامت جو مشن ۽ مقصد سنڌي ٻوليءَ جي ڊجيٽلائيزيشن ۽ پکيڙ کي وسيع ڪرڻ آهي ۽ پڻ دنيا سان گڏ سنڌس رفتار سان هلڻ جو سانباهو آهي، ڇو ته تاريخ هميشه انهن قومن جو احترام ڪيو آهي جن پنهنجي علمي سرمائي جي حفاظت ڪئي آهي. سنڌ سلامت پڻ پنهنجي ٻوليءَ جي بقاء خاطر سنڌي ٻوليءَ ۾ لکيل قيمتي ۽ ناياب ورثي کي ضايع ٿيڻ کان بچائڻ ۽ ان کي نه رڳو محفوظ رکڻ پر پنهنجي اديبن، ليکڪن، محققن ۽ شاعرن جي علم، هنر ۽ تخليقن کي ڊيجيٽلائيز ڪندي دنيا جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ موجود سنڌين تائين مفت ۾ آسانيءَ سان پهچائڻ جو عزم ڪيو آهي.
اسان جي خواهش هئي ته سنڌي مواد تي مشتمل هڪ اهڙو ڪتاب گهر قائم ڪجي جتي هر موضوع تي مشتمل ڪتاب موجود ملن. ڪتابن کي ڳولڻ ۽ ڊائونلوڊ ڪرڻ آسان هجي ۽ اينڊرائيڊ سميت آئي فون يا ونڊوز آپريٽنگ سسٽم سميت هر قسم جي ڊوائيس تي آساني سان آن لائين پڻ پڙهي سگهجي.
۽ اهو سڀ "سنڌ سلامت ڪتاب گهر" ذريعي ئي ممڪن ٿي سگهيو.
اميد ته سنڌ سلامت ڪتاب گهر ذريعي سموري دنيا ۾ موجود سنڌي نه صرف ڀرپور لاڀ حاصل ڪندا پر سنڌ سلامت ڪتاب گهر کي وڌيڪ فائديمند بنائڻ لاءِ پنهنجو پورو ساٿ نڀائيندا.

books.sindhsalamat.com

سنڌ سلامت ڪتاب گهر جي اينڊرائيڊ اپليڪيشن پلي اسٽور جي هن لنڪ تان ڊائونلوڊ ڪريو:

https://play.google.com/store/apps/details?id=com.sindhsalamat.book